

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BALIKESİR UNIVERSITY
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Cilt: 22 - Sayı: 41, Haziran 2019 ♦ Volume: 22 - Issue : 41, June 2019

ISSN: 1301-5265 / e-issn: 2651-4974

Cilt: 22 - Sayı: 41, Haziran 2019 ♦ Volume: 22 - Issue : 41, June 2019

ISSN: 1301-5265
e-issn: 2651-4974

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BALIKESİR UNIVERSITY
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Cilt: 22 - Sayı: 41, Haziran 2019 ♦ Volume: 22 - Issue : 41, June 2019

ISSN: 1301-5265 / e-issn: 2651-4974

<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi>

Balıkesir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 22 - Sayı: 41, Haziran 2019

Balıkesir University
The Journal of Social Sciences Institute

Volume: 22 - Issue: 41, June 2019

ISSN: 1301-5265 / e-issn: 2651-4974

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

Haziran 2019 Cilt: 22 Sayı: 41

SAHİBİ / Owner

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Balıkesir Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. İlter KUŞ

EDİTÖRLER / Editors

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
Doç. Dr. Bayram ŞAHİN
Doç. Dr. Ruhi İNAN

Sekreteryası / Secretary

İbrahim Halil KAZOĞLU
Merve AYCAN
Özge BİÇER
Talha Serdar SEZEN

DANIŞMA & YAYIN KURULU / Advisory & Editorial Board

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Bayram ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ruhi İNAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah SOYKAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Abide DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahattin KAHRAMAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek İNAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. E. Murat ÖZGÜR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Elif ÇİMEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan KOÇ (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan TEZCİ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan ÖRGEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Feryal ÇUBUKÇU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ (University of Central Florida)
Prof. Dr. Gökhan ORHAN (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin AKAY (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan ERDEM (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmet ÇETİN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet NARLI (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TEPEÇİ (Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan BATMAN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Oya Aytemiz SEYMEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Saadetin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selda KILIÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Üçler BULDUK (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Hülya BOYANA (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf AYMANKUY (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Zübeyde Güneş YAĞCI (Balıkesir Üniversitesi)

BALIKESİR UNIVERSITY
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTITUTE

June 2019 Volume: 22 Issue: 41

SOBED KURUMSAL

Balıkesir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yılda iki kez yayımlanan
ulusal hakemli bir dergidir.

DERGİMİZİN TARANDIĞI ULUSLARARASI İNDEKSLER

ULAKBİM

Ebscohost
Index Copernicus
Akademik Kaynak İndeksi (ResearchBib)
Türk Eğitim İndeksi
Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index)
Akademik Türk Dergileri İndeksi (Akademik Dizin)
Akademik Araştırmalar İndeksi (Acar Index)

CORPORATE IDENTITY

Balıkesir University The Journal of Social Sciences
Institute is a scientific refereed national journal which is
published twice a year. is published twice a year.

ABSTRACTED AND INDEXED IN FOLLOWING INDEXES

ULAKBİM

Ebscohost
Index Copernicus
Academic Resource Index (ResearchBib)
Türk Eğitim İndeksi
Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index)
Akademik Türk Dergileri İndeksi (Akademik Dizin)
Akademik Araştırmalar İndeksi (Acar Index)

YAZIŞMA ADRESİ / Correspondence Address

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balıkesir Üniversitesi Rektörlüğü
Çağış Yerleşkesi 10145 BALIKESİR
<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi>
Tel / telephone: 0 266 612 14 00 / 1401
Belgegeçer / Fax: 0 266 612 13 07
Elmek / E-mail: sbdergi@balikesir.edu.tr

BASKI HAZIRLIK: Detay Yayıncılık, Adakale Sokak No: 14/4 Kızılay-Ankara 312.434 0949, e-posta: detayyay@gmail.com

BASKI/ÇİLT: Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, 1. Sanayi Caddesi Sedef Sokak No: 6/1 İskitler-Ankara

Tel: (0312) 229 9928, Sertifika No: 26649

BU SAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER*

Prof. Dr. A. Celil ÇAKICI (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah SOYKAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayla OKTAY (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cafer TOPALOĞLU (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Cansevîl TEBİŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek İNAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Düriye BOZOK (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Fuat SEKMEN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan SARITAŞ (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk TANRIVERDİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya SAVRAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. İsa CÜREBAL (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mete SEZGİN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsin Halis (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DOĞDUBAY (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Oya Aytemiz SEYMEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer ÖZER (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Tamer BOLAT (Balıkesir Üniversitesi Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay GÜLOĞLU (Yalova Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf DEVRAN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilsen BİLGİLİ (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Emrah ÖZKUL (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih KOÇ (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Hüseyin ŞAHAN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Işık Özge Y. HÜSEYİNOĞLU (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ERDEMİR (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Cem KIRANKABEŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet İSLAMOĞLU (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet SARIOĞLAN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin AKTAŞ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat YEŞİLTAŞ (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Özcan ZORLU (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

REFEREES OF THIS ISSUE*

Doç. Dr. Özgür AY (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Selma GÜLSEVİN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Sinan AYTEKİN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Sonnur İŞİTAN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Suat KARA (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Sümer AKTAN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Şefik Okan MERCAN
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerif ÖNER (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Turgay BUCAK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Uysal YENİPİNAR (Mersin Üniversitesi)
Doç. Dr. Yener ÖZEN (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ (Amasya Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf AYMANKUY (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gamze ÇİFTÇİ AYTEKİN
(Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cebraîl MEYDAN (Kafkas Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Çağatay BAŞARIR
(Bandırma Onyedî Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Deren Başak AKMAN YEŞİLEL
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YAVUZ (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KAZANOĞLU (Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gencay SAATÇİ
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Göksel Kemal GİRGİN (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah TIKIZ (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Habîb HAMURCU (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim ÖZMEN
(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Halil KORKMAZ
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇAVUŞOĞLU (Bülent Ecevit Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Lemi AKIN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAŞARAN
(Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Talha UZUNER (Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür EROĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pervin ERSOY (Yaşar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seda ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Semahat Banu YILDIZ (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şermin ATAK ÇOBANOĞLU
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Uğur AKDU (Gümüşhane Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Volkan ÖZBEK (Balıkesir Üniversitesi)

* Öncelikle unvan daha sonra alfabetik sıralamaya göre düzenlenmiştir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

DİL VE EDEBİYAT / LANGUAGE AND LITERATURE

INDIVIDUAL DIFFERENCES AMONG PREPARATORY SCHOOL STUDENTS: LEARNING ORIENTATIONS AND STRATEGIES 1

Üniversite Hazırlık Okulu Öğrencilerinin Bireysel Öğrenme Farklılıkları: Dil Öğrenme Yönelimleri ve Stratejileri

Burak AYDIN, Feryal ÇUBUKÇU

JULIA KRİSTEVA'NIN "POSSESSIONS" ADLI ROMANINDA POLİSİYE KURGU VE ANLATI ÇÖZÜMLEMESİ..... 21

Detective Fiction and Analysis of Narration in Julia Kristeva's Novel, "Possessions"

Mehmet BAKİ

TÜRKÇEDE BEN VE SEN ZAMİRLERİNİN KÖK DEĞİŞTİRMESİ ÜZERİNE..... 37

On the Root Changing of Ben and Sen Pronouns in Turkish

Süleyman ERATALAY

"YİNE / GENE" SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE..... 47

About Turkish Word Forms "Yine / Gene"

Zeynep ŞİMŞEK UMAÇ

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHING EXPERIENCE LEVEL AND THE CLASSROOM MANAGEMENT ORIENTATIONS OF ENGLISH LANGUAGE TEACHERS..... 75

İngilizce Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Yaklaşımları İle Mesleki Deneyim Seviyeleri Arasındaki İlişki

Fidel ÇAKMAK

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETİM MATERYALİ GELİŞTİRME VE KULLANIMI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ** 89
Viewpoints of Social Studies Teacher Candidates about Instructional Material Development and Usage
İlker DERE
- MÜZİK ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALLARINDA YAPILAN FLÜT İLE İLGİLİ LİSANSÜSTÜ TEZLERDE ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİ** 113
Research Trends in Postgraduate Thesis Studies on Flute in Departments of Music Education
Özge GENÇEL ATAMAN
- SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI ve DERS KİTAPLARININ (2018) DİJİTAL VATANDAŞLIK KAVRAMI VE ALT BOYUTLARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ**..... 133
The Research of Social Studies Books and Teaching Program (2018) within The Framework of Digital Citizenship Notion and Sub Dimension
Tolga KARA, Emin ATASOY
- BÜTÜNLEŞTİRİLMİŞ FEN VE TÜRKÇE ETKİNLİKLERİNİN OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARININ DÜNYA'NIN ŞEKLİ VE GECE GÜNDÜZ KAVRAMLARINI ANLAYIŞLARINA ETKİSİ**..... 155
The Effect of Integrated Science and Literacy Activities on Children's Understandings of Shape of the Earth and Day- Night Concepts
Esra YILDIZ, Sinem GÜÇHAN ÖZGÜL, Mesut SAÇKES

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER / ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

İŞGÖREN SESSİZLİĞİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ÇALIŞMA..... 173

A Conceptual Study on Employee Silence

Tahsin AKÇAKANAT, İlkay DİRİN

BİRİKİM DEĞERLENDİRME TERCİHİ İLE BANKA SEÇİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN MULTİNOMİNAL LOJİSTİK REGRESYON İLE ANALİZ EDİLMESİ: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ 197

*Analyzing the Relationship Between Savings Estimate and Preferences for
Banks Via Multinomial Logistic Regression: Case of ESKİŞEHİR*

Serpil ALTINIRMAK, Mustafa ERGÜN, Çağlar KARAMAŞA, Orkun ŞEN,
Ahmet AYTEKİN, Basil Oluch OKOTH

LONG TERM RELATIONSHIP BETWEEN CDS AND CURRENCY EXCHANGE RATES: THE TURKISH CASE 219

CDS ile Döviz Kurları Arasındaki Uzun Dönemli İlişki: Türkiye Örneği

Sezer BOZKUŞ KAHYAOĞLU

KİŞİ-İŞ UYUMU VE YAŞAM DOYUMU İLİŞKİSİNDE İŞTE KENDİNİ YETİŞTİRMENİN ARACI ETKİSİ 237

*Mediating Effect of Thriving at Work on the Relationship Between
Person-Job Fit and Life Satisfaction*

Hüseyin ÇIRPAN, Pelin VARDARLIER, Ömer Erdem KOÇAK

KANONİK KORELASYON ANALİZİ İLE KONTROL ODAĞI VE İŞE YÖNELİK UMUT ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ 253

*Investigation of the Relationship between Locus of Control and
Work Hope with Canonical Correlation Analysis*

Ayşe DEMİRHAN, Altan DOĞAN, Serdar BOZKURT

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

POLİTİK SÖYLEM BAĞLAMINDA İSRAİL'İN MEDYA ARACILIĞIYLA ÖTEKİLEŞTİRME POLİTİKASI	267
<i>Israel's Othoring Policy Through Media within the Context of Political Discourse</i>	
Seda DURAL, Nezir TEMÜR	
TÜRK İMALAT ŞİRKETLERİNDE PİYASA KATMA DEĞERİNİ (MVA) AÇIKLAYAN EKONOMİK KATMA DEĞER (EVA) MI YOKSA KÂRLILIK MI?	295
<i>Is The Economic Value Added (EVA) or Profitability Explain the Market Value Added (MVA) of the Turkish Manufacturing Companies?</i>	
Emre HORASAN, Tuncer YILMAZ	
PAZARLAMA ÇALIŞANLARINDA İŞ TATMİNİNİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA OLAN ETKİSİNİN BELİRLENMESİ: EDREMİT KÖRFEZİ ÖRNEĞİ	317
<i>Determination of the Effect of Job Satisfaction on Organizational Commitment of Marketing Employees: The Case of Edremit Gulf</i>	
İsmet KAYA, M. Oğuzhan İLBAN	
2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİNİN TÜRK FİNANS VE REEL SEKTÖRLERİNE ETKİSİ	337
<i>The Impact of The Global Financial Crisis of 2008 on Turkish Financial and Reel Sector</i>	
Gül Büşra ÖZDAMAR, Özkan ŞAHİN	
İMAJ RESTORASYON TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE REKLAMLARDA KRİZ İLETİŞİMİ MESAJ STRATEJİLERİNİN KULLANIMI	359
<i>The Use of Crisis Communication Message Strategies in Ads in The Framework of Image Restoration Theory</i>	
Emine ŞAHİN, Özlem DUĞAN	

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

TÜKETİCİLERİN GÖSTERİŞÇİ TÜKETİME YÖNELİK TUTUMLARINA GÖRE SINIFLANDIRILMASI	383
<i>Classification of Consumers by the Attitudes to the Conspicuous Consumption</i>	
Onur ŞAHİN, Süphan NASIR	
ÖZEL OTOMOBİL SAHİPLERİNİN SERVİS BAKIM ALIŞKANLIKLARI (BİŞKEK ÖRNEĞİ)	401
<i>Maintenance Habits of Private Car Owners (On The Example of Bishkek)</i>	
Mahmut VURAL, Bülent BAYRAKTAR, Hüseyin ÖĞÜT, M. Rüştü ÇİFTÇİ, Gülnara KARADENİZ	

TARİH / HISTORY

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI BASININDA TÜTÜN TARIMI VE REJİ ŞİRKETİ	419
<i>Tobacco Agriculture and Reji Company in the Period of the II. Meşrutiyet (Constitutionalism) in the Ottoman Press</i>	
Kenan DEMİR	

TURİZM / TOURISM

BURHANIYE'NİN SPORİF OLTA BALIKÇILIĞI POTANSİYELİ VE TURİZM AÇISINDAN KULLANILABİLİRLİĞİ	447
<i>Burhaniye's Fishing Potential and Availability of Tourism</i>	
Muammer BEZİRGAN	
TURLARDA TEKNOLOJİ KULLANIMI: TURİSTLER VE TURİST REHBERLERİ GÖZÜYLE BİR DEĞERLENDİRME	465
<i>Technology Usage in Tours: An Assesments by the View of Tourists and Tourist Guides</i>	
Seçkin ESER, A.Celil ÇAKICI, Duygu BABAT, İsmail KIZILIRMAK	

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- GIDA ETİKETLERİNDEKİ E-KODLU KATKI MADDELERİNİN
HELAL GIDA KAPSAMINDA İNCELENMESİ** 481
*Investigation of E-coded Food Additives in Food Labels Within the
Context of Halal Food*
Işıl ÖZGEN, Eda HAZARHUN
- YÖNETİCİYE DUYULAN GÜVEN İLE ÇALIŞMA YAŞAM
KALİTESİNİN İŞTEN AYRILMA NİYETİNE ETKİSİ:
OTEL İŞLETMELERİ İŞGÖRENLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA**..... 503
*The Effect of Employees' Trust in Supervisors and Their Quality of
Working Life on Their Intention to Leave Job: A Study on Hotel Employees*
Elbeyi PELİT, Yusuf GÖKÇE

INDIVIDUAL DIFFERENCES AMONG PREPARATORY SCHOOL STUDENTS: LEARNING ORIENTATIONS AND STRATEGIES

Üniversite Hazırlık Okulu Öğrencilerinin Bireysel
Öğrenme Farklılıkları:
Dil Öğrenme Yönelimleri ve Stratejileri

Gönderim Tarihi: 31.01.2019

Kabul Tarihi: 30.05.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.580583

Burak AYDIN*
Feryal ÇUBUKÇU**

ABSTRACT: This study investigated the language learning strategies and motivational orientations, along with their correlations with each other among university students who study English preparatory year. A group of 195 students were surveyed on orientations by using Gardner's (1985) *Attitude/Motivation Test Battery (AMTB)* on two domains: a) integrative orientation and b) instrumental orientation; and on learner strategies by using Oxford's (1990) *Strategy Inventory for Language Learning (SILL)* for ESL/EFL learners on three domains: a) cognitive strategy, b) metacognitive strategy, c) social strategy. The data collected were analyzed in descriptive and correlative figures. The results showed that students used all strategies with metacognitive ones being the most preferred. Furthermore, the students seemed to employ both integrative and instrumental orientations, with instrumentality being slightly more preferred. The data also proved a positive and significant correlation between learner strategies and orientations. The study aims to inspire further studies on strategies and orientations with different contexts and levels of students.

Keywords: Learning Strategies, Motivational Orientations, Correlation.

ÖZ: Bu çalışma İngilizce hazırlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinin benimsediği dil öğrenme yönelimleri ile öğrenme stratejilerini incelemek ve bu iki faktör arasındaki korelasyonu saptamak amacıyla yapılmıştır. Çalışmadaki veriler iki ölçek yardımıyla toplanmıştır. Öğrenme yönelimlerini saptamak amacıyla Gardner'ın (1985) *Motivasyon ve Tutum Ölçeği* "bütünleyici yönelim" ve "araçsal yönelim" kısımlarıyla kullanılmıştır. Öte yandan Oxford'un (1990) geliştirdiği *Dil öğrenme Stratejiler Envanteri* üç bölümüyle (üstbilişsel,

* Öğr. Gör., Yaşar University /School of Foreign Languages, burak.aydin18@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9812-4842

** Prof.Dr., Dokuz Eylül University/ Faculty of Education/English Language Education, cubukcu.feryal@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3313-6011

bilişsel, sosyal stratejiler) kullanılmıştır. Çalışma örneklemine 195 üniversite öğrencisi dahil edilmiştir. Toplanan veriler betimsel analiz ve korelasyon analizi yöntemleriyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda öğrencilerin belirtilen üç öğrenme stratejisinden de yararlandığı fakat en çok üstbilişsel stratejileri kullandığı görülmüştür. Ayrıca öğrencilerin hem bütüncü hem de araçsal yönelimlerle dil öğrendiği saptanmış fakat araçsal yönelimin daha çok tercih edildiği görülmüştür. Korelasyon verileri ise öğrencilerin kullandığı dil öğrenme stratejileri ve yönelimleri arasında pozitif ve yüksek korelasyon olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan çalışmanın farklı seviye ve eğitim bağlamlarında yer alan öğrencilerle yapılabilecek diğer çalışmalara örnek teşkil edeceği düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme Stratejileri, Dil Öğrenme Yönelimleri, Korelasyon.

INTRODUCTION

Individual differences (IDs) are believed to have an impact on language learning. Many teacher guides and researchers recognize this impact and many studies address IDs. However, as Skehan (1991: 276) notes, in SLA research there has been more focus on “universal sequences in development” rather than “differences among learners”. In fact, during 60s and 70s the research was on “the good language learner” and the primary differences among learners were believed to be merely “aptitude” and “motivation” (Dörnyei, 2005: 6). Since then, there has been more research on a variety of individual difference factors.

Skehan (1991) identified four IDs as aptitude, motivation, learner strategies and styles. That is, he added additional categories to the traditional big two. Robinson (2002) made a distinction between cognitive factors (i.e. intelligence, aptitude, working memory and speed) and affective/conative factors (i.e. anxiety, motivation and emotion), which made IDs categorized in a two-factor scale. Also, Scrivener (2005) identified IDs as motivation, Multiple Intelligences (see Gardner, 1983) and sensory preferences. Lastly, Ellis (2004: 530) took it in a slightly different approach and categorized the factors responsible for IDs such as abilities, propensities, learner cognitions and learner actions; in addition, he listed a wide range of learner differences under the abovementioned categories (see Table 1).

Table 1: Factors Responsible for Individual Differences in L2 Learning

Category	Factors
1 Abilities	a. Intelligence b Language aptitude c. Memory
2 Propensities	a. Learning style b. Motivation c. Anxiety d. Personality e. Willingness to communicate
3 Learner cognitions about L2 learning	a. Learner beliefs
4 Learner actions	a. Learning strategies

Source: Ellis, 2004: 530.

Drawing on Ellis's (2004) categorizations, in this study, the focus is on two IDs; **motivational orientations** and **learning strategies**. *Orientations*, under motivational factors and as a propensity, will be based on Gardner's (1985a) study and contribute to the research in finding out students' long-term perspectives about language learning. *Strategies*, based on Oxford's (1989) study and classified as learner actions, refer to specific day-to-day and moment-to-moment actions learners take to learn better. In this sense, two IDs taken for this study effectively address both learners' future projections and ongoing techniques of learning a language.

Instead of dealing with their repercussions in language achievement, this study will rather address the identification and correlation of these two important personal variables in language learning. That is to say, the study aims to lay out how IDs may have a relationship between one another; not mainly their direct effect on language achievement.

Motivational Orientations

Orientation, as a term, refers to goals of conducting a task. Similarly, in language education context, Gardner (1985a: 11) sees orientation as "goal" and this goal as merely "learning the language". Interestingly, orientation is mostly used for motivation although there is a difference. According to Gardner (1985a) and Masgoret & Gardner (2003), orientations are related to motivation but they are not necessarily the same. Motivation, as a broader concept, consists of effort, desire, attitude and goal directedness. Actually that "goal directedness" is the part where orientations are located. Then, orientation is a part of motivation. Motivation can be seen as the persistence and effort in learning while orientation can be regarded as long-term goals in mind (Ellis, 2004). In other words, motivation comes and goes while orientations are set targets which do not change often. In this sense, as an example, an individual who has an aim of learning English for personal benefits may still not have the motivation to do so.

Gardner (1985a) in his Socio-Educational Model, puts emphasis on motivational variables in language acquisition and categorizes orientations as *integrative* and *instrumental*. Integrative orientation is “[...] a desire, willingness, or ability to become psychologically closer to another language community” and instrumental orientation takes place if there are “[...] practical benefits for the individual” (Gardner, 2010: 17). Baker (1992: 32) refers to the elements within instrumental orientation as “vocational reasons, status, achievement, personal success, self-enhancement, self-actualization or basic security and survival”. In his terms, the elements within integrative orientation are associated with “social and interpersonal” benefits. Gardner’s (1985a) *Attitude/Motivation Test Battery (AMTB)*, which is used in this study, has eight items for integrative and instrumental orientations.

In terms of second language acquisition, while there is a distinction made among the orientations, it is still not clear which one caters for language learning more. Some empirical studies throughout the history have given mixed results. To start with, Gardner and Lambert’s (1959) early work on orientations put emphasis on integrativeness. They conducted research on English learners of French and reported that integratively oriented learners are generally more successful than those who are instrumentally oriented.

However, later research offered more equalizing results (Masgoret & Gardner, 2003; Gardner, 2006; Choubsaz & Choubsaz, 2014). Gardner (2006), with his research on motivational factors on language learning concluded that both integrative and instrumental orientations have a positive correlation with achievement. Similarly, Masgoret & Gardner (2003) in their meta-analysis of 75 samples with 10,489 individuals demonstrated that motivation is the core correlate with achievement and integrative and instrumental orientations are both influential in learning. Both inclinations seem to have a big impact on motivation in this research, which means learners achieve language utilizing both. In a similar vein, Choubsaz & Choubsaz (2014) sampled Iranian learners and found that they were both integratively and instrumentally oriented, which shows that having both orientations is possible while learning a language.

On the other hand, other later research offered distinction between the orientations in language achievement (Badib & Guru, 2011; McEown, Noels & Saumure, 2014; Şener & Erol, 2017). Badib & Guru (2011), in their study in Malaysia, found that different students have different orientations; namely, passive ones are instrumentally oriented while active ones are rather integrative. McEown, Noels & Saumure (2014) studied in Japanese context and indicated that integrative orientation correlates with achievement; however, it might just be associated with Foreign Language (FL) context. As a contradiction, Şener &

Erol's (2017) study in Turkish context indicated that EFL students' language learning was influenced by their instrumental orientations.

In short, both integrative and instrumental orientations are the indicators of success in language learning and they affect motivational intensity. They are proven to be an important factor for language acquisition and it is possible for learners to employ both orientations at the same time. In description, integrative learners are expected to be more enthusiastic about joining target language community and instrumental ones are supposed to learn languages to obtain further personal gains. With this in mind, this study will be only descriptive, without major conclusions for achievement.

Language Learning Strategies

The term "strategy" comes from Ancient Greek meaning management and tactics used to win a war. Today, besides this war-like definition, strategy is also used in a variety of contexts. As an influential term in education, learning strategies mean "specific actions taken by the learner to make learning easier, faster, more enjoyable, more self-directed, more effective and more transferable to new situations" (Oxford, 1990: 8). Similarly, Bialystock (1978: 76) defines language learning strategies as "optimal methods for exploiting available information to increase the proficiency of second language learning". She also adds that use of learning strategies is at the discretion of learners. Within this understanding, language learning strategies (LLS) are the techniques learners tend to embrace whenever they are necessary in their learning continuum.

In SLA history, there have been different taxonomies and perspectives offered for LLS. Bialystock (1978) classified learner strategies as formal functioning, functional functioning, monitoring and interfering. Rubin (1981) categorized LLS as direct (contributing learning process, i.e. cognitive strategies) and indirect strategies (not having a direct impact on learning, i.e. strategies like gestures). Another taxonomy can be found within O'Malley & Chamot's (1990) work. They classified strategies as metacognitive (planning, evaluating), cognitive (inferencing, summarizing) and social/affective (cooperation, self-talk). Dörnyei's (2005) categorizations are broadly similar: metacognitive, cognitive, social and affective strategies.

Among all these taxonomies, Oxford's (1990: 14-15) frame influences our study. In her broader perspective, she classified six domains included in two groups. To specify, in "direct" group – related to dealing with the new language – there are *memory strategies* (remembering new information), *cognitive strategies* (understanding and producing language) and *compensation strategies* (using language despite knowledge gaps). On the other hand, in "indirect" group –

related to general management of learning – she located *metacognitive strategies* (coordinating learning), *affective strategies* (managing emotions) and *social strategies* (learning with others).

Oxford (1990) sees her categories as being related to one another and being conscious processes. She also lists their benefits and functions for learning as being helpful for achieving language, making learners self-regulated and being teachable in this sense.

These benefits and functions are actually supported by the recent research. As for Oxford's point on "achievement", Huang's (2015) study with college freshmen in Taiwan proved that intermediate learners utilized strategies while elementary learners did not, which shows that learning strategies may be related to proficiency. Also, Jurkovic (2010), in her study with Slovenian learners, proved that LLS (especially metacognitive ones) are correlated with achievement. Al-Ahdal & Al-Ma'amari (2015) also found that Saudi learners' use of learning strategies (especially metacognitive and cognitive) led to more language achievement. As for "self-regulation" and "teachability" claims, Oxford is supported again. Agor (2014) conducted research in Ghana with pre - post tests with experimental group (ones receiving strategy instruction) and a control group (the ones who did not receive any strategy instruction) and found that the ones receiving instruction on learning strategies achieved more in learning English. In addition, Torres (2013) analyzed good language learners in Korea to identify their strategies and consequently emphasized the importance of self-regulation training in terms of strategy use for better success.

Apart from being supported by research, Oxford (1990) also took action to collect LLS data and inform learners of strategy use. She designed *Strategy Inventory for Language Learning (SILL)* incorporating six strategy domains (metacognitive, cognitive, social, affective, compensation, memorization) and suggested educators doing in-class research using the respective questionnaire. In our study, SILL will be utilized with only three domains: metacognitive, cognitive and social strategies. The rationale for this preference is the fact that research prioritizes these three strategies for being significantly associated with L2 acquisition (Oxford, 2003).

METHOD

Aim and Research Questions

The aim of the study is to investigate the language learning strategies and motivational orientations among students who are in their preparatory year at university. The study was conducted at a private university, in İzmir/Turkey. The research questions for the study are as follows:

1. What are the strategies of preparatory school students in learning English?
2. What are the motivational orientations of preparatory school students in learning English?
3. Is there a correlation between the strategies and orientations?

Participants

In this study, 195 preparatory year students were sampled. The students were aged between 18-24 and consisted of 98 male and 97 female individuals. They were studying in the Foreign Languages Department of the university, which runs on a three-track modular system. The students were mid-level English learners who had got relatively high scores in the proficiency test conducted in September and started the academic year in Pre-intermediate class. At the time of the study, they had already completed the first track of Pre-intermediate level English and were studying Intermediate level in the second track of the modular system.

Procedure and Instrumentation

Data collection was conducted in quantitative method by using two questionnaires. The first one – for the orientations – is Gardner's *Attitude/Motivation Test Battery (AMTB)* (1985a). The questionnaire originally consists of 104 items with 6 Likert type options. In this study only 8 items were utilized (4 items each for integrative/instrumental orientations). The reason AMTB was used in this study is that it is a rooted survey with a lot of contexts it was studied and used in. Besides, it has high reliability with .85 median for the whole questionnaire, .82 for integrative and .62 for instrumental orientations (Gardner, 1985b). In this study, 5 point Likert version of the questionnaire which Khan (2007) used for university level students was adopted. In our study, the Cronbach Alpha for orientations questionnaire was found to be .74.

The second questionnaire used for language learning strategies was Oxford's (1990) *Strategy Inventory for Language Learning (SILL) for ESL/EFL learners*. The questionnaire consists of 6 domains (cognitive, metacognitive, compensation, affective, social, memorization) with a total of 50 items. Only 29 items related to 3 domains (cognitive: 14 items, metacognitive: 9 items, social: 6 items) were used in this study. This inventory was chosen for the study since it has high reliability and has been conducted in various contexts. The reliability of the questionnaire was proven to be .87 or higher in various studies (see Oxford & Burry-Stock, 1995). For the domains, Mohammadi & Alizadeh (2014) found .81

for cognitive, .92 for metacognitive and .84 for social strategies. In our study, the reliability for the three domains was found to be .82.

The questionnaires were applied in English since the students were expected to understand the items. To secure the comprehensibility more, the teachers who applied the questionnaire were asked to clarify and monitor the process. The questionnaires were applied during a class time in sixteen classrooms within the same day.

RESULTS

The data collected was analyzed through Statistical Package for Social Sciences (SPSS) 23. Descriptive analysis was utilized to clarify research questions 1-2 since only the mean scores were analysed and Pearson correlation was utilized to address to research question 3. The tables for the respective information will be outlined below.

Initially, the data regarding students' strategy use will be shared. This information will relate to Research Question 1: *What are the strategies of Preparatory School students in learning English?*

Table 2: Cognitive Strategies Used by Students

	N	Mean	Std. Deviation
Saying/writing English words	195	3.69	.866
Trying to talk like native speakers	195	3.54	.991
Practicing sounds of English	195	3.76	.836
Using English words in different ways	195	3.74	.842
Starting conversations in English	195	3.49	.944
Watching TV shows/movies in English	195	4.26	.884
Reading for pleasure in English	195	3.36	1.028
Writing (messages, reports) in English	195	3.58	1.044
Skimming/scanning English passages	195	3.57	.924
Looking for words in L1 similar to new words in L2	195	3.57	.935
Finding patterns in English	195	3.32	.904
Finding meanings of words by dividing into parts	195	3.74	.894
Trying not to translate word-by-word	195	3.14	1.193
Making summaries of heard/read in English	195	3.29	1.011
Valid N (listwise)	195		

When Table 2 is analyzed students seem to have reasonably high mean averages as to cognitive strategy use. The mean scores average 3.57, which is between "neutral" and "agree" and it is obvious that students have a tendency

to employ cognitive strategies in their studies. As for the most preferred cognitive strategy, it is evident that students learn English mostly by watching TV shows and movies in English (Mean = 4.26). On the other hand, the least used cognitive strategy is trying not to translate word-by-word (Mean = 3.14).

Table 3: Metacognitive Strategies Used by Students

	N	Mean	Std. Deviation
Finding ways to use English	195	3.84	.749
Noticing own mistakes and learn better bu using them	195	3.86	.825
Paying attention when someone is speaking English	195	3.99	.803
Trying to find out how to be a better English learner	195	3.96	.782
Planning schedule to find more time to study English	195	3.09	1.044
Looking for people to talk to in English	195	3.51	.938
Looking for opportunities to read in English	195	3.45	.914
Having clear goals for improving English skills	195	3.76	.890
Thinking about own progress in learning English	195	3.86	.732
Valid N (listwise)	195		

Table 3 shows that students seem to have high mean averages as to metacognitive strategy use as well. This time the average is 3.70, which is closer to “agree” and it seems that the students embrace metacognitive strategies slightly more than cognitive ones. The most preferred metacognitive strategies seem to be paying attention to English speakers (Mean = 3.99) and finding out ways to be a better English learner (Mean = 3.96). The least preferred metacognitive strategy is planning schedule to find more time to study English (Mean = 3.09). It is averaged on “neutral” part so students do not seem to be decisive about scheduling their time.

Table 4: Social Strategies Used by Students

	N	Mean	Std. Deviation
Asking speakers to slow down/repeat when not understood	195	4.08	.875
Asking English speakers to correct my speech	195	3.43	1.000
Practicing English with other students	195	3.28	1.028
Asking for help from English speakers	195	3.47	1.027
Asking questions in English	195	3.84	.815
Learning about the culture of English speakers	195	3.32	1.118
Valid N (listwise)	195		

Table 4 indicates that students also employ social strategies in English learning with relatively high mean scores. The average for the social strategies is 3.57,

which falls on the zone between “neutral” and “agree”, like cognitive strategies. In detail, students mostly ask speakers to slow down or repeat when they do not understand their speech (Mean = 4.08). However, the least used social strategies seem to be practicing English with other students (Mean = 3.28) and learning about the culture of English speakers (Mean = 3.32).

Second of all, the data regarding students’ motivational orientations will be outlined. This information relates to Research Question 2: *What are the motivational orientations of Preparatory School students in learning English?*

Table 5: Students’ Integrative Orientation

	N	Mean	Std. Deviation
Being comfortable with English	195	4.31	.739
Meeting and interacting with native English people	195	4.38	.760
Comprehending and appreciating English art/literature	195	3.66	.969
Reading books in English	195	3.94	.950
Valid N (listwise)	195		

Table 6: Students’ Instrumental Orientation

	N	Mean	Std. Deviation
Future career	195	4.68	.755
Appearing a more knowledgeable person	195	4.29	.793
Participating in classroom discussions	195	3.93	.806
Being respected more	195	3.68	1.261
Valid N (listwise)	195		

By examining Table 5 and 6, it becomes clear that students have both integrative and instrumental motives in learning English. The mean scores are mostly averaged on the “agree” part. In detail, the mean average is 4.07 for integrative orientation and 4.14 for instrumental orientation. Therefore, students can be regarded slightly more instrumental. Specific to integrative data, it is clear that students learn English to be comfortable with the language (Mean = 4.31) and to meet and interact with English people (Mean = 4.38). As for instrumental orientation, they learn English mostly for future career (Mean = 4.68) and to appear a more knowledgeable person (Mean = 4.29).

Lastly, the data regarding the correlations between students’ orientations and learning strategies will be outlined. This information will relate to Research Question 3: *Is there a correlation between the strategies and orientations?*

Table 7: Correlation Between Learning Strategies and Orientations

		Strategies	Orientations
Strategies	Pearson Correlation	1	.594**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	195	195
Orientations	Pearson Correlation	.594**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	195	195

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

As a start, drawing on Table 7, it is clear that there is a relationship between learner strategies and motivational orientations. Pearson correlation shows 0.594, which indicates that the strategies students' employ and their language learning orientations are positively and significantly correlated. At this point, it will be helpful to scrutinize which strategies correlate more with which orientations.

Table 8: Correlation Between Integrative Orientations and Cognitive Strategies

		Integrative	Cognitive
Integrative	Pearson Correlation	1	.459**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	195	195
Cognitive	Pearson Correlation	.459**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	195	195

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Table 9: Correlation Between Integrative Orientations and Metacognitive Strategies

		Integrative	Metacognitive
Integrative	Pearson Correlation	1	.535**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	195	195
Metacognitive	Pearson Correlation	.535**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	195	195

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Table 10: Correlation Between Integrative Orientations and Social Strategies

		Integrative	Social
Integrative	Pearson Correlation	1	.237**
	Sig. (2-tailed)		.001
	N	195	195
Social	Pearson Correlation	.237**	1
	Sig. (2-tailed)	.001	
	N	195	195

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

When Tables 8-9-10 are analyzed, integrative orientations and three strategies seem to be correlated significantly. To be more specific, integrative orientations are correlated with cognitive strategies with 0.459; with metacognitive strategies with 0.535 and with social strategies with 0.237 Pearson score. Although all these numbers indicate positive and vitally significant correlations, it is apparent that integrative orientation and metacognitive strategies are the most related among these three. On the other hand, integrative orientation and the social strategies are the least correlated.

Table 11: Correlation Between Instrumental Orientations and Cognitive Strategies

		Instrumental	Cognitive
Instrumental	Pearson Correlation	1	.358**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	195	195
Cognitive	Pearson Correlation	.358**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	195	195

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Table 12: Correlation Between Instrumental Orientations and Metacognitive Strategies

		Instrumental	Metacognitive
Instrumental	Pearson Correlation	1	.399**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	195	195
Metacognitive	Pearson Correlation	.399**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	195	195

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Table 13: Correlation Between Instrumental Orientations and Social Strategies

		Instrumental	Social
Instrumental	Pearson Correlation	1	.391**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	195	195
Social	Pearson Correlation	.391**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	195	195

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

By viewing Tables 11-12-13, it may be safe to assert that instrumental orientation and three strategies again, seem in positive and significant correlation. Instrumental orientations and cognitive strategies are correlated with 0.358; metacognitive strategies with 0.399 and social strategies with 0.391 Pearson score. This time the numbers are broadly similar, which may indicate that instrumental orientation plays along with three strategies within the same distance.

DISCUSSION

Apparently, the study offered very keen implications for our research questions. In other words, the objectives of the study were reached in a clear-cut way, with significant data and indications. In this part, the research questions will be revisited and discussed under the light of the data shared above.

Regarding Research Question 1, as the data suggests, students seem to employ all three language learning strategies - cognitive (Mean = 3.57), metacognitive (Mean = 3.70) and social (Mean = 3.57) - in a considerable amount to aid their learning. That is to say, they practice, receive and send messages and analyze "cognitively", arrange, plan, evaluate their learning "metacognitively" and ask, cooperate and empathize as a "social" learner. As Oxford (2003) pointed out in her meta-analysis, these three strategies may be the key of these students' success. Being the promising students who are expected to finish prep year with Upper-intermediate level English, these learners may be benefiting from the incorporation of various strategies. What is more, as the data suggests, they tend to utilize metacognitive strategies slightly more than the others. As in Jurkovic (2010) and Al-Ahdal & Ma'amari's (2015) studies, especially metacognitive strategies may play a role in their success.

As another point to discuss, the specific strategies students tend to use in three strategy branches add value to our conclusions. In cognitive category, students

highly favor watching TV shows and series in English to learn English better (Mean = 4.26). It is indeed a popular strategy these days. With the proliferation of multimedia channels, students seem to enjoy a lot of input while learning language in the process. However, students are not decisive about the strategy of trying not to translate word-by-word (Mean=3.14). Students remained neutral to the employment of this strategy when compared to other cognitive strategies. Students' tendency to translate English words into L1 in order to make meaning can be studied to find the probable reasons and outcomes of it.

In metacognitive side, for the most part, students seem to employ strategies like paying attention to English speakers (Mean = 3.99) and trying to find ways to be a better learner (Mean = 3.96). It reveals that students are highly receptive to English when it is spoken and are in quest of designing their learning for success. These strategies should also be deeply analyzed to see to what extent they add to acquisition of languages. On the other hand, students do not highly favor planning schedule to find more time to study English (Mean = 3.09). There may be a need for students to be instructed and guided to be able to plan their time to study. This may be another point to consider while teaching language students.

Lastly, in social branch, students favor asking speakers to repeat or slow down when they do not understand (Mean = 4.08). Actually, it is a consistently emphasized strategy in language classes in Turkey and these students are mainly taught in English language. It can be inferred that students make meanings in classroom (and in conversations) by interfering with the grade of language they are addressed and by asking their peers and teachers to be comprehensible in their speeches. On the other hand, although the difference is not a huge one, students tend to learn about the culture of English speakers (Mean=3.32) less when compared to the other social strategies. It seems clear that students mostly focus on language content rather than its cultural aspects. The reason can be that these students may have not found the opportunity to familiarize with the target language community enough or have not consciously wondered about the culture in which the target language is in play.

With all these strategies employed, as Oxford (1990) notes, these students may benefit self-regulation in the long run. As also Torres (2013) suggested, language learners may be better with the help of self-regulation training. These learners are obviously open for more improvement in terms of strategy employment and in need to know about their existing strategy use.

As for Research Question 2, the students seem to be both integratively (Mean = 4.07) and instrumentally (Mean = 4.14) oriented in learning English. In other words, they not only want to be closer to English language community but

also learn the language for practical benefits such as career and academic success. As Gardner (2006) put it, both orientations have a say in language achievement. The levels of these learners may be related to their employment of both orientations. However, they favor instrumental orientation slightly more. That is to say, these students are learning English more for professional, social and other individual benefits and less for being a part of the target community. Thus, this result is in line with Şener & Erol's (2017) study, which concluded that Turkish learners are generally instrumentally oriented. The instrumentality in Turkish samples can be studied further to find out the contextual factors affecting the tendency.

Specifically, on integrative grounds, students prefer to learn English to meet and interact with English people (Mean = 4.38). On instrumental grounds, they learn English for future career (Mean = 4.68) and to appear more knowledgeable (Mean = 4.29). Despite the fact that the students learn English predominantly for their professional life, it is a positive point to discover that they also see various gains in achieving language proficiency. These students are clearly aware of the different benefits that learning languages might bring. Actually, in the long run, this diversity might also be beneficial for these prep year students who are supposed to use their English within various contexts (professional, academic, social) in the later stages of their university life and careers.

For Research Question 3, the answer is that there is a positive and significant correlation between learner strategies and orientations (Pearson = 0.594). The detailed data also prove there are significant correlations between particular orientations and strategies as well. Integrative orientation proved the highest correlation with metacognitive strategies (Pearson = 0.535) and the least with social strategies (Pearson = 0.237). It is interesting to see the lower correlation between integrative orientation and social strategy use since integrative set of mind would be assumed to work with social strategies more. Never the less, the correlation is still significant and positive. The bottom line conclusion is that metacognition and integrity work together and the students who want to be part of the target language community consistently rely on thinking about their learning and shaping it accordingly.

Instrumental orientation, on the other hand, seems to be positively and significantly correlated with all three strategies with similar scores (Pearson = 0.358; 0.399; 0.391). This may mean the ones learning English for practical goals tend to benefit from various strategies to a similar extent. It may be assumed that learning English for instrumental outcomes requires using bits and pieces of all learning strategies.

CONCLUSION

Briefly, when language learners employ orientations to learn languages, they also tend to use language learning strategies. This basic finding is really valuable for the fact that language acquisition may be related to learners' goal directedness, strategic learning and also their interplay. The language educators may benefit from this finding and can constantly gauge their learners' goals and strategies in learning so as to shape their instruction, guidance and monitoring.

Along with these points drawn, the study may imply some good suggestions for future research, as follows:

- A study with more students and/or in different educational contexts can be conducted to see if strategies and orientations are still positively correlated,
- A study with lower level students may be necessary to see their strategy use, orientations and their correlations since this study only showed results with mid/high-level language learners,
- This kind of students who seem to utilize strategies to a large extent may be exposed to self-regulation training to learn about their strategy use and to achieve language more. Then, a follow-up study can be conducted to see the relationship between self-regulation levels and achievement.

REFERENCES

- Al-Ahdal, A. A. M. H., & Al-Ma'amari, A. A. H. (2015). Learning strategies of the Arab EFL learners: Finding correlation with outcomes. *Advances in Language Literary Studies*, 6 (5), 230-241.
- Agor, J. T. (2014). Language-learner strategy instruction and English achievement: Voices from Ghana. *English Language Teaching*, 7 (6), 175-192.
- Badib, A. A. N., & Guru, S. (2011). Exploring international student orientation and attitude towards learning English in Malaysia. *Advances in Language and Literary Studies*, 2 (2), 219-231.
- Baker, C. (1992). *Attitudes and language*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Bialystock, E. (1978). A theoretical model of second language learning. *Language Learning*, 28 (1), 69-83.
- Choubsaz, Y., & Choubsaz, Y. (2014). Motivational orientation and EFL learning: A study of Iranian undergraduate students. *Social and Behavioral Sciences*, 98, 392-397.
- Dörnyei, Z. (2005). *The psychology of language learner: Individual differences in second language acquisition*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ellis, R. (2004). Individual differences in second language learning. In A. Davies & C. Elder (Eds.). *The handbook of applied linguistics*. (p.525 – 551). Oxford: Blackwell Publishing.
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
- Gardner, R. C. & Lambert, W. E. (1959). Motivational variables in second language acquisition. *Canadian Journal of Psychology*, 13 (4), 266-272.
- Gardner, R. C. (1985a). *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold.,
- Gardner, R. C. (1985b). *The attitude/motivation test battery: Technical report*. Retrieved from publish.uwo.ca/~gardner/docs/AMTBmanual.pdf; on December 20, 2018.
- Gardner, R. C. (2006). Motivation and second language acquisition (Manuscript). Retrieved from publish.uwo.ca/~gardner/docs/SPAIN_TALK.pdf; on December 23, 2018.
- Gardner, R. C. (2010). *Motivation and second language acquisition: The socio-educational model*. New York: Peter Lang Publishing.

- Huang, I. (2015). Language learner strategies and English proficiency of college freshman in Taiwan: A mixed-methods study. *Asia-Pacific Edu Res*, 24 (4), 737-741.
- Jurkovic, V. (2010). Language learner strategies and linguistic competence as factors affecting achievement test scores in English for specific purposes. *TESOL Journal*, 1 (4), 449-469.
- Khan, N. (2007). *Motivational orientation and English language proficiency of students of the department of English of Brac University*. BA Thesis, BRAC University, Bangladesh.
- Masgoret, A. R., & Gardner, R. C. (2003). Attitudes, motivation and second language learning: a meta-analysis of studies conducted by Gardner and associates. *Language Learning*, 53, 123-163.
- McEown, M. S., Noels, K. A., & Saumure, K. D. (2014). Students' self-determined and integrative orientations and teachers' motivational support in a Japanese as a foreign language context. *System*, 45, 227-241.
- Mohammadi, H., & Alizadeh, K. (2014). An investigation of reliability and validity of strategy inventory for language learning among Iranian university students. *International Journal of English Language Teaching*, 1 (2), 53-64.
- O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). *Learning strategies in second language acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oxford, R. (1990). *Language learning strategies: What every teacher should know*. New York: Newbury House/Harper & Row.
- Oxford, R. (2003). Language learning styles and strategies: An overview. *GALA*, 1-25. Retrieved from web.ntpu.edu.tw/~language/workshop/read2.pdf; on December 21, 2018.
- Oxford, R., & Burry-Stock, J. (1995). Assessing the language learning strategies worldwide with the ESL/EFL version of the strategy inventory for language learning (SILL). *System*, 1, 1-23.
- Robinson, P. (Ed.) (2002). *Individual differences and instructed language learning*. Amsterdam: John Benjamins.
- Rubin, J. (1981). Study of cognitive progresses in second language learning. *Applied Linguistics*, 11 (2), 117-131.
- Scrivener, J. (2005). *Learning teaching: A guidebook for English language teachers* (2nd ed.). Oxford: Macmillan.

- Skehan, P. (1991). Individual differences in second language learning. *Studies in Second Language Acquisition*, 13 (2), 275-298.
- Şener, S., & Erol, I. K. (2017). Motivational orientations and self-efficacy beliefs of Turkish students towards EFL learning. *Eurasian Journal of Educational Research*, 67, 251-267.
- Torres, G. (2013). Empowering the language learner: Language learning strategy training and self-regulation in an EFL classroom. *Journal of International Education Research*, 9 (3), 267-276.

JULIA KRİSTEVA’NIN “POSSESSIONS” ADLI ROMANINDA POLİSİYE KURGU VE ANLATI ÇÖZÜMLEMESİ

Dedective Fiction and Analysis of Narration in
Julia Kristeva’s Novel, “Possessions”

Gönderim Tarihi: 28.09.2018

Kabul Tarihi: 03.01.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.580832

Mehmet BAKI*

ÖZ: Yapısalcılık-sonrası eleştirmen, filozof, yazar, ruhbilimci ve romancı Kristeva’nın yapıtları, çeşitliliği ve disiplinlerarası olma özelliğiyle bilinir. Kuramsal ve yazınsal çalışmalarında, toplumsal konulara ışık tutar. Onları mercek altına alarak, kendi duygu ve düşünce süzgecinden geçirdikten sonra, yazınsal siyasa ile de bağdaştırır.

Kristeva’nın üçüncü romanı *Possessions*, kurgulama yöntemi bakımından Bakhtine’in karnaval kuramına özgü çoksesli ve çokbiçimli özellikler içeren, aynı zamanda toplumsal dil katmanları arasında kimi söylemsel ve ruhbilimsel yöntemlerin kullanıldığı bir yapıttır. Alışageldik kurmacalara pek benzemeyen anlatısı, yeni-ötesi uygulamalar ve yazarın öz-yaşam öyküsüne yönelik bir takım göndermeler içerir. Anlatıya elöyküsel “üçüncü tekil kişi o-anlatıcı” ses egemen olsa da, özöyküsel “birinci tekil kişi ben-anlatıcı” sese ve başkahramanın kendi özel yaşamından söz etme durumunda ise, içöyküsel anlatıcı sese de yer verilir. Romanın anlatımında, çoğunlukla artsüremsel öykülemenin biçimlerinin yanı sıra, katımsal anlatılar da görülür.

Bu çalışmamızda, yeni-ötesi kuramın yazınsal eleştiri yöntemine de başvurarak, Kristeva’nın çok katmanlı bu romanındaki ana izlekleri, bakış açılarını, anlatsal ses düzeylerini, öyküleme türlerini, bunların romandaki kullanımlarını, yapısalcı, modern ve yeni-ötesi eleştiri yöntemlerinden yararlanarak ana hatlarıyla inceleyeceğiz.

Anahtar Sözcükler: Julia Kristeva, Possessions, Odaklayım, Metafizik Polisiye Roman, Karma Anlatı, Art Süremsel Anlatı.

ABSTRACT: A post-structuralist critic, philosopher, writer, psychoanalyst and novelist Julia Kristeva’s works are well known with its distinctness and interdisciplinarity. Kristeva brings light to social events in her theoretical and literary Works. Scrutinizing and evaluating the events, she harmonizes with literary policy.

Kristeva’s third novel *Possessions* involves polyphonic and polymorphic features inherent in Bakhtine’s carnivalesque theory at the same time uses some discursive and psychological

*Dr. Öğretim Üyesi/ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi/ Fransız Dili ve Edebiyatı Bölüm, mbaky2004@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4490-0364

techniques among social language systems. Her narration, unlike usual fictions, includes postmodern performances and some references related to writer's autobiography. Though the external "third person "(he/she) narrator" voice dominate the story, it's given place to the autobiographical "first person (I) narrator voice and the internal narrator voice in case that the protagonist talks about her private life. In narration of the novel, beside the diachronic narrative forms, the interbedded ones are seen, too.

In this study, applying to literary criticism technique of postmodern theory and making use of structuralist, modernist and postmodernist, we will analyze actually main themes, perspectives, levels of narrative voice, types of narration and their usage in novel.

Keywords: Julia Kristeva, Possessions, Focus, Metaphysic Detective Story, Hybrid Narrative, Diachronic Narrative.

GİRİŞ

Kristeva'nın ikinci romanı olan *Possessions* tür olarak, metafizik polisiye roman olmanın yanı sıra, çağdaş toplumu eleştirmesi, felsefel, siyasal, aktöresel çözümler sunması ve ruhçözümsel kimi kuramları ele alması, insanlık durumuyla ilişkili dönemin güncel, tarihsel ve siyasal çok sayıda önemli konularını ele alıp işlemeden dolayı da bir sav romandır.

Bu romanında Kristeva'nın, polisiye roman yazma konusundaki ekinsel dağarcığı içerisine, ünlü İngiliz polisiye roman yazarı Agatha Christie'den esinlendiğini gösteren kimi ipuçlarına rastlanır: Romanın anlatısında, kıya süreminin "saat sıfır" (Agatha,1944) ile ilgili olması, kıyanın ve soruşturmanın gerçekleştiği uzamın kapalı bir yer (Gloria'nın konutu) olması ve bu yere kıya olayından önce, akşam yemeğine konukların çağırılması, yemek yenilmesi, kurban Gloria'yı öldürme eyleminde, Agatha Christie'nin Poirot örnekçesine uygun olarak, henüz kıyacıları belli olmayan seri kıyacı(lar)ın kovalanması ve Gloria'nın kıyasının, onun yakın çevresinden biri(leri) tarafından işlenmesi gibi benzer kimi özellikler içerir. Bir başka esin kaynağına ait önemli ipucu da, kendisini çok sevdiği bilinen Rus yazar Fyodor Mihayloviç Dostoyevski'dir. Bu nedenle Kristeva, bu yapıtının adını, ereğini ve içeriğini de bir anlamda belirleyen düşüncesini, romanın girişindeki tanınılılıkta (épigraphe), Dostoyevski'nin *Ecinniler* ("Possédés") adlı yapıtından bir alıntı ile açılar:

Utancınızdan yere bakmak size hiç de yakışmıyor çünkü bu doğal değil, gülünçtür, yapmacıktır. Doğal olarak bu kabalığı telafi etmek için, ciddi ciddi, sakınarak size şunu söyleyeceğim: Evet, Şeytan'a inanıyorum. Kabul edilebilir bir şekilde inanıyorum; kişisel ve yerineli olmayan Şeytan'a inanıyorum ve size soru sormaya hiç gereksinim duymuyorum; işte, hepsi bu. Son derece hoşnut olmalısınız. Dostoyevski, *Ecinniler* (Kristeva, 1996: 7).

Öte yandan romanın başlığı/adı, içeriği ile son derece ilişkilidir. Çünkü romanda, Freud'un (özellikle "öldürme dürtüsü"nü), Lacan'ın ("anne arzusu"-nu) ve Mélanie Kleine'in (ana kayıyasını) ruhbilimsel kuramlarına özgü kimi uygulamalar görülür. Bu doğrultuda, romanın başkarakterlerinden kimileri bir bakıma kendilerini yöneten şeytani dürtüleri -itibar hırslarını, gözü dönmüş güç tutkularını, tutuculuklarını, bilgisizliklerini ve denetim altına alamadıkları güdülerini- fark edememelerinin kurbanı olurlar. Özellikle annelikle, dilin sorunlarıyla ve şeytansı dürtülerin insan aklı, duygusal ve ruhsal durumu üzerine olumsuz etkilerini saptamayla son derece ilintilidir. Örneğin, Gloria oğluna aşırı tutkudur, öyle ki ona sahip olup onu bir nesne gibi işler, ayrıca cinsel açıdan şiddet yanlısı jigolo sevgilisi Michael Fish'e tutkudur ve bu tutkusu yüzünden Fish tarafından öldürülür. Pauline ise, Santa Barbara dili olan bir dile saplantılıdır ve Gloria'nın başını gövdesinden ayırmaya karar verirken, anneliğin şeytansı dürtüsü tarafından bir saplantı taşkınlığı- öteki adıyla şeytansı güçleri tarafından perilenme- sonucu "öldürme içgüdü" ve "öç alma" dürtüsünden oluşan bir psikoz içinde bulur kendini. Romandaki bu iki yabancı kökenli kadın, aynı zamanda dilin ve annelik tutkusu saplantısının kurbanı olan iki örnek karakterdir. Öte yandan aşırı para tutkusunun Michael Fish'i, kıya işlemenin şeytansı öldürme dürtüsü tarafından ele geçirmesi vb.

Kristeva'nın karma anlatılar da içeren bu yapıtı, kendisinden önce yazılmış romanlarla bir takım benzer özellikler de içerir. Eleştirmen Rus'a göre *Possessions*:

Le Vieil Homme et les loups'da olduğu gibi, romanda olayların geçtiği uzamsal yerleşkenin yetki, yasalar ve değerlerden yoksun bir biçimde nitelendirilmiş yenedünya düzeninin somut bir örneğini temsil ediyormuş gibi görünen hayali bir yer olan Santa Barbara olmasıdır. Ayrıca yine Stéphanie, Le Vieil Homme et les loups'daki gibi yozlaşma ve insan hakları ihlallerini araştırmak üzere, siyasal bir gazeteci dedektif gibi yeniden ortaya çıkar.

Bu sırada roman, bilinçli olarak dedektif roman ile ilişkili konuma sokulmuş ve ruhçözümleyici ilişkisi dedektife verilmiştir. (...) İki önceki roman, başkaldırı ve toplumsal şiddet ile ilişkili siyasal ve tarihsel kökenlere açıkça değinirken, bu roman, ailelerle olan yakın ilişki üzerine yoğunlaşmaktadır (2011: 150-151).

Ayrıca romancının bu roman, "Conseil National Handicap (Ulusal Engelli Kururulu)"ın başkanı olan Kristeva'nın annelik ve engelli çocuklara duyduğu ilgi ile de ilişkilendirilebilir. Çünkü yapıttaki karakterlerden biri olan Gloria'nın, Jerry adlı engelli çocuğunun eğitimsel ve ruhsal durumunu içeren öyküsüne yer verilir. Ayrıca resim sanatındaki baş kesmeleri ele alıp inceleyen Kristeva'nın "Visions capitales (1998)" başlıklı sanat kataloğu yapıtı ile de ilintilendirilebilir. Çünkü romanda bu konuyla ilgili örgelerin çoğu, daha sonra bu

katalogda yer alır ve bu yapıtında Kristeva, resim dilini kullanarak, gösterge-bilimsel yöntem yoluyla, bir yandan sanat tarihi sırasında baş kesme üzerine bilinçaltı iletiler içeren yazılar yazar, öte yandan bunlar aracılığıyla kendi dinsel ve felsefel anlamlandırmasını çözümler.

Bu kıya içerikli roman, önceki romanlarına benzer bir biçimde, yazıldığı dönemin çağdaş tarih ve siyasadan oldukça etkilenmiş, hatta her ikisinin kaynaklarını araştırmaya yönelik bilgiler de sunar. Bu nedenle romancı, suçsuz bir yabancı kadının (Gloria'nın) öldürülüp başının kesilmesine yola açan insan-cıl olmayan bir tutkuyu konu edinmekle, bir anlamda dönemin "baş kesme" ile eşanlamlı olan "ölüm cezasını" savunan ülkesindeki- Fransa'daki Ulusal Cephe yanlılarının savunduğu- siyasal harekete karşı başkaldırdığını gösterir. Bunun yanı sıra: "Kristeva, Fransız İhtilali süresince giyotinin görsel göstergeleri üzerine bir denemede, ölüm cezasının Fransa'da baş kesme ile eşanlamlı olduğunu (...) söyler" (Trigo, 2013: 64) .

ROMANIN POLİSİYE KURGUSU VE OLAY ÖRGÜSÜ

Toplamda 280 sayfa olan *Possessions*, her biri Roma rakamlarıyla (I, II, II...) belirli başlıkları ve sırası olan üç kısma ayrılır. Her kısmın başlığı olmayan bölümleri vardır. Bu bölümlerden her biri Latin rakamları ile (1, 2, 3, ...) belirtilmiştir ve kimi bölümler de kendi içinde paragraf boşlukları bırakılarak alt bölümlere ayırma izlenimi verilmektedir. Her kısmın genel konusu kendi kısım başlığının üzerine eklenir. İlk kısmın başlığı "Une décolation (Baş Kesme)" 6 bölüm ve yaklaşık 70 sayfadan oluşur. İkincisi "Crime virtuel (Kasıtlı Adam Öldürme)" başlığına sahip, 12 bölüm ve yaklaşık 120 sayfadır. Sonuncusu ise "Une mort sans l'intention de la donner (Kasıtsız Adam Öldürme)" 9 bölüm ve yaklaşık 60 sayfadan oluşur. Ayrıca romanın bölüm başlıklarının kıya olay(lar)ıyla olan içeriksel ilintileri, bir yandan içe geçmiş dolangaçlardan geçip Gloria kıyası olayının gizemini çözmeye çalışan, öte yandan kıyacı(lar) ı bulmak için varsayımlarda bulunmaya yönlendirilen okur(lar)ın ilgisini ve merakını canlı tutarak azaltmama işlevi görürler.

Possessions, her şeyden önce bir kıya romanıdır. Eleştirmen Keltner'in kıya romanı çözümleme yöntemine göre:

Her dedektif ya da kıya romanı, en azından üç öge meydana getirir: (Kıya içerebilen) gizem, dedektif-başkahraman ve soruşturma. Her üç öge belirleyici iki öyküye göre düzenlenir: 1- Daha önce olup biten öykü (gizem ya da kıya), 2- Olay örgüsünü içeren anlatı (gizemi bulup ortaya çıkaran sorugulama) (Libal, 2012: 106).

Bu kuramsal bilgiye göre *Possessions*'da gizem, Gloria'nın kesik başının ve suç aleti olan bıçağın bulunamamasıdır. Dedektif-başkahramanların Komiser Northrop Rilsky ve gazeteci-dedektif Stéphanie Delacour olması, soruşturmanın ise her ikisinin kendi tarzlarına göre yürütmeleri ve kendi sonuçlarını ortaya koymalarıdır.

Possessions, romancının üçlü polisiye romanları içerisinde öncelikle kıyacı(lar) 1, kıya(lar)ın arkasındaki gizemi ve suçlu(lar)ı ortaya çıkaran, sonuna kadar merak uyandıran ve kıya örgüsünü en iyi ördüğü romandır. Ayrıca bu örgü, 'çizgisel' değil de 'ilmekli' yani olay akışının iç içe olduğu, arada bir (özellikle Gloria'nın yaşantısıyla ilişkili olan) geçmişe dönük olayların anlatıldığı parçalı metinlerden oluşmaktadır.

Ana olay örgüsü, Gloria Harrison ve Jerry üzerinde daha çok yoğunlaşır. Bu örgünün yapısı Santabarbaralı Komiser Northrop Rilsky'nin ve Paris'teki "Événement littéraire" de çalışan Parisli kadın dedektif gazeteci Stéphanie Delacour'un katkıları ve ayrıntılı bir soruşturma ile desteklenir.

Komiser Rilsky ile yardımcısı Popov'un ve kendisine *Le Vieil Homme et les loups*'daki gibi dedektif görünümü veren Paris'li kadın gazeteci Stéphanie Delacour'un, romanın *ilk anlatısını* da oluşturan Gloria Harrison'un kıyası üzerinde yürüttükleri soruşturma, olay örgüsünün ana odağı olur. Komiserin soruşturma yöntemi, bir bakıma İngiliz geleneğindeki esrarengiz kapalı oda biçimiyle sunulur ve Gloria Harrison kıyasını işleyen kim olduğunu bulmak üzerine kuruludur.

Soruşturma, tam da Gloria Harrison kıyasının gerçekleşmesinden önce, akşam yemeği için bir araya toplanmış konukların gözü önünde kıyanın gerçekleştiği Harrison konutu olan 'gizemli kapalı bir oda'da gerçekleşir. Özenle açıklanan ve incelenen olgular ve olaylar birkaç ulama ayrılırlar: Gloria kıyasının gerçekleşmesi, soruşturmanın başlaması, tanıkların sorgulanması ve soruşturmanın sonunda Gloria'nın kıyacı(lar)ına ulaşılması vb.

Romanın anlatısının içine, kıya kurbanı Gloria'nın kişiliği ve yaşamını iyice açımlayan ana öykünün yanı sıra, almaşmalı olarak artarda gelen (Paulin'e, Jerry'e, Stéphanie'ye özgü) tüm öteki parçalı, kopuk ve karmaşık uydu öyküler, düğüm noktalarının çözümleri sonucunda, gitgide "karnaval tarzı" (Bakhtin, 2014) bir hava içinde sunulan Gloria kıyasının örgüsünü varsıllaştırır, onun gizemini artırır ve nedenlerinin anlaşılmasına olanak sağlar. Roman-da Kristeva, kimi kişilerle ilgili öyküleri, kişilerin kendi ağızlarından değil de onların kendi arkadaşları tarafından anlatılmasını yeğler. Örneğin, Odile'in, kıyanın gizemini çözümlemeye olanak sağlayan Pauline'in öyküsünü Stéphanie'ye barda otururken anlatması.

Gerçekle ilgisi olmayan, tamamen kurmaca fakat anlatıcının güçlü kurgulama uygulamaları ile gerçek bir sahne izlenimi veren bu romanın kurgusal örgüsü, kişilerle Santa Barbara’da işlenen kıyalar arasındaki çok çalkantılı ilişkilerden çoğunlukla beslenir. Romanın ilk satırları, medyaya ve Guy Debord tarzı “görüntü toplumu”na konu olabilecek kanlı bir kıya olayının haberi ve kurbanın tanıtımıyla başlar:

Gloria’nın başı koparılmış, bir kan gölü içinde yüzüyordu. Gloria’nın fildişi saten geceliği, Cartier marka saati, sol yüzük parmağındaki alyansı, bronzlaşmış bacakları, elbise ile uyumlu iskarpinleri: Hiçbir kuşku yok, bu Gloria’nın ta kendisiydi, hiçbir şeyi eksik değildi, başı hariç. (Kristeva, 1996: 11)

Anlatıcı, Gloria’nın başını ‘cinsel organı’ ve ‘çalışma aleti’ gibi ruhbilimsel eğretilmelerden oluşan göstergelerle niteler. Aslında romanda yer alan ‘ana örge’ denilebilecek türden bu sözcükler, bir yandan Gloria’nın çalıştığına duyumsadığı hazzı ve cinsel yakınmasına gönderme yapar, öte yandan migrenlerini de imlerler:

“Cinsel organım” diye çevirme etkinliklerinin kendisine sağladığı beyinsel zevkle ve kendisine migrenin neden olduğu daha az şiddetli zevksizlikle anıştırmalı olarak alay ediyordu. “Çalışma organım” diye düzeltiyordu kimi zaman. Ve işte organından ya da aletinden ayrılmış değildi, bu onu hemen hemen isimsiz yapıyordu. Hemen hemen. Zira başlı ya da başsız, herkes Gloria’yı yeniden tanıyabilirdi (Kristeva, 1996: 11-12).

Sonrasında, kurbanın bu kesik başı, yazar tarafından bir tür ‘ana örge’ olarak romanın çoğunda kullanılır. Gloria’nın portresinin verilmesiyle polisiye merak, bu kıya kurbanı üzerinde canlı tutulmak istenir:

Kuşkusuz, kızıl saçlar ve deniz yeşili gözler bunu söylemek için artık orada yoklardı, fakat sinirli eller, jimnastikçi kalçaların yanayı, ince aşık kemikler ve özellikle bu son yıllarda yumuşamaya başlamış olsalar bile oldukça belli bir biçimde dikleştirmeyi bildiği iri göğüsler bunun pekala kendisi olduğunu doğrulamak üzere oradaydılar. Şöyle ki, fildişi rengi sateni solda, kapsayıcı lal renkle süslediği geceliğinin üst kısmının içinde, şimdilik, her zamanki gibi kusursuzca yer almış olan tartışılmaz göğüsler. Görünürde bıçaklı yaralama (Kristeva, 1996: 11).

Ardından anlatıcı, işlenen kıyanın okurda şaşkınlık ve merak uyandırması için, başı koparan kişiye ait öznel sorgulama, kıyanın işlenme tarihi, saati, yeri ve polisiye gizemin ne olduğuna ilişkin bilgilendirmede bulunur:

Fakat hangi psikopatın damarlarından boşanmış hangi karanlık tutku, bu düz ve parlak kaynağı, bu kırmızı aynayı, olmayan başın yerine cesedi bastıran bu berbat yakutu kuyu gibi açık bırakmak için boyun etini, gırtlakçı,

omurları bir dantelci kadın titizliğiyle kesen ele yön verebilmişti? İşte gizem oradaydı, en azından benim için, bu lanet ülkeye bir kez daha gelen Stéphanie Delacour. Ve üstelik ben onu, kapının arkasından öperken, 15 Ekim saat 00:35'te kafası henüz tam olan aynı Gloria Harrison'un evinde iki gün önce akşam yemeği yemiş olan (Kristeva, 1996: 11-12).

Aslında roman, biri Santa Barbara'da öldürülen yabancı varsıl Gloria Harrison kıyasının, öteki ise işlenen bu kıyanın, "seks kıyası mı yoksa kanlı kıya mı" (Kristeva, 1996: 93) olup olmadığının soruşturulması olan iki öyküyü bütünleştirir. Anlatıcı: "Gloria Harrison kıyası, insana özgü çılgınlığın aşağı tabakalarının kokuşmuşluklarını ölçsüz kabalığıyla gün ışığına çıkararak ortak bir çalışmaydı" (Kristeva, 1996: 120)

İlki öykü, dramatik olaylarla doludur ve romanın da üstkurmaca metnini oluşturur. İkincisi ise, birincinin ortaya çıkarılmasının öyküsüdür. Bir bakıma, yalnızca Gloria'nın öldürülmesinin öyküsünü aktarmak için romanda yer alır ve böylece bu kıyanın yorumlaması bir bakıma romanın konusu olur.

Bu polisiye romanda, iki tür soruşturma var. Birisi polisiye, ötekisi ise polisiye olmayan, daha ziyade ruhçözümsel ve gazeteci-dedektif içgüdülerinden hareketle işlenen kıya suçunun ve onu işleyen(ler)in perde gerisinde yatan nedenlerini sormaca yoluyla araştırma ve ruhçözümsel kimi yöntemlerle aydınlatma. İlki, Santa Barbara'da çalışan polis dedektifi Northrop Rilsky ve yardımcısı teğmen Andrew Popov tarafından Santa Barbara'da işlenen ve öteki seri kıyaları gölgede bırakan Gloria Harrison'un üzerine derinlemesine bir araştırmaya üzerine yoğunlaşır. Böylece polis tarafı, olay gecesinde yer alan tanıkları dinler ve elde ettiği tüm bulguların sonucunda, Madelin Cartel'i ile mafya ilişkileri içinde olan kurban Gloria'nın kaçak sevgilisi Michael Fish'in kıyayı işlediğini ve kurbanın yardımcısı Brian Wat'ın da mafyaya yardım ettiğini itiraf etmeleriyle Gloria'nın öldürülmesi olayı yargısal bakımdan çözümler ve her ikisi de tutuklanıp hapse atılır. İkincisi, gazetesi tarafından görevli gazeteci-dedektif Stéphanie'nin başlattığı soruşturmadır ve zaten dostu Gloria'nın kıyacı(lar)ın kurbanı olmasının perde gerisindeki asıl "öldürme dürtülerinin" neler olduklarını öğrenmek için Santa Barbara kentindedir:

Bir seri katilin işi mi? Tutku kıyası mı? Ben, görünürde, yiğit Northrop Rilsky'nin yetkilerini aşan bu yanıltıcı kıyaya yanıt bulmak için buradayım (Kristeva, 1996: 14).

Stéphanie, bu kıyanın gizemlerini ortaya çıkarmak için, kendisini kurbanın yerine koyar ve kendi yöntemleriyle, öldürülen yakın arkadaşının ilkin komşularını, ardından Santa Barbara'daki psikiyatri hastanesinde bulunanları, sonrasında kurbanın çevresinde onu tanıyanları araştırıp soruşturarak, Gloria'nın

geçmiş yaşantılarının derinlerine nüfuz eder ve böylece kıya kurbanı bu kadının kişisel iç dünyasını da ayrıntılı olarak açılar. Fakat Stéphanie'nin soruşturmadan elde ettiği kimi bulguları, genel olarak polis tarafından pek dikkate alınmaz ve yasal açıdan da kabul görmez. Ayrıca gazeteciler tarafından da hiç önemsenip dikkate alınmaz. Stéphanie'nin, polisiye merakı romanın sonlarına kadar götüren bulgularına göre Gloria, öncesinde Pauline tarafından zehirlenmiş, ardından sevgilisi Fish tarafından boğazı sıkılmış, bıçaklanmış ve sonrasında Jerry'nin ortofonisti Pauline tarafından başı kesilmiştir.

Çağdaş romanlarda olduğu gibi *Possessions*'un kurgusunda da Kristeva, süremle ilgili istediği birikimi yapabilsin diye, "bilinç akımı" (Ecevit, 2002: 43-45) uygulayımını kullanır. Bunu da, *söylenge* (monologue), *sözde-söylenge* (pseudo-monologue) ve çoğunlukla da *düş* örgeleri aracılığıyla yapar. Örneğin, Stéphanie'nin iç dünyasında, iç çözümleme uygulayımıyla düşleri, *dejavule*ri ve düşlemleri aracılığıyla, kendi iç dünyasını örtük okura hiçbir dilbilgisel kısıtlama olmadan, süremden süreme *geçgeçler* aracılığıyla (zaping" yaparak) özgürce dolaşma olanağı bulması gibi:

Daha önce buradaydım. Bu nedenle bunun doğru olmadığını kusursuzca biliyorum: Rivière'in öteki yakasında, gün batımının turuncular içerisinde bıraktığı çeşitli hali ve nesnelere dolu bir dairede ilk kez oturuyorum; Bob'un ayak bastığı dünyanın tüm köşelerini aktarmak zorunda olduğuna inandığı bazar tarzından ürküyorum. Fakat bu dejavü izleniminden kurtulamıyorum. Bu odada kaldım mı? Bu banyoda mı? Ne zaman? Hangi yaşamda? Kimin yaşamında? (Kristeva, 1996: 28).

Aynı zamanda Kristeva, bu örgeler yardımıyla, bilincin ve bilinçaltının süremini de kurgular. Böylece Stéphanie, Gloria'nın yaşamını araştırırken, annesiyle, özellikle de babasıyla ilgili karabasanlardan oluşan düşleri aracılığıyla kendi yaşamını da didik didik eder. Nitekim aşağıdaki alıntı, gerçek yaşamda hem babasının Bulgaristan'daki bir hastanede öldürülmesine hem de ikinci romanındaki bir bakıma babasını simgeleyen başkahraman Yaşlı Adam'a bir gönderme niteliğindedir:

Sonraki kanalda, rüya gören kadının belleğinde yer etmeyen anlamsız bir film oynuyor, yeniden kanallar arasında geziniyor: Aynı etki, uyanış. Geriye bu adamın yüzü kalıyor. **Hastanede öldürülmüş babası mı? Kurtlara dönüşmüş insanların Goyavari kurbanı.** Acaba kaç yıl öncesinden? Kâbus durmadan geri geliyor, az çok aynısı ve aynı suçluluk. Babadan mı yoksa kızdan mı? Rüya, kanallar arasında geziniyor (Kristeva, 1996: 170).

Ayrıca Kristeva'nın hem ilk romanı hem de onun yaşamının bir bölümüne ilişkin özyaşamsal anlatımın ağırlıkta olduğu *Samouras* (1990)'da, Hervé (Sol-

lers) ve Kristeva'nın altbeni olan Olga'nın aşklarını yaşadıkları gizli adalarına Stéphanie aracılığıyla gönderme yapılır: "Tesadüfen, kuşkusuz, onun en büyük tutkusu adalara sığınmaktı: Korsika, Korfu, Martinik, Ré" (Kristeva, 1996: 172).

Romanda kesik baş, söylencesel (özellikle Yunan), yazınsal ve resimsel (dinsel ağırlıklı) araştırmalarla yazar tarafından adeta ilmek ilmek işlenerek, bir anlamda hem okurun bilgi dağarcığını göstergebilimsel ve yorumbilimsel bakımdan varsıllaşmasına katkı sağlar, hem de dönemin siyasal ve toplumsal olaylarına ince alaylı eleştirel bir yaklaşımda bulunulur. Öyle ki, adeta bir tapıncaya dönüşen Gloria'nın kesik başı, ünlü yontuculardan ve Phidias'ın başsız Diana ve Afrodit yontularından vaftizci Yahya'ya, Goliath'a ve Madame Roland'a, Artemisia Gentileschi'den Picasso'ya, hatta romanın kişilerinden biri olan Hester'in soyadı olarak da taşıdığı ünlü İtalyan Rönesans ressamı Giovanni Bellini'ye kadar olan sanatçılar tarafından tüm ekinsel ve söylencesel baş kesme öyküsü ile ruhçözümsel yorumları ile birlikte sürdürülen bir anlatı yan yana sunulur ve romanın ilk kısmının kurgusunun önemli bir bölümünü kapsar. Öte yandan Kristeva için baş kesme, giyotini de çağırıştırır ve romanda buna karşıt olduğuna ilişkin görüşlerini, dolaylı olarak yazar-anlatıcı Stéphanie'nin sözceleri aracılığıyla aktarır:

Gloria'nın kanayan büstü, ironik olarak giyotini çağırıştırıyordu, kafayı hedefliyordu (...) (1996: 19).

Baş kesme, görünür olabilmenin sonudur. Oyunun sonudur, baylar bayanlar, ağızdan ağıza yayın! Artık görececek hiçbir şey yok! Hiç duyarlı değillersene, daha ziyade kulaklarınızı açın! (1996: 17).

Yapıtta yer alan baş kesme ile ilintili söz konusu çoğu resimler, hem yazar için anlatıyı çeşitlendirip varsıllaştırmada bir esinlenme kaynağı, hem de romanda polisiye izin ve merakın temeli olan Gloria'nın, sağır-dilsiz oğlu Jerry'i kendisini özgürce ifade etmede yararlandığı görsel araç olarak kullanılır. Kristeva, her ikisi imgelerle, düşlemlerle ya da arzularla karşı karşıya kalınan iç dünyayı çağırıştırdıklarından, içsel deneyimleri sergilemede, yazın ile resim sanatı arasında yakınlık olduğunu böylece vurgular (Kristeva, 1993: 62).

Romanda adı geçen bu ressamlar arasında en önemli yer işgal eden, kuşkusuz ünlü İspanyol kübist ressam ve heykeltıraş Pablo Picasso'dur. Çünkü ressam babası Stan Novak kadar olmasa da Jerry, bu ressamın tablolarının özdeşbas-kısını (röprodüksiyonunu) yapmada bir uzman kadar beceriklidir. Öyle ki, annesinin öldürüldüğü gece, Fish tarafından çalınan ve romanda betimlemesi yapılan Picasso'nun 1937 tarihli "La Femme à la collerette (Yakalı Kadın)" (1996: 132) adlı tablonun özdeşbaskısını (reproduction) de yapan kendisidir. "İnsanı şair yapmak için resim ve ölümden daha iyi hiçbir şey yok." (Kristeva,

1996: 135) diyen ve kıya gecesi bu tablonun çalındığını fark eden komiser Rilsky, aynı zamanda Picasso'nun tüm kadınlarının birbirlerine pek benzedikleri (1996: 135) görüşünü de savunur. Çocuk psikiyatrisi bölümünün şefi olan Profesör Zorine ise, Picasso'nun bu özdeşbaskısını pek beğenir. Dahası Jerry'nin, aslında bu tablo ile annesinin resmini yaptığını düşünür ve annesine olan sevgisini devam ettirme biçimi olarak da nitelendirir. Çünkü annesi Gloria, bunu anlamış olacak ki onu, çalışma masasının karşısına asmayı yeğlemiştir. Yine Zorine'e göre, Jeery'nin bu tablosu Marie-Thérèse'yi simgelemekte olup Picasso'nun öteki tablolarına hiç de benzememektedir. (Kristeva, 1996: 135)

Romanın kurgusal yapısında önemli role sahip bir başka öğe de, kuşkusuz 'görüntü toplumu'dur. Bu konuyla ilişkili olarak eleştirmen Keltner, Kristeva'nın:

Polisiye romana olan ilgisinin Guy Debord'un son aşaması hatta polisiye romanlarda asıl hasım olan 'görüntü toplumu' olarak çözümlediği şeyin ortaya çıkmasıyla ilişkili olduğunu vurgular. Şiddet, kıya, ensestlik, kötüye kullanma, adam kaçırma ve işkence dedektif roman öyküsü biçiminde sunuldukları zaman, halk gösterilerinin şiddetin bayağılığını ve korkuyu üretip sürdürdükleri çağdaş yaşamın gizemleri ve kaygılarıyla karşı karşıya kalma olanağı sağladığını söyler. Yani dedektif roman kurgusu, bas-kılamalarıyla beslenen görüntü toplumunda düşünme, hayal kurma hatta içsel bir yaşama olanak sağladığı için, görüntüye karşı bir panzehir sunar. Dedektif roman kurgusu, "izleyicilerini" gerçeği arayanlara dönüştürür (2011: 131-148).

Kristeva, roman kişilerinden Jerry ve Brian aracılığıyla uygulamabilim ve bilişim örgelerine de yer verir. Örneğin, bilişim uygulamabilimi ve yabancı dil bilme yetilerini kötüye kullanmadan dolayı Brian'ın yasa dışı suça bulaşması: "(...) Brian, bu iki kuruluş arasındaki getir götür işlerinde iletici rolündedir. Zira bilgişlem yeteneği, yabancı dillerde yetkin olmasından bu işlerde uşaklık etmiştir." (1996: 186) günümüzün

Kristeva, romanında bilgi çağı olduğuna ve bu çağda bilgisayarın kimi yaratıcı niteliklerine de göndermede bulunur:

Günümüzde her şeyi bilgisayarda yapıyoruz, Venedik'teki Saint-Marc'ın duvarlarına mozaik olarak aziz Yahya'nın kafasının koparılması, ya da Rodin'in başsız Yürüyen Adam'ı, ya da orada oldukça, Gloria'nın kendisinin başının koparılması neden olmasın? (1996: 273)

(...) Yapay bilgi çağındayız, bilgisayar her şeyi biliyor, her şeyi yapıyor; icat ediyor, düşünüyor, tasarlıyor, yaratıcı o, artık yaratıcı yok, mantıklı, değil mi? (1996: 274).

Possessions, feminizim- romanda başkarakterlerin çoğunun kadınlardan olması-, annelik, çocuk sevgisi, kıya, yabancılık, sürgün, başkaldırı, özseverlik, iğrençlik, anne kıyacılığı, kin, biraz siyasal, hatta (dönemin güncel olayları arasında yer alan İran'a ya da Irak'a) nükleer madde kaçırma ürküsü, cinsel kısıkançlık, çocukluk korkuları, düşünce ve mantıkla pek bağdaşmayan daha çok kösnülcü ve maddi çıkara dayalı gönül ilişkileri, saklı psikolojik içgüdüler ve perilenmeler, dil sürçmeleri, örtmeceler gibi Kristeva'nın sevdiği çok izlekleri içerir.

ROMANDA ANLATICI, BAKIŞ AÇILARI VE ANLATIM EDİMİ

Possessions'da olaylar, yeni-ötesi sanatta olduğu gibi birden fazla kişi tarafından anlatılır ve çoksesli bir anlatı izlenimi verir. Kristeva, öykülemeyi "anlatma" ağırlıklı sunmaktan ziyade, çağdaş ve yapısalcı-sonrası romanlarda olduğu gibi, "gösterme-anlatma" ağırlıklı olarak sunan ve çoğunlukla bir tür "yardımcı anlatıcı" konumuna soktuğu dedekif-gazeteci Stéphanie'ye konuşma görevi verir: "Stéphanie Delacour boşuna gazeteci değildi ve yeri geldiğinde dedektif olduğundan, filmin içine girmeye başlıyordu" (1996: 168).

Dolayısıyla bu kadın anlatıcı-kahraman Stéphanie, yazar-anlatıcının önemli kişilerinden biridir. Onun sesini, romanın ben-anlatıcısı olarak duyarız:

Haklı gururla acımı yenen ve beni olduğum gibi bir yalnız avcı, bir kadın gezgin, bir kadın gazeteci yapan bu inceliği sonunda kırmam gerekiyordu" (Kristeva, 1996: 21).

Bu anakenti yalnızca tanıyorum, orada doğmadım ancak birkaç kısa yıl orada yaşadım ve elbette ki iğrenç bir olay orada meydana gelir gelmez oraya salınıyorum, yani yeterince sık. (Kristeva, 1996: 27).

Stéphanie'nin anlatısı Kristeva'ya, roman kişilerinden birine, hem de olaylarda çok önemli yeri olan bir kişiye, kendisini özgürce ifade edebileceği, sesini duyurabileceği, öyküsünü yazar-anlatıcı ile eşit koşullarda dile getirebileceği bir ortam sağlamaktadır. Öte yandan Stéphanie, yazar-anlatıcının betimlediği karmaşaya kendi kişisel bakış açısıyla bakabilecek biçimde konumlanmış almaşık bir bilinç oluşturmakla kalmaz, Kristeva'ya değişik düşünce ve görüşlerini yan yana getirme olanağını da sağlar. Böylece yazar-anlatıcı ile ben-anlatıcının sesleri, romanın anlatı düzleminde bir araya gelerek birbirini kışkırtmakta, konuşmaya zorlamaktadır.

Anlatı düzleminde gerçekleşen olay örgüsünü kendi seçkileri doğrultusunda aktarma hakkı olan anlatıcı, "anlatma, bildirişim, iletişim tanıklık, yönetme" (Genette, 1972: 230) gibi birçok işleve sahiptir. Kendisine "özgün dil yapısı, kültürel alt yapı, olaylar ve kişiler üzerine serpiştirilmiş genel bilgilendirme-

ler; bunların tümü anlatıcı-kahramanın roman içinde öyküleme ve *yönetim işlevlerini* gerçekleştirdiğinin göstergeleridir.” (Sayın, 2004: 65-66)

Anlatı kipi düzeyinde, birinci tekil kişili ile üçüncü tekil kişili yazma arasında gidiş-gelişler söz konusudur ve anlatıcı okura doğrudan birçok kez yaklaştığı için, *iletişim işlevine* sahiptir: “Resimle ilgili anımsamalarım, çoğu okurun gözünde kitaptan edinilmiş, yersiz, bu durumda hatta müstehcen gibi görülebileceğini kabul ediyorum.” (Kristeva, 1996: 18)

Yine anlatıcı, okuyucu ile ilişki kurmaya çalışarak bildirişim işlevini üstlenir:

Bu konuda ne düşünüyorsunuz? Ben, bekliyorum. Beklerken, dar ve nemli sınıma kendimi yapıştırıyor, nesnelere ve varlıkların etinin içinde kendimi tehlikeye sokuyorum ve benimkiyle sınırlama/başlamak için, bir yandan ötekine, bir düzlemde ötekine geçiyorum- yabancı bir kadın (Kristeva, 1996: 142).

Ayrıca anlatıcı, düşün bilimsel işlevi aracılığıyla “bilgi vermek ya da bilgece yorumlar yapmak için, öykünün doğrudan içine girerek açıklamalar yapar” (Genette, 2005: 129). Örneğin, Stéphanie’nin, kıya kurbanı Gloria’nın yazgısı üzerine olan düşüncelerini örtük okuyucuya iletmesinde olduğu gibi: “Yazgının kara mizahı, yazgı saatinde onu, en son tapınağından yoksun bırakmayı ve her tür teselliden yoksun bırakılmış olarak bizi terk etmesini istedi” (Kristeva, 1996: 19).

Öyküde, katılım kimi yerlerde okuyucuyla sohbet ederek kendisini ortaya koyar. Örneğin, anlatıcı, zaman zaman karşısında biri varmış gibi konuşmaya başlar. Sorular sorar kendisine: “Fakat neden gazetem kişiliğimle kafayı bozmuş olsun ki? Neyi hayal edeceğim?” (Kristeva, 1996: 53).

Böylelikle anlatıcı, okurla temas sağlayıp, onu yazmanın sürecinde, üretilmesinde, anlatsal yapısını kurmada ve daha açık bir metin olduğundan, anlamı oluşturmada yer almaya davet eder. Bu durum romanı, “okunabilir” olmaktan ziyade “yazılabilir” (Barthes, 1970: 16) bir metine dönüştürür.

Romandaki anlatsal kipe gelince, anlatı genellikle Gloria’nın ve öteki kahramanların öykülerini geçmişten bugüne getiren ve olaylar sanki şimdi oluyormuş izlenimini okurda uyandıran “üçüncü tekil kişi” anlatıcının ağzından anlatılır ve anlatının büyük bir kısmı, roman kişilerinin düşüncelerini taşıyan dolaylı söylemlerden oluşur. Özellikle anlatıcı rolünü üstlenen Stéphanie, kendi yaşamını anlattığında ya da kendisine özgü düşüncelerini dile getirdiğinde, bugünden geçmişine döner ve böylece olay(lar)ın geçmişte olup bittiği duyumsamasını vermeye çalışan “birinci tekil kişi” adını kullanır:

Şöyle ki, bir kez daha **yolum**, Northrop Rilsky'ninkiyle çakışıyordu. Şaşıracak hiçbir şey yok, zira zaten **beni** ırgalamayan şeye **burnumu sokmayı yeğlemiştim**. Fakat bu kez Gloria söz konusu idi, hay Allah kahretsin, neden Gloria? (Kristeva, 1996: 55-56).

Possessions'da anlatı sesi çeşitlidir, elöyküsel ile özöyküsel arasında gider gelir. Odaklayıma gelince, sıfır odaklayım ile iç odaklayım arasında değişir. Anlatı düzeyi ise içöyküsel ve dışöyküsel arasında değişir. Anlatı sıklığına gelince, genellikle eşitlik kipinde, fakat kimi zamanda yinelemelidir.

Anlatıcı, genellikle kurguya bağlı değildir ve elöyküsel bir anlatıcıdır. Anlatının karakterlerinden biri olan Stéphanie, anlatıcı rolünü üstlendiğinde ve kendine özgü düşüncelerini açıkladığı ya da kendi özel yaşamından söz ettiği zaman, özöyküsel anlatıcı konumundadır.

Öyküleme, daha ziyade artsüremeldir ve geçmişte olup biten olayları anlatır. Bununla birlikte romanda çok kez eşsüremli öyküleme olduğu için, katımsal öyküleme diye tanımlamak daha uygundur. Öykülenmiş olaylarda ise, anlatıcının özgün izlenimleri, düşünceleri ve duyguları sık sık iç içe geçmiştir.

Stéphanie, özöyküsel anlatıcı olduğu ve hem kendi yaşamından hem gözlemlerinden söz ettiği için odaklayım, kişilerin düşüncelerini bilen yani belli bir bakış açısının olmadığı sıfır odaklayım ile onlardan daha çok bildiği zamanlarda içodaklayım arasında çeşitlilik gösterir.

Romanın başkişilerinden olan anlatıcı-kahraman Stéphanie'ninin bakış açısıyla anlatılan metinlerde sade ve tek düze anlatım ana karakterle özdeşleştiğinden, nesnel bir anlatım söz konusu değildir. Aksine her şey, kahramanın bakış açısıyla yazıldığı ve onun gözüyle anlatıldığı için öznel bir anlatım vardır. Gloria'nun başının kesilmesi olayının anlatıldığı kısımda ise, duygusal ve sorgulayıcı kahramanın tinsel durumunu anlatan tümceler yer alır. Yani o kısımda, 'olay öyküsü' olmaktan çıkıp 'durum öyküsü'ne dönüşür.

Temel anlatının düzeyi dışöyküselidir. Anlatıcı Stéphanie söz aldığı anda ve kendi özel yaşamını anlattığında ise içöyküsel bir anlatı söz konusudur.

Romanlardaki anlatı düzeyi, karşı tarafın öyküyü anlaması açısından önemli bir öğedir. Metinlerdeki karmaşıklık, ancak onunla açıklığa kavuşur. Bu romanın anlatısında, 'metinlerarası, iç içe geçmiş, parçalı, kopuk' (Aktulum, 2000; Aktulum, 2004) öyküler çoğunlukta yer alır ki, bu da yazarın, romanı kurgulama ediminde kullandığı öteki yeni-ötesi örgelerin varlığını imlemektedir.

Romanın sözcelem yapısı, yazarın önceki iki romanıyla benzer özellikler gösterir. Anlatının tümce yapıları varsıl bir çeşitliliğe sahiptir. Yazar uzam, nesnel ya da kişilerin betimlemeleri sırasında 'haber kipi şimdiki zaman hikâ-

yesi'ni yeğler. Fakat anlatma süreminde, 'belirli geçmiş zaman" kipi kullanır. Öyküleme düzeyinde ise, anlatıcı karşısında bir örtük dinleyici var olduğunu varsayarak "şimdiki zaman kipi" ile 'görülen geçmiş zaman zaman kipinin hikâyesi' ve 'ben, sen, o' kişi adılarını yeğler: "**Ben** Louvre'u seviyorum ve -banliyölerin dışında, çünkü kuralı doğrulamak için kuşkusuz istisnalar gerekirdi - bütün ülke, az çok düzene konulmuş bir Louvre müzesine dönüşmek üzere olsa bile hiçbir şey..." (Kristeva, 1996: 219).

Kişiler arasındaki konuşmalar sırasında söyleşiler, yine öteki romanlarında olduğu gibi sözceleme biçiminde olup, yazarın kısmen kendisine özgü denilebilecek geleneksel ve gösterimsel olmak üzere iki yapısal uygulamadan oluşur. Geleneksel tarzdaki yapı, ben merkezli anlatıcının devreye girdiği yerlerde konuşma çizgilerinden oluşan, anlatıcının olaya karışmasının sifra indirgendiği bağımsız dolaysız aktarımların yanı sıra, büyük bir kısmı roman kişilerinin düşüncelerini taşıyan dolaylı aktarım tümcelerinden oluşan karşılıklı konuşmalar, kimi zaman onları içine alarak aktarma ya da anlatıcının devreye girerek, "diyordu..." gibi ifadeden oluşan söylem aktarımları söz konusudur. Gösterim sanatı tarzındaki konuşmalara uygun yapı kullanılarak, söylemin sonunda araç içinde söylemi yapan kişinin kimi zaman adı, kimi zaman onun konuşma tarzını ve tinsel durumunu niteleyen ifadeler yer verilir. Örneğin, akşam yemeğine davetli olanlar arasında geçen konuşmalar. (Kristeva, 1996: 56-57).

Romanın anlatısının tümce yapıları varsıl bir çeşitliliğe sahiptir. Romanda çoğunlukla düz, dolaylı, serbest düz söylemlere yer verme, düzgün, seviyeli, derinlikli, sanatlı, zarif ve beysoylu bir biçimin egemen olduğu bir dil yeğlenirken, az da olsa halka özgü, argo ve deyimlerden oluşan dil kullanımları da görülür.

SONUÇ

Bu çalışmada, Kristeva'nın roman evrenine nüfuz etmeye çalıştık. Yazarın kendine özgü biçimiyle kaleme aldığı *Possession* tür, uygulam, polisiye olay(lar) ve kıya(lar)ın işleniş(ler)iyile farklı bir roman olduğunu ortaya koymuştur. Bu romanda yazar, kurguyu sürekli canlı tutabilmekte, tempoyu artırarak okuyucunun merak duygusunu yitirmeden en üst seviyeye çıkarmaya çalışmakta, olayı sürekli kilitleyip, romanın sonuna değin belirsizliği sürdürüp korumak-taki yetkinliğini kanıtlar.

Romancı, öteki romanlarında olduğu gibi bu romanında da, Batı tarihinin geçmişinde ve hatta günümüzde baskı altında tutulan ve zaman zaman ötekileştirilen yabancı, sürgün edilmiş olan(lar)ın, göçmen(ler)in ve kadın(lar)ın yaşamlarına ve öldürülmelerine karşı olduğuna dikkat çeker ve bilinçlendirme içerikli kendisine özgü kimi çözümleri sunar.

Ayrılık ve bütünlük, bu romanın anlatı düzlemi için de geçerli bir özelliktir. Her bir anlatı düzleminde, aynı öykülerin farklı bakış açıları ve farklı anlatım yöntemleriyle anlatılması söz konusudur. Aynı zamanda, farklı anlatım düzlemleri bir bütünün parçaları biçiminde değerlendirilebilmektedir.

Kristeva'nın bu romanı kısmen geleneksel, kısmen modern ve daha çok yeni-ötesi karışımı anlatıdan oluşur ve yazıldığı dönemin tarihsel, siyasal ve güncel olaylarına anlamsal açıdan çeşitli ve değişik bakış açıları sunar.

Metinlerarasılık, parodi, pastiş, ince alay, ruhbilimsel, göstergebilimsel, anlambilimsel ve yorumbilimsel uygulamaların karışımından oluşan bu romanın anlatısında, almaşmalı olarak artarda gelen tüm uydu öyküler, bir yandan öldürülen(ler)in ayrıntılı bir biçimde özel yaşamını ve öteki kişileri daha iyi betimleyip tanıtmaya, öte yandan kıya olay(lar)ını ve on(lar)ın nedenlerini bulup açığa çıkarmaya olanak sağlar. Tüm bu parçalı öyküler, aynı zamanda olay örgüsünü varsıllaştırır ve onu çeşitlendirir.

Possessions' un biçimsel açıdan kimi zaman şiirsel eğilimdedir ayrıca içerik bakımından ise, geleneksel bir öyküden ziyade ruhçözümleyici felsefi bir metin dokusuna sahip olduğu söylenebilir.

Romanın en çarpıcı yanı, belki de kıyacı- kurban-söylenceler üçlemesinin bir arada verilmesidir. Kristeva, her ne kadar romanın daha ilk başlarında, Stéphanie aracılığıyla kıyanın sonucuyla ilgili kimi öncelemelerde bulunsa da ilerleyen zamanda üstünü örter ve okuyucu(lar)ın bunu hemen anlamasını da engellemeye çalışır.

KAYNAKÇA

- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Aktulum, K. (2004). *Parçalılık Metinlerarasılık*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Bahtin, M. (2014). *Karnaval'dan Romana*. (Çev. Cem Soydemir) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Barthes, R. (1996). *S/Z*. (Çev. Sündüz Öztürk Kasar) İstanbul: YKY.
- Christie, A. (1944). *Towards zero*. New York: HarperCollins.
- Ecevit, Y. (2004). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Genette, G. (1972). *Figures III*. Paris: Editions du Seuil.
- Genette, G. (2005.) Anlatı Türleri ve Anlatıcının İşlevleri. (Çev. Mehmet/Sema Rifat), *Kitap-lık, Aylık Edebiyat Dergisi*, 87.
- Keltner, S.K. (2011). "Kristeva's Novelistic Approach to Social and Political Life" in *Kristeva Thresholds*. Cambridge: Polity.
- Kristeva, J. (1996). *Possessions*. Paris: Fayard.
- Kristeva, J. (1993). In the Beginning was love: Psychoanalysis and Faith. Trans. A Goldhammer. New York: *Columbia University Press* cité chez Olivier Kelly, Reading Kristeva: Unravelling the Double-bind. Indianapolis: *Indiana University Press*.
- Kristeva, J. (1998). *Visions capitales*. Réunion des musées nationaux. Paris: Éditions de la Martinière.
- Libal, I. K. (2012). "Le monde fictionnel de Julia Kristeva" (mémoire). Viyana. Yüksek Lisans Tezi.
- Rus, L. B. (2011). The Ethical and Political Function of Revolt in Julia Kristeva's Novels. *The University of British Columbia*. Vancouver. Thèse de doctorat.
- Sayın, M. (2004). Stüdyo'da Anlatıcı-Kahraman ve İşlevleri. *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi 1 (6)*, Atatürk Üniversitesi.
- Trigo, B. (2013). On Kristeva's Fiction. Vanderbilt University, *Journal of French and Francophone Philosophy - Revue de la philosophie française et de langue française*, Vol XXI, No 1. (pp.60-82).
- Yücel, T. (1995). *Anlatı Yerlemleri/kişi/süre/uzam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TÜRKÇEDE BEN VE SEN ZAMİRLERİNİN KÖK DEĞİŞTİRMESİ ÜZERİNE¹

On the Root Changing of Ben and Sen Pronouns in Turkish

Gönderim Tarihi: 06.02.2019

Kabul Tarihi: 30.04.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.581712

Süleyman ERATALAY*

ÖZ: Türkçe, eklemeli dillerin en tipik örneği olarak gösterilen dildir. Sözcükler, değişmeyen sözcük kökleri ile sınırları belirli eklerin birleşiminden oluşmaktadır. Ancak geçmişten günümüze kadar ek biçimbirimlerin köklerle birleşip kalıplaşması gibi dilsel olaylar yaşanmıştır. *ben* ve *sen* zamirine yönelme durumu eki eklendiğinde kökte bir değişme meydana gelmektedir ve *bana*, *sana* biçimi oluşmaktadır. Bu durum çeşitli şekillerde açıklanmaya çalışılmıştır. Değişimin, üçüncü tekil kişi zamiri *ol*'un yönelme biçimi *ana*'ya benzemesiyle oluştuğu ileri sürülmüştür. Bunun dışında Eski Türkçe yönelme eki olan *-ga* ekinin zamirin sonundaki /n/ sesi ile birleşerek oluşturduğu nazal n (ŋ) sesinin ünlüleri kalınlaştırma özelliğinden kaynaklandığı da öne sürülmüştür. Genel görüş olarak bu değişmelerin çekimli dillerde olan kök değiştirmeleri ile aynı türde olmadıkları öne sürülmektedir. Değişmelerin iç yapıdan çok dış yapıyla ilgili ses benzerlikleri nedeniyle olduğu görüşü yaygındır. Çalışmamızda *ben* ve *sen* zamirleri tarihsel ve karşılaştırmalı bir şekilde ayrıntılı olarak incelenecek ve *bana*, *sana* kök değiştirmesi olayının sebepleri ile dilimize etkileri araştırılacak, dilimizde buna benzer yeni örneklerin olup olmadığı ve bu olayın sınırları üzerinde durulacaktır. Türkiye Türkçesi dışında kalan ve turkic (Türkçe ile bağlantılı tüm lehçe ve şiveler) teriminin kapsadığı alanda da araştırma yapılacak ve bu ses olayı tüm yönleriyle ele alınmaya çalışılacak, konu tarihsel bir bakış açısıyla da incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Zamir, Kök Değişirme, Ben, Sen.

ABSTRACT: Turkish is the most typical example of the agglutinative languages. The words consist of unchanging word roots and a combination of suffixes with specific boundaries. However, there have been linguistic events such as merging the affixe morphemes with the roots until the present day. When the dative suffix added to *ben* and *sen* pronouns, a change takes place at the root and develops *bana* and *sana* form. This situation has been tried to be explained in various ways. It has been argued that the change occurred in the dative suffix

¹ 2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Dil Bilimi Bölümü/Dil Bilimi Anabilim Dalı, suleymaneralay@yyu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5087-226X

ana was imitated by the third-person pronoun *ol*. Apart from this, it is also suggested that the nasal n (ŋ) voice, which is formed by combining with the / n / voice at the end of the pronoun, and the Old Turkish dative suffix *-ga*, is the thickening property of vokal voices. As a general opinion, it is suggested that these changes are not the same type as the root changes in the attractive languages. It is widely believed that the changes are due to the sound similarities to the outer structure rather than the inner structure. In our work, *ben* and *sen* pronouns will be examined in detail in a historical and comparative manner, and we will focus on whether there are new examples like this in our language and we will investigate the effects of root change and our slice effects, and the boundaries of this phenomenon.

Keywords: Pronoun, Root Change, Me, You.

GİRİŞ

İnsanların birbirleriyle iletişim kurma ihtiyacından doğan dil, varoluşundan bugüne her an kullanılmaya devam etmektedir. Canlı bir organizma olarak kabul edilen dilin en önemli özelliklerinden biri zaman içerisindeki değişimdir. Bu kaçınılmaz bir olgudur. Türkçe biçim bilimsel yapısı itibarı ile eklemeli dillerdendir. Sabit sözcük kökleri ve onlara eklenen eklerle işleyen bir sisteme sahiptir. Zaman içerisinde Türkçenin eklerinde birçok değişime gözlemlenmiştir. **käl-i-yorı-yur* > *gäl-i-yorı-r* > *gäl-i-yor* (Doerfer, 1977: 212) örneğinde *-yor* ekinin tarihsel süreçteki değişimi görülür. Az çaba yasası başta olmak üzere bir takım ses bilimsel ve biçim bilimsel süreçler bu değişimleri tetiklemektedir.

Ancak Türkçede genel itibarıyla kök biçimbirimler eklerden etkilenmez ve kendisine getirilen ekler göre biçim değiştirmezler. Kök değiştirme bükünlü yapıya sahip olan dillerde karşılaşılan bir olgudur. Ancak Türkçede, az da olsa, kendisine eklenen ek biçimbirimin kökte değişikliğe yol açtığı bazı örnekleri görmek mümkündür. Türkiye Türkçesinde tekil 1. ve 2. kişi zamirlerinin yönelme durumunda *ben* ve *sen* olan zamir kökünün yönelme durumu ekiyle birlikte *bana* ve *sana* şekline dönüştüğü görülür. Bu durum akla bazı soruların gelmesine yol açmaktadır. Acaba bu bir bükünlülük örneği midir? Yoksa bir ses değişimi ile açıklamak daha mı doğru olur?

Yukarıda da değinildiği gibi Türkçe eklemeli dillerin en tipik örneği olarak kabul edilen dildir. Peki bu dil içerisinde bükünlü dillerde bulunan yapılar ya da bunlara benzer özellikler bulunabilir mi? Aslında eklemeli diller uygun koşullar altında ve yeterli zaman ile bükünlü dillere, bükünlü dillerde tek heceli dillere ve bu diller de tekrar eklemeli dillere dönüşme eğilimindedirler. Eğer böyle olmasaydı diller zaman içerisinde nihai bir dil türüne doğru, tek bir doğrultuda ilerlemek durumunda olacaktı (Dixon, 1994: 182).

TÜRKÇEDE ZAMİRLER

Zamirler (adılar), varlıkları temsil veya işaret yoluyla karşılayan, bir bağlam içerisinde belirtilmiş olguya gönderimde bulunan, sözcenin oluşturulduğu sıradaki gözlem alanına giren bir canlı varlığı ya da nesneyi gösteren ve sözcük öbekleriyle yer değiştirebilen kapalı küme sözcüklerdir (İmer vd., 2011: 14; Güz vd., 2002: 12; Ergin, 2013: 262). Kapalı küme sözcükler aslında dilin en dayanıklı unsurlarıdır. Zamirler diller arasında en zor ödüncülen/kopyalanan birimler olmasının yanında kendi içinde değişime en çok direnç gösteren yapılardır (Thomason ve Everett, 2001: 301).

Ancak yine de Türkçede tarihsel süreç içerisinde zamirler çeşitli değişikliklere uğramıştır. Özellikle 1. ve 2. tekil kişiler için kullanılan zamirlerde dilin doğal gelişiminden kaynaklanan bu değişimler aşağıdaki tabloda görülebilir (Akalın, 1979).

Tablo 1: Tarihi Türk Şivelerine Göre 1. ve 2. Tekil Kişi Zamirleri

	Eski Türkçe		Codex Cumanicus		Kıpçakça		Ermeni Kıpçakçası		Karahanlı Türkçesi		Harezmi Türkçesi		Çağatayca	
	1.tk	2.tk	1.tk	2.tk	1.tk	2.tk	1.tk	2.tk	1.tk	2.tk	1.tk	2.tk	1.tk	2.tk
Yal	bän män	sän	men	sen	män	sän	men	sen	män	sän	män	sän	min	sin
İlg	bänin, mänin minin	sänin, sinin	menin, menim, menüm	senin, senig	mänim mänüm	senin	menim	senin	menin	senin	mänin mänim	sänin	mänin minin	sänin sinin
Yük	bini, mini, mäni	sini	meni	seni	mäni	säni	meni	seni	mini mäni	sini säni	mäni meni	säni seni	mini	sini
Yön	baņa, maņa	saņa	maņa, mağa, maa	saņa, sağa, saha, saa, sa	maņa	saņa	maņa	saņa	maņa maņar	saņa saņar	maņa	saņa	maņa	saņa
Bul	mintä, mintädä minidä mindidä	sintä, sintädä, sinidä, sintidä	mende	sende	mende	sende			minde mindin	sinde sindin	mändä mendä mindä	sendä sindä	mindä	sindä
Ayr	minitin	sinitin	menden	senden	menden	senden			minde mindin mäniñde mäniñdin	sinde sindin säniñde säniñdin	mändin mendin mindin	sändin sindin	mindin	sindin
Yön Gös	baņaru maņaru	saņaru												

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla 1. ve 2. tekil kişi zamirlerinde ünsüz /s/ ve /n/ sesleri değişmeden kalmış, 1. tekil kişi zamirinin ilk ünsüz sesi Eski Türkçe dışında Çağatayca dönemine kadar /m/ olmuş daha sonra tekrar Eski Türkçe'deki hali gibi /b/ şekline dönmüştür. Ünlü seslerde ise farklı bir durum gözlenmektedir. Zamir köklerinde /ä/, /i/ ve /a/ sesleri arasında bir değişim olduğu fark edilmektedir. Eski Türkçede şöyle bir değerler dizisinden (paradigma) söz edilebilir.

- ä > bän, sän; bänin, sänin
- i > bini, sini; bin(d)idä, sin(d)idä; binidin, sindin
- a > baņa, saņa (Doerfer, 1977:211)

Bu durum Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Çağataycada da gözlemlenebilir. Günümüzde yönelme durumu dışında kalan kişi zamirleri için kullanılan ses /e/'dir. Fakat zamirin yönelme durumu hala /a/ sesi kullanılarak yapılmaktadır. Bu durum konu hakkında çeşitli yorumlar yapılmasına yol açmaktadır.

ALTAY DİLLERİNDE ZAMİRLER

Kotwicz, Altay dillerinde ve Türkçede zamirleri şu şekilde belirlemiştir (Kocasağ, 2004:52-53).

Tablo 2: Altay Dillerinde ve Türkçede Zamirler

	Altay Dilleri	Türkçe
1. tekil kişi	bi+, mi+	me(n), bi(n), mi(n)
2. tekil kişi	si+, *ti+ (çi+)	se(n), si(n)
3. tekil kişi	i+	*e(n), *i(n)
1. çoğul kişi	be+ (be+), me+ (me+)	*ba(n), *ma(n)
2. çoğul kişi	se+ (se+)	*sa(n)
3. çoğul kişi	a+	a(n)

Claus Schönig, "Bemerkungen zu den 'altaischen' Personalpronomina" [*Altay dilleri'ndeki Kişi Zamirleri Üzerine Notlar*] adlı çalışmasında çeşitli Altay dilleri² ve bu dillere komşu bazı dillerden örnekler vermiştir. Aşağıdaki tablolar bu verilerle oluşturulmuştur (1995:38-46).

Tablo 3: Güney Sibiryalı Türkçesi, Yakutça ve Çuvaşça Zamirler

	Güney Sibiryalı Türkçesi		Yakutça / Sahaca		Çuvaşça	
	Yal	Yön	Yal	Yön	Yal	Yön
1. tekil kişi	män	mägä mä mä	min	miyiäxä	epë	mana
2. tekil kişi	sän	sägä sä sä	än	äyiäxä	esë	sana
3. tekil kişi	ol	oĝo	kini	kiniäxä	väl	äna una
1. çoğul kişi	bis	biskä	bisigi	bisiäxä	epir	pire
2. çoğul kişi	silär	silärgä	äsigi	äsiäxä	esir	sire
3. çoğul kişi	olar	olarĝa	kinilär kinnär	kinilärgä	vësem	vësene

² Her ne kadar çalışmasının başlığında Altay dilleri kavramını kullanmış olsa da çalışmanın giriş ve sonuç kısmında bu terime karşı çıkmakta ve zamirlerde var olabilecek benzerliklerin bu dil birliği için herhangi bir şey ifade etmeyeceğini belirtmektedir.

Tablo 4: Moğolca, Mançuca ve Tunguzca Zamirler

	Klasik Moğolca		Mançuca		Tunguz Dilleri			
	<i>Yal</i>	<i>Yön</i>	<i>Yal</i>	<i>Eğik¹</i>	Nanayca		Evenkice	
	<i>Yal</i>	<i>Yön</i>	<i>Yal</i>	<i>Eğik¹</i>	<i>Yal</i>	<i>Eğik³</i>	<i>Yal</i>	<i>Eğik</i>
1. tekil kişi	bi	na+	bi	min+	mi	min+	bi	min+
2. tekil kişi	či<*ti	čima+	si	sin+	si	sin+	si	sin+
3. tekil kişi	*i	ima+	i	in+	ńoani	ńoan+	nuñan	nuñan+
1. çoğul kişi	ba	man+	be	men+	bue	mun+	bu	mun+
2. çoğul kişi	ta	tan+	suwe suo	suwen+	sue	sun+	su	sun+
3. çoğul kişi	*a	*an+	če	čen+	ńoanči	ńoan-[x]-či	nuñartin	nuñar-[x]-tin

1. VE 2. TEKİL KİŞİ ZAMİRLERİNDE YÖNELME DURUMU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

Türk dillerinin tarihsel dönemlerinde ve çağdaş lehçelerinde istisnalar dışında kişi zamirlerinin yönelme durumunda arka sese dönüşüm olduğu görülmektedir. Bu dönüşümün nedeni ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Ergin, zamirlerin genel özelliklerinden bahsederken bu dilbilgisel kategorinin diğer adlardan en büyük farkının çekim sırasındaki kök değişirmesi olduğunu vurgulamaktadır. Yazara göre, eklemeli yapıya sahip olan Türkçede sözcüklere eklenen bağımlı biçimbirimler (ekler) herhangi bir değişime yol açmazken, zamirlerde, bükünlü dillerde görülen özelliğe benzer şekilde, köklerde değişiklik görülür (2013: 264). Ancak yazar, bu açıklamaların ardından burada görülen özelliğin fazla büyütülmemesi ve Türkçenin bükünlü diller tarafına çekilmemesi gerektiğini de ifade etmektedir (2013: 264). Bu durum tespitinin ardından zamirlerdeki kök değişirmenin nedenleri hakkındaki fikirlerini de “şahıs zamirlerinin datifindeki kök değişmelerinde teklik şahısların birbirine tesir etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Teklik üçüncü şahıs teklik birinci, ikinci şahısları kalınlaştırmış, buna karşılık teklik birinci, ikinci şahısların tesiri ile üçüncü şahsa bir n girmiştir” (Ergin, 2013:269) şeklinde belirtmiştir.

Banguoğlu, yönelme durumunda birinci ve ikinci tekil kişi zamirlerinin art ünlüye geçmelerini, üçüncü kişi zamiri *aŋa* > *ona* arasında gerçekleşen ses olayının tersine bir ses olayıyla *bana* ve *sana* şekline dönüşümü olarak değerlendirmektedir (2007: 358). Bu görüşünün yanında söz konusu ses olayının *n* ve *g* seslerinin birleşmesiyle oluşan *ŋ*'nin kalınlaştırıcı etkisine de bağlanabileceğini öne sürmektedir (2007: 358).

Tekin, kişi zamirlerinin çekimlerinin adlardan biraz farklı olduğunu belirterek bu farklılığın eklerden kaynaklanmadığını, zamirlerin çekim gövdelerinden ve onlarda meydana gelen değişikliklerden kaynaklandığını öne sürer (2016: 112).

³ Eğik durum [Oblique case]: Adların yalın durumu dışındaki tüm durumlarının genel adı.

Korkmaz, adlardan farklı olarak bazı zamirlerin çekim sırasında gövde değişikliğine uğrayarak *-ben* ve *sen* zamirinin *bana* ve *sana* biçimine dönüşmesi- genel yapılarında bir kırılmanın meydana geldiğini ifade ederken; bu kırılmanın Arapça ve Almanca gibi bükünlü dillerdeki zamirlerin iç yapısından kaynaklanan bir değişim olmadığını vurgular (2014: 387). Korkmaz'a göre bu değişim yan yana gelen seslerin *-n* ve *g* seslerinin birleşmesiyle oluşan *η* sesinin kalınlaştırma etkisi- birbirlerini etkilemesiyle oluşmaktadır (2014: 388).

Kişi zamirlerinin köklerindeki ünlülerin kalın sıraya geçmesinin *ol* zamirinin yönelme hali olan *ana* etkisi sonucu olduğu görüşünü savunan araştırmacılar da vardır (Bilgegil, Mansuroğlu, Akt. Eraslan, 2011: 449).

Von Gabain, zamir kökünde bulunan *n'* nin durum eki [-kâ]deki *k* sesiyle kaynaşarak bir *η* oluşturduğu, bu nedenle kökte bulunan *ü* sesinin *k'* nin etkisiyle *a'*ya dönüştüğünü düşünmektedir (1950: 586).

Doerfer, "Zu Türk. *bana* 'mir', *sana* 'dir'" [Türkçede *bana*, *sana* Üzerine] adlı çalışmasında (yukarıda da görüleceği gibi) *ben* ve *sen* zamirlerinin yönelme halinde meydana gelen değişim konusunda aşağıdaki dört farklı görüş tespit etmiş ve onlara eleştiriler getirmiştir.

(1) Yönelme durum eki birincil olarak kendiliğinden art sestir ve gerileyici benzeşmeye yol açmıştır. **sân-qa > san̄a > sana*. {1} Ancak böylelikle yönelme durumu eki tamamen Türkçe dışı hareket etmiş olacaktır. Örneğin Türkiye Türkçesinde bulunma durumu *sanda* değil *sende'*dir. Bu gerileyici benzeşme neden yalnızca yönelme halindedir? (2) *san̄a* ve bunun gibi şekiller *ana* zamirinin etkisiyle değişim geçirmişlerdir. {2} Bu gösterme zamiri (3. tekil kişi zamiri) neden yalnızca yönelme durumunu etkilemiştir? Örneğin 3. tekil kişi belirtme durumundaki *anı* neden 2. Tekil kişiye etki ederek **sanı* şekline bir dönüşümü tetiklememiştir. (3) Yönelme durumu birincil olarak bir çoğul kök ihtiva eder. *man+*, *san+* {3} Çoğul kök neden yalnızca yönelme durumunu etkilemiş diğer durumları etkilememiştir. (4) *ü'nün > a'*ya dönüşmesi *-k-* sesinin etkisiyle olmuştur. **sân-kâ > *sân-ka > *sân-qa > san̄a*. {4} ses fizyolojisi açısından *k* sesi dolayısıyla *ü'nün > a'*ya geçişi tamamen olasılık dışıdır ve Türk dillerinde karşılaşılmamıştır. (Codex Comanicus'un oldukça tutarsız yazımı çok kanıtlayıcı değildir) (1977: 208-209).

ZAMİRLERDEKİ KÖK DEĞİŞTİRME

Yukarıda da görülebileceği gibi Türk dilinin bu gizemli özelliğini araştıran bilim adamları ortak olarak bu değişimlerin bükünlü dillerde meydana gelen değişimler gibi anlamsal olmadığını, bir ses değişimi olduğunu ısrarla belirtmişlerdir. Zaten bu konuda farklı görüş öne sürmek eldeki verilerle mümkün

görülmemektedir. Peki 1. ve 2. tekil kişi zamirlerinde bu ses değişimini tetikleyen unsur ne olabilir? Bu noktada bu unsurun özel bir etkenle açıklanması gerektiği görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Doerfer, yukarıda değindiğimiz çalışmasında ileri sürdüğü ve eleştirdiği dört görüş dışında bu olayı farklı bir şekilde açıklamıştır. Ona göre Eski Türkçede 'aile' anlamında kullanılan bir *qa* sözcüğü bulunmaktadır. Bu sözcük yalnızca *qa: qa:daş* 'aile ve akrabalar' öbeğinde karşımıza çıkmaktadır ve *kap kara* örneğinde olduğu gibi bir ikileme ögesi değil bağımsız bir sözcüktür. 'Aile' ve 'akraba' terimleri aynı zamanda 'yakın' terimi ile de ifade edilir ki bunun birçok örneği vardır. Türkçede *yakın* 'yakında bulunan, akraba' anlamlarına gelir, Farsçada *nazdik-ân* 'akrabalar' sözcüğü 'yakın' anlamındaki *nazdik* sözcüğünün çoğuludur ve Arapçada *qarīb* sözcüğü 'yakın' ve 'akraba' anlamlarını içerir. Böylece kişi zamirlerinde gördüğümüz yönelme ekinin 'yakın' anlamına gelen bağımsız bir sözcükten ekleşmiş olması söz konusu olabilir. Nitekim 'yakın' sözcüğü bir yön ifadesinden çok bir konum belirtse de, bir yöne hareketi belirten eylemlerle bağlantılı kullanımları yön ifadesi barındırmaktadır. Bu nedenle de ünlü uyumu konusunda direnç göstermektedir (1977: 212).

Doerfer'in bu görüşüne Marcel Erdal karşı çıkmaktadır. Erdal, tekil kişi zamirlerinin -başka hiçbir paradigmada görülmeyen- bir art ünlüye dönüşmesinde, durum ekinin damaksıl ögesinin etkisinden ancak ikincil olarak söz edilebileceğini ve Doerfer tarafından öne sürülen durum eki -*qa*'nın eklenmesine bağlamasını temelsiz bulmaktadır (2004: 194). Ona göre *sân* zamirinin yönelme halinin yazıtlarda geçtiği tek yer Tonyukuk 32'dir ve ince sıradan *s²* ile gösterilmiştir. Aynı yazıtta *baña* ve *bañaru* kalın sıradan *b¹* ile yazılmıştır. Uygur semitik yazısında da *sāñā* ve *saña'*'nın ayrımı yapılamaz. Orhun yazıtlarından yıllar sonrasında kalan yalnızca bir yerde (Maue, 1996: 85) *sân* zamirinin yönelme haline rastlanır ki okunuşu *saña* şeklindedir. Ancak yine aynı yazıtta kalın ünlü sırasına sahip olduğu bilinen ve ince sıradan *s²* ile yazılan *bolsar*, *savın*, *savıg* ve *sakıntım* gibi sözcükler de bulunmaktadır ve sözcüklerdeki diğer ünsüzler kalın sıradandır. Bu yazıttaki ikinci tekil kişi zamirinin yönelme durumundaki *s²* bir ön telaffuz için diğer kanıtların yokluğu açısından önemsizdir (Erdal, 2004: 194) şeklinde görüş belirtmiştir.

Görüldüğü kadarıyla Erdal, Doerfer'in görüşünü kabul etmemekle birlikte, yalnızca şekilsel olarak itiraz etmektedir. Sözcüğün yazımı ve doğru okunup okunmadığı konusunda yaptığı itirazlar geçerli olsa bile Doerfer'in asıl savı yönelme ifade eden ekin bağımsız bir sözcük olarak ek gibi kullanıldığı ve bu nedenle diğer eklerde olduğu gibi bir değişkene (allomorph) sahip olmadığıdır. Ekin bu özelliğinin de gerileyici ünlü benzeşmesine yol açmış olmasıdır.

qa sözcüğünün 'aile' ve 'akraba' anlamlarında olup olmadığıyla ilgi ise DLT'de *qadaş* 'akraba' ve *qadaşlıq* 'kardeşlik, akrabalık' sözcükleri geçmektedir (El-Kaşgari, 2005: 389). Ancak *qa* sözcüğü 'kab' anlamındadır (El-Kaşgari, 2005:386). Clauson, *ka kadaş* 'aile akraba', *kası kadaşı* 'ailesi akrabası', *kamın kadaşımın* 'ailemin akrabamın' gibi örnekler vermekte ve bu öbekte geçen *qa* sözcüğünün *chia* 'aile' anlamındaki Çince sözcükten alıntı olabileceğini ileri sürmektedir (Clauson, 1972: 578). Dolayısıyla bu sözcük iki kaynaktan da -şahsa yakın olma anlamında- doğrulanmaktadır.

Diğer görüşlere de değinecek olursak; öncelikle Kotwicz'in de Türkçede 1. ve 2. çoğul kişi zamirleri için verdiği *ban/man* ve *san* yapılarının yönelme durumunu etkilemesi görüşü ile 3. tekil kişi zamiri olan *an'*in etkisiyle yönelme durumunda kalınlaşma meydana gelmiş olması görüşü çıkış noktaları bakımından birbirlerine benzemekle birlikte, konuyu tüm yönleriyle, akılda soru işaretleri kalmayacak şekilde açıklamaktan uzak görünmektedir.

Yönelme durumu ekinde bulunan /k/ ve /a/ seslerinin bu durumun oluşmasını sağladığı görüşleri ise nispeten daha açıklayıcıdır. Ancak /k/ sesi 1. ve 2. kişi zamirlerindeki /n/ sesi ile birleşmekte ve bir /ŋ/ ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu sesin kalınlaştırma özelliğinden bahsedilebilir (Von Gabain, 1950: 586; Korkmaz, 2003: 388;); ancak *teŋri* 'tanrı' 551, *müñüz* 'boynuz' 347 gibi kalınlaşma örneklerinin yanında DLT'de *erñen* 'ergen' 263, *meñ* 'yüzdeki ben' 342, *meñgü* 'bengü, sonsuz' 343, *meñiz* 'beniz' 344, *siñdi* 'sindir(mek)di' 496, *siñek* 'sivrisinek, karasinek' 496, *siñir* 'sindir' 497, *süñü* 'süngü' 514, *teñ* 'denk, benzer' 550, *teñiz* 'deniz' 551, *yeñmēk* 'yenmek' 685 *yeñge* 'yenge, büyük erkek kardeşin karısı' 685 şeklinde örnekler kalınlaşmaya uğramayarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Dolayısıyla /a/ sesinin tek başına gerileyici benzeşmeye yol açması ile /k/ sesinin /n/ ile birleşerek oluşturduğu /ŋ/ sesinin kalınlaştırıcı olarak görülmesi görüşleri yeteri kadar tatmin edici görünmemektedir.

Bu noktada kişi zamirlerinde ortaya çıkan gerileyici benzeşme kanaatimizde ek olarak kullanılan *qa* sözcüğünün değişkeninin olmaması ve kişi zamirinin sonunda bulunan /n/ sesinin ekin ilk sesiyle birleşmesiyle oluşan /ŋ/ sesiyle olduğudur. Yani iki özel durum birleşerek bu zamirin kalın sıradan söylene-gelmesine yol açmıştır. Nitekim zamirin 1. ve 2. çoğul kişisinde de aynı ek kullanıldığı halde kalın sıraya geçiş olmamıştır. Ek /a/ sesini korumaya meyilli olsa da çoğul kişi ekinin son sesi olan /z/ ekin ilk sesi /q/ ile birleşmemiş ve herhangi bir kalınlaşmayı destekleyici ses oluşmamıştır. Başlangıçta nasıl söylenmiş olursa olsun Türkçenin en güçlü özelliklerinin başında gelen uyuma direnemeyerek ekin son sesi /e//ye dönüşmek zorunda kalmıştır.

Kaldı ki yukarıda da belirtildiği gibi Eski Türkçe kişi zamirleri /ä/, /a/ ve /i/ olmak üzere üç farklı kök seslisine sahipti. Günümüzde bu farklılık /e/ ve /a/

olmak üzere ikiye düşmüştür. Batı Anadolu ağızları ve Azeri ağzında tüm kişi zamirlerinin /e/ sesiyle yapıldığı görülmektedir. Bu, dilin tüm kişi zamirlerini aynı köke doğru yönlenmeye zorlayan bir değişimdir.

SONUÇ

Tüm bu veriler ve bulgular değerlendirildiğinde öncelikle kişi zamirlerinin kök değiştirmesinin batı dillerindeki bükünlülük gibi bir özellik sonucu olmadı ortaya çıkmıştır. Bükünlülük özelliğinden dolayı meydana gelen bir değişiklikte tarihsel veriler incelendiğinde var olan farklı kök seslerinin anlam taşıma özelliği kazanması gerekirdi. Türk dili için böyle bir durum söz konusu değildir. Bunun yanında ses değişikliğinin nedeninin ünlü uyumundan kaynaklanan zorlayıcı ve gerileyici bir benzeşme olduğu açıktır. Ancak Türkçenin çeşitli dönemlerinde ve günümüzde kullanılan 1. ve 2. çoğul kişi zamirlerin yönelme durumlarında bir kalınlaşma görülmezken, yalnızca tekil kişilerde görülmesi yönelme durumu eki olarak kullanılan yapının özel bir durumunun olması gerektiği kanaatinin oluşmasını sağlamaktadır. Bu özel farklılık yönelme durumu eki olarak kullanılan *qa* yapısının yönelme ifade edebilecek bir anlam içermesiyle açıklanabilir. Dolayısıyla durum eki olarak eklenen *qa* sözcüğü ekleşme sürecini tamamlayamamış ve ilk etapta bünyesinde bulunan /a/ sesi /e/'ye dönüşmemiştir. /q/ sesi ile /n/ sesi de birleşerek bir /ŋ/ sesi oluşturmuştur. Bu iki ses olayı birleşerek zamirlerdeki bu sıra dışı olayı meydana getirmiştir. Kısacası Türkçenin uyum gücü oldukça kuvvetli olduğundan kökün değişime direnme gücü uyum gücüne boyun eğerek kökteki /e/ sesi /a/ sesine dönüşmüş görünmektedir. Aynı uyum gücü günümüzde bazı ağız ve lehçelerde gelecekle ilgili ipuçları verecek şekilde değişimler yapmayı sürdürmektedir. Sonuç olarak gelecekte Türk dili yönelme için de /e/ sesini kullanacak gibi görünmektedir. Ancak günümüzde bu değişim henüz gerçekleşmemiştir.

KAYNAKÇA

- Akalın, M. (1979). *Tarihi Türk Şiveleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- İmer, K., Kocaman, A., ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, USA.
- Dixon, R. M. W. (1994). *Ergativity*, Cambridge University Press.
- Doerfer, G. (1977). Zu Türk."Bana""Mir","Sana""Dir', *Central Asiatic Journal*, 21(3/4), 208-214.
- El-Kaşgari, M. (2005). *Dîvânü Lugâti't Türk*, (S. T. Yurteser, S. Erdi, Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eraslan, K. (2011). Zamirler, *Türk Gramerinin Sorunları I-II*, Ankara: TDK Yayınları., 447-457.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic* (Vol. 3). Leiden; Boston; Köln: Brill.
- Ergin, M. (2013). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Güz, N., Huber, E., Senemoğlu, O., ve Öztokat, E. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, (Editör: Berke Vardar). İstanbul: Multilingual.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Maue, D. (1996). Alttürkische Handschriften Teil 1: Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift, *Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland*, XIII, 9. Stuttgart: Steiner.
- Schönig, C. (1995). Bemerkungen zu den "altaischen" Personalpronomina. *Türk Dilleri Araştırmaları. Cilt, 5*, 33-64.
- Serebrennikov, B. A., ve Gadjeva, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri*. (T. Hacıyev, M. Öner, Çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1033.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Thomason, S. G., ve Everett, D. L. (2001). Pronoun borrowing, *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (Vol. 27, No. 1, pp. 301-316).
- Von Gabain, A. (1950). Die Pronomina im Alttürkischen. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 100(2), 581-591.

“YİNE / GENE” SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

About Turkish Word Forms “Yine / Gene”

Gönderim Tarihi: 25.09.2018

Kabul Tarihi: 02.01.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.580810

Zeynep ŞİMŞEK UMAÇ*

ÖZ: Bu çalışmada Türkçede kullanım sıklığı oldukça yüksek olan, günümüz Türkiye Türkçesine “yine / gene” şeklinde gelmiş sözcükler üzerinde durulmuştur. “Giriş” bölümünde, bu sözcüklerin anlamları verilmiş, “Yöntem” bölümünden sonra “Bulgular” bölümünde sözcüklerin tarihi edebî metinlerdeki görünümü seçilen metinlerden yola çıkılarak örneklandırılmıştır. “Değerlendirme” bölümünde ise çalışmanın temel problemi olan sorulara cevap aranmıştır. Ortaya atılan sorular ve bulunan sonuçlar kısaca şöyledir:

1. Günümüzde kullanılan “yine, gene” ve tarihi dönemlerde karşımıza çıkan “yime/ yeme” şekli aynı sözcüğün ses değişimlerine uğramış şekilleri midir yoksa farklı kökene ait sözcükler midir?

-Bu sözcüklerin farklı kökenlerinin bulunduğu kaynaklarla ortaya konmuştur.

2. Bu sözcüklerin kullanım ve yayılma alanları nelerdir?

-“Yine” sözcüğünün yayılma alanı küçük ses değişiklikleriyle bütün Türk dünyası olurken, “gene” Batı Türkçesine ait bir şekil olarak tespit edilmiştir.

3. Bu sözcükler cümlede hangi görevde kullanılmışlardır? Sözcük türü olarak nasıl adlandırılmalıdır?

-Cümlede içerisinde yaygın olarak zarf görevinde kullanılmış ancak cümle başı edatı olarak kullanımı da açıklamaya değer bir alan oluşturmuştur.

“Sonuç” kısmında da Değerlendirmeler bölümünde elde edilen veriler özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yine / Gene, Zarf, Cümle Başı Edatı.

ABSTRACT: This study focused on the words that high frequency of use in Turkish. These words in the form of yine / gene in Turkey Turkish. In “The Introduction”, the meaning of these words are given. After “The Method” section, in “The Findings” section based on

* Dr. Öğr. Üyesi /Balıkesir Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, zeynepsimsekumac@balikesir.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2241-2578

selected texts, appearance of these words in historical literary texts is exemplified. In “The Interpretation” section, searched the answers to the main problems of this study. Questions revealed and the results found are briefly as follows:

1. yine / gene form at the present time and yine / yeme form that used to in historical periods are the same words that have change the phonetic or are the words of different origins?

-These words have different origins have explained with researches.

2. What are the usage and propagations areas of these words?

-“yine” the spon of this word is the whole Turkish World with little phonetic changes, “gene” only belongs to Western Turkish.

3. In which position were these words used in th sentence? How should they be named as word type?

-These words are commonly used in the sentence as “adverb”, but use at “preposition at the beginning of the sentence” is also be explained.

In “The Conclusion” section, data obtained in the Interpretation section.

Keywords: Yine / Gene, Adverb, Preposition at the Beginning of the Sentence.

GİRİŞ

Hem yazı dilinde hem günlük konuşma dilinde sıkça kullandığımız “yine” sözcüğünün anlamı hepimizce malumdur. “Tekrar, ikinci defa, bir kez daha” anlamında kimi zaman alışkanlık kimi zaman da tercih sonucu olarak aynı anlam ve göreve sahip olan “gene” sözcüğü de kullanılmaktadır.

İnternette küçük bir arama yaptığımızda veya kişilerin görüşlerine başvurduğumuzda ise iki şeklin de bilindiği ve Türk Dil Kurumu referansı ile kullanıldığı ancak “yine” şeklinin yazı diline daha çok yakıştırıldığını görürüz.

Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğünde “yine” sözcüğü karşılığında “1. Yeniden, bir daha, tekrar, gene. 2. Öyle de olsa, öyle olmasına karşılık. 3 Buna rağmen, bununla birlikte.” tanımları verilmektedir. Sözcüğün türü zarf olarak belirtilmektedir. “gene” sözcüğünün karşılığı ise “yine” sözcüğüyle verilmektedir. Bu iki sözcüğün tamamen aynı anlamda ve birbiri yerine kullanılmakta olduğu açıktır.

Kamus-1 Türkî’de yine sözcüğünün karşılığında “1. Tekrar, bir daha yeniden; 2. Hatta, bile, o hâlde de. 3. Aynıyla, kezalet” anlamları verilmiş “zebanzedi” yani dildeki yaygın kullanılışı gene şeklindedir ifadesi de yer almıştır (Yavuzarslan, 2010: 1333), gene sözcüğünün karşılığında ise “yine” sözcüğüne yönlendirilir (Yavuzarslan, 2010: 373).

Tarihî metinler üzerine yapılan çalışmalarda; "yime / yeme" sözcüğünün, de / da anlamı yanında "yine" olarak da anlamlandırıldığını görürüz. "Yine / gene" sözcüklerinin işlevinin tespitinde etkisi olabileceğini düşündüğümüz "yime / yeme" edatı da incelememize dâhil edilmiştir, kullanıldığı cümleler ve işlevi örneklenmeye çalışılmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın "Bulgular" bölümünde "yine / gene" sözcüklerinin tarihî yazı dillerindeki kullanımları Türk dilinin belli başlı kaynak eserleri incelenerek tespit edilmeye çalışılacaktır. Eski Türkçe dönemine özgü bir edat olan "yime"nin de söz konusu metinlerdeki kullanımı örneklendirilmiştir. Buradaki amaç sözlük veya indekslerde "yine, sonra veya, ve" gibi anlamlarda kullanılan ancak anlam bakımından "yine / gene" sözcükleriyle ortaklık da içeren bu edatın taşıdığı farklılığı vurgulamaktır.

Türk dilinin Batı Türklüğünde ve Doğu Türklüğünde dev edebiyat dilleri olan Osmanlı Türkçesi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinin incelenmesi, eserlerin çokluğu göz önünde tutularak temsilî sözlüklere danışmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada şu sorulara cevap aranacaktır:

1. Günümüzde kullanılan "yine, gene" ve tarihî dönemlerde karşımıza çıkan "yime / yeme" şekli aynı sözcüğün ses değişimlerine uğramış şekilleri midir yoksa farklı kökene ait sözcükler midir?
2. Bu sözcüklerin kullanım ve yayılma alanları nelerdir?
3. Bu sözcükler cümlede hangi görevde kullanılagelmişlerdir? Sözcük türü olarak nasıl adlandırılmalıdır?

BULGULAR

Türk Dilinin Tarihî Metinlerinde "yine / gene" ve "yimä /yeme"

Orhun Abideleri

"Yine" sözcüğü Eski Türkçe metinlerde karşımıza "yana" şeklinde çıkar. Orhun Abidelerinde geçen "yana" karşılığında da "yine, tekrar, dönerek" anlamları verilmiştir (Ergin, 2001: 10). Tekin'in çalışmasında "yana" sözcüğü için "yeni-den, tekrar" anlamı verilir (2006: 185).

Aşağıdaki örneklerde "yana" ve "yime" sözcüklerinin kullanımına örnekler verilmiştir.

- “... *yağı bolup itinü yaratunu umaduk yana içikmiş ...* [Kültigin, Doğu Yüzü, 10. Satır]
- ... *düşman olup, kendisini tanzim ve tertip edemediğinden yine teslim olmuş...* “(Ergin, 2001: 10-11).

Bu cümlede de “*yana*” sözcüğünü nasıl, ne şekilde, ne zaman sorularına cevap veren bir **zarf** görevinde görmekteyiz.

- “... *barmış budun ölü yitü yadağın yalınğın yana kelti...* [Kültigin, Doğu Yüzü, 28. Satır]
- ... *gitmiş olan millet öle yite yaya olarak çıplak olarak dönüp geldi ...*” (Ergin, 2001: 18-19)

Burada *yana* sözcüğünün “dönüp” olarak anlamlandırıldığını görürüz. Yine sözcüğünün de aynı çeviride anlam değişikliğine yol açmayacağı açıktır. Ayrıca “*yana*” sözcüğünün cümlede nasıl sorusunun cevabı olarak **zarf** görevinde kullanıldığı görülür.

- “... *anda yana kirip türkış kağan buyruğı Az tutuğu elgin tutdı...* [Kültigin, Doğu Yüzü, 38. Satır]
- ... *ondan sonra yine girip Türkış kağanın buyruku Az valisini elle tuttu...*” (Ergin, 2001: 22-23).

Buradaki **yana** sözcüğü her ne kadar cümle açıcı, bağlayıcı, formel bir sözmüş gibi görünse bile yüklem belirtiği eylemin tekrar edildiğini, ikinci kez gerçekleştiğini anlatan bir **zarf** görevindedir.

Ergin çevirisinde “*yime*” sözcüğünü karşılığında “*yine, tekrar, ve, da, de*” şekillerini verir (2001: 123).

Tekin “*yeme*” şeklinde okunmuş olan sözcük için “*da /de, dahi, ve*” anlamları verilmiştir. (2006: 187).

- “... *yanılıp ölsikingin yime bunda urtum...* [Kültigin, Güney yüzü 10-11. Satır]
- ...*yanılıp öleceğini yine burada vurdum...*” (Ergin, 2001: 6-7).

Yukarıdaki ifadenin “yanılıp öleceğini **de** burada yazdım” şeklinde anlaşılmasında bir sakınca yoktur. Burada **yime** sözcüğü **edat** görevinde karşımıza çıkar.

- “...*begleri yime budumı yime tüz ermiş...* [Bilge Kağan, Doğu Yüzü, 4. Satır]
- ...*beyleri de milleti de doğru imiş...*” (Ergin, 2001: 32-33).

Burada da "**yime**" sözcüğünün **da /de edatı** aracılığıyla günümüz Türkçesine aktarıldığını görürüz.

- "...*yangduķ yolta yime ölti kök...* [Tonyukuk, Birinci Taş, Güney Yüzü, 9. Satır].
- ...*dağittığımız yolda yine öldü hep...*" (Ergin, 2001: 68-69).

Burada da "dağittıklarımız yolda **da** öldü hep" şeklinde günümüz Türkçesine çevrilmesi mümkün olabilmektedir.

- "...*uzun yelmeğ yime ıtım ok...* [Tonyukuk, İkinci Taş, Doğu Yüzü, 2. Satır].
- ... *uzun keşif kolunu yine gönderdim...*" (Ergin, 2001: 80-81).

Burada çeviride da / de edatının tercih edilmediğini görürüz. Ancak da **eda-**tının kullanılacağı "Uzun keşif kolunu **da** gönderdim" ifadesiyle aktarmanın mümkün olduğu ve bunun metnin bağlamına da uygun olduğu görülmektedir.

Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig'in indeksinde "**yana**" karşılığında "**yine**" açıklaması (Arat, 1999: 519), "**yime**" içinse "**yine, hep, dahi**" (Arat, 1999: 544) açıklaması verilmiştir.

"Yana" ve "yime" şekilleriyle ilgili bazı örnekler aşağıda sıralanmıştır:

- "*Bu kütka küvenme ay küt bulğuçı Keligli turur küt yana barğuçı*" [550. Beyit] (Arat, 1999: 70)
- "*Ey ikbâl bulan, bu ikbâle güvenme; gelen ikbâl bir gün olur gider*" (Arat, 1998: 50)

Yana sözcüğünün edebî bir üslupla çevrildiğini görürüz. Mevcut çevirideki şekliyle de; yeniden, tekrar, ikinci keredinde şekliyle de çevrilse sözcüğün **zarf** görevinde kullanıldığı açıktır.

- "*yarukluğu eksür yana yok bolur toğar kiçe azın yana ok tolur*" [734. Beyit] (Arat, 1999: 90).
- "*Onun parlaklığı azalır ve sonunda kaybolur; sonra tekrar küçük olarak doğar ve tekrar büyür*" (Arat, 1998: 64).

Tekrar, bir daha, yine anlamında kullanımı açık olan "**yana**" sözcüğü burada **zarf** görevindedir.

- "*yana aydı ay toldı uķ ay oğul ölümüg unıtma öyü tur oğul*" [1273. Beyit] (Arat, 1999: 144)
- "*Ay toldı devam etti ve: -Ey oğul, anla- dedi, -Ölümü unıtma, onu daima düşün ve uyanık bulun.*" (Arat, 1998: 101).

“yana” sözcüğünün beyitin başında cümle başlatıcı görevde kullanıldığı bu gibi örneklerde; yine, tekrar anlamı bulunmasına ve buna bağlı olarak **zarf** görevi tespit edilse bile, anlam değiştirici özelliğinin azlığı “cümle başı edatı” olarak da görülebilmesine yol açmaktadır. Aşağıdaki örnekte de benzer bir kullanım söz konusudur.

- “yana aydı ilig eşittim bu söz
tağı bir sözüm bar ayıtğu bu öz” [1832. Beyit] (Arat, 1999: 200)
- “Hükümdar yine dedi: -Bu sözleri dinledim, soracak bir sözüm daha var.” (Arat, 1998: 139).

Burada da yine, tekrar anlamı açık olmakla beraber, anlam değiştirici işlevinin düşüklüğü, **zarf** görevindeki sözcüğün edat şeklinde düşünülmesine de yol açabilir.

- “Bu kün tüğme kaşın ay bilge büğü
Özüm uzrin aysa yime eymenü” [191. Beyit] (Arat, 1999: 35)
- “Ey âlim hâkim, bugün ürkererek kendi özrümü söylesem, bana kaşını çatma.” (Arat, 1998: 25)

Burada “yime” sözcüğünün anlam değiştirici olarak değerlendirilmediğinden Arat’ın çevirisinde **edat** görevindeki bu sözcüğün yer bulmadığını görürüz. Aynı beyitin ikinci mısraı “ben özrümü söylesem de kaşını çatma” şeklinde günümüz Türkçesine çevrildiğinde de **yime**’nin **edat** görevinde kullanıldığı açıklık kazanmaktadır.

- “Yime yakşı aymış biliglig sözi
Biliglig sözi körse barçın tözi” [555. Beyit] (Arat, 1999: 70)
- Yine bilgili ne güzel söylemiş; bilen insanın sözü, dikkat edersen değerli bir metaa benzer” (Arat, 1998: 50).

Arat’ın çevirisini “yine” sözcüğüyle yaptığı buradaki “yime” şekli, ne zaman sorusunun cevabı gibi görünse de “bilgili sözü de güzel söylemiş” şeklinde değerlendirilmesi de mümkündür. Aşağıdaki örneği de bu beyitle birlikte değerlendirdiğimizde buradaki “yime” sözcüğüne **zarf** görevinde yine anlamı vermek yerine **edat** görevinde kullanılmış olduğunu düşünmek yanlış olmaz.

- “Yime yakşı aymış bu Türk buyruğu
körür köz yaruğu oğul kız oğı” [1163. Beyit] (Arat, 1999: 133)
- “Bir Türk veziri de çok güzel söylemiş: - Oğul kız hakikatte gören gözün nurudur- demiştir.” (Arat, 1998: 94).

Bu beyitte “yime” sözcüğünün **edat** görevinde kullanıldığı görülür.

- *"Bu edgü karımaz yime opramaz yaşı ked uzun ol atı artamaz"* [1640. Beyit](Arat, 1999: 181).
- *"İyilik ihtiyarlamaz ve yıpranmaz; onun ömrü çok uzundur; iyiliğin kötü olmak ihtimali yoktur"* (Arat, 1998: 126).

Burada "yime" sözcüğünü ister da /de edatı gibi düşünüp "iyilik ihtiyarlamaz da yıpranmaz da" şeklinde anlamlandırılabilir ister ve bağlama edatını düşünerek anlamlandırılabilir "yime" sözcüğünün **edat** görevinde kullanıldığı açıktır.

Divanu Lugâti't-Türk

DivanuLugâti't-Türk'ün indeksinde de "yana" ve "yime / yeme" şekillerine rastlarız. Yana; *"ikinci defa, tekrar, yine"*, ve sonra şeklinde anlamlandırılmış (Ercilasun-Akkoyunlu; 2014, 948), yeme ~ yime ise *"de, da, dahi anlamlarında bir bağlaç"* olarak açıklanmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu; 2014, 965). DLT'de "yana" şekli eserin içinde madde başı olarak da yer alır.

"yana edattır; anlamı ikinci defadır. Yana keldi ikinci defa geldi" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 358).

"yana dönüp yapmayı (tekrarlamayı) gösteren bir edat. Bundan yana keldim denir; "döndüm ve ikinci defa geldim" demektir." (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 418).

Tekin de çalışmasının sözlük bölümünde "yana" sözcüğünün karşılığında *"sonra, yine, ve"* (2017: 261), yeme içinse *"da, de, dahi"* (2001: 263) sözcüklerini vermiştir.

Bunun dışında yana şeklinin geçtiği örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- *"eştîp ata ana.ynın sawlarını kadırma Neñ kop bulup küwezlik kılup yana kuturma"*
- *Anne babanın sözlerini duyarsan onlara karşılık verme. Bol mal bulursan da küstahlaşma; kibir ve şımarıklığa kapılma ve haddini aşma."* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014. 222).

Kaşgarlı'nın Arap gramercilik anlayışına göre edat olarak nitelendirdiği "yana" sözcüğü bu örnekte de **zarf** görevindedir. Zarf-fiil eki olarak zarf olmuş bir sözcüğün ardından "sonra" anlamında yine zarf görevinde kullanılmıştır.

Ancak anlama katkısı bakımından mı kullanıldığı, ahenkli söyleniş sağlamaya amacıyla hece sayısını denkleştirme amaçlı mı kullanıldığı değerlendirilmelidir.

- *“tegme çeçek ügüldi*

Bukuklanıp böğüldi

Tügsin tügün tügildi

yazlıp yana yörgüşü.r

- *türlü türlü çiçekler toplandı; çanakları birikti; düğüm düğüm düğümlendi. Sonra açılırlar ve sonra çok oldukları için birbirilerine sarılırlar.”* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 319).

Bu örnekte de zarf-fiil eki alarak zarf olmuş bir sözcüğün ardından “sonra” anlamında yine **zarf** görevinde kullanılmıştır.

Bu örnekte de anlama katkısından ziyade ölçünün sağlanmasına yönelik görevi dikkat çeker. Cümle bilgisi açısından baktığımızda **zarf** görevi tespit edilir.

- *“Kudrug katıg tügdimiz*

Tengrig üküş ögdimiz

Kemşip atıg tegdimiz

Aldap yana kaçtımız

- *(Atlarm) kuyruk(larını) sıkıca düğümledik;*
Tanrı’yı pek çok övdük (ve tekbir getirdik).
At(larımız)ı (düşman üstüne) sürerek saldırdık;
(Arkamıza düşsünler diye onları) aldattık ve kaçtık” (Tekin, 2017: 26-27).

“Aldatıp sonra kaçtık” şeklinde değerlendirebileceğimiz ifade de zarf-fiil eki alarak zarf olmuş sözcüğün arkasından yine **zarf** görevindeki “yana” gelmektedir.

Aşağıdaki örnekte de aynı şekilde bir kullanım görülmektedir.

- *“Bulnar mini öler köz*

Kara mengiz kızıl yüz

Andın tamar tükel tuz

Bulnap yana ol kaçar

- *(O)baygın gözler beni avlıyor*
(Ve üzerinde) kara benler (bulunan o) pembe yüz (beni tutsak ediyor)
Bütün güzellik(ler) ondan damlıyor (sanki);
(Beni) tutsak ediyor sonra da kaçıp gidiyor” (Tekin, 2017: 78-79)

- **"Budraç yeme kudurdu**

Alpagutın üdürdi

Süsin yana kadırdı

Kelgeli-met irkeşür

- *(Yabaku boyunun beyi) Budraç)bizimle savaşmak için öldü) kudurdu;*

En iyi savaşan yiğitlerini seçti

Ve askerlerini yine (bize doğru) döndürdü

(Üzerimize) gelmek için toplanıyorlar" (Tekin, 2017: 32-33)

Hem "yeme" hem "yana" sözcüğünün birlikte kullanıldığı bu dörtlükte "yeme" sözcüğünün isimden ayrı düşünülemeyeceği yani "Budraç da kudurdu" anlamını veren bir **da / de edatı** görevinde kullanıldığı; "yana" sözcüğünün ise "Ordusunu yine, tekrar topladı" ifadesinde **zarf** görevinde kullanıldığı açıktır.

"Yeme / yime" edatının kullanımında şu örneklerde görebiliyoruz:

- **"öðlek arığ kewredi**

yunçığ yawwuz tavradı

erdem yime sewredi

ajun begi çertilü.r

- *Zaman gevşedi; zayıf ve gevşek olan güçlendi; dünya beyin ölümüyle –yani Afrasiyab- devrin insanlarının güzel işleri kalmadı" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 366).*

"erdem de zayıfladı" şeklinde değerlendirebileceğimiz ifade de "yime"nin **da /de edatı** görevinde kullanıldığı açıktır.

- **"közden yırasa köñülden yeme yırar.**

- *Dostlar gözden uzak kalırsa sevgileri de gönülden uzaklaşır" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 496).*

Burada "yime" sözcüğünün **da / de edatı** görevinde kullanıldığı açıktır.

- **"Yalksa yeme yāğ eğgü küyse yeme kün eğgü.**

- *İnsan bıksa da yağ, yavan ve tuzlu yemekten daha iyidir. Güneş de kara bulut ve sisten daha iyidir." (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 527).*

Burada da "yeme" sözcüğünün **da / de edatı** görevinde kullanıldığı açık bir şekilde tespit edilebiliyor.

Kısasü'l Enbiyada

“Yana” sözcüğünün açıklaması “yine” şeklinde verilmiştir (Ata, 1997: 702).

- “... *men sana neteg rahm kılayım tedi. Yana aydı: ...* [17v2-3]” (Ata, 1997a: 25).
 - ...Ben sana nasıl rahmet kılayım dedi. Yine / sonra / ve söyledi:...

“yana” sözcüğü “aydı” yüklemli cümlede **zarf** görevinde kullanılmakla beraber cümlenin başlangıcını ve bir önceki cümleyle bağlantısı sağlayan işlevi de görmektedir.

- “...*yana ba' zı kışşalarda Vehab ibnü'l-Māni rivāyet kılurlar...* [31v18-19]” (Ata, 1997a: 44).
 - ...yine bazı kıssalarda Vehab İbnü'l-Mani rivayet ederler...

“yana”nın burada **zarf** görevinde kullanıldığı açıktır.

- “...*yana du'ā kıldılar...* [53r19]” (Ata, 1997a: 73).
 - ...yine / sonra / ve dua ettiler...

Burada da eylemin ikinci defa, tekrar gerçekleştiğini işaret eden bir **zarf** görevindedir.

- “...*yana 'ömerning kölegesindin şeytān korqar erdi...* [199v20]” (Ata, 1997a: 285).
 - ...yine /sonra Ömer'in gölgesinden şeytan korkar idi...

Cümledeki işlevi bakımından **zarf** olarak değerlendirebileceğimiz “yana” sözcüğü bir önceki cümle ile bağlanmayı sağlamak gibi bir işlev de yüklenmiştir. Bu kullanımlar cümle başı edatı görevinde de kullanıldığını düşündürmektedir.

Kısasü'l-Enbiya'da geçen “yime” sözcüğüne de rastlanır, karşılığında ise yine sözcüğü ve da/de edatı verilmiştir.(Ata, 1997b: 739.)

- “...*hārisni köke ağdurdı, anda yime üküş t'ā'at kıldı erse ekinç kat köke ağdurdı...* [4v5]” (Ata, 1997-I: 7).
 - ...Haris'i göğe yükseltti, orada da / yine çok ibadet ettiği için ikinci kat göğe yükseltti...

Burada indekste belirtildiği gibi hem yine hem de dahi edatı şeklinde değerlendirilebilecek bir şekilde kullanılmıştır.

- “...*şükr tep sewünmişde yana bir secde keltürdiler bu kün namazda yime rükū' bir secde eki bolduğu anıy için turur...* [9r11-13]” (Ata, 1997a: 13).

- o ... şükür deyip sevinince yine bir secde ettiler, bu gün namazda da rükunun bir secdenin iki olması onun içindir...

Bu örnekte "yana" sözcüğü cümleden çıkarılırsa anlamda eksiklik oluşmakta, dolayısıyla cümledeki **zarf** görevi açıkça görülmektedir. Oysa "yime"nin **edat** olduğu cümle çıkarılmasının ifade edilmek istenen fikirde büyük eksikliğe yol açmadığı görülür.

- "...ol oğlunun bir yaş oğlu bar erdi ol yime közsüz erdi... [21r7]" (Ata, 1997a: 30).
- o ... o oğlanın bir genç oğlu var idi o da kör idi...

Burada da "yime"nin **edat** işlevi açıktır.

- "...olarının yüzleri yime kararmış kördiler erse bir ançası koptular özlere gür kazdılar... [36v3-4]" (Ata, 1997a: 50).
- o ... onların yüzlerini de kararmış görünce bir çoğu ayrıldılar kendilerine mezar kazdılar...

Burada da "yime" **edat** işlevindedir.

- "...kaçan ay batdı erse bu yime tuğar batar ermiş... [38v8]" (Ata, 1997a: 53).
- o ... nasıl ay battı ise bu da doğar batar imiş...

Bu da "yime" sözcüğünün **edat** görevinin açık olduğu bir örnektir.

Nehcü'l-Ferâdis

Yana şekli geçer. Dizinde yana sözcüğünün karşılığı "yine" olarak verilmiştir (Ata, 1998: 468).

- "... taqı bir t̄âyifa birle bir rek^eat namaz qılğıl yana bu bir rek^eat namaz qılğan t̄âyifa düşmanğa qarşu barsun... [40; 10]" (Eckmann, 1995: 29).
- o ... ve bir taife ile bir rekat namaz kıl yine / sonra / tekrar bu bir rekat namaz kılan taife düşmana karşı varsın ...

Cümlede "ne zaman veya nasıl düşmana karşı varsın?" şeklinde sorulabilecek bir sorunun karşılığı olan "yana" **zarf** görevindedir. Ancak zarf görevini üstlenirken iki cümle arasında bağlantı sağlayan bir işlev kazandığı da görülmektedir.

- "... andın song yana iltifât kıldı... [439; 3]" (Eckmann, 1995: 305)
- o ... ondan sonra yine / tekrar iltifat kıldı ...

Burada da **zarf** görevi açıktır.

- “... andın song özi içti yana peygāmbar ʿas ekkinçi qata sağdı... [22; 12]” (Eckmann, 1995: 29)
- ... ondan sonra kendisi içti yine / sonra Peygamber Aleyhisselam ikinci defa sağdı ...

Burada da yükleme sorulacak ne zaman sorusuna cevap veren **zarf** görevindeki “yana” sözcüğü iki cümlenin bağlanmasında da rol oynar.

Gülistan Tercümesi

Eserin dizininde “yana” veya “yene” olarak okunabileceği belirtilen şeklin karşılığında “yine, tekrar, ikinci defa” karşılıkları verilmiştir (Karamanlıoğlu, 1989: 391). Dağı edatının “dahi, da, de, ve” anlamlarındaki kullanımı yaygınlaşmıştır (Karamanlıoğlu, 1989: 240). Aşağıdaki cümlelerde “yana”nın **zarf** görevinde kullanıldığı görülmektedir.

- “... yana ol nefes-ning çıkmığı tenge feralı dağı rühge rāhet kitürür... [2b: 6-7]” (Karamanlıoğlu, 1989: 1).
- ... yine / sonra / ve o nefesin çıkması tene ferah ve ruha rahat getirir...
- “... körmegey yıllar kiçip köz ol küneşni bir yana ... [85b: 13]” (Karamanlıoğlu, 1989: 84).
- ... görmeyecek yıllar geçip göz o güneşi bir daha ...
- “... bir aytkan-nı yana aytma mükerrer ... [108b: 8]” (Karamanlıoğlu, 1989: 107).
- ... bir söylediğini yine söyleme tekrar ...
- “... bilir sen kim yana kaytmas açar su ... [136a: 3]” (Karamanlıoğlu, 1989: 135).
- ... bilirsin ki yine / tekrar dönmez akan su ...
- “... kovar bolsang yana kaytarmas ol yüz ... [175a: 2]” (Karamanlıoğlu, 1989: 174).
- ... kovsan yine / tekrar dönmez o yüz ...

İrşadü'l-Mülûk ve's-Selâtin

Eserin sözlüğünde “yana” sözcüğü karşılığında “yine, tekrar” sözcükleri verilmiştir. (Toparlı, 1992: 618).

- “... tağı iki ilini bir kez yana silkkey ... [118a/6]” (Toparlı, 1992: 271).
- ...ve iki elini bir kez daha silkerek ...
- “... ol kalğan namāz tertib yana kayturtib ... [204a: 3]” (Toparlı, 1992: 271)

- o ... o kalan namaz düzeni yine geri gelir diye ...

Codex Cumanicus

CCI İtalyan kısmında "**yana**" sözcüğü yer alır, açıklaması "*yine, tekrar*" şeklinde verilmiştir (Argunşah-Galip, 2015: 599).

CCII Alman kısmında "**yana**" "*yine, tekrar*" (Argunşah-Galip, 2015: 874) ve "**yène**" "*yine, tekrar, ikinci kez*" şeklinde verilmiştir (Argunşah-Galip, 2015: 886).

CCI İtalyan Kısmında yer alan sözcük listesinde de "**yana**" şu şekilde geçer:

- "*ékinçi ~ yana* [CCI, 31a, 16]" (Argunşah-Galip, 2015: 189).

Diğer örnekleri de şöyle sıralayabiliriz:

- *Ölümden yana erkli çıgup kökke bardı.*

Sonra kèlip inanmayanlar örtli tamuḥka tüşürgey, manganlar algaç menḫü uçmaknıḫ tınçına yana kaytgay. [CCII, 80a/ 4-7]

- o "*Ölümden yine güçlenerek çıkıp göḡe yükseldi*

Sonra gelip inanmayanları alevli cehenneme düşürecek, inananları ebedî cennetin huzuruna alınca yine dönecek." (Argunşah-Galip, 2015: 399-400)

- "*...kökge agınmış atanıḫ oḫında oturup turur yène haybat bile kelmek turur* [CCII, 74b/11-12]

- o *Göḡe yükselmiş atanın önünde oturur yine heybet ile gelir*" (Argunşah-Galip, 2015: 307)

Yukarıdaki örneklerde de "**yana**" veya "**yène**" sözcüğünün **zarf** görevinde kullanıldığı açıktır.

Süheyl ü Nevbahar

Süheyl ü Nevbahar'da hem "**yine**" hem de "**gine**" şekli geçer. Bu iki sözcük aynı anlamda ve aynı işlevde kullanılmıştır. Aşağıdaki örneklerde iki sözcüğünde **zarf** görevinde kullanıldığı görülmektedir.

"**gine**" sözcüğünün anlamı "*hemen, tekrar*" olarak gösterilmiştir. (Dilçin, 1991: 608).

- "*Sanurdı ki tamda birez eglene*

Ne bilürdi kim gine tizcek döne" (Dilçin, 1991: 291).

- o Damda biraz eğleneceğini sanırdı, yine çabucak döneceğini ne bilirdi ki.

- “Çün eyle didi gine geldi dāye
Kim ol didüğünü süheyle diye [1719]” (Dilçin, 1991: 310).
- Dediğini Süheyl’e demek için daye gene geldi.
- “Yine taldı ‘ālem kamu nūrdan
şanasın ki toğdı güneş tūrdan [616]” (Dilçin, 1991: 234).
- Yine âlem tamamen nur doldu, sanırsın ki Tur’dan güneş doğdu.
- “sımarladı oğlunu naqqāşa şāh
yine döndi ağlayu kılurdu āh [804]” (Dilçin, 1991: 247).
- Şah oğlunu nakkaşa ısmarladı, yine ağlayarak döndü, ah etti.
- “Yine ol karadan seçildi seher
Cihān üstüne kıldı gündüz nazār [1034]” (Dilçin, 1991: 263).
- Yine o karadan seher seçildi, gündüz cihanın üzerinde göründü.

Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi

“yine” sözcüğü karşılığında da “yine, tekrar” anlamı .(Küçük, 2014: 765) “gine” sözcüğünün karşılığında da “yine, tekrar” anlamı verilmiştir (Küçük, 2014: 481).

Metinde kullanılan “yine” ve “gine” sözcükleri **zarf** görevinde kullanılmıştır. Aşağıda bu kullanımın örnekleri bulunmaktadır.

- “... nitekim evvelde yarattı sizi gine dönersiz aya...(155a/7)” (Küçük, 2014: 151).
- ... nitekim evvelde yarattı sizi gene dönersiniz ona...
- “... ol kişi ki özünden yardım istemişti geçen günde gine Mūsā’dan meded ister... (415b/4-5)” (Küçük, 2014: 251).
- ... o kişi ki kendisinden yardım istemişti, geçen gün gene Musa’dan meded istedi...
- “...tamām oldu iş ki onun tabirini yine dilerdiniz... (252b/7)” (Küçük, 2014: 188).
- ... tamam oldu iş ki onun tabirini yine dilerdiniz...
- “...dünyada ve ahrette yine canımı al müsülman iken dahı beni salihlerden yetiştir... (260a/7)” (Küçük, 2014: 191).
- ... dünyada ve ahrette yine canımı al Müslüman iken beni Salihlerden yetiştir...

Aşık Paşa'nın Garipnamesi

Garipname'de "*yine*" sözcüğünün pek çok kez kullanıldığını görürüz. Birkaç yerde "*yene*" şeklinde de geçer.

- *"Bir denizden il-ile biñ mevc olur.
Çünki yıl dıñdı yine deniz kalur.*
- *Rüzgâr denizde esince binlerce dalga ortaya çıkar, kesilip dinince ortada yine deniz kalır ve dalgalar kaybolur"* (Yavuz, 2000-I/1, 147)
- *"Şüret aşlı cümle bu dördden biter
hem yine cümle ğadı andan dutar*
- *Vücudun aslı da bu dört şeyden oluşmuştur, ayrıca bütün besinler bunlardandır"* (Yavuz, 2000-I: 379).
- *"Yine geçtüm gitdüm andan ilerü
Oğradım bir şehre girdüm içerü*
- *Tekrar oradan ileri geçtim ve bir şehre uğrayıp içeri girdim."* (Yavuz, 2000-II/2: 599)
- *"Yine kıldım uş tevekkül ol hak'a
Cānum ister kim hak'uy gencin çağa*
- *Her zaman olduğu gibi yine Allah'a dayandım çünkü canım böylece ilahi hazinelere kavuşmak istemektedir."* (Yavuz, 2000-II / 1: 3)
- *"Yine aydı öğdi on dürlü kulu
Seçmedi bunlarda bay u yohsulu*
- *Yine zengin ve fakir gözetmeyerek on çeşit kimseyi anıp övdü"* (Yavuz, 2000-II / 2: 935).

Dede Korkut Kitabı

Hem "*gine*" hem de "*yine*" sözcüklerini görürüz. Gine sözcüğü eserin indeksinde "*gene, yine, tekrar*" sözcükleriyle açıklanmış (Ergin, 1997b: 119), yine de "*yine, gene, tekrar*" anlamı belirtilmiştir (Ergin, 1997b: 334).

Aşağıdaki örnekler "*yine*" ve "*gin*"e sözcükleri arasında bir fark gözetilmeden kullanıldığını örnekler niteliktedir. Birbirini takip eden cümlelerde bile "*yine*" ve "*gine*" sözcüklerinin aynı anlam ve işlevde kullanıldığı görülür.

- *"gine toy idüp atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurmuş-idi.
[10-5]"* (Ergin, 1997a: 78)
- *Gene toy edip attan aygır; deveden buğra, koyundan koç kestirmişti.*
- *"oğlan yine buğanuy alınna yumruğımı tayadı, katı urdı. [9-16]"* (Ergin, 1997a: 82).

- Oğlan yine boğanın alnına yumruğunu dayadı, sertçe vurdu.
- *“meger sultānum gine yazın buğayı saraydan çıkardılar. [13-15]”* (Ergin, 1997a: 81).
- Meğer sultanım, gene yazın boğayı saraydan çıkardılar.
- *“alışam olmadın gine ben sana gelürem. [43-13]”* (Ergin, 1997a: 100).
- Akşam olmadan gene ben sana gelirim.
- *“gine soylamış aydur: [136-139]”* (Ergin, 1997a: 164).
- Yine söylemiş, Der ki:
- *“kazan gine aydur: [146-13]”* (Ergin, 1997a: 171).
- Kazan gene söylemiş:
- *“zaman-ile oğuz yine yaylaya köçdi. Çoban gine bu bıyara geldi. Gine koyun ürkdi. [215-10/11]. (Ergin, 1997a: 207).*
- zamanla Oğuz yine yaylaya göçtü. Çoban gene pınara geldi. Gene Koyun ürkü.
- *“uruz gine döndi ki bir dahı çala. [289-10]”* (Ergin, 1997a: 242).
- Uruz gene döndü ki (kılıcını) bir daha çala.

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı

“Yine / gene” sözcüklerinin kökenine dair en önemli bulguyu Uygur harfli Oğuz Kağan Destanında buluruz. Uygur harfleriyle istinsah edilmiş olmasına rağmen istinsah tarihi belli olmayan bir eserdir.

Metnin tarihinin ve hatta yazıldığı şivenin belirlenmesinin güç olduğu eserin yazıldığı dönemle ilgili olarak “Yeni Şark Türkçesi” tabiriyle yetinmenin daha doğru olacağı eserin bilimsel neşrinde ifade edilmiştir (Bang-Arat, 1936: 7).

Pelliot ‘ın Uygurca Oğuz Kağan destanı ile ilgili notları da son derece önemlidir. İncelemeleri neticesinde metnin 1300 yıllarına doğru alındığını, eldeki nüshanın ise XV. yüzyılda bazı imlâ değişikliklerine uğrayarak Kırgız bölgesinde istinsah edildiğini söyler (Pelliot, 1995: 103).

Pelliot’ın metindeki “gänä” şekli için yaptığı değerlendirmede de; bu kullanımın Türk dünyasının Turfan’a göre daha batısındaki ağızlarda görülen bir kullanım olduğu ve bu batı ağızlarının etkisinde kalmış bir müstensih tarafından istinsah edilmiş olabileceği belirtilmiştir. Bu şekildeki bir ağız ve imlâ değişikliği için böyle bir açıklama getirilmiştir (Pelliot, 1995: 99).

“Kene / kine” şeklinin cümle başındaki, cümle açıcı işlevi dikkat çeken metinde, bu kullanım sözcüğün edat görevinde değerlendirilmesine imkân verir. Ancak

cümle bilgisi yönünden ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde yükleme sorulan “ne zaman?” sorusuna cevap veren **zarf** görevi tespit edilir.

Aşağıdaki örneklerde “**kene**” sözcüğü tek başına **zarf** görevindedir.

- “**Kine bir adug aldı** [33. Satır]” (Bang-Arat, 1936: 12).
- “*Sonra Oğuz Kağan Bir ayı tuttu*” (Bang-Arat, 1936: 13).
- “**K(e)ne oşu ıgaçnıng dübinde turdı** [37. Satır]” (Bang-Arat, 1936: 12).
- “*Bu sefer o ağacın dibine (kendisi) durdu*” (Bang-Arat, 1936: 13).
- “**Kene çerig birle oguz kagan itil tegan mürenge kelti** [202-203. Satır]” (Bang-Arat, 1936: 22).
- “*Sonra Oğuz Kağan askerler ile İtil denen ırmağa geldi*” (Bang-Arat, 1936: 23).
- “**Kene yolda bedük bir öy kördi.** [248. Satır]” (Bang-Arat, 1936: 24).
- “*Yolda büyük bir ev gördü.*” (Bang-Arat, 1936: 25)
- “**Andın song oguz kagan kene kök dülük-lüg kök çalluğ irkek böri kördi** [216-217. Satır]” (Bang-Arat, 1936: 22).
- “*Ondan sonra Oğuz Kağan gök tüylü ve gök yeveli erkek kurdu gördü*” (Bang-Arat, 1936: 23).

Aşağıdaki örneklerde ise tek başına zarf görevinde değildir, kendisinden sonra gelen sözcük veya sözcük grubuyla beraber zarf görevi üstlenir, bu gibi örneklerde cümle açıcı işlevi daha belirginlik kazanmaktadır.

- “**K(e)ne künlerdin bir kün ay kağanıug kösü yarıp bodadı.** [3-4. Satır]” (Bang-Arat, 1936: 10)
- “*Yine günlerden bir gün ay kağanın gözü parladı*” (Bang-Arat, 1936: 11)
- “**Kene kelip kördi kim: bir şung-kar kıyand(kat) içegü-sin y(i)mek-de durur**[40-41-42. Satır]” (Bang-Arat, 1936: 12).
- “*Tekrar geldiği zaman gördi ki bir ala doğan gergedanın bağırsaklarını yemektedir.*” (Bang-Arat, 1936: 13).
- “**Kene andın song oguz kagan tört sarıga çarlıg çumşadı** [102-103-104. Satır]” (Bang-Arat, 1936: 16).
- “*Ondan sonra Oğuz Kağan dört yana emirler yolladı*” (Bang-Arat, 1936: 17).
- “**Kene bu çakda ong çangakda aldun kagan tegan bir kagan bar irdi** [115-116-117. Satır]” (Bang-Arat, 1936: 16).
- “*Yine bu çağda sağ yanda Altun Kağan denen bir kağan var idi.*” (Bang-Arat, 1936: 17).

DEĞERLENDİRME

1. Günümüzde kullanılan “yine / gene” ve tarihi dönemlerde karşımıza çıkan yime / yeme şekli aynı sözcüğün ses değişimlerine uğramış şekilleri midir yoksa farklı kökene ait sözcükler midir?

Çalışmasının; Ortaçağ’a ait Köktürk harfli kitabeleri ve İslamiyet’le temas etmemiş Orta Asya yazmalarını kapsadığını belirten Gabain’in eseri Eski Türkçe çalışmaları adına şüphesiz en önemli kaynaklardan biridir (2000: 1).

“ymä” şekliyle ilgili *yim- fiilinden gelebileceği bilgisini belirtmiş, bazı örneklerde sadece mä, ma kullanımlarını göstermiştir. “da / de” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. Bizmä “biz de” örneği bu durumu açıklar niteliktedir (Gabain, 2000: 95).

Aynı çalışmada -u; -ü; -a; -ä; -ı; -i zarf-fiili örneklenirken yan-a şekli bu örnekler içinde yer alır (Gabain, 2000: 85).

Eski Uygur Türkçesi Grameri adlı çalışmasında Eraslan’ın yana şekline “Hal Zarfları” alt başlığında “Zarf-fiiller ve Zarf-fiil Grupları” ile oluşturulmuş zarfları incelediği bölümde yan-a > yana şeklinde yer verdiği görülür (2012: 234).

Aynı çalışmada edat bahsinde ise “yime” ve “yana” şekillerinin daha geniş yer bulduğunu görürüz.

Edatların yapıları bakımından incelenmesi bahsinde yana (< yan-a) “yine, tekrar” ve “yime” (<*yim-e)”yine, ve, tekrar ayrıca” şekillerini de bu şekillerin kalıplaşmış zarf-fiiller olduğu bilgisini yineleyerek verir (Eraslan, 2012: 275)

Eraslan, Gabain’in kuvvetlendirme fonksiyonu da olan “ma / me”nin “yime”nin bir varyantı olduğu şeklindeki görüşünü değerlendirerek “yime” şeklinin “ma / me” edatının protez yoluyla ortaya çıkmış şekli olduğuna da değinir (2012: 294).

Oğuz Kağan destanının ilmî yayınının notlar kısmında Oğuz Kağan destanında sıkça geçen “kene” ifadesiyle ilgili değerlendirme önemlidir. “Takı” ile birlikte en çok kullanılan söz bağlayıcılarından birisi olarak değerlendirilen “kene” şekli “yeme”, “yana”, “yene” şekillerinden büsbütün ayrı kabul edilmiştir. “*ken-” şekline gelmesi ihtimali üzerinde durulan “kene” “Kırımlıların gene ve Anadoluluların ginesine” bağlanmıştır. “*ken-” şekline bugüne değin rastlanmaması yine bugüne değin rastlanmayan “*yem-” kökünün de varlığının kabul edildiği dolayısıyla kök şekilleri tespit edilememiş bu sözcüklerin yok sayılmayacağı şeklinde açıklanmıştır. (Bang-Arat, 1936: 32).

Bu izahtan “yine / gene” ve “yime” sözcüklerinin üç ayrı köke isnat edildiği sonucunu çıkarıyoruz. Bu şekiller birbirinin varyantı değil farklı fiil köklerinden zarf-fiil eki -A gelmesi ile oluşmuş sözcüklerdir.

<u>Yan</u>	-a	> yana,
Fiil Kökü	Zarf-fiil Eki	
*yem	-e	> yeme,
*ken	-e	> kene

"Yan-" fiil kökü "dön-" anlamıyla Eski Türkçe döneminden beri takip edilebilirken, varlığı düşünülen diğer fiil köklerinin anlamları konusunda bir şey söylememiz güçtür.

Şirin, bazı Türk lehçelerinde "yana" sözcüğünün ünlülerinin "yeme edatının dış etkisiyle ve kelime başı ünsüzünün iç etkisiyle" öndamaksıllaştığını belirtir. Bu lehçeler arasında "yana > yine" değişimiyle Türkiye Türkçesi de bulunmaktadır (2015: 187).

2. Bu sözcüklerin kullanım ve yayılma alanları nelerdir?

"yan-a > yana" sözcüğü Eski Türkçede, daha sonra Harezmi, Memlük-Kıpçak Türkçelerinde ve Çağatay Türkçesinde ve bugün kaynağı Çağatay Türkçesi olan yazı dillerinde yaşamaktadır.

"ken-e > kene > gene \ gine" şekilleri ise Eski Anadolu Türkçesinden itibaren Batı Türkçesinde yaşamaktadır. "Yeni Şark Türkçesi" mahsulü Oğuz Kağan Destanında geçmesi ise Pelliot tarafından Turfan'ın daha batısında bulunan ağızlardan etkilenmiş bir müstensihinin katkısı olarak değerlendirilmiştir (1995: 99).

Türkiye Türkçesindeki "yine / gene" sözcüklerinin bugünkü hâline gelişi şu şekilde gerçekleşmiştir:

Eski Türkçe	> Eski Anadolu Türkçesi	> Türkiye Türkçesi
yan-a > yana	> yine	> yine
*ken-e > kene	> gine	> gene

Aşağıdaki tabloda incelediğimiz eserlerdeki "yine / gene" sözcüklerinin görünümü yer almaktadır.

Tablo 1: İncelediğimiz Eserlerdeki "yine / gene" Sözcüklerinin Görünümü

Orhun Abideleri	Kutadgu Billig	Divanü Lûgati't-Türk	Kıyasü'l-Enbiya	Nehcü'l-Feradis	Gülüstan Tercümesi	İrşadü'l-Mülk ve's-Selâtin	Codex Cumanicus	Sühely ü Nev-Bahar	EAT Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi	Garibname	Dede Korkut Kitabı	Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı
yana	yana	yana	yana	yana	yana/ yene	yana	yana/ yene	yine / gine	yine / gine	yine / yene	yine gine	kine / kene

Türkiye Türkçesindeki “yine” sözcüğünün Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü’ne göre Çağdaş Türk Şivelerindeki kullanımı şöyledir (1991: 990-991):

Tablo 2: “Yine” Sözcüğünün Çağdaş Türk Şivelerindeki Kullanımı

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi
yine	yenä	yene	yänä	jana	cana	yänä	yänä	yana

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü’nde “gene” sözcüğünün karşılığında Çağdaş Türk Şivelerinde kullanılan aşağıdaki sözcükler verilmiştir (1991, 264-265).

Tablo 3: “Gene” Sözcüğünün Çağdaş Türk Şivelerindeki Kullanımı

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi
gene	yenä	yene	kaytanan /yänä/ tağın	kaytadan / janadan	kaytadan / kayradan / canadan	yänä / tağın	tağın / yanadan	kaytdın / yenidin

“Gene” sözcüğü yerine bu lehçelerde “yan-“ veya “kayt-“ fiilinden türemiş sözcüklerin kullanıldığı “*ken-“ fiiline isnat edilebilecek bir sözcüğün bulunmadığı görülür.

Ses, anlam ve bazı durumlarda işlev benzerliğine sahip “yime” edatı ise Eski Türkçe dönemine aittir. Karahanlıcadan sonra işleliğini yitirmiştir (Şirin, 2015: 131). Son örnekleri Nevayî’de görülür. Nevayî’nin dilinde görülmesi sebebiyle izini sürdüğümüz bu edat; Abuşka Lûgatı’nde, Babürname’de ve günümüz Özbek Türkçesinde görülmez.

Türk dilini en iyi şekilde bilerek bütün imkânlarından yararlanan Nevayî’nin dilinde “yime” sözcüğü yer alır. (Kaya, 1996: 136).

- Nevāyiyā yime ğam ni üçün ki bahr-i kerem
Çu urdı mevc barıĝa ümîd-i ğufrândur (136/11)

3. Bu sözcükler cümlede hangi görevde kullanılmışlardır?

“Yine / gene” ve “yime” sözcüğünün işlevine baktığımızda karşımıza iki farklı sözcükbilimsel kavram çıkar: Edat ve zarf.

Tanımı açısından baktığımız da edat ve ya zarf olmak farklı durumlardır. Zarflar; fiilleri, sıfatları ve zarfları niteleyen ve aslında isim olan, cümle içindeki durumuna göre anlamlandırılabilen sözcüklerken edatlar ise görevli ama tek

başına anlamlı olmayan sözcükler olarak ifade edebileceğimiz bir gramer kategorisine mensuptur.

Karahan, gramerlerimizde zarf terimini konu ettiği bildirisinde; Arap gramercilik anlayışına göre yazılmış olan Osmanlı gramerlerinden başlayarak, Hüseyin Cahit'in "Sarf ve Nahiv" adlı eseriyle başlamış olan Fransız gramerlik anlayışından gelen zarf tanımları üzerinde durur. XX. yüzyılın başına kadar Arap gramerlik anlayışıyla yazılmış eserlerde fiili niteleyen sözcüklerin zarf; sıfat ve zarfı niteleyen sözcüklerin ise edat olarak adlandırıldığını ve bunun Arap gramerlik anlayışının etkisi olduğunu belirtir (2014: 934). Zarfı; fiilin, sıfatın veya kendi cinsinden bir sözcüğün anlamını tamamlamaya yarayan bir sözcük olarak gören Hüseyin Cavit'in Avrupa gramer metodu ise günümüzde benimsenmiş görülmektedir (2014: 935).

Hacıeminoğlu; isim ve fiillerden türeyerek uzun müddet işlek şekilde kullanılma sonucu "aşınmış ve kalıplaşmış" sözcükler olarak ortaya çıkan edatları dilin işlenmiş ve gelişmişliğine bağlar. Eskiden edat olarak kullanılan bazı sözcüklerin ise tersine bir gelişim göstererek isimleşmiş olduğunu belirtir (2015: VIII).

Hacıeminoğlu; edatları isim ve fiillerden gramer unsuru olarak iki yönden ayrılacağından bahseder: "1. Tek başına anlam taşımamaları, 2. Çekime girmemeleri." Bu özellikleri taşımayan sözcüklerin edat sayılamayacağını söyler (2015: III).

Burada edat ve zarfın tanımı, işlevi, edat ve zarf adlandırmalarında ortaya çıkan karışıklıklar konularına ayrıntılı biçimde girilmeyecektir. Çalışmamıza "yana / yine / yine / yine / yine / yine / yine / yine / yine / yine" sözcükleri merkeze alınarak devam edilmiştir. "Yime"nin edat görevinde kullanıldığı üzerinde fikir birliği edilen bir konudur. Bu yüzden günümüzün "yine / gene" sözcüğü ve tarihi şekillerinin işlevi değerlendirilecektir.

Çalışmalarında "yine / gene" sözcüğünü **zarf** görevinde kullanıldığı bilgisini paylaşan bazı bilim adamlarını ve çalışmalarını şöyle sıralayabiliriz:

Banguoğlu, zarfların yapısını incelediği bölümde "Fiilden Üreme Zarflar" başlığı altında kalıplaşarak sözlük malzemesi haline gelmiş zarffiiller arasında yana şeklinden gelen yine şeklini de verir (2004: 384).

Ergin, zarfların zaman, yer, hal ve miktar ismi olduğunu belirttikten sonra zaman zarfları "çeşitli zaman isimleridir" diye tanıtarak bunların arasında "yine"yi de sıralar (1997c: 260).

Korkmaz da "Tarf Zarfları" ana başlığının "Durum Bildiren Zarflar" alt başlığında işlevi bakımından "Tekrarlama Bildiren Zarflar" içinde yine sözcüğünü ele alır (2003: 513).

Söz dizimi açısından zarf kavramını ele alan Karahan da çalışmasının cümle tahlillerin içeren bölümünde, gene sözcüğünün cümlede zarf görevinde kullanıldığı örneklere yer vermiştir:

“Çoşmuş gene bir aşkın uzak hatırasıyla.

Gene: zarf” (2005: 140)

“Lâkin banisi Süleyman gibi fatih ve zengin bir padişah o mimara bir şaheser yaratmanın hudutsuz imkânlarını vermeseydi, bu eser gene vücut bulmazdı.

Gene: zarf” (2005: 144).

Eski Uygur Türkçesi Grameri adlı çalışmasında Eraslan'ın “yana” şekline “Hal Zarfları” alt başlığında “Zarf-fiiller ve Zarf-fiil Grupları” ile oluşturulmuş zarfları incelediği bölümde yer verdiği görülür (2012; 234).

İrşadü'l-Mülûk ve's-Selâtin'de “yana” sözcüğü “Zaman Zarfları” içerisinde belirtilmiş (Toparlı, 1992: 109), ancak zaman zarfları içinde gösterilen bir örnek - [118a/6] - “Tekrarlama Edatları” arasında da sayılmıştır. (Toparlı, 1992: 121).

Çalışmalarında “yine / gine sözcüğünü edat görevinde kullanıldığı bilgisini paylaşan bazı bilim adamlarını ve çalışmalarını şöyle sıralayabiliriz:

“Yine / gine” sözcüğünü edat olarak değerlendirmesi konusunda Türk Dilinde edatlar üzerine en kapsamlı çalışmayı yapmış olan Hacıeminoğlu'nun çalışmasını temel aldık.

“yan-a > yana, yene, yine” şeklinin Hacıeminoğlu'nda “Türkçenin bütün devrelerinde kullanılan bir cümle başı ve bağlama edatı” olarak “imdi, böylece, ve, gene” anlamlarıyla açıklandığını görürüz (2015: 211).

Yine aynı şeklin “Eski Türkçeden beri cümle başı kuvvetlendirme ve tekerrür edatı” olarak kullanıldığı belirtildikten sonra bu görevde kullanılırken “ma /me; ok /ök, yime ve da / de” gibi bir edatla kullanıldığı örneklerin çokluğundan bahsedilir. Bu kullanımda da “da / de, hatta, bile, gene, ayrıca” anlamlarına kullanıldığı belirtilmiştir (Hacıeminoğlu, 2015: 257).

“Yana”, “ yine, gene, tekrar” anlamı belirtilerek “Tekerrür Edatları” başlığı altında da yer bulur (Hacıeminoğlu, 2015: 313).

“Kene / gene / gine” “tekrar, yeniden” anlamı belirtilerek “Tekerrür Edatları” içinde yer almıştır. Bu edatın Türkiye Türkçesindeki yine şeklinin değişikliğe uğramış şekli sanılarak, yazı dilinin yine şeklini tercih edip gene şeklini uzaklaştırdığını belirtir. Konuşma dilinde ise kullanımı yaygındır. Ekin Eski Türkçedeki örneği olarak Uygur harfli Oğuz Kağan Destanındaki kullanımlar verilirken, sadece Batı Türkçesinden örnekleme yapılabilmektedir (Hacıeminoğlu, 2015: 313).

Bir cümle ile önceki cümle arasında bağ oluşturan sözcük veya sözcük gruplarını "*Cümle Başı Edatı*" olarak nitelendiren Gabain; bu edatlar arasında hem "*ymü*" hem de "*yana*"'yı sayar (2000: 115).

Gülstan Tercümesi'nin dil incelemesinin yer aldığı kısımda "*yana*" şeklinin cümle başı edatı olarak da kullanıldığı ifade edilirken "*Bağlama Edatları*" içerisinde yer verilmiştir. Bağlama edatları işlenirken "*yana*" sözcüğünün de cümle başı edatları arasında değerlendirilebileceği belirtilmiştir (Karamanlıoğlu, 1989: LXXXI).

DLT'de; "*yana*" madde başı olarak gösterilmiş, yani kendi başına anlam ifade eden bir sözcük olarak "*yime*"den farklı değerlendirilmiştir. Arap sözlükçülük geleneğine göre oluşturulmuş bu değerli kaynaktaki edat olarak geçmesi normaldir. Kaşgarlı'nın iki sözcüğe farklı ağırlık vermesi ise dikkat çekicidir.

Tarihi yazı dillerindeki duruma bakıldığında "*yan-a > yana*" sözcüğünün yapımında zarf-fiil eki -A'nın görev alması, cümlede yükleme sorulan ne zaman veya nasıl sorularına "*yeniden, ikinci kez, tekrarlanarak*" anlamlarında cevap verebilyor olması zarf görevini ön plana çıkarmaktadır.

Bugünkü gramercilik anlayışımızla bunu söyleyebiliyor olmamıza rağmen gözden kaçmaması gereken bir nokta özellikle Kutadg Bilig, Nehçü'l-Ferâdis, Kısasü'l-Enbiya, Süheyl ü Nev-Bahar gibi edebî metinlerde ve Dede Korkut Kitabı, Oğuz Kağan Destanı gibi destancının anlatım gücünü kattığı metinlerde "*yana / yene / kene / gine*" sözcüklerinin ne amaçla kullanıldığıdır. Burada bu sözcüklerin cümle açıcı, cümleleri bağlayıcı işlevleri de ön plana çıkar.

Akalın'ın Eski Anadolu Türkçesindeki cümle başı edatları değerlendirirken belirttiği gibi bu edatları alan cümleler, kendilerinden sonra gelen cümleye zarfı olma niteliğiyle katkı sağlayabilmektedir (1995: 156-157). Örneklerimiz arasında bulunan birkaç cümle ile bunu göstermemiz mümkündür.

- "*...yana 'ömerning kölegesindin şeytân korkar erdi...* [199v20]" (Ata, 1997a: 285)
 - ...Ömer'in gölgesinden şeytan korktuğundan...
- "*... yana ol nefes-ning çıkmağı tenge ferah dağı rühge rāhet kitürür...* [2b: 6-7]" (Karamanlıoğlu, 1989: 1)
 - ... o nefesin çıkmasıyla tene ferahlık ve ruha rahatlık gelir...

Bu durumun bütün örneklerimize uygulanması ise sorun yaratır. Cümle başı edatlarının kullanımını söz konusu metinde tercih edilen üslubun bir parçası kabul etmek daha doğru olur. Mesela Oğuz Kağan Destanındaki bütün cümle başı edat görünümündeki "*kene*"leri ilgili bulunduğu cümlelerin sonraki cümlelerin zarfı olmasını sağlar diyemeyiz. Buradaki "*kene*" cümle açıcı işlev üstlenirken aynı zamanda da olayların bir zaman akışı içerisinde tekrarlandığını;

bu süreçte zamanın akmakta, eylemlerin çokça tekrarlandığını ifade etmekte, bu yönüyle zarf görevini de ifa etmektedir. Kısa, basit cümleler de yine destanın üslubundaki sadelik ve akıcılığı pekiştirmektedir. Dolayısıyla burada hem zarf hem edat işlevini bir arada yüklenmiş “kene” sözcüğünü görürüz.

Cümle başı edatlarının durumunun farklı olduğuna değinen ve bunların bağlayıcı, açıklayıcı işlevini açıklayan çalışmasında Kara, cümle başı edatlarının bağlama edatları içinde değerlendirebileceğini belirtir (2009: 1297).

“Yana / yine / gene” sözcüğünün hem zarf hem de tarihî metinlerde cümle başı edatı olmasıyla ilgili açıklama getirirken “*dilbilgiselleşme*” kavramından yardım alınabilir. Dilbilgiselleşme; tek başına anlam taşıyan bir sözcüğün mevcut anlamını yitirip başka sözcüklerle bağlı olarak kullanılır hâle gelişini ve bu süreçte anlam yitiminin hız kazanıp daha fazla bağlı hâle geldiği süreci anlatır (Can, 2017: 38).

Burada dikkat çekici noktalardan biri dilbilgiselleşme süreçleridir. Dilbilgiselleşme süreçlerinde “*birim*”in “*özerklik*” yani bağımsız olarak anlamlı olabilme derecesi önemlidir. “*Özerklik*” derecesini belirleyen üç kavram “*ağırlık, bağlılık, değişkenlik*” olarak sıralanmıştır. Özetle; “*ağırlık*” anlamda ya da fonetik yapıda kayıp yaşanmaması yani anlam veya fonetik varlığı, “*bağlılık*” bir sözcük sınıfına bağlı olmayı veya bu bağın zayıflamış olmasını, “*değişkenlik*” de sözcük türleri arasında geçiş yapabilir olma veya yapamamayı ifade eden kavramlardır. Buna göre sözcüğün “*özerklik*” yani dilbilgiselleşme süreci şu şekilde ilerleyen bir süreçtir:

Büyük kategori > *Ara Kategori* > *Küçük Kategori*
(İsim ve Fiiller) (Zamir, Sıfat, Zarf) (Edat, Bağlaç, Yardımcı Fiil, Ünlem) (Can, 2017: 42-49).

Edatların dilbilgiselleşme dereceleri ise şu şekilde gösterilmiştir:

Büyük kategori > *Ara Kategori* > *İkincil Ara Kategori* > *Küçük Kategori*
(İsim ve Fiiller) (Zamir, Sıfat, Zarf) İkincil Edat Edat

Ara kategori ile küçük kategorinin geçiş özelliklerini gösteren ikincil edatlar bu yüzden karmaşık bir yapıya sahiptir (Can, 2017: 53)

İkincil edatların bir özelliği de diğer kategorilerde –özellikle de – ara kategoride kullanılmaya devam edebilmesidir (Can, 2017: 56).

Burada sözü geçen “ikincil edat kategorisi” ile tarihî metinlerde geçen zarf işlevini de yitirmemiş “yana” kullanımını örtüşürmek mümkün görünmektedir. Anlamında veya zarf işlevinde kullanılabilirliğinde bir kayba uğramadan cümle başı edatı görevini üstlenmiş görünmektedir. Günümüzde “yine / gene” ise zarf görevinde kullanıldığı açıktır. Zaten Türkçe sözlükte de bu belirtilir.

Can, dilbilgiselleşmenin tek bir yöne doğru gerçekleştiği bilgisinin çürütülemediğini belirtir (2017: 40). Bu Hacıeminoğlu'nun belirttiği gibi bazı edatların zarflaşması süreci de söz konusu olabilir görüşüyle çelişen bir durumdur.

"Yine / gene" sözcüğünün durumu ise; hiçbir zaman tam olarak edatlaşmamış ama anlam özelliğinden çok görev özelliği öne çıkıp edat olmaya yaklaşmış bir sözcüğün, zarf işlevinin yaygınlaşması, diğer işlevinin değişen edebi zevk ve anlatım olanaklarına bağlı olarak yok olması şeklinde açıklanabilir.

SONUÇ

1. "yine / gene" sözcüklerinin ve Eski Türkçede görülen "yime" sözcüğünün farklı kökenlerden gelen sözcükler olduğu, birbirlerinin ses değişikliğine uğramış şekilleri olmadığı açıktır.

Oğuz Kağan Destanında "kene" şekline rastlanması ve daha sonra bu "gene / gine" şeklinin Eski Anadolu Türkçesinde tespit edilmesi bu şeklin yine sözcüğünün konuşma dilinde değişmiş şekli olabileceğine dair görüşü tamamen ortadan kaldırmaktadır. Türkçe Sözlüğün ve Yazım Kılavuzunun da belirttiği gibi "gene" sözcüğü de yazı dilimize ait bir sözcüktür. İşlev ve anlam bakımından "yine" sözcüğünden bir farkı yoktur.

2. "Gene" şeklinin Oğuz Kağan Destanından sonra da Batı Türkçesi metinlerinde görülmüş olması; -Oğuz Kağan Destanı Çağatay yazı dili özelliklerini gösterse bile- "kene" sözcüğünün daha batıdaki ağızlara atfedilmesi "*ken-" şeklinden geliyor olabileceği tasarlanan bu sözcüğün Oğuz ağızlarına ait olabileceğini göstermektedir.

3. Bu sözcüklerden "yine / gene" cümlede; ne zaman ve nasıl sorularına cevap veren zarf görevinde kullanılan sözcükler iken, Eski Türkçedeki "yime" edat görevinde kullanılmış bir sözcüktür.

Tarihî edebî metinlerde cümle başı edatı olarak da kullanılmış olan "yana / yine / kene / gine" tam olarak edat işlevine sahip olmamış, bu kullanımlarda dahi zarf olarak tekrarlayıcılık belirten işlevini tamamen terk etmemiş bir zarf-edat arası dönem geçirmiştir. Bu örneklerde cümle başı edatı olarak sınıflandırılırken bu durumun göz önüne alınması gerekir. Günümüz Türkiye Türkçesinde ise zarf görevinde kullanıldığı açıktır.

4. Yukarıda verilen örnekleri de dikkate aldığımızda bugün "dahi / de / de edatı" görevinde veya "ve" bağlama edatı görevinde kullanımını tespit ettiğimiz "yime" sözcüğünün edat işlevi açıktır. Manzum metinlerdeki kalıplaşmış kullanımları da "yana" ve "yime"nin edat işlevinde buluşmasına yol açmıştır. Bu da, çevirilerdeki "yana" ve "yime" sözcüklerine aynı veya benzer anlamların veriliyor olmasını açıklar niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (1995). Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler. *Türk Dili*, 518, 156-163.
- Arat, R. R. (1998). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1997a). *Kıyasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1997b). *Kıyasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları) II Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Feradis III Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bang, W. ve Arat, R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatından.
- Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Can, M. (2017). Dilbilgiselleşme ve Edat Kavramı. *Türkiyat Araştırmaları*, Bahar 26, 37-68.
- Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nevbahar İnceleme-Metin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (1995). *Nehcü'l-Feradis I Metin- II Tıpkıbasım (TEZCAN S., ZÜLFİKAR H. Yay.)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B.ve Akkoyunlu Z. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1997a). *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1997b). *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1997c). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basın Yayın Tanıtım.
- Ergin, M. (2001). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, A. (2000). *Eski Türkçenin Grameri (Çev. AKALIN Mehmet)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Orijinali 1941 yılında yayınlanmıştır.)
- Güzeldir, M. (2002). *AbuşkaLûgati (Giriş-Metin-İndeks)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Hcieminoğlu, N. (2015), *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Kara, F. (2009). Edat ve Zarf Üzerine Bazı Düşünceler. *Turkish Studies*, Bahar 4/3, 1281-1300.
- Karahan, L. (2014). *Terimlerde Kapsam Sorunu: "Zarf" Örneği*. VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 4-7 Aralık 2013-Bursa, Bildiri Kitabı (. 931-937). Bursa.
- Karahan, L. (2005). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karamollaoğlu, A. F. (1989). *Gülistan Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, Ö. (1996). *Ali Şir Nevayî Fevayidü'l-Kıber*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Komisyon (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçük, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Maufov, Z. M. (1981). *Özbek Tilining İzahlı Lugatı*. Moskva: "Rus Tili" Naşriyeti.
- Pelliot, P. (1995). *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine (V. KÖKEN, Çev.)* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Orjinali 1930'da yayınlanmıştır.)
- Şemseddin, S. (2010). *Kamus-ı Türki (YAVUZARSLAN P. Haz.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şirin, H. (2015). *Kültigin Yazıtı -Notlar-*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tekin, T. (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2017). *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuz, K. (2000a). *Garib-nâme I/1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuz, K. (2000b). *Garib-nâme I /2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuz, K. (2000c). *Garib-nâme II / 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuz, K. (2000d). *Garib-nâme II / 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yücel, B. (1995). *Babür Divanı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHING EXPERIENCE LEVEL AND THE CLASSROOM MANAGEMENT ORIENTATIONS OF ENGLISH LANGUAGE TEACHERS

İngilizce Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Yaklaşımları İle Mesleki Deneyim Seviyeleri Arasındaki İlişki

Gönderim Tarihi: 07.05.2018

Kabul Tarihi: 29.05.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.581904

Fidel ÇAKMAK*

ABSTRACT: Managing the classroom is one of the necessary skills for effective teaching. Teachers adopt individual classroom management styles while implementing their classroom activities. The current study aims to investigate the attitudes of novice and experienced EFL teachers towards different classroom management styles (interventionist, non-interventionist and interactionist), and how those attitudes evolve in relation to their teaching experiences. The sample consisted of 36 EFL teachers working at state schools in Mersin, Turkey. Data was gathered from the voluntary participants by employing an *Attitudes and Belief on Classroom Control (ABCC) Inventory* and the responses were analyzed statistically by using Mann-Whitney U, Wilcoxon W, and Z tests. Nonparametric test results indicated that there was no statistically significant difference between the attitudes of the novice and the experienced EFL teachers in terms of using interventionist styles. Teachers reported exerting control in classrooms irrespective of their experience level. Additionally, with respect to non-interventionist and interactionist classroom management styles, more experienced EFL teachers were found to be more flexible in their approach to classroom management and were more likely to provide space for student modification of the classroom setting. The more experienced EFL teachers were observed to allow students to become more involved and active in classroom interactions and dialogues empowering the students to create a common voice for the classroom procedures and routines. Novice EFL teachers in contrast with their more seasoned counterparts were more concerned with concretely following and implementing the lesson plan according to set procedures. These findings suggest that novice teachers might benefit from additional in-service training to deepen their communication skills in classroom, contextual flexibility, and practice of the different classroom management styles.

Keywords: Classroom Management Styles, Teaching Experience, EFL Teachers.

* Dr., Alanya Alaaddin Keykubat University/Faculty of Education/Department of Foreign Language Education/English Language Education, fidelcakmak@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3285-7661

ÖZ: Sınıf yönetimi etkili öğretim için gerekli becerilerden biridir. Öğretmenler, ders etkinliklerini gerçekleştirirken bireysel sınıf yönetimi biçimleri edinirler. Bu çalışma, mesleğe yeni başlayan İngilizce öğretmenleriyle mesleki deneyimi olan İngilizce öğretmenlerinin sınıf yönetimi biçimlerine (müdahaleci, müdahaleci olmayan ve etkileşimsel) karşı tutumlarını deneyim yılı açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Örneklem, Mersin ilindeki devlet okullarında görev yapan 36 İngilizce öğretmeninden oluşmaktadır. Çalışmanın verisi gönüllü katılımcılara uygulanan ile *Sınıf Yönetimine Yönelik İnanç ve Tutum Ölçeği* ile toplanmıştır ve cevaplar istatistiksel olarak Mann-Whitney U, Wilcoxon W ve Z testi kullanılarak analiz edilmiştir. Parametrik olmayan test sonucu, müdahaleci sınıf yönetimi yaklaşımı açısından mesleğe yeni başlayan İngilizce öğretmenleri ile deneyimli İngilizce öğretmenleri arasında tutum olarak anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir. Öğretmenlerin deneyim seviyeleri, müdahaleci sınıf yönetimi yaklaşımı üzerinde etkili bir rol oynamamıştır. Öğretmenlerin deneyim seviyelerine müdahaleci olmayan ve etkileşimsel sınıf yönetimi yaklaşımları açısından bakıldığında ise, deneyimli İngilizce öğretmenlerinin mesleğe yeni başlayan İngilizce öğretmenlerine göre daha esnek oldukları ve sınıf ortamında öğrenciler tarafından yapılan değişikliklere olanak tanıdıkları sonucuna varılmıştır. Ayrıca deneyimli İngilizce öğretmenleri, öğrencilerin sınıf içi iletişimlerinde ve sınıf prosedürleri ve standartları için ortak bir görüş oluşturmalarını kolaylaştıran diyaloglarda daha ilgili ve aktif olmalarına olanak sağlamışlardır. Bu bulgular ışığında yeni mesleğe başlayan öğretmenlerin sınıf yönetimi biçimlerini uygularken bağlamsal esnekliklerini ve sınıf içi iletişim becerilerini arttırmak için hizmet içi eğitimden yararlanmaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sınıf Yönetimi Biçimleri, Mesleki Deneyim, İngilizce Öğretmenleri.

INTRODUCTION

Classroom management has been referred to as “a teacher’s efforts to establish and maintain an effective classroom environment for teaching and learning” (Brophy, 1986: 396). In a broader sense, it refers to “actions taken to create and maintain a learning environment conducive to successful instruction (arranging the physical environment, establishing rules and procedures, maintaining students’ attention to lessons and engagement in activities) (Brophy, 2011: 17). Effective classroom management has been considered to be an area of common concern for both the novice and experienced teachers’ classroom practice (Adams and Mastray, 1981, Martin and Baldwin, 1993), and is one of the major issues (Martin and Sass, 2010) and classroom challenges (Manning and Bucher, 2003; Ritter and Hancock, 2007) for teachers. The foundational nature of this challenge has led to a volume of research on teacher attitudes toward classroom management styles in relation to teachers’ personal teaching experiences. For example, Martin (2004) found that beginning teachers generally struggle with classroom management and that their initial conceptions of proper classroom management do affect how teachers develop their teaching practice. In another comparative study, Melnick and Meister (2008) found that

experienced teachers feel more affirmative toward their classroom abilities than their novice counterparts do. Westerman (1991) argues that experienced teachers have set routines in the class and that they are more flexible in how they handle emergently developing situations. Hagger and McIntyre (2000) point out that experienced teachers generally know the sequences of the tasks, and how to best manage principal classroom management issues. Compared to experienced teachers, beginning teachers have more difficulty with focusing on the students' interruptions or questions while following the lesson plans (Livingstone and Borko, 1989). Novice teachers are observed to generally be less flexible, and adaptable to emergent situations in the classroom (Kerrins and Cushing, 2000).

LITERATURE REVIEW

The classification of teacher approaches toward classroom management is threefold: interventionist, non-interventionist and interactionist (Glickman and Tamashiro, 1980; Wolfgang, 1995; Martin and Sass, 2010). This model represents a continuum of teacher behaviors in exerting formal control from high level (interventionist) to low level (non-interventionist). The Interventionist approach, also called a rules-consequences style, demonstrates high levels of teacher control. Students learn to display desirable behaviors in a structured environment with teacher-generated rewards and punishment. The teacher heavily exercises executive control over his or her students and the classroom environment. This kind of management orientation tends to represent the behaviorist approach, which proposes all behaviors are acquired based on contiguity (simultaneity of stimulus and response events) and clear effects of behavior (reinforcement and punishment). Teachers implementing this approach reward positive behavior and restrict or punish any rule-breaking behaviors. The teachers set the rules to be observed during class time, issue directives and ideally, model expected behaviors in class. Martin and Baldwin (1993) claimed that experienced teachers are prone to be interventionist. However, Laut (1999) stated that novice teachers also practice the interventionist style to take teaching procedures under direct control. This may reflect insecurity on the part of the novice teacher exerting control in order to preserve the teacher's self-image and emphasize their status as teachers in the eyes of students. A study from Singapore by Quek (2013) found that beginning teachers opted for an interventionist orientation in dimensions such as people management, instruction management and behavior management. In the same vein, Akbaba and Altun (1998) stated that teachers with more experience level are less interventionist in their classroom management approach when compared to their counterparts with less experience.

However, Ünal and Ünal (2012) found that even though most beginning teachers endorse non-interventionism as a preferred classroom management approach, they seem to be actually implementing the interventionist style as they gain experience. Similarly, Aliakbaril and Heidarzadil (2015) found that through time and experience, the gap between teachers' actual beliefs and their classroom practice narrows and teachers generally become more interventionist.

At the other extreme, the non-interventionist style takes a relationship-listening orientation. Adherents of this teaching style believe that students have personal voices and that one can resolve his or her misbehavior with nascent resources. The teachers' role is to provide students considerable support in regards to time and helpful guidance while encouraging the student to find their own solutions to problems. Non-interventionist teachers are less active in directly controlling students' behaviors. This perspective presents a low level of overt teacher control in the classroom and promotes a high level of student responsibility. The teacher demonstrates active listening, and uses nonjudgmental language and nondirective guidance in interactions with students in this teaching style.

In the middle of the teaching style continuum are interactionists, who adopt a confronting-contracting approach. Interactionists suggest that students learn exemplary behaviors through their interactions with people and objects around them. This perspective connects the students' world with their environment giving the two parties (teacher and students) an equal and shared responsibility and reciprocal recognition that classroom rules are to be respected. While teachers may exert classroom rules while they confront students about their misbehaviors, they also engage in active questioning to find the reasons underlying the students' behaviors and intentions. Together teacher and student reach a mutual understanding and adopt a rational and reciprocal solution. Ünal and Ünal (2012) found that teachers with less experience are more likely to be counted as interactionist, while their more experienced colleagues are generally more interventionist. Similarly, in another study, Martin and Baldwin (1993) remarked that while less experienced teachers interact with students effectively, they exert a low level of teacher control in classrooms, come across as more understanding and shoulder less responsibility in class. In light of the findings of the abovementioned studies that teachers generally fall within the three categories of classroom teaching style, it may be the case that teachers utilize each of these styles in various situations while still favoring one particular style more than the others (Wolfgang, 1995). Researchers have mentioned some relevant variables affecting the teacher's

tendency to adopt interventionist, non-interventionist or interactionist styles (Ritter and Hancock, 2007). The variables examined were certification program (Martin and Shoho, 2000), gender differences (Martin and Yin, 1997; Aliakbari and Heidarzadi, 2015), rural vs. metropolitan settings (Martin and Yin, 1997), sources of the teachers' certification (Sokal, Smith and Mowat, 2003; Ritter and Hancock, 2007) and experience levels (Martin and Baldwin, 1994; Martin and Shoho, 2000). Of these demographic variables, experience level may be the most relevant variable in establishing preferred classroom practice. Hicks (2012: 87) noted that skills for classroom management can be developed "on the job", or could be gained through formal training (Bosch, 2006). On the contrary, a study by Green (2006) warned that experience level alone may not account for how a teacher approaches classroom management.

This study has taken experience level as a variable to investigate to see how it correlates to a teachers' approach classroom management. Relating the teachers experience level to classroom management styles can be useful to educational authorities. If any differences occur in classroom management styles between the novice and the experienced teachers, then in-service training to improve classroom management for novice teachers could be planned and implemented accordingly.

METHOD

The current study is based on the quantitative research method and aims to explore whether there are any statistically significant differences in teacher classroom management style (interventionist, non-interventionist or interactionist) correlated with teaching experience level (experienced or novice in this context). This should contribute to the findings of the studies above mentioned. The research question in this study focused on whether there were any statistically significant differences between experienced teachers and novice teachers in terms of classroom management style. The hypothesis of the study is that the teachers' level of experiences will have impact on the preferred classroom style implementation of language teachers (Martin and Baldwin, 1994; Martin and Shoho, 2000). Experienced teachers are expected follow a different order in managing the classroom (Daloğlu, 2002) and in their approach to addressing the students' challenges in learning (Levin and Nolan, 2000) while the novice teachers are expected to be more prone to classroom management problems and less effective in classroom management than their experienced counterparts (Martin and Baldwin, 1994; Martin and Shoho, 2000; Daloğlu, 2002; Freiberg, 2002).

Participants

Participants in current study included 36 primary and high school EFL teachers (18 experienced and 18 novice teachers) from public schools in Mersin, Turkey. They were randomly chosen after a period of official call to the schools to partake in local academic research. The participants were volunteers and consent forms were provided to participating teachers and turned in before the data collection process. The experienced teachers were defined as those who had completed six years of teaching. The novice teachers were those who had finished less than two years of teaching.

Data Collection Instrument

The data was collected through *Attitudes and Belief on Classroom Control (ABCC) Inventory*. Martin, Yin and Baldwin (1998) developed the inventory to classify teachers' stance toward classroom management. The classification is threefold: instructional management, people management, and behavior management. These categories relate to teachers' behavioral tendencies towards classroom routines and activities, mirroring the teachers' senses of control, and the way the teacher communicates and instructs. The first aspect, instructional management, includes activities such as arranging seating, sorting out daily instructional routines, and distributing materials. This section assesses the classroom organization tasks for smooth and orderly teaching procedures. The second aspect, people management, is related to teachers' beliefs about their students and teacher-student rapport in the classroom. The third aspect, behavior management, is about pre-planning classroom activities so as to prevent misbehavior rather than the immediate reaction(s) to misbehavior by the teacher. The ABCC Inventory consists of 26 items divided among three subscales: classroom management, people management, and behavior management. The numbers of item in each subscale are 14, 8 and 4, respectively. Respondents indicate on 4-point, Likert-type scale stating their beliefs classroom management in a range from "describes me very well" (a score of 4), to "describes me not at all" (a score of 1). High scores represent a high level of exerted control in classroom management suggesting an interventionist approach; whereas, low scores represent a low level of control, indicating a non-interventionist approach. The reliability coefficients for the original subscales were .82 for instructional management, .69 for people management, and .69 for behavior management (Martin, Yin and Baldwin, 1998).

Procedure and Data Analysis

36 EFL teachers' classroom management styles were investigated by the researcher's direct visit to their workplace at their availability. The inventory

was not scheduled for specific time; but the respondents completed and returned it in approximately 20 minutes. Descriptive statistics were employed so as to explore the relationship between teachers' experience levels and implementation of the described threefold classroom management styles. After having done the test of normality and test of homogeneity of variance, the Mann-Whitney U Test, a non-parametric test for independent measure design, was utilized.

RESULTS

The ABCC Inventory scores' means of rank and test statistics (significance) are displayed in the tables below.

Table 1: Mean Rank For The Classroom Management Orientation

Background	N	Mean Rank	Sum of Ranks
Interventionist			
Novice	18	15,50	279,00
Experienced	18	21,50	387,00
Total	36		
Non-interventionist			
Novice	18	14,83	267,00
Experienced	18	22,17	387,00
Total	36		
Interactionist			
Novice	18	14,19	255,50
Experienced	18	22,81	410,50
Total	36		

Table 2: Test Statistics

	Interventionist	Non-interventionist	Interactionist
Mann-Whitney U	108,000	96,000	84,500
Wilcoxon W	279,000	267,000	255,500
Z	-1,714	-2,107	-2,513
Asymp. Sig. (2-tailed)	,086	,035	,012
Exact Sig. [2*(1-tailed Sig.)]	,091	,037	,013

In Table 1, the experienced EFL teachers have a higher mean rank than their novice counterparts, which means that they had the greatest number of high scores within the rank. In Table 2, the significance of tests was highlighted. To start with, there was not a statistically significant difference between the novice and experienced EFL teachers in terms of interventionist classroom management style, ($U= 108$ $Z=-1.71$ $p> 0.05$). However, there was a statistically significant difference between the novice and experienced English teachers

in terms of non-interventionist classroom management style ($U= 96$ $Z=-2.10$ $p<0.05$). Additionally, there was a statistically significant difference between the novice and experienced EFL teachers in terms of interactionist classroom management orientation ($U= 84.5$ $Z=-2.51$ $p<0.05$).

DISCUSSION

The researcher found that except for the interventionist approach, the teachers' level of experiences does have an impact on the effectiveness of classroom style implementation of language teachers. The two groups of teachers showed no significant difference in terms of teacher control of student's behavior in the class. This finding suggests that experienced EFL teachers do not have a more or less controlling stance in the classroom management style than novice teachers. It is an interesting finding since both groups of EFL teacher have a rules-consequences approach to classroom management. Therefore, the level of experience cannot be counted as an influencing factor on the teachers' approach to student behavior control and the classroom organization. This could be due to cultural factors as Turkey being a collectivist society, where teachers are seen to be source of power and knowledge in Turkish school culture. Teachers generally expect respect and exert authority in class settings and students are expected to obey and respect teachers (Cerit and Yüksel, 2015). This finding conflicts with the mixed finding of the studies by Martin and Baldwin (1994), which found that novice teachers are more interventionist than experienced teachers due to lack of knowledge in classroom management and the study by Okut and Öntaş (2015), which stated that years of involved in teaching was directly correlated to a preference for being interventionist. Yet, it supports Ritter and Hancock's (2007), Rahimi and Asadollahi's (2012), and Usul and Yerli's (2017) studies, whose findings indicated that experience level does not determine preferred classroom management style in this regard.

As for the non-interventionist and interactionist styles, the level of experience does indeed matter. The experienced EFL teachers acquired significantly higher scores in non-interventionist and interactionist teaching environments than the novice EFL teachers. This suggests that the experienced EFL teachers are more adept and realistic when allowing students to self-regulate their own conduct than their novice counterparts. They are more likely to let students express themselves regarding appropriate activities and to be more effectively involved in a reciprocal partnership between students and the teacher in the class when compared with the novice EFL teachers.

CONCLUSION

Classroom teaching style is crucial in student learning and development. It encompasses the strategies and actions teachers perform to provide a smooth flow of classroom procedures to foster a good learning environment. Several studies mentioned in the introduction examine possible potential influences over classroom style such as experience level, gender, and certification. In the present paper, the experience level of EFL teachers was investigated in relation to teachers' classroom management styles. EFL teachers' attitudes toward the classroom management styles were measured through the inventory with the subscales of instructional, people, and behavioral management. The data were then analyzed statistically. The finding of the study confirms that there is no statistically significant difference between the novice and the experienced EFL teacher in terms of using interventionist styles. This can be attributed to the traditional role of teachers in the classroom and to the eastern culture in which Turkish schools function (Shaw, 1998). It can be argued that teachers in Turkey are well practiced in teacher-centered classes (Kırkgöz, 2007; Çelebi and Sünbül, 2015; Yılmaz, 2015; Kaymakamoğlu, 2018). This cultural approach predates when learner autonomy and communicative activities came into educational practice with the 1997 curricula, and it might have set a precedent for the teacher's well-respected position in class. In non-interventionist and interactionist classrooms, when compared with the novice, experienced English teachers are more likely to provide appropriate space for student modification of the classroom setting. They are also more involved in classroom interactions and dialogues for effectively fostering a common voice for the classroom procedures. This finding confirms the studies stating that experienced teachers are prone to act in a more flexible and positive way (Martin, 2004; Melnick and Meister, 2008), while the novice teachers are concerned with concretely following the lesson plan and procedures (Livingstone and Borke, 1989; Kerrins and Cushing, 2000). This difference may reflect a more nuanced application of classroom skills acquired over time by the more experienced teachers. The current study suggests that novice teachers might benefit from in-service training to deepen their knowledge on classroom teaching styles, to better understand contextual flexibility, and the practice of the three classroom management styles in various contexts. In addition to this training, teacher initiatives for students, such as developing life skills, especially the skills of confronting social norms and rules appropriately, can facilitate students' autonomous learning. Workshops and in-service trainings on these topics can serve as a tool for providing for better classroom discipline (Sert, 2007; Yılmaz, 2009) and help elevate teacher standards for effective classroom management, foster more effective teaching and create a more positive learning environment for students (Egeberg, McConney and Price, 2016).

For further study, along with the experience level, teacher certifications for EFL teachers can be examined to investigate whether other variables such as diploma or certification from language and literature or linguistics versus certification from foreign language education has an impact on teachers' philosophies towards classroom management. There is a limitation in this study. As the number of participants was low, its generalizability can be questioned. Further study should include more EFL teachers to generalize the findings. The findings of the study could have been better supported by integration of qualitative research methods such as document analysis, classroom observations, and semi-structured interviews with EFL teachers. The mixed method research design should be used in further studies.

REFERENCES

- Adams, R. and Marstray, C. (1981). *Teacher development: A study of factors related to teacher concerns for pre-, beginning and experienced teachers*. Annual Conference of the American Educational Research Association, Los Angeles, CA. (ERIC (Document Reproduction Service No. ED200591).
- Akbaba, S. and Altun, A. (1998). *Teachers' reflections on classroom management*. Paper presented at the Annual meeting of Mid-Western Educational Research Association, Chicago, IL.
- Aliakbar, M. and Heidarzadi, M. (2015). The relationship between EFL teachers' belief and actual practices of classroom management. *Cogent Education*, 2, 1-13.
- Bosch, K. A. (2006). *Planning classroom management*. London: SAGE Publications.
- Brophy, J. (1986). Classroom management techniques. *Education and Urban Society*, 18(2), 182-194.
- Brophy, J. (2011). History on research on classroom management. In C. M. Evertson & C. S. Weinstein (Eds.), *Handbook of classroom management: Research, practice, and contemporary issues* (pp. 17-43). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cerit, Y. and Yüksel, S. (2015). Teachers' perceptions of classroom management orientations in Turkish and Latvia contexts: A comparative study. *Journal of Educational and Instructional Studies in the World*, 5(3), 1-11.
- Çelebi, C. and Sünbül, A. M. (2015). A comparison of the roles of teachers in the teaching-learning process in the UK and Turkey. *International Peer-Reviewed Journal Of Communication And Humanities Research*, 6, 49-76.
- Daloğlu, E. M. (2002). *Teacher perceptions on classroom management in teaching English as a foreign language*. Unpublished master's thesis, Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye.
- Egeberg, H. M., McConney, A. and Price, A. (2016). Classroom management and national professional standards for teachers: A review of the literature on theory and practice. *Australian Journal of Teacher Education*, 41(7), 1-18.
- Freiberg, H. J. (2002). Essential skills for new teachers. *Educational Leadership*, 59, 56-61.
- Glickman, C. D. and Tamashiro, R. T. (1980). Clarifying teachers' beliefs about discipline. *Educational Leadership*, 37, 459-464.

- Green, C. A. (2006). *The first days of school: How effective teachers teach classroom management*. Unpublished Dissertation, George Fox University, USA.
- Hagger, H. and McIntyre, D. (2000). What can research tell us about teacher education? *Oxford Review of Education*, 26(3-4), 483-495.
- Hicks, S. (2012). *Self-efficacy and classroom management: A correlation study regarding the factors that influence classroom management*. Doctoral dissertation, Liberty University, VA, USA.
- Kaymakamoğlu, S. E. (2018). Teachers' beliefs, perceived practice and actual classroom practice in relation to traditional (teacher-centered) and constructivist (learner-centered) teaching (Note 1). *Journal of Education and Learning*, 7(1), 29-37.
- Kerrins, J. and Cushing, K. (2000). Taking a second look: Expert and novice differences when observing the same classroom teaching segment a second time. *Journal of Personnel Evaluation in Education*, 14(1), 5-24.
- Kırkgöz, Y. (2007). English language teaching in Turkey: Policy changes and their implementations. *RELC Journal*, 38, 216-228.
- Laut, J. (1999). *Classroom management: Beliefs of preservice teachers and classroom teachers concerning classroom management styles*. Paper presented at the fall meeting of the teachers' education conference, Charleston, SC.
- Levin, J. and Nolan, J. F. (2000). *Principles of classroom management: A professional decision-making model* (3rd ed.). London: Allyn and Bacon.
- Livingston, C. and Borko, H. (1989). Cognition and improvisation: Differences in mathematics instruction by expert and novice teachers. *American Educational Research Journal*, 26, 473-498.
- Martin, S. (2004). Finding balance: Impact of classroom management conceptions on developing teacher practice. *Teaching and Teacher Education*, 20, 405-422.
- Martin, N. and Baldwin, B. (1993). *Validation of an inventory of classroom management style: Differences between novice and experienced teachers*. Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association, Atlanta, GA.
- Martin, N. K. and Baldwin, B. (1994). *Beliefs regarding classroom management style: Differences between novice and experienced teachers*. Paper presented at the meeting of the Southwest Educational Research Association, San Antonio, TX.

- Martin, N. K. and Yin, Z. (1997). *Attitudes and beliefs regarding classroom management style differences between male and female teachers*. Paper presented at the 20th annual meeting of the Southwest Educational Research Association, Austin, TX.
- Martin, N. K., Yin, Z. and Baldwin, B. (1998). Construct validation of the attitudes and beliefs classroom control inventory. *Journal of Classroom Interaction*, 33(2), 6- 15.
- Martin, N. K. and Shoho, A. R. (2000). *Teacher experience, training and age: The influence of teacher characteristics on classroom management style*. Paper presented at the Annual meeting of the Southwest Educational Research Association, Dallas, Texas.
- Martin, N. K. and Sass, D. (2010). Construct validation of the behavior and instructional management scale. *Teacher and Teacher Education*, 26, 1124-1135.
- Manning, M. L. and Bucher, K. T. (2003). *Classroom management: Models, applications, and cases*. Upper Saddle River, NJ: Merrill/Prentice Hall.
- Melnick, S. and Meister, D. (2008). A comparison of beginning and experienced teachers' concerns. *Educational Research Quarterly*, 31(3), 39-56.
- Okut, L. and Öntaş, T. (2015). Classroom management beliefs of primary school mathematics and science teachers. *Karaelmas Journal of Educational Sciences*, 3, 117-125.
- Quek, C. L. (2013). Exploring beginning teachers' attitudes and beliefs on classroom management. *New Horizons in Education*, 61(2), 13-33.
- Rahimi, M. and Asadollahi, F. (2012). EFL teachers' classroom management orientations: investigating the role of individual differences and contextual variables. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 31, 43-48.
- Ritter, T. J. and Hancock, D. R. (2007). Exploring the relationship between certification sources, experience levels and classroom management orientations of classroom teachers. *Teaching and Teacher Education*, 23, 1206-1216.
- Sert, N. (2007). İngilizce eğitim programında sınıf disiplini. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 49, 93-127.
- Sokal, L., Smith, D. G. and Mowat, H. (2003). Alternative certification teachers' attitudes toward classroom management. *High School Journal*, 86(3), 8-18.
- Shaw, K. (1998) Traditional society and modern teaching. *Teacher Development*, 2(2), 179-191.

- Usul, S. and Yerli, K. (2017). The difference between novice and experienced university prep-class teachers' classroom management, self-efficacy perceptions and students' academic achievement level. *International Journal of Language Academy*, 5(5), 123-133.
- Ünal, Z. and Ünal, A. (2012). The impact of years of teaching experiences on the classroom management approaches of elementary school teachers. *International Journal of Instruction*, 5(2), 41-60.
- Westerman, D. A. (1991). Expert and novice teacher decision making. *Journal of Teacher Education*, 42(4), 292-305.
- Wolfgang, C. H. (1995). *Solving discipline problems: Strategies for classroom teachers* (3rd ed.). Boston: Allyn & Bacon.
- Yılmaz, K. (2009). Democracy through learner-centered education: A Turkish perspective. *International Review of Education*, 55, 21-37.

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETİM MATERYALİ GELİŞTİRME VE KULLANIMI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Viewpoints of Social Studies Teacher Candidates about Instructional Material Development and Usage

Gönderim Tarihi: 26.03.2019

Kabul Tarihi: 19.06.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.581180

İlker DERE*

ÖZ: Bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sosyal bilgiler derslerinde öğretim materyali geliştirme ve kullanımı hakkındaki görüşlerini keşfetmektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Araştırmaya 16 sosyal bilgiler öğretmen adayı (9 kadın, 7 erkek) katılmıştır. Katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Veri toplamak için yarı-yapılandırılmış görüşme formu, yapılandırılmamış gözlem notları ve dokümanlar kullanılmıştır. Araştırmanın verileri, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonuçları, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğretim materyali kullanımını sosyal bilgiler dersinin vazgeçilmez bir parçası olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Bunun yanında seçtikleri kazanımların öğretimi için en az 3 farklı materyal geliştiren öğretmen adaylarının neredeyse tamamı, ders anlatımı sırasında PowerPoint sunusu kullanmıştır. Ayrıca tüm adaylar, ders anlatımı sırasında akıllı tahtayı kullanırken, hiç kimse beyaz yazı tahtasından ve ders kitaplarından yararlanmamıştır. Dahası, adayların materyal geliştirme ilkelerine uydukları ve materyal kullanma becerilerinin yeterince gelişmiş olduğu görülmüştür. Son olarak adaylar, sosyal bilgiler derslerinde öğretim materyali kullanımının aktif katılım sağlama, konuyu somutlaştırma ve kalıcı öğrenme gibi katkılarına vurgu yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, Öğretmen adayları, Materyal geliştirme, Aktif öğrenme, Somutlaştırma.

ABSTRACT: The current research aims to explore the viewpoints of social studies teacher candidates about instructional material development and usage in social studies courses. The phenomenological research method that is one of the qualitative research methods

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, idere@erbakan.edu.tr ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-0993-7812>

was used in the research. Sixteen social studies teacher candidates (9 females, 7 males) participated in the research. Participants were selected to the purposive sampling method. A semi-structured interview form, unstructured observation notes, and documents were used to collect the data. Collected data were evaluated with the descriptive analysis method. The research results have revealed that social studies teacher candidates consider using instructional material as an indispensable part of social studies courses. In addition, almost whole teacher candidates who designed at least three different materials to teach for their learning acquisitions used PowerPoint presentation during teaching. Though all candidates used smartboard, nobody utilized whiteboard and textbooks. It is also seen that the candidates followed to rules of material design and their using material skills was adequately improved. Lastly, the candidates pointed out that using instructional material have some significant contributions to social studies courses such as active participation, concretization, and permanent learning.

Keywords: Social studies, Teacher candidates, Material development, Active learning, Concretization.

GİRİŞ

Gelişen dijital çağda meydana gelen hızlı değişimler, eğitimin kalitesini artırmak için yeni arayışları hızlandırmıştır. Bu arayışlar, eğitim bilimcileri yeni uygulamalar geliştirmeye ve özellikle teknolojinin sunduğu olanakları daha fazla değerlendirmeye yönlendirmiştir (Yaylak, 2017). Özellikle küresel eğitim yaklaşımlarının etkisiyle, 21. yüzyılda dünya ölçeğinde rekabet edebilecek küresel vatandaşlar yetiştirmek için her gün yeni öğrenme ve öğretme strateji, yöntem ve teknikleri geliştirilmektedir. Bu uygulamalar, daha çok yapılandırmacı öğrenme kuramının ilkelerine uygun şekilde yeni durumlara uyarlanmaktadır. Bu öğrenme kuramı, yaygın olarak kullanılan geleneksel ve aktarmacı öğretim modellerinin aksine, öğrencilerin aktif bir şekilde katıldığı gerçek yaşam deneyimleriyle kendi gerçekliğini oluşturmalarını öngörmektedir (Açıkalın, 2017).

Hem dijital teknolojinin hem de yapılandırmacı öğrenme kuramının yansması olarak eğitim ve teknoloji ilişkisi daha da artmıştır. Teknolojinin eğitime sunduğu önemli katkılar ve olanaklar, onu gittikçe vazgeçilmez hale getirmektedir. Eğitimde teknoloji kullanmak, öğrenme-öğretme ortamında hedeflenen kazanımlara ulaşmayı ve soyut konuları somutlaştırmayı kolaylaştırmaktadır. Ayrıca eğitimin kalitesini artıran teknoloji, öğrenme ve öğretme etkinliklerini daha eğlenceli hale getirmektedir (Yıldız, 2016).

Günümüzde eğitimde teknoloji kullanımının en önemli bileşeni, internettir. Her şeyden önce internet kullanımı, öğrencilerin kendi hızlarına göre ilerlemesine imkân sağlar (Aykaç, 2014). Ayrıca internette bilgi taraması yapmak, öğrencilerin araştırma ve kaynak bulma, eleştirel okuma, eleştirel düşünme,

problem çözme ve karar verme becerilerini geliştirir (Açıkalın, 2017). Ancak eğitim ve öğretim teknolojilerinin beklenen katkıları sağlaması, öğretmen ve öğrencilerin bunlardan yararlanabilecek gerekli bilgi ve beceriye sahip olmalarına bağlıdır (Aykaç, 2014).

Öte yandan birbirinin yerine kullanılsa da eğitim teknolojisi ve öğretim teknolojisi, farklı kavramlardır. Eğitim teknolojisi, eğitim ortamının etkili bir şekilde oluşturulabilmesi ve koordine edilebilmesi için yapılan tüm sistem, teknik ve yardım gibi değişkenleri kapsamaktadır. Öğretim teknolojisi ise belirli bir öğretim disiplininin içeriğinin özelliklerini, öğrencilerin ulaşması beklenen kazanımlarını, sınıf ortamı ve seçilecek öğretim strateji, yöntem ve teknikleri içerir (Kaya, 2006; Aykaç, 2014, Demirel ve Yağcı, 2017). Örneğin; sosyal bilgiler, fizik, okul öncesi, Türkçe gibi çeşitli disiplinlerle ilgili özel şartlar dikkate alınarak tasarlanan ve kullanılan her türlü teknoloji, öğretim teknolojisini ifade etmektedir. Kısacası eğitim teknolojisi, öğretim teknolojisini kapsamaktadır.

Eğitim ve öğretim teknolojisi denilince ilk olarak akla bilgisayarlar gelmektedir. Aslında eğitim ve öğretimin amaçları doğrultusunda önceden belirlenmiş kazanımlara ulaşmak için kullanılan bütün materyaller, bu kapsama dâhil edilebilir. Öğretimi somutlaştıran gerçek nesne ve modeller, maketler, cisimler, yazı tahtası, tebeşir, kitaplar ve eğitsel videolar, eğitim ve öğretim teknolojisinin parçalarıdır (Kaya, 2006; Yanpar, 2009; Yıldız, 2016). Kısacası teknoloji, eğitim ve öğretim süreçlerinde kullanılan bütün materyalleri temsil etmektedir.

Eğitimde materyal (araç-gereç) kullanımının derslere, öğrencilere ve öğretmenlere yaptığı katkılar, çeşitli araştırmalarda sıklıkla vurgulanmıştır. Araştırmalarda yer verilen katkılardan bazıları şu şekilde özetlenebilir:

- Soyut konuların somutlaştırılmasına yardımcı olur.
- Öğrencilerin dikkatini ve ilgisini çeker.
- Öğrencilerin aktif katılımını sağlar.
- Kalıcı öğrenme sağlar.
- Birden fazla duyu organına hitap eder.
- Güvenli gözlem yapma olanağı sunar.
- Öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına cevap verir.
- Öğretmenlerin yöntem ve tekniklerini çeşitlendirmesini sağlar.
- İçeriği basitleştirerek konunun anlaşılmasını kolaylaştırır (Yalın, 2004; Yanpar, 2009; Çelikkaya, 2013; Aykaç, 2014; Çalışoğlu, 2015; Çelikkaya, 2017, Çelikkaya ve Kürümlüoğlu, 2017; Sever ve Koçoğlu, 2017; Örtten, Keskin ve Ekici, 2017).

Materyal kullanımının yukarıda değinilen katkılarıyla Edgar Dale'ın öğretim tasarımı ve öğrenme süreçleriyle ilgili çeşitli teorilerini içeren Yaşantı Konisi adlı modeli (Molenda, 2003) arasında doğrudan ilişki kurulabilir. Bu model kapsamında yapılan araştırmada, zaman faktörü sabit tutulduğunda öğrenciler; okuduklarının %10'unu, işittiklerinin %20'sini, gördüklerinin %30'unu, görüp işittiklerinin %50'sini, söylediklerinin ve yazdıklarının %70'ini, yaptıklarının %90'ını hatırlamışlardır (Dale, 1969; Kaya, 2006; Yanpar, 2009). Yani öğrenciler, “duydıkları”, “okudukları” veya “gözledikleri” durumların aksine “yaptıkları”yla ilgili yaparak yaşayarak daha fazla bilgi elde etmişlerdir (Anderson, 2018).

Materyaller, Dale'ın vurguladığı yaparak yaşayarak, aktif öğrenme imkânlarını sunmakta ve öğrencilere çeşitli becerileri kazandırmaktadır. Ancak öğrencilerin bu kazanımları elde etmesi, materyal geliştirme ve kullanma sürecinde çeşitli unsurların hesaba katılmasına bağlıdır. Bunun için öğretmenin tutum ve becerileri, öğrencilerin (görsel-işitsel tercihleri, öğrenme düzeyleri vs.) ve konunun özellikleri, öğretimin amaçları, öğretim ortamı (büyüklüğü, araç-gereç kullanımına elverişliliği), maliyet, zaman, ulaşılabilirlik, dayanıklılık ve kullanılabilirlik (Yalın, 2004; Yanpar, 2009; Çelikkaya, 2013; Çelikkaya, 2017; Örtten, Keskin ve Ekici, 2017) gibi özelliklerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Eğitimde materyal kullanımı, önemli bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın en fazla hissedildiği derslerden biri de sosyal bilgilerdir. Sosyal bilgiler dersi, yedi farklı disiplinden meydana gelmektedir (Bilgili, 2016). Her bir disiplinin çeşitli bilgi, beceri, değer ve kavramlarını içeren bu dersin içeriği yeterince somutlaştırılmadığında, öğrencilerin konuları algılaması ve anlamlandırması zorlaşmaktadır. Bu durum, yapılandırmacı öğrenme kuramının da amacına ulaşmasını engellemektedir.

Sosyal bilgiler derslerinin içeriğini somutlaştırmak, öğrencilerin aktif katılımını ve öğrenme tecrübeleri edinmelerini sağlamak için çeşitli materyaller kullanılmaktadır. Bu kapsamda ders kitabı, edebi ürünler, birincil ve ikincil kaynaklar, kara tahta, etkileşimli (akıllı) tahta, harita, karikatür, fotoğraf, maket, gerçek nesnelere, bilgisayar, slayt, internet tabanlı yazılımlar, sosyal medya araçları gibi pek çok farklı materyalleri ve öğretim teknolojilerini (Kaya, 2006; Gülbahar, 2008; Yanpar, 2009; Kuzu ve Yavuzalp, 2010; Dinç, 2014; Açıkalm, 2017; Örtten, Keskin ve Ekici, 2017; Tekinalp, 2017; Yaylak, 2017; Yeşiltaş, 2017; FATİH Projesi, 2018) tercih etmek mümkündür. Hazır materyallerin dışında hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin geliştirdiği birçok materyal, öğretimin kalitesini artırmak için kullanılmaktadır. Kullanılan ve geliştirilen bu materyallerin ortak amacı ve fonksiyonu, sosyal bilgiler dersinin kavramlarını ve içeriğini somutlaştırmak ve anlamlı hale getirmektir.

Buraya kadar verilen bilgilerin dayanakları, eğitimde materyal ve öğretim teknolojileri tasarımı ve kullanımı hakkında yapılan araştırmalardır. İlgili araştırmalarda; daha çok “Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı” dersini alan öğretmen adaylarının (Bektaş, Nalçacı ve Erçoşkun, 2009; Geçer, 2010; Kaya ve Samancı, 2010; Acer, 2011; Alım, 2015; Çalışoğlu, 2015; Öztürk ve Öztürk-Zayimoğlu, 2015; Yazar, 2015; Bakaç ve Özen, 2016; Çevik-Kılıç, 2016; Ünlü, 2017; Aktepe, Uzunöz ve Gündüz, 2018; Bozpolat ve Arslan, 2018; Yaylak, 2019) görüşlerine başvurulduğu görülmektedir.

Bunun yanında ilköğretim öğrencileri (Kaya ve Aydın, 2011; Çalışkan, Tangülü ve Sever, 2015), öğretim elemanları (Keleş ve Güntepe, 2018) ve öğretmenlerle (Kurtdebe-Fidan, 2008; Şahin, 2015; Yılmaz ve Ayaydın, 2015; Şahin ve Taşyürek, 2016; Yazlık, 2018) yürütülen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca Önal, Kılıç, Çolak ve Kızılcıoğlu (2017), sosyal bilgiler bölümünde okuyan tüm öğrencilerin (1-4. sınıflar) etkinlik yaptırma ve materyal kullanımı konusundaki yatkınlıklarını incelemiştir. Öğretmen adaylarının görüşlerine başvuru yapılan çalışmalardan farklı olarak bu araştırmada öğretmenlik mesleğine nispeten daha hazır olan ve materyal geliştirme ve kullanma bilgi ve becerilerine sahip öğretmen olan 4. sınıfta okuyan öğretmen adaylarıyla çalışılmıştır. Sosyal bilgiler öğretmen adayları, Özel Öğretim Yöntemleri dersinde anlattıkları örnek dersler için çeşitli materyaller geliştirmiş veya kullanmışlardır. Bu tecrübeden yola çıkarak aday öğretmenlerin sosyal bilgiler derslerinde öğretim materyali geliştirme ve kullanımı hakkındaki görüşlerinin keşfedilmesi amaçlanmıştır. Temel amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Sosyal bilgiler öğretmen adayları, hangi tür materyaller geliştirmiş ve kullanmışlardır?
2. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının geliştirdikleri materyaller hakkındaki algıları nasıldır?
3. Sosyal bilgiler öğretmen adayları, sosyal bilgiler derslerinde öğretim materyali kullanımı hakkında neler düşünmektedir?

YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) desenine göre tasarlanmıştır. Fenomenolojik araştırmada insanların tecrübeleri, algıları ve bakış açıları incelenir. Elde edilen veriler, olduğu gibi tanımlanmaya ve açıklanmaya çalışılır (Moran, 2000). Bu gerekçeyle sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 6 aylık süreçte edindikleri materyal geliştirme ve kullanma tecrübelerini ve sosyal bilgiler derslerinde öğretim materyali geliştirme ve kullanımıyla ilgili bakış açılarını keşfetmek için fenomenolojik desen kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmaya Necmettin Erbakan Üniversitesi sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünde okuyan 16 öğretmen adayı (9 kadın, 7 erkek) katılmıştır. Katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi, araştırma sorularını en iyi şekilde cevaplandırmaya imkân tanıyacak ve en verimli ilişkileri kurabilecek grupları veya katılımcıları seçmek için kullanılır (Maxwell, 2018). Her öğretmen adayı, farklı nitelikte materyal geliştirdiği ve kullandığı için katılımcıların demografik özellikleri doğal olarak farklılaşmıştır. Ayrıca geliştirdiği materyaller arkadaşları tarafından yetersiz, orta ve yeterli olmak üzere üç kategoride değerlendirilen adayların seçilmesine ve cinsiyet sayısının dengeli olmasına özen gösterilmiştir. Öğretmen adaylarının gerçek isimlerinin yerine ÖA1, ÖA2 (Öğretmen Adayı) şeklinde kodlar kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak ve araştırma sorularına cevap bulmak için yarı-yapılandırılmış görüşme formu, yapılandırılmamış gözlem notları ve dokümanlar kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme, formal bir soru ve cevap formatından çok, bazı noktalarda sondaj sorular sorarak ve katılımcıyla iyi ilişki kurarak yapılan informal tartışma ve derinlemesine veri üretme sürecidir (Mason, 1996; Silverman, 2018). Araştırma konusuyla ilgili bakış açılarının arka planını anlamak için bu görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu amaçla 6 temel soru ve bu sorulara göre şekillenen alt sorulardan oluşan bir görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formunun ilk bölümünde demografik bilgileri, ikinci bölümde ise adayların materyal geliştirme ve kullanma sürecine ilişkin düşüncelerini belirlemeye yönelik sorulara yer verilmiştir. Bu formdaki soruların anlaşılabilirliğini test etmek için araştırmaya dâhil olmayan iki kişiyle kaydedilmeden görüşme yapılmış ve soruların anlaşılmayan bölümleri düzeltilmiştir. Görüşme formu hazırlandıktan sonra her bir adayla yüz yüze görüşmeler yürütülmüştür. Yapılan görüşmeler, ses kaydıyla kaydedilmiş ve olduğu gibi yazıya geçirilmiştir. Yapılandırılmamış gözlem notları, araştırmacının adayların materyal geliştirme ve kullanma süreçlerinde gözlemlediği ve kaydettiği önemli konulardan oluşmuştur. Bu notlar, öğretmen adaylarının verdiği bilgilerin tutarlı veya çelişen yönlerini göstermek için kullanılmıştır. Adayların ders anlatımları sırasında kullandıkları bütün dokümanlar, adayların görüşleriyle materyallerin özelliklerini karşılaştırmak için kullanılmıştır.

Veri Toplama Süreci ve Analizi

Araştırmanın verileri, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Betimsel analiz yöntemi, üç aşamada gerçekleştirilir. Öncelikle araştırma sorularından, araştırmanın kavramsal çerçevesinden ya da görüşme sorularında yer alan bo-

yutlardan yola çıkarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulur. İkinci aşamada daha önce oluşturulan çerçeveye göre elde edilen veriler okunur ve düzenlenir. Bu aşamada veriler, anlamlı ve mantıklı bir şekilde düzenlenir. Üçüncü aşamada düzenlenen veriler, tanımlanır ve gerekli yerlerde doğrudan alıntılarla desteklenir. Son aşamada tanımlanan bulgular arasındaki neden-sonuç ilişkileri açıklanır ve farklı olgular arasında karşılaştırma yapılır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Betimsel analiz yönteminin bu özellikleri, araştırma soruları ve görüşme sorularında yer alan alt boyutlar dikkate alınarak analiz için bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçeveye uygun olarak ilk olarak öğretmen adayları tarafından geliştirilen ve kullanılan materyaller ve dosyalar değerlendirilmiştir. Daha sonra öğretmen adaylarıyla birebir ve yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelerin kayıtları yazıya geçirilmiştir. Görüşme dökümleri tamamen okunmuş ve veriler temalara göre tanımlanmıştır. Ardından tanımlanan verileri, destekleyici alıntılar belirlenmiş ve kullanılmıştır. Son olarak tanımlanan verilerin neden-sonuç ve diğer olgu ve kavramlarla olan ilişkileri açıklanmıştır.

Araştırmanın güvenilirlik ve geçerliliğini sağlamak için kaynak üçgenlemesi ve uzman incelemesi yöntemleri kullanılmıştır. Kaynak üçgenlemesi yönteminde nitel araştırmanın üç temel veri kaynağı kullanılarak veri toplanır ve analiz sürecine dâhil edilir (Patton, 2018). Kaynak üçgenlemesi yapmak için gözlem, görüşme ve dokümanlardan veri toplanmıştır. Bu kaynaklardan elde edilen veriler, olumlu ve olumsuz ayrımı yapılmaksızın sürece dâhil edilmiştir. Uzman incelemesinde ise alan uzmanları, araştırmanın verilerini ve veri analizini bağımsız bir gözle inceler ve yorumlar yapar (Merriam, 2018). Bu inceleme sayesinde tek bir araştırmacıdan kaynaklanan hatalar ve önyargılar en aza indirilir. Bu amaçla araştırmanın verileri, iki alan uzmanı tarafından incelenmiş ve onların yorumları analiz sürecine dâhil edilmiştir. Ayrıca giriş, yöntem ve diğer bölümlerle yapılan eleştiriler ve öneriler çalışmaya eklenmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Araştırma soruları kapsamında analiz edilen veriler, üç başlık altında toplanmış ve sırayla açıklanmıştır.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Geliştirdikleri Materyallerin Özellikleri

Sosyal bilgiler öğretmen adayları, Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'ndan (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018) kazanımlar seçmiş, ilgili konuların öğretimine yönelik materyaller geliştirmiş veya kullanmıştır. Çalışmaya katılan adayların öğretimi için materyal geliştirdikleri veya kullandıkları kazanımlar, Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: Öğretmen Adaylarının Seçtiği Kazanımlar

Kaz. No.	Kazanım Cümlesi
4.2.3.	Geleneksel çocuk oyunlarını değişim ve süreklilik açısından günümüzdeki oyunlarla karşılaştırır.
4.2.4.	Millî Mücadele kahramanlarının hayatlarından hareketle Millî Mücadele'nin önemini kavrar.
4.3.5.	Yaşadığı yer ve çevresindeki yer şekilleri ve nüfus özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur.
4.5.5.	Çevresindeki kaynakları israf etmeden kullanır.
4.6.1.	Çocuk olarak sahip olduğu haklara örnekler verir.
5.2.1.	Somut kalıntılarından yola çıkarak Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının insanlık tarihine önemli katkılarını fark eder.
5.4.1.	Teknoloji kullanımının sosyalleşme ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini tartışır.
5.4.2.	Sanal ortamda ulaştığı bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğini sorgular.
5.6.1.	Bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar ile bu ihtiyaçların karşılanması için hizmet veren kurumları ilişkilendirir.
5.6.3.	Temel hakları ve bu hakları kullanmanın önemini açıklar.
6.2.4.	Türklerin Anadolu'yu yurt edinme sürecini XI ve XIII. yüzyıllar kapsamında analiz eder.
6.4.2.	Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin gelecekteki yaşam üzerine etkilerine ilişkin fikirler ileri sürer.
7.1.1.	İletişimi etkileyen tutum ve davranışları analiz ederek kendi tutum ve davranışlarını sorgular.
7.1.3.	Medyanın sosyal değişim ve etkileşimdeki rolünü tartışır.
7.3.3.	Örnek incelemeler yoluyla göçün neden ve sonuçlarını tartışır.
7.4.1.	Bilginin korunması, yaygınlaştırılması ve aktarılmasında değişim ve sürekliliği inceler.

Tablo 1'e göre; sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarihî konulardan vatan-
daşlık bilgisine kadar geniş bir yelpazede çeşitli konuları ele aldıkları görül-
mektedir. Kazanımlar belirlendikten sonra adaylar, ders anlatımları sırasında
kullanmak için materyaller geliştirmişlerdir. Onların geliştirdikleri materyal-
ler ve isimleri aşağıdaki Tablo 2'de sunulmuştur:

Tablo 2: Geliştirilen Materyallerin İsimleri

Materyallerin İsimleri
PowerPoint Sunusu
Prezi
6 Şapka
Magnetli Pano
Yapıştır-Konuşturun
Yapıştırma Kartları
Haklar Ağacı
Sosyal Medya Panosu
Yap Boz Oyunu
Tarih Şeridi Panosu
Dart Atma Oyunu
El Ele Çocuk Hakları
Üç Boyutlu Soru Evi
İstasyon Panoları (Öykü, Eşleştirme ve Afişleme)
Hacivat Karagöz Gölge Oyunu, Kese Kâğıtları, Çalışma Kâğıtları
Çapraz Eşleşme Oyunu, Milli Mücadele Panosu, Kim Olduğunu Bul Kartları
Mahkeme Kostümleri (Hâkim ve Avukat Cübbeleri, Tokmak), Bilimin Yolu Labirent Oyunu
Sözlü Tarih Görüşme Formları, Gerçek Oyuncaklar (Bilye, Topaç, Eski Bez Bebek, Tel Araba)
Malazgirt Savaşı Aksesuarları (Kılıç, Kask, Devletlerin Sembolleri, Kalkan, Bayraklar, Kostümler)
Tombala Kartları, Anadolu Uygarlıkları Kutusu (Fibula, Çengelli İğne, Lidya Parası, Güneş Kursu, Efes Antik Tiyatrosu, Su Kanalı), Uygarlıklar Şarkısı

Görüldüğü gibi öğretmen adayları, seçtikleri kazanımlarla ilgili olarak çeşitli materyaller geliştirmişlerdir. Bunun yanında oyuncaklar ve mahkeme kıyafetleri gibi gerçek (hazır) nesnelere konuların öğretiminde kullanmışlardır. Ayrıca çalışmaya katılan öğretmen adaylarından yalnızca ÖA1, ders sunumunu Prezi programında hazırlamıştır. Diğer 15 kişi, ders anlatımını PowerPoint sunusuyla yapmıştır. ÖA1, Prezi'yi tercih etme gerekçesini şu şekilde açıklamıştır:

PowerPoint'i aslında hazırlayabiliyorum... ama Prezi'de çok iyi değilim. Aslında birazcık da öğrenmek istedim farklı bir ortam olduğu için. Daha önce görmüştüm ama hiç kullanmamıştım. Hoşuma da gitmişti baya dikkat çekici olduğu için. Böyle alan alan ilerlediği için tam benim konuyla alakalı olduğunu düşündüm. İlk önce işte maddeleri veriyorsun, sonra görselleri veriyorsun, sonra sonucunu gösteriyorsun... Bu israf konusu ile alakalı. O yüzden onu seçtim. Bir de arkadaşlarımdan hiçbirini yapmamıştı. Farklılık olsun diye ben yaptım...

Bunun yanında bütün adaylar, ders sunularını akıllı tahta yardımıyla yansıtmıştır. Beyaz yazı tahtası ve ders kitaplarını hiçbir aday tercih etmezken, hazır materyal olarak Türkiye Haritası (fiziki ve siyasi), İç Anadolu Fiziki Haritası ve Konya Fiziki Haritası ile çeşitli videolar kullanılmıştır.

Öğretmen adaylarının geliştirdiği materyaller genel olarak incelendiğinde, oldukça yaratıcı ürünler ortaya koydukları görülmektedir. Her bir materyalin; ele alınan konunun içeriği, konu kapsamına giren değer, beceri, kavram ve kullanılan yöntem ve tekniklerle uyumlu bir şekilde hazırlanmış olması, oldukça dikkat çekicidir. Özellikle Hacivat Karagöz Gölge Oyunu, İstasyonlar, Dart Oyunu, Malazgirt Savaşı Aksesuarları, Anadolu Uygarlıkları Minyatürleri ve Yap Boz Oyunu, öğretmen adaylarının ilgisini çekmiş ve olumlu yorumlar almıştır.

Öğretmen adaylarının materyalleri inceledikten sonra onlara ilgili materyalleri hangi amaçla geliştirdikleri ve nasıl kullandıkları sorulmuştur. Hacivat Karagöz Gölge Oyunu materyalini iletişim konusunun öğretiminde kullanan ÖA2, tercihinin gerekçelerini şu şekilde anlatmıştır:

İletişim için baya bir [birçok] materyal örneği araştırdım ama hep genellikle pano ya da ağaçlar vardı. Olumlu ve olumsuz davranışların biri yeşil, biri kahverengi falan oluyor. Öyle olmaktansa hem ilgi çekici olsun hem de biraz eskiye doğru gidelim diye düşündüm ve iletişimin en iyi örneğini Karagöz ve Hacivat'ta gördüğüm için böyle bir gölge oyunu yapayım, dedim. Hem onların dikkatini çekeyim, biraz da eğlence olsun diye düşündüm.

ÖA2, Geleneksel Türk tiyatrosunun (Türk kuklasının) önemli öğelerinden biri olan Karagöz oyununun Hacivat ve Karagöz karakterleri (And, 2017) arasında geçen diyalogları, öğrencilerin iletişim kurallarını açısından değerlendirmesi için kullanmış ve onların ilgisini fazlasıyla çekmeyi başarmıştır. Malazgirt Savaşını canlandırmak için savaş aksesuarlarını kendisi hazırlayan ÖA3 ise yaptığı hazırlıkları şu şekilde aktarmıştır:

Konuyu anlatırken ilk olarak Malazgirt savaşını canlandırdım. Her iki devletin bayraklarını kullandım. Savaş malzemelerini çoğaltıp kullanmaya çalıştım... Her iki devletin kalkanlarını yaptım. Kılıç, kask, devletleri temsil eden sembolleri kullandım. Örneğin Bizans'ın Haç işaretini, Selçuklu Devleti'nin çift başlı kartal sembolünü kullandım.

Hazırladığı Malazgirt Savaşı'nın aksesuarlarını sınıf ortamı dışında rol oynama yöntemiyle birlikte kullanan ÖA3, canlandırmanın diyaloglarını da kendisi yazmıştır. Özetle aday öğretmenlerin çoğu, seçtikleri kazanımlara uygun bir şekilde olabildiğince yaratıcı ve etkili materyaller hazırlamış ve doğru bir şekilde kullanmışlardır.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Geliştirdikleri Materyaller Hakkındaki Algıları

İkinci araştırma sorusu kapsamında öğretmen adaylarının geliştirdikleri materyaller hakkındaki algıları ve değerlendirmelerini öğrenmek için onlara materyallerinin güçlü ve zayıf yönleri sorulmuştur. Bu soruya ilişkin bulgular, Tablo 3'de sunulmuştur:

Tablo 3: Geliştirilen Materyallerin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Güçlü	f	Zayıf	f
İlgi çekici	7	Boyutunun küçük olması	6
Somatlaştırıcı	7	Yazı boyutunun küçük olması	3
Öğrencilerin aktif katılımını sağlama	4	Öğrencinin katılımını sağlayamama	2
Taşınması kolay	2	Taşınması zor	1
Dayanıklı	2	Dayanıklı olmama	1
Doğru ve tam bilgiler içermesi	2	Eksik bilgiler içermesi	1
Gerçeğe yakın	2	Gerçeğe tam olarak benzememe	1
Öğrencilerin eksik bilgilerini tespit etme	1	Sesli olmama	1
Yeterli sayıda örnek içermesi	1	Soru sayısının az olması	1
Diğer kazanımlara uyarlanabilir olma	1	Bir kazanımla sınırlı olma	1
Kolay kullanılabilme	1	Fazla hazırlık gerektirme	1

Tablo 3'te görüldüğü gibi öğretmen adayları, geliştirdikleri materyallerin güçlü ve zayıf yönlerini orantılı ve karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmişlerdir. Adaylar, materyallerin tamamen olumlu özelliklerine odaklanmak yerine dezavantajlı yönlerini de ele almışlardır. Tablonun iki tarafındaki özellikler incelendiğinde, öğretmen adaylarının materyal hazırlama ilke ve kurallarını bildikleri ve materyallerini bu bilgiler ışığında hazırladıkları anlaşılmaktadır. Bu konuda sahip oldukları bilinç, onların kendi materyallerini değerlendirirken kullandıkları ifadelerle de yansımıştır. Adaylardan ÖA2, kullandığı materyalleri şu şekilde değerlendirmiştir: *"Kese kâğıdında bir sıkıntı olduğunu düşünmüyorum. Sonuçta üstüne yazıp, içine atıp daha sonra tekrar alıp konuşup tartışarak yaptıkları için ama sahne oyunu için önceden çalışılması gerektiğini düşünüyorum."* ÖA2, Hacivat Karagöz Gölge Oyunu'nun öncesinde hazırlık gerektirdiğine ancak kese kâğıtlarının kolayca kullanılabileceğine vurgu yapmaktadır. ÖA4 ise Dart Oyunu materyalinin güçlü ve zayıf özelliklerini şu şekilde açıklamıştır:

Öğrencinin dikkatini çektiği için daha çok katılım sağlayacağını düşünüyorum. Zayıf yönleri ise soruların öğrencilere sadece yazı olarak geldiği için ok atarken aktif ama yazının sadece yazı olarak kalması... Orada herhangi bir sesli bir şey olsa, öyle bir imkânım olsa öğrencinin daha çok dikkatini çeker, daha çok merak eder diye düşünüyorum... Sadece zarf olmasa daha iyi olurdu.

Görüldüğü gibi ÖA4, materyalinin öğrenciyi derse katma konusunda güçlü, sesli olmamasını zayıf bir özelliği olarak görmektedir. ÖA4'ün dışında Soru Evi adlı bir materyal hazırlayan ÖA6: *“Daha fazla soru yazabilirdim ama onu da tecrümemdeki kişi sayısına göre ayarladım. Altı kişiye altı soru hazırladım. Bir de Soru Evimin içerisine daha fazla soru takabilirdim.”* diyerek materyalinin yalnızca 6 öğrenciyi derse katabilmesini, zayıf bir nitelik olarak değerlendirmiştir. Ayrıca geleneksel oyun ve oyuncakları öğretmek için sözlü tarihi kullanan ÖA5, öğretim sırasında kullandığı materyallerin avantajlı ve dezavantajlı yönlerini şu şekilde özetlemiştir:

Taşınması kolay... ve yıpranmaya karşı dayanıklıydı. Bunu [oyun ve oyuncakları] öğrencilerin gözlerinde somutlaştırdım. Kalıcı olmasını sağlamak... yönünden kolaylık sağladı... Daha fazla oyun vardı. Eksik yanı daha çok veli ile öğrenci arasındaki ilişki, bilgilerin biraz eksik olduğunu düşünüyorum.

ÖA5, ders anlatımı sırasında geleneksel ve tarihî değeri olan oyuncakları sınıf ortamına getirmiş ve öğrencilere tanıtmıştır. Bu da öğrencilerin somut bir şekilde oyuncakları tanımasını sağlamıştır. Aynı zamanda öğrencilerin oyun ve oyuncakların geçmişini öğrenmesi için onlara sözlü tarih görüşmeleri yaptırmıştır. Ancak bu görüşme formlarındaki oyun ve oyuncaklarla ilgili velilerin verdiği bazı bilgilerin eksik olduğunu görmüş ve bunu sözlü tarih formlarının eksik yönü olarak değerlendirmiştir. Son olarak Kim Olduğunu Bul yöntemini kullanan ÖA7, kullandığı materyallerin özelliklerini şu şekilde değerlendirmiştir:

[Kim Olduğunu Bul] kartlarında bence zayıf bir yön yok ama pano biraz küçük. Onda da boyut arttıkça maliyet daha da artıyor tabi. Ben de bunu aşmak adına materyalimi akıllı tahtada yansıttım ve anlatırken göremeyen arkadaşlarınızda buraya baksın şeklinde, akıllı tahtada gösterdim. Bu pano da sizde kalacak, dedim... Hem sınıfta bırakabileceğim gerçek bir materyal oldu hem de dijital olarak da aynı şeyi gösterdim. Teknolojiden de faydalandığımı düşünüyorum bu konuda.

ÖA7, ders anlatımı sırasında Kim Olduğunu Bul kartları, Milli Mücadele Panosu ve Çapraz Eşleşme Oyunu için ipler kullanmıştır. ÖA7'nin de dediği gibi, hazırladığı pano arka sıralardaki öğrenciler tarafından görünmediği için akıllı tahtaya dijital versiyonunu yansıtmış ve herkesin görmesini sağlamıştır. Ayrıca Kim Olduğunu Bul kartlarını formatif (biçimlendirici) değerlendirme için kullandığı için herhangi bir sorunla karşılaşmamıştır.

Materyallerinin güçlü ve zayıf yönlerini bu şekilde değerlendiren adayların tamamı, hazırladığı materyallerin konunun öğretimi için yeterli olduğunu düşünmektedir. Örneğin; Anadolu Uygarlıklarını anlatan ÖA8, materyalleri-

nin yeterliliği hakkında şunları söylemiştir: *“Benim kazanımda kavramlar ön plandaydı, Tombala da direkt kavramlara yönelikti. 5. sınıf düzeyinde olduğu için, öğrencilerin akıllarında tutması için de bu yönde bir şarkıyla akıllarında tutmaları için kavramları şarkının içine yerleştirdim.”* Ders anlatımı sırasında 8 farklı materyal kullanan ÖA8, materyallerinin özellikle kavram öğretimi ve öğrenci seviyesi için oldukça yeterli olduğunu ifade etmiştir.

Materyalindeki anayasa maddeleri çok yakından bakılmadığı sürece okunamayan ÖA9, materyalinin yeterli olduğunu şu şekilde anlatmıştır: *“...yeterliydi. Bunu yapmasam ellerden kuş şeklinde bir şey yapmayı düşünmüştüm, sadece üzerinde hakların yazdığı ama bu şekilde hem hakkın kendisinin hem de Anayasada hangi maddeye dayandığının yazmasının öğrenciler açısından daha iyi olduğunu düşünüyorum.”* ÖA9’un öğrenciler için olumlu olarak gördüğü materyal, üzerindeki Anayasanın ilgili maddeleri zor okunduğu için eleştirilmiştir. Ancak materyalin renk uyumu ve haklarla kurulan ilişkisi olumlu olarak yorumlanmıştır. Yani ÖA9, maddelerin kolay okunabilir olmamasını yeterlilik açısından önemli bir problem olarak görmemiştir.

Bu bölümün en ilginç bulgularından birisi, materyalini kendisi de olumsuz yönde eleştiren ÖA10’un, hazırladığı materyali konunun öğretimi için yeterli bulmasıdır. ÖA10, materyalinin yeterliliği hakkında şunları söylemiştir: *“Ben de 5 tane boşluk doldurma vardı. Boşluk doldurma sorularını birazcık daha artırırsam konunun özetini tekrar öğrencilere kendisi yaparak öğrenciler istenilen mesajı kendileri verir, kendileri alır ve yeterli olduğunu düşünüyorum.”* Aslında ÖA10, kendisi de *“Yapıştır-Konuştur”* adlı materyalinin mevcut halini geliştirdiği takdirde yeterli hale geleceğini ifade etmektedir. Ancak mevcut haliyle ilgili: *“...birazcık basit bir materyal kullandım ama materyalimin adı Yapıştır-Konuştur olduğu için etkili bir materyal olduğunu düşünüyorum.”* diyen ÖA10’un, hazırladığı materyalin her şeye rağmen yeterli olduğu konusunda ısrar ettiği görülmektedir.

Bu bölümdeki bulgular, öğretmen adaylarının materyal geliştirme ilkeleri ve kurallarını iyi bildiklerini ve materyallerini bu kurallara uyarak hazırladıklarını göstermektedir. Ayrıca geliştirdikleri materyallerin güçlü ve zayıf yönleri konusunda daha nesnel yorumlar yapan adayların bir bölümü, materyallerinin yeterliliği konusunda benzer bir tavır sergileyememiş ve zayıf yönlerini kabullenmemişlerdir.

Sosyal Bilgiler Derslerinde Öğretim Materyali Kullanımı Hakkında Görüşler

Öğretmen adaylarıyla geliştirdikleri materyaller değerlendirildikten sonra sosyal bilgiler derslerinde materyal kullanımı hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Bu konudaki görüşler, Tablo 4’de sıralanmıştır:

Tablo 4. Sosyal Bilgiler Derslerinde Öğretim Materyali Kullanımının Katkıları

Katkılar	f
Aktif Katılımı Sağlama	15
Dikkat ve İlgi Çekme	12
Konuyu Somutlaştırma	10
Kalıcı Öğrenme	7
Eğlenerek Öğrenme	5
Yaratıcı Düşünmeyi Destekleme	3
Ölçme ve Değerlendirmede Kullanma	2
Merak Uyandırma	1
Görsel Hafızayı Geliştirme	1
Yaparak Yaşayarak Öğrenme	1
Motivasyonu Artırma	1

Tablo 4'e göre öğretmen adayları, sosyal bilgiler derslerinde öğretim materyali kullanımının en önemli katkısını, öğrencilerin derse aktif katılımını sağlamak olarak görmektedir. Adaylardan ÖA11, materyallerin dersteki katkısını şöyle açıklamıştır: *"Öğrenciyi aktif kılıyor, ilk başta öğrencinin dikkatini çekiyor. Acaba bu neymiş diyor. Ben de yapayım diyor, ben de katılayım diyor. Bu şekilde öğrencinin katılımını sağlıyor..."* ÖA11'e göre materyal kullanımı, dikkatini çektiği ve merak uyandırdığı için öğrencinin aktif rol almasını sağlamaktadır. Ancak ÖA12, bu konuda bir parantez açarak şunu söylemiştir: *"Tabii materyalin boyutuna göre değişiyor. Örneğin öğrencinin aktif katılım gösterdiği materyal yani etkinliğe dayanan materyal öğrenmeyi kolaylaştırıyor denilebilir."* ÖA12, kullanılan materyalin ancak bir etkinlikle birleştirildiğinde öğrencinin aktif katılımını sağlayabildiğine dikkat çekmektedir. ÖA5 ise materyal kullanımının öğrencinin derse katılımını nasıl sağladığını şu şekilde açıklamıştır:

Örneğin; bir seçimde bile sandıkların getirilip zarfların yapılması bile çok önemli bir şey... Öncelikle öğrenci aktif hale gelir... daha çok güdüleme oluyor, onlar da derse katılmak, bir şeyler yapmak istiyorlar. Sonraki aşamalarda çok iyi kıyaslama yapıyorlar, değerlendirmeyi iyi yapıyorlar... aktif oluyorlar, derse ilgisi olmayan birine bile 'Hadi kalk bakalım, sen ne düşünüyorsun?' diyerek onun da derse katılımını kolaylaştırıyor.

Aktif katılımın dışında materyaller, sosyal bilgiler derslerinin olmazsa olmazı olarak görülen somutlaştırmayı da sağlamaktadır. Özellikle sosyal bilgiler gibi farklı disiplinlerin kavramlarını içeren ve öğrenciler için çoğu zaman soyut kalan kavramların etkili bir şekilde somutlaştırılmasında önemli bir işleve sahiptir. ÖA9, materyallerin bu yönünü şu şekilde açıklamıştır:

Materyal kullanımı, sosyal bilgilerde bence oldukça önemli, zaten genel olarak soyut kavramlardan bahsettiğimiz için somutlaştırmak gerekiyor... Başka, ders anlatımında büyük kolaylık sağlıyor. Öğretilmesi zor bir kavramın materyal ile daha kolay öğretilebileceğini düşünüyorum. Bir de öğrencilerin derse olan ilgisini arttırdığını düşünüyorum...

ÖA9, sosyal bilgiler dersleri için çok önemli bir noktaya vurgu yapmaktadır. Materyaller, öğrenciler için soyut olan birçok kavramın gerçek hayatla bağını kurmakta ve onların ilgili kavramları daha iyi anlamlandırmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak bu katkının oluşmasının diğer iki önemli bileşeni, materyallerin öğrencilerin ilgisini çekmesi ve onların aktif katılımını sağlamasıdır. ÖA9 gibi sosyal bilgiler derslerinin somutlaştırılması gerektiğini düşünen ÖA13, materyallerin bu konudaki katkısına şu şekilde değinmiştir:

Sözel anlatıma dayanan bir dersimiz var, bir süre sonra öğrenciler dersten kopuyor, tamamen bağlantıları kesiliyor, onları toparlayabilmek için böyle renkli şeylere ihtiyaç olduğunu düşünüyorum... genel tabiriyle somutlaştırılmaya ihtiyaç var... kavramlar, görsellerle desteklendiğinde zihninde bir imge oluşuyor onlar için. Buna bir etkisi olduğunu düşünüyorum. Kavramları biz somutlaştırıp verebiliyoruz onlara... [aktif] katılım açıkçası çok oluyor. Çocuklar -biz bile dâhil olmak üzere- oynamak istiyoruz, katılmak istiyoruz, merak duygusu uyandırıyor açıkçası. ‘Şimdi ne yapacağız?’ sorusunu soruyorlar kendilerine...

Sosyal bilgiler derslerinin sözel anlatıma dayalı olduğunu ve bunun somutlaştırma konusunda bir engel olduğunu düşünen ÖA13, bu sorunun aşılmasında materyallerin dikkat çekme, öğrenciyi derse katma ve öğrenilenleri anlamlı hale getirme konusunda sunduğu önemli katkılara vurgu yapmıştır. ÖA7 ise sosyal bilgiler derslerindeki durağanlığın aşılmasında materyallerin ne tür katkıları olduğunu şöyle anlatmıştır:

Bence sosyal bilgilerin sözel anlatım olarak bir durağanlığı var. Matematikte tahtayı daha çok kullanabiliyoruz. İşte biraz daha öğrenci deftere bir şeyler yazıyor, aktif bir şeyler yapabiliyor ama sosyal bilgilerde öğretmenin anlatması ve karşı tarafın alması söz konusu. Bunu aşmak için görseller, videolar ya da herhangi bir materyalin kullanımının öğrenciyi derse çektiğini düşünüyorum. Bu her derste geçerli ama sosyal bilgilerin o durağanlığını değiştiriyor. Konular, birbirinden bağımsız ve farklı farklı materyaller ilgiyi arttırıyor, bunu... stajda da daha çok anlamış oldum.

Geliştirdiği materyalleri, üniversitedeki örnek derste ve okul deneyimi dersi kapsamında gözlem yaptığı okulda kullanan ÖA7, hem kendi dersini anlatır-

ken hem de önceki haftalarda yaptığı gözlemlerde öğrencilerin materyallere gösterdiği ilgiye vurgu yapmaktadır. Buradaki en önemli vurgu, sözel ve du-
rağan olarak algıladığı sosyal bilgiler dersinin materyaller sayesinde renklen-
mesi ve hareketlenmesidir. Bu görüşün yanında adaylardan ÖA14, materyalle-
rin sosyal bilgiler dersi için önemini bir bütün olarak değerlendirmiştir:

Materyal kullanımı sosyal bilgiler dersinde kullanımı bence gerekli. Ko-
nular öğrenciler tarafından sıkıcı bulunuyor ve ilgi çekici değil... Kendi
materyalim üzerimden düşünecek olursam çocuklarda konu daha kalıcı
oluyor, ölçme ve değerlendirme kısmı için de olabilir. Ama en önem-
li katkısı öğrencilerin ilgisini, dikkatini çekme olabilir... Hem eğlenip
hem de öğrendiklerini düşünüyorum. Yapboz parçalarını birleştirirken
eğlendiler. Ama parçayı birleştirdikten sonra o kurum hakkında bilgi
vermeleri gerekiyor ve öğrencilerin öğrenip öğrenmedikleri burada an-
laşıyor.

Materyallerin öğretimin daha kalıcı olmasını sağladığına dikkat çeken ÖA14,
materyallerin aynı zamanda ölçme ve değerlendirme için de kullanılabil-diği-
ni söylemiştir. Gerçekten de bazı materyaller, öğretmen adayları tarafından
ders anlatımı sırasında daha çok formatif değerlendirme için kullanılmıştır.
Son olarak ÖA1, diğer arkadaşlarının değindiği bütün katkıları genel olarak
şu şekilde değerlendirmiştir:

Sosyal bilgiler dersi çok fazla somut bir ders değil... Soyut olan şeyleri
çocuklara somutlaştırmak için ya da... gerçek bir şekilde göstermek, elle
tutulur bir şeyler sağlamak ya da onların teknikleri yöntemleri kulla-
narak hem eğlenmelerini hem öğrenmelerini sağlamak için bence ge-
rekli... Somutlaştırmayı sağlıyor. Derste eğlenmesini sağlıyor... Derse
olan motivasyonunu kuvvetlendirdiğini düşünüyorum... ders kitabın-
dan ders işlemek farklı bir şey, materyalle birlikte ders işlemek farklı bir
şey... Aktif katılım var, bir de öğretmen merkezli dersi, öğrenci merkezli
hale getirebilir... materyalleri görüp öğrenciler bence kendileri de farklı
şeyler düşünebilirler. Belki de kendileri materyal oluşturacaklar, ken-
dileri öğrenmeleri için... İşte bu anlamda düşünme becerilerine katkısı
olabilir... Sürekli farklı ya da çeşitli materyaller gördükten sonra kendisi
farklı materyaller düşünebilir, zihninde bunu geliştirebilir.

ÖA1, bir bakıma materyal kullanımının sosyal bilgiler derslerdeki fonksi-
yonlarını açıklamıştır. Ona göre materyaller; öğrencinin ilgisini çeken, aktif
katılımını sağlayan, dersi somutlaştıran, öğrenciyi merkeze alan, düşünmeye
ve yaratıcılığa sevk eden ve eğlenerek öğrenmeye imkân tanıyan yönleriyle
sosyal bilgiler dersleri için vazgeçilmez bir konumdadır. Ancak eğlenerek öğ-
renme konusunda ÖA9'un bir eklemesi bulunmaktadır. ÖA9: "Materyale göre

değişiyor... Benim materyalimde sadece öğreniyorlar, başka bir arkadaşın geliştirdiği materyalde hem eğlenme hem öğrenme durumu olabilir.” diyerek bazı materyallerin yalnızca öğretim boyutunda faydalı olabileceğine vurgu yapmıştır. Aslında ÖA12'nin daha önce söylediği gibi, materyallerin ilgi çekmesi, öğrencinin aktif katılımını sağlaması ve eğlenceli olması için herhangi bir etkinlikle birlikte kullanılması gerekmektedir.

Bu araştırma sorusuna verilen cevaplar değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının materyal kullanımının sosyal bilgiler dersleri için vazgeçilmez olduğunu düşündüklerini söylemek mümkündür. Onlara göre; materyaller sosyal bilgiler derslerinin sözel, durağan ve soyut yapısını renklendiren, hareketli hale getiren, somutlaştıran, öğrencilerin ilgisini çeken ve aktif katılımını sağlayan, düşünme becerilerini geliştiren ve eğlenirken kalıcı öğrenmeleri sağlayan en önemli öğelerinden biridir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının materyal geliştirme ve kullanımını hakkındaki görüşlerinin keşfedilmesi amaçlanmış ve üç araştırma sorusuna cevap aranmıştır. Birinci araştırma sorusu kapsamındaki sonuçlara bakıldığında, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'ndan tarih, coğrafya, kültür, vatandaşlık, hukuk gibi farklı alanlardan kazanımlar seçtikleri görülmüştür. Bu kazanımların öğretimi için her bir öğretmen adayının en az 3 farklı materyal geliştirdiği ya da kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca -bir kişi hariç (Prezi programı)- bütün adaylar, PowerPoint sunusuyla ders anlatmıştır. Bunun yanında herkes, ders anlatımı sırasında akıllı tahtayı kullanırken, hiç kimse beyaz yazı tahtasından ve ders kitaplarından yararlanmamıştır. Ayrıca adaylar, oyuncaklar ve mahkeme kıyafetleri, haritalar ve videolar gibi hazır materyalleri dersin amaçları doğrultusunda kullanmışlardır. Bu sonuçların aksine Şahin (2015), çeşitli branşlardan öğretmenlerin derslerinde daha çok ders kitabı ve yazı tahtasına dayalı ders işlediklerini; akıllı tahta, video ve yansıtma teknolojilerinden çok az düzeyde yararlandıklarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca kullanılan materyallerin niteliği ve sıklığı ile yerleşim birimi arasında da anlamlı farklılık bulamamıştır. Ayrıca Dere ve Dinç (2017) tarafından yapılan çalışmada, 1960'tan beri sosyal bilgiler derslerinde materyal olarak daha çok küre, yazı tahtası ve ders kitaplarının kullanıldığı ortaya konulmuştur. Aslında bu durum, var olan genel tabloyu, “klasik ders materyalleri”nin hala önemini fazlasıyla koruduğunu (Alım, 2015) ve öğretim materyali kullanımı konusunda öğretmenlerin sahip olduğu inançların ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada ise sosyal bilgiler öğretmen adaylarının gerekli teknolojik altyapıya sahip olduklarında eğitim teknoloji-

lerine rahatlıkla uyum sağladıkları görülmüştür. Bu sonuçlar, geleceğin öğretmenlerini yalnızca teknolojiyle entegre ve barışık bir şekilde yetiştirmenin yeterli olmayacağını, onların aynı zamanda eğitim teknolojilerinin kullanımı konusundaki inançlarını geliştirmek gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu amaç gerçekleştirildiğinde Şahin (2015) tarafından sunulan genel tablo ve geleneksel alışkanlıkların değişmesi beklenebilir.

Öğretmen adaylarının geliştirdiği materyaller incelendiğinde, oldukça yaratıcı ürünlerin ortaya konulduğunu söylemek mümkündür. Geliştirilen materyaller; konunun içeriği, değer, beceri, kavram ve kullanılan yöntemlerle uyumlu bir şekilde hazırlanmıştır. Özellikle Hacivat Karagöz Gölge Oyunu, Dart Oyunu, İstasyonlar, Malazgirt Savaşı Aksesuarları, Anadolu Uygurlukları Minyatürleri ve Yap Boz Oyunu dikkat çekmiş ve olumlu yorumlar almıştır. Geliştirilen ve kullanılan bu materyaller, Bektaş, Nalçacı ve Erçoşkun'un (2005) sosyal bilgiler derslerinde kullanılan materyalleri tanıttığı çalışmasıyla karşılaştırıldığında, sosyal bilgiler derslerinde materyal çeşitliliğinin 14 yılda kayda değer bir şekilde arttığını görmek mümkündür. Ayrıca kullanılan materyallerin neredeyse tamamının öğrenci merkezli yaklaşımla geliştirilmiş ve kullanılmış olması, diğer önemli gelişme olarak kaydedilmiştir.

İkinci araştırma sorusu kapsamında sosyal bilgiler öğretmen adaylarının geliştirdikleri materyaller hakkındaki algıları ortaya konulmuştur. Sonuçlara göre; adayların materyallerinin en güçlü yönleri; ilgi çekici, somutlaştırıcı ve öğrencilerin aktif katılımına uygun olmasıdır. Zayıf yönleri ise; materyal boyutunun ve materyalde kullanılan yazıların puntosunun küçük olması ve öğrenci katılımını yeterince sağlayacak nitelikte olmamasıdır. Bunların yanında adayların geliştirdikleri materyallerin tamamen olumlu özelliklerine odaklanmak yerine güçlü ve zayıf yönlerini birlikte ele aldıkları ve orantılı bir şekilde değerlendirdikleri görülmüştür.

Adayların geliştirdikleri materyallerin güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirirken kullandıkları ifadeler, onların materyal geliştirme ilkeleri ve kurallarını iyi bildiklerini ve materyallerini bu kurallara uyarak hazırladıklarını göstermektedir. Adaylar, materyalleri hakkında konuşurken, kullanılan bilgilerin doğruluğunu teyit etme, mesajın açık ve anlaşılır olması, gerçeğe yakınlık, dayanıklılık, ilgi çekicilik, öğrenci seviyesi, kolay kullanılabilirlik ve materyal arası bütünlük gibi materyal geliştirme ilke ve kurallarının (Yalın, 2004; Yanpar, 2009; Çelikkaya, 2017) önemine dikkat çekmişlerdir. Bu durum, Usta'nın (2015) çalışmasında ifade ettiği gibi, adayların materyal geliştirme ve kullanma ilkelerini yeterince bildiklerini göstermektedir. Ancak geliştirdikleri materyallerin güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirirken daha nesnel yorumlar yapan adayların bir bölümü, materyallerinin yeterliliği konusunda benzer tavırları

sergileyememiş ve zayıf yönlerini kabullenememişlerdir. Adayların tümü, bazı materyallerde birtakım sorunlar olmasına karşın konunun öğretimi için geliştirdiği materyallerin yeterli olduğunu söylemiştir.

Üçüncü araştırma sorusu kapsamında sosyal bilgiler derslerinde öğretim materyali kullanımı hakkında öğretmen adaylarının görüşleri belirlenmiştir. Sonuçlara göre; sosyal bilgiler derslerinde öğretim materyali kullanımı öğrencinin aktif katılımı sağlama, dikkat ve ilgi çekme, konuyu somutlaştırma ve kalıcı öğrenme konusunda çeşitli katkılar bulunmaktadır. Bu sonuçları; Kurtdede-Fidan (2008), Kaya ve Samancı (2010), Şahin (2015), Yazar (2015), Şahin ve Taşyürek (2016), Yazlık (2018) ve Bozpolat ve Arslan (2018) tarafından yapılan çalışmalarda da görmek mümkündür. İlgili çalışmalara katılan öğretmen adayları ve öğretmenler, materyallerin öğrencilerin ilgisini ve dikkatini çektiğine, öğrencilerin aktif katılımını sağladığına, bilgilerin somutlaştırılmasını ve kalıcı olmasını sağladığına vurgu yapmışlardır. Bu sonuçlar, materyal kullanımının çeşitli disiplinlerin soyut kavramlarını içeren sosyal bilgiler dersinin etkili bir şekilde somutlaştırılmasında önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Kavramları somutlaştırmanın yanında materyallerin; eğlenerek öğrenme, yaratıcı düşünmeyi destekleme, ölçme ve değerlendirmede kullanma, merak uyandırma, görsel hafızayı geliştirme, yaparak yaşayarak öğrenme ve motivasyonu artırma gibi diğer katkılarına değinilmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının materyal kullanımının sosyal bilgiler dersleri için vazgeçilmez olduğunu düşündüklerini söylemek mümkündür. Adaylara göre materyaller; sosyal bilgiler derslerinin sözel, durağan ve soyut yapısını renklendiren, hareketli hale getiren, kalıcı öğrenmeyi sağlayan, düşünme becerilerini geliştiren ve eğlenirken öğreten, en önemli öğelerinden biridir. Bu bölümde değinilen katkılardan Yazar (2015) ve Öztürk ve Öztürk-Zayimoğlu'nun (2015) çalışmalarına katılan öğretmen adayları da bahsetmiştir. İlgili çalışmalarda adaylar, materyallerin öğrenmeyi kolaylaştırması, öğrencilerin dikkatini çekmesi ve derse olan ilgiyi artırması gibi nitelikleri ön plana çıkarmıştır. Ayrıca materyal kullanımının dersleri aktif, eğlenceli ve etkili hale getirdiğine ilişkin sonuçlara Kurtdede-Fidan (2008), Kaya ve Samancı (2010), Bozlar-Balcı, Serindağ ve Balcı (2017) ve Yazlık (2018) tarafından yapılan çalışmalarda da ulaşılmıştır. Son olarak literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak öğretmen adaylarının bazılarının, geliştirdiği materyalleri özellikle formatif değerlendirme için kullandıkları tespit edilmiştir. Bu sonuç, materyal geliştirme ve kullanımıyla ölçme ve değerlendirme ögesi arasında anlamlı bir bağ kurma açısından önemlidir.

Bu araştırmanın sonuçları, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'ndan seçtikleri kazanımlar için geliştirdikleri ve kullandıkları

ları materyallerin oldukça uygun olduğunu göstermektedir. Bunun yanında adayların geliştirdiği materyalleri, materyal geliştirme ilke ve kurallarını dikkate alarak hazırlamaları; yaratıcı, yenilikçi ve öğrencileri aktif hale getirme gibi niteliklere sahip materyaller ortaya koymaları, sosyal bilgiler dersinin geleceği açısından sevindiricidir. Ayrıca adayların geliştirdikleri materyallerin güçlü ve zayıf yönlerini nesnel bir şekilde değerlendirmelerine rağmen materyallerinin yeterliliği konusunda tarafsız olmadıkları tespit edilmiştir. Son olarak adayların sosyal bilgiler dersinin kavramlarının somutlaştırılmasında materyallerin potansiyelini keşfetmeleri ve sosyal bilgiler dersi için vazgeçilmez olduğunu düşünmeleri, adayların derslerinin ileride kendi derslerinin aktif ve anlamlı öğrenmeye yönelik etkinlikler içereceğine işaret etmektedir.

Bu sonuçlar bağlamında öncelikle bu alanda araştırma yapan kişilerin özellikle uygulama okullarında materyal kullanan adayların tecrübelerini ortaya koymaları gerekir. Çünkü adaylar, materyal geliştirme derslerinde geliştirdiği materyalleri, çoğu zaman bir sunumla yalnızca arkadaşlarına anlatmakta ve sonrasında bu ürünler atıl hale gelmektedir. Materyali yalnızca geliştirmeyen, aynı zamanda derslerde kullanan adaylar ve öğretmenlerle araştırmaların yürütülmesi gerekmektedir. Bunun yanında materyal tasarımı ve öğretim teknolojileri derslerindeki materyaller, mutlaka okul uygulamalarına taşınmalı ve okullarda adaylar tarafından bizzat kullanılmalıdır. Bu uygulama, adayların ve öğretmenlerin öğretim materyali kullanımının sosyal bilgiler öğretimi için önemini anlamalarına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acer, D. (2011). Okulöncesi Öğretmen Adaylarının Materyal Geliştirme Dersine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 10(2), 421-429.
- Açıkalın, M. (2017). *Araştırmaya Dayalı Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Aktepe, V., Uzunöz, A. ve Gündüz, M. (2018). Öğretim Teknolojisi ve Materyal Tasarımı (ÖTMT) Dersinin Öğretmen Adaylarının Mesleki Kazanımlarına Etkisine İlişkin Farklı Değişkenlere Göre Farkındalık Düzeylerinin İncelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 31-43.
- Alım, M. (2015). Coğrafya Öğretmen Adaylarının Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı/Geliştirme Dersinde Elde Ettikleri Kazanımlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20(33), 1-10.
- And, M. (2017). *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi* (Yay. Haz. Mustafa Bayka). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, H. M. (2018). Using Dale's Cone Of Experience. 18 Şubat 2019 tarihinde http://www.queensu.ca/teachingandlearning/modules/active/documents/Dales_Cone_of_Experience_summary.pdf adresinden erişildi.
- Aykaç, N. (2014). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bakaç, E. ve Özen, R. (2016). Öğretmen Adaylarının Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı Dersine Yönelik Tutumları, Yaratıcılık Alguları ve Öz-Yeterlik İnançları Arasındaki İlişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 41-61.
- Bektaş, F., Nalçacı, A. ve Erçoşkun, H. (2009). Sınıf Öğretmeni Adaylarının "Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme/Tasarımı" Dersinin Kazanımlarına İlişkin Görüşleri. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 2(2), 19-31.
- Bilgili, A. S. (Ed.). (2016). *Sosyal Bilgilerin Temelleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.
- Bozlar-Balcı, İ., Serindağ, E. ve Balcı, U. (2017). Yapılandırmacı Öğrenme Kuramına Göre Almanca Derslerinde Materyal Hazırlanması. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(1/1), 123-135.
- Çalışkan, H., Tangülü, Z. ve Sever, S. (2015). Sosyal Bilgiler Dersine İlişkin Araç-Gereç Yeterlikleri Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Ortaokul Öğrencilerinin Durumlarının İncelenmesi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), 99-132.
- Çalışoğlu, M. (2015). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı Dersine İlişkin Görüşleri. *Current Research in Education*, 1(1), 23-32.
- Çelikkaya, T. (2013). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Öğretim Araç-Gereç ve Materyallerini Kullanma Durumları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 87-107.

- Çelikkaya, T. (2017). Sosyal bilgiler Öğretiminde Araç-Gereç ve Materyal Kullanımının Önemi. Sever, R. ve Koçoğlu, E. (Ed.), *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı* içinde (ss. 37-62). Ankara: Pegem Akademi.
- Çelikkaya, T. ve Kürümlüoğlu, M. (2017). Veliler, Öğrenciler ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Programdaki Değerlere İlişkin Değer Hiyerarşileri, Gerekçeleri ve Önerileri. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(8), 243-264.
- Çevik-Kılıç, D. B. (2016). Müzik Öğretmeni Adaylarının Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı Dersi Hakkındaki Görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 5(1), 1- 8.
- Dale, E. (1969). *Audiovisual Methods in Teaching*. NY: Dryden Press.
- Dere, İ. ve Dinç, E. (2017). Sosyal Bilgiler Derslerinden Kalanlar: 1960'dan Günümüze Kadar Sosyal Bilgiler Dersini Alanların Hatıraları. *Diyalektolog*, 16, 21-39.
- Demirel, Ö. ve Yağcı, E. (2017). Eğitim, Öğretim Teknolojisi ve İletişim. Demirel, Ö. ve Altun, E. (Ed.), *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı* içinde (ss. 2-26). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dinç, E. (2019). Tarih Öğretiminde Yazılı Kaynakların Kullanımı. Demircioğlu, İ. H. ve Turan, İ. (Ed.), *Tarih Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı* (4. baskı) içinde (ss. 102-142). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Silverman, D. (2018). *Nitel Verileri Yorumlama* (Çeviri editörü: Dinç, E.). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- FATİH Projesi, (2018). 18 Şubat 2019 tarihinde <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/etkilesimli-tahta/> adresinden erişildi.
- Geçer, A. K. (2010). Teknik öğretmen adaylarının öğretim teknolojisi ve materyal geliştirme dersine yönelik deneyimleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 1- 25.
- Gülbahar, Y. (2008). Öğretim Araç ve Gereçleri Selvi, K. (Ed.), *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı* içinde (ss. 85-126). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kaya, Z. (2006). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kaya, H. ve Aydın, F. (2011). Sosyal bilgiler dersindeki coğrafya konularının öğretiminde akıllı tahta uygulamalarına ilişkin öğrenci görüşleri. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 3(1), 179-189.
- Kaya, R. ve Samancı, O. (2010). Öğretmen adaylarının alternatif öğretim materyalleri ile ilgili görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 188, 83-98.
- Kazu, İ. Y. ve Yavuzalp, N. (2010). Öğretim Yazılımlarının Kullanımına İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 33(150).

- Keleş, E. & Güntepe, E. T. (2018). Eğitim Fakültesi Öğretim Elemanlarının Teknolojiyi Öğrenme-Öğretme Sürecine Entegrasyonu. *Sakarya University Journal of Education*, 8(3), 142-157.
- Kurtdede-Fidan, N. (2008). İlköğretimde Araç Gereç Kullanımına İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 1(1), 48-61.
- Mason, J. (1996). *Qualitative Researching*. London: Sage.
- Maxwell, J. A. (2018). *Nitel Araştırma Tasarımı Etkileşimli Yaklaşım* (Çev. Ed. Çevikbaş, M.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (4-7. sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma, Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (Çeviri editörü: Turan, S.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Moran, D. (2000). *Introduction to Phenomenology*. London & New York: Routledge.
- Molenda, M. (2003). Cone of Experience. A. Kovalchick & K. Dawson (Eds.), *Educational technology: An encyclopedia* içinde (pp. 161-165), Santa Barbara, California: ABC-CLIO.
- Nalçacı, A. ve Ercoşkun, M. H. (2005). İlköğretim Sosyal Bilgiler Derslerinde Kullanılan Materyaller. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (11), 141-154.
- Patton, Q. M. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (Çeviri Editörleri: Bütün, M. Demir, S. B.). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Seferoğlu, S. S. (2006). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Sever, R. ve Koçoğlu, E. (2017). (Ed), *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Şahin, M. (2015). Öğretim Materyallerinin Öğrenme-Öğretme Sürecindeki İşlevine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Analizi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), 995-1012.
- Şahin, İ. F. ve Taşyürek, Z. (2016). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Derslerde Kullanmış Oldukları Araç-Gereçler Hakkındaki Görüşleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(36), 29-42.
- Önal, H., Kılıç, B. C., Çolak, İ. ve Kızılçaoğlu, A. (2017). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Etkinlik Yaptırma Ve Materyal Kullanımına Yatkınlıkları. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 11-19.
- Örten, H., Keskin, Y. ve Ekici, Ö. (2017). Sosyal Bilgiler Dersinde Materyal Hazırlamanın Temelleri. Sever, R. ve Koçoğlu, E. (2017). (Ed), *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri Ve Materyal Tasarımı* içinde (ss. 67-86). Ankara: Pegem Akademi.

- Öztürk, T. ve Öztürk-Zayimoğlu, F. (2015). Tarih Öğretmen Adaylarının “Öğretim Teknolojisi ve Materyal Tasarımı” Dersine Yönelik Uygulamaları İle Görüşlerinin İncelenmesi. *Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 63-78.
- Tekinarslan, E. (2017). Eğitimde İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı. Demirel, Ö. ve Altun, E. (Ed.), *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı* içinde (ss. 105-140). Ankara. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Usta, E. (2015). Öğretmen Adaylarının Öğretim Materyalleri Geliştirme Süreçlerinin Görsel ve Mesaj Tasarımı İlkeleri Açısından İncelenmesi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-14.
- Ünlü, M. (2017). Matematik Öğretmen Adaylarının Matematik Derslerinde Öğretim Materyali Kullanımına İlişkin Görüşleri. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 13(1), 10-34.
- Yalın, H. İ. (2004). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yanpar, T. (2009). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yaylak, E. (2017). *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Eğitimde Sosyal Medyayı Kullanım Düzeyleri Ve Görüşleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Yaylak, E. (2019). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Hazırladıkları Materyallerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Turkish Studies*, 14(2), 873-897.
- Yazar, T. (2015). Öğretmen Adaylarının Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Tasarımı Dersi Hakkındaki Görüşleri. *International Journal of Curriculum and Instructional Studies*, 5(9), 23-34.
- Yazlık, D. Ö. (2018). Öğretmenlerin Matematik Öğretiminde Somut Öğretim Materyali Kullanımına Yönelik Görüşleri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 775-805.
- Yeşiltaş, E. (2017). Sosyal Bilgiler Öğretiminde İnteraktif Ortam ve Bilgisayar Kullanımı. Sever, R. ve Koçoğlu, E. (Ed), *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı* içinde (ss. 103-127). Ankara: Pegem Akademi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, N. H. (2014). *Türkçe Öğretmenlerinin Derslerde Materyal Kullanımına İlişkin Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Yılmaz, K. ve Ayaydın, Y. (2015). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Öğretim Teknolojileri Kullanımına İlişkin Alt Yapılarının ve Yeterlilik Algılarının İncelenmesi: Nitel Bir Çalışma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (USBES Özel Sayısı I), 87-107.

MÜZİK ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALLARINDA YAPILAN FLÜT İLE İLGİLİ LİSANSÜSTÜ TEZLERDE ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİ

Research Trends in Postgraduate Thesis Studies on Flute in Departments of Music Education

Gönderim Tarihi: 06.03.2019

Kabul Tarihi: 29.05.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.581255

Özge GENÇEL ATAMAN*

ÖZ: Lisansüstü programların bir alanı olan ve müzik öğretmenliği bilim dalları çatısı altında sürdürülen lisansüstü eğitim faaliyetleri, bireylerin müzik öğretmenliği mesleği alanında derinlemesine çalışarak uzmanlaşması ve üst seviyede bilgiye sahip olmasını sağlayan eğitim süreçleridir. Müzik öğretmenliği lisansüstü programlarında alanın gereği olarak birçok çalgının eğitimine yer verilmektedir. Bu süreçte gerçekleştirilen flüt eğitimi de çalgı eğitiminin bir alanı olarak müzik öğretmenliği bilim dallarının programlarında yer alarak bu alandaki lisansüstü tez çalışmalarını beraberinde getirmektedir. Müzik öğretmenliği bilim dallarında yapılan flüt ile ilgili lisansüstü tezlerdeki araştırma eğilimlerinin belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışma, doküman incelemesi tekniğinin kullanıldığı nitel bir araştırmadır. Araştırmanın örnekleme, amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenen ve müzik öğretmenliği bilim dallarında flüt ile ilgili olarak yapılan 12'si doktora ve 30'u yüksek lisans olmak üzere toplam 42 tezden oluşmaktadır. Araştırmaya ait veriler araştırmacı tarafından geliştirilen "Lisansüstü Tez Sınıflandırma Formu" yoluyla elde edilmiş ve verilerin analizinde içerik analizinden yararlanılmıştır. Araştırmanın bulgularından yola çıkılarak, müzik öğretmenliği bilim dallarında gerçekleştirilen flüt ile ilgili lisansüstü tezlerin yıllara, üniversitelere, konu alanlarına, araştırma yöntemlerine, çalışmaya dahil edilen grubu belirleme şekline, örneklem seçme yöntemlerine, geçerlik-güvenirlilik yöntemlerine, veri toplama araçlarına ve veri analiz yöntemlerine göre nasıl bir dağılım gösterdiği sorularına cevap aranmış ve konu ile ilgili önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müzik Öğretmenliği, Flüt Eğitimi, Lisansüstü Tezler.

ABSTRACT: Postgraduate education activities executed under departments of music education which are listed under the category of postgraduate programs are the kind of educational processes that can enable the individuals to become experts in teaching of music profession and that can acquire them a top level of educational background. As required by the field study itself, a wide range of musical instruments are taught in postgraduate

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi/Necatibey Eğitim Fakültesi/Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü/Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, oğencel@balikesir.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4621-8609>

programs of teaching of music. Flute education which takes place at this process as one domain of instrument education is integrated to the departmental programs of music education and it can thus introduce postgraduate thesis studies in relevant field. This paper that aims to unveil research dispositions in postgraduate studies on flute in departments of music education is a qualitative research that employs document analysis technique. Research sampling consists of a total of 42 theses selected via purposeful sampling method. Out of the total sampling; 12 theses are selected from PhD studies on flute in departments of music education and 30 theses are selected from master's studies. Research data were collected via "Postgraduate Thesis Classification Form" developed by the researcher and in the analysis of collected data content analysis was employed. Based on the findings of this research, postgraduate theses on flute in departments of music education have been analyzed with respect to their distribution on the basis of years, universities, subject fields, research methods, selection method of the analyzed group in the study, selection methods of the sampling, validity-reliability methods, data collection tools and data analysis methods and suggestions on the research question have thus been provided.

Keywords: Music Education, Flute Education, Postgraduate Thesis.

GİRİŞ

Ülkemizde eğitim sistemi, okulöncesi, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim ve lisansüstü eğitim basamaklarından oluşmaktadır. Bu basamaklardan yükseköğretim ve lisansüstü eğitim de bilgi üretimi ve üretilen bilginin yayılmasını amaçlayan, öğretim ve araştırma faaliyetlerini sürdüren yükseköğretim kurumları yani üniversiteler yoluyla gerçekleşmektedir. Acuner ve Türkan'a (2016) göre toplumların üst düzey eğitim öğretim veren kurumları olmasının yanı sıra bilimsel bilginin de üretim merkezleri olan üniversiteler, toplumların ilerlemesi, ülkenin yetişmiş insan gücünü sağlama ve destekleme, toplumsal problemlere çözüm üretme ve kültürel mirası aktarma gibi görevleri de üstlenmektedir. Eğitim sisteminin yükseköğretim basamağında, ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim faaliyetlerini, fakülte, enstitü, yüksekokul ve meslek yüksekokulları gibi eğitim birimleri ile gerçekleştiren üniversiteler, Köksalan'a (1999) göre öğrencileri ilgi, yetenek ve kapasitelerini en akılcı bir biçimde değerlendirerek yetiştirmeyi ve nitelikli insan gücünü oluşturmayı amaçlamaktadır.

Yükseköğretim Kurulunun (YÖK) Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliğinin 1.maddesine göre, üniversitelerde gerçekleştirilen lisansüstü eğitim; yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik programlarından oluşmaktadır. Lisansüstü eğitim, lisans derecesi almış olan bireylerin ilgi duydukları bir bilim dalında yüksek lisans ya da doktora öğrenimi yaparak uzmanlaşma olanağı buldukları eğitim basamağıdır (Oğuzkan, 1993). Köksalan, İlter ve Görmez'e (2010) göre ise lisansüstü eğitim, herhangi bir bilgi alanında derinlemesine çalışarak uz-

manlaşılın, lisans eğitiminden daha üst seviyede bilgi ve etkinliğe sahip olan, yüksek ihtisas gücünü yetiştiren eğitim programıdır. Diğer yandan Karaman ve Bakırcı (2010) lisansüstü eğitimi, “lisans derecesine sahip öğrenciye, enstitüler tarafından verilen eğitimle yüksek lisans veya doktora öğrenimi yaparak uzmanlaşma olanağı sunan ve bilim insanı, araştırmacı ve nitelikli insan gücü yetiştirmek için oluşturulmuş üst düzey bir eğitim programı sürecidir” şeklinde açıklamaktadır. Araştırmacı, öğretim üyesi, öğretim elemanı, bilim insanı gibi yüksek nitelikli insan gücü yetiştirmenin yanında kültürel ve ekonomik problemlere çözüm üretme, bilimsel araştırma-geliştirme çalışmalarıyla kalkınma ve gelişmeye katkı sağlama, bilim ve teknoloji üretme ve aktarma da lisansüstü eğitimle yerine getirilmesi beklenen görevler arasındadır (Acuner ve Türkan, 2016). Tüm bunlar göz önüne alındığında lisansüstü programların, nitelikli kuruluşlarla işbirliği içinde programlarını yürüterek, öğrencilere bilimsel araştırma yapma, bilgiye erişme, bilgiyi değerlendirme, yorumlama, üretme yeteneği ve mesleki konuda derin bilgi kazandırmayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

Ülkemizde lisansüstü eğitim; yüksek lisans, doktora ve sanat dallarında yapılan sanatta yeterlik programları adı altında sürdürülmektedir. Yüksek lisans programları da kendi içinde tezli ve tezsiz yüksek lisans olmak üzere iki kol da gerçekleştirilmektedir. YÖK’e (2016) göre tezli yüksek lisans programının amacı; “öğrencinin bilimsel araştırma yaparak bilgilere erişme, bilgiyi değerlendirme ve yorumlama yeteneğini kazanmasını sağlamaktır”. Tezsiz yüksek lisans programının amacı; “öğrenciye mesleki konuda derin bilgi kazandırmak ve mevcut bilginin uygulamada nasıl kullanılacağını göstermektir”. Doktora programının amacı ise “öğrenciye bağımsız araştırma yapma, bilimsel olayları geniş ve derin bir bakış açısı ile irdeleyerek yorum yapma ve yeni sentezlere ulaşmak için gerekli adımları belirleme yeteneği kazandırmak” olarak belirtilmektedir.

Tezsiz yüksek lisans programlarının dışında kalan lisansüstü programları tamamlamanın koşulu bireylerin ilgili bilim dalı ile ilgili belirledikleri bir konuda danışmanlarının gözetim ve rehberliğinde bir lisansüstü tezi tamamlamalarıdır. Bilimsel bir araştırma raporu olarak ortaya konulan tezler, lisansüstü eğitim almış olan bireylerin çalışma alanlarına katkı sağlayacak nitelikte bilimsel bilgi üretebildiklerinin, bağımsız araştırma yapabilecek alan bilgisine ve yeterliğine sahip olduklarının bir göstergesidir (Tavşancıl vd., 2010). Ayrıca lisansüstü tezler, derlenmiş, incelenmiş, değerlendirilmiş, onaylanmış çalışmalar olmaları ve bilimsel olarak belirli konuya ışık tutmaları nedeniyle yürütüldükleri alana önemli birer katkı niteliğindedir (Evrekli, İnel, Deniz ve Balım, 2011). Diğer bir yandan tezler, geçerlik ve güvenilirliği sağlanmış araştırmalar olmanın yanı sıra bilimsel bir jüri önünde savunulan ve yapıldıkları ala-

nın gelişim ve eğilimlerini bilimsel bir düzlemde ortaya koyan çalışmalardır. Bu nedenle bir bilim alanını tanımada o alanda hazırlanmış tezleri incelemek önemlidir (Şenyurt ve Özer Özkan, 2017).

Akademik disiplinlerin gelişimi, disiplin alanlarının sahip olduğu literatür ile yakından ilişkilidir. Akademik bir programın eğilimlerini ve ilgi alanlarını belirlemenin en önemli yolu o alan ile ilgili araştırmaların analiz edilerek belirlenmesi ile mümkün olabilmektedir (Bıkmaz, Aksoy, Tatar ve Atak Altınyüzük, 2013). Bu bağlamda Çiftçi'ye (2017) göre belirli dönemlerde yapılan akademik çalışmalarda araştırılan konular, kullanılan araştırma yöntem ve desenleri, hangi konuların daha çok çalışıldığı ve araştırma eğilimlerinin belirlenmesi yeni araştırmacılara rehberlik edecektir. Akademik bir alanla ilgili yapılmış lisansüstü tezler, özellikle genç akademisyenlere alanın derinliği ve yaygınlığı hakkında bilgi veren ve incelenen alanın genel görünümünü ortaya çıkaran en önemli bilimsel çalışmalardır. Cohen, Manion ve Morrison (2007) araştırmalarında, herhangi bir disiplin ile ilgili bilimsel tezlerin incelenmesi üzerine yapılan çalışmaların ilgili disiplinde araştırma yapmak isteyenlere yol göstereceğini vurgulamaktadır. Tasarlanan her yeni araştırma, kendinden önceki araştırmaların ışığında şekillenir. Bir bilim dalı alanı olarak değişim, gelişim ve yeniliklerden en erken etkilenen eğitim alanında yapılan araştırmalarda da eğilimlerin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır (Varışoğlu, Şahin ve Göktaş, 2013).

Eğitim alanının alt alanlarından biri olan müzik öğretmenliği eğitimi de yükseköğretim kurumlarının eğitim fakülteleri çatısı altında sürdürülmektedir. Gençel Ataman'ın (2014) belirttiği gibi, müzik öğretmenliği lisans programlarını tamamlayan bireylerin, müzik öğretmenliği mesleği alanında derinlemesine çalışarak uzmanlaşması ve lisans eğitiminden daha üst seviyede bilgi ve etkinliğe sahip olması da müzik eğitimi alanındaki lisansüstü eğitim süreçleri ile gerçekleşmektedir. Müzik öğretmenliği programlarının en önemli boyutlarından birini çalgı eğitimi oluşturmaktadır. Bu programlarda sürdürülen çalgı eğitimi, lisans programının devamı olarak müzik öğretmenliği bilim dallarının yüksek lisans ve doktora programlarına kadar uzanmaktadır. Müzik öğretmenliği programlarında çalgı eğitimi kapsamında birçok çalgının eğitimine yer verildiği bilinmektedir. Flüt eğitimi de müzik öğretmenliği lisans programlarından başlayarak müzik öğretmenliği bilim dallarının yüksek lisans ve doktora programlarına kadar uzanan bir süreç izlemektedir. Gençel Ataman'a (2009) göre, flüt eğitiminin çalgı eğitiminin bir alanı olarak müzik öğretmenliği bilim dallarının programlarında yer alması bu alandaki lisansüstü tez çalışmalarını da beraberinde getirmektedir. Tüm akademik alanlarda olduğu gibi flüt eğitimi alanında da gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların incelenmesi, flüt eği-

timi alanının geçmişteki durumunu ortaya koymak ve gelecekteki durumunu öngörmek açısından etkilidir. Bu nedenle, araştırma konusu kapsamında müzik öğretmenliği bilim dallarında yapılan flüt ile ilgili lisansüstü tez çalışmalarını analiz etmek ve bu çalışmaların eğilimlerini belirlemek flüt eğitiminin ihtiyaçlarını görmemiz açısından da büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, müzik öğretmenliği bilim dallarında yapılan flüt ile ilgili lisansüstü tezlerdeki araştırma eğilimlerinin belirlenmesine yöneliktir.

Bu amaçtan hareketle çalışmada; müzik öğretmenliği bilim dallarında gerçekleştirilen flüt ile ilgili lisansüstü tezler yıllara, üniversitelere, konu alanlarına, araştırma yöntemlerine, çalışmaya dahil edilen grubu belirleme şekline, örneklem seçme yöntemlerine, geçerlik-güvenirlik yöntemlerine, veri toplama araçlarına ve veri analiz yöntemlerine göre nasıl bir dağılım göstermektedir? Sorularına cevap aranmıştır.

Bu çalışma, kurum olarak müzik öğretmenliği bilim dalları, lisansüstü tezler olarak da YÖK veri tabanındaki flüt ile ilgili tezler ve araştırma kapsamı olarak da tezlerin araştırma probleminde belirlenen dağılımlarının incelenmesi ile sınırlı tutulmuştur.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Müzik öğretmenliği bilim dallarında yapılan flüt ile ilgili lisansüstü tezlerdeki araştırma eğilimlerinin belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışma doküman incelemesi tekniğinin kullanıldığı nitel bir araştırmadır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini ülkemizde flüt alanında yapılan 110 lisansüstü tez oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme olasılıklı olmayan örneklem tekniklerinden amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi, araştırmacının kendi kişisel gözlemlerinden hareket ederek sorunsalına uygun geldiğini düşündüğü belirli özellikleri taşıyan deneklerin seçildiği örneklemedir (Gürbüz ve Şahin, 2016). Araştırmanın örnekleminin seçiminde, örneklem grubunu oluşturan flüt ile ilgili tezlerin müzik öğretmenliği bilim dallarında yapılmış olması örnekleme seçme kriteri olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın örnekleme, 12'si doktora ve 30'u yüksek lisans olmak üzere flüt ile ilgili olarak yapılan toplam 42 tezdendir.

Tablo 1: Araştırmanın Örneklemine Oluşturan Lisansüstü Tezler

Tez Adı	Tez Türü
Güzel Sanatlar Liselerinde Flüt Eğitiminde Kullanılan Etüt ve Eserler	Yüksek Lisans
Bireysel Çalgı Flüt Eğitiminde Ton Kavramının İncelenmesi	Yüksek Lisans
Barok Dönemden 20. Yüzyıla Kadar Flüt Dörtlüsü İçin Bestelenmiş Eserler İle Bir Envanter Oluşturma ve Analiz Çalışması	Yüksek Lisans
Müzik Eğitimi Lisans Programında Yer Alan Bireysel Çalgı I-ı (Flüt) Dersine Yönelik Metot Önerisi	Yüksek Lisans
Ülkemizde Flüt ve Flüt Eğitimi Alanlarında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi(1987-2014)	Yüksek Lisans
Flüt Eğitiminde Temel Tekniklerin Kazandırılmasında Kullanılan Etütlerde Karşılaşılan Problemlere İlişkin Öğrenci Görüşleri	Yüksek Lisans
Bireysel Çalgı Flüt Dersi Alan Öğrencilerin Akciğer Kapasiteleri İle Flüt Çalma Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	Yüksek Lisans
Güzel Sanatlar ve Spor Liselerindeki Flüt Eğitiminin Öğrenci ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi	Yüksek Lisans
Reşat Aysu'nun Saz Eserlerindeki Flüt İcra Tekniklerine Uygun Ögeler ve Flüt Eğitiminde Kullanılabilirliği Üzerine Bir Araştırma	Yüksek Lisans
Romantik Dönem Bestecilerinin Flüt Eserleri ve Günümüz Flüt Eğitimine Yansımaları	Yüksek Lisans
Güzel Sanatlar ve Spor Liseleri Flüt Öğretim Programında Yer Alan Makamların Uygulanma Durumlarının Araştırılması	Yüksek Lisans
Flüt Eğitiminde Marcel Moysse'a Ait De La Sonorite Adlı Metodun İçeriği ve Çalışma Yöntemleri	Yüksek Lisans
Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Lisans Düzeyinde Verilen Flüt Eğitiminin Karşılaştırılması	Yüksek Lisans
Eğitim Fakülteleri Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümleri Müzik Eğitimi Ana Bilim Dallarında Uygulanmakta Olan Bireysel Çalgı Flüt Eğitiminde Karşılaşılan Teknik Problemlerin İncelenmesi	Yüksek Lisans
Flüt'te Ton Kavramı ve Flüt Eğitiminde Kullanılan Marcel Moysse'un 'De La Sonorite' Adlı Kitabının İncelenmesi	Yüksek Lisans
Eğitim Fakülteleri Müzik Eğitimi Bölümlerinde Eğitim Almakta Olan Flüt Öğrencilerinin Profili	Yüksek Lisans
Yan Flüt Eğitiminde Diyafram Nefesinin Önemi ve Diyafram Nefesinin Türkiye'de Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlardaki Yan Flüt Dersi Öğretim Programlarındaki Yeri	Yüksek Lisans
Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlarda Flüt Eğitimi Sürecinde Karşılaşılan Bedensel Rahatsızlıklar ve Öğrenci Başarısına Etkileri	Yüksek Lisans
Üniversitelerin Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalları Birinci Sınıf Flüt Eğitiminin ve Bu Eğitimde En Yaygın Kullanılan Etüt Ve Eserlerin 'Hedef ve Hedef Davranışlar' Açısından İncelenmesi	Yüksek Lisans
Türkiye'deki Üniversitelerin Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Flüt Dersi Programlarının Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri Flüt Programı İle Devamlılık Bakımından İncelenmesi	Yüksek Lisans
Anadolu Güzel Sanatlar Liselerinde Çalgı (Yan Flüt) Eğitimi Müfredat Programında Belirtilen Dil Teknikleri Öğretiminin İncelenmesi Üzerine Bir Çalışma	Yüksek Lisans

Tablo 1: Araştırmanın Örneklemini Oluşturan Lisansüstü Tezler (Devamı)

Tez Adı	Tez Türü
Eğitim Fakültelerinin Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Öğretmenliği Anabilim/Anasanat Dalı Bireysel Çalgı Eğitimi I-II (Flüt) Dersi İçin 'Yerelden Evrensel' Bir Öğretim Programı Model Önerisi	Yüksek Lisans
Üniversitelerin Müzik Eğitimi Anabilim / Anasanat Dallarında Flüt Eğitimi ve Bu Eğitimde Çağdaş Türk Flüt Müziğinin Yeri	Yüksek Lisans
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Flüt Eğitiminde Öğrencilerin Psiko-Motor Alan Hedef ve Davranışlara Ulaşma Düzeyleri	Yüksek Lisans
Anadolu Güzel Sanatlar Liselerindeki Flüt Eğitiminin Değerlendirilmesi ve Flüt Eğitimine Giriş Adlı Deneysel Çalışma Albümü	Yüksek Lisans
Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Bölümü 1995-1996 Öğretim Yılında Hazırlanan Tanım Programının Birinci Yılına Dayalı Yeni Bir Flüt Eğitimi Taslak Öğretim Programı	Yüksek Lisans
Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri Müzik Bölümü Hazırlık Sınıfı Flüt Eğitiminin Hedefler, Hedef Davranışlar İçerik Yönünden İncelenmesi Hazırlık Sınıfı Flüt Dersi İçin Bir Öğretim Programı Taslağının Hazırlanması	Yüksek Lisans
Silahlı Kuvvetler Mızıkça Astsubay Hazırlama Okulu'nda Uygulanan Flüt Eğitimi	Yüksek Lisans
Eğitim Fakülteleri Müzik Eğitimi Bölümlerinde Anadal Flüt Eğitimi Nasıl Olmalıdır?	Yüksek Lisans
Barok Dönemi Bestecilerinden J.S.Bach, G.F.Handel ve G.P. Telemann'ın Yan Flüt-Klavsen Yapıtlarının İncelenmesi	Yüksek Lisans
Flüt Eğitiminde Ters Yüz Öğrenme Modelinin Öğrencilerin Akademik Başarıları Motivasyonları ve Performansları Üzerine Etkisinin İncelenmesi	Doktora
Flüt Öğretiminde Birlikte Çalma Öğrenme Biçiminin Performans Kaygısı ve Motivasyon Düzeyine Etkisi	Doktora
Geleneksel Türk Halk Müziğinde Kullanılan Aksak Ölçülü Türkülerin Flüt Eğitimindeki Zorluklarının İncelenmesi	Doktora
Müzik Öğretmeni Yetiştiren Programlardaki Flüt Öğretimi Üzerine Kültürlerarası Bir Çalışma: Türkiye ve Almanya Örneği	Doktora
Flüt Öğretiminde Psikolojik Tıp Kuramına Dayalı Öğrenme Stili Odaklı Öğretim Uygulamalarının Öğrenci Başarı Düzeyine Etkisi	Doktora
Güzel Sanatlar ve Spor Liseleri Flüt Eğitiminde Kullanılan Köhler Op:33 I-Iı-Iıı No'lu Etüt Kitaplarının Flüt Konçertolarına Uygunluğu	Doktora
Geleneksel Türk Müziği Öğelerinin Flüt Eğitiminde Kullanılmasına Yönelik Bir Model Önerisi	Doktora
Flüt Öğretiminde Kullanılan Öğretim Yöntemlerinin Konulara Göre Etkililiğinin Değerlendirilmesi	Doktora
Flüt Eğitiminde Geleneksel Türk Müziği Eserlerinin Seslendirilmesine Yönelik Oluşturulan Etüt Yazma Modeli ve Bu Modelle Bestelenen Özgün Etütlerin Öğrenci Başarısı Üzerine Etkileri	Doktora
Flüt Eğitiminde Çağdaş Türk Flüt Eserlerinin Kullanımı ve Örnek Çalışma Egzersizleri	Doktora

Tablo 1: Araştırmanın Örneklemine Oluşturan Lisansüstü Tezler (Devamı)

Tez Adı	Tez Türü
Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlardaki Bireysel Çalgı (Flüt) ve Öğretimi Dersine Yönelik Flüt Öğretim Program Tasarısı	Doktora
Flüt Çalışmasından Kaynaklanan Bedensel Sorunlar Çerçevesinde Geliştirilmiş Bir 'Flüt Isınma Programı'	Doktora

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmaya ait veriler araştırmacı tarafından geliştirilen "Lisansüstü Tez Sınıflandırma Formu" yoluyla elde edilmiştir. Form, tezin adı, yazıldığı yıl, ait olduğu üniversite, konu alanı, kullanılan araştırma yöntemi, çalışmaya dahil edilen grubu belirleme şekli, örneklem seçme yöntemi, geçerlik yöntemi, güvenilirlik yöntemi, veri toplama aracı ve veri analiz yöntemi bölümlerinden oluşmaktadır. Tez Sınıflandırma Formu'nun oluşturulmasında öncelikle literatür taraması ve konu ile ilgili benzer araştırmaların incelenmesi yoluyla bir madde havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan madde havuzundan yola çıkılarak 12 bölüm içeren bir taslak Tez Sınıflandırma Formu hazırlanmıştır. Hazırlanan bu taslak form 3 uzman görüşüne sunulmuş ve uzman görüşü sonucunda taslak formdan 1 bölüm çıkarılarak 11 bölümden oluşan nihai form elde edilmiştir. Araştırmanın veri toplama aşamasında öncelikle YÖK Ulusal Tez Merkezi'ndeki tarama seçeneğiyle "flüt" ve "flüt eğitimi" anahtar kelimelerinin geçtiği 12 doktora, 14 sanatta yeterlik ve 81 yüksek lisans olmak üzere toplam 107 teze ulaşılmıştır. Yapılan ön inceleme sonucunda müzik öğretmenliği bilim dallarında yapıldığı belirlenen 12'si doktora ve 30'u yüksek lisans olmak üzere toplam 42 tez araştırmaya konu edilmiştir.

Çalışmada elde edilen verilerin analizinde içerik analizinden yararlanılmıştır. İçerik analizi, sözel, yazılı ve diğer materyallerin nesnel ve sistematik bir şekilde incelenmesine olanak tanıyan bilimsel bir yaklaşımdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Yıldırım ve Şimşek (2016) içerik analizinde yapılan işlemi, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamak olarak açıklamaktadır. Çalışma kapsamındaki tezler incelenerek tez sınıflama formu üzerinde belirlenen alanlara her bir tez kodlanıp sayısallaştırılarak veriler arasındaki ilişkiler belirlenmiştir. Verilerin analizinde sayı (n) değerleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Tablo 2: Flüt Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımları

Yıllar	Tez Türü		Toplam
	Yüksek Lisans	Doktora	
	n	n	n
2018	1	-	1
2017	2	1	3
2016	1	2	3
2015	1	-	1
2014	2	1	3
2013	-	1	1
2012	3	1	4
2011	2	1	3
2010	2	4	6
2009	1	-	1
2008	1	1	2
2007	1	-	1
2005	3	-	3
2004	1	-	1
2002	1	-	1
2001	1	-	1
2000	2	-	2
1999	1	-	1
1998	1	-	1
1996	1	-	1
1994	1	-	1
1987	1	-	1
Toplam	30	12	42

Tablo 2'de müzik öğretmenliği bilim dallarında flüt ile ilgili olarak yapılan lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımlarına yer verilmiştir. Tablodaki veriler incelendiğinde, flüt ile ilgili ilk yüksek lisans tezinin 1987 yılında, ilk doktora tezinin de 2008 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Tezlere ilişkin yıllara bakıldığında, en fazla yüksek lisans tezinin 2005 ve 2012 yıllarında, en fazla doktora tezinin de 2010 yılında yapıldığı görülmektedir. Ayrıca 2010 yılı, müzik öğretmenliği bilim dallarında flüt ile ilgili olarak yapılan lisansüstü tezlerin en fazla olduğu yıl olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 3: Flüt Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımları

Üniversiteler	Tez Türü		Toplam
	Yüksek Lisans	Doktora	
	n	n	n
Cumhuriyet Üniversitesi	1	-	1
Dokuz Eylül Üniversitesi	1	-	1
Gazi Üniversitesi	14	7	21
İnönü Üniversitesi	2	2	4
Marmara Üniversitesi	2	2	4
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1	-	1
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	1	-	1
Pamukkale Üniversitesi	2	-	2
Selçuk Üniversitesi	2	1	3
Uludağ Üniversitesi	4	-	4
Toplam	30	12	42

Tablo 3’de müzik öğretmenliği bilim dallarında flüt ile ilgili olarak yapılan lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımlarına yer verilmiştir. Tabloya göre yüksek lisans tezlerinin Cumhuriyet, Dokuz Eylül, Gazi, İnönü, Marmara, Mehmet Akif Ersoy, Niğde Ömer Halisdemir, Pamukkale, Selçuk ve Uludağ Üniversiteleri olmak üzere toplam 10 üniversiteye, doktora tezlerinin ise Gazi, İnönü, Marmara ve Selçuk Üniversiteleri olmak üzere 4 üniversiteye ait oldukları anlaşılmaktadır. Yine tabloya bakıldığında, en fazla yüksek lisans ve doktora tezinin ülkemizin en eski müzik öğretmeni yetiştiren kurumu olan Gazi Üniversitesi’nde yapıldığı anlaşılmaktadır. Gazi Üniversitesi’ni 4’er tez ile İnönü, Marmara, Uludağ Üniversiteleri ve 3 tez ile de Selçuk Üniversitesi izlemektedir.

Tablo 4: Flüt Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Konu Alanlarına Göre Dağılımları

Konular	Tez Türü		Toplam
	Yüksek Lisans	Doktora	
	n	n	n
Geleneksel Türk Müziği	2	3	5
Öğretim Yöntemleri	-	1	1
Öğrenme Stilleri	-	3	3
Program Geliştirme	4	2	6
Karşılaştırmalı Flüt Eğitimi	1	1	2
Flüt Eserleri	6	2	8
Mesleki Flüt Eğitimi	6	-	6
Flüt Eğitiminde Hedef ve Davranışlar	2	-	2
Flüt Teknikleri	6	-	6
Flüt Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar	1	-	1
Metod Önerisi	1	-	1
Flüt İle İlgili Araştırmalar	1	-	1
Toplam	30	12	42

Müzik öğretmenliği bilim dallarında flüt ile ilgili olarak yapılan lisansüstü tezlerin konu alanlarına göre dağılımları incelendiğinde, en fazla lisansüstü tezin 6 yüksek lisans ve 2 doktora tezi olmak üzere 8 tez ile Flüt Eserleri'ni konu edindiği anlaşılmaktadır. Bu konuyu sırasıyla 4 yüksek lisans ve 2 doktora tezi ile Program Geliştirme, 6'şar yüksek lisans tezi ile Mesleki Flüt Eğitimi ve Flüt Teknikleri, 2 yüksek lisans ve 3 doktora tezi ile Geleneksel Türk Müziği, 3 doktora tezi ile Öğrenme Stilleri, 1 yüksek lisans ve 1 doktora tezi ile Karşılaştırmalı Flüt Eğitimi, 2 yüksek lisans tezi ile Flüt Eğitiminde Hedef ve Davranışlar, 1 doktora tezi ile Öğretim Yöntemleri ve 1'er yüksek lisans tezi ile de Flüt Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar Metod Önerisi ve Flüt İle İlgili Araştırmalar konularının izlediği belirlenmiştir.

Tablo 5: Flüt Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımları

Araştırma Yöntemleri	Tez Türü		Toplam
	Yüksek Lisans	Doktora	
	n	n	n
Nitel	12	1	13
Nicel	15	5	20
Karma	3	6	9
Toplam	30	12	42

Tablo 5’de müzik öğretmenliği bilim dallarında flüt ile ilgili olarak yapılan lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımlarına yer verilmiştir. Tabloya göre 12 yüksek lisans ve 1 doktora tezi olmak üzere toplam 13 tezin nitel, 15 yüksek lisans ve 5 doktora tezi olmak üzere toplam 20 tezin nicel, 3 yüksek lisans ve 6 doktora tezi olmak üzere toplam 9 tezin de karma araştırma yöntemleri kullanılarak oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6: Flüt Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Çalışmaya Dahil Edilen Grubu Belirleme Şekline Göre Dağılımları

Çalışmaya Dahil Edilen Grup	Tez Türü		Toplam
	Yüksek Lisans	Doktora	
	n	n	n
Evren	9	3	12
Örneklem	15	4	19
Çalışma Grubu	6	5	11
Toplam	30	12	42

Tablo 6’da müzik öğretmenliği bilim dallarında flüt ile ilgili olarak yapılan lisansüstü tezlerin çalışmaya dahil edilen grubu belirleme şekline göre dağılımları incelenmiştir. Bu bulgudan yola çıkılarak, 9 yüksek lisans ve 3 doktora tezinin çalışmaya dahil edilen grubu evren, 15 yüksek lisans ve 4 doktora tezinin örneklem ve 6 yüksek lisans ve 5 doktora tezinin de çalışma grubu olarak belirlediği anlaşılmaktadır.

Tablo 7: Flüt Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Örneklem Seçme Yöntemlerine Göre Dağılımları

Örneklem Seçme Yöntemi	Tez Türü		Toplam
	Yüksek Lisans	Doktora	
	n	n	n
Basit /tesadüfi örnekleme	1	-	1
Amaçlı örnekleme	-	2	2
Belirtilmemiş	20	7	27
Toplam	21	9	30

Tablo 7’de flüt alanında yapılan lisansüstü tezlerden çalışmaya dahil edilen grubu örneklem ve çalışma grubu olarak belirleyen 21 yüksek lisans ve 9 doktora tezinin örneklem seçme yöntemlerine göre dağılımlarına yer verilmiştir. Tabloya göre 20 yüksek lisans ve 7 doktora tezi olmak üzere toplam 27 tezde örneklem seçme yönteminin belirtilmediği, 2 doktora tezinde amaçlı örnekleme ve 1 yüksek lisans tezinde de basit/tesadüfi örnekleme yöntemlerinden yararlanıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Flüt Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Geçerlik Yöntemlerine Göre Dağılımları

Geçerlik Yöntemi	Tez Türü		Toplam
	Yüksek Lisans	Doktora	
	n	n	n
Kapsam Geçerliği	3	5	8
Belirtilmemiş	27	7	34
Toplam	30	12	42

Müzik öğretmenliği bilim dallarında flüt ile ilgili olarak yapılan lisansüstü tezlerin geçerlik yöntemlerine göre dağılımları incelendiğinde, 27 yüksek lisans ve 7 doktora tezi olmak üzere toplam 34 tezde geçerlik yönteminin belirtilmediği görülmektedir. Tablo 7'den elde edilen diğer bir bulgu, 3 yüksek lisans ve 5 doktora olmak üzere toplam 8 tezde kapsam geçerliğinin kullanıldığıdır.

Tablo 9: Flüt Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Güvenirlik Yöntemlerine Göre Dağılımları

Güvenirlik Yöntemi	Tez Türü		Toplam
	Yüksek Lisans	Doktora	
	n	n	n
Cronbach Alpha	2	2	4
Test Tekrar Test	-	1	1
Belirtilmemiş	28	9	37
Toplam	30	12	42

Tablo 9'da müzik öğretmenliği bilim dallarında flüt ile ilgili olarak yapılan lisansüstü tezlerin güvenilirlik yöntemlerine göre dağılımlarına yer verilmiştir. Tabloda yer alan verilere göre 28 yüksek lisans ve 9 doktora tezinde güvenilirlik yönteminin belirtilmediği, 2 yüksek lisans ve 2 doktora tezinde Cronbach Alpha ve 1 doktora tezinde de Test Tekrar Test yöntemlerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 10: Flüt Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımları

Veri Toplama Araçları	Tez Türü		Toplam
	Yüksek Lisans	Doktora	
	n	n	n
Anket	17	7	24
Ölçek	-	3	3
Gözlem	2	1	3
Görüşme	6	5	11
Test	1	5	6
Doküman İnceleme	7	1	8
Toplam*	33	22	55

*Tablodaki toplam değerleri, kullanılan veri toplama araçlarının toplamalarını ifade etmektedir.

Müzik öğretmenliği bilim dallarında flüt ile ilgili olarak yapılan lisansüstü tezlerin veri toplama araçlarına göre dağılımlarına bakıldığında yüksek lisans tezlerinde toplam 33, doktora tezlerinde ise toplam 22 veri toplama aracının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yüksek lisans ve doktora tezlerinde kullanılan veri toplama araçlarının genel toplamlarına bakıldığında en fazla kullanılan veri toplama aracının (24 kez) anket olduğu bunu sırasıyla görüşme (11 kez), doküman incelemesi (8 kez), test (6 kez), ölçek (3 kez) ve gözlemin (3 kez) izlediği anlaşılmaktadır.

Tablo 11: Flüt Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Veri Analiz Yöntemlerine Göre Dağılımları

Veri Analiz Yöntemleri	Tez Türü		Toplam
	Yüksek Lisans	Doktora	
	n	n	n
Frekans/Yüzde	23	9	32
Ortalama/Standart Sapma	3	3	6
Ki-Kare Testi	-	1	1
T-Testi	-	2	2
ANOVA	1	2	3
Korelasyon	1	2	3
Parametrik Olmayan Testler	-	14	14
İçerik Analizi	6	5	11
Toplam	34	38	72

*Tablodaki toplam değerleri, kullanılan veri analiz yöntemlerinin toplamalarını ifade etmektedir.

Tezlerde kullanılan veri analiz yöntemleri incelendiğinde, yüksek lisans tezlerinde toplam 34, doktora tezlerinde ise toplam 38 veri analiz yönteminin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yüksek lisans ve doktora tezlerinde kullanılan veri analiz yöntemlerinin genel toplamlarına bakıldığında en fazla kullanılan veri analiz yönteminin (32 kez) frekans/yüzde olduğu bunu sırasıyla parametrik olmayan testler (14 kez), içerik analizi (11 kez), ortalama/standart sapma (6 kez), ANOVA (3 kez), korelasyon (3 kez), T-testi (2 kez) ve Ki-kare testinin (1 kez) izlediği anlaşılmaktadır.

SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Müzik öğretmenliği bilim dallarında yapılan flüt ile ilgili lisansüstü tezlerdeki araştırma eğilimlerinin belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, doküman incelemesi yöntemi ile ele alınan 30 yüksek lisans ve 12 doktora tezinin incelenmesine yer verilmiştir. Elde edilen bulgulardan hareketle, müzik öğretmenliği bilim dallarında yapılan flüt ile ilgili ilk yüksek lisans tezinin 1987, doktora tezinin ise 2008 yıllarında yapıldığı belirlenmiştir. Karaman ve Bakırcı'ya (2010) göre doktora öğrenimi alanda uzmanlaşma olanağı sağlayan ve bilim insanı, araştırmacı ve yüksek nitelikli insan gücünü yetiştirmek için oluşturulmuş üst düzey bir eğitim programı sürecidir. Sonuca bu bağlamdan bakıldığında, müzik öğretmenliği bilim dallarında yapılan flüt alanı ile ilgili doktora tezi çalışmalarının 10 yıllık yakın bir geçmişe uzandığı söylenebilir. Bu durum flüt alanında doktora eğitimi ile nicelik açısından daha çok uzmanlaşmanın gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmanın bulgularından hareketle 30 yüksek lisans tezinin Cumhuriyet, Dokuz Eylül, Gazi, İnönü, Marmara, Mehmet Akif Ersoy, Niğde Ömer Halisdemir, Pamukkale, Selçuk ve Uludağ Üniversiteleri olmak üzere toplam 10 üniversiteye, 12 doktora tezinin ise Gazi, İnönü, Marmara ve Selçuk Üniversiteleri olmak üzere 4 üniversiteye ait oldukları sonucuna varılmıştır. Bu üniversitelerden ülkemizin en eski müzik öğretmeni yetiştiren kurumu olan Gazi Üniversitesi toplam 21 teze en fazla yüksek lisans ve doktora tezinin yapıldığı üniversite olarak belirlenmiştir.

Müzik öğretmenliği bilim dalları eğitim fakültesi temeline dayalı olarak mesleki eğitim alanında öğretmen yetiştirme eğitimi, alan eğitimi alanında da müzik ve çalgı eğitimi üzerine yoğunlaşan eğitim programlarıdır. Tezlerin konu alanlarına göre çoğunlukla flüt eserleri, program geliştirme, mesleki flüt eğitimi, flüt teknikleri ve geleneksel Türk müziği gibi konularda yoğunlaştıkları ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç, müzik öğretmenliği bilim dallarının eğitim fakültesi temelli olması, genelde eğitim özelde de müzik ve çalgı eğitimi üzerine yoğunlaşması açısından anlamlı görülmektedir. Bu durum, Alabaş, Polat ve Kamer'in

(2012) eğitim fakültelerinin öğretmen adaylarına ve geleceğin akademisyenlerine mesleklerinde gerekli olan alan bilgisi ve mesleki eğitim bilgisi gibi temel becerileri kazandırması yönünde belirttiği görüşünü de destekler niteliktedir.

Çalışmanın bir diğer bulgusuna göre lisansüstü tezlerin çoğunlukla nicel araştırma yöntemini kullandıkları belirlenmiştir. Yüksek lisans tezlerinde nitel ve nicel yöntemler yaklaşık olarak eşit düzeyde tercih edilirken karma yöntem yalnızca 3 yüksek lisans tezinde tercih edilmiştir. Karma yöntem kullanılan tezlerin çoğunluğunu doktora tezleri oluşturmaktadır. Şahin, Yıldız ve Duman'a (2011) göre karma desenli çalışmalar çoğunlukla daha uzun süreç ve daha kapsamlı hazırlıklar gerektirmektedir. Doktora eğitiminin uzmanlaşma gerektirmesi, karma modelde yapılan tez çalışmalarının doktora süreçlerinde tercih edilmesinin bir açıklaması olarak görülebilir.

Tezlerin çalışmaya dahil edilen grubu belirleme şekline ilişkin bulgularına göre çoğunlukla örneklem üzerinde çalışmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Diğer bir yandan konu kapsamlarına göre evrenden veri toplamayı tercih eden tezlerin sayısı da dikkat çekmektedir. Müzik öğretmenliği bilim dallarında flüt ile ilgili olarak yapılan lisansüstü tezlerin veri toplama kaynaklarını çoğunlukla ortaöğretim/yükseköğretim kademesinde mesleki flüt eğitimi alan flüt öğrencileri ya da flüt öğretmen/öğretim elemanları oluşturmaktadır. Türkiye geneline bakıldığında, özel yetenek sınavı ile öğrenci alan bu kurumların öğrenci ve öğretmen/öğretim elemanı sayıları ulaşılabilirlik göstermektedir. Bu durum, bazı tezlerin evrenden veri toplamayı tercih etmelerinin bir nedeni olarak görülebilmektedir.

Çalışmaya dahil edilen grubu örneklem ve çalışma grubu olarak belirleyen 30 tezin 27'sinde örneklem seçme yönteminin belirtilmediği sonucuna varılmıştır. Örneklem seçme yöntemini belirten tezlerin 1'i yüksek lisans, 2'si ise doktora tezidir. Doktora eğitimi, eğitim sürecinde bilimsel olarak uzmanlaşmanın en son basamağı olarak bilinmektedir. Bu nedenle doktora eğitimi sürecinin bir ürünü olarak ortaya konulan tezlerin de bilimsellik ve nitelik açısından mümkün olduğunca kapsamlı olması gerektiği bir gerçektir. Bu durum, araştırma kapsamındaki doktora tezlerinin büyük bir bölümünde örneklem seçme yönteminin açıkça belirtilmemesinin büyük bir eksiklik olduğu sonucunu beraberinde getirmektedir.

Araştırmaya konu olan tezler geçerlik yöntemlerine göre incelendiğinde, toplam 42 tezden yalnızca 8'inde geçerlik yöntemine yer verildiği belirlenmiştir. Geçerlik yöntemine yer veren 8 tezde de geçerlik yöntemi olarak kapsam geçerliği kullanılmıştır. Geçerliğin kısaca bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği, başka herhangi bir özelliklerle karıştırmadan, doğru ölçebilme derecesi olduğu ve ölçme aracının doğru ölçüm yapıp yapmadığının bir göstergesi ol-

duğu düşünüldüğünde, tezlerin büyük çoğunluğunda geçerlik yöntemine yer verilmemesi olumsuz açıdan dikkat çekici görünmektedir. Diğer bir yandan, geçerlik yönteminin belirtildiği tezlerde kapsam geçerliğinin kullanılmış olması da Şenyurt ve Özer Özkan'ın (2017) da belirttiği gibi bu tezlerde veri toplama araçlarından anket, ölçek ve başarı testlerinin kullanılması ile ilişkilendirilmektedir.

Kullanılan güvenilirlik yöntemine göre yalnızca 5 tezde güvenilirlik yöntemine değinildiği anlaşılmaktadır. Güvenirlik yöntemine yer veren tezlerin az sayıda olması, tezlerin bu açıdaki yöntem eksikliğine dikkat çekmektedir. Güvenirlik yöntemi belirtilen tezlerde en fazla kullanılan yöntem Cronbach Alpha güvenilirlik yöntemidir. Bu durum, bu tezlerde veri toplama aracı olarak dereceleme tipi ölçme araçlarının kullanıldığı ve iç tutarlılığı sağlamanın önemsendiğini göstermektedir (Şenyurt ve Özer Özkan, 2017).

Tezlerde veri toplama araçlarından nicel olarak en çok anket ve testlerin, nitel olarak da görüşme ve doküman incelemesinin kullanılmış olduğu belirlenmiştir. Araştırma konusu ile ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında; Kurt ve Erdoğan'ın (2015) program değerlendirme araştırmalarını analiz ettiği çalışmasında, Sevgi'nin (2016) üniversite öğrencilerinin bilimsel araştırma eğilimleri konulu çalışmasında, Varışoğlu ve Şahin'in (2013) coğrafya eğitimi alanındaki tezler ve Yıldız'ın (2016) uluslararası dil dergilerinde yayımlanan makaleler konulu çalışmalarında nicel veri toplama aracı olarak çoğunlukla anket tekniğinden nitel veri toplama aracı olarak da doküman inceleme ve görüşme tekniklerinden yararlandıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, flüt alanında yapılan lisansüstü tezlerin de günümüzde birçok araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan teknikleri tercih ettikleri sonucunu ortaya koymaktadır.

Tezlerin veri analiz yöntemleri açısından özellikle yüksek lisans tezlerinde frekans ve yüzde değerlerini tercih ettikleri, bunun dışında dağılımın normal olmadığı ve örneklem sayısının az olduğu çalışmalarda parametrik olmayan testleri kullandıkları belirlenmiştir. Nitel yöntemin kullanıldığı ve görüşme tekniği ile veri toplanan tezlerde ise içerik analizi yöntemlerinden yararlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada ulaşılan sonuçlardan yola çıkılarak;

- Müzik öğretmenliği bilim dallarında yer alan yüksek lisans ve doktora programlarının ders aşamasında bilimsel araştırma yöntemlerinin ayrıntılarına önem verilmesi,
- Müzik öğretmenliği lisansüstü eğitim programlarında yer alan bilimsel araştırma yöntemleri kapsamındaki derslerin yalnızca teorik olarak değil uygulamalı olarak sürdürülmesi,

- Flüt eğitimi alanında çalışma yapacak genç araştırmacıların bilimsel araştırma yöntemleri konusunda yapılan yanlış ve eksiklikleri göz önünde bulundurarak çalışmalarına yön vermeleri,
- Yapılacak yeni çalışmaların özellikle yöntem bölümlerinde araştırma süreci ile ilgili her türlü ayrıntıya yer verilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acuner, H.Y. ve Türkan, M. (2016). Türkiye’de Din Eğitimi Alanı’nda Yapılan Lisansüstü Çalışmaların Konu Yönelimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), 1334-1343.
- Alabaş, R., Polat, Ü. ve Kamer, T. (2012). Öğretmenlerin Kariyer Gelişimlerinde Lisansüstü Eğitim: Tercih Sebepleri ve Süreçte Karşılaştıkları Sorunlar. *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 89-107.
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). *Research Methods In Education*. (6th ed.). New York: Routledge.
- Çifçi, T. (2017). Türkiye’de Coğrafya Eğitimi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin (2006-2017) Eğilimleri. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6 (4), 864-887.
- Evrekli, E., İnel, D., Deniz, H. ve Balım, A. G. (2011). Fen Eğitimi Alanındaki Lisansüstü Tezlerdeki Yöntemsel ve İstatistiksel Sorunlar. *İlköğretim Online*, 10 (1), 206-218.
- Gençel Ataman, Ö. (2006). Ülkemizde Flüt Ve Flüt Eğitimi Alanlarında Yapılan Lisansüstü Tezler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17 (1), 341-352.
- Gençel Ataman, Ö. (2014). Müzik Öğretmeni Adaylarının Lisansüstü Eğitime Yönelik Tutumlarının İncelenmesi (Balıkesir Üniversitesi Örneği). *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 43, 1-15.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. (3. Bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hazır Bıkmaz, F., Aksoy, E., Tatar, Ö. ve Atak Altınyüzük, C. (2013). Eğitim Programları ve Öğretim Alanında Yapılan Doktora Tezlerine Ait İçerik Çözümlemesi (1974-2009). *Eğitim ve Bilim*, 38 (168), 288-303.
- Karaman, S. ve Bakırcı, F. (2010). Türkiye’de Lisansüstü Eğitim: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 94-114.
- Köksalan, B. (1999). *Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Köksalan, B., İlter, İ. ve Görmez, E. (2010). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sosyo-Kültürel Özellikleri ve Lisansüstü Eğitim İsteklilikleri Üzerine Bir Çalışma (Fırat, Erzincan ve İnönü Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği ABD Örneği). *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 277-299.
- Kurt, A. ve Erdoğan, M. (2015). Program Değerlendirme Araştırmalarının İçerik Analizi ve Eğilimleri: 2004-2013 Yılları Arası. *Eğitim ve Bilim*, 40 (178), 199-224.

- Oğuzkan, F. (1993). *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. (3. Bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- Sevgi, H.M. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Bilimsel Araştırma Eğilimlerinin Belirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 12, 44-53.
- Şahin, M., Gögebakan Yıldız, D. ve Duman, R. (2011). Türkiye'deki Sosyal Bilgiler Eğitimi Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 96-121.
- Şenyurt, S ve Özer Özkan, Y. (2017). Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezlerinin Tematik ve Metodolojik Açidan İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 16 (2), 628-653.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Tavşancıl, E., Çokluk, Ö., Çıtak, G. G., Kezer, F., Yıldırım, Ö. Y., Bilican, S., Büyükturan, E. B.,
- Şekercioğlu, G., Yalçın, N., Erdem, E. & Özmen, D. T. (2010). *Eğitim Bilimleri Enstitülerinde Tamamlanmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi (2000-2008)* (Rapor No: 09B5250006). Ankara: Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Raporu.
- Varişoğlu, B., Şahin, A. ve Göktaş, Y. (2013). Türkçe Eğitimi Araştırmalarında Eğilimler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13 (3), 1767-1781.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (10. Bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, D. (2016). Uluslararası Dil Dergilerinde Yayımlanan Makalelerin Amaç/Konu ve Yöntem Açısından İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36 (2), 399-425.
- Yükseköğretim Kurulu. (Nisan 2016). *Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği*. 21 Ocak 2019 tarihinde <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=7.5.21510&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=L%4%B0SANS%3%9CST%3%9C%20E%4%9E%4%B0T%-C4%B0M%20VE%20%3%96%4%9ERET%4%B0M%20Y%3%-96NETMEL%4%B0%4%9E%4%B0> adresinden erişildi.

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI VE DERS KİTAPLARININ (2018) DİJİTAL VATANDAŞLIK KAVRAMI VE ALT BOYUTLARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ¹

The Research of Social Studies Books and
Teaching Program (2018) within The Framework
of Digital Citizenship Notion and Sub Dimension

Gönderim Tarihi: 03.11.2019

Kabul Tarihi: 28.05.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.581917

Tolga KARA*
Emin ATASOY**

ÖZ: Teknolojik ve siyasi gelişmelerin hızlandığı, sosyal, davranışsal ve etik anlayışların dönüşüme uğradığı, çağır açan yeni bilimsel ve kültürel gelişmelerin yaşandığı bir zaman diliminde yaşanılmaktadır. Özellikle insanlık tarihinin son yüzyılında yaşanan inanılmaz gelişimi ve dünyanın artık küresel bir köy haline gelmesi, günümüzde kullanılan birçok kavramı, olguyu veya anlayışı ya değişime uğratmış ya da tamamen ortadan kaldırmıştır. Değişime uğrayan ve üzerinde tartışmaların yaşandığı olgulardan biri de “vatandaşlık” olgusudur. Coğrafi ve siyasi sınırlara bağlı bir vatandaşlık anlayışının küreselleşmeyle birlikte ortadan kalkması, teknolojinin özellikle de internetin gündelik hayatın hemen her alanına egemen olması, akıllı teknolojik cihazların kullanımının 4-5 yaş düzeyindeki çocuklara kadar inmesi, teknoloji çağı olarak adlandırılan bu dönemde vatandaşlık olgusunu da dijital bir boyuta taşımıştır. Bu kapsamda bilişim teknolojilerindeki güncel gelişmeleri izleyen ve aktif olarak kullanım sağlayan bireylerin, bilinçli bir vatandaşın yapması gereken davranışları dijital ortamda da aynı şekilde devam ettirmesi, neleri yapmaları ya da nele-ri yapmamaları gerektiği dijital vatandaşlık kavramını ortaya çıkarmıştır. Mevcut eğitim sistemi içinde sosyal bilgiler öğretim programının, dijital vatandaşlık modelini öğrenciye kazandırmak için en uygun öğretim programı olduğu söylenebilir. Dijital vatandaşlık olgusu, özünde kuramsal bir özellik taşıdığı için çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Dijital vatandaşlığa ilişkin ayrıntılı bilginin oluşturulması için uluslararası ve ulusal literatürde yer alan çalışmalar doküman incelemesi tekniğinden faydalanılarak taranmıştır. Bununla birlikte 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve ders kitaplarında dijital vatandaş

¹ Bu çalışma 30 Ekim-1 Kasım 2018 tarihleri arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi tarafından düzenlenen 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Sempozyumunda “Dijital Vatandaşlık Kavramı ve 2017 Sosyal Bilgiler Müfredatındaki Yeri” isimli bildirinin geliştirilmiş ve düzenlenmiş halini oluşturmaktadır.

* Doktora Öğr., Bursa Uludağ Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü/Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, tolgakara01@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9107-4248

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi/Eğitim Fakültesi/Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı, eatasoy@uludag.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6073-6461

oluşturmada rol oynayabilecek konuların tespiti için içerik analizi kullanılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, yeniden yapılandırılan ve 2018 yılında güncellenen Sosyal Bilimler Öğretim Programının öğrenme alanı ve içeriklerinin dijital vatandaşlık ve alt boyutları açısından değerlendirilmesini yapmak ve dijital vatandaş yetiştirmek açısından yeterliliğini ortaya koymaktır. Araştırma sonucunda dijital vatandaşlığın ve alt boyutlarının 2018 SBÖP'nda yer alan kazanımlarda yeterli düzeyde yer almadığı, sınıflar bazında ve öğrenme alanlarında yer alan konuların dağılımının ise düzensiz olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Vatandaşlık, Teknoloji, Sosyal Bilgiler Öğretimi, Öğretim Programı.

ABSTRACT: It is being lived in an era in which behavioural and ethic understanding transform and groundbreaking novelties take place in science and culture. Especially the incredible change and development occurring in the last century of humanity and world's turning into a global village have either transformed present concept and understanding or completely abolished them. One of the concept being changed and debated on is the phenomenon of citizenship. With the abolishment of citizenship defined by geographical and political borders through globalisation, internet's penetration into almost all walks of daily life, smart phones' wide range use even by 4-5 years old have carried citizenship into a digital dimension at the age called tecnology. Within this concept that the people who follow the newsworthy developments and can use them actively maintain the responsible behaviours which a conscious citizen should carry out in a digital environment in the same way, to do's and not to do's have created the concept of digital citizenship. It can be said that social studies is the best educational program to provide students with digital citizenship concept in current education system. As digital citizenship phenomenon has qualitative aspect a qualitative method has been adopted in this study. In order to form detailed information about digital citizenship, national and international literatures have been reviewed by using document examination method. In addition contenct analysis has been utilised to find out topics in 2018 social studies class books and curriculum that can help to create " a digital citizenship". Taking this into consideration our purpose is to evaluate social studies education program's learning areas and contents which was updated and reconstructed in 2018. In terms of digital citizenship and it's subdimension to slow its proficiency to create digital citizenship. As a result of the study, it has been established that digital citizenship and its sub dimensions are not represented at a satisfactory level in terms of learning outcomes in 2008 Social Studies Curriculum and it has been founded that they are irregular with regard to the distribution of the topics regarding grades and areas of learning.

Keywords : Digital Citizenship, Tecnology , Teaching Social Studies, Curriculum.

GİRİŞ

Gezegemizi kendi çıkarları ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmeye çalışan ve farklı kimliklere sahip olan milyonlarca insan, zaman, kültür ve coğrafi mekan gibi aktörlerin etkisiyle çeşitli sosyal, politik, teknolojik ve ekolo-

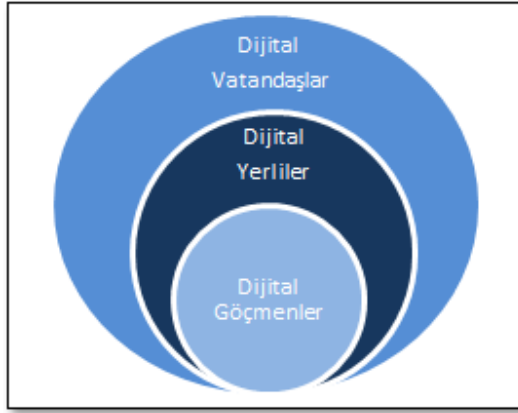
jik değişimler geçirmişlerdir. Milyonlarca birey bir yandan bu değişime katkı sağlamış ve onu hızlandırmış, diğer yandan da değişen ve değiştiren rollerini birlikte üstlenmişlerdir. İkel çağlarda mağara yaşamında “ben” duygusu ile yaşayan insanoğlu, “biz” olmanın adımlarını aidiyet duygusu ile atmıştır. Özellikle insanlık tarihinin son yüzyıldaki inanılmaz değişimi, birçok yeni kavramın ortaya çıkmasına neden olmakla birlikte, mevcut kavramların da zaman şartlarına göre değişmesini de beraberinde getirmiştir. Değişime uğrayan kavramlardan birisi de vatandaşlık kavramıdır (Görmez, 2017: 2). Vatandaşlık kavramı en basit şekliyle tanımlanacak olursa; şahısların devlete olan bağlılığını ortaya koyan ve devletin resmi sistemi içerisindeki konumunu belirleyen siyasi bir kimliktir. Vatandaşlık bağı ile birlikte bireye bazı haklar tanınırken, birtakım sorumluluklar da yüklenmektedir. Vatandaşlık kavramı ilk kez Antik Yunan’da siyasi ve kamusal düzenin ortaya çıkmasıyla birlikte ifade edilmiştir (Özkazanç, 2009: 249). Sonraki yüzyıllarda medeniyetlere ve ülkelere göre farklılık arz eden bu kavramın, 1789 Fransız İhtilali ile birlikte anlam kazanan vatandaş/yurttaş kavramlarının günümüze kadar çeşitli haklar ile birlikte geliştiği görülmektedir.

Vatandaşlık kavramı, Globalleşme ve Postmodernizm’in etkileriyle birlikte farklı boyutlar kazanmış, 1990’lı yıllardan günümüze kadar farklı alanlarda yeniden tanımlanmıştır. Bu çerçevede çevresel, küresel, çok kültürlü ve cinsiyete dayalı vatandaşlık gibi yeni çalışma alanları ortaya çıkmıştır (Isin ve Turner, 2002 akt: Aslan, 2016:1). Bilişim alanında yaşanan gelişmelerin dünyada birçok alanda etkili olmasıyla birlikte özellikle ekonomi, siyasi ve sosyo-kültürel açıdan birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Günümüzde sıkça karşılaştığımız dijital vatandaş, e-vatandaş gibi kavramlara alan yazında sıklıkla rastlanmaya başlanmıştır (Kocadağ, 2012:4). XX. ve XXI. yüzyılda bilim, sanayi ve teknoloji alanında yaşanan baş döndürücü değişim, özellikle de bilgisayar ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte, hem öğrencilerin hem de ebeveynlerin gündelik hayatında çok sayıda yenilik ve modernleşme yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle 1950’li yıllardan itibaren ortaya çıkan teknolojik gelişmeler sonucunda bilgiye her yerden, her zaman ve her coğrafi mekândan ulaşılabilen ve bireyler farklı ülkelerde yaşayan vatandaşlar ile kolayca iletişim kurabilmektedir. Yaşanan bütün bu gelişmeler vatandaşlık kavramının farklı bir boyut kazanmasına ve dijital vatandaşlık kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dijital teknolojilerin etkisi altında yaşanan bu dönemde, insanların kendi ülkelerine ait vatandaşlık kimliklerinden önce dijital vatandaşlık kimliğine sahip olduğu görülmektedir (Kuş vd., 2017:303). Başka bir deyişle, küreselleşen dünyada bir yandan internetin sağladığı iletişim ve haberleşme devrimiyle birlikte ülke sınırları adeta ortadan kalkmış, diğer yandan da dijital vatandaşlık kavramı yüksek sesle tartışılmaya başlanmıştır (Çubukçu ve Bay-

zan, 2013:149). Bunun sonucunda, teknolojiyi etkili bir biçimde kullanan ve dünyadaki gelişmeleri yakından takip edebilen vatandaşların dijital ortamda neleri yapıp, neleri yapamayacağını bilmesi dijital vatandaşlığın temel unsuru haline gelmiştir (Görmez, 2016:130).

Eğitimci yazar Marc Prensky (2001) tarafından ortaya atılan “dijital yerli ve dijital göçmen” kavramları ise, nesillerin bilişim teknolojisinin karşı konulmaz gücü karşısında ne şekilde sınıflandırıldığını ortaya koymaktadır. Prensky’ya göre, X kuşağı (1965-1979 arası doğan nesil) teknolojiyle sonradan tanışarak teknolojiyi hayatına dâhil eden ve dijital göçmen olarak tanımlanan bir kuşak iken; dijital yerli olan Y kuşağı ise (1977-1994 arası doğan nesil) teknolojinin odağında büyüyen, ancak içerisinde dijital yerli ve göçmenleri barındıran, boyut değiştiren kuşak olmuştur. Yazar, 21. yüzyılda teknolojinin göbeğinde doğan nesli ise Z kuşağı olarak sınıflandırmakla birlikte, bu kuşağı, kendinden önce doğan X,Y ve Boomers olarak ifade edilen 1964 yılı öncesi doğan nesle göre internet teknolojisini tercih eden ve yazılı metinlerden ziyade görsel metinlere daha fazla önem veren bir nesil olarak ifade etmişlerdir (Evrar, 2012 akt: Çubukçu ve Bayzan 2013:150).

Şekil 1: Dijital Nesiller

Kaynak: (Bayzan ve Çubukçu, 2013)

Dijital vatandaşlık kavramının anlamına baktığımızda birçok bilim insanının bu kavramı açıklamaya yönelik değişik bakış açıları getirdiği görülmektedir. Özellikle alanyazında kabul görenlerin başlıcaları şunlardır: Ribble ve Bailey (2007) 'e göre dijital vatandaşlık teknoloji kullanımı esnasında, kanuna, toplumda yerleşmiş ilkelere ve kural olarak kabul edilmiş temel esaslara uygun şekilde eylemde bulunmaktır. Farmer (2010) ise, bu kavramı, Dijital bilgileri uygun biçimde seçip sınıflandırarak dijital alana aktif bir şekilde katılım sağlayan, elde ettiği bu bilgileri kişisel gelişiminin yanı sıra toplumun faydasına da kullanan

kişiler olarak tanımlarken; Mossberger, Tolbert ve McNeal (2007) dijital vatandaşları, dijital ortamda vatandaşlık görevini yerine getirmenin yanı sıra politik bilgi ve ekonomik kazanım için teknolojiyi sık ve etkili bir biçimde kullanan bireyler olarak ifade etmektedirler. Uluslararası Eğitimde Teknoloji Derneği ise; dijital vatandaşı devleti ve toplumsal konular ilgilendiren durumlarda çevrimiçi ortamlara aktif katılım becerisi olarak tanımlamasının yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojilerini çevrimiçi ortamlarda yasal çerçeve içerisinde hak ve özgürlüklerinin sınırlarını bilerek, ahlaki kurallara uyarak ve sorumluluk anlayışı içerisinde kullanmak olarak ifade etmektedir (ISTE, 2007). Tanımlardaki ortak noktalardan hareketle; Dijital vatandaş olarak tanımlanan ve bu kimliğe sahip bireylerin interneti yasal kurallara uygun şekilde, etkin ve düzenli kullanmak, çevrimiçi ağlara aktif bir şekilde katılım sağlamasının yanı sıra bilişim teknolojilerini etik değerlere, toplumsal kurallara ve yasalara uygun bir şekilde kullanmasını bilen kişiler olarak ifade etmektedirler (Sakallı ve Çiftçi 2016:103).

Teknolojinin özellikle de internet kullanımının hayatımızda yaptığı değişikliklerden bahsederken genellikle olumlu taraflarından yani insan hayatını kolaylaştıran, üretim faaliyetlerini arttıran, eğitim ve sağlık gibi kamusal alanlarda insanlara sunmuş olduğu hizmetlerden bahsedilmektedir. Ancak diğer taraftan bakıldığında aslında internetin hayatımıza girmesiyle birlikte birçok olumsuzluk da beraberinde gelmiştir. Özellikle kötü niyetli insanların elinde teknoloji bir silah gibi kullanılmaya başlanmıştır. Oxley (2010) hemen her gün medyada ve sosyal ağ sitelerinde, internet aldatmacalarının ve siber zorbalığın yaygınlaştığı, bunun yanı sıra kredi kartı sahtekârlığı, oyun bağımlılığı, virüsler, pornografi bağımlılığı, nefret sitelerini de dijital bir hastalık olarak nitelendirmektedir. Eğitim, sağlık, iletişim ve hizmet gibi birçok alanlarda bizlere kolaylık sunarak hayatımızı kolaylaştıran internet aynı zamanda yeni nesli, sosyal ilişkileri zayıf, bilgisayar başında çok fazla zaman tüketen bir nesil haline dönüştürmeye başlamıştır.

Dijital vatandaşlık, teknolojiyle bütünleşmiş bir toplumda öğrencileri ve teknoloji kullanıcılarını geleceğe hazırlamak için bir yol olarak sunulmaktadır. Dijital vatandaşlık sorumlu ve uygun (etik) teknoloji kullanım normlarıdır. Bu kavramın ve alt boyutlarının bilinmesinden daha önemli olan konu ise bu kavramın gençlere nasıl öğretileceği sorusuna cevap bulunmasıdır. Marc Ribble, dijital vatandaşlık kavramını REPs (Respect, Educate, Protect/ Saygı Duy, Eğit, Korum) olarak ele alıp yeniden tanımlamıştır. Bu üç ana öğrenme alanı altında dokuz madde yer almaktadır (Bakır, 2016:7).

1. Saygı Duy (Kendine ve diğerlerine)

- a. Görgü kuralları (Etiquette)
- b. Erişim (Access)

- c. Hukuk (Law)
2. Eğit (Kendini) ve İletişim Kur (diğerleri ile)
 - a. İletişim (Communication)
 - b. Okuryazarlık (Literacy)
 - c. Ticaret (Commerce)
3. Korum (Kendini ve diğerlerini)
 - a. Hak ve Sorumluluklar (Rights and Responsibility)
 - b. Güvenlik (Safety-Security)
 - c. Sağlık (Health and Welfare).

Ribble'in üç ana öğrenme alanı üzerinde açıkladığı dijital vatandaşlığı Ribble, Bailey ve Ross (2004) dokuz alt boyuta göre yeniden düzenlemiştir. Bu alt boyutlar şunlardır:

1. **Dijital Erişim:** Toplumdaki her bir bireyin dijital teknolojiye herhangi bir yerden, hızlı ve kaliteli bir şekilde ulaşabilmesidir.
2. **Dijital Ticaret:** Çevrimiçi ortamda alışveriş yapmak ve bankacılık işlemlerinin yapılması.
3. **Dijital İletişim:** İletişimin büyük bir bölümünün internet teknolojisiyle çevrimiçi bir şekilde ve özellikle sosyal ağlar kullanılarak yapılması.
4. **Dijital Okuryazarlık:** İnternet üzerinden herhangi bir konuda araştırma yapmak, bilgi toplamak ve yapılan araştırmayı değerlendirmek.
5. **Dijital Etik:** Dijital ortamda internet kullanımı esnasında başkalarının haklarına saygı duyacak şekilde hareket etmek.
6. **Dijital Kanun:** Günlük hayatta suç olarak kabul edilen bütün davranışların internette de yapılmasının suç olduğunu bilerek hareket etmesi ve internette suç işleyen insanları saptadığında ilgili mercilere şikâyet etmesi.
7. **Dijital Haklar ve Sorumluluklar:** Dijital araç ve gereçleri herkesin özgürce kullanması, bu araçlar sayesinde herkesin düşüncelerini özgürce ifade edebilmesi ve dijital ortamda işlenen suçlar ve yapılan haksızlıklara karşı şikâyet hakkının kullanılması.
8. **Dijital Sağlık:** Dijital ortam kullanımında fiziksel ve psikolojik olarak sağlıklı olma durumu.
9. **Dijital Güvenlik:** Dijital araç ve gereçlerin kullanımı sırasında, kullanıcıların şahsi özel bilgi güvenliğini sağlayabilmesi, donanım, yazılım ve ağ güvenliklerini sağlayabilmesi.

Günümüzde teknolojik gelişmelerin en çok etkilediği alanların başında eğitim gelmektedir. Çocuklar okullarla tanışmadan önce dijital dünyayla özellikle de internet ile tanışmaktadırlar. Çevremize baktığımızda ellerine tablet veya telefon verilerek aileleri tarafından avutulmaya çalışılan 4-5 yaşlarında çocuklar görmek mümkündür. Hayatımıza bu kadar erken giren, okulla tanışmadan dijital dünya ile tanışmak zorunda olduğumuz bir dünya ile nasıl baş edeceğimiz ya da hayatımızı tamamen esaret altına almadan sadece ondan faydalanarak nasıl geçireceğimiz sorularına cevaplar aramamız gerekmektedir. İşte bu noktada eğitim devreye girmeli ve dijital vatandaş olarak yetişecek olan neslin yaşayacağı muhtemel sorunlar karşısında bilinçlenmesini sağlamalıdır. Özellikle başarılı bir dijital vatandaş yetiştirmek için bu süreç aile eğitimlerini de kapsayacak şekilde yapılmalıdır.

Dijital vatandaşlığın kazandırılmasında eğitim-öğretim süreci oldukça etkili ve önemlidir. Çünkü bir toplumda kendini geliştirmiş, çağın gerektirdiği becerileri yerine getiren ve değişime açık bireyleri yetiştirmenin en önemli yolu, nitelikli bir ilköğretim sürecinden geçmektedir. Çocukların bilgi, beceri ve değerlerinin büyük ölçüde oluştuğu bu dönemde bilgi iletişim teknolojilerini toplumsal alan içerisinde uyumlu ve etkin bir biçimde yaşamaları için onlara bilgi ve becerinin yanı sıra değerler ve tutumlar da kazandırılmalıdır (Karaduman ve Öztürk 2014: 43). Sosyal Bilgiler dersi, ilköğretim çağındaki çocukların iyi bir vatandaş olabilmelerini sağlayan en önemli derslerin başında gelmektedir. Sınırları çizmenin gün geçtikçe zorlaştığı dijital dünyada hedeflenen insan profili, onları küresel birer vatandaş olarak yetiştirilmesinin yanı sıra aktif bir şekilde etkileşim içerisinde olduğu dijital teknolojileri, kurallara uygun bir şekilde kullanmaları sağlanmak olmalıdır (Aslan, 2016: 46). İşte bu anahtar role sahip SBDÖP'da çağın yönelimlerine uygun olarak sosyo-kültürel ve teknolojik yönlerden daha donanımlı bir nesil yetiştirmek amaçlanmaktadır. Güncellenen programda ayrıca geleceği gelenekselle kaynaştırma gayesiyle birbiriyle ilişkili bilgi, beceri ve değerlerin bir bütünü olarak organize edildiği yedi öğrenme alanıyla yeniden düzenlenmiştir (Taş ve Kıroğlu, 2018:702). Çalışmada sınıf düzeyindeki kazanımlar ile ilişkilendirilecek olan öğrenme alanlarını ayrıntılı incelemenin faydalı olacağı görülmektedir. Bu değerlendirmeyi gerçekleştirmek amacıyla MEB tarafından yayımlanan 2018 SBÖP'na göre incelenen öğrenme alanları şu şekildedir:

1. Birey ve Toplum

Bu öğrenme alanında Sosyal Bilgiler dersi, psikoloji, sosyoloji gibi çeşitli disiplinler yardımı ile öğrencinin "Ben" kavramından yola çıkarak kendisini tanıması ve "Biz" kavramı ile de topluma ortak olması amaçlanmıştır.

2. Kültür ve Miras

Tarih konularını odak noktasına yerleştiren bu öğrenme alanı ile öğrencilere, Türk kültürünün temelinden hareketle milli bilinç oluşturma ve dünya kültürel mirasına olan katkımız kavratılır.

3. İnsanlar, Yerler ve Çevreler

İnsan ve çevre etkileşimini temel alan coğrafya odaklı bu öğrenme alanı ile öğrencilere insan yaşamı için gerekli mekânsal temel bilgi, beceri ve değerleri, yakından uzağa, basitten karmaşığa yaklaşımı ile önce yakın çevresinden hareketle ülkesi, daha sonra ise Dünyamız tanıtılarak benimsetilmeye çalışılmaktadır.

4. Bilim, Teknoloji ve Toplum

Öğrencilerden bilimsel düşünme süreçlerini kavramaları ve toplum yaşantısını önemli değişikliği uğratan teknolojinin geçmişini, bugünü ve yarınını irdelemeleri beklenir. Ayrıca bu öğrenme alanı teknoloji-doğa ilişkisi ve bilimsellik- akademik dürüstlük kavramlarını da dikkate almaktadır.

5. Üretim Dağıtım ve Tüketim

Ekonomi ile ilişkili konuların tipik teması olan bu öğrenme alanında hedef, öğrencilerin ekonomiye dair gündelik hayatta karşılaşacağı temel kavramları öğrenmesi, ayrıca öz kaynaklar konusunda bilinçli bir tüketici olması, üretim, dağıtım, tüketim ilişkisini kurmasıdır.

6. Etkin Vatandaşlık

Sosyoloji ve siyaset bilimi alanları aracılığıyla etkin vatandaşlık kavramına odaklanan bu öğrenme alanı. Öğrencilere demokratik yollar öğretilerek hayata katılmaları, toplum düzenine uymanın önemi, toplumsal sorunların nasıl çözüldüğü dair bilgiler ile devlet gücünün varlığı benimsetilir.

7. Küresel Bağlantılar

Bu öğrenme alanında dünyanın globalleşmesinden hareketle küresel bağlantılar, ulusal ve uluslararası organizasyonlar, dünyadaki diğer devletleri ile işbirliğinin önemi vurgulanmaktadır.

Dijital vatandaşlık kavramı ile ilgili olarak alan yazın incelendiğinde konu ile ilgili çalışmaların son dönemde artmasına rağmen henüz çok yeni bir çalışma alanı olduğu görülmektedir. Çalışmaların bazıları nicel, bazıları nitel, bazıları ise her ikisini de içeren yöntemlerin kullanılmasıyla desenlenmiştir. Ribble ve Bailey'in (2007) dijital vatandaşlığın dokuz alt boyutu pek çok çalışmada temel kuramsal çerçeve olarak ele alınmıştır. Çalışmaların bazılarında bu boyutların

hepsinden söz edilmemiş, hedef kitleye ve amaca göre değişik boyutlar ele alınmıştır (Vural, 2016: 39). Çalışmalar genellikle öğretmen adayı, öğretmen veya öğrencilerin dijital vatandaşlık düzeylerini belirlemeye yönelik çalışmalarlardır. Doktora ve Yüksek Lisans Tezi olarak (Karaduman, 2011; Kocadağ, 2012; Elçi, 2015; Öztürk, 2015; Sakallı, 2015; Aslan, 2016; Bakır, 2016; Vural, 2016) çalışmaları dikkat çekerken; makale olarak incelendiğinde (Çubukcu ve Bayzan, 2013; Karaduman ve Öztürk, 2014; Görmez, 2016 ve 2017; Sakallı ve Çiftçi, 2016; Karaduman, 2017; Çakmak ve Aslan, 2018; Vural ve Kurt, 2018) çalışmalarının yapıldığını görülmektedir. SBÖP'nin Dijital Vatandaşlık düzeyi hakkında (Görmez, 2017) yapılan çalışma sadece ilkokul 4. Sınıf düzeyinde ve 2012 programı baz alınarak yapılmıştır. Turan ve Karasu-Avcı, 2018 tarafından yapılan çalışmada ise Dijital Vatandaşlık 2018 SBÖP kazanım bazında ele alınmış, Dijital Vatandaşlığın alt boyutları ve güncellenen ders kitapları incelenmemiştir. Bu çalışmada ise 2018 yılında güncellenen SBÖP'nin ve yenilenen ders kitaplarının bütün sınıflar düzeyinde (4, 5, 6 ve 7. Sınıflar) dijital vatandaşlık ve alt boyutlarını inceleyen bir çalışma olup, özellikle ders kitaplarında yer alan konu içeriklerinin dijital vatandaşlık ve alt boyutlarının ne düzeyde yer aldığını saptaması açısından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, bireyin ve toplumun değişen ihtiyaçları karşısında farklı bir boyut kazanan vatandaşlık kavramlarından biri olan dijital vatandaşlık anlayışının tartışılması ve bu anlayışın 2018 SBÖP'da yer alan amaç, kazanım ve beceriler açısından irdelenmesi sağlanmaktır. Özellikle güncellenen ders kitaplarının öğrenme alanlarında bulunan konu içeriklerinin, dijital vatandaşlık ve alt boyutlarına ne ölçüde yer verildiği ve sınıflar bazında yedi öğrenme alanına ne kadar yansıtıldığının tespit edilmesidir. Yapılan bu tespitle bir sonraki yapılacak olan SBÖP ve ders kitaplarının güncelleme çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Dijital vatandaşlık olgusu; üzerinde tartışmaların devam ettiği dinamik bir olgu ve özünde kuramsal bir özellik taşıdığı için, bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Bu bağlamda dijital vatandaşlığa ilişkin ayrıntılı bilginin oluşturulması için uluslararası ve ulusal literatürde yer alan çalışmalar içerik analizi tekniğinden faydalanılarak taranmıştır. Tarama sonucunda çalışmaya kuramsal çerçeve oluşturabilecek, öğretim programını değerlendirilebilecek ve çıkarımlarda bulunabilecek şekilde sınıflandırmalar yapılmıştır. Cohen vd., (2007)'e göre içerik analizi tekniğinin; metinlerin sınıflandırılmasında, düzenlenmesinde, karşılaştırılmasında ve metinlerden çeşitli teorik sonuçlar çıkarılmasında önemli bir araştırma tekniği olduğunu vurgulamıştır. Bununla

birlikte, 2018 yılında güncellenen Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve değişen ders kitapları değerlendirilmeye alınmıştır. SBÖP’da dijital vatandaşlığı içeren konu ve kazanımların tespiti için ders kitaplarında yer alan konu içeriklerinin incelemesi yapılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2016)’e göre doküman incelemesinde araştırılacak olan olgu veya olgulara ilişkin bilgi içeren yazılı materyallerin analiz edildiği belirtilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

MEB tarafından yayınlanan SBÖP’ını (2018) incelediğimizde bilim ve teknolojiye yaşanan değişimlerden dolayı toplumun ve bireyin değişen ihtiyaçları karşısında dönüşümün kaçınılmaz olduğu ve bu yüzden programın güncellenmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Program içerisinde yer alan ve Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi kapsamında belirlenen sekiz anahtar yetkinlik incelendiğinde çalışma konusunun öznesini kapsayan *“Dijital yetkinlik: İş, günlük hayat ve iletişim için bilgi iletişim teknolojilerinin güvenli ve eleştirel şekilde kullanılmasını kapsar. Söz konusu yetkinlik, bilgiye erişim ve bilginin değerlendirilmesi, saklanması, üretimi, sunulması ve alışverişi için bilgisayarların kullanılması ayrıca internet aracılığıyla ortak ağlara katılım sağlanması ve iletişim kurulması gibi temel beceriler yoluyla desteklenmektedir”* (MEB, 2018: 5) ifadesinin yer aldığını görülmektedir.

SBÖP’nın özel amaçları arasında öğrencilerin *“Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları”* (MEB, 2018:8) amacının olduğunu da saptanmaktadır.

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında temel beceriler içerisinde ise dijital vatandaşlığın alt boyutlarından olan **Dijital Okuryazarlığın** bu ders kapsamında öğretilen beceriler arasında olduğunu görülmektedir.

2018 yılında yayınlanan güncel öğretim programının uygulanmasının dikkat edilecek hususlar arasında dijital vatandaşlığın öneminden şu şekilde bahsedilmektedir. *“Son yıllarda dijital teknolojideki gelişmelere bağlı olarak vatandaşlık hak ve sorumluluklarıyla ilgili yeni durumlar (dijital vatandaşlık, e-Devlet, sanal ticaret, sosyal medya vb.) ve birtakım sorunlar (dijital bölünmüşlük, kimlik hırsızlığı, kişisel bilginin gizliliği, siber dolandırıcılık, siber zorbalık vb.) ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin dijital vatandaşlık yeterliliklerini geliştirmek amacıyla konuyla ilgili ders içi ve ders dışı etkinliklere yer verilmelidir”* (MEB, 2018: 10).

Çalışmanın bulgularını belirleyecek olan Dijital Vatandaşlık ve alt boyutları, 2018 SBÖP’na göre düzenlenen ve güncellenen ders kitaplarında yer alan öğrenme alanları, kazanımların, kazanımları içeren konu içerikleri 4. sınıf seviyesinden başlanarak sırasıyla incelenmiştir.

Tablo 1: Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Kazanımlarında Yer Alan Dijital Vatandaşlık İçerikleri

Öğrenme Alanı	Kazanım	Dijital Vatandaş Boyutu
Birey ve Toplum	-	-
Kültür ve Miras	-	-
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	-	-
Bilim, Teknoloji ve Toplum	SB.4.4.1. Çevresindeki teknolojik ürünleri, kullanım alanlarına göre sınıflandırır.	Dijital Erişim
	SB.4.4.5. Teknolojik ürünleri kendisine, başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır.	Dijital Sağlık
Üretim Dağıtım ve Tüketim	-	-
Etkin Vatandaşlık	-	-
Küresel Bağlantılar	-	-

Kaynak: (Tüysüz, 2018).

İlkokul 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarının kazanımlarını ve konu içeriklerini Dijital Vatandaşlık ve alt boyutları açısından incelendiğinde Tablo 1'e göre 7 öğrenme alanı içerisinde sadece "Bilim, Teknoloji ve Toplum" öğrenme alanının Dijital Vatandaşlık ile ilişkilendirildiğini görülmektedir. Toplam 33 kazanımın yer aldığı İlkokul 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında 4. öğrenme alanı olan "Bilim, Teknoloji ve Toplum" öğrenme alanında bulunan beş kazanımdan sadece iki kazanımın dijital vatandaşlık ve alt boyutlarını kapsadığı görülmektedir. Bunlar; "Çevresindeki teknolojik ürünleri, kullanım alanlarına göre sınıflandırır" kazanımı olup, alt boyutu olarak da "Dijital Erişim" olduğu görülmekteyken diğer kazanım ise "Teknolojik ürünleri kendisine, başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır." kazanımı ile de "Dijital Sağlık" alt boyutunun verildiğini görülmektedir.

Tablo 2: Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Kazanımlarında Yer Alan Dijital Vatandaşlık İçerikleri

Öğrenme Alanı	Kazanım	Dijital Vatandaş Boyutu
Birey ve toplum	-	-
Kültür ve Miras	-	-
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	-	-
Bilim, Teknoloji ve Toplum	SB.5.4.1. <i>Teknoloji kullanımının sosyalleşme ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini tartışır.</i> S.B 5.4.2. <i>Sanal ortamda ulaştığı bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğini sorgular.</i> SB.5.4.3. <i>Sanal ortamı güvenli kullanmaya önem gösterir.</i>	Dijital Okuryazarlık Dijital Güvenlik Dijital İletişim Dijital Ticaret
Üretim Dağıtım ve Tüketim	-	-
Etkin Vatandaşlık	-	-
Küresel Bağlantılar	SB.5.7.2. <i>Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerde iletişim ve ulaşım teknolojisinin etkisini tartışır.</i>	Dijital Ticaret

Kaynak: (Şahin, 2018).

5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarının kazanımlarını ve konu içeriklerini dijital vatandaşlık ve alt boyutları açısından incelediğinde ise Tablo 2'ye göre 7 öğrenme alanı içerisinde "Bilim, Teknoloji ve Toplum" öğrenme alanına ek olarak Küresel Bağlantılar öğrenme alanında da dijital vatandaşlığın işlendiğini görülmektedir. Toplam 33 kazanımın yer aldığı 5. sınıf Sosyal Bilgiler programı ve ders kitaplarında "Bilim, Teknoloji ve Toplum" öğrenme alanında "Teknoloji kullanımının sosyalleşme ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini tartışır." kazanımı ile "Dijital Okuryazarlık" ve "Dijital İletişim" alt basamaklarına değinilmiştir. "Sanal ortamda ulaştığı bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğini sorgular." kazanımı ile "Dijital Güvenlik" alt basamağına, "Sanal ortamı güvenli kullanmaya önem gösterir." kazanımı ile de "Dijital Ticaret" alt basamağına ulaşılmaktadır. Yine aynı sınıf seviyesinde Küresel Bağlantılar öğrenme alanında da "Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerde iletişim ve ulaşım teknolojisinin etkisini tartışır." kazanımı ile tekrardan "Dijital Ticaret" alt basamağının işlendiğini görülmektedir.

Tablo 3: Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Kazanımlarında Yer Alan Dijital Vatandaşlık İçerikleri

Öğrenme Alanı	Kazanım	Dijital Vatandaş Boyutu
Birey ve Toplum	SB.6.1.5. <i>Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiğini savunur.</i>	Dijital Haklar ve Sorumluluklar
Kültür ve Miras	-	-
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	-	-
Bilim, Teknoloji ve Toplum	SB.6.4.4. <i>Telif ve patent hakları saklı ürünlerin yasal yollardan temin edilmesinin gerekliliğini savunur.</i>	Dijital Etik Dijital Kanun
Üretim Dağıtım ve Tüketim	-	-
Etkin Vatandaşlık	-	-
Küresel Bağlantılar	-	-

Kaynak: (Yılmaz vd., 2018).

6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarının kazanımlarını ve konu içeriklerini dijital vatandaşlık ve alt boyutları açısından incelendiğinde SBÖP içerisinde sınıflar düzeyinde 34 kazanım ile en fazla kazanımın olduğu sınıf düzeyi olduğu göze çarpmaktadır. Tablo 3'e göre 7 öğrenme alanı içerisinde ilk öğrenme alanı olan "Birey ve Toplum" öğrenme alanında bir kazanım; "Bilim, Teknoloji ve Toplum" öğrenme alanında da bir kazanım olmak üzere toplam iki kazanımın dijital vatandaşlığı içerdiğini görülmektedir. "Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiğini savunur." kazanımıyla "Dijital Hak ve Sorumluluklar"; "Telif ve patent hakları saklı ürünlerin yasal yollardan temin edilmesinin gerekliliğini savunur." kazanımı ile de hem "Dijital Etik" hem de "Dijital Kanun" alt boyutlarını içerdiğini görülmektedir.

Tablo 4: Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Kazanımlarında Yer Alan Dijital Vatandaşlık İçerikleri

Öğrenme Alanı	Kazanım	Dijital Vatandaş Boyutu
Birey ve Toplum	SB.7.1.3. <i>Medyanın sosyal değişim ve etkileşimdeki rolünü tartışır.</i>	Dijital Erişim Dijital İletişim Dijital Okuryazarlık
	SB.7.1.4. <i>İletişim araçlarından yararlanırken haklarını kullanır ve sorumluluklarını yerine getirir.</i>	Dijital Hak ve Sorumluluk Dijital Güvenlik Dijital Kanun
Kültür ve Miras	-	-
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	-	-
Bilim, Teknoloji ve Toplum	SB.7.4.1. <i>Bilginin korunması, yaygınlaştırılması ve aktarılmasında değişim ve sürekliliği inceler.</i>	Dijital İletişim Dijital Güvenlik
Üretim Dağıtım ve Tüketim	SB.7.5.6. <i>Dijital teknolojilerin üretim, dağıtım ve tüketim aşında meydana getirdiği değişimleri analiz eder.</i>	Dijital İletişim Dijital Ticaret
Etkin Vatandaşlık	-	-
Küresel Bağlantılar	-	-

Kaynak: (Yılmaz vd., 2018).

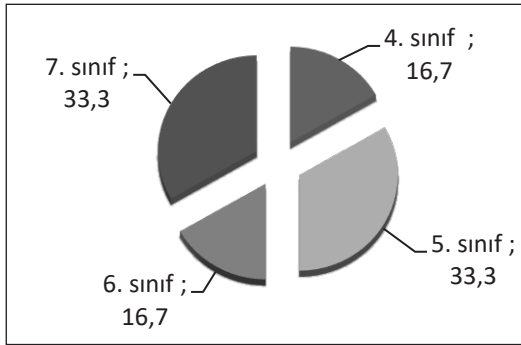
7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarının kazanımlarını ve konu içeriklerini dijital vatandaşlık ve alt boyutları açısından incelediğinde Tablo 4'e göre sınıf seviyesi artışına paralel olarak kazanım sayısı da artmıştır. Toplamda 31 kazanımın bulunduğu 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında ilk olarak "Birey ve Toplum" öğrenme alanında sonra "Bilim, Teknoloji ve Toplum" öğrenme alanında son olarak ise "Üretim, Dağıtım ve Tüketim" öğrenme alanında dijital vatandaşlık ve alt boyutları işlenmiştir. "Birey ve Toplum" öğrenme alanında "Medyanın sosyal değişim ve etkileşimdeki rolünü tartışır." ile "İletişim araçlarından yararlanırken haklarını kullanır ve sorumluluklarını yerine getirir." kazanımlarında "Dijital Erişim", "Dijital İletişim", "Dijital Okuryazarlık", "Dijital Hak ve Sorumluluk", "Dijital Güvenlik", "Dijital Kanun" gibi 6 alt basamağa değinilmiştir. Yine "Bilim, Teknoloji ve Toplum" öğrenme alanında "Bilginin korunması, yaygınlaştırılması ve aktarılmasında değişim ve sürekliliği inceler." kazanımında "Dijital İletişim" ve "Dijital Güvenlik" alt basamakları ile "Üretim, Dağıtım ve Tüketim" öğrenme alanında "Dijital teknolojilerin üretim, dağıtım ve tüketim aşında meydana getirdiği değişimleri analiz eder." kazanımıyla "Dijital İletişim" ve "Dijital Ticaret" alt boyutlarına değinilmiştir.

Tablo 5: Tüm Sınıflar Düzeyinde Öğrenme Alanlarında Bulunan Dijital Vatandaşlık Kazanım Sayısı

ÖĞRENME ALANI	4. Sınıf	5. Sınıf	6. sınıf	7. sınıf
Birey ve Toplum	-	-	1	2
Kültür ve Miras	-	-	-	-
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	-	-	-	-
Bilim, Teknoloji ve Toplum	2	3	1	1
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	-	-	-	1
Etkin Vatandaşlık	-	-	-	-
Küresel Bağlantılar	-	1	-	-

Öğrenme alanlarını, kazanımları ve ders kitabı konu içeriklerini dijital vatandaşlık ve alt boyutları açısından incelediğimizde (Tablo 5) 4. ve 6. sınıflarda sadece 2 (iki) kazanımın, 5. ve 7. sınıflar düzeyinde ise 4 (dört) kazanımın dijital vatandaşlık ve alt boyutuyla ilgili olduğunu belirlenmiştir. Öğrenme alanlarında dağılımın eşit şekilde olmadığını 4. Öğrenme alanı olan “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanında tüm sınıflar düzeyinde dijital vatandaşlık konularına ve alt boyutlarına uygun kazanım ve içerik bulunduğu dikkati çekerken; öte yandan “Kültür ve Miras”, “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” ve “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanlarında dijital vatandaşlık ve alt boyutuyla ilgili herhangi bir kazanım ve içeriğe rastlanmamıştır.

Grafik 1: Dijital Vatandaşlık İçerikli Kazanımların Sınıf Düzeyleri Açısından Dağılımı

Grafik 1 incelendiğinde, 2018 SBÖP’da dijital vatandaşlık içerikli konuların sınıf düzeyleri bazında dağılımına bakıldığında % 33 oranıyla 5. ve 7. sınıfların geldiğini, 4. ve 6. sınıfların ise %17 oranında olduğunu saptanmıştır.

Tablo 6: Dijital Vatandaşlık İçerikli Kazanımların Sınıf Düzeylerine Göre Program Kazanımlarına Oranı

Sınıf Düzeyleri	Dijital Vatandaşlık İçerikli Kazanımlar		Programdaki Kazanımlar	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
4. sınıf	2	6	33	100
5. sınıf	4	12	33	100
6. sınıf	2	6	34	100
7. sınıf	4	13	31	100
Toplam	12	9	131	100

Tablo 6’da, SBÖP’da Dijital Vatandaşlık içeriklerinin tespit edildiği kazanımların sınıf düzeyleri bazında ve 2018 SBÖP’deki tüm kazanımların sınıflar düzeyine ait frekans (*f*) ve yüzdelerine (%) yer verilmiştir. 4.sınıflar düzeyine baktığımızda toplamda 33 kazanım olduğu ve bunlardan %6’sının (2’sinin) dijital vatandaşlıkla ilgili içeriklerin olduğu; 5. sınıflar düzeyinde toplamda 33 kazanım yer aldığı ve bunların %12’sinin (4’ünün) dijital vatandaşlıkla ilgili içeriklerin olduğu, 6. sınıf düzeyinde toplamda 34 kazanım olduğu ve bunların %6’sının (2’sinin) dijital vatandaşlık içerikli olduğu ve 7. sınıf düzeyinde ise toplamda 31 kazanım olduğu ve bunların %13’ünün (4’ünün) dijital vatandaşlık içerikli olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda sınıf düzeyleri baz alındığında dijital vatandaşlık ve alt boyutlarını içeren konulara en çok 7. sınıf düzeyinde (%13), en az ise 4. ve 6. sınıf düzeyinde (%6) yer verildiği söylenebilir. Bunun yanında SBÖP’da tüm sınıflar düzeylerinde toplam 131 kazanımın olduğu ve bu kazanımlardan 12 tanesinin yani %9’unun dijital vatandaşlık içerikli kazanımlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kazanımlar içerisinde Dijital Vatandaşlığın 9 alt boyutunun tamamına yer verilmiş olup en fazla Dijital İletişim (4 kez), en az ise Dijital Etik ve Dijital Sağlık (1 kez) alt boyutlarına yer verilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Dünya’nın son yüzyılda geçirmiş olduğu hızlı değişimin neticesinde vatandaşlık kavramının da bu değişimden etkilendiğini ve değişime uğradığını çok net olarak görülmektedir. Önceleri sadece vatandaş/yurttaş olarak adlandırdığımız bu kavramın bugün çeşitlenerek küresel vatandaşlık, çevresel vatandaşlık, çok kültürlü vatandaşlık, dünya vatandaşlığı v.s. gibi kullanımlarının çeşitliliğine tanık olunmaktadır. Öte yandan teknolojinin günlük hayatın hemen her alanına girmesi ve özellikle de internet kullanımının yaygınlaşmasının sonucunda kullanımı gün geçtikçe yaygınlaşan diğer önemli bir vatandaşlık kavramı da dijital vatandaşlık olmuştur. Birçok kavramın önüne “e” eki getirilerek e-devlet, e-okul, e-posta, e-nabız gibi günlük hayatta kullandığımız birçok kavram dijital dönüşüme uğramıştır. Devletin ve kurumların hizmetlerini artık internet

üzerinden yürütmeye başlaması, siyasilerin ve ünlülerin kitlelere dijital ortamdan ulaşmaya çalışmaları, alışverişlerin artık internet üzerinden kolayca yapılması, gazete ve dergilerin bile internet üzerinden yayınlarını gerçekleştirmeleri mümkün olmuştur. Hatta internet üzerinden uzaktan eğitim yoluyla üniversite ve lisansüstü eğitimlerinin bile yapıldığı günümüzde bizler zorunlu olarak dijital dünyanın vazgeçilmez bir vatandaşı haline geldiğini görülmektedir.

Değişimin hem kaynağı hem de en çok etkilenen unsuru eğitim olmuştur. Bilim ve teknolojinin insan hayatının kolaylaşması amacıyla ilerlediği bu yolda eğitim kurumları en önemli görevi üstlenerek değişimin kilit noktasını oluşturmuştur. Bu değişim öncelikle öğretim programlarını ve buna bağlı olarak da ders kitaplarını kapsayacak şekilde olmuştur. Sosyal Bilgiler dersi ise çok disiplinli yapısı ve güncel meseleleri içeriğinde ihtiva eden bir ders olması sebebiyle konuları ve kazanımları itibariyle değişimi öğrenciye sunabilecek en uygun derslerin başında gelmektedir.

Bu çalışmada MEB tarafından 2017 yılında taslak program olarak yayınlanan ve 2018-2019 eğitim-öğretim yılında uygulanmaya geçilen 2018 SBÖP ve güncellenmiş olan ilkökul ve ortaokul 4.5.6. ve 7. sınıfların kullandığı Sosyal Bilgiler ders kitapları incelenmiştir. Ayrıca SBÖP'nin temel göstergeleri olan kabul edilen genel ve özel amaçlar, yetkinlikler, kazanımlar, kavramlar ve beceri bağlamında dijital vatandaşlık konusuna ne ölçüde yer verildiğini saptamak amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Dijital Vatandaşlığı kavramını SBÖP bazında incelediğinde TYÇ (Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi) kapsamında sekiz anahtar yetkinlik içerisinde çalışma konusunun öznesini kapsayan, öğrencilerin bilgi işlem teknolojilerini güvenli ve eşitirel bir şekilde kullanmasını, bilgiye erişim ve bilginin değerlendirilmesi, saklanması, üretilmesi, sunulması ve alışveriş için bilgisayarın kullanılmasını ayrıca iletişimin kurulmasında ortak ağlara katılımın önemini vurgulandığı "Dijital Yetkinlik" ifadesinin yer aldığını görülmektedir. Programın özel amaçlarına baktığında konuya altyapı oluşturacak "Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları" yönünde bir amacının olduğunu saptamaktayız. Temel beceriler noktasında ise dijital vatandaşlığın 9 (dokuz) alt boyutundan olan "Dijital Okuryazarlığın" bu ders kapsamında öğrenilecek beceriler arasında olduğunu görülmektedir. Programda yer alan dikkat edilecek hususlar içerisinde tamamen konuya vurgu yapılarak dijital vatandaşlığın önemi "Son yıllarda dijital teknolojideki gelişmelere bağlı olarak vatandaşlık hak ve sorumluluklarıyla ilgili yeni durumlar (dijital vatandaşlık, e-Devlet, sanal ticaret, sosyal medya vb.) ve birtakım sorunlar (dijital bölünmüşlük, kimlik hırsızlığı, kişisel bilginin gizliliği, siber dolandırıcılık, siber zorbalık vb.) ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin dijital vatandaşlık yeterliliklerini geliştirmek amacıyla konuyla ilgili ders içi ve ders dışı etkinliklere yer verilmelidir" vurgulanmaktadır.

Sosyal Bilgiler ders kitapları 2018-2019 eğitim-öğretim yılında tüm sınıflar düzeyinde (4,5,6,7) güncellenmiş olup 7 (yedi) öğrenme alanı üzerinde eş değerlendirilmiştir. Öğrenme alanları ve kazanımları dijital vatandaşlık ve alt boyutları açısından incelediğinde 4.ve 6. sınıflarda sadece 2 (iki) kazanımın, 5. ve 7. sınıflar düzeyinde ise 4 (dört) kazanımın dijital vatandaşlık ve alt boyutuyla ilgili olduğunu belirlenmiştir. Turan ve Karasu-Avcı (2018)'e göre Dijital Vatandaşlık bağlamında incelenen SBÖP'da sadece "Bilim, Teknoloji ve Toplum" öğrenme alanı incelenmiş olup, diğer öğrenme alanları değerlendirmeye dahil edilmemiştir oysaki "Birey ve Toplum", "Üretim, Dağıtım, Tüketim" ve "Küresel Bağlantılar" öğrenme alanlarında da Dijital Vatandaşlık ile ilgili kazanımların olduğu ayrıca ders kitaplarında ise Dijital Vatandaşlık ve alt boyutlarını kapsayan konuların bulunduğunu belirlenmiştir. Öğrenme alanlarına bakıldığında ise dağılımın eşit şekilde olmadığını 4. öğrenme alanı olan "Bilim, Teknoloji ve Toplum" öğrenme alanında tüm sınıflar düzeyinde dijital vatandaşlık konularına ve alt boyutlarına uygun kazanım ve içerik bulunduğu dikkati çekerken; öte yandan "Kültür ve Miras", "İnsanlar, Yerler ve Çevreler" ve "Etkin Vatandaş" öğrenme alanlarında dijital vatandaşlık ve alt boyutuyla ilgili herhangi bir kazanım ve içeriğe rastlanmamıştır.

Dijital Vatandaşlığı kazanım sayılarına ve dağılımına göre incelediğinde 4. sınıfta 33 kazanımın ikisi, 5. sınıfta 33 kazanımın dört tanesi, 6. sınıfta 34 kazanımın ikisi ve 7. sınıfta 31 kazanımın dört tanesinin Dijital Vatandaşlıkla ilgisinin olduğunu görülmektedir. Toplamda tüm sınıflar bazında 131 kazanımın 12'sinin yani %9'unun Dijital Vatandaşlıkla ilgili olduğu belirlenmiştir.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan konuları ve içerikleri dijital vatandaşlığın 9 alt boyutuna göre (Dijital Erişim, Dijital Ticaret, Dijital İletişim, Dijital Güvenlik, Dijital Etik, Dijital Kanun, Dijital Haklar ve Sorumluluklar, Dijital Sağlık, Dijital Okuryazarlık) sınıflandırıldığında ise tüm alt boyutlara konular içerisinde yer verildiğini görülmektedir. Dijital İletişim (4 defa) en çok değinilen alt boyut olurken; Dijital Sağlık ve Dijital Etik en az değinilen(1'er defa) alt boyut olmuştur. Elde edilen sonuçlar neticesinde, 2017 yılında taslak olarak yayınlanıp, 2018 yılında tam olarak şekillenen 2018-2019 eğitim-öğretim yılında uygulamaya geçilen Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Dijital Vatandaşlık ve alt boyutları açısından yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Özellikle teknoloji ve bilişim çağında olduğumuz düşünüldüğünde öğrenme alanlardaki kazanımların Dijital Vatandaşlık ve alt boyutları açısından sayı olarak yetersiz, öğrenme alanlarına dağılımının ise düzensiz olduğu saptanmıştır. Sosyal Bilgiler Öğretim Programıyla ilgili yapmış olduğumuz bu çalışmanın alan yazına yeni bir bakış açısı getirmesi ve bir sonraki yapılacak olan öğretim programı ve ders kitapları güncelleme çalışmalarına katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, S. (2016). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Dijital Vatandaşlık Davranışlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Fırat, Dicle, Siirt, Adıyaman Üniversiteleri Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Bakır, E. (2016). *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Dijital Vatandaşlık Seviyelerinin Dijital Vatandaşlık Alt Boyutlarına Göre İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Cohen, L., Manion, L., ve Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. (6th ed.). New York: NY: Routledge.
- Çubukçu, A. ve Bayzan, Ş. (2013). Türkiye’de Dijital Vatandaşlık Algısı Ve Bu Algıyı İnternetin Bilinçli, Güvenli Ve Etkin Kullanımı İle Artırma Yöntemleri. *Middle Eastern and African Journal of Educational Research*, 5, 148-174.
- Dijital Vatandaşlığın Dokuz Alt Boyutu. <http://www.digitalcitizenship.net/nine-elements.html>. 10 Eylül 2018 tarihinde erişildi.
- Elçi, C. A. (2015). *Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersi Öğretim Programına Yönelik Öğrenci Görüşlerinin Dijital Vatandaşlık Bağlamında İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Evran, B. (2012). *Dijital Yerliler ve Dijital Yerlilerde Öğrenme*. 10 Eylül 2018 tarihinde blogspot.com: <http://zkusagi.blogspot.com/> adresinden erişildi.
- Farmer, L. (2010). 21. Century Standarts For Information Literacy. *Leadership*, 39 (4), 20-22.
- Görmez, E. (2016). Öğretmen Adaylarının “Dijital Vatandaşlık ve Alt Boyutları” Hakkındaki Görüşleri, (Bir Durum Çalışması). *Turkish Studies*, 11(21), 125-144.
- Görmez, E. (2017). İlkokul Sosyal Bilgiler Programının Dijital Vatandaşlık ve Alt Boyutları Açısından Yeterliliği, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 60, 1-15.
- Isın, E. F. and Turner, B. S. (2002). Citizenship Studies: an introduction. *Handbook of citizenship studie*. 1-10. London: Sage
- ISTE (International Society for Technology in Education). (2007). ISTE standards: Students., http://www.iste.org/docs/pdfs/20-14_ISTE_Standards-S_PDF.pdf 20 Ağustos 2018 tarihinde erişildi.

- Karaduman, H.(2011). *6. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Dijital Vatandaşlığa Dayalı Etkinliklerin Öğrencilerin Dijital Ortamdaki Tutumlarına Etkisi Ve Öğrenme Öğretme Sürecine Yansımaları*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Karaduman, H. ve Öztürk, C. (2014). Sosyal Bilgiler Dersinde Dijital Vatandaşlığa Dayalı Etkinliklerin Öğrencilerin Dijital Vatandaşlık Tutumlarına Etkisi ve Dijital Vatandaşlık Anlayışlarına Yansımaları, *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 38-78.
- Kocadağ, T.(2012). *Öğretmen Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeylerinin Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Kuş, Z., Güneş, E., Başarmak, U. ve Yakar, H. (2017). Gençlere Yönelik Dijital Vatandaşlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Journal of Computer and Education Research*, 5 (10), 298-316.
- MEB.(2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, İlkokul ve Ortaokul 4,5,6,7. Sınıflar, Ankara
- Mossberger, K., Tolbert, C., ve S. McNeal, R. S. (2007). *Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation*. London: MIT Press.
- Oxley, C.(2010). Digital Citizenship: Developing An Ethical and Responsible Online Culture. *International School Librarianship: Selected Papers from the IASL Annual Conference*, 1-11.
- Özkazanç, A.(2009). Toplumsal Vatandaşlık ve Neoliberalizm Sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64 (1),247-264.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 9 (5), 1-6.
- Ribble, M. S., Bailey, G. D., ve Ross, T. W. (2004). Digital Citizenship: Addressing Appropriate Technology Behavior. *Learning & Leading with Technology*, 32(1), 6.
- Ribble, M. ve Bailey, G. (2007). *Digital Citizenship in Schools*. Washington: ISTE Press.
- Sakallı, H., Çiftci, S. (2016). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeyleri İle Siber Zorbalık Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Adnan Menderes Üniversitesi Örneği, *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 6 (2),100-119.
- Şahin, E. (2018). *Ortaokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı*. Ankara: Anadol Yayıncılık.

- Taş, H., Kiroğlu K. (2018) 2017 İlkokul Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nın Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi, *İlköğretim Online Dergisi*, 17(2), 697-716.
- Turan, S , Karasu Avcı, E . (2018). 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın Dijital Vatandaşlık Bağlamında İncelenmesi. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1 (1), 28-38.
- Tüysüz, S., (2018). *İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı*. Ankara: Tuna Matbaacılık.
- Vural, S.,S.(2016). *Üniversite Öğrencilerinin Bakış Açısıyla Dijital Vatandaşlık Göstergelerinin İncelenmesi*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Som Vural, S , Kurt, A . (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Bakış Açısıyla Dijital Vatandaşlık Göstergelerinin İncelenmesi*. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 8 (1), 60-80.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9.Bs). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Ö.F., Bayraktar, H., Özden, M.K., Akpınar ve M., Evin, Ö. (2018) *Ortaokul 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı*. MEB, Ankara: Devlet Kitapları.
- Yılmaz, Ö.F., Bayraktar, H., Özden, M.K., Akpınar ve M., Evin, Ö. (2018) *Ortaokul 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı*. MEB, Ankara: Devlet Kitapları.

BÜTÜNLEŞTİRİLMİŞ FEN VE TÜRKÇE ETKİNLİKLERİNİN OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARININ DÜNYA'NIN ŞEKLİ VE GECE GÜNDÜZ KAVRAMLARINI ANLAYIŞLARINA ETKİSİ¹

The Effect of Integrated Science and Literacy
Activities on Children's Understandings of Shape
of the Earth and Day- Night Concepts

Gönderim Tarihi: 01.04.2019

Kabul Tarihi: 31.05.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.581256

Esra YILDIZ*

Sinem GÜÇHAN ÖZGÜL**

Mesut SAÇKES***

ÖZ: Bu çalışmada bütünleştirilmiş fen ve Türkçe etkinliklerinin okul öncesi çocuklarının Dünya'nın şekli ve gece-gündüz kavramlarını anlayışlarına etkisini incelemek amaçlanmıştır. Araştırma Balıkesir Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı bağımsız bir anaokulunda 60-72 ay arası 23 kız, 21 erkek toplam 44 çocuk ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında ön-test, son-test ve izleme testli kontrol gruplu deney öncesi desen kullanılmış, nicel olarak toplanan veriler analiz edilerek sonuçları yorumlanmıştır. Çocukların Dünya'nın şekli ve gece-gündüz oluşumu kavramları ile ilgili anlayışlarını ortaya koyabilmek için Dünya-2 testi kullanılmıştır. Deney ve kontrol gruplarının bulunduğu çalışmada deney grubundaki çocuklara araştırmacı tarafından 2013 okul öncesi eğitim programı çerçevesinde hazırlanan 8 etkinlik uygulanmış ve 8 hikaye okunmuş 4 hafta süresince uygulanmış, kontrol grubuna ise herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Deney ve kontrol gruplarının zaman içindeki performansları incelendiğinde deneysel müdahale öncesinde gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yok iken, müdahale sonrasında deney grubunun lehine anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın izleme testinde de devam ettiği gözlemlenmiştir. Sonuçlar, çalışma kapsamında geliştirilen bütünleştirilmiş fen ve Türkçe etkinliklerinin çocukların

¹ Bu makale Esra Yıldız tarafından Mesut Saçkes danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Bilim Uzmanı Öğretmen, yildiz.yaklasim@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3854-341X

** Araştırma Görevlisi Dr. Balıkesir Üniversitesi/ Necatibey Eğitim Fakültesi/ Temel Eğitim Bölümü/ Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı, sinemguchan@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5702-2150

*** Doçent Dr. Balıkesir Üniversitesi/ Necatibey Eğitim Fakültesi/ Temel Eğitim Bölümü/ Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı, msackes@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3673-1668

Dünya'nın şekli ve gece-gündüz kavramlarına ilişkin anlayışlarını bilimsel olarak desteklediğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bütünleştirilmiş Fen ve Türkçe Etkinliği, Dünya'nın Şekli, Gece-Gündüz Kavramı, Kavramsal Anlayış.

ABSTRACT: The purpose of this study was to examine the effects of integrated science and literacy activities on pre-school children's understandings of the shape of the Earth and day-night concepts. A total of 44 children, 23 girls and 21 boys, between the ages of 60-72 months participated into the study. Within the scope of the research, pre-test, post-test and follow-up test design with a control group were used. The Earth-2 test was used to reveal children's understandings of the day-night cycle and the shape of the Earth. A set of 8 integrated science and story activities designed to target children's understandings of the shape of the earth and the day and night cycle was developed within the framework of the national pre-school education program by the researcher. The integrated science and literacy activities were applied to the experimental group for 4 weeks and no intervention was applied to the control group. The results indicated that there was no statistically significant difference between the experimental and control groups before the intervention. However, there was a statistically significant difference in favor of the experimental group in the post-test assessment and this difference continued in the follow-up test. The overall findings suggest that the educational intervention designed for this study supports children's understandings of the shape of the Earth and day and night concepts.

Keywords: Integrated Science and Literacy Activity, Shape Of The Earth, Day and Night Concept, Conceptual Understanding.

GİRİŞ

Okul öncesi eğitim dönemindeki fen yaşantıları özellikle çocukların formal fen eğitimi ile karşı karşıya kaldıkları eğitim sürecinde bilimi sevmeleri, bilim öğreniminden heyecan duymaları ve bilime karşı olumlu tutum geliştirmeleri ile doğrudan ilişkilidir (Şahin, 2016). Okul öncesi dönem çocuklarının günlük hayatlarında herhangi bir başarısızlık endişesi içinde olmadan doğal şekilde edindikleri temel fen kavramları, ileriki yıllarda edinebilecekleri daha karmaşık temel fen kavramlarının temelini oluşturur (Ayvacı, 2010; Trundle ve Saçkes, 2012). Bu dönemde yapılacak fen etkinliklerinin birinci amacı, çocuklara doğrudan yaşantılar sağlamak ve çocukların araştırmacı ruhlarını ortaya çıkartmak olmalıdır (Güler ve Hazır Bıkmaz, 2002).

Çocuklar bilimi ve bilim öğrenmeyi genelde gizemli ve heyecan verici bulmakta ve bu nedenle bilimle ilgili etkinliklerden hoşlanmaktadır (Saçkes, Smith ve Trundle, 2016). Okul öncesi dönemde merak duyguları tarafından yönetilen çocuklar, her şeyi çevresindeki büyüklerine sorarak öğrenmeye ça-

lışmakta, gözlem yapma, araştırma, inceleme ve sorgulama becerilerinin bu dönemde gelişmesi önem kazanmaktadır (Akman, Üstün ve Güler, 2003; Avar ve Ilıcan, 2018). Çocukların bu dönemde fen anlayışlarını geliştirebilmelerine katkı sağlayabilmek için, etkinliklerde aktif rol almalarını sağlayan, doğal yaşamdaki fen konularını anlatan ve ilgi duymalarını sağlayan alternatif eğitim materyalleri kullanılması önerilmektedir. Bu sebeple çocukların ihtiyaç duyabilecekleri bilgiye erişebilecekleri, öğrenme etkinliklerinde daha fazla sorumluluk üstlenebilecekleri programların tasarlanması gerekmektedir (Demircioğlu, Demircioğlu ve Ayas, 2006).

Okul öncesi dönem çocukları büyüdükçe, günlük yaşamlarında yer alan ve çevrelerinde sıkça karşılaştıkları canlı-cansız varlıklar ile doğa olaylarını merak etmeye, bunlar ile ilgili sorular sormaya ve bu soruların cevaplarını bulmak için deneyler yapıp sonuçlarını gözlemlemeye başlarlar (Akman, Uyanık-Balat ve Güler, 2011). Çocukların en çok merak ettikleri ve yanıtını aradıkları fen konularından biri de astronomi ile ilgili kavramlarıdır. Bu dönem çocukları ay, güneş, yıldızlar, bulutlar, mevsimlerin oluşumu ve hava olayları gibi astronomik kavramlara karşı ilgi duymakta, ayrıca çocukların kitle iletişim araçları vasıtası ile karşılaştıkları uydu, astronot, robot gibi kavramlar da doğal merak duygularını uyandırmaktadır (Türk, 2018). Çocukların canlı- cansız kavramları, gök cisimlerinin oluşumu, doğa olayları ve gök cisimlerinin hareketi gibi konulardaki algıları ve bu kavramların nasıl oluştuğuna dair fikirleri araştırmacılar tarafından merak edilen ve üzerinde durulan konulardır ve çocukların Dünya'nın şekline ilişkin zihinlerinde geliştirdikleri kavramlar da bu konulardan bir tanesidir (Saçkes ve Korkmaz, 2015). Çocuklar çok küçük yaşlardan itibaren Dünya'nın günlük doğal döngüsünü gözlemlemeye başlarlar ve doğal yollardan edindikleri ön bilgiler ile Dünya'nın doğal günlük hareketinin nasıl meydana geldiği konusunda yorumlar yapar, gece ve gündüz döngüsü içindeki benzer ve farklı yönleri gözlemleyerek gece ve gündüzün nasıl oluştuğuna dair anlayışlar geliştirmeye başlarlar (Saçkes, 2015). Çocuklar geliştirdikleri bu kavramları astronomi olaylarına ilişkin anlayışlarını geliştirmede bir temel olarak kullanırlar (Saçkes, Smith ve Trundle, 2016). Çocukların erken yaşlarda geliştirdikleri bu kavramlar genelde bilimsel kavramlardan farklılıklar taşımakta ve daha büyük yaşlarda öğrenecekleri bilimsel kavramların doğru anlaşılmasına engel oluşturmaktadırlar (Saçkes, 2015). Dünya'nın şekli ile ilgili çocukların kavramsal anlayışları üzerine Vosniadou ve Brewer (1992)'nin Amerikalı 6-11 yaş arası çocuklar ile yaptıkları çalışmanın bulgularında, çocukların içsel olarak birbiri ile tutarlı zihinsel modeller olarak adlandırılan temsillere sahip oldukları sonucu yer almaktadır (Saçkes ve Korkmaz, 2015). Araştırma sonucunda okul öncesi dönem ve ilkokulun ilk yıllarındaki çocukların birincil (Naif) model olarak adlandırılan zihinsel modellere sahip

oldukları görülmüş ve bu modele sahip olan çocukların Dünya'nın disk veya kare şeklinde olduğuna, insanların ise Dünya'nın üzerinde yaşadıklarına inandıkları görülmüştür. Daha büyük yaştaki çocukların Dünya'nın şekli ile ilgili bilimsel modele sahip oldukları, bu modele sahip olan çocukların canlıların Dünya'nın altında, üstünde ve yanlarında yaşayabileceklerini düşündükleri, Dünya'nın şeklini ise küre olarak adlandırdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bazı çocukların ise sahip oldukları birincil (Naif) modeller ile evde veya okulda karşılaştıkları bilimsel Dünya modelini birleştirerek sentetik model adı verilen zihinsel modeller oluşturdukları gözlenmiştir. Dünya'nın şekline ilişkin sentetik zihinsel model oluşturan çocukların sıklıkla çift dünya, boş küre ve düzleştirilmiş küre olmak üzere üç sentetik modele sahip oldukları bulunmuştur (Vosniadou ve Brewer, 1992). Bu açıdan küçük yaşlarda çocuklara verilecek astronomi eğitimi, çocukların Dünya'nın şekli ve gece-gündüz oluşumuna dair sahip oldukları kavram yanlışlarını belirlemeye, çocukların kavramsal anlayışlarını revize etmeye, Dünya'nın şekli ve gece-gündüz oluşumuna ilişkin bilimsel anlayış inşa etmelerine destek verme amacına hizmet etmektedir (Güçhan-Özgül, 2017). Çocukların doğal olarak fark ettikleri astronomik olaylar meraklarını uyandırdığı için onları akıllarında yeni oluşan sorulara cevap arayarak yeni bilgiler edinmelerine teşvik edecek, eğitimcileri de çocukların temel astronomik bilgi edinme ihtiyaçlarını belirlemelerini sağlayarak, sınıflarında bu ihtiyaçlara yönelik ortamlar hazırlamalarını gerekli kılacaktır (Ulu- dağ vd., 2013).

Okul öncesi eğitimde sınıf içerisindeki etkinliklerin yapılandırılması, düzenlenmesi ve etkinliklerin nitelikli bir şekilde gerçekleştirilmesi öğretmenin sorumluluğundadır (Karamustafaoğlu ve Kandaz, 2006). Okul öncesi öğretmenlerinin fen etkinlikleri öğretme ile ilgili görüşlerini ve eğitim stratejilerini ele alan çalışmalarda; okul öncesi öğretmenlerinin fen eğitimi ile ilgili yeterlilik düzeyleri, fen öğretimine karşı olan inançları, uygulama yöntem ve stratejileri, kullandıkları materyal ve geliştirdikleri ortamlar (Çınar, 2013) incelenmektedir (Saçkes, Akman ve Trundle, 2012). Bu çalışmaların sonucunda okul öncesi öğretmenlerinin büyük çoğunluğunun kendisini fen eğitiminde yetersiz bulunduğu ve fen eğitimi için materyallerinin yetersiz olduğuna değindikleri, fen eğitimi ile ilgili sınırlı sayıda yöntem kullandıkları belirtilmektedir (Güler ve Hazır-Bıkmaz, 2002). Okul öncesi dönem çocuğunun özellikleri ve fen eğitiminin doğası göz önüne alındığında nitelikli fen eğitiminin gerçekleşmesi öğretmenlerin uyguladıkları öğretim stratejileri, kullandıkları yöntem ve teknikler, fen öğretme hakkındaki tutumları ile doğrudan ilişkilidir (Ünal ve Akman, 2006; Saçkes, Akman ve Trundle, 2012). Okullarda fen eğitimi için düzenlenecek etkinliklere öncelikle çocukların ilgi duyması, deney ve etkinliklerde aktif olarak rol alması ve temel fen kavramlarını etkili bir şekilde öğrenmesi, öğret-

menin sınıfta uygulayacağı öğretim yöntem ve teknikleri ile mümkün olmaktadır (Demiriz ve Ulutaş, 2001).

Yapılan çalışmalarda okul öncesi öğretmenlerinin nitelikli bir fen etkinliği planlamada ve uygulamada yeterli beceriye sahip olmadıkları, öğretim tekniklerinden gösterip yaptırma, soru-cevap vb. etkinliklerin dışında kalan oyun, drama, analogi, proje vb. teknikler konusunda bir bilgilerinin olmadığı ve yaptıkları etkinliklerde bu teknikleri kullanmadıkları belirlenmiştir (Ünal ve Akman, 2006). Farklı çalışmalarda da okul öncesi öğretmenlerinin temel fen kavramının öğretim uygulamalarını tasarlarken aktif öğrenme yöntemleri ve teknolojiye yeterince faydalanmadıkları görülmektedir (Karamustafaoglu ve Kandaz, 2006). Ulusal literatürde okul öncesi öğretmenlerinin yeni nesil fen eğitimi ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıkları, sınıflarında nitelikli bir fen eğitimi için bilim etkinlikleri düzenlemekte sıkıntılar yaşadıkları, sınıf içerisinde çocuklara fen eğitimi konusunda kısıtlı imkanlar sundukları ve onları yeteri kadar destekleyip bilim öğrenmeye teşvik edemedikleri görülmektedir (Saçkes, Akman ve Trundle, 2012). Okul öncesi öğretmenleri kısıtlı fen bilgisine sahip olmaları ile ilişkili olarak çocuklardaki yanlış bilgi edinme durumlarını tespit etmede, çocukların yanlış öğrendikleri kavramları düzeltmekte sorunlar yaşamakta, aynı zamanda fen eğitimi için önerilen yöntem ve teknikleri kullanamamakta ve çocuklara gerekli açıklamaları sözel olarak yapamamaktadırlar (Aslan vd., 2015).

Okul öncesi öğretmenleri fen etkinliklerini uygularken kendilerini rahat hissetmedikleri, donanım ve motivasyon eksiklikleri olduğunu belirtmekte, bunun aksine Türkçe etkinliklerini uygulamada kendilerini daha rahat ve başarılı hissettiklerini vurgulamaktadırlar (Saçkes, Akman ve Trundle, 2012). Fen eğitiminde çocuk edebiyatı türlerinden sıklıkla yararlanılmakta, çocuklar basılı her tür kitaptan hoşlanmaktadırlar. Alan yazında çocuklara fen kavram ve becerilerinin kazandırılmasında hikayelerin kullanılmasının etkili bir öğretim şekli olduğu öne sürülmektedir (Demircioğlu, Demircioğlu ve Ayas, 2006; Saçkes, Akman ve Trundle, 2012; Trundle ve Saçkes, 2012). Çocuk kitaplarını fen eğitimi için kullanmak, çocukların fene karşı merak duygularını ve bilimsel düşünme becerilerini geliştirmek, sorgulama ve bilimsel süreç becerilerinin desteklemenin yanı sıra, fen-doğa olaylarına ilişkin tam, kesin ve eksiksiz içerik bilgisi verebilmek açısından çocuklar için faydalıdır (Hungerat, Elyian, ve Zadik, 2005). Bilimsel anlamda karşılaşılan problemlerin ortadan kaldırılması adına yapılan çalışmalar hikayeleştirilerek mevcut programda var olan kavramların öğretiminde kullanılabilir. Çünkü fen kavramları ile ilgili hikayeler, ön bilgiler ile ilişki kurarak tutarlı fikirler oluşturan, yeni edinilen bilgileri anlamlı hale getirerek hatırlanmasını kolaylaştıran, bilgi içeriğinin aktarılma-

sında önemli avantajlar sağlayan araçlardır (Alisinanoğlu, Özbey ve Kahveci, 2007; Demircioğlu, Demircioğlu ve Ayas, 2006).

Fen eğitiminin ve temel fen kavramlarının okul öncesi çocuklarına hikayeler aracılığıyla sunulmasının önemli bir yeri olduğu savunulmasına rağmen ulusal alan yazında çok fazla çalışmaya rastlanmaması önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, 60-72 aylık çocukların Dünya'nın şekli ve gece-gündüze ilişkin kavramsal anlayışlarının tasarlanan bütünleştirilmiş fen ve Türkçe etkinliklerinin etkililiği boyutunda incelenmesi bu alandaki boşluğu doldurması ve gelecekteki çalışmalara kaynak oluşturması açısından önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli: Araştırmada okul öncesi dönemdeki çocukların astronomi kavramlarını geliştirmek için tasarlanan bütünleştirilmiş fen ve Türkçe etkinliklerinin etkisini incelemekte ve hikayeler ile desteklenmiş fen etkinliklerinin çocukların Dünya'nın şekli ve gece-gündüz kavramlarını daha etkili bir şekilde anlamaları sağlayabileceği hipotezini test etmek amaçlanmıştır. Bu çalışma, ön-test, son-test kontrol gruplu deney öncesi desende tasarlanmıştır.

Çalışma Grubu: Bu çalışma 2017-2018 eğitim öğretim yılında Türkiye'nin kuzey batısında yer alan orta büyüklükteki bir şehirde Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı alt ve orta sosyoekonomik seviyelerdeki ailelerden gelen çocukların devam ettiği bir bağımsız anaokulundaki 60-72 ay arası 23 kız, 21 erkek toplam 44 çocuk ile gerçekleştirilmiştir. Bu çocuklar iki farklı sınıfta eğitim ve öğretimlerine devam etmektedir ve sınıflardan bir tanesi deney grubu, bir tanesi ise kontrol grubu olarak seçilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda bilgi açısından verimli olan durumların seçilerek derinlemesine incelenmesini ve araştırma yapılmasını olanaklı hale getiren örnekleme yaklaşımı amaçsal örnekleme (Purposive / purposeful sampling) yaklaşımından benzeşik örnekleme (homogeneous sampling) yönteminden faydalanılmıştır. *"Benzeşik örnekleme metodu, uygulamanın yapılacağı evrenden araştırmanın problemi ile ilgili olarak benzer bir alt grubun araştırmacı tarafından seçilerek çalışmanın seçilen grup ile yapılmasını tanımlar"* (Büyüköztürk vd., 2009).

Veri Toplama Araçları: Bu çalışmada çocukların Dünya'nın şekli ve gece-gündüz oluşumuna ilişkin kavramsal anlayışlarını ortaya koyabilmek için "Dünya-2" testi kullanılmıştır. Ölçme aracı uygulamacı için özel bir eğitim veya ön koşul gerektirmemektedir. Straatemeier ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilen Dünya-2 testi, küçük yaşta çocuklarda da kolaylıkla uygulanabilen, yapılandırılmış, sözel olmayan ve seçim yönelimli bir kâğıt kalem testi olarak tanımlanmaktadır. Dünya-2 testinde bir tanesi örnek sorudan olu-

şan toplam 10 soru bulunmaktadır. Örnek soru çocukların teste yumuşak bir geçiş yapmalarını ve testin nasıl uygulanacağı konusunda fikir sahibi olmalarına yardımcı niteliktedir. Örnek soru puanlamaya dahil edilmemektedir. Teste Dünya'nın şekli ile ilgili 7, gece ve gündüzün oluşumu ile ilgili 2 madde bulunmaktadır. Maddeler çocukların Dünya'nın şekli ve gece-gündüzün oluşumunu anlatan resimlerden uygun olanı seçmeye olanak tanımaktadır. Test süresinde çocuklara sözel olarak sorular yöneltilmekte ve çocuklardan doğru olduğunu düşündükleri resmi göstermeleri istenmekte ve verilen cevaplar kaydedilmektedir. Dünya- 2 testinin her maddesine verilen yanıtlar birincil, sentetik ve bilimsel model olarak kategorize edilmektedir. Birincil model kategorisindeki görseller 0 puan, sentetik model kategorisindeki görseller 1 puan ve bilimsel model 2 puan olarak değerlendirilmiştir. Her madde yalnızca bir adet bilimsel model görseli içermektedir. Testten alınabilecek en yüksek puan 18 ve en düşük puan 0'dır. Güçhan-Özgül ve Saçkes (2015) yaptıkları çalışmada Dünya-2 testine ilişkin güvenilirlik hesaplamalarında Cronbach Alfa (α) katsayısı hesaplanmıştır. Dünya-2 ölçeğine ilişkin; Uyarlama çalışması kapsamında iç-tutarlık katsayısı $\alpha = .56$ bulunmuştur. Dünya-2 testinin yapı geçerliği Rasch analizi WINSTEPS sürüm 3.65.0 kullanılarak incelenmiş ve aracın tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu gözlenmiştir. Bu çalışma kapsamında ise toplam 7 maddeden oluşan Dünya'nın şekline ilişkin alt ölçek için hesaplanan iç tutarlık katsayısı ön-test için $\alpha=0.58$, son-test için $\alpha=0.73$ ve izleme testi için ise $\alpha=0.77$ bulunmuştur. Toplam 2 maddeden oluşan gece ve gündüz oluşumuna ilişkin alt ölçek için hesaplanan iç tutarlık katsayısı ön-test için $\alpha=0.63$, son-test için $\alpha=0.75$ ve izleme testi için $\alpha=0.69$ bulunmuştur.

Veri Toplama İşlemleri: Bu çalışmanın etik ve yasal sorumlulukları Balıkesir İl Milli Eğitim Müdürlüğüne ön görülen kurallar ve izinler çerçevesinde yerine getirilmiş, Balıkesir İl Milli Eğitim projeler birimince onaylanmış ve ilgili okulda çalışma izni alınmıştır. Deney ve kontrol grubu çocuklarına Dünya'nın şekli ve gece-gündüz oluşumu hakkında sahip oldukları bilgileri ortaya çıkartmak için sessiz ve dikkatlerini dağıtmayacak şekilde hazırlanmış ortamda her çocuk ile ayrı ayrı Dünya-2 testi ön-test uygulaması yapılmıştır. Her çocuk ile yapılan ön-test çalışması yaklaşık olarak 7 dakika sürmüştür. Araştırma süresince deney grubuna hikaye öncesinde her defasında araştırmacı tarafından tasarlanan farklı etkinlikler uygulanmıştır. Hikaye öncesi etkinliklerin hazırlanması sürecinde fen ve Türkçe etkinliklerinin bütünleştirilmesinin önemi ile ilgili çalışmalar ve kaynaklar incelenmiştir. Okul öncesi dönem çocuklarına uygun olarak kabul edilmiş fen kavramlarının Okul Öncesi Eğitim Programı ile ilişkisi incelenmiştir. Hazırlanan fen ve Türkçe etkinlikleri tez danışmanı tarafından incelenmiş ve öneriler doğrultusunda gerekli ekleme ve düzeltmeler yapılmıştır. Araştırmacı tarafından tasarlanan, resimleri olmayan ve bir seri

oluşturacak şekilde birbiri ile ilişkili hikayeler araştırmacı tarafından deney grubundaki çocuklara anlatılmış, hikaye sonrasında dinledikleri hikayede verilmesi istenen bilgileri pekiştirmek amacı ile deney grubundaki çocuklardan istedikleri bir bölümü resmetmeleri istenmiş ve çocuklar ile birlikte resimleme çalışması sonrasında hikaye ile ilgili sohbet edilmiştir. Araştırmacı tarafından Dünya'nın şekli ve gece-gündüz oluşumu ile ilgili tasarlanan 8 etkinlik ve hikaye 4 hafta süresince haftada 2 etkinlik olarak uygulanmıştır. Kontrol grubundaki çocuklara ise herhangi bir etkinlik uygulanmamış, kontrol grubu sınıfı günlük akış içerisinde okul öncesi eğitim programı etkinliklerine devam etmişlerdir. Araştırmacı tarafından tasarlanan 8 etkinlik ve hikaye başlıkları şu şekildedir; Meraklı Mirket Parlak, Parlak Havayı Öğreniyor, Parlak Dünya'yı Öğreniyor, Parlak Keşfe Çıkmaya Hazırlanıyor, Parlak Gece ve Gündüzün Nasıl Oluştüğünü Merak Ediyor, Parlak Bilgin Dede ile Tanışıyor, Parlak ve Kırpık Gece-Gündüzün Nasıl Oluştüğünü Öğreniyor, Parlak Evine Dönüyor. Araştırmacı tarafından tasarlanan etkinlik ve hikayeler birbiri ile ilişkili bir sıra izlemektedir. Hikaye öncesinde uygulanan etkinlikler verilmek istenen kavram ile ilişkili ve hikayede anlatılan konuya ön bilgi oluşturacak nitelikte tasarlanmıştır. Hikaye sonrasında yapılan, istenilen bir bölümü resmetme ve sohbet etkinliği ile hikayede verilmesi istenen bilgi pekiştirilmiş ve çocukların yaptıkları resimler çocuk ismi, tarih ve hikaye isimleri üzerlerine yazılarak dosyalanmıştır. Deney grubu çocukları ile araştırmacı tarafından yapılan etkinlikler sona erdikten sonra deney ve kontrol grubu çocukları ile ön-test uygulamasında olduğu gibi sessiz ortamda Dünya-2 testi son-test uygulaması yapılmıştır. Son-test uygulamasından yaklaşık olarak 2 ay sonra ön-test ve son-test uygulamalarında olduğu gibi deney ve kontrol grupları ile izleme testi yapılmış ve yapılan ön-test, son-test ve izleme çalışmalarından elde edilen veriler araştırmacı tarafından kodlanarak kaydedilmiştir.

Veri Analiz İşlemleri: Deneysel eğitim programının etkililiğini test etmek amacıyla ön-test, son-test ve izleme testlerinden elde edilen verilerin analizinde Genelleştirilmiş Doğrusal Karmaşık Modelleme (Generalized Linear Mixed Modelling) tekniği kullanılmıştır. Genelleştirilmiş Doğrusal Karmaşık Modelleme, Genel Doğrusal Modellerin bir uzantısı olup birbiriyle ilişkili farklı düzeylerdeki tekrarlı ölçümlerin analizinde kullanılan çağdaş yöntemler arasındadır (Liang ve Zeger, 1986; Horton ve Lipsitz, 1999). Anlamlı bulunan Temel ve Ortak etkiler açısından grup ve ölçüm zamanlarının karşılaştırılmasında Bonferroni Çoklu Karşılaştırma Testi kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde SPSS sürüm 24 kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çocukların Dünya'nın şekli ve gece-gündüz oluşumuna ilişkin kavramsal anlayışları ön-test'te Dünya-2 testine verdikleri yanıtları ve etkinliklerin uygulanmasından sonra yapılan son-test ve izleme testine verdikleri yanıtları kaydedilerek veriler analiz edilmiş, deney ve kontrol grupları arasındaki farklılığın incelendiği tablolar bu bölümde birlikte sunulmuştur.

Dünya'nın Şekli: Deney ve kontrol grubundaki çocukların Dünya'nın şekline ilişkin ön bilgilerini içeren ön-test verileri ve deneysel çalışma sonrasında yapılan son-test ve izleme testi verileri Tablo 1,2 ve 3 de görsel olarak sunulmaktadır.

Tablo 1: Çocukların Ön Test Puanlarına Göre Dünya'nın Şekline İlişkin Kavramsal Anlayışları

Gruplar	Cinsiyet	Deney <i>f</i> (grup içi %)		Kontrol <i>f</i> (grup içi %)	
		K	E	K	E
Dünya'nın Şekli	Birincil	-	-	-	-
	Sentetik	9 (42,85)	12 (57,15)	14 (60,86)	9 (39,14)
	Bilimsel	-	-	-	-

Çocukların ön-test puanlarına göre Dünya'nın şekline ilişkin kavramsal anlayışların incelendiği veriler ışığında deney ve kontrol grubu çocuklarından hiçbir çocuğun birincil ve bilimsel modeli benimsemedikleri görülmektedir. Deney ve kontrol grubundaki çocukların tümünün ön-test kapsamında Dünya'nın şekline ilişkin sentetik modeli benimsedikleri görülmektedir.

Tablo 2: Dünya'nın Şekline İlişkin Grup ve Zaman Etkisi GDKM Toplam Analizi Tablosu

Ölçümler	T	Sd	P*
İzleme- Son test	-0.505	41	0.616
İzleme-Ön test	9.052	36	0.001
Son test-Ön test	9.305	44	0.001

Zaman etkisi incelendiğinde ön-test ortalamalarının son-test ve izleme testi ortalamalarından anlamlı derecede düşük olduğu görülmekte. Son test ile izleme testi arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir.

Tablo 3: Dünya'nın Şekline İlişkin Grup ve Zaman Etkisi GDKM Analizi Tablosu

Gruplar	T	df	P*
Son Test Deney- Kontrol	7.639	26	0.001
İzleme Test Deney- Kontrol	8.969	46	0.001
Ön Test Deney- Kontrol	0.744	46	0.461

Deney ve kontrol gruplarının zaman içindeki performansları incelendiğinde deneysel müdahale öncesinde, ön test, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yok iken müdahale sonrasında deney grubunun lehine anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın izleme testinde de devam ettiği gözlenmektedir.

Gece-Gündüz Oluşumu: Deney ve kontrol grubundaki çocukların gece-gündüz oluşumuna ilişkin ön bilgilerini içeren ön-test verileri ve deneysel çalışma sonrasında yapılan son-test ve izleme testi verileri Tablo 4, 5 ve 6 de görsel olarak sunulmaktadır.

Tablo 4: Çocukların Ön Test Puanlarına Göre Gece-Gündüz Kavramlarına İlişkin Anlayışları

Gruplar	Cinsiyet	Deney f (grupı %)		Kontrol f (grupı %)	
		K	E	K	E
Gece-Gündüz	Birincil	7 (33,33)	10 (47,61)	14 (60,87)	6 (26,08)
	Sentetik	2 (9,52)	1 (4,77)	-	3 (13,05)
	Bilimsel	-	1 (4,77)	-	-

Tablo 4 incelendiğinde deney grubu çocuklarının 7 kız (%33,33), 10 erkek (%47,61), çocuğun birincil modele sahip olduğu, 2 kız (%9,52), 1 erkek (%4,77) çocuğun sentetik model, 1 erkek (%4,77) çocuğun ise bilimsel modele sahip olduğu görülmektedir. Kontrol grubu 6 erkek (%26,08) çocuğun birincil modele sahip olduğu, 3 erkek (%13,05) çocuğun sentetik modele sahip olduğu görülmekte. Kontrol grubundaki kız çocuklarının tümünün ise birincil modele sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Gece-Gündüz Oluşumuna İlişkin Grup ve Zaman Etkisi GDKM Toplam Analizi Tablosu

Ölçümler	T	Sd	P*
Ön test-Son test	-6.335	43	0.001
Ön test-İzleme	-5.762	38	0.001
Son test-İzleme	0.212	42	0.833

Uygulamanın Grup ve Zaman etkisi incelendiğinde ön-test verilerinin ortalamalarının son-test ve izleme testi verileri ortalamalarından anlamlı derecede düşük olduğu görülmekte. Son test ile izleme testi arasındaki farkın ise anlamlı olmadığı görülmektedir.

Tablo 6: Gece-Gündüz Oluşumuna İlişkin Grup ve Zaman Etkisi GDKM Analizi Tablosu

	Gruplar	T	df	P*
Ön Test	Kontrol-Deney	0.211	30	0.834
Son Test	Kontrol- deney	-8.166	39	0.001
İzleme	Kontrol-Deney	-7.932	44	0.001

Deney ve kontrol gruplarının zaman içerisindeki performansları karşılaştırıldığında deneysel müdahale öncesinde ön testte deney ve kontrol grubu arasında anlamlı bir farklılık yok iken, müdahale sonrasında deney grubunun lehine anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın izleme testinde de devam ettiği gözlemlenmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çocukların Dünya'nın Şekline İlişkin Kavramsal Anlayışları: Araştırma bulguları göz önüne alındığında okul öncesi dönemdeki 60-72 ay arası çocukların Dünya'nın şekline ilişkin kavramsal anlayışlarında sentetik modeli benimzedikleri görülmektedir. Çalışmaya katılan deney ve kontrol grubundaki bütün çocukların sentetik modeli benimsemiş olmaları okul öncesi eğitim gören bu çocukların okulda veya gündelik yaşamlarında bilimsel model ile karşılaştıklarını ve zihinlerinde bilimsel model ve önceden sahip oldukları birincil modelleri birleştirdiklerine işaret etmektedir. Bu bulgular Güçhan-Özgül, Akman ve Saçkes (2018) tarafından yapılan ve çocukların %91'inin Dünya'nın şekline ilişkin sentetik modele sahip olduğunu gösteren çalışma bulguları ile uyum göstermektedir. Çocukların %60'ının bilimsel modelden farklı alternatif modellere sahip olduğunu gösteren Özsoy (2012) tarafından yapılan çalışmanın bulguları ile bu çalışmada elde edilen araştırma bulguları tutarlıdır. Fakat, bütün çocukların sentetik modele sahip olmaları, Saçkes ve Korkmaz (2015)'in ortaya koydukları çalışmalarında 15 çocuğun naif zihinsel modele 5 çocuğun bilimsel modele sahip olduğu ve hiçbir çocuğun sentetik modeli benimsemediği sonuçlar ile farklılık göstermektedir.

Çalışmada uygulanan Dünya-2 testi son-test ve izleme testi analiz sonuçlarında kontrol grubunda bulunan 23 çocuğun ön-test sonuçlarında olduğu gibi sentetik modeli benimsemeye devam ettikleri görülmüştür. Son-test uygulamasından elde edilen verilere ait bulgular incelendiğinde sadece deney grubundaki çocukların kavramsal anlayışlarında değişim olduğundan söz etmek mümkündür. Deney grubundaki 7 kız (%33,33), 6 erkek (%28,57) çocuk sentetik modeli benimsemekten vazgeçerek bilimsel modeli benimzediklerini gösteren yanıtlar vermişlerdir. Güçhan-Özgül (2017) tarafından yapılan çalışmada, araştırmaya katılan deney grubu çocuklarının uygulama sonrasında

Dünya'nın şekli ile ilgili bilimsel modeli benimsemeye başladıkları, plasebo ve kontrol grubu çocuklarının ise sentetik modeli benimsemeye devam ettikleri yönündeki bulgular bu çalışmanın bulguları ile tutarlılık göstermektedir.

Deney grubunda bulunan 21 çocuk ön-test sonuçlarında sentetik modeli benimsemiş olmalarına rağmen araştırma için tasarlanmış etkinliklerin uygulamasından sonra yapılan son-test sonuçlarında 13 çocuğun bilimsel modeli benimsemiş olmaları bütünleştirilmiş fen ve Türkçe etkinliklerinin Dünya'nın şekli ile ilgili bilimsel modelin benimsenmesinde etkili olduğunun bir göstergesidir. Çocukların izleme testi sonuçlarından elde edilen veriler incelendiğinde kontrol grubu çocuklarında herhangi bir değişikliğin olmadığı ve kontrol grubu çocuklarının sentetik modeli benimsemeye devam ettikleri görülmektedir. Deney grubunda ise izleme testi sonuçlarında bilimsel modeli benimseyen çocukların sayısında düşüş olsa da 13 çocuktan 9 unun bilimsel modeli benimsemeye devam etmesi çalışma sonrasında sınıf içerisinde yapılan uygulamanın kalıcılığını göstermektedir. Güçhan-Özgül (2017) tarafından yapılan çalışmada izleme testinde deney grubundaki çocukların neredeyse yarısının bilimsel modeli benimseyerek kavramsal değişim geçirdikleri, plasebo ve kontrol grubunda ki çocukların ise sentetik modeli benimsemeye devam ettikleri bulgusu ile bu çalışma bulguları tutarlılık göstermektedir.

Çocukların Gece-Gündüz Oluşumuna İlişkin Kavramsal Algılayışları: Çalışmada uygulanan Dünya-2 testi ön-test analiz sonuçlarına göre araştırmaya katılan deney kontrol grubundaki 44 çocuğun 37 tanesinin birincil modeli benimsediği, 6 çocuğun sentetik modele sahip olduğu ve sadece 1 çocuğun bilimsel modeli benimsediği görülmektedir. Bu bulgular, Küçüközer ve Bostan (2010) tarafından yapılan ve çocukların %57,7'sinin gece-gündüz oluşumu ile ilgili bilimsel modelden farklı alternatif modellere sahip olduğunu gösteren çalışmanın bulguları ile uyum göstermektedir. Ön-test sonucunda gece-gündüz oluşumu ile ilgili sadece bir çocuğun bilimsel modeli benimsemiş olması çocukların gündelik yaşamlarında her gün karşılaştıkları gece-gündüz oluşumu ile ilgili bilimsel anlayışı edinemediklerinin göstergesidir. Bu durum okul öncesi eğitim kurumuna devam etmekte olan çocukların gece-gündüz oluşumu ile ilgili daha önce bilimsel bir bilgi ile karşılaşsalar bile bilimsel bilgiyi tam olarak kavrayamadıklarına işaret etmektedir.

Çalışmada uygulanan Dünya-2 testi son-test ve izleme testi analiz sonuçlarında ön-test sonuçlarından farklı olarak deney grubunda birincil modeli benimseyen çocuğun kalmadığı çocuklardan 7 tanesinin sentetik modeli 14 tanesinin ise bilimsel modeli benimsemeye başladıkları görülmüştür. Kontrol grubundaki 16 çocuğun birincil modeli benimsemeye devam ettikleri 5 çocuğun ise sentetik modeli benimsemeye başladıkları bu süreç içerisinde kontrol grubun-

dan sadece 2 çocuğun bilimsel modeli benimsedikleri görülmüştür. Bu veriler ışığında araştırma için tasarlanan bütünleştirilmiş fen ve Türkçe etkinliklerinin çocukların gece-gündüz oluşumuna ilişkin kavramsal anlayışlarını geliştirmede etkili olduğundan söz edilebilir. Deney grubundaki çocukların yarısından çoğunun (%66,6) bilimsel kavramlara geçiş yaptığı görülmektedir. Bu bulgular Küçüközer, Korkusuz, Küçüközer ve Yürümezoğlu (2009) tarafından yapılan araştırma bulgularında da deney grubu ile yapılan eğitim çalışması sonrasında deney grubundaki çocukların %78'inin, Kallery (2011) tarafından yapılan araştırma bulgularında ise çocukların %86,8'i uygulamadan sonra gece-gündüz kavramı ile ilgili bilimsel cevaplar verebildiği bulguları ile uyum göstermektedir.

Kontrol grubundaki çocukların günlük akışları içerisinde edindikleri bilgiler doğrultusunda bilimsel ve sentetik kavrama geçiş yapan çocuklar olsa da sayılarının oldukça az olduğu, kız çocukların %39,13'ünün, erkek çocukların ise %30,43'ünün birincil modeli benimsemeye devam ettikleri görülmektedir. İzleme testi sonuçlarında ise kontrol grubundan 15 çocuğun birincil, 8 çocuğun sentetik ve 1 çocuğun bilimsel modeli benimsediği görülürken deney grubu çocuklarından 13 çocuğun bilimsel modeli benimsemeye devam ediyor olmaları çalışma sonrasında sınıf içerisinde yapılan uygulama ile ilgili etkileşimin devam ettiğini ve yapılan çalışmanın kalıcılığını göstermektedir.

Güçhan-Özgül (2017) tarafından hazırlanan 12 sorgulama temelli oyun etkinliği sonrasında 60-72 aylık çocukların Dünya'nın şekli ve gece-gündüz kavramlarına yönelik anlayışlarını incelenmiş ve çocukların büyük oranda bu kavramlar ile ilgili bilimsel yanıtlar verdikleri görülmüştür. Aynı şekilde Kallery (2011) 4-6 yaş arası çocuklar için hazırladığı 8 etkinlik sonrasında çocukların Dünya'nın şekli ve gece-gündüz kavramlarına yönelik anlayışlarını incelemiş çocukların %92,3 Dünya'nın şekli ile ilgili bilimsel yanıtlar verdiği, %86,8'inin Gece-gündüz kavramları ile ilgili bilimsel yanıtlar verdiği görülmüştür. Bu çalışmaların sonuçlarına bakılarak, okul öncesi dönem çocuklarının fen ve astronomi gibi soyut ve öğrenilmesi zor kavramları uygun yöntem ve teknikler kullanıldığında öğrenebileceği görülmektedir. Bu çalışmada okul öncesi dönemdeki çocukların astronomi kavramlarını geliştirmek için tasarlanan bütünleştirilmiş fen ve Türkçe etkinliklerinin etkisinin incelendiği analizler deney grubu lehine kalıcılığın devam ettiğini göstermektedir. Bu bulgular Yurt ve Ömeroğlu (2013) tarafından geliştirilen Araştırmaya Dayalı Bilim Eğitim Programı'nın okul öncesi eğitime devam eden 60-72 aylık çocukların bilim öğrenmelerinin desteklenmesinde etkili ve kalıcı olduğu araştırma bulguları ile tutarlılık göstermektedir.

Bu çalışmada, bütünleştirilmiş fen ve Türkçe etkinliklerinin kullanılmasının okul öncesi dönem çocuklarının Dünya'nın şekli ve gece-gündüz kavramlarına ilişkin anlayışlarını olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Okul öncesi öğretmenleri fen kavramlarını öğretmede hikayelerin kullanımı konusunda bilgilendirilmeli ve öğretmenler Türkçe etkinlikleri ve fen etkinliklerini bütünleştirmeye teşvik edilmelidir. Okul öncesi öğretmenlerinin fen ve Türkçe etkinliklerini bütünleştirebilmesi için fen konuları ile ilgili öğretmenlerin sınıf içerisinde faydalanabilecekleri daha çok resimli hikaye kitaplarının geliştirilmesi önerilmektedir (Işıtan, 2016). Farklı fen kavramlarının öğretiminde hikayelerin kullanılmasının etkililiği araştırılabilir. Daha küçük yaş grubundaki çocuklarda da benzer etkinliklerin etkililiğinin incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alisinanoğlu, F., Özbey, S. ve Kahveci, G. (2007). *Okul Öncesinde Fen Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Akman, B., Uyanık-Balat, G. ve Güler, T. (2011). Okul öncesi dönemde fen eğitimi (2. baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Akman, B., Üstün, E. ve Güler, T. (2003). 6 yaş çocuklarının bilim süreçlerini kullanma yetenekleri, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 11-14.
- Aslan, O., Şenol-Zor, T. ve Tamkavas-Cicim, T. (2015). Okul öncesi öğretmenlerinin fen eğitimine yönelik görüşlerinin ve hizmetiçi eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 519-530.
- Avar, G. ve Ilıcan, S. (2018). Okul öncesi fen eğitimi alanında Türkiye'de yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi (2013-2017). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(71), 1-16.
- Ayvacı, H. Ş. (2010). Okul öncesi dönem çocuklarının bilimsel süreç becerilerini kullanma yeterliliklerini geliştirmeye yönelik pilot bir çalışma, *NEF-EFMED*, 4(2).
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Karadeniz, Ö. E ve Ş. Demirel, F. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Yayınları.
- Çınar, S. (2013). Okul öncesi öğretmenlerinin fen ve doğa konularının öğretiminde kullandıkları etkinliklerin belirlenmesi, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 364-371
- Demircioğlu, H., Demircioğlu, G. ve Ayas, A. (2006). Hikayeler ve kimya öğretimi, *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30. 110-119.
- Demiriz, S. ve Ulutaş, İ. (2001). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki fen ve doğa etkinlikleri ile ilgili uygulamaların belirlenmesi, *IV. Fen Bilimleri Eğitimi Kongresi, Bildiriler Kitabı*, 89-90.
- Güçhan-Özgül, S. (2017). *Sorgulama temelli oyunların çocukların Dünya'nın şekli ve gece-gündüz kavramlarını algılamalarına etkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi İlköğretim Anabilim Dalı, Ankara.
- Güçhan-Özgül, S., Akman, B. ve Saçkes, M. (2018). Çocukların Dünya'nın şekli ve gece-gündüz kavramlarına yönelik zihinsel modelleri, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 66-82.

- Güçhan-Özgül S. ve Saçkes, M. (2015). Adaptation of EARTH 2 scale for Turkish kindergartners, *Paper Presented at the 25th Conference of the European Early Childhood Education Research Association, Barcelona, Spain, September, 7-10.*
- Güler, D. ve Hazır-Bıkmaz, F. (2002). Anasınıflarında fen etkinliklerinin gerçekleşmesine ilişkin öğretmen görüşleri, *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 1(2), 249-267
- Horton, N. J. ve Lipsitz, S. R. (1999). Review of software to fit generalized estimating equation regression models, *The American Statistician*, 53, 160-169.
- Hungerat, M., Elyian, S. ve Zadik, R., (2005). New prospects for teaching science in kindergarten. *The Science Story Case Universitas Scientiarum*, Vol 10, 69-77
- Isitan, S. (2016). Illustrated storybooks for preschool children published in Turkey between 1980-2013: A study based on preschool education reforms. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 16(2), 669-690.
- Kallery, M. (2011). Astronomical concepts and events awareness for young children. *International Journal of Science Education*, (October 2013), 341-369. <http://doi.org/10.1080/09500690903469082>.
- Karamustafaoğlu, S. ve Kandaz, U. (2006). Okul öncesi eğitimde fen etkinliklerinde kullanılan öğretim yöntemleri ve karşılaşılan güçlükler, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1), 65-81
- Küçüközer, H. ve Bostan, A. (2010). Ideas of kindergarten students on the day-night cycles , the seasons and the moon phases. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 6(2), 267-280.
- Küçüközer, H., Korkusuz, M. E., Küçüközer, H. A. ve Yürümezoğlu, K. (2009). The Effect of 3d Computer Modeling and Observation-Based Instruction on the Conceptual Change Regarding Basic Concepts of Astronomy in Elementary School Students, *Astronomy Education Review*, 8 (1). doi:10.3847/AER2009006.
- Liang, K. Y. ve Zeger, S. L. (1986). Longitudinal data analysis using Generalized Linear Models. *Biometrika*, 73, 13-22.
- Özsoy, S. (2012). Is the earth flat or round? Primary school children's understandings of the planet earth:the case of turkish children, *International Electronic Journal of Elementary Education*, 4(2), 407-415.

- Saçkes, M. ve Korkmaz H. İ. (2015). Anaokulu çocuklarının Dünya'nın şekline ilişkin modelleri, *Elementary Education Online*, 14(2), 734-743
- Saçkes, M. (2015). Kindergartners' mental models of the day and night cycle: implications for instructional practices in early childhood classroom, *Educational Sciences: Theory & Practice*, 15(4), 997-1006
- Saçkes, M., Smith, M. M. ve Trundle K.C. (2016). US and Turkish preschoolers' observational knowledge of astronomy, *International Journal of Science Education*, 38(1), 116-129.
- Saçkes, M., Akman, B. ve Trundle, K. C. (2012). Okul öncesi öğretmenlerine yönelik fen eğitimi dersi: Lisans düzeyindeki öğretmen için bir model önerisi, *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 6(2), 1-26.
- Straatemeier, M., van der Maas, H. L. J. ve Jansen, B. R. J. (2008). Children's knowledge of the earth: a new methodological and statistical approach, *Journal of Experimental Child Psychology*, 100(4), 276-96. <http://doi.org/10.1016/j.jecp.2008.03.004>.
- Şahin, H. (2016). Okul öncesi fen eğitiminde analogi yöntemi ve analoginin okul öncesi eğitim programlarında yer alma düzeyi, *Uluslar Arası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(6), 48-61.
- Trundle, K. C. ve Saçkes, M. (2012). Science and early education, *Handbook of Early Childhood Education*, 240-258.
- Türk, C. (2018). Astronomi konularının öğretimi bağlamında okul öncesi öğretmenleri, *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 11(3), 544-561.
- Uludağ, G., Güneş, G., Tuğrul, B., Erkan, S. N. ve Tokuç, H. (2014) Small astronomers, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, 3060 - 3066
- Ünal, M. ve Akman, B. (2006). Okul öncesi öğretmenlerinin fen eğitimine karşı gösterdikleri tutumlar, *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 251-257.
- Vosniadou, S. ve Brewer, W. F. (1992). Mental models of the earth: A study of conceptual change in childhood. *Cognitive Psychology*, 24(4), 535-585. [http://doi.org/10.1016/0010-0285\(92\)90018-W](http://doi.org/10.1016/0010-0285(92)90018-W).
- Yurt, Ö. ve Ömeroğlu, E. (2013). Araştırmaya dayalı bilim eğitim programının 60-72 aylık çocukların bilim öğrenmelerine etkisi, *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 134-159.

silence, to show the insufficiency of studies about employee silence, to draw attention to the necessity of studying employee silence and its dimensions and other structures that related to employee silence, which is believed to be related to many organizational problems.

Keywords: Silence, Employee Silence, Voice.

GİRİŞ

Günümüzün yoğun rekabet ortamına sahip iş hayatında yönetim politikalarının işgören odaklı olarak geliştirilmesi, tüm işgörenlere açık ve şeffaf olması artan bir gereklilik haline gelmektedir. Bu kapsamda değişim ve gelişim arzusunda olan işletmeler için yönetim ile işgörenleri içerecek şekilde örgütsel iletişimin önemli bir konu olduğu değerlendirilmektedir (Tınaztepe, 2012: 54). Örgütsel iletişimin sağlıklı işleyebilmesi için üst yönetimin ve örgütsel iklim ortamının, işgörenler tarafından işle ilgili konularda sağlanacak sözlü katkılara ve eleştirilere açık olması gerekmektedir (Pinder ve Harlos, 2001; Milliken vd., 2003). Buna rağmen, günümüzde birçok örgütte yaygın bir şekilde işgörenlerin örgütsel sorunları açıkça dile getiremedikleri bilinmektedir (Robbins vd., 2017: 347-348).

Birçok araştırmacı ve akademisyen tarafından örgüt içerisinde yukarı doğru iletişimin gerekliliğinden bahsedilmekteyse de, işgörenlerin örgütsel sorunlar hakkında yukarıya bilgi aktarmada sıkıntı yaşadıkları bilinmektedir. Bu durum yine birçok araştırmacı ve akademisyen tarafından örgütsel değişim ve gelişimin önünde bir engel olarak görülmektedir (Morrison ve Milliken, 2000; Çakıcı, 2010). İşgörenlerin örgütsel sorunlarla ilgili hususları açıkça dile getirememeleri veya bunları kendilerine saklamaları halinde örgütsel karar verme ve hata düzeltme imkanları ile işgören motivasyonu ve güveninin sarsılacağı (Milliken vd., 2003; Vakola ve Bouradas, 2005), üst yönetimle işgören iletişimde kopukluklar yaşanacağı (Morrison ve Milliken, 2000: 707), işgören performansı ve örgütsel performansta azalmaya sebep olacağı (Morrison ve Milliken, 2000: 720) ve işgörende stres, memnuniyetsizlik ve sinik davranışlara yol açabileceği (Rhee vd., 2014: 705-706) değerlendirilmektedir.

İşgörenlerin örgütsel sorunlarla ilgili bilgi ve görüşlerini bilinçli olarak dile getirmemeleri olarak ifade edilen işgören sessizliği, uzunca bir süre ilgi görmemesine rağmen, son zamanlarda giderek öne çıktığı, işgören sessizliği ile ilgili yönetim alanında önemli olarak görülen dergilerden birinin özel sayısına konu olduğu (2003 tarihli Journal of Management Studies Dergisi 40 (6), uzman araştırmacılarca hakkında kitaplar yazıldığı (J. Greenberg ve M. S. Edwards editörlüğünde Voice and Silence in Organizations, 2009; A. Çakıcı

tarafından Örgütlerde İş Gören Sessizliği, 2010) görülmektedir. İşgörenlerin, örgütsel sorunları bizzat bildikleri halde üst yönetime durumu aktarmak istememeleri, sessizlik davranışının yapısı itibarıyla ses çıkarma davranışı kadar açık olmaması ve tespit edilip anlaşılmasının zor olması gibi nedenler, konuyu ilgi çekici hale getirmektedir.

Sonuçları itibarıyla örgütsel gelişim ve değişimi tehdit edebileceği düşünülen işgören sessizliği, rekabet avantajı sağlamak için işgörenlerini etkin ve etkili kullanmayı düşünen her işletme için dikkate alınması gereken bir konu olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada işgören sessizliği kavramı tanımlanacak, işgören sessizliğine neden olan öncüller ortaya konacak, konu ile ilgili öncül çalışmalar ve teorik zeminden bahsedilecek ve işgören sessizliğinin sonuçları açıklanmaya çalışılacaktır.

İŞGÖREN SESSİZLİĞİ

Günümüzde örgütler, çalıştırdıkları işgörenlerden daha fazla risk almalarını, örgütsel sorunları dile getirmelerini, müşteri beklentileri ve kalite konularında daha çok sorumluluk almalarını beklemektedir. Örgütlerin gelecekte de başarılı olabilmeleri, çevredeki değişimlere uyum sağlayabilen ve iş ve örgütsel konularda bilgi paylaşımında bulunan, kısacası örgütüne karşı sessiz kalmayan işgörene ihtiyaç duyacakları değerlendirilmektedir (Shojaie vd., 2011: 1731).

Sessizliğin sözlük anlamı, ortalıkta gürültü olamama durumu, sükût durumudur (www.tdk.gov.tr). Bilimsel anlamı ise sinema alanı ile ilgili olup, örgütsel davranış alanı ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Sessizlik kavramının iki boyutu bulunmaktadır. Birey, konu ile ilgili bilgi sahibi olmasına rağmen sessiz kalabilir veya konu ile ilgili gerçekten bilgisi yoktur ve sessiz kalabilir. Bu çalışmadaki sessizlik, bireyin ya da işgörenin konu ile ilgili bilgi sahibi olmasına rağmen kasıtlı olarak sessiz kalmayı tercih etmesi anlamındaki sessizliktir.

Genellikle olumsuz bir durum olarak algılanan sessizliğin beş adet çift yönlü işleyen işlevinin bulunduğu ileri sürülmektedir (Pinder ve Harlos, 2001: 338; Çakıcı, 2007: 148-149):

- Sessizlik bireyleri hem bir araya getirmekte hem de birbirinden uzaklaştırmaktadır,
- Bireylerin aralarındaki ilişkiyi hem iyileştirebilir hem de koparabilir,
- Hem bilgi sağlamakta hem de gizlemektedir,
- Hem derin bir düşüncenin varlığını gösterebilir hem de düşüncenin olmayışını gösterebilir ve
- Hem bireyin onayladığını hem de onaylamadığını anlatabilir.

İşgören sessizliği ile ilgili farklı tanımlar yapılmakla birlikte, genel olarak kabul edilmiş tanımı; işgörenlerin, örgütsel sorunlarla ilgili düşünceleri ve inançlarını çeşitli sebeplerden dolayı kasıtlı olarak açıklamamalarıdır (Morrison ve Milliken, 2000: 706-707; Van Dyne vd., 2003: 1359; Premeaux ve Bedeian, 2003: 1537-1538). Tanımdan da anlaşılacağı gibi işgören sessizliği tanımının bazı özellikleri ve sınırları bulunmaktadır. İşgören sessizliğinin en önemli özellikleri; işgörenin örgütsel sorunlarla ilgili sahip olduğu bilgiyi kasıtlı olarak paylaşmaması ve sessizliğe neden olan öncüllerin çeşidine göre işgören sessizliğinin değişkenlik göstermesidir. Diğer bir deyişle, kasıt ve neden, işgören sessizliğinin belirlenmesi ve çeşidinin belirlenmesinde kritik öneme sahiptir (Brinsfield, 2009: 6).

İşgören sessizliğinin sınırları olarak sessizliğin yöneldiği hedef, sessizliğin gerçekleştirildiği iletişim kanalı veya ortamı ile sessizlik davranışını teşvik eden nedenler gösterilebilir (Brinsfield, 2009: 46). İşgören sessizliğinin gerçekleştiği iletişim kanalı olarak, işgörenle üst yönetim arasındaki dikey yönlü iletişim kanalı gösterilmektedir. Merkezi bir yönetim sistemine sahip, sıkı hiyerarşi yapısı bulunan örgütlerde dikey yönlü iletişimin gerçekleşmesi hem yatay hem de dikey yönlü iletişimin gerçekleşebildiği, daha ademi merkeziyetçi bir yapıya sahip örgütlere göre daha az olası görünmektedir (Greenberg ve Edwards, 2009: 24; Milliken vd., 2003: 1455). İletişim ortamının bağlam veya ortam uygunluğu da (context favourability), işgörenin örgütsel sorunları dile getirip getirmemesinde etkili olabileceği değerlendirilmektedir (Dutton vd., 1997). Örgütlerde işgören sessizliğinin hedefi, sessizlik davranışının gerçekleştiği iletişim kanalı göz önüne alınarak, işgörenden yukarı kademeler olarak düşünülmektedir. Bu yukarı kademe, işgöreninin bir üstü, ustabaşı, nezaretçi olabileceği gibi, örgütün daha üst kademeleri de olabilir (Milliken vd., 2003: 1455; Detert ve Burris, 2007: 871).

İş Gören Sessizliğinin Nedenleri

İşgörenleri sessizlik davranışına teşvik eden etmenlerden, farklı çalışmalarda farklı olarak bahsedilmiştir. Görece birçok nedeni çalışmada belirten Çakır (2010: 18-31) ve Üçok ve Torun'a (2015: 29) göre, işgören sessizliğinin nedenleri temel olarak bağlamsal (bireysel, örgütsel ve yönetsel) ile korku ve algılanan risk faktörleri olmak üzere iki boyutta irdelenebilir. Bireysel faktörler olarak; deneyim eksikliği, düşük iş pozisyonu, dış kontrol odaklı olma, düşük düzeyde kendine saygı duyma, yüksek düzeyde iletişim endişesi, yüksek düzeyde kendini uyarılma ve düşük düzeyde başarıma ihtiyacı sayılabilir. Örgütsel faktörler olarak; haksızlık kültürünün varlığı, sağır kulak sendromu, sessizlik ikliminin varlığı, hiyerarşik yapı ve itaat kültürünün varlığı gösterilebilir. Yönetsel faktörler olarak ise; üste güven duyulmaması, mesafeli ilişkiler, üstler

tarafından desteklenmeme, üstlerin sahip oldukları örtük inançlar ve üstlerin farklı görüşlere açık olmaması sayılabilir. Bağlamsal faktörlerin hepsi bir arada etki göstermek suretiyle işgörenlerde açıkça konuşmanın fayda yaratmaya-çağına dair inanç oluşturmaktadırlar (Van Dyne vd., 2003: 1366). İkinci temel neden olan korku ve algılanan risk faktörleri bağlamında ise; yani işgören ile yönetim kademesi arasındaki güç mesafesinin yüksek olduğu, örgütlere genel olarak korku kültürünün hâkim olduğu durumlarda, işgörenler yöneticilerden düşüncelerini açıklamaları halinde misilleme görebileceklerini düşünerek sessiz kalabileceklerdir (Morrison ve Milliken, 2000; Okur, 2016: 15).

Sessizliği örgütsel düzeyde ele alan Morrison ve Milliken'e (2000) göre örgütsel sessizliğin iki temel nedeni bulunmaktadır: Yöneticilerin olumsuz geri bildirim korkusu ve işgörenler hakkında sahip oldukları üstü kapalı yönetimsel inançlar. Yöneticilerin işgörelere örgütsel hususlarla ilgili bilgi paylaşımı, konuşma ve geri bildirim sağlamada isteksizlik göstermeleri, işgörenlerin yönetim ve örgüte karşı güven, motivasyon ve morallerini olumsuz etkilemektedir (Vokala ve Bouradas, 2005: 443). Birçok ampirik araştırma ile desteklenen İş Özellikleri Modeli'ne göre belirli temel özellikleri bulunan işler (yetenek çeşidi, görev tanımı, görevin önemi, özerklik ve geri besleme), yüksek düzeyde iş performansı artışına yol açmaktadır (Hackman ve Oldham, 1976: 255-259; Robbins vd., 2017: 232-234).

Yöneticilerin işgörenler hakkında sahip oldukları üstü kapalı yönetimsel inançlar, McGregor'un (1970) yöneticilerin işgörenleri genel olarak tembel, hırsı olmayan, sorumluluktan kaçınan, bencil ve zekâsı çok yüksek olmayan bireyler olarak gördüğü X Teorisi'ne oldukça büyük benzerlik göstermektedir. Yöneticilerin işgörenler hakkında sahip oldukları üstü kapalı yönetimsel inançları üçe ayırmak mümkündür (Morrison ve Milliken, 2000: 708-710; Çakıcı, 2010: 29-31). Birincisi; işgörenlerin kendi çıkarlarına düşkün olduğu ve güvenilmez oldukları ile ilgili inançtır. Argyris'e (1977) göre yöneticilerin sahip oldukları bu inançlar çoğunlukla bilinçli olarak geliştirilmemiş, yönetim faaliyetlerinin icrası esnasında kendiliğinden ortaya çıkmıştır. İkincisi; birinci inanca göre işgörenlerin şahsi çıkarlarını örgütsel çıkarlardan üstün tutacağı inancına bağlı olarak, yöneticilerin örgütsel konularda işgörelere göre daha iyi ve doğru bilgi sahibi olacağı ile ilgilidir. Çakıcı (2008: 126) tarafından Türkiye'de bir yüksek eğitim kurumunda işgörenlerin hangi konularda ve neden sessiz kaldıkları ve sessizliğin sonuçlarını nasıl algıladıkları konusunda yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre bilgi ve deneyimi daha az olan işgörenlerin, "büyükler (üstler, yöneticiler) doğrusunu bilir" anlayışında oldukları tespit edilmiştir.

Yöneticilerin işgörenler hakkında sahip oldukları üstü kapalı yönetimsel inançlardan üçüncüsüne göre örgüt içinde birlik, anlaşma ve uzlaşmanın ol-

ması, örgütsel sağlığa işaret etmektedir. Tam tersine, örgüt içinde anlaşma olmaması ve muhalefetin bulunması durumunda da örgütün sağlıklı olduğuna dair bir inanç işaret olarak algılanmaktadır. Bu durumun, günümüzün “çoğulculuk yaklaşımı” ile bariz bir şekilde çelişkili olduğu görülmektedir (Morrison ve Milliken, 2000: 710). Sonuç olarak işgören sessizliğine yol açan en önemli etmen olarak üst yönetimin davranışları gösterilmektedir. Üst yönetimin davranışları işgörenler arasında güvensizlik ve korkuya yol açmaktaysa, sessizlik davranışının yaygın olarak görüleceği değerlendirilmektedir (Vakola ve Bouradas, 2005: 444).

İşgören sessizliğine neden olarak gösterilen etmenler arasında sosyal dışlama (social ostracism) korkusu da sayılmaktadır. Sosyal dışlama, “sessiz muamele” (the silent treatment) olarak da adlandırılmaktadır (Sommer vd., 2001: 225-226). Sosyal dışlama; işgörenin, diğer işgörenler veya yöneticiler tarafından olumsuz algılanması sonucu kendisinin diğerleri tarafından umursanmaması veya dışlanması olarak tanımlanabilir. Dışlanma korkusu yaşayan işgörenin sessizlik davranışı göstermesi olası görünmektedir. Sommer vd. (2001) tarafından yapılan çalışmada, öz saygısı (self-esteem) düşük olan işgörenlerin, öz saygısı yüksek olan işgörene göre daha fazla savunmacı sessizlik davranışı göstereceği tespit edilmiştir.

İş gören ile yönetim arasındaki güven duygusunun da işgören sessizliğine neden olabileceği değerlendirilmektedir. Güven duygusu ile iletişim yoluyla aktarılan bilgi seviyesi arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır (Greenberg ve Edwards, 2009: 27). İşgörenin yönetime güven duymaması, yönetimden zarar göreceği beklentisi içinde olması halinde sessizlik davranışı göstermesi beklenmektedir (Premeaux, 2001: 21-22). Güven duygusunun oluşumunda sadece yönetici değil, işgörenin de etkisi bulunmaktadır. Yöneticinin dürüstlüğü, yardımseverliği ve kabiliyeti ile işgörenin güvenme eğilimi, güven duygusunun oluşumunda rol oynamaktadır (Mayer vd., 1995: 715).

İşgören sessizliğine yol açan etmenlerden birisi de, örgütsel iklim bağlamında, iş yerinde hakim olan sessizlik iklimi olduğu değerlendirilmektedir (Morrison ve Milliken, 2000: 709). Örgütsel iklim; örgütsel yapının, örgütsel üyeliğin ve üyelerin örgütü anlamak üzere gösterdikleri çabalarının fonksiyonu olarak görülmektedir. Yani, örgütsel iklim, örgütsel yapı içerisinde işgörenler arasında ve işgörenlerle yöneticiler arasında bir etkileşimin fonksiyonu olarak kabul edilmektedir (Ashford, 1985: 837). İşgören sessizliğine yol açan diğer etmenlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülen sessizlik ikliminin, işgörenler arasındaki etkileşimden oluştuğu düşünülmektedir. İşgörenler arasında söyleyeceklerinin kaale alınmayacağı ya da konuşmaları sonucunda misilleme ve zarar göreceklere inancı yaygınlaştırsa, bu tip örgütte sessizlik ikliminin var olduğu söylenebilir.

Pinder ve Harlos (2001: 345), örgütsel sessizliğe adaletsiz kültürlerin, sessizlik ikliminin ve Sağır Kulak Sendromu'nun yol açtığını iddia etmektedirler.

Sessizlik iklimi ile bağlantılı olarak ortaya çıkan örgütsel yapı ve politikaların, örgütte merkezi karar verme ve eksik formel yukarı doğru geribildirim mekanizmaları bulunması halinde işgörenlerin sessiz kalacakları düşünülmektedir (Tıktaş, 2012: 84). Yine sessizlik ikliminin hakim olduğu örgütsel bir ortamda işgörenler, kendilerine benzer olarak algıladıkları diğer işgörenlerle birlikte iken kendilerini rahat hissetmekte ve etkileşimde bulunmaktadır. Benzer şekilde; işgören benzerliği, işgören istikrarı, karşılıklı iş akışı bağımlılığı ve resmi olmayan sosyal ağlar örgüt içerisinde işgörenler arasında güçlü bağlar oluşmasına sebep olmaktadır (Bagheri vd., 2012: 55). Vakola ve Bouradas (2005: 445-450) tarafından 677 işgören üzerinde yapılan çalışmaya göre işgörenlerce algılanan sessizlik iklimi, üst yönetimin ve alt yönetimin işgören fikirlerine kapalı olması ile pozitif; iletişim olanakları ile negatif yönde ilişkili olarak şekillenmekte ve işgören sessizliğine yol açmaktadır.

İşgörenlerin bireysel özelliklerinin de sessiz kalmalarına yol açan etmenlerden birisi olduğu düşünülmektedir. İşgörenlerin ses çıkarma veya sessiz kalmaları yönünde etkili olduğu sanılan bireysel özellikler arasında, özellikle Beş Faktör Kişilik Modeli (The Big Five Personality Model) üzerinde durmak gerektiği düşünülmektedir. Beş Faktör Kişilik Modeli'ne göre, beş temel boyutun, bireyin kişiliğinde büyük bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Bu beş temel boyut; dışadönüklük, uyumluluk, dürüstlük, duygusal istikrar ve tecrübelere açık olma boyutlarından oluşmaktadır (Robbins vd., 2017: 133-136). Omar tarafından yapılan çalışmada dışadönüklük kişilik özelliği ile koruma amaçlı ses çıkarma davranışı arasında olumlu yönde bir bağlantı olduğu tespit edilmiştir (Antoniou vd., 2009: 150). Crant vd. (2011) tarafından 244 işletme yönetimi öğrencisi üzerinde yapılan çalışma sonucuna göre dışadönüklük, dürüstlük ve proaktif kişilik özellikleri ile ses çıkarma davranışı arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak işgören sessizliğine neden olan etmenleri genel olarak bireysel, örgütsel ve yönetsel faktörler olarak üç temel boyutta irdelemek mümkündür. Bu üç temel boyutun birleşerek örgütsel kültür, algılanan korku ve riskler ile güven boyutunu da etkileyerek sessizlik davranışının meydana gelmesine sebep olduğu düşünülmektedir. İşgören sessizliğinin, bu etmenlerin sonucunda farklı şekillerde oluşarak değişik şekilleri bulunduğu değerlendirilmektedir.

İş Gören Sessizliğinin Çeşitleri

İşgören sessizliğinin çeşitliliği ile ilgili olarak, sessizliğin nedenlerine benzer şekilde, farklı çalışmalarda farklı sayıda yapıya yer verilmektedir. Van Dyne

vd. (2003) tarafından işgören sessizliği ve işgören ses çıkarma biçimlerini çok boyutlu olarak tasnif eden çalışmada üç adet sessizlik ve ses çıkarma biçimine yer verilmiştir. Buna göre işgörenin genel davranış biçimi edilgen özellikte ve geri çekilme dürtüsü ile hareket ediyorsa; işgören **Kabullenici Sessizlik (Acquiescent Silence)** veya **Kabullenici Ses Çıkarma (Acquiescent Voice)** davranışı gösterebilir. Bir diğer durumda, işgörenin genel davranış biçimi proaktif ve kendini koruma veya korku dürtüsü ile hareket etmesi durumunda; işgören **Korunma Amaçlı Sessizlik (Defensive Silence)** veya **Korunma Amaçlı Ses Çıkarma (Defensive Voice)** davranışı gösterebilir. Son durumda, işgörenin genel davranış biçimi proaktif ve işbirliği dürtüsü ile hareket etmesi halinde; işgören **Korumacı Sessizlik (ProSocial Silence)** veya **Korumacı Ses Çıkarma (ProSocial Voice)** davranışı gösterebilir (Van Dyne vd., 2003: 1362-1363; Çakıcı, 2010: 31-34).

Kabullenici sessizlik, işgörenin boyun eğici veya teslimiyetçi davranış biçimine bağlı olarak örgütsel bilgi ve görüşlerini paylaşmaması olarak tanımlanmaktadır. Edilgen bir dürtü ile hareket eden işgören, mevcut koşullar karşısında ses çıkarma davranışına karşı isteksizdir. Bu durumdaki işgören, sonuç üzerinde herhangi bir fark yaratamayacağı inancı yüksek veya kendine güveni düşük olarak düşünülebilir. Korunma amaçlı sessizlik, işgörenin dışsal tehditler karşısında duyduğu korkuya bağlı olarak örgütsel bilgi ve görüşlerini paylaşmaması olarak tanımlanmaktadır. Bu tür sessizlikte işgörenin ses çıkarma seçeneği de bulunduğu için kabullenici sessizlikten daha aktif bir davranış biçimi olarak düşünülmektedir. Pinder ve Harlos (2001) çalışmalarında korunma amaçlı sessizliğe benzer bir yapı olan **Pasif Sessizlik'ten (Quiescent Silence)** bahsetmişlerdir. Pasif sessizlik, işgörenin mevcut koşulları değiştirmek için alternatifleri olmasına rağmen, statükoyu koruyucu bir biçimde sessiz kalması olarak tanımlanmaktadır. Korunma amaçlı sessizlik, işgörenin fedakârlık ve işbirliği temelli, örgütün diğer işgörenlerini ve örgütü korumaya yönelik bir davranıştır. Ses çıkarma sonucunda karşılaşılabilecek olumlu veya olumsuz etkenler yerine diğerleri için endişe duyma söz konusudur (Pinder ve Harlos, 2001: 348; Van Dyne vd., 2003: 1366-1368; Çakıcı, 2010: 31-34).

Kassing (1998) tarafından işgören muhalif davranışı, sessizlik ve ses çıkarma yapılarını aynı anda içerisinde bulunduracak şekilde, farklı bir şekilde üç kategoriye ayrılmıştır: **Açık, gizli ve yer değiştirme stratejileri**. Açık muhalefette işgören, örgütsel değişimi etkileyebilecek şahıslar önünde, farklı düşündüğü bir konuyu rahatlıkla dile getirebilmektedir. Gizli muhalefette işgören, farklı düşüncelerini dile getirmek istemesine rağmen, kendisini etkili bir şekilde ifade edebilecek araçlardan yoksundur. Dolayısıyla, farklı düşüncelerini değişimi gerçekleştirebilecek aktörler yerine etkisiz, muadil işgörenler önünde dile

getirebilmektedir. Yer değiştirme muhalif davranışında işgören, farklı düşüncelerini örgütün dışındaki dinleyicilere (iş dışındaki arkadaşlar, eş, yabancılar ve aile dostları gibi) iletmektedir (Kassing ve Avtgis, 1999: 102-103).

Brinsfield (2009) işgören sessizliğini beş boyutta incelemiştir: **Savunmacı Sessizlik (Defensive Silence)**, **Çekingen Sessizlik (Diffident Silence)**, **İlişkisel Sessizlik (Relational Silence)**, **Kabullenici Sessizlik (Acquiescent Silence)** ve **Normalden Farklı (Sapkın) Sessizlik (Deviant Silence)**. Daha önce bahsedilen çeşitlerden farklı olarak, korunma amaçlı sessizliğin daha ılımlı bir şekli denebilecek çekingen sessizlikte işgören, aslında ses çıkarmak istemesine rağmen, işini kaybetme korkusu ile sessiz kalmaktadır. İlişkisel sessizlikte işgören, uzun vadeli dostluk ilişkilerine zarar gelmemesi için sessiz kalmaktadır. Normalden farklı (sapkın) sessizlikte işgören, örgütün çeşitli kademelerinde görev yapan yönetici ve iş arkadaşlarına gerekli olan bilgiyi kasıtlı olarak paylaşmamakta ve sessiz kalmaktadır. Bunların dışında bir de **Etkisiz Sessizlik (Ineffectual Silence)** davranışından bahsedilmektedir. Etkisiz sessizlik davranışında işgörenin, ses çıkarması halinde sonucu herhangi bir şekilde değiştiremeyeceğine dair inançları olması durumunda meydana gelmektedir (Tanyaovalaksna, 2016: 45-46).

İŞ GÖREN SESSİZLİĞİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR VE TEORİK ZEMİNİ

Görüldüğü gibi, örgütlerde işgören sessizliğinin birçok nedeni ve çeşidi bulunmaktadır. Buna neden olarak, yaklaşık elli yıldır araştırmacılar tarafından işgören sessizliği yapısına çok benzer birçok konunun ortaya konulması gösterilebilir. Aynı zamanda işgören sessizliğinin teorik zeminini oluşturan bu çalışma ve teoriler, ortaya çıkış sırasına göre: Ayrılma, Ses Çıkarma ve Sadakat (Exit, Voice and Loyalty) (Hirschman, 1970), Sessizlik Etkisi (The Mum Effect) (Tesser, 1970), Sessizlik Sarmalı (The Spiral of Silence) (Noelle-Neuman, 1974), Prosedürel Adaletin Ses Çıkarma Üzerine Etkisi (Procedural Justice-Voice Effect) (Thibaut ve Walker, 1975), İlkeli Örgütsel Muhalefet (Principled Organizational Dissent) (Graham, 1986), Muhbirlik (Whistle Blowing) (Miceli ve Near, 1992), Konu Benimsetme (Issue Selling) (Dutton ve Ashford, 1993), Şikâyet (Complaining) (Kowalski, 1996), Sosyal Dışlama (Social Ostracism) (Williams, 1997), Sağır Kulak Sendromu (Deaf Ear Syndrome) (Peirce vd., 1998), Örgütsel Sessizlik (Organizational Silence) (Morrison ve Milliken, 2000), İş Gören Sessizliğinin Pasif ve Kabullenici Sessizlik Boyutları (Employee Silence: Quiescent and Acquiescent Dimensions) (Pinder ve Harlos, 2001) ve İş Gören Sessizliği ve Ses Çıkarma Davranışının Boyutları (Dimensions of Employee Silence and Voice) (Van Dyne vd., 2003) olarak sayılabilir (Greenberg ve Edwards, 2009: 9; Sarıoğlu Uğur, 2016: 89-92).

Ayrılma, Ses Çıkarma ve Sadakat (Exit, Voice and Loyalty)

İş gören sessizliği ve ses çıkarma davranışını ilk gündeme getiren araştırmacı olan Hirschman, ses çıkarmayı örgütsel memnuniyetsizliği dile getirmenin bir aracı olarak ele almıştır. Örgütle ilgili memnuniyetsizlik yaşayan işgörenlerin ve örgütün müşterilerinin üç alternatifi olduğunu savunmuştur: Ayrılma (örgütle ilişkinin kesilmesi), ses çıkarma (örgütsel değişim başlatmak üzere aktif tutum gösterilmesi ve şikâyet) ve sadakat (sessiz kalma) (Greenberg ve Edwards, 2009: 8; Brinsfield, 2009: 17).

Hirschman, ses çıkarmayı sakıncalı bir durumdan kurtulmak yerine, yönetime veya daha üst makamlara müracaat, doğrudan talepler ve kamuoyunun ilgisini çekmeye yönelik her türlü eylemi kapsayacak şekilde değişime yol açacak herhangi bir girişim; sessizliği ise, işgörenin olumsuz koşulların yakında düzeleceğine inanıp suskun kalması olarak tanımlamaktadır (Hirschman, 1970: 30 ve 38). Sessizlikle ilgili ilk çalışmalarda, Hirschman da dahil olmak üzere, sessizlik kavramının genel olarak hareketsizlik, sadakat ve statükonun desteklenmesi anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Bu şekilde sessizliğin muhalifliği yansıtan yanı görünmezden gelinmiştir (Pinder ve Harlos, 2001: 336).

Sessizlik Etkisi (The Mum Effect)

Rosen ve Tesser (1970: 254) tarafından ortaya konan sessizlik etkisi, işitmek istenmeyen haberlerle ilgili sessiz kalınmasını ifade etmektedir. Sessizlik etkisi teorisinde genel olarak bireylerin, diğer bireylere olumsuz haber iletmek zorunda kaldıklarında yaşayacakları isteksizlik durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır (Brinsfield, 2009: 32).

Marler vd. (2012) tarafından örgütsel normlar ve sessizlik etkisi arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılan araştırmada sessizlik etkisinin kendisini iki yolla açıkça ortaya çıkardığı tespit edilmiştir: Sakınma ve çarpıtma (sugar-coating). Sakınma yoluyla olumsuz bilginin alıcıya aktarılması geciktirilmekte veya ihmal edilmektedir. Çarpıtma yoluyla olumsuz haber çarpıtılarak içeriği değiştirilmek suretiyle alıcıya aktarılmaktadır (Tanyaovalaksna, 2016: 37).

Sessizlik Sarmalı (The Spiral of Silence)

Noelle-Neuman (1974) tarafından ortaya konan sessizlik sarmalı teorisine göre, toplumda yaygın olan inançları aleyhine ses çıkarmak, bireyi toplumdaki izole edebilmektedir. Bireyin iç dünyasındaki ses çıkarma ve sessiz kalma güdülerinden sessiz kalmanın daha ağır basması durumunda sessizlik sarmalının baskın olacağı ve bireyi sessizlik davranışı göstermeye iteceği değerlendirilmektedir (Noelle-Neuman, 1974: 44). Sessizliğin bulaşıcı olabileceği ve bir

işgörenden diğerlerine yansiyabileceği ile ilgili kavramsal bazı çalışmalar bulunmaktadır (Brinsfield, 2009: 35).

Bu açıklamalardan yola çıkarak işgörenlerin örgütle ilgili görüş ve önerilerini dile getirmeleri, bu fikirlerin örgüt tarafından kabul edilebileceğine dair inanışları ile doğru orantılı olarak gerçekleşmektedir. Fikirlerinin örgüt tarafından kabul edilmeyeceğine ve örgüt tarafından dışlanacağına inanan işgörenin, sessizlik davranışı göstereceği düşünülmektedir (Okur, 2016: 13). Neuwirth vd. (2007) tarafından sessizlik sarmalı ve toplumdaki izole olma korkusu ile ilgili yapılan çalışmada, toplumdaki izole olma korkusu ile işgörenin fikirlerini beyan etmesi arasında yüksek düzeyde olumsuz bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Prosedürel Adalet (Procedural Justice)

Thibaut ve Walker (1975) tarafından prosedürel adalet, örgütsel kararların sonuçlarının adil olarak algılanması olarak tanımlanmakta ve karar verme sürecinde işgörenlerin fikirlerini dile getirmelerine olanak sağlanması ile prosedürel adalet algısının yükseleceği ileri sürülmektedir (Greenberg ve Edwards, 2009: 6).

Tangirala ve Ramanujam (2008) tarafından 606 hemşire üzerinde yapılan araştırmaya göre prosedürel adalet ikliminin, işgören sessizliğine yol açan bireysel etmenlerin üzerinde aracılık etkisi olduğu tespit edilmiştir. Prosedürel adalet ikliminin yoğunluğuna bağlı olarak, işgören sessizliğinin arttığı iddia edilmektedir.

İlkeli Örgütsel Muhalefet (Principled Organizational Dissent)

İlkeli örgütsel muhalefet Graham (1986) tarafından, iş yerindeki bireylerin örgütsel statükoyu eleştirmek veya değiştirmek amacıyla mevcut uygulama ve politikalara karşı geliştirdikleri bilinçli itirazlar olarak tanımlanmaktadır. Ses çıkarmadan farklı bir yapı olan ilkeli örgütsel muhalefette, mevcut durumun kısmen geliştirilmesine yönelik öneri sunmanın yerine mevcut durumun tamamen değiştirilmesi için girişimde bulunulması söz konusudur. Bu girişimler yapıcı eleştiriler, örgüt dışındaki kitlelere örgütle ilgili olumsuzlukların ifade edilmesi, engelleyici hareketlere girişilmesi ve örgütle ilişkin ilgili olumsuzluklar beyan edilerek sona erdirilmesi gibi davranışlarla kendi gösterebilir (Premeaux, 2001: 4-9).

Kassing (2009) tarafından yapılan çalışmada, kaçınma olarak adlandırılan işgören muhalif davranışlarının, yöneticilerin harekete geçmemesi, yöneticinin performansı ve yönetici tarafından takdir edilmeme sonucu ortaya çıktığı tespit edilmiştir. İşgörenin yöneticisine sorunları iletmemesinin, sessiz kalmasının ana sebebi olarak, yöneticinin iletilecek sorunla ilgili hiçbir işlem yapacağı ile ilgili işgören algılaması olduğu gösterilmektedir.

Muhbirlık (Whistle Blowing)

Muhbirlık davranışının, ses çıkarmadan farklı olarak dört özelliği bulunmaktadır: Muhbir, sorunun kaynaklandığı örgütün bir üyesi olmalı, örgütün sorununu düzeltmek için gerekli yetkiye sahip olmamalı, ismi bilinmemeli (anonim olmalı) ve örgütsel sorunla ilgili bir görevi olmalı (Miceli ve Near, 1985: 2). Rothwell ve Baldwin (2007) tarafından ABD'nin Georgia Eyaleti'nde polisler üzerinde yapılan çalışmaya göre arkadaşlık ikliminin muhbirlık davranışını kolaylaştırdığı veya daha az sessizlik davranışına yol açtığı tespit edilmiştir.

Konu Benimsetme (Issue Selling)

Konu benimsetme işğörenin, diğer işğörelere örgütsel sorunları anlamaları veya bu sorunlara dikkat çekmelerine yönelik bir davranış olarak tanımlanmaktadır. Örgütsel bağlamda özellikle orta düzey yöneticilerle üst düzey yöneticiler arasında gerçekleştiği belirtilmektedir (Dutton ve Ashford, 1993: 398). Konu benimsetme davranışının meydana gelebilmesi için örgütsel şartların uygun olması gerektiği, örgütsel şartların uygun olmaması halinde işğören veya orta düzey yöneticilerde sessizlik davranışına yol açan bir örgütsel iklimin hakim olacağı değerlendirilmektedir (Çakıcı, 2010: 11-12).

Dutton vd. (1997) tarafından 30 telekom sektörü orta düzey yöneticisi üzerinde yapılan çalışmada, örgütsel şartların elverişli olması halinde (özellikle üst yönetimin astları dinlemeye istekli olması ve ses çıkarmayı destekleyici bir örgütsel kültürün var olması durumunda), konu benimsetme davranışının yüksek düzeyde benimsendiği tespit edilmiştir. Tersinde, yani olumsuz sonuçlarla karşılaşma korkusu, örgütte küçülme ve belirsizlik olması halinde ise, konu benimsetme davranışı için elverişli bir ortam oluşmadığı ve sessizlik davranışında artış beklendiği değerlendirilmektedir.

Şikâyet (Complaining)

Şikâyet, Kowalski (1996) tarafından memnuniyetsizliği belirtmede işğören tarafından kullanılan bir araç olarak ele alınmıştır. Kowalski tarafından geliştirilen modelde, işğören içsel odaklılığına (self-focus) göre, kendi standartları ile mevcut durum arasında bir fark algılaması halinde bir memnuniyetsizlik hissetmektedir. Hissedilen memnuniyetsizlik sonucu işğören, şikâyet ihtiyacını kendi ölçütlerine göre değerlendirmektedir. Değerlendirme sonucunda işğören; yüksek oranda şikâyet etme ihtiyacı hissetmesi halinde ses çıkarma, düşük oranda hissetmesi halinde ise sessizlik davranışı göstermesi beklenmektedir.

Patrick vd. (2012) tarafından Yeni Zelanda'da 2000'den fazla uluslararası öğrenci üzerinde yapılan çalışmada 139 öğrenci şikâyet tepkileri göstermiş, bu tepkiler; ses çıkarma, olumsuz kelimeler kullanma, üçüncü bir grupla sıkıntıyı

paylaşma, ayrılma ve hiçbir eylemde bulunmama (sessizlik) olmak üzere beş boyutta incelenmiştir. Şikâyet tepkilerinden elde edilen sonuçlara göre 139 öğrencinin %24'ü ses çıkarma, %41'i olumsuz kelimeler kullanma, %4'ü ayrılma ve %31'i hiçbir eylemde bulunmama davranışı gösterirken, hiçbiri üçüncü bir grupla sıkıntıyı paylaşma davranışı göstermemiştir.

Sosyal Dışlama (Social Ostracism)

Williams (1997) tarafından kişilerarası ilişkilerde hoşnutsuzluk belirtme aracı olarak kullanılan dışlama, bireyin hoş karşılanmayan bir davranışına karşı diğer bireyler tarafından reddedilmesi, sosyal ilişki kurulmaması olarak tanımlanmakta ve "sessiz tedavi" (silent treatment veya cold shoulder) olarak da ifade edilmektedir. Sosyal dışlama davranışı ile karşılaşan işgörenin kendini çekme, alınma, içleme duyguları hissetmesi ve düşük düzeyde motivasyona sahip olması beklenmektedir.

Sosyal dışlama aynı zamanda işgören sessizliğinin de bir sebebi olarak gösterilmektedir (Greenberg ve Edwards, 2009: 16). Sosyal dışlamayı işgören sessizliğinin bir şekli veya sessizliğe yol açan farklı bir yapı olarak görmek mümkündür (Brinsfield, 2009: 39). Bowen ve Blackmon (2003) tarafından sessizlik sarmalı ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiyi ortaya koyma maksadıyla yapılan çalışmada, işgörenlerin cinsel tercihlerini açıklamama ve sessiz kalma davranışı göstermelerinin bir sebebi olarak sosyal dışlama ile karşı karşıya kalma olasılığı gösterilmektedir.

Sağır Kulak Sendromu (Deaf Ear Syndrome)

Pearce, Smolinski ve Rosen (1998) tarafından kavramlaştırılan sağır kulak sendromu, işgörenlerin kendilerine memnuniyetsizlik veren konuları doğrudan ifade etmekten sakınmaları durumudur (Sarioğlu Uğur, 2016: 92). Sağır kulak sendromunun üç çeşit nedenden kaynaklandığı ileri sürülmektedir: Yetersiz örgütsel politikalar (ağır veya belirsiz rapor süreçleri gibi), yönetsel rasyonelleştirme ve tepkiler (iddiaların reddedilmesi, mağdur kimsenin suçlanması, suçun ciddiyetinin düşürülmesi, değerli bir işgörenin korunması gibi) ve örgütsel özellikler (aile şirketi, düşük düzeyli insan kaynakları fonksiyonuna sahip küçük firmalar, kırsal konum, erkek egemen endüstri dalı gibi) (Brinsfield, 2009: 38; Greenberg ve Edwards, 2009: 17).

Harlos (2001) tarafından 32 kişi ile yapılan mülakat tipi çalışmada işyerinde yaşanan adaletsiz uygulamaların, sağır kulak sendromu ve hayal kırıklığına yol açtığı tespit edilmiştir. İş görenlerin ses çıkarmaları ve örgütsel sorunları dile getirmeleri için hayata geçirilen uygulamalardan biri olan açık kapı politikasının, özellikle bu sonuca yol açtığı ileri sürülmektedir.

Örgütsel Sessizlik (Organizational Silence)

Sessizliği örgütsel boyutta ele alan Morrison ve Milliken'in (2000) çalışmasının, önceki çalışmalardan farklı olarak vurguladıkları iki önemli husus bulunmaktadır. Birincisi; sessizliği topluluk seviyesinde ele almasıdır. İkincisi ve daha önemlisi, çalışmanın odağı işgörenlerin neden ses çıkarma yerine sessizliği tercih ettikleri ile ilgili olmasıdır (Brinsfield, 2009: 42). Morrison ve Milliken (2000) tarafından örgütsel sessizliğin temel sebepleri; yöneticilerin olumsuz geri bildirim korkusu ve yöneticilerin astlar ile ilgili üstü kapalı inançları olarak açıklanmıştır. Örgütsel sessizliğin olumsuz sonuçları örgütsel ve bireysel olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Örgütsel sessizlik, örgütsel gelişme ve değişimin önündeki en önemli engel olarak kabul edilmiştir. Bireysel olumsuz sonuçlar ise, işgörenlerin kendilerine değer verilmediği duygusu ve işleri üzerinde eksik kontrol hissetmeleri sonucu işlerine karşı uyumsuzluk yaşamaları şeklinde ifade edilebilir.

Örgütsel sessizliğin örgüt ortamında sessizlik iklimine yol açarak yerleşmiş hale gelmesi için genel olarak işgörenlerce kanıksanmış iki inanç bulunmaktadır: Birincisi; örgütte sorunlarla ilgili ses çıkarmamanın gereksizliğine olan inanç. İkincisi; işgörenlerin ses çıkarmaları halinde misilleme görecektelerine dair inanç (Greenberg ve Edwards, 2009: 19). Vakola ve Bouradas (2005) tarafından üst yönetimin sessizliğe karşı tutumları, alt yönetimin sessizliğe karşı tutumları ve iletişim olanaklarının örgütsel sessizlik üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik olarak yapılan çalışmada; örgütsel sessizlikle alt ve üst yönetimin sessizliğe karşı tutumları arasında olumlu, iletişim olanakları ile olumsuz bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

İş Gören Sessizliğin Pasif ve Kabullenici Sessizlik Boyutları (Employee Silence: Quiescent and Acquiescent Dimensions)

Pinder ve Harlos (2001: 333) çalışmalarında sessizlikle ilgili üç özelliğe dikkat çekmişlerdir. Birincisi; her yerde bulunan fakat araştırmacılar tarafından üzerinde henüz anlaşma sağlanamayan bir konu olması. İkincisi; genellikle tam tersi olarak değerlendirilen kavramlarla kıyaslamaya tabi tutulması. Üçüncüsü; sessizliğin önemin ve anlamının tam olarak anlaşılabilmesi için gerçekleştirildiği bağlamın dikkate alınması gerekliliği. Sessizliği bilişsel, duygusal veya destekleme ya da itiraz etme niyeti unsurları içeren, iletişimin bir şekli olarak görmektedirler.

Sessizliği iş yerindeki adaletsiz uygulamalara tepki olarak gören Pinder ve Harlos'a (2001: 348-352) göre, sessizliğin iki çeşidi bulunmaktadır: İş gören pasifliği ve kabullenici sessizliği. Bu iki çeşit sessizlik arasında sekiz fark bulunmaktadır: Gönüllülük, bilinç, kabul etme, stres düzeyi, alternatiflerin farkında

olma, ses çıkarma eğilimi, ayrılma eğilimi ve baskın duygular. Pasif sessizlik davranışında işgören durumdan hoşnutsuz, fakat bilinçlidir. İş gören, değişime yol açacak seçeneklerin farkında, fakat henüz ses çıkarmaya isteksizdir. Kabullenici sessizlikte örgütsel koşullar kabul edilmekte ve değişime yol açacak alternatif sayısı sınırlıdır. Adaletsiz uygulamaların yaygın olduğu bu tip örgütlerde, var olan sınırlı sayıdaki alternatif de önemsenmemekte ve mevcut koşullara tam bir kayıtsızlık söz konusudur.

Knoll ve Van Dick (2013) tarafından yapılan çalışmada örgütsel sessizlik iklimi ile pasif, kabullenici ve fırsatçı (opportunistic) sessizlik arasında ters yönlü; örgütsel sessizlik iklimi ile kabullenici sessizlik arasında güçlü, pasif sessizlik arasında zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

İş Gören Sessizliği ve Ses Çıkarma Davranışının Boyutları (Dimensions of Employee Silence and Voice)

Van Dyne, Ang ve Botero (2003) tarafından, sessizliğin her zaman ses çıkarmanın zıttı olmadığı, işgören tarafından kasıtlı olarak olası gelişmelerle ilgili gerekli bilginin esirgenebileceğini iddia edilmektedir. Ses çıkarma ve sessizlik arasındaki neden, üç özel etmenden kaynaklanmaktadır: Boyun eğmeye bağlı geri çekilme davranışı, korkuya bağlı kendini koruma davranışı ve işbirliğine bağlı başkasına odaklı davranıştır.

İş gören sessizliği ve ses çıkarma davranışının çok boyutlu olarak ele alındığı çalışmada, işgörenin güdülerine bağlı olarak altı çeşit davranış belirtilmiştir. Buna göre işgörenin genel davranış biçimi edilgen özellikte ve geri çekilme dürtüsü ile hareket ediyorsa işgören kabullenici sessizlik veya kabullenici ses çıkarma, işgörenin genel davranış biçimi proaktif ve kendini koruma veya korku dürtüsü ile hareket etmesi durumunda işgören korunma amaçlı sessizlik veya korunma amaçlı ses çıkarma, işgörenin genel davranış biçimi proaktif ve işbirliği dürtüsü ile hareket etmesi halinde işgören korumacı sessizlik veya korumacı ses çıkarma davranışı gösterebilir (Van Dyne vd., 2003: 1362-1363; Çakıcı, 2010: 31-34).

Brinsfield (2013) tarafından yapılan çalışmada beş adet işgören sessizliği boyutu tespit edilmiştir. Bunlar: Normalden sapan (deviant) sessizlik, ilişkisel sessizlik, savunmacı sessizlik, çekingen (diffident) sessizlik ve etkisiz sessizlik. Beş çeşit sessizliğin de, ses çıkarma davranışı ile aralarında olumsuz yönde güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

İŞGÖREN SESSİZLİĞİNİN SONUÇLARI

İşgören sessizliği ile ilgili olarak yapılan birçok çalışmada, işgören sessizliğinin hem örgütsel hem de bireysel sonuçları olduğu görülmektedir (Morrison

ve Milliken, 2000; Sarıoğlu Uğur, 2016). İş gören sessizliğinin sonuçları hem örgüt için hem de işgörenler için olumsuzluklar taşımaktadır. Örgütün ve işgörenlerin verimliliği için işgörenlerin duygu ve düşüncelerine önem veren bir yönetim anlayışının benimsenmesi gerektiği, yöneticilerin bu sonuçları göz önüne alarak işgörenlerin sessizliklerini kırmaları yönünde tedbirler almasının uygun olacağı değerlendirilmektedir (Kart, 2015: 1-2).

İşgören Sessizliğinin Örgütsel Sonuçları

İşgören sessizliği, örgütler için önemli miktarda olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. En büyük yansıması, örgütsel karar verme ve değişim süreçlerinde kendisini göstermektedir.

Örgütsel karar verme üzerine yapılan çalışmalarda, ne kadar çok karar alternatif ve görüş bulunmaktaysa, kararın o kadar sağlıklı olacağı hususu vurgulanmaktadır. Benzer şekilde, örgütsel inovasyon ortamının da, işgören sessizliğinden olumsuz etkileneceği değerlendirilmektedir. Ayrıca işgörenlerin üst yönetime karşı olumsuz geri bildirim sağlamamaları halinde, örgütte var olan hataların düzelmeden devam etmesi tehlikesi mevcuttur (Morrison ve Milliken, 2000: 719; Çakıcı, 2010: 35-37). Ayrıca işgören sessizliği sonucu örgütsel gelişim ve performans artışının da düşük kalacağı değerlendirilmektedir (Tiktaş, 2012: 96).

İşgörenlerin sınırsız sayıda katkı sağlaması da, sessizlik davranışına benzer şekilde arzulanmayan bir durumdur. Çok fazla miktarda görüş ve öneri, karar verme sürecini tıkayacak ve etkili ve zamanında karar alınmasını engelleyecektir (Morrison ve Milliken, 2000: 719). Fakat günümüz örgütlerinde yaşanan ve bu çalışmada anlatılan husus, bunun tam tersi olan yeterli veya gerekli yerlerde işgörenin görüşünü örgütten esirgemesi hususudur.

Vakola ve Bouradas (2005) tarafından 677 işgören ile yapılan çalışmada, algılanan sessizlik iklimi ile işgören sessizlik davranışının, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık üzerinde olumsuz etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bies ve Trip (1999) tarafından yapılan çalışmada, işgörenlerin üst yönetimden misilleme korkusu sonucu verdikleri bilgiyi çarpıttıkları tespit edilmiştir (Morrison ve Milliken, 2000: 719). Çakıcı (2010) tarafından Türkiye kamu üniversitelerinin birisinde yapılan çalışmada, araştırmaya katılan üniversite personelinin %70'i sessizlik davranışını tercih ettiği sonucuna varılmıştır. Sessizliğin nedeni olarak; yönetsel ve örgütsel nedenler birinci, işle ilgili korkular ikinci, deneyim eksikliği üçüncü, yalıtım korkusu dördüncü ve ilişkileri zedeleme korkusu beşinci sırada önem arz ettiği tespit edilmiştir. Sessizliğin algılanan sonuçları olarak; performansı ve sinerjiyi engelleyen sonuçlar birinci, iyileşmeyi ve gelişmeyi kısıtlayan sonuçlar ikinci ve işgöreni mutsuz kılan sonuçlar üçüncü sırada önem arz etmektedir.

İşGören Sessizliğinin Bireysel Sonuçları

İş gören sessizliğinin bireysel sonuçları, işgörenin örgütle ilgili sorunları dile getirememesinden dolayı yaşayabileceği olumsuzluklar olarak düşünülebilir. Böyle bir durum üç önemli bireysel sonuç ortaya çıkarmaktadır: İş görenlerin kendilerine değer verilmediği hissi, eksik kontrol algısı ve bilişsel uyumsuzluk hissi yaşamaları (Morrison ve Milliken, 2000: 720).

İş görenlerin kendilerine değer verilmediği hissi yaşaması halinde örgütlerine verdikleri değer, örgütleri ile özdeşleşmeleri ve örgütlerine duydukları güven duygusu sarsılacaktır. İş görenlerin işleri üzerindeki kontrol eksikliği hissi; düşük motivasyon, düşük tatmin, geri çekilme, stres kaynaklı rahatsızlık ve hatta örgütü sabote etme gibi davranışlar göstermelerine sebep olabileceği değerlendirilmektedir. İş görenlerin inançları ile davranışları arasında tutarsızlık bulunması halinde bilişsel uyumsuzluk yaşamaları olasılığı bulunmaktadır. Düşüncelerine aykırı uygulamalara sessiz kalan işgören, kendi içinde sıkıntı yaşayacaktır. Bunun sonucunda ya davranışlarını değiştirerek uyumlu olmaya çalışacak, ya da uyumsuzluk yaşayarak örgütüne karşı güveni kaybedecek ve hatta işten ayrılacaktır (Morrison ve Milliken, 2000: 720; Çakıcı, 2010: 35-37; Sarıoğlu Uğur, 2016: 97-100).

Kendi görüşlerinin dikkate alınmadığını ya da açıkça konuşması halinde zarar göreceğini düşünen işgörenlerde memnuniyetsizlik, stres, sinizm ve işle bağlanmasını koparma davranışları sergilemeleri beklenmektedir. Bu davranışların uzun vadede hem örgüte hem de psikolojik olarak işgörenlere zarar verebileceği düşünülmektedir (Milliken vd., 2003: 1473). Sessizlik ikliminin hakim olduğu örgütlerde, işgörenlerde örgüte ve yöneticilere karşı olumsuz duygular hissedilmektedir. Bu olumsuz duyguların işgörenlerin motivasyon, iş tatmini ve verimliliklerini azaltacağı düşünülmektedir (Okur, 2016: 27).

Zheng vd. (2008) tarafından Çin'de 928 işgören üzerinde yapılan çalışmada, işgörenlerin yöneticilerine olan güveni ile kabullenici ve umursamaz sessizlik boyutları arasında olumsuz bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Okur (2016) tarafından tekstil işgörenleri ile yapılan çalışmada, örgütsel sessizlik ile örgütsel güven arasında ters yönlü olumsuz bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Hem bireysel seviyede hem de örgütsel seviyede olumsuz etkileri olan işgören sessizliği, günümüzün işgörenin fikirlerini dikkate alan ve ona değer veren yönetsel yaklaşımları ile çelişkili bir durumu ifade etmektedir. Başkaları tarafından dışlanma veya başkalarının gözünde değer kaybedeceğini düşünen işgörenler sessiz kalmayı tercih edebilmektedir. İşgörenlerin sessiz kalması

sonucunda işgörenler psikolojik olarak olumsuz etkilenmekte ve aşağılanma duygusu hissetmektedir. Buna paralel olarak örgütlerde de yaratıcılık ve üretimde düşüşler yaşanmaktadır (Perlow ve Williams, 2003).

Sağlıklı bir örgüt için işgören sessizliğinin üstesinden gelmenin yolu, işgörenler ile yöneticilerin etkili iletişim kurmalarından geçmektedir. Etkili iletişim inovasyon, örgütsel öğrenme, prosedürel adalet algısı, işgören refahı, etik çalışma ortamı, örgütsel vatandaşlık davranışı ve yüksek bir performans için gereklidir (Brinsfield, 2009: 265). Etkili iletişimin var olabilmesi için, işgören sessizliğinin önlenmesi ve işgörenler için rahatlıkla ses çıkarabilecekleri bir örgütsel iklim ortamı gereklidir.

İşgören sessizliğinin, örgütsel öğrenme önündeki en büyük engellerden biri olduğu değerlendirilmektedir. Argyris (1977), sessizliğin özellikle orta kademeye yöneticilerin, sorunları üst kademeye çarpıtarak aktarmasının ardından, işgörenlerin daha sonra ortaya çıkan sorunlara karşı kayıtsız kalması şeklinde ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Böyle bir durumda hataların düzeltilmesi için örgütlerin çift döngülü öğrenme sürecini işletmeleri gerektiği iddia edilmektedir. Buna göre işgörenler sadece hata ortaya çıktıktan sonra hatanın nerede yapıldığını değil, işle ilgili hedef ve süreçlerin hepsini sorgulayabilmelidir.

İş gören sessizliğine yol açan en önemli sebepler, yukarıda da vurgulandığı gibi, yönetici kaynaklı olduğu değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, işgören sessizliğine karşı en etkili çözümün de etkili liderlik uygulamaları olduğu düşünülmektedir (Milliken vd., 2003; Detert ve Burris, 2007; Çakıcı, 2010). Liderin astlara karşı açık yaklaşımının ses çıkarma davranışını olumlu yönde etkilediği, işgörenlerin psikolojik olarak kendilerini güvende hissetmelerinin de ses çıkarma davranışına aracılık etkisi gösterdiği tespit edilmiştir (Detert ve Burris, 2007). Benzer şekilde, lider-üye etkileşimi (LMX), dönüşümcü liderlik (Transformational Leadership) ve etik liderlik (Ethical Leadership) uygulamalarının da işgörenlerin ses çıkarma davranışı göstermelerini kolaylaştırdığı bilinmektedir (Van Dyne, vd., 2008; Zehir ve Erdoğan, 2011; Duan vd., 2016).

İş gören sessizliğinin daha iyi anlaşılabilmesi, tüm yönlerinin ve etkilerinin ortaya konabilmesi için diğer bazı yapılarla olan ilişkisinin irdelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Özellikle ülkemizde işgören sessizliğinin yaygın görülen bir durum olduğu göz önüne alındığında (Çakıcı, 2010), sessizlik ve diğer yapılarla ve Hofstede'nin kültürel boyutları ile ilişkisi konusunun araştırılmaya değer olduğu değerlendirilmektedir. Hofstede'nin 76 ülkedeki IBM işgörenleri ile gerçekleştirdiği çalışmada, ulusal kültürlerin beş boyutta farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu boyutlar; güç mesafesi, bireysellik/çoğulculuk, erillik/dışılık, belirsizlikten kaçınma ve uzun/kısa vadeye dönüklüktür (Hofstede vd., 2010). Bu boyutlardan özellikle Rhee vd. (2014) tarafından, Hofstede'nin

kültürel boyutları ile sessizlik boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere Güney Kore’de yapılan çalışmada, güç mesafesi ve çoğulculuğun kabullenici sessizlik üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Daha önce de bahsedildiği gibi, işgören sessizliği çok yönlü bir yapıdır ve diğer yapılarla etkileşim halindedir. Fakat işgören sessizliği ile diğer yapılar arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma sayısı azdır. Dolayısıyla diğer yapılarla ilişkisi araştırılarak ortaya konmalıdır. Yukarıda bahsedilen ve örgütsel performans üzerinde etkili olan iletişim, inovasyon, örgütsel öğrenme, prosedürel adalet algısı, işgören refahı, etik çalışma ortamı, örgütsel vatandaşlık davranışı gibi yapıların, işgören sessizliği üzerindeki etkileri ile ilgili daha fazla sayıda çalışma yapılması gerekmektedir. Hofstede’nin kültürel boyutları ile işgören sessizliği arasındaki ilişkilerin, ülkemizde de araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Liderlik yaklaşımları ile işgören sessizliği arasındaki ilişkilerin incelenmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Özellikle güncel liderlik yaklaşımlarından dönüşümcü liderlik, karizmatik liderlik, etik liderlik ve paylaşılan liderlik yaklaşımlarının işgören sessizliğinin boyutları üzerindeki etkilerinin belirlenmesi gerekmektedir. Mintzberg’in beş adet örgütsel yapı şeklinin (basit yapı, makine bürokrasisi, profesyonel bürokrasi, bölümlenmiş biçim ve adok-rasi) (Mintzberg, 1993), işgören sessizliğini ne yönde etkilediğinin incelemeye değer olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyol, Ş. (2009). *Örgüt Kültüründe Güç Mesafesi ve Liderlik İlişkisi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Antoniou, A.-S. G., Cooper, C. L., Chrousos, G. P., Spielberger, C. D. ve Eynsenck, M. W. (Editörler). (2009). *Handbook of Managerial Behaviour and Occupational Health*, Edward Elgar Publishing Limited, UK.
- Ashford, B. E. (1985). Climate Formation: Issues and Extensions, *Academy of Management Review*, 10 (4), 837-847.
- Argyris, C. (1977). Double Loop Learning in Organizations, *Harvard Business Review*, Eylül-Ekim, 115-125.
- Bagheri, G., Zarei, R. ve Aeen, M. N. (2012). Organizational Silence (Basic Concepts and Its Development Factors), *Ideal Type of Management*, 1 (1), 47-58.
- Brinsfield, C. T. (2009). *Employee Silence: Investigation of Dimensionality, Development of Measures, and Examination of Related Factors*, Doktora Tezi, The Ohio State University,
- Brinsfield, C. T. (2013). Employee Silence Motives: Investigation of Dimensionality and Development of Measures, *Journal of Organizational Behavior*, 34 (5), 671-697.
- Bowen, F. ve Blackmon, K. (2003). Spirals of Silence: The Dynamic Effects of Diversity on Organizational Voice, *Journal of Management Studies*, 40 (6), 1393-1417.
- Crant, J. M., Kim, T.-Y. ve Wang, J. (2011). Dispositional Antecedents of Demonstration and Usefulness of Voice Behavior, *Journal of Business and Psychology*, 26 (3), 285-297.
- Çakıcı, A. (2007). Örgütlerde Sessizlik: Sessizliğin Teorik Temelleri ve Dinamikleri, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 145-162.
- Çakıcı, A. (2008). Örgütlerde Sessiz Kalınan Konular, Sessizliğin Nedenleri ve Algılanan Sonuçları Üzerine Bir Araştırma, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 117-134.
- Çakıcı, A. (2010). *Örgütlerde İş Gören Sessizliği: Neden Sessiz Kalmayı Tercih Ediyoruz?* Detay Yayıncılık, Ankara.
- Detert, J. R. ve Burris, E. R. (2007). Leadership Behavior and Employee Voice: Is The Door Really Open?, *Academy of Management Journal*, 50 (4), 869-884.
- Duan, J., Li, C., Xu, Y. ve Wu, C.-H. (2016). Transformational Leadership and Employee Voice Behavior: A Pygmalion Mechanism, *Journal of Organizational Behavior*, doi:10.1002/job.2157.

- Dutton, J. E., Ashford, S. J., O'Neill, R. M., Hayes, E. ve Wierba, E. E. (1997). Reading The Wind: How Middle Managers Assess The Context for Selling Issues to Top Managers, *Strategic Management Journal*, 18 (5), 407-425.
- Dutton, J. E. ve Ashford, S. J. (1993). Selling Issues to Top Management, *Academy of Management Review*, 18 (3), 397-428.
- Greenberg, J. ve Edwards, S. M. (Editörler). (2009). *Voice and Silence in Organizations*, Emerald Group Publishing Limited, First Edition, UK.
- Hackman, J. R. ve Oldham, G. R. (1976). Motivaton Through The Design of Work: Test of A Theory, *Organizational Behavior and Human Performance*, 16, 250-279.
- Harlos, K. P. (2001). When Organizational Voice Systems Fail: More on the Deaf-Ear Syndrome and Frustration Effects, *The Journal of Applied Behavioral Science*, 37 (3), 324-342.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J. ve Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of The Mind*, Mc Graw Hill Books, 3rd Edition, USA.
- Kassing, J. W. ve Avtgis, T. A. (1999). Examining the Relationship between Organizational Dissent and Aggressive Communication, *Management Communication Quarterly*, 13 (1), 100-115.
- Kassing, J. W. (2009). Breaking the Chain of Command: Making Sense of Employee Circumvention, *Journal of Business Communication*, 46 (3), 311-334.
- Kowalski, R. M. (1996). Complaints and Complaining: Functions, Antecedents, and Consequences, *Psychological Bulletin*, 119 (2), 179-196.
- Kart, M. E. (2015). *Örgütsel Sinizm, Bağlamsal Peerformans ve Etik İdeoloji*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2nci Basım, Kızılay/Ankara.
- Knoll, M. ve Van Dick, R. (2013). Do I Hear the Whistle...? A First Attempt to Measure Four Forms of Employee Silence and Their Correlates, *Journal of Business Ethics*, 113 (2), 349-362.
- Mayer, R. C., Davis, J. H. ve Schoorman, F. D. (1995). An Integrative Model of Organizational Trust, *Academy of Management Review*, 20 (3), 709-734.
- McGregor, D. (1970). *Örgütün İnsan İlişkileri Yönü*, Çeviren: Doğan Energin, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını, No: 16, Ankara.
- Milliken, F. J., Morrison, E. W. ve Hewlin, P. F. (2013). An Exploratory Study of Employee Silence: Issues that Employees Don't Communicate Upward and Why, *Journal of Management Studies*, 40 (6), 1453-1476.
- Mintzberg, H. (1993). *Structure in Fives: Designing Effective Organizations*, Prentice-Hall Inc., USA.

- Morrison, E. W. ve Milliken, F. J. (2000). "Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in A Pluralistic World", *Academy of Management Review*, 25 (4), 706-725.
- Near, J. P. ve Miceli, M. P. (1985) Organizational Dissidence: The Case of Whistle-Blowing, *Journal of Business Ethics*, 4, 1-16.
- Noelle-Neuman, E. (1974). The Spiral of Silence: a Theory of Public Opinion, *Journal of Communication*, 24 (2), 43-51.
- Neuwirth, K., Frederick, E. ve Mayo, C. (2007). The Spiral of Silence and Fear of Isolation, *Journal of Communication*, 57, 450-468.
- Okur, F. (2016). *Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Tekstil Sektöründe Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Patrick, M. F., Davey, J. ve Dai, L. (2012). Chinese Students' Complaining Behavior: Hearing the Silence, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 24 (5), 738-754.
- Perlow, L. ve Williams, S. (2003). Is Silence Killing Your Company?, *Harvard Business Review*, Mayıs, 3-8.
- Pinder, C. C. ve Harlos, K.P. (2001). Employee Silence: Quiescence and Acquiescence As Responses to Perceived Injustice, *Research in Personnel and Human Resources Management*, 20, 331-369.
- Premeaux, S. F. (2001). *Breaking the Silence: Toward An Understanding of Speaking up in the Workplace*, Doktora Tezi, Louisiana State University.
- Premeaux, S. F. ve Bedeian, A. G. (2003). Breaking the Silence: The Moderating Effects of Self-Monitoring in Predicting Speaking Up in the Workplace, *Journal of Management Studies*, 40 (6), 1537-1562.
- Pinder, C. C. ve Harlos K. P. (2001). Employee Silence: Quiescence and Acquiescence as Responses to Perceived Injustice, *Research in Personnel and Human Resources Management*, 20, 331-369.
- Rhee, J., Dedahanov, A. ve Lee, D. (2014). Relationships Among Power Distance, Collectivism, Punishment, and Acquiescent, Defensive, or Prosocial Silence, *Social Behavior and Personality*, 42 (5), 705-720.
- Robbins, S. P., Judge, T. A. ve Vohra, N. (2017). *Organizational Behavior*, Pearson India Education Services, 16th Edition, India.
- Rosen, S. ve Tesser, A. (1970). On Reluctance to Communicate Undesirable Information: The MUM Effect, *Sociometry*, 33 (3), 253-263.
- Rothwell, G. R. ve Baldwin, J. N. (2007). Ethical Climate Theory, Whistle-blowing, and the Code of Silence in Police Agencies in the State of Georgia, *Journal of Business Ethics*, 70 (4), 341-361.

- Sarıoğlu Uğur, S. (2016). *Kişilik Tipolojilerine Göre Çalışanların Örgütsel Sessizlik Algılamaları: Kamu ve Özel Kesimde Bir Araştırma*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Shojaie, S., Matin, H. Z. ve Barani, G. (2011). Analysing the Infrastructures of Organizational Silence and Ways to Get Rid of It, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 30, 1731-1735.
- Sommer, K. L., Williams, K. D., Ciarocco, N. J. ve Baumeister, R. F. (2001). When Silence Speaks Louder Than Words: Explorations Into the Intrapyschic and Interpersonal Consequences of Social Ostracism, *Basic and Applied Social Psychology*, 23 (4), 225-243.
- Tangirala, S. ve Ramanujam, R. (2008). Employee Silence on Critical Work Issues: The Coss Level Effects of Procedural Justice Climate, *Personnel Psychology*, 61 (1), 37-68.
- Tanyaovalaksana, S. (2016). *Exploring the Relationship between Individual Cultural Values and Employee Silence*, Doktora Tezi, Toronto Üniversitesi, Kanada.
- Tınaztepe, C. (2012). Örgüt İçi Etkin İletişimin Örgütsel Sinizme Etkisi, *Organizasyon ve Yönetim Bilimler Dergisi*, 4 (1), 53-63.
- Tiktaş, G. (2012). Örgüt Kültürü, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Sessizlik İlişisine Yönelik Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Uçok, D. ve Torun, A. (2015). Örgütsel Sessizliğin Nedenleri Üzerine Nitel Bir Araştırma, *İş ve İnsan Dergisi*, 2 (1), 27-37.
- Vakola, M. ve Bouradas, D. (2005). Antecedents and Consequences of Organisational Silence: An Empirical Investigation, *Employee Relations*, 27 (5), 441-458.
- Van Dyne, L., Kamdar, D. ve Joreiman, J. (2008). In-Role Perceptions Buffer the Negative Impact of Low LMX on Helping and Enhance the Positive Impact of High LMX on Voice, *Journal of Applied Psychology*, 93 (6), 1195-1207.
- Van Dyne, L., Ang, S. ve Botero, I. C. (2003) Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs, *Journal of Management Studies*, 40 (6), 1359-1392.
- Zehir, C. ve Erdoğan, E. (2011). The Association between Organizational Silence and Ethical Leadership through Employee Performance, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24, 1389-1404.
- Zheng, X. T., Ke, J. L., Shi, J. T. ve Zheng, X. S. (2008). Survey on Employee Silence and the Impact of Trust on It in China, *Acta Psychologica Sinica*, 40 (2), 219-227.
- tdk.gov.tr, (17.03.2017).

BİRİKİM DEĞERLENDİRME TERCİHİ İLE BANKA SEÇİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN MULTİNOMİNAL LOJİSTİK REGRESYON İLE ANALİZ EDİLMESİ: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ

Analyzing The Relationship Between Savings
Estimate and Preferences for Banks Via
Multinomial Logistic Regression: Case of
Eskişehir

Gönderim Tarihi: 09.02.2019

Kabul Tarihi: 29.05.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.581342

Serpil ALTINIRMAK*

Mustafa ERGÜN**

Çağlar KARAMAŞA***

Orkun ŞEN****

Ahmet AYTEKİN*****

Basil Oluch OKOTH*****

ÖZ: Bu çalışmada birikim değerlendirme tercihi ile banka tercihi arasındaki ilişki multinomial lojistik regresyon analizi ile elde edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla birikim değerlendirme tercih ölçeği hazırlanarak Eskişehir ilindeki 8 ayrı mahallede ikamet eden 100 kişi üzerine uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi uygulanarak birikim değerlendirme tercih ölçeği beş boyuta (İslami bankacılık/faizsiz bankacılık; tasarruf kararı; yastık altı tasarrufa yönlendirme; bireysel emeklilik; altına yatırım yapma kararı) indirgenmiştir. Multinomial lojistik regresyonda bağımlı değişken olarak vadeli hesap için tercih edilen banka seçilmiş ve katılım bankası referans kategori olarak belirlenmiştir. İyi düzeyde uyum ve açıklayıcılığa

* Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi/EMYO/Finans bölümü, saltinirmak@anadolu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9818-7114

** Dr. Öğr. Üye, Giresun Üniversitesi/Bulancak Kadir Karabaş Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu/ Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık, mustafa.ergun@giresun.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1675-0802

*** Arş.Grv.Dr. Anadolu Üniversitesi/İşletme Fakültesi/İşletme Bölümü/Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, ckaramasa@anadolu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2454-1824

**** Öğr.Gör Anadolu Üniversitesi/İşletme Fakültesi/İşletme Bölümü/Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı, orkuns@anadolu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8098-7751

***** Arş.Grv. Anadolu Üniversitesi/İ.İ.B.F./İşletme Bölümü/Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, Ahmet.aytekin@anadolu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1536-7097

***** Doktora Öğrencisi Anadolu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/İşletme Bölüm/Yönetim Organizasyon Anabilim Dalı, basils.okoth@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0836-1014

sahip modele göre islami bankacılık/faizsiz bankacılık değişkeni vadeli hesap için, katılım bankalarının özel ve devlet normal bankalarına göre tercih edilmesinde anlamlı olarak bulunmuştur. Buna karşılık ise tasarruf kararı değişkeni vadeli hesap için özel ve devlet normal bankalarının katılım bankalarına göre tercih edilmesinde etkili önem düzeyine sahip olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birikim Değerlendirme Tercihi, Bankacılık, Katılım Bankacılığı, Multinomial Lojistik Regresyon.

ABSTRACT: In this study, the relationship between savings estimate preferences and banks was determined by using the multinomial logistic regression analysis. For this purpose a scale of savings estimate preferences was prepared and applied on 100 residents in 8 different district of Eskişehir. Savings estimate preferences scale was reduced to five dimensions (Islamic banking, interest free banking; savings decision, leading to mattress saving, individual retirement, decision for investing on gold) by using exploratory factor analysis. Variable of bank selected for deposit account was considered as dependent variable and participation bank was acquired as reference category. According to the results of the model having good level of consistency and explanatoriness, islamic banking/interest free banking variable was found as significant for preferring participation banks to private and public banks in terms of deposit account. On the contrary savings decision variable was found as significant for preferring private and public banks to participation banks in terms of deposit account.

Keywords: Savings Estimate Preferences, Bank, Multinomial Logistic Regression.

GİRİŞ

Değişen ihtiyaç ve bu ihtiyaçların karşılanması kavramları insanlık tarihinin doğuşundan bu yana gündemde yer almıştır. Hatta ihtiyaçlar, koşullar iyileştikçe giderek artan bir hal almıştır. Bireysel ya da toplumsal olarak bir insanın ya da insan grubunun ihtiyaçlarını karşılamak istemesi kaçınılmaz bir olgudur. Bu ihtiyaçların karşılanması doğrultusunda “yaşam kalitesi” kavramında yaşanan iyileştirmeler, ekonomik açıdan sağlanabilecek rahatlık düzeyinin artırılması ve geleceğin garanti altına alınabilmesi gibi kavramların da daha sürdürülebilir olmasını sağlayabilmektedir. Çevre dinamiklerinin psikolojik etkisi ile insanların tercihlerinin ihtiyaçlardan mı yoksa isteklerden dolayı mı gerçekleştiği sorusuna kesin bir yanıt verilememektedir. Bu durumdan da insanların tüketim ve ekonomi davranışları olumsuz olarak etkilenmektedir.

Bireyler yaşamlarını sürdürebilmek için sahip oldukları sınırlı kaynakları tutumlu tüketmek ve ihtiyaçlarını karşılarken gelir ve giderleri arasındaki dengeyi sağlamak zorundadırlar. Yaşamsal faaliyetler için kullanılacak gelirin kazanılmasından harcamaların yönetimine, tasarrufların yatırıma dönüştürül-

mesine kadar gerekli ekonomik faaliyetlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu noktada bireysel finansal yönetim gerekmektedir. Bireysel finansal yönetim genellikle kişisel para yönetimi, kişisel finansal planlama olarak adlandırılmaktadır (Onur ve Nazik: 92).

Sonu gelmeyen isteklerin karşılanma çabası, insanın yaşamını optimum biçimde sürdürebilmesi için gerekli olan ihtiyaçlarla karıştırıldığında ekonomik açıdan sürdürülebilirlik kavramı oluşturulamamaktadır. Sonu gelmeyen istekler, bireylerin ya da toplulukların birikim değerlerini olumsuz olarak etkileyecek ve isteklere harcanan sermaye sonucunda ihtiyaçlar sekteye uğrayacaktır. İhtiyaçlarını karşılayamayan birey, çevresel dinamizmin içinde kaybolup gidecek ve toplumsal ilerleme ve sürdürülebilirlik kavramları yok olacaktır. Bu durumun önüne geçebilmek için 21. yüzyılın başlarından itibaren yalnızca bugünün değil, gelecekte de yaşamlarını sürdürecektir insanların yaşam kalitesinin garanti altına alınması için sonsuz isteklerin ve bunların biçimlendirdiği tüketim alışkanlıklarının yerini yavaş yavaş tüketimin dönüştürülmesi anlayışına dayanan sürdürülebilir tüketim kavramına bırakmaya başlamıştır. Doğan vd. çalışmalarında aktarılan, OECD tarafından hazırlanan rapora göre sürdürülebilir tüketim, “gelecek kuşakların ihtiyaçlarını da dikkate alarak, yaşam döngüsü bakış açısı ile doğal kaynakların, toksit maddelerin, atık salınımlarının ve çevreyi kirletici maddelerin kullanımını en aza indirgerken, temel gereksinimleri karşılayan ve daha iyi bir yaşam kalitesi sunan malların ve hizmetlerin kullanımı” olarak tanımlanmıştır (OECD, 2002 akt. Doğan, Bulut ve Çımrın, 2015: 661).

Sağlanan ekonomik özgürlükler ile birlikte çalışma arzuları harekete geçirilen bireyler, ekonomik özgürlüklerinin güvence altına alındığı toplumlarda sahip oldukları gelirlerinin bir kısmını tasarruflara yönlendirmekte ve bu tasarruflar da yatırımlara kanalize edilmektedir. Liberal bir ekonomik sistemin beraberinde getirdiği artan bireysel tasarruf hacmi, finansal piyasaların gelişimine paralel olarak sermaye birikim sürecini hızlandırmakta ve sermaye, üzerindeki tüm engellerin kaldırıldığı mali yapılanmalar ile birlikte global bazda maksimum kar elde edebileceği piyasalara yönelmektedir (Henry, 2003 akt. Akıncı, Yüce ve Yılmaz, 2014: 83).

Ayrıca, bireylerin ekonomik koşulların stabil ve sürdürülebilir olmadığı koşullar altında da birikim yapmak istemeleri kendilerini bir nevi “garanti” altına almak istemeleri insan psikolojisinin getirdiklerinden biridir. “Yastık altı” olarak tabir edilen bu birikim ve tasarruf yöntemleri ekonomik koşullarla ilgili olabileceği gibi aynı zamanda bireyin içerisinde bulunduğu kültür ile de yakından ilgilidir. Yastık altı birikim tercihinin literatürde geçen sebepleri mozaik bir yapıda karşımıza çıkmaktadır (Uluyol, 2011: 262):

- İleride yaşanabilecek olası kötü günler için hazırlıklı ve ihtiyatlı olma.
- Finansal sisteme olan güvensizlik.
- Yaşanan ekonomik krizler.
- Yatırım araçlarının yetersizliği.
- Tasarrufların ve birikimlerin yatırım yapacak kadar büyük olmaması.
- Bankaların işlem maliyetleri ve faiz seviyesi.

TÜRKİYE'DE BANKACILIK HİZMETLERİNİN GELİŞİMİ

Latince Osmanlı döneminde yaşayan azınlıklar tarafından sarraflık ve bankerlik şeklinde ortaya çıkan bankacılık faaliyetleri Tanzimat'ın ilanından sonra hız kazanmıştır. Cumhuriyetin ilanı sonrası başlayan ulusallaşma akımı ile zaman içerisinde Türk Bankacılık Sektörü önemli gelişmeler kaydetmiştir. Yaşanan ekonomik krizler ve bu krizler sonrasında alınan kararlar, kurum ve kurullar marifeti ile günümüzde Türk Bankacılık Sektörü son derece sağlam ve güvenilir hale gelmiştir. Modern bankacılık anlamında tüm iş ve işlemler Türk Bankaları tarafından yapılabilir hale gelmiştir. Günümüz Türk Bankacılık Sistemi içerisindeki işlem hacmi ve mali verileri her geçen gün daha da artmaktadır. Sağlam mali yapısı, ileri teknoloji kullanımı, sunduğu kaliteli ve yaygın hizmet - ürün çeşidi ve etkin düzenleyici ve denetleyici kurumları, yasaları yanı sıra, Türk Bankacılık Sektörü verileri AB ülkelerine yaklaşılmaya başlamıştır (Sümer, 2016: 487).

Türkiye Halk Bankası'nın 1933 yılında çıkarılan 2284 sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu ile kuruluş süreci başlamış ve Banka, 23 Mayıs 1938 tarihinde hizmete başlamıştır. 1938-1950 yılları arasında finansmanını sağladığı Halk Sandıkları kanalı ile kredi hizmeti veren banka, 1950 yılından sonra doğrudan şube açma ve kredi kullandırma yetkisi ile faaliyetine devam etmiştir. Türkiye Vakıflar Bankası 11 Ocak 1954 tarihinde 6219 sayılı özel bir kanunla kurulmuştur. 1954 yılında 14 olan kamusal sermayeli mevduat bankaları sayısı 1964 yılında 12'ye düşmüş, 1976 yılında 13'e çıkmış, ancak dört yıl sonra 1980 yılında 12'ye gerilemiş, 1983 yılında tekrar 13'e çıksa da bir yıl sonra 1984 yılında 12'ye, 1986 yılında 8'e düşmüş, 1987 yılında 9'a çıksa da 1988'de tekrar 8'e düşmüş ve 1992 yılına kadar bu sayıda kalmıştır. 1992 yılında 6'ya 1995 yılında 5'e, 1998 yılında 4'e 2001 yılında da 3'e düşen kamusal sermayeli mevduat bankaları sayısı bu tarihten sonra 3 banka ile faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Bu bankalar, yukarıda kısaca tarihi geçmiş anlatılan Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası ve Türkiye Vakıflar Bankası'dır (Bora ve Arslan, 2017: 28).

1980 sonrasında bankacılık alanında ele alınan değişiklikler sektörü önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle 24 Ocak kararları sonrasında hukuksal alanda

yapılan düzenlemeler, pozitif faiz politikası ve serbest faiz politikası uygulamaları sektörün hareketlenmesini sağlamıştır. Ancak bağımsız bankerlik kuruluşları, Yatırım-Finansman A.Ş. ve bankası olmayan holdinglerin bankerlik kuruluşlarının finansal sektördeki rolleri uygulamada önemli problemler doğmasına sebep olmuştur.

Katılım bankacılığı ise faiz kullanmak istemeyen tasarruf sahiplerini hedef kitle olarak dünyada 1970 yıllarında ortaya çıkan ve sürekli gelişim göstererek tüm dünyada ilgi duyulan bankacılık türü olmuştur. Dünyada “İslam Bankacılığı”, “Faizsiz Bankacılık” isimleri ile yaygın olarak kullanılan bankacılık türünün Türkiye’deki kullanımı ise “Katılım Bankacılığı” olarak ifade edilmektedir (Yanık ve Sümer, 2017: 430).

Katılım bankacılığının 2015-2020 döneminde yıllık %11-12 seviyesinde büyüme ile 2,6 trilyon ABD dolarına ulaşacak varlıkları ile faizsiz finansmanın büyümesinin itici gücü olması beklenmektedir. Bu varlıklara, faizsiz fon, tekafül, sukuk ve diğer faizsiz finans yöntemleri ile kaydedilmesi beklenen büyümeler de eklendiğinde, toplam faizsiz finans sistemi varlıklarının 2020 itibarıyla 3,2 trilyon ABD dolarına ulaşacağı öngörülmektedir. Bu durumda, 2020 yılında faizsiz finans varlıklarının dağılımının %80 faizsiz bankacılık, %12 sukuk, %1,4 tekafül, %3,3 diğer faizsiz finansal yöntemler ve %2,7 faizsiz fonlar şeklinde olacağı tahmin edilmektedir (Katılım Bankaları, 2015).

Türkiye’de bankacılık; krizler, güven bunalımları, dolandırıcılık ve çeşitli belirsizlikler ve istikrarsızlıklar içinde gelişmiş, kamu sektörü bankacılığın gelişmesinde etkili olmuştur. Kamu bankaları sanayileşmede öncü rolü oynamışlar, yatırım ve kalkınma bankaları kurulsun da gelişigüzel iktisat politikaları, siyasi belirsizlikler, finansman yöntemleri konusundaki tartışmalar yasal ve fiziksel alt yapı ve girişimcilik konusundaki yetersizlikler kalkınma bankalarının başarısını belirlemiştir. Kalkınma bankaları deneyimi 1980’lerde sanayileşme hedefinin ortadan kalkmasıyla bir kenara itilmiştir. Özellikle 1980’lerde mali kesime ilişkin politika ve uygulamaların kalkınma ve sanayileşmenin teknik tercihlerinden uzaklaşarak, ticari ve kısa vadeli finansal yatırımların ön plana geçmesine yol açmıştır. Türkiye’de başta bankacılık kesimi olmak üzere, mali kesim ve kurumların politikaları belirlenirken ülkenin sermaye birikimi, gelişme ve sanayileşme hedefleri ve teknik tercihleriyle birlikte düşünme geleceği ihmal edilmiştir (Şahinkaya, 1997 akt. Coşar, 2009: 28).

LİTERATÜR

Müşterilerin banka tercihleri ile ilgili literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğunluğu ticari banka seçim kriterleri üzerine yapılmıştır. Bir kısım çalışmada dünyanın farklı ülkelerinde katılım bankalarının

neden tercih edildiği üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak çalışmanın konusu olan birikim değerlendirme tercihi ile banka seçimi arasında ilişkinin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Karamustafa ve Yıldırım (2007) Kayseri ilinde yaptıkları çalışmalarında anket yöntemi kullanarak müşterilerin banka tercihlerinde etkili olan faktörleri araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda bankanın güvenilirliği, kuyruk oluşmaması, ATM ve yaygın hizmet ağı en önemli faktörler olarak bulunmuştur.

Cebeci ve Çabuk (2016) Giresun ili Görele ilçesinde bir kamu bankasında yaptıkları çalışmalarında müşterilerin ticari bankalarda en çok önem verdikleri özelliğin şube ve alternatif kanal olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kaynak vd. (1991) Eskişehir’de yaptıkları çalışmada 40 yaş altı müşterilerin bankanın lokasyonuna özel önem verdiklerini tespit etmişlerdir. İlkokul üzeri eğitim alan müşterilerin ilkökul seviyesi eğitim alanlara göre personelin samimiyetine daha çok önem verdikleri sonucuna ulaşmışlardır. Çınar ve Erciş (1993) Erzurum’da yaptıkları çalışmada genç nüfusun banka tercihlerinde en etkili faktörün işlem masrafı alınmaması olduğunu tespit etmişlerdir. ABD’de Boyd vd. (1994) tarafından yapılan çalışmada bankanın ünü ve faiz oranlarının müşterilerin banka tercihlerini belirleyen ilk iki faktör olduğunu tespit etmişlerdir. Yine ABD’nin Maryland eyaletinde Khazeh ve Decker (1997) tarafından yapılan çalışmada müşterilerin banka tercihlerinde etkili olan faktörlerin en başında ücret ve komisyonların, banka imajının, faiz oranları ve komisyonların geldiği görülmüştür. Çin’de Yue ve Tom (1995) tarafından yapılan çalışmada ise uluslararası şube ağının varlığı ve hizmet kalitesinin müşterilerin banka tercihinde ilk sırayı aldığı görülürken, Polonya’da (Kennigtan vd, 1996) yapılan çalışmada banka imajı ve komisyonlar ilk sırayı almıştır. İsveç’te Zineldin (1996) tarafından yapılan çalışma sonucunda da Polonya ile aynı faktörlerin müşteri banka tercihlerinde ilk sırayı aldığı bulunmuştur. Farklı olarak Kuveyt’te Almahmee ve Thabet (1997) çalışmalarında banka personelinin yardımsever ve dostça davranmasının müşterilerin banka seçiminde en önemli faktör olarak tespit edildiği belirtilmiştir.

Katılım bankaları ve ticari bankalar birlikte incelendiğinde literatürde yer alan çalışmaların sonuçlarına yer vermek faydalı olabilir. Ürdün’de Erol ve El-Bdour (1989) tarafından yapılan çalışmada bankalar geleneksel ve İslami bankalar olarak ayrılmıştır. Çalışma sonucunda her iki banka türünde de müşterilerin hızlı ve kaliteli hizmet sunumu, banka imajı ve müşteri mahremiyetine önem verilmesini ilk sıralarda tercih nedeni olarak belirttikleri görülmüştür. Gerrard ve Barton (1997) Singpur’da yaptıkları çalışmada katılım bankalarının tercih nedeninin dini hassasiyet olduğunu tespit etmişlerdir. Okumuş (2005) çalışmasında Türkiye’deki 161 katılım bankası müşterine anket yapmıştır. Sonuçta

Türkiye’de Katılım Bankaları’nın asıl tercih nedeninin dini sebepler olduğunu tespit etmiştir. Haque vd. (2009) Malezya’da yaptıkları çalışmada müşterilerin katılım bankacılığı tercihlerindeki en önemli nedenin hizmet kalitesi, dini bakış açısı ve güvenilirlik olduğu tespit edilmiştir. Awan ve Buchari’nin (2010) Malezya’da yaptıkları çalışmada, müşterilerin finansal ürünleri ve hizmet kalitesini dikkate alarak katılım bankalarını seçtikleri, dini hassasiyetin daha az etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buchari vd. (2015) Bahreyn’de yaptıkları çalışmada müşterilerin katılım bankacılığına yönelik algı ve farkındalıklarının cinsiyet ve eğitim durumundan etkilendiğini ama yaş ve gelir durumundan etkilenmediği sonucuna ulaşmışlardır. Sümer ve Onan (2016), yaptıkları çalışma ile Türkiye’de İslami bankacılığın gelişimini araştırmışlar, kullanılan sistemin eksikliklerini vurgulayıp dünyadaki uygulamalarla karşılaştırmışlardır. Durak vd. (2017) çalışmalarında Zonguldak ilindeki katılım bankaları müşterilerinin tercih nedenlerini araştırmışlardır. Sonuçta katılım bankalarının tercih nedenlerinin en önemlisi olarak şube personelinin dostça davranışları bulunmuştur. Anaç ve Kaya (2017), bireysel müşterilerin katılım bankalarını tercih etme nedenlerini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda demografik faktörlerin bu seçimde ana belirleyici unsur olduğu belirtilerek, bankaların pazarlama departmanları için çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Bu çalışmalara ek olarak, Ersoy ve Süner (2018), Türkiye’de ki kamu bankalarının katılım bankacılığı sektörüne girişini araştırmışlar, özel sektöre güven duymayan ve birikimlerini katılım bankalarında değerlendirmek isteyen müşterilerin kamu bankalarına yöneldiklerini tespit etmişlerdir.

MULTİNOMİNAL LOJİSTİK REGRESYON

İki kategoriden oluşan bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkisinin analizinde ikili lojistik regresyon ya da ikili lojit modeller kullanılmaktadır. Bağımlı değişkenin birbirinden ayrık ve sınıflayıcı nitelikte en az üç kategoriden oluşması durumunda bağımsız değişkenler ile arasındaki neden sonuç ilişkisi multinomial lojistik regresyon analiziyle gerçekleştirilmektedir (Hosmer, Lemeshow ve Sturdivant, 2013; Washington, Karlaftis ve Mannering, 2003). Multinomial lojistik regresyon çok düzeyli sınıflandırma problemlerine ilişkin olarak lojistik regresyon modellerinin bir uzantısı konumundadır (Watanabe ve Kurita, 2008, s.1). J kategoriden oluşan ikili lojistik regresyonun genişletilmiş hali olan multinomial lojistik regresyon J-1 tane lojistik regresyon modelinden oluşmaktadır (Long ve Freese, 2006). Multinomial lojistik regresyonda bağımlı değişkenin j. kategori içinde bulunma olasılığı ($o_j = P(Y=j)$) logaritmik dönüşüm gerçekleştirilmesi sonucunda şu şekilde bulunmaktadır (Arı, 2016: 188).

$$o_j = \frac{\exp(\sum_{k=1}^K \beta_{jk} x_k)}{1 + \sum_{j=1}^{J-1} \exp(\sum_{k=1}^K \beta_{jk} x_k)} \quad j=1,2,\dots, J-1 \quad (1)$$

Eşitlik 1'i aşağıdaki biçimde genelleştirmek mümkün olmaktadır.

$$o_j = \frac{1}{1 + \sum_{j=1}^{J-1} \exp(\sum_{k=1}^K \beta_{jk} x_k)} \quad (2)$$

Eşitlik 2'deki K toplam bağımsız değişken sayısını belirtirken, j ise bağımlı değişken kategorisini ifade etmekte kullanılmaktadır (Arı, 2016, s.188; Aydın, 2016, s. 250).

Bağımsız değişkenlere ait herhangi bir kısıtın olmadığı bağımlı değişkenin belirli bir değeri alma olasılığının incelendiği multinominal lojistik regresyonda bağımlı değişkenin kategorilerinin elde edilme olasılıkları toplamı bire eşittir. Bu durum bağımlı değişkenin üç kategoriden (S=kategori sayısı) oluşması halinde Eşitlik 3'deki gibi yazılabileceğini gösterir (Hosmer, Lemeshow & Sturdivant, 2013; Aydın, 2016, s.251; Arı, 2016, s.188):

$$P(S = 1|x) + P(S = 2|x) + P(S = 3|x) = 1 \quad (3)$$

Multinominal lojistik regresyon analizinde karşılaştırma yapabilmek için karar verici tarafından referans kategorisinin seçilmesi gerekmektedir. Bu durumda J kategoriden oluşan bağımlı değişken için J-1 tane lojistik model ve buna bağlı olarak J-1 adet odds oranı elde edilmektedir. Örneğin 1,2,3 ve 4 kategorilerinden oluşan bağımlı değişken için referans kategorisi 1 olarak seçildiğinde 1 ile 2; 1 ile 3 ve 1 ile 4 olmak üzere yapılan karşılaştırmalar neticesinde 3 farklı lojistik model ve buna ilişkin odds oranı hesaplanır. Odds oranlarının doğal logaritmalarının alınmasıyla lojistik modeller doğrusal biçime dönüştürülür. Referans kategorisinin J olarak seçilmesi halinde multinominal lojistik regresyon analizinde bağımlı değişkenin referans kategori içinde yer alma olasılığı Eşitlik 4'teki gibi ifade edilebilir (Liao, 1994; Arı, 2016: 188):

$$o_j = P(y = J) = \frac{1}{1 + \sum_{j=1}^{J-1} \exp(\sum_{k=1}^K \beta_{jk} x_k)} \quad j=1,2,\dots,J-1 \quad (4)$$

Multinominal lojistik regresyonda log odds oranları bağımlı değişkenin 0,1,2 ve 3 kategorilerinden oluşup referans kategorisinin 0 olarak alındığı model için Eşitlik 5,6 ve 7'deki gibi bulunur (Arı, 2016: 188):

$$\ln \left[\frac{P(y=1|x_1)}{P(y=0|x_1)} \right] = \beta_1 + \beta_{11} x_1 \quad (5)$$

$$\ln \left[\frac{P(y=1|x_2)}{P(y=0|x_1)} \right] = \beta_2 + \beta_{21} x_1 \quad (6)$$

$$\ln \left[\frac{P(y=1|x_2)}{P(y=0|x_1)} \right] = \beta_3 + \beta_{31} x_1 \quad (7)$$

Multinomial lojistik regresyonda log odds oranlarının hesaplanmasına yönelik genel gösterim Eşitlik 8'deki gibi yazılabilir:

$$\ln \left[\frac{o_j}{o_1} \right] = \ln \left[\frac{P(Y=j)}{P(Y=1)} \right] = \sum_{k=1}^K \beta_{jk} x_k \quad j = 1, 2, \dots, J - 1 \quad (8)$$

Yukarıdaki eşitliğe göre x bağımsız değişkenine yönelik pozitif bir β katsayısının elde edilmesi bu değişkendeki bir birimlik artışın diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayımı altında k . gözlemin referans kategori yerine j . kategoride bulunma olasılığını $\exp\beta$ kat daha fazla arttırırken; negatif β katsayısının ise k . gözlemin j . kategori yerine referans kategoride bulunma olasılığını $\exp\beta$ kat arttıracaktır (Powers ve Xie, 1999; Aydın, 2016: 252).

ANALİZ

Bu çalışmada Eskişehir ili, Odunpazarı ve Tepebaşı ilçelerinde 8 ayrı mahallede bulunan sakinlerin birikim tercihlerinin değerlendirilmesinde multinomial lojistik regresyon analizinden yararlanılmıştır. Ayrıca birikim değerlendirme tercihi ölçeğinin boyut indirgenmesi ve ilişkili olmayan faktörlerin elde edilmesi için açıklayıcı faktör analizinden faydalanılmıştır.

Bu amaçla hazırlanan anketin ilk kısmında cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, meslek, tercih edilen tasarruf değerlendirme yöntemi, vadeli hesap için tercih edilen bankaya ilişkin sorular yer alırken ikinci bölümde birikim değerlendirme tercihi ölçeği bulunmaktadır. Anket Eskişehir ili, Odunpazarı ve Tepebaşı ilçelerindeki 8 ayrı mahallede ikamet eden 100 kişi üzerine uygulanmıştır. Katılımcılara ilişkin düzenlenen frekans ve yüzdeler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Frekans ve Yüzdeler

Değişken	Kategori	N
Cinsiyet	Kadın	55
	Erkek	45
Yaş	18-25	24
	26-35	20
	36-45	26
	46-55	15
	56+	15
	Öğrenim durumu	İlk veya orta okul
Lise		44
Yüksekokul veya fakülte		31
Lisansüstü		12

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Frekans ve Yüzdelikler (Devamı)

Değişken	Kategori	N
Meslek	Öğrenci	20
	Memur	10
	İşçi	21
	Akademisyen	9
	Serbest meslek	18
	Çalışmıyor	12
	Emekli	10
	Tasarruf değerlendirme yöntemi	Altın
Döviz		14
Hisse senedi ve hazine bonusu		8
Vadeli banka hesabı		21
İslami bankacılık ürünleri		6
Emlak		10
Diğer		9
Vadeli hesap için tercih edilen banka		Akbank
	Anadolubank	1
	Denizbank	11
	Finansbank	2
	Garanti bankası	11
	ING Bank	1
	Kuveyt Türk katılım bankası	5
	Odeabank	1
	Şekerbank	3
	Ziraat bankası	21
	TEB	2
	Halk bankası	1
	İş bankası	10
	Vakıfbank	8
	Yapı Kredi	4
Ziraat katılım bankası	8	
Diğer	3	

Tablo 1'e göre katılımcıların çoğu kadın olurken, bunlar 36-45 yaş aralığındadır. Ayrıca öğrenim durumu olanlar çoğunlukta olurken işçi meslek grubu en büyük yüzdeye sahiptir. Tasarruf değerlendirme yöntemi olarak en çok altın tercih edilirken vadeli hesap için tercih edilen bankada ise Ziraat Bankası önceliğe sahip durumdadır.

Birikim değerlendirme ölçeğinin boyut indirgenmesine yönelik yapılan faktör analizi için veriler uygundur ve bu durum KMO örneklem yeterliliği ve Bartlett küresellik testleri ile Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Verilerin Faktör Analizine Uygunluğu

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Ölçütü	0.730
Barlett Küresellik Testi	
Yaklaşık X^2	904.173
Serbestlik Derecesi	153
Anlamlılık Düzeyi	.000

Yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda beş faktörle (İslami bankacılık/ faizsiz bankacılık; tasarruf kararı; yastık altı tasarrufa yönlendirme; bireysel emeklilik; altına yatırım yapma kararı) varyansı %69,601 oranında açıklayan bir yapı elde edilmiştir. Toplam güvenilirliğe yönelik Cronbach’s Alpha katsayısı 0.785 değer almakta ve bu ise ölçeğin güvenilirliğinin iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Açıklayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktörler, bunların açıkladığı varyans yüzdeleri, özdeğerler ve faktör yükleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Faktörler ve Maddeler

Faktörler ve Maddeler	Açıklanan Varyans (%)	Özdeğer (λ)	Faktör yükü
İslami Bankacılık/faizsiz bankacılık			
Borsada yatırım yapacağım şirketlerin İslama uygun ürün ve hizmet üretmesine önem veririm			0.729
Şu anda ekonominin iyiye gittiğini düşünüyorum			0.751
Tasarruflarımı faiz geliri elde etmediğim için İslami bankalara yatırırım			0.809
Hizmet komisyonu alınmadığı için İslami Bankaları tercih ederim	28.700	5.166	0.867
Bazı işlemlerde maliyetler düşük olduğu için İslami bankaları tercih ederim			0.792
Faizsiz bankacılık sisteminin sundukları benim için yeterlidir			0.897
İnancıma uygun olduğu için İslami bankaları tercih ederim			0.895
Tasarruf kararı			
Bankaların uyguladığı faiz oranları tasarruf kararında etkilidir			0.780
Yıllık enflasyon oranları tasarruf kararı vermemde önemli bir yer tutar			0.812
Altın, döviz ve TL yatırımlarımı faiz geliri elde etmek için bankada tutarım	14.015	2.523	0.732
Hükümetin ekonomi politikalarını yakından takip ederim			0.488
Yastık altı tasarrufa yönlendirme			
Bankacılık sistemine güvensizlik insanları yastık altı tasarrufa yönlendirir			0.869
Ekonomik duruma güvensizlik insanları yastık altı tasarrufa yönlendirir	11.649	2.097	0.806
Ekonomik krizlerden etkilendim			0.622
Bireysel emeklilik			
Bireysel emeklilik sistemi sayesinde uzun vadede tasarruf eğilimim artar			0.866
Bireysel emeklilik şirketlerinin hangi yatırım araçlarını kullandığını takip ederim	8.364	1.506	0.863
Altına yatırım yapma kararı			
Tasarruflarımı altına yatırırım			0.878
Fiziki olarak elimde altın bulundurmakla kendimi güvende hissederim	6.874	1.237	0.873
Toplam ($\alpha= 0.785$)	69.601		

Açıklayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktörler ile birlikte anketin ilk kısmında yer alan demografik değişkenler multinominal lojistik regresyon analizinde kullanılmıştır. Bu amaçla bağımlı değişken olarak vadeli hesap için tercih edilen banka seçilmiş ve katılım, özel ve devlet olmak üzere üç katego-

riye ayrılmıştır. Kategori oluşturmada ise küçük gözleme sahip gözlemler en yakın kategori içine dahil edilerek sonuçların geçerliliğinin sağlanmasına çalışılmaktadır. Buna benzer şekilde tercih edilen tasarruf değerlendirme yöntemi de İslami bankacılık ve altın ile diğer şeklinde iki kategoriye ayrılmıştır. Multinomial lojistik regresyonun uygulanmasında bağımlı değişken olarak ele alınan vadeli hesap için tercih edilen banka değişkeni açısından Katılım Bankası referans kategori (0) olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişkenler açısından ise cinsiyet için erkek; yaş için 56 ve üstü; öğrenim durumu için lisansüstü; meslek için emekli ve tasarruf tercihi için de diğer referans kategorisi olarak ele alınmıştır. Multinomial lojistik regresyon analizinde yararlanılacak olan kategorik değişkenlerin kodlanmasına yönelik bilgiler ise Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Kategorik Değişkenlerin Kodlanması

Değişkenler	Kategoriler	Frekans	Parametre kodu
Banka	Katılım	16	0
	Özel	54	1
	Devlet Normal	30	2
Cinsiyet	Kadın	55	1
	Erkek	45	0
Yaş	18-25	24	1
	26-35	20	2
	36-45	26	3
	46-55	15	4
	56+	15	0
Öğrenim durumu	İlk veya orta okul	13	1
	Lise	44	2
	Yüksekokul ya da fakülte	31	3
	Lisansüstü	12	0
Meslek	Öğrenci	20	1
	Memur	10	2
	İşçi	21	3
	Akademisyen	9	4
	Serbest meslek	18	5
	Çalışmıyor	12	6
	Emekli	10	0
Tasarruf tercihi	İslami bankacılık ve altın	38	1
	Diğer	62	0

Multinomial lojistik regresyon analizine geçmeden önce çoklu bağıntı olup olmadığının kontrolü yapılmıştır. Bu amaçla tolerans ve varyans büyütme çarpmanı (VBÇ) değerleri bulunmuştur. Bunlara yönelik bilgiler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Çoklu Bağıntı İstatistikleri

Değişken	Tolerans	VBÇ
Cinsiyet	0.920	1.088
Yaş	0.502	1.991
Öğrenim durumu	0.828	1.207
Meslek	0.504	1.982
Tasarruf tercihi iki kategorili	0.922	1.085
Banka üç kategorili	0.681	1.469
İslami bankacılık/faizsiz bankacılık	0.704	1.420
Tasarruf kararı	0.927	1.079
Yastık altı tasarrufa yönlendirme	0.893	1.120
Bireysel emeklilik	0.865	1.156
Altına yatırım yapma kararı	0.884	1.131

Tablo 5'e göre tolerans değerlerinin hepsinin 0.10'dan ve VBÇ değerlerinin de 10'dan düşük olduğu görülmüştür. Buna göre değişkenler arasında çoklu bağıntı sorunu bulunmamaktadır.

Multinomial lojistik regresyon analizi için oluşturulacak modelin uyum iyiliğinin incelenmesinde kullanılacak testlere yönelik sonuçlar ve belirlilik katsayısı değerleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Uyum İyiliği Test Sonuçları ve Belirlilik Katsayıları

Model	Model Uyum Bilgisi				Uyum İyiliği			Pseudo R ²		
	-2LL	X ²	SD	p	X ²	SD	p	Cox and Snell		
Sabit Terimli	195.232				Pearson	165.844	154	.243	Nagelkerke	.560
Doymuş	129.439	65.792	40	.006	Sapma	127.818	154	.939	McFadden	.333

Uyum iyiliği sonuçlarına göre kurulan model istatistiksel olarak anlamlıdır. Model uyum iyiliğinin değerlendirilmesinde yararlanılan Pearson ve Sapma istatistiği sonuçlarına göre model tarafından tahmin edilen değerler gözlenen değişkenlerden istatistiksel olarak farklılaşmamaktadır. Modelin açıklayıcılığını gösteren belirlilik katsayıları ise 0.30-0.60 arasında değer almış ve bu durum ise modelin iyi düzeyde açıklayıcılık ve uyuma sahip olduğunu göstermektedir.

Modele ilişkin genel istatistikler ele alındıktan sonra ise vadeli hesap için tercih edilen banka bağımlı değişkeni için oluşturulan ilk modelde yer alan

bağımsız değişkenlere yönelik lojit katsayı, standart hata, wald testi sonucu, anlamlılık düzeyi, odds oranı ve odds oranlarının %95 güvenilirlik aralığında alt ve üst sınır değerleri bulunmuştur. Bu bilgiler ise düzenlenerek Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Vadeli Hesap İçin Tercih Edilen Banka Bağımlı Değişkeni İçin Oluşturulan 1. Model (Referans Kategorisi: Katılım Bankası)

Değişkenler	B	SH	Wald	p	Exp(B)	Exp(B) için %95 güven aralığı	
						Alt	Üst
Sabit	12.404	3.402	13.295	0.000			
İslami bankacılık/faizsiz bankacılık	-3.259	0.980	11.062	0.001	0.038	0.006	0.262
Tasarruf kararı	2.148	1.029	4.360	0.037	8.572	1.141	64.395
Yastık altı tasarrufa yönlendirme	-0.094	0.635	0.022	0.882	0.910	0.262	3.163
Bireysel emeklilik	-0.076	0.641	0.014	0.906	0.927	0.264	3.258
Altına yatırım yapma kararı	-0.360	0.569	0.400	0.527	0.698	0.229	2.129
Cinsiyet(1)	1.228	1.237	0.986	0.321	3.414	0.302	38.534
Yaş(1)	-0.029	4.297	0.000	0.995	0.971	0.000	4414.385
Yaş(2)	-2.716	2.664	1.039	0.308	0.066	0.000	12.257
Yaş(3)	-1.014	2.527	0.161	0.688	0.363	0.003	51.356
Yaş(4)	-1.199	2.504	0.229	0.632	0.301	0.002	40.797
Özel Öğrenim durumu(1)	-9.885	3.096	10.194	0.001	0.014	0.005	0.022
Özel Öğrenim durumu(2)	-12.362	3.423	13.044	0.000	0.01	0.008	0.024
Özel Öğrenim durumu(3)	-13.450	3.706	13.171	0.000	0.013	0.010	0.032
Meslek(1)	3.528	4.602	0.588	0.443	34.049	0.004	281420.807
Meslek(2)	1.256	2.505	0.251	0.616	3.511	0.026	476.269
Meslek(3)	3.683	2.458	2.246	0.134	39.780	0.322	4914.721
Meslek(4)	-7.066	2.256	9.815	0.002	0.021	0.000	0.071
Meslek(5)	5.702	2.998	3.618	0.047	299.345	0.841	106596.112
Meslek(6)	3.391	2.687	1.593	0.207	29.702	0.153	5755.105
Tasarruf tercihi(1)	0.815	1.171	0.484	0.486	2.259	0.228	22.432

Tablo 7'ye göre vadeli hesap için tercih edilen banka üzerinde İslami bankacılık/faizsiz bankacılık, tasarruf kararı, öğrenim durumu (1,2,3) ve meslek (4,5) değişkenleri anlamlı etkiye sahiptir. Tabloya göre İslami bankacılık/faizsiz bankacılık değişkenindeki bir birimlik artış özel bankaların katılım bankalarına göre vadeli hesap için tercih edilme olasılıklarını %96,2 $[(1 - 0.038) * 100]$

düşürmektedir. Bu durum İslami bankacılık/faizsiz bankacılık etkeninin katılım bankalarının özel bankalara göre tercih edilmesinde önemli olduğunu göstermektedir.

Tasarruf kararı değişkenindeki bir birimlik artış ise özel bankaların katılım bankalarına göre vadeli hesap için tercih edilmesini 8.572 kat arttırmaktadır.

Vadeli hesap için özel bankaların katılım bankalarına göre tercih edilmesi ilk veya orta okul öğrenim düzeyindeki katılımcılarda lisansüstü düzeyindeki katılımcılara göre %98,6 $[(1 - 0.014) * 100]$ olasılıkla düşüktür. Buna paralel biçimde vadeli hesap için özel bankaların katılım bankalarına göre tercih edilmesi lise öğrenim düzeyindeki katılımcılarda lisansüstü düzeyindeki katılımcılara göre %99 $[(1 - 0.01) * 100]$ olasılıkla düşüktür. Fakülte ya da yüksekokul öğrenim seviyesindeki katılımcıların lisansüstü düzeyindeki katılımcılara göre vadeli hesap için özel bankaları katılım bankalarına göre tercih etmesi %98,7 $[(1 - 0.013) * 100]$ olasılıkla düşüktür.

Vadeli hesap için özel bankaların katılım bankalarına göre tercih edilmesi akademisyenlerde emeklilere göre %97,9 $[(1 - 0.021) * 100]$ olasılıkla düşüktür. Buna ilaveten vadeli hesap için özel bankaların katılım banlarına göre tercih edilmesi serbest meslek sahibi kişilerde emekli kişilere göre 299.345 kat daha yüksektir.

Vadeli hesap için tercih edilen banka bağımlı değişkeni için oluşturulan 2. Modelde yönelik lojit katsayı, standart hata, Wald testi sonucu, anlamlılık düzeyi, odds oranı ve odds oranlarının %95 güvenilirlik aralığında alt ve üst sınır değerleri bulunarak Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Vadeli Hesap İçin Tercih Edilen Banka Bağımlı Değişkeni İçin Oluşturulan 2. Model (Referans Kategorisi: Katılım Bankası)

Değişkenler	B	SH	Wald	p	Exp(B)	Exp(B) için %95 güven aralığı	
						Alt	Üst
Sabit	14.219	2.794	25.904	0.000			
İslami bankacılık/faizsiz bankacılık	-3.286	1.007	10.636	0.001	0.037	0.005	0.270
Tasarruf kararı	2.492	1.052	5.605	0.018	12.081	1.536	95.046
Yastık altı tasarrufa yönlendirme	0.240	0.680	0.125	0.724	1.271	0.335	4.822
Bireysel emeklilik	-0.078	0.670	0.013	0.908	0.925	0.249	3.441
Altına yatırım yapma kararı	-0.251	0.612	0.168	0.682	0.778	0.235	2.581
Cinsiyet(1)	1.669	1.348	1.533	0.216	5.307	0.378	74.484
Yaş(1)	0.080	4.327	0.000	0.985	1.084	0.000	5221.824
Yaş(2)	-4.159	2.744	2.297	0.130	0.016	0.000	3.386
Yaş(3)	-2.451	2.601	0.889	0.346	0.086	0.001	14.092
Yaş(4)	-2.693	2.586	1.084	0.298	0.068	0.000	10.759
Öğrenim durumu(1)	-9.619	2.601	13.673	0.000	0.008	0.000	0.011
Öğrenim durumu(2)	-13.685	3.004	20.755	0.000	0.01	0.000	0.026
Öğrenim durumu(3)	-15.294	3.343	20.930	0.000	0.006	0.000	0.017
Meslek(1)	3.018	4.633	0.424	0.515	20.456	0.002	179676.973
Meslek(2)	1.108	2.637	0.176	0.674	3.028	0.017	532.009
Meslek(3)	2.054	2.572	0.637	0.425	7.796	0.050	1205.416
Meslek(4)	-8.076	0.000	-	-	0.000	0.000	0.000
Meslek(5)	4.625	3.049	2.301	0.129	101.998	0.259	40185.391
Meslek(6)	3.489	2.767	1.590	0.207	32.745	0.145	7419.447
Tasarruf tercihi(1)	0.362	1.236	0.086	0.769	1.437	0.127	16.192

Tablo 8'e göre vadeli hesap için tercih edilen banka üzerinde İslami bankacılık/faizsiz bankacılık, tasarruf kararı ve öğrenim durumu (1,2,3) değişkenleri anlamlı etkiye sahiptir. Tabloya göre İslami bankacılık/faizsiz bankacılık değişkenindeki bir birimlik artış devlet normal bankaların katılım bankalarına göre vadeli hesap için tercih edilme olasılıklarını %96,3 $[(1 - 0.037) * 100]$ düşürmektedir. Bu durum İslami bankacılık/faizsiz bankacılık etkeninin katılım bankalarının devlet normal bankalara göre tercih edilmesinde önemli olduğunu göstermektedir.

Tasarruf kararı değişkenindeki bir birimlik artış ise devlet normal bankaların katılım bankalarına göre vadeli hesap için tercih edilmesini 12.081 kat arttırmaktadır.

Vadeli hesap için devlet normal bankaların katılım bankalarına göre tercih edilmesi ilk veya orta okul öğrenim düzeyindeki katılımcılarda lisansüstü düzeyindeki katılımcılara göre %99,2 $[(1 - 0.008) * 100]$ olasılıkla düşüktür. Buna paralel biçimde vadeli hesap için devlet normal bankaların katılım bankalarına göre tercih edilmesi lise öğrenim düzeyindeki katılımcılarda lisansüstü düzeyindeki katılımcılara göre %99 $[(1 - 0.01) * 100]$ olasılıkla düşüktür. Fakülte ya da yüksekokul öğrenim seviyesindeki katılımcıların ilk veya ortaokul öğrenim düzeyindeki katılımcılara göre vadeli hesap için devlet normal bankaları katılım bankalarına göre tercih etmesi %99,4 $[(1 - 0.006) * 100]$ olasılıkla düşüktür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma, Eskişehir ili Odunpazarı ve Tepebaşı ilçelerinde yer alan 8 ayrı mahallede ikamet eden 100 kişi ile anket şeklinde yapılmıştır. Kullanılan anket, çalışma ekibi tarafından oluşturulmuştur. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda beş faktörle (İslami bankacılık/faizsiz bankacılık; tasarruf kararı; yastık altı tasarrufa yönlendirme; bireysel emeklilik; altına yatırım yapma kararı) varyansı %69,601 oranında açıklayan bir yapı elde edilmiştir. Toplam güvenilirliğe yönelik Cronbach's Alpha katsayısı 0.785 değer almakta ve bu ise ölçeğin güvenilirliğinin iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Anket sonuçlarının analiz edilmesinde multinominal lojistik regresyon analizi tekniğinden yararlanılmıştır.

Ankette demografik bilgiler ile tercih edilen tasarruf yöntemleri, banka işlemleri ve banka türlerine yönelik sorular bulunmaktadır.

Araştırmaya katılanların %51'i kadın ve %49'u erkektir. Katılımcıların %15'i 56 yaş üstü, %15'i 46-55 yaş arası, %26'sı 36-45 yaş arası, %20'si 26-35 yaş arası ve %24'ü ise 18-25 yaş arasındadır. Katılımcıların %13'ü ilkokul ve ortaokul mezunu iken, %44'ü lise, %31'i fakülte ve yüksekokul, %12'si lisansüstü mezundur.

Katılımcıların meslek gruplarına bakıldığında ise %20'si öğrenci, %10'u memur, %21'i işçi, %9'u akademisyen, %18'i serbest meslek sahibi, %12'si çalışmayan ve %10'u emeklidir. Katılımcıların tasarruflarını değerlendirme tercihlerine baktığımızda %18'inin İslami bankaları ve altını tercih ederken, %62'sinin diğer bankaları ve yatırım araçlarını tercih ettiklerini görmekteyiz. Katılımcıların banka tercihlerine bakıldığında ise, %54'unun özel bankaları seçtiğini tespit ederken, %30'u Devlet ticari bankalarını ve %18'inin de İslami bankaları tercih ettiklerini görmekteyiz.

Sonuçlara bakıldığında lisansüstü öğrenim düzeyine sahip katılımcıların diğer katılımcılara göre özel ve devlet normal bankalarını katılım bankalarına göre vadeli hesap için tercih ettikleri görülmektedir.

Emekli katılımcılar vadeli hesap için akademisyenlere göre özel bankalara kıyasla katılım bankaları yönünde tercih yaparlarken; serbest meslek sahibi kişilerin emeklilere göre vadeli hesap tercihlerinde özel bankalar, katılım bankalarına göre çok daha fazla ön plana çıkmaktadır.

İslami bankacılık/faizsiz bankacılık değişkeni vadeli hesap için katılım bankalarının özel ve devlet normal bankalara göre tercih edilmesinde anlamlı olarak bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle bireylerin İslami bankacılık algılarındaki olumlu bir artışın onların özel banka tercihinin olumsuz etkilediğini ve katılım bankalarına yatırım yapma olasılıklarını artırdığı belirtilebilir. Katılım bankalarının İslami bankacılık/faizsiz bankacılık değişkeni açısından özel ve devlet mevduat bankalarına göre tercih edilme etkisi aynı düzeydedir. Bireyler açısından katılım bankasının özel veya devlete ait olması bir tercih nedeni değildir. Buna karşılık tasarruf kararı değişkeni ise vadeli hesap için özel ve devlet mevduat bankalarının katılım bankalarına göre tercih edilmesinde etkilidir. Bu etki ise devlet mevduat bankaları için özel bankalara kıyasla daha yüksektir (12.081 > 8.572). Tasarruflarını faiz oranları, hükümet politikaları vb. gibi göstergelere göre değerlendiren bireylerin katılım bankasını diğer bankalara göre daha az tercih ettiği anlaşılmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda katılımcı sayısı arttırılarak çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliği sağlanabilir. Ayrıca ölçümde multinomial lojistik regresyon dışındaki yöntemlerden yararlanılarak karma çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, M., Yüce, G. ve Yılmaz, Ö. (2014). Ekonomik Özgürlüklerin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,14(2), 81-96.
- Almahmeed, M. A. ve Thabet A. E. (1997). Services Considered Important to Business Customers and Determinants of Bank Selection in Kuwait: A Segmentation Analysis, *International Journal of Bank Marketing*, 15(4), 126-133.
- Anaç, T. ve Kaya, F. (2017). Bireysel Müşterilerin Katılım Bankacılığını Tercih Etmesini Etkileyen Faktörler. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 145-182.
- Arı, E. (2016). Bireylerin Umud Düzeyleri ile Gelecek Hakkındaki Düşünceleri Arasındaki İlişkinin Multinomial Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47, 184-194.
- Awan, H. M. ve Bukhari, K. S. (2010). Customer's Criteria For Selecting an Islamic Bank: Evidence From Pakistan, *Journal of İslâmic Marketing*, 2 (1), 14-27.
- Aydın, N. (2006). Türkiye'de Hanehalkı İş Bulma Yöntemleri İle İşgücü Yapısı Arasındaki İlişkinin Multinomial Regresyon Yöntemiyle Analizi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi ICEBSS Özel Sayısı*, 248-266.
- Bora, A. ve Arslan, E. (2017). Türk Kamu Bankalarının Karşılaştırmalı Analizi: 2003–2015 Dönemi, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1), 27-42.
- Boyd, W.L., Leonard, M. ve White, C. (1994). Customer Preferences for Financial Services: An Analysis, *The International Journal of Bank Marketing*, 12(1), 9-15.
- Brealey, R. A., Myers, S. C., Allen, F. ve Mohanty, P. (2012). *Principles of Corporate Finance*. Tata McGraw-Hill Education.
- Buchari, I., Rafiki, A., ve Al Qassab, M. A. H. (2015). Awareness and Attitudes of Employees towards Islamic Banking Products in Bahrain, *Procedia Economics and Finance*, 30, 68-78.
- Cebeci, İ. ve Çabuk, Z. (2016). Müşteri Banka Tercihini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Giresun'da Bir Araştırma, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(14), 57-66.
- Coşar, N. (2009). Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi, *Working Papers 0017*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Ekonomi Bölümü.

- Çınar, R. ve Erciş, A. (1993). Genç Pazarın Banka Hizmetlerini Tercihleri Üzerine Bir Saha Araştırması. *Pazarlama Dünyası*, 37,6-22.
- Doğan, O., Bulut, Z.A. ve Çımrın, F.S. (2015). Bireylerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının Ölçülmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(4), 659-678.
- Durak, İ., Bayat, M. ve Arslan, H., M. (2017). Banka Seçiminde Müşteri Tercihleri: Katılım Bankaları Üzerine Ampirik Bir İnceleme, *TJSS*, 1(1), 60-77.
- Erol, C. ve El-Bdour, R., İ. (1989). Attitudes, Behavior and Patronage Factors of Bank Customers Towards Islamic Bank, *International Journal of Bank Marketing*, 7(6),31-37.
- Ersoy, M. ve Süner, A. (2018). Türkiye’de Katılım Bankacılığı ve Katılım Bankacılığı’nda Kamu Girişimi, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 40(2), 167-180.
- Gerrard, P. ve Barton C. J. (1997). İslâmîc Banking: A Study İn Singapore, *International Journal of Bank Marketing*, 15(6), 204-216.
- Haque, A., Jamiland, O. ve Zaki, İ., A. (2009). Factor Influences Selection Of İslâmîc Banking: A Study On Malaysian Customer Preferences. *American Journal of Applied Sciences*, 6 (5), 922-928.
- Hosmer, J.D.W., Lemeshow, S. ve Sturdivant, R.X. (2013). *Applied Logistic Regression*. Canada: John
- Karamustafa, K. ve Yıldırım, M. (2007). Müşteri Bireysel Banka Tercihine İlişkin Kayseri İlinde Yapılan Bir Araştırma, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 56-92.
- Katılım Bankaları (2015). Katılım Bankacılığında Algı, *Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayını*, 30-38 Erişim adresi: www.tkbb.org.tr/Documents/Yonemelikler/KATILIM_2015_TR_final.pdf.
- Kaynak, E., Küçükemiroğlu, O. ve Odabaşı, Y. (1991). Commercial Bank Selection in Turkey. *International Journal of Bank Marketing*, 9(4), 30-39.
- Kennington, C., Hill, J. ve Rakowska, A. (1996), Consumer Selection Criteria for Banks in Poland, *The International Journal of Bank Marketing*, 14(4), 12-21.
- Khazeh, K. ve Decker, W. H. (1992), How Customer Choose Banks?, *The Journal of Retail Banking*, 14 (4), 41-44.
- Liao, T.F. (1994). *Interpreting Probability Models. Logit, probit anad other generalized linear models, series: Quantitative applications in the social sciences*. USA: Sage Publications.

- Long, S. ve Freese, J. (2006). *Regression Models for Categorical Dependent Variables Using STATA*, (2nd edition). College Station, TX:Stata Press.
- Onur, N. ve Nazik, M.H. (2014). Öğretmenler İçin Bireysel Finans Alanında Finansal Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması, *NWSA-Vocational Education*, 2C0054, 9(4), 90-99.
- Okumuş, H. Ş. (2005), Interest-Free Banking in Turkey: A Study of Customer Satisfaction and Bank Selection Criteria, *Journal of Economic Cooperation*, 26(4), 51-86.
- Onur, N. ve Nazik, M.H. (2014). Öğretmenler İçin Bireysel Finans Alanında Finansal Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması, *NWSA-Vocational Education*, 2C0054, 9(4), 90-99.
- Powers, D.A. ve Xie, Y. (1999). *Statistical Methods for Categorical Data Analysis*. USA: Academic Press..
- Sevim, U ve Çöllü, D.A (2017). Müşterilerin Banka Seçimini Etkileyen Kriterlerin Belirlenmesi: Giresun İli Örneği, *IIIİD-IJEAS*, 18, 201-220.
- Sümer, G. (2016). Türk Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve AB Bankacılık Sektörü ile Karşılaştırılması. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 485-508.
- Sümer, G. ve Onan, F., N. (2016). Dünyada Faizsiz Bankacılığın Doğuşu, Türkiyedeki Katılım Bankacılığının Gelişme Süreci ve Konvansiyonel Bankacılıktan Farkları, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 296-308.
- Uluçay, O. (2011). Bir Finansman Kaynağı Olarak "Yastıkaltı Tasarruf" ların Ekonomik Sisteme Kazandırılması ve Tüketicilerin/Bireylerin Yastıkaltı Eğilimlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 259-272.
- Washington, S., Karlaftis, M. ve Mannering, F. (2003). *Statistical and Econometric Models for Transportation Data Analysis*. Boca Raton FL: CRC Press.
- Watanabe, K. ve Kurita, T. (2008). *Locality Preserving Multi-Nominal Logistic Regression*. 19th International Conference on Pattern Recognition, 1-4. Wiley & Sons, Inc.
- Yanık, R. ve Sumer, S. (2017). Kamu Katılım Bankacılığının Bankacılık Sektörüne Beklenen Etkileri, *Turkish Studies*, 12(31), 427-448.
- Yue, H. ve Tom, G. (1995), How the Chinese Select their Banks, *Journal of Retail Banking*, 16(4), 36-39.
- Zineldin, M. (1996), Bank Strategic Positioning and Some Determinants of Bank Selection, *International Journal of Bank Marketing*, 14(6), 12-22.

LONG TERM RELATIONSHIP BETWEEN CDS AND CURRENCY EXCHANGE RATES: THE TURKISH CASE¹

CDS ile Döviz Kurları Arasındaki Uzun Dönemli
İlişki: Türkiye Örneği

Gönderim Tarihi: 18.12.2018

Kabul Tarihi: 08.04.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.580572

Sezer BOZKUŞ KAHYAOĞLU*

ABSTRACT: The main objective of this study is to analyze the long-term relationship between exchange rate and credit default swaps (CDS) based on high frequency time series as representative of Turkey's risk premium. In general, the long-term relationship describes a long period of time in the literature. However, although the time periods used in the testing of financial and economic hypotheses have taken a long period of time, the use of new techniques is needed due to the high frequencies. In the analysis of long-term relationships with high-frequency time series, the transition and the continuity of the shocks should be considered together. Therefore, in this study, partial integration method considering these two features was used as an analysis tool. The most important feature of the analysis is that it gives information about the long term relationship based on these properties. This information is a random process based on the tendency to revert to the mean in the period covered and is the result of the applied test. Hence, the relationship between variables, namely exchange rates and Turkey's CDS, are analyzed by using non-linear causality tests. Thus, it is also analyzed whether the effects such as jump and break on these variables change over time. Policy recommendations are made for Turkey based on the empirical findings to contribute to the relevant literature.

Keywords: Risk Premium, Credit Default Swaps (CDS), Nonlinear Granger Causality Test, High Frequency Time Series.

ÖZ: Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin risk primlerini temsil eden "kredi temerrüt takası" (CDS-credit default swap) ve döviz kurları arasındaki uzun dönemli ilişkinin analizini yüksek frekanslı zaman verilerine dayalı olarak analiz etmektir. Genel olarak uzun dönemli ilişki literatürde uzun bir zaman dönemini tanımlamaktadır. Oysa günümüzde finansal ve iktisadi hipotezlerin testinde kullanılan zaman dönemleri uzun bir dönemi almış olsalar bile, frekansların yüksek olmasından dolayı, yeni tekniklerin kullanımına ihtiyaç duyulmaktadır.

¹ This paper is presented at the UNESAK 2018 Conference, in Balıkesir, Turkey and the final version is prepared based on the comments and contributions.

* Associate Prof., Izmir Bakırçay University, Faculty of Economics and Social Sciences, CIA, CFE, CFSA, CRMA, CICP, KGK-BD, SMMM, sezer.bozkus@bakircay.edu.tr , ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2865-3399

Uzun dönemli ilişkilerin yüksek frekanslı zaman serileri ile analizinde şokların geçişgenliği ile sürekliliği birlikte dikkate alınmalıdır. Bundan dolayı bu çalışmada bu iki özelliği dikkate alan kısmi tümleşme yöntemi analiz aracı olarak kullanılmıştır. Analizin en önemli özelliği belirtilen özelliğe dayalı uzun dönemli ilişki hakkında bilgi vermesidir. Bu bilgi ele alınan dönemde ortalamaya dönme eğilimine göre bir rastsal süreç olup uygulanan testin bir sonucu olmaktadır. Bu çalışmada kullanılan yaklaşım ile Türkiye'nin CDS ile döviz kurları arasındaki uzun dönemli ilişki yüksek frekanslı zaman serileriyle analizi yapılmıştır. Elde edilen ampirik bulgulara dayalı olarak Türkiye için politika önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Risk Primi, Kredi Temerrüt Takası (CDS), Doğrusal Olmayan Granger Nedensellik Testi, Yüksek Frekanslı Zaman Serisi.

INTRODUCTION

Derivatives are designed as hedging instruments to eliminate various types of risks arising from counterparties' inability to fulfill their obligations. Specifically, credit derivatives are widely used to give protection and provide insurance against violations of contracts by borrowers. Among these credit derivatives, Credit Default Swaps (CDS) are the most widespread instruments traded frequently all over the world (Hull and White, 2001:12-15). Blythe Masters, a former executive at JP Morgan designed the very first CDS in 1994. CDS spreads provide timely information for investors and permit for a correct assessment of risk compared to credit ratings or bond yield spreads for an entity (Corte et al. 2015: 7-8).

In this paper, regarding the importance of CDS as an entity's risk indicator (Kalbaska and Galtkowski, 2012: 15-16), the asymmetric relationship between USD exchange rates and Turkey's CDS is analyzed by using partial co-integration approach. The organization of the work is as follows: Firstly, the trading logic behind CDS are discussed depending on the financial market structures. Also major facts and figures of both Turkey and global financial markets related to CDS are introduced. Secondly, the relevant literature is presented based on experiences from CDS figures of various countries. Thirdly, the data and methodology are explained. Specifically, descriptive statistics are presented and unit root test results of the data are summarized. Afterwards, the test hypothesis is established. The model and empirical results are given and also discussed in detail by comparing with findings in other countries. In conclusion, the policy recommendations are made for Turkey regarding the asymmetric relationship between USD and Turkey's CDS for the last five-year (2013-2018) period. The major contribution of this work is that, to our knowledge, partial co-integration approach is firstly applied for Turkey's CDS data by using R-codes from financial modeling studio (2018).

TRADING LOGIC AND THE ROLE OF CDS MARKETS

Credit derivatives markets operate as an essential signal for market participants and regulatory authorities. However, it is crucial to make a distinction between CDS as an instrument and the global credit derivatives market. Credit default swap is designed as a flexible financial instrument which can be bought and sold between individual and corporate investors to protect against default risk (Palladini and Portes, 2011: 8-9). The trading logic of CDS contracts is similar to the insurance contracts against triggering events for credit default. It should be noted that CDS is an over-the-counter (OTC) instrument, in other words, they are traded via a broker and dealer network. This trading process is different from centralized exchange mechanism such that the bid-ask spread is wider (Dutra, 2015:22-23).

CDS is considered more efficient hedging instrument compared to conventional credit risk management instruments such as loan sales, credit limits, portfolio diversification, securitization and for this reason, CDS usage have increased so fast especially subsequent to the Global Financial Crisis (GFC) in 2008. In relation to GFC, the SEC have taken some precautions to reduce some of the risks and potential harms associated with the OTC markets by approving designated entities such as Chicago Mercantile Exchange to play critical role as central counterparties (CCPs)² for credit derivatives (BIS, 2009:55-56). After GFC, CDS markets were restructured by joint work of industry groups, market participants and infrastructure providers and regulators such as the Federal Reserve Bank of New York, the European Central Bank, the U.K. Financial Services Authority (FSA), the U.S. Securities and Exchange Commission (SEC) and the Commodity Futures Trading Commission (CFTC) in order to diminish systemic risk. In this way, CDS markets have become more attractive for lenders and investors to hedge their risks and also CDS markets are treated as a market-based price determination mechanism (ICE, 2010: 2-3). On the one hand, CDS markets facilitate low cost of capital for debt issuers globally, on the other hand, they reduce risks for contract holders.

THE RELEVANT LITERATURE REVIEW

There are various empirical works such as Norden and Weber, (2004); Baba and Inada, (2009); Meng et al. , (2009); Calani, (2013); Tamakoshi and Hamori, (2016); Sabkha et al., (2017) related to CDS risk premium and relationship with different macroeconomic indicators and financial instruments. In pioneering work of Merton (1974), the relationship between credit spreads and leverage,

² CCPs are demanded to extend market resilience by decreasing counterparty risk and operational risk and increasing transparency. In addition, the CCPs execute multiparty netting of exposures as well as payments.

volatility, and interest rates was explained. CDS are accepted as a good indicator of country risks starting from 2008 up to the present. Based on the empirical findings in Pan and Singleton, 2008; Longstaff et al., 2011; Palladini and Portes, 2011; Mano, 2013, this is due to the fact that sovereign CDS markets are more liquid compared to other markets³. In addition, CDS spreads provide information about how financial markets value the relationship between a country's default risk associated with currency devaluations which is called *Twin D*, i.e. default and devaluation⁴ over various time horizons.

It is a fact that the number of studies on CDS spreads have been increased dramatically after the global financial crisis in 2008 (Aldasoro and Ehlers (2018: 1-2). After its commencement in the 1990s, CDS markets have grown steadily until the Great Financial Crisis (GFC) of 2007–09 (BIS, 2018). Considering business environment in the GFC period, it was understood that credit rating agencies have provided misleading information to the public. For this reason, CDS have been used as a substitute for rating scores (Altman and Rijken, 2011:2-4). Altman and Rijken (2011:31) argue that the Asian Crisis period in 1997-1998 was not captured by CDS risk premiums since CDS markets were not liquid enough at that time. In pioneering work of Reinhart (2002), it is claimed that currency exchange rate crisis mostly goes after default risks and hence, credit rating agencies are systematically not succeeding in anticipating currency exchange crisis. According to the key figures of BIS (2018), the market share of CDS investment score has gone up to 64% at the end of 2017. Stulz (2009) argues that the increasing importance of CDS spreads is due to the fact that CDS markets become a good indicator of global financial activity and they tend to be concentrated and standardized. Particularly, the maturity of CDS contracts is concentrated around five years. Therefore it is a fact that CDS spreads produce consistent, timely and more accurate assessments of credit conditions than rating agencies. Compared to CDS, rating agencies are paid by an issuer and generally fieldworks for rating reviews can take weeks or months to prepare the end result while CDS are traded continuously.

The key determinants of CDS premiums are discussed in the current literature such as high volatility in global financial markets and frequent changes in risk appetite (Pan and Singleton, 2008, Longstaff et al., 2011; Fender et al., 2012; Fontana and Scheicher, 2016), uncertainties in a country's financial markets (Gündüz and Kaya, 2014; Belke and Gokus, 2014) and public sector debt burden (Zhang, 2003; Zoli, 2005; Corsetti et. al, 2013).

³ Most characteristics of sovereign CDS are identical to corporate CDS contracts. Except it should be noted that "default" is not mentioned in the obligation lists of sovereign CDS, because bankruptcy court for sovereign issuers does not exist internationally (Pan and Singleton, 2005: 5-6).

⁴ Even if these two types of events rarely take place in emerging countries and unlikely case in mature countries, default risk is usually connected with devaluations (Augustin et al, 2018: 1-2).

Akkuş et al (2018) analyze the relationship between Turkish bonds and CDS for Turkey and calculate the risk premium. In this work, the authors concluded that there is a strong positive correlation the volatility in CDS risk premiums is transferred to the Turkish bonds via volatility spillovers. Kechagioglou (2010) argues that CDS is volatility dependent, and for this reason it is required to use dynamic modeling methods. Neziri (2009) states that CDS prices can be used as an indicator for equity markets based on the supporting empirical findings of CDS as a “predictive power for equity markets”. The author indicates that the lead time is commonly observed in one month period. In addition, Kunt and Taş (2009), Fender et al., (2012), Akdogan and Chadwick (2013), Ural and Demireli (2015), Kim, Salem and Wu (2015), Gunay and Shi (2016), Bouri et al. (2016) and Varlık and Varlık (2017) also had works on Turkey’s CDS markets.

THE DATA, METHODOLOGY AND EMPIRICAL FINDINGS

Data

Turkey’s CDS spreads (namely, LCDS) and USD currency exchange rates (namely, LKUR) are taken for the five-year period (January 02, 2013 – October 04, 2018). The data is transformed to the logarithmic return series before starting the analysis. The major reason for this logarithmic transformation process is to conform the normality assumption by dealing with skewness of the data by eliminating the effects of extreme changes on data. In addition, when the first difference of the logarithmic financial time series is taken, we obtain return series with a continuous form. The descriptive statistics and graphics of our return series are indicated in Table 1 and Figures 1 and 2 simultaneously.

Table 1: Descriptive Statistics

Variables	LKUR	LCDS
Mean	0.000836	-4.604399
Median	4.65E-05	-4.605497
Maximum	0.147066	-4.379438
Minimum	-0.064754	-4.745158
Std. Dev.	0.009238	0.027519
Skewness	3.158720	0.818016
Kurtosis	57.66725	11.51075
Jarque-Bera	185238.3	4594.191
Probability	0.000000	0.000000

Compared to the normal distribution where the skewness is expected to be zero, both of the series exhibit positive skewness and hence, they are not normally distributed. Skewness figures of these series (LKUR is 3.158 and LCDS is

0.818) give information about the lack of symmetry. The positive values for the skewness show that both of the series are skewed to the right. This could be interpreted that the right tails of LKUR and LCDS are longer relative to the left tails. Kurtosis is used as a measure of whether the data are heavy-tailed or light-tailed compared to normal. Thus, LKUR and LCDS exhibit heavy-tailed (outliers) characteristics which is parallel to the general structure observed in financial markets. There is an increase in the volatility during the period of 2017-2018. Jarque-Bera test rejects the normality for the DF distribution (Table 1).

Figure 1: USD Currency Exchange Rates Return Series (2013-2018)

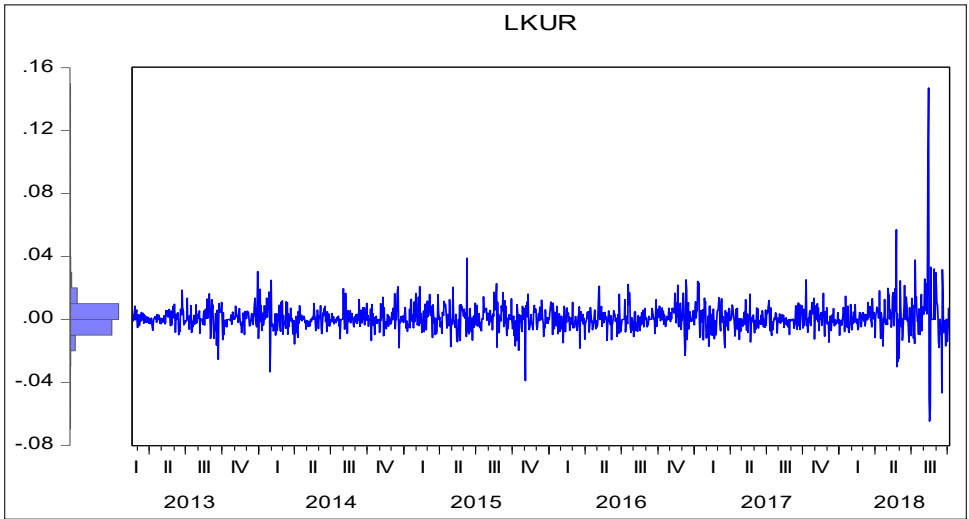
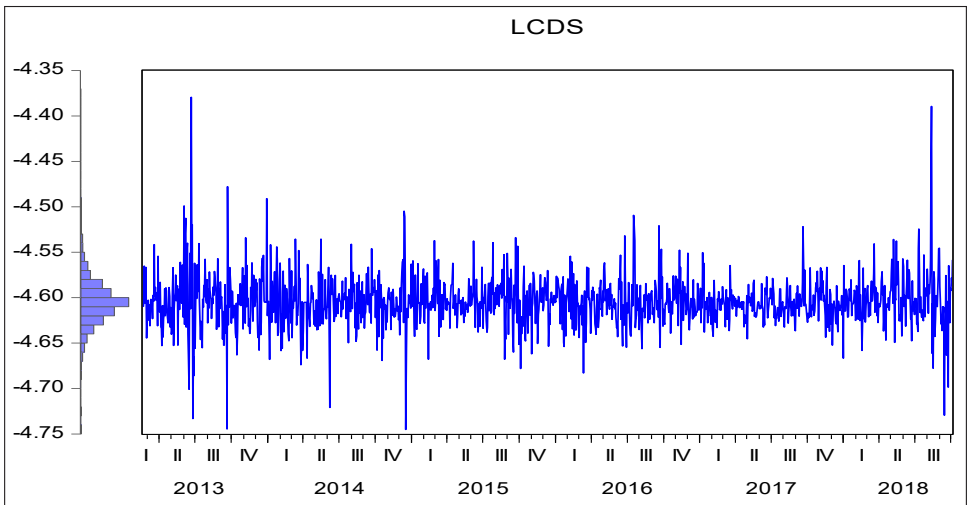

Figure 2: Turkey's CDS Spreads Return Series (2013-2018)

It is a fact that financial time series have a more complicated dynamic structure than a simple AR(1) model. For this reason, unit root testing in financial time series is the essential step in the construction of econometric modeling. In order to test the stationarity of our return series, firstly the Augmented Dickey Fuller Test (ADF) (Dickey and Fuller, 1979, 1981) is used and ADF unit root test results are shown in Table 2-a. Although ADF test is the most widely accepted unit root test in the literature due to its simple construction and feasibility, Phillips-Perron (PP) test (Phillips and Perron, 1988) and Kwiatkowski, Phillips, Schmidt and Shin (KPSS) test (Kwiatkowski et.al 1992) are additionally applied to determine the integration order of data more confidently⁵. PP and KPSS test results are summarized in Table 2-b and Table 2-c simultaneously. It should be noted that the return series are equivalent to the first difference of the data and hence, the first differences are stationary according to the three unit root tests, i.e. ADF, PP and KPSS tests. The unit root test results in Table 2-a-b and c support that LKUR and LCDS are stationary. Based on the ADF and PP test results, both of the series with their first difference have no unit root and they are stationary and hence, the null hypothesis is rejected. Compared to the other two tests, the null hypothesis of KPSS test check the stationary condition for the series and this time, the null hypothesis is accepted. The unit root test results of ADF, PP and KPSS tests are all consistent with our expectations and therefore we proceed on the next step.

Table 2-a: ADF -Unit Root Test Results of LKUR and LCDS

Variables	Level			First Difference	
	Constant	Constant + Intercept	Constant + Trend + Intercept	Constant	Constant + Intercept
LKUR	-1.84	-2.3	0.36	-6.53*	-6.22*
LCDS	-1.84	-2.3	0.36	-21.52*	-21.51*

*: significant at 1% confidence level.

Table 2-b: PP-Unit Root Test Results of LKUR and LCDS

Variables	Level			First Difference	
	Constant	Constant + Trend	Without Constant + Trend	Constant	Constant + Trend
LKUR	0.95	-1.24	3.49	-32.61*	-32.81*
LCDS	-1.95	-2.29	0.38	-32.31*	-32.30*

*: significant at 1% confidence level.

⁵ In addition to ADF test, PP and KPSS tests are recommended based on the length of time series, number of observations and the value of parameters to increase the power and confidentiality of test results (Arltová Markéta and Darina Fedorová, 2016: 51-52). On the other hand, Pesaran (2015) demonstrates that PP and ADF tests are asymptotically equivalent.

Table 2-c: KPSS-Unit Root Test Results of LKUR and LCDS

Variables	Level			First Difference	
	Constant	Constant + Trend	Without Constant + Trend	Constant	Constant + Trend
LKUR	4.40*	0.18**	-	0.21	0.08
LCDS	1.00*	0.27*	-	0.08	0.08

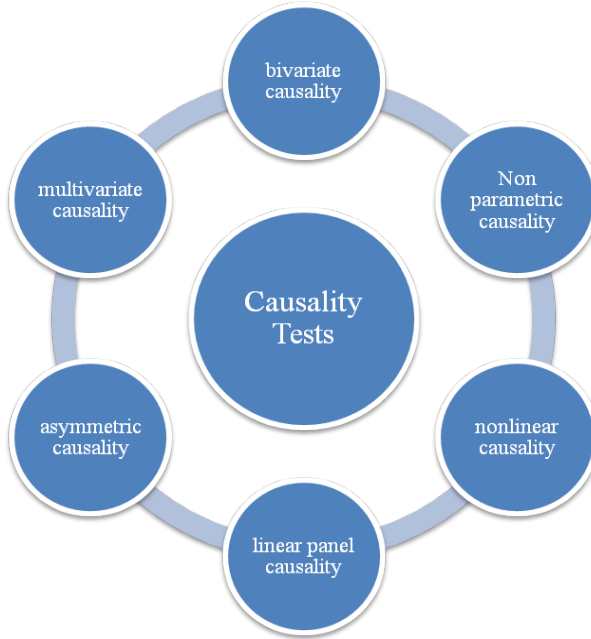
*: significant at 1% confidence level. **: significant at 5% confidence level.

METHODOLOGY

With innovative contributions of Granger (1981, 1983) and Engle and Granger (1987), co-integration is defined as multiple series moving together over time with a stochastic trend and this modeling approach is used widely in the literature. However, the major drawback of this classical co-integration approach is that it is mostly used for analyzing the linear relationships. Afterwards, the theoretical basis of co-integration is extended to deal with non linear relationships and also it is diversified from classical to partial co-integration and fractional co-integration to establish more robust models with realistic macro economic assumptions (Clegg et al., 2017: 2). In this respect, there are various causality tests used in the literature such as bivariate causality, multivariate causality, asymmetric causality, linear panel causality, nonlinear causality and non-parametric causality (Apergis, 2018: 280-281) (Figure 3). In our case, asymmetric causality is taken into consideration and explained the reason behind it as follows.

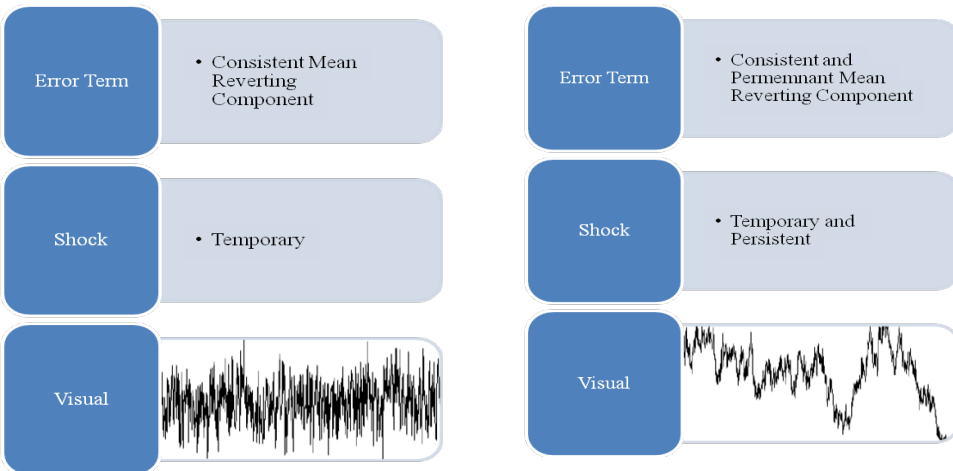
In this paper, partial co-integration (PCI) methodology is used. According to Alexander (2011), PCI can be used to detect partially co-integrated pairs of data in financial markets and business cycle models, for instance stock prices, portfolios, term structures, exchange rates and/or spot and futures prices. The comparison of classical co-integration with partial co-integration has been shown in Figure 4. The error term in a classical co-integration model is assumed to have a stationary mean reverting component whereas the error term in a partial co-integration model consists of sum of stationary mean reverting and permanent components. Shocks in the classical co-integration model are considered to be short-lived and temporary while in the partial co-integration model, shocks can be either temporary or persistent. The visualization of these two models is different and it is shown in Figure 4 simultaneously.

Figure 3: Major Types of the Causality Tests

Source: Apergis, 2018.

Figure 4: The Comparison of Classical Co-integration with Partial Co-integration

Source: Clegg and Krauss, 2016.

In this work, weak form of co-integration, i.e. partial co-integration (PCI) is used as a methodology to analyze the asymmetric relationship between USD

currency exchange rates and Turkey's CDS spreads for the five-year period. The major characteristic of partial co-integration (PCI) is that this approach allows residuals to involve two different components at the same time. These two components are defined as mean-reverting and random walk (Clegg et al., 2017: 1-2). This leads to two major advantages of PCI compared to other forms of co-integration types. First advantage is that it is possible to separate the transient and permanent components of data. Clegg and Krauss (2016) argue that PCI allows to investigate the dynamics associated with the transient components within the observations separately. Second advantage is that within mean reverting, proportion of a PCI framework can be calculated to classify the structure of variance and also to assess the degree of noise in the time series.

PCI Model

Clegg and Krauss (2016:4) present the PCI Model definition as follows: Let X_t and Y_t stand for target and factor time series simultaneously. They are partially co-integrated if there exists a parameter vector as equation 1, which satisfies the below conditions in equations 2, 3 and 4 respectively.

$$Y_t = \beta_1 X_{1,t} + \beta_2 X_{2,t} + \dots + \beta_k X_{k,t} + W_t \quad (1)$$

$$W_t = M_t + R_t \quad (2)$$

$$M_t = \rho M_{t-1} + \varepsilon_{M,t} \quad (3)$$

$$R_t = R_{t-1} + \varepsilon_{R,t} \quad (4)$$

$$\varepsilon_{R,t} \sim N(0, \sigma_R^2)$$

$$\beta_j \in R; \rho \in (-1, 1); \sigma_M^2, \sigma_R^2 \in R_0^+$$

W_t in Equation (2) denotes partial autoregressive process; M_t in Equation (3) denotes transient (mean reverting) component and also, R_t in Equation (4) denotes permanent (random walk) component of PCI Model. These two equations, i.e. 3 and 4, are called hidden state variables (Clegg et al., 2017:5-6). As a consequence, X_t has both components namely observations and state equations with mean reverting and random walk components. In addition, $(\beta = \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k)$ is the partially co-integrating vector. Parameters are estimated based on the maximum likelihood approach.

The Hypothesis

A group of time series is defined to be partially co-integrated if they contain a linear combination which is partially autoregressive, e.g., that can be represented as a sum of an autoregressive series and a random walk. Depending on this assumption, the null hypothesis of a PCI Model consists of two main conditions.

- The first condition is that residual series is a pure random walk (H_0^R)
- The second condition is that residual series is a pure AR(1) process (H_0^M)
- It should be noted that these two conditions are tested separately. If and only if these two conditions are rejected independently, then the null hypothesis of “no partial co-integration” is rejected.
- The theorem of Wilks method is used to calculate p-values associated with the likelihood ratio test. If R code is run by setting to “wilk”, p-values are determined under the assumption that holds the theorem of Wilks (Wilks, 1932).

The PCI Model Estimation and Empirical Findings

PCI Model is estimated by using the below variables via R program.

$$X_t = \begin{bmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & \dots & 0 & \rho & 0 \\ 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} X_{1,t-1} \\ X_{2,t-1} \\ \vdots \\ X_{k,t-1} \\ M_t \\ R_t \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{X_{1,t-1}} \\ \varepsilon_{X_{2,t-2}} \\ \vdots \\ \varepsilon_{k,t-1} \\ \varepsilon_{M,t} \\ \varepsilon_{R,t} \end{bmatrix} \tag{5}$$

Fitted values for PCI model by applying R codes:

$$Y[t] = X[t] \tag{6}$$

$$M[t] = \rho * M[t-1] + \text{eps}_M [t], \text{eps}_M[t] \sim N(0, \text{sigma}_M^2) \tag{7}$$

$$R[t] = R[t-1] + \text{eps}_R [t], \text{eps}_R[t] \sim N(0, \text{sigma}_R^2) \tag{8}$$

Y is the variable being modeled; X_1, X_2, \dots, X_N indicates the independent variables; Z is the residual series of Y- beta; M is the estimated state of mean reverting component; R is the estimated state of random walk component; eps_M is the innovation of the mean reverting component and eps_R is the innovation of the random walk component. In addition, Rho corresponds to a half-life of mean reversion.

Table 3: The Hypothesis Test Results

Hypothesis	Statistic	p-value
<i>Random Walk</i>	-2.82	0.060
<i>AR(1)</i>	-7.18	0.000

The two p-values of 0.060 and 0.000 indicate that LKUR and LCDS are partially cointegrated as shown in Table 3.

Table 4: PCI Model Parameter Estimation Results

Parameters	Estimate	Std. Err
<i>beta_</i>	18.6804	6.0202
<i>rho</i>	0.9963	0.0032
<i>sigma_M</i>	4.3915	0.1996
<i>sigma_R</i>	0.6460	1.1559

The PCI Model: LL = 4663.55, R^2 [MR] = **0.979**

The positive and significant beta (18.68) means that there is a strong positive relationship between USD exchange rates (LKUR) and Turkey's CDS (LCDS). 97,9% of the variance in return series is explained by the mean reverting component of residual series within this strong relationship. In other words, random walk component of return series is very weak, i.e. 2,1%. Hence, LKUR has a dependency on LCDS and this relationship is said to be a partial co-integration characteristics for the last five years (2013-2018) in Turkey. This means that the shocks in the Turkish financial markets represented by the two variables emerge from the same source.

CONCLUDING REMARKS

It is noted that OTC markets and more specifically, CDS contracts within the OTC markets have been a locomotive of financial innovation and maintain as cost cutting and customized hedging instruments all over the world. Since GFC, the CDS contracts have been widely traded and CDS spreads are considered a proxy for riskiness and default likelihood of an entity. CDS markets also reflect risk perceptions about the financial health of countries by providing signals for financial stability. In addition, they are treated as the most liquid instruments in financial markets since they represent around the half of the credit derivatives.

Taking into consideration the high frequency nature of the data in financial markets, it is necessary to use partial integration methods instead of traditional co-integration techniques as the frequency of the studied time series increases. This is due to the fact that PCI modeling approach provides useful information for creating an efficient hedge portfolio.

Based on the empirical findings of PCI Model for Turkey, the USD exchange rate volatility in Turkey can be considered an important risk indicator of economy. When there is an increase in the USD exchange rate volatility, the borrowing costs will also increase in Turkey. Hence the USD exchange rates could be particularly effective on the demand for Turkey's foreign debt instruments. In this respect, it will provide information about the maturities of the positions taken for the estimated exchange rates of a yield curve based on CDS. It will be useful to conduct new research on this topic to analyze the current situation of yield curves. In addition, considering the relationship between CDS spreads and interest rates, it can be said that interest rates will be the most effective tool in terms of international financial transmission mechanism against exchange rate volatility.

REFERENCES

- Aldasoro, I. and Torsten, E. (2018). The Credit Default Swap Market: What a Difference a Decade Makes, *BIS Quarterly Review*, June 2018.
- Akkuş H.T., Şakir, S. Osman, T. (2018). Tahvil Faizleri ile CDS Primleri Arasındaki Oynaklık Yayılım Etkilerinin Belirlenmesi, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 104, Mart 2018, 41-55.
- Akdoğan, K. and Meltem, G. C. (2013). Nonlinearities in CDS-Bond Basis, *Emerging Markets Finance and Trade*, 49(3), pp. 6-19.
- Alexander, C. (2011). Practical Financial Econometrics, Reprinted with Corr. Edition, Vol. / Carol Alexander; Vol 2 of Market Risk Analysis, Wiley, Chichester.
- Altman, E.I. and Herbert, R. (2011). Transparent and Unique Sovereign Default Risk Assessment, *Journal of Applied Corporate Finance*, vol.23, No. 3, Winter, <http://people.stern.nyu.edu/ealtman/Sovereign%20Default%20Risk%20Assessment.pdf>
- Apergis, N. (2018). Testing for Causality: A Survey of the Current Literature, The Economics and Econometrics of the Energy-Growth Nexus, Chapter 9, Elsevier, https://www.researchgate.net/profile/Md_Washim_Akram/post/How_to_test_reverse_causality2/attachment/5b78566ecfe4a7f7ca5b333c/AS%3A661029415571456%401534613102347/download/apergis2018.pdf
- Arltová, M. and Darina, F. (2016). Selection of Unit Root Test on the Basis of Length of the Time Series and Value of AR(1) Parameter, *Statistika*, 96 (3), 47-64.
- Augustin, P., Mikhail, C. and Dongho, S. (2018). Sovereign Credit Risk And Exchange Rates: Evidence From CDS Quanto Spreads. *NBER Working Paper Series*, WP No. 24506, <https://www.nber.org/papers/w24506.pdf>
- BIS (2009). Central counterparties for over-the-counter derivatives, *BIS Quarterly Review*, September 2009, https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt0909f.pdf
- BIS (2018). The credit default swap market: what a difference a decade makes, https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1806b.pdf
- Baba, N., and Inada, M. (2009). Price Discovery of Subordinated Credit Spreads for Japanese Mega-banks: Evidence from Bond and Credit Default Swap Markets, *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 19 (4), 616-632.
- Belke, A. H. and Christian, G. (2014). Volatility Patterns of CDS, Bond and Stock Markets Before and During the Financial Crisis: Evidence From Major Financial Institutions, *International Journal of Economics and Finance*, 6(7), pp. 53-70.

- Bouri, E., Maria, E., De, B. and Ivelina, P. (2016). Volatility Transmission from Commodity Markets to Sovereign CDS Spreads in Emerging and Frontier Countries, *International Review of Financial Analysis*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.irfa.2016.11.001>, 02.01.2017.
- Calani, M. (2013). Spillovers of the Credit Default Swap Market, *Banco Central de Chile*, Working Paper.
- Clegg, M., Krauss, C., Rende, J. (2017). partialICI: An R Package for the Analysis of Partially Co-integrated Time Series, *FAU Discussion Papers in Economics*, No. 05/201, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/150014/1/880195347.pdf>
- Corte, P.D., Lucio, S., Maik, S. and Christian, W. (2015). Exchange Rates and Sovereign Risk, <https://www.aeaweb.org/conference/2016/retrieve.php?pdfid=512>.
- Corsetti, G., Keith, K., Andre, M. and Gernot, M. (2013). Sovereign Risk, Fiscal Policy, and Macroeconomic Stability, *The Economic Journal*, 123(566), pp. 99-132.
- Dickey, D. A., and Fuller, W. A. (1979), Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Stat. Association*, 74, pp. 427-431.
- Dickey, D. A., and Fuller, W. A. (1981), Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49, pp. 1057-72.
- Dutra, T. M. (2015). Credit Default Swap (CDS) Prediction Model & Trading Strategy, *Finance Project in the NOVA – School of Business and Economics* https://run.unl.pt/bitstream/10362/15345/1/Dutra_2015.pdf
- Engle, R.F., Granger, C.W.J., (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, estimation, and testing, *Econometrica*, 55 (2), 251.
- Granger, C.W.J., (1981). Some properties of time-series data and their use in econometric model specification, *Journal of Econometrics*. 16, 121-130.
- Granger, C.W.J., (1983). Cointegrated variables and error-correcting models. *Discussion Paper*. 83-13, Department of Economics, University of California, San Diego.
- Günay, S. and Yanlin, S. (2016). Long-Memory in Volatilities of CDS Spreads: Evidences from the Emerging Markets, *Journal for Economic Forecasting*, 1, pp. 122-137.
- Gündüz, Y. and Orcun, K. (2014). Impacts of the Financial Crisis on Eurozone Sovereign CDS Spreads, *Journal of International Money and Finance*, 49, pp. 425-442.

- Fender, I., Bernd, H. and Matthias, N. (2012). Daily Pricing of Emerging Market Sovereign CDS Before and During the Global Financial Crisis, *Journal of Banking and Finance*, 36(10), pp. 2786-2794.
- Fontana, A. and Martin, S. (2016). An Analysis of Euro Area Sovereign CDS and Their Relation with Government Bonds, *Journal of Banking & Finance*, 62, pp. 126-140.
- Hull, J. and Alan, W. (2001). Valuing Credit Default Swaps II: Modeling Default Correlations, *Journal of Derivatives* 8, 3 (Spring), 12-22.
- Intercontinental Exchange ICE. (2010). Global Credit Derivatives Markets Overview: Evolution, Standardization and Clearing, https://www.theice.com/publicdocs/ice_trust/ICE_CDS_White_Paper.pdf
- Kalbaska, A., and Gatkowski, M. (2012). Eurozone Sovereign Contagion: Evidence from the CDS Market (2005-2010), *Journal Behavior and Organization* 83, 657-673. https://pdfs.semanticscholar.org/59d7/580428bb55f7eba2bc0fb702f887b29001e7.pdf?_ga=2.265510607.1391812800.1550931652-219855978.1550931652.
- Kechagioglou, I. (2010). Stochastic models of default intensity for derivatives and counterparty risk valuation, *PhD Thesis*, University of London, Imperial College of Science, Technology and Medicine, <https://spiral.imperial.ac.uk/bitstream/10044/1/11790/2/Kechagioglou-I-PhD-Thesis.pdf>
- Kim, S. J., Leith, S. and Eliza Wu. (2015). The Role of Macroeconomic News in Sovereign CDS Markets: Domestic and Spillover News Effects From the US, the Eurozone and China, *Journal of Financial Stability*, 18, pp. 208-224.
- Kunt, A. S. and Oktay, T. (2009). Kredi Temerrüt Swapları ve Türkiye'nin CDS Priminin Tahmin Edilmesine Yönelik Bir Uygulama, *İTÜ Dergisi*, 5(1), ss. 78-89.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., and Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root. *Journal of Econometrics*, 54, pp. 159-178. DOI: 10.1016/0304-4076(92)90104-Y.
- Longstaff, F. A., Pan, J., Pedersen, L. H., and Singleton, K. J. (2011). How Sovereign is Sovereign Credit Risk?, *American Economic Journal: Macroeconomics*, 3, 75-103. <http://www.mit.edu/~junpan/AEJFINAL.pdf>
- Mano, R. (2013). Exchange Rates upon Default, *Working Paper*, IMF.
- Meng, L., Gwilym, O and Varas, J. (2009). Volatility Transmission Among the CDS, Equity, and Bond Markets, *The Journal of Fixed Income*, 18 (3), 33-46.
- Merton, R.C. (1974). On the Pricing of Corporate Debt: The Risk structure of Interest Rates. *Journal of Finance*, Vol. 29, No. 2

- Neziri, H. (2009). Can Credit Default Swaps predict Financial Crises?, *Journal of Applied Economic Sciences*, Spring, Volume IV/Issue 1(7).
- Norden, L. and Weber, M. (2004). The Co-movement of Credit Default Swap, Bond and Stock Markets: An Empirical Analysis, *CFS Working Paper*, No. 2004/20.
- Pan, J. and Singleton, K. J., (2008). Default and Recovery Implicit in the Term Structure of Sovereign CDS Spreads, *Journal of Finance*, 63, 2345–2384. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.497.1676&rep=rep1&type=pdf>
- Pesaran, M. H. (2015). Time Series and Panel Data Econometrics. Oxford University Press.
- Palladini, G., Portes, R., (2011). Sovereign CDS and Bond Pricing Dynamics in the Euroarea, *NBER Working Paper* 17586.
- Phillips, P. C. B. and Perron, P. (1988). Testing for a unit root in a time series regression. *Biometrika*, 1988, Vol. 75, No. 2, pp. 335–346.
- Reinhart, C. M. (2002). Default, currency crises, and sovereign credit ratings, *World Bank Economic Review* 16, 151–170.
- Sabkha, S., Peretti, C. and Hmaied, D. (2017). International Risk Spillover in Sovereign Credit Markets: Empirical Analysis, <https://scholar.google.com/scholar?safe=active&um=1&ie=UTF-8&lr&cites=5481899914975431495>
- Stulz M. R. (2009). Credit Default Swaps and the Credit Crisis, *NBER Working Paper* No. 15384.
- Tamakoshi, G. and Hamori, S. (2016). Time-varying Co-movements and Volatility Spillovers among Financial Sector CDS Indexes in the UK., *Research in International Business and Finance*, 36, 288-296.
- Ural, M. and Erhan, D. (2015). APGARCH Modeling of CDS Returns, *International Journal of Economic & Social Research*, 11(2), pp. 171-182.
- Varlık S. and Varlık, N. (2017). The Volatility of Turkey's CDS Spreads, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 2017 Cilt: 54 Sayı: 632, 9-17. http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/152820006580_1.pdf
- Zhang, B. Y., Hao, Z. and Haibin, Z. (2009). Explaining Credit Default Swap Spreads with the Equity Volatility and Jump Risks of Individual Firms, *Review of Financial Studies*, 22(12), pp. 5099-5131.
- Zoli, E. (2005). How Does Fiscal Policy Affect Monetary Policy in Emerging Market Countries?, *Bank for International Settlements Working Paper*, 174, pp. 1-45.
- Wilks, S. S. (1932). Certain generalizations in the analysis of variance, *Biometrika* 24, 471-94.

KİŞİ-İŞ UYUMU VE YAŞAM DOYUMU İLİŞKİSİNDE İŞTE KENDİNİ YETİŞTİRMENİN ARACI ETKİSİ¹

Mediating Effect of Thriving at Work on the Relationship between Person-Job Fit and Life Satisfaction

Gönderim Tarihi: 26.11.2018

Kabul Tarihi: 24.06.2018

Doi: 10.31795/baunsobed.581782

Hüseyin ÇIRPAN*

Pelin VARDARLIER**

Ömer Erdem KOÇAK***

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, özel sektör beyaz yaka çalışanlarının kişi iş uyumu ile yaşam doyumları arasındaki ilişkide işte kendini yetiştirme aracının rolünü inceleyerek kişi-iş uyumunun genel hayat doyumuna etki etmesini sağlayan mekanizmaya ışık tutmaktır. Bilindiği üzere yaşamımızın önemli bir bölümü iş hayatında geçmektedir. Bu nedenle iş hayatından elde edilen doyum, kişinin genel yaşam doyumunu etkileme gücüne sahiptir. Dolayısıyla kişinin çalışmış olduğu iş ile uyumunun kişinin yaşamdan elde ettiği doyum üzerindeki etkisini ve buna aracılık eden değişkenleri belirlemek önemlidir. Bu araştırmada kişinin işi ile ilişkisinde önemli bir değişken olan "işte kendini yetiştirme"nin aracı rolü incelenmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılan 284 kişiden toplanan verilerle araştırma gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi için doğrulayıcı faktör ve yol analizleri dahil olmak üzere yapısal eşitlik modellemesi ve aracı değişken etkisi için bootstrap yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar işte kendini yetiştirme kısmi aracı değişken etkisi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Doyumu, Kişi-İş Uyumu, İşte Kendini Yetiştirme.

ABSTRACT: The aim of this study is to shed light on the underlying mechanism by which person-job fit affects general life satisfaction through examining the mediating role of thriving at work. As it is known, a significant part of our life is spent at work. For this reason, the satisfaction obtained from work life may have the power to influence the general

¹ Bu makale, 4-6 Mayıs 2017 tarihlerinde İzmir'de gerçekleştirilen 16. Ulusal İşletmecilik Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr.Öğr.Üye., İstanbul Medipol Üniversitesi/İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi/İnsan Kaynakları Yönetimi, hcirpan@medipol.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7554-5203

** Doç.Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi/İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi/İnsan Kaynakları Yönetimi, pvardarlier@medipol.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5101-6841

*** Dr.Öğr.Üye., İstanbul Medipol Üniversitesi/İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi/İşletme, oekocak@medipol.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4649-2042

life satisfaction of the person. Therefore, it is important to determine the amount of effect of person-job fit on life satisfaction along with the variables that mediate this effect. In this research, the mediating role of “thriving at work” which is an influential variable in relation to the work life of the person has been investigated. Data were collected from 284 participants using the convenience sampling method. For the analysis of the data, structural equation modelling was used. For mediation effect test, the bootstrap method employed. The results of the study show that thriving at work partially mediates the effect of person-job fit on general life satisfaction.

Keywords: Life Satisfaction, Person-Job Fit, Thriving at Work.

GİRİŞ

İnsanların yaşamla ilgili amaçlarının ne olduğu sorusu sürekli üzerinde tartışılan bir konu olmuştur. Aristo'nun izinden giden Farabi'ye göre insanın en yüce amacı mutluluktur (Tokat, 2006:134). Mutluluk konusu günümüzde tarihte hiç olmadığı kadar popüler hale gelmiş bulunmaktadır. Ticari reklamlarda şirketlerin ürün ve hizmetleri ile vaad ettiklerine göz atmak bile mutluluğun insanlar açısından ne kadar önemli olduğunu gösterecektir. 41 ülkede yapılan araştırma sonuçları da mutluluğun çok önemli bir amaç olduğunu göstermektedir (Diener, Sapyta ve Suh, 1998: 33-37). Mutluluk çalışmalarında araştırmacılar mutluluğu öznel esenlik durumu olarak tanımlamışlardır (Deiner, 2000: 36). Yaşam doyumunu ise öznel esenlik durumunun önemli göstergelerinden birisidir. Yaşam doyumunu, mutluluk ile eş anlamlı olmasa bile kişileri neyin mutlu ettiğini anlamada önemli bir rol oynar (Erdogan vd., 2012:1038-1083).

Yaşam doyumunun mutluluk açısından bu önemi nedeniyle yaşam doyumunu sağlayan faktörlerin neler olduğunu belirlemeye yönelik araştırmalar yapılmıştır (örnek olarak Peterson vd., 2005:25). Bu araştırmalar dikkat edici bir şekilde çalışma hayatının dışında olan gruplar üzerinde yoğunlaşmıştır. Erdogan vd. (2012:1039) yaşam doyumunu üzerine yaptıkları literatür taramasında 6160 makale arasında sadece 193 tanesinin yetişkin çalışanlar ve işle ilgili değişkenler hakkında olduğunu bulmuşlardır.

Çalışma yaşamı, pek çok insanın yaşamında sağlık, aile ve eğlence ile birlikte önemli bir yer tutar. İnsan en azından -istisnalar dışında- hayatını devam ettirmek için çalışmak zorundadır. Bu nedenle yaşamımızın önemli bir bölümü çalışma yaşamında geçmektedir (Hochschild, 1997:79). İş hayatının yaşam doyumunu üzerindeki etkisi var mıdır, varsa ne kadardır? Bu önemli soruya cevap vermeye yönelik araştırmalar da yaşam doyumunda olduğu gibi oldukça yetersizdir. Aynı çalışmada Erdoğan vd. (2012:1039) yönetim alanında altı temel dergi taramasında iş doyumunu ile ilgili 1166 makalenin sadece 48 tanesinin ya-

şam doymu ile ilgili olduğunu ifade ettikten sonra “yönetim alan yazınında yaşam doymuna bu yetersiz ilişkin kritik bir araştırma boşluğu” olduğunu söylemişlerdir.

Çalışma yaşamı çok boyutlu bir alanı kapsar: İşin niteliği, çalışma ortamı, iş arkadaşları, yönetici desteği, ödül sistemi, kariyer yönetimi, işin anlamı, kişinin işe uyumu vb. Her bir faktörün yaşam doymu üzerinde etkisi araştırma konusu yapılabilir. Bu çalışmada “uyum” la ilgili çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturan kişi – iş uyumunun yaşam doymu ile ilişkisi araştırılacaktır. Kişinin bilgi ve becerileriyle uyumlu bir işte çalışması ve bunun çalıştığı işte yaşam doymu üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Bu ilişki ele alınırken, çalışanın iş yaparken canlılık hissetmesi ve aynı zamanda öğrenmesi anlamına gelen “işte kendini yetiştirme”nin aracı bir etkisi olup olmadığı incelenecektir. İşte kendini yetiştirme, bireyin iş hayatında pozitif bir ivme yakalayıp bilgi, beceri anlamında da ilerleme kaydederek işinde başarılı olması olarak tanımlanmaktadır (Spreitzer vd., 2005; Koçak, 2016). Kendini yetiştiren çalışanların işinde canlılık duygusu ile öğrenme hissini bir arada yaşadıkları belirtilmektedir. Bu iki açıdan incelendiğinde işte kendini yetiştirmenin iyi oluş’un iki farklı perspektifini de kapsadığı görülmektedir. Canlılık duygusunu içinde barındırması sayesinde hazzı (hedonic) iyi oluş/mutluluk perspektifine, öğrenme hissiyle eudaimonik iyi oluş/mutluluk perspektifine işaret etmektedir. Kişi – İş uyumunun bir sonucu olarak çalışanın iş hayatındaki iyi oluşunu kapsamlı bir şekilde temsil eden kendini yetiştirme kavramının bireyin iş hayatı ile genel yaşamı arasındaki ilişkilerde bir köprü vazifesi üstlenebileceği düşünülmüştür.

Bu çalışmanın üç alanda katkı sağlaması amaçlanmıştır: Birincisi, mevcut durumda var olan araştırma eksikliğinin giderilmesi yönünde bir adım atmaktır. İkincisi daha insancıl bir perspektiften iş hayatının çalışanların genel yaşam doymuları üzerindeki etkisini göstererek özelde insan kaynakları genelinde de şirket sahip ve yöneticilerine, işe uygun çalışan istihdam edildiğinde çalışanların canlı ve enerjik hissettiği ve birlikte öğrendikleri bir iş ortamı oluşturabilme ve sonuçta da sosyal yaşamı olumlu etkileyebilme gücü olduğunu göstermektedir. Son olarak, iş hayatının başka boyutlarıyla yaşam doymu ilişkisi araştırmalarına öncülük ederek araştırmacıları özendirme.

Yazıda ilk olarak, araştırma konusu olan yaşam doymu, kişi – iş uyumu ve işte kendini yetiştirme kavramları açıklanacak ve literatürde kişi-iş uyumu ve yaşam doymu ilişkisi konusunda yapılan araştırmalar ele alınacaktır. İkinci olarak ise araştırmada yöntemi, kullanılan araçlar ve araştırma sonuçları verilecektir. Son olarak ise genel değerlendirme ve gelecek için araştırma konuları üzerinde durulacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yaşam Doyumu

Yaşam doyumu, insanın en önemli amaçlarından biri olan mutlulukla ilgili olması açısından insanlık tarihi kadar eski konulardan birisidir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde doyum, "eldekinden hoşnut olma durumu ya da bazı istekleri giderme" olarak açıklanmaktadır. Buradan hareketle yaşam doyumunu genel olarak yaşamımızdan "hoşnut olma" durumu olarak tanımlayabiliriz. Daha açık bir ifadeyle "yaşam doyumu, bir insanın beklentileriyle (ne istediği), elinde olanların karşılaştırılmasından (neye sahip olduğu) elde edilen durum ya da sonuçtur" (Özer ve Karabulut, 2003: 72). Bu durumda yaşam doyumu, belli boyutlarla sınırlı olmayan ve kişinin tüm yaşam boyutlarının etkileşimi sonucu oluşan bir sonucu ifade eder.

Yukarıdaki tanımdan hareketle, yaşam doyumunun "bilişsel ve yargısal bir sürece karşılık geldiğini" (Deiner vd., 1985: 71) söyleyebiliriz. Kişi kendi yaşamını yine kendisinin belirlemiş olduğu bir standart, beklenti veya ölçüye göre kıyaslar veya tartar. Hayata bakış açısı ve hayattan beklentilerin kişiye özgü ve öznel olması nedeniyle, kıyaslanacak ölçütün dışarıdan belirlenen bir norm olmadan kişinin kendisi tarafından belirlenmesi, yaşam doyumunun en önemli öznesidir (Deiner vd., 1985: 72). Yaşam doyumunu ele alan yaklaşımları iki temel başlık altından toplamak mümkündür (Erdogan vd., 2012: 1040): Yukarıdan aşağıya (top-down) ve aşağıdan yukarıya (bottom-up). Birincisinde yaşam doyumu, bireyin görece kalıcı özelliklerinin (örneğin kişilik özelliklerinin) bir sonucu olarak ele alınırken, ikincisinde bireyin yaşamının diğer boyutlarından tatmin olmasıyla şekillenen bir süreç olarak ele alınmaktadır.

Yaşam doyumunu etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik olarak her iki yaklaşımı içeren araştırmalar yapılmaya devam edilmektedir. Dursun ve İştari (2014: 127) farklı sektörlerde 108 kadın çalışan ile yaptıkları çalışmada iş, aile ve yaşam çatışmasının kadın çalışanların iş ve yaşam doyumu üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Bir diğer araştırmada Telef (2011: 92) öğretmenlerin öz yeterlilikleri, iş doyumları, yaşam doyumları ve tükenmişlikleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın sonucunda öğretmenlerin öz yeterlilikleri arttıkça yaşam doyumlarının da artmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öz yeterlilik ile yaşam doyumu arasındaki olumlu ilişki, öz yeterliliği yüksek olan bireylerin sorunlarla başa çıkma konusunda daha yetkin olmasından kaynaklı olabilir. Öğretmenlerin yaşam doyumu, iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerini belirlemek ve aralarındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla Avşaroğlu ve arkadaşları (2005:116) Konya'da yaptıkları çalışmada, yaşam doyumu ile duygusal tükenme ve kişisel başarısızlık arasında olumsuz ve yaşam doyumu ile iş doyumu arasında olumlu yönde bir ilişki bulmuştur.

Kişinin yaşamı hem işyerinde hem de işyeri dışında geçen zamanı kapsar. Çalışma yaşamı, kişinin önemli yaşam alanlarından birini oluşturduğundan dolayı, çalışma hayatının kalitesi ve iş deneyimi birey açısından önemlidir. Çalışanlar hayat beklentilerini ve bu beklentilerin karşılanmasını örgütsel yaşamdan da beklemektedir. Iris ve Barrett (1972: 301), Orpen (1978:530), Chacko (1983: 164) ve London, Crandall ve Seals (1977: 328) işe ilişkin tutumların iş dışı davranışları belirleyen ana faktörler olduğu varsayımından hareketle, iş doyumunun yaşam doyumunu etkilediğini ortaya koymuşlardır. Uyguç vd. (1998: 194) yaptıkları çalışmada iş doyumunu ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkinin kişisel özelliklere göre farklı olacağını göstermişlerdir. Dikmen (1995:115) yaptığı çalışmada iş doyumunu ve yaşam doyumunu ile çalışanların boş zaman etkinliklerinden doyumunu arasında olumlu bir bağıntı bulmuştur. Boş zaman etkinliklerine ayrılan süreden çok bu etkinliklerden elde edilen doyum etkili olmaktadır. Bu çalışmalardan işin niteliklerindeki farklılıkların çalışanların hem iş doyumları, hem de yaşam doyumları üzerinde etkilidir sonucunu çıkarabiliriz.

Kişi - İş Uyum

“Uyum” konusu geçmişten bu yana tartışılmakta olan ve kişi – çevre etkileşiminin bir yansıması olarak (Kristof-Brown vd., 2005: 281) tanımlanması zor bir kavramdır (Judge ve Ferris, 1992: 47). Lewin (1935, 1951) bireyin davranışlarını kişi ve çevresinin bir işlevi olarak açıklayarak, kişinin çevre ile etkileşimine yönelik teorik çalışmalar yapmıştır. Uyum, aynı zamanda iş hayatında oldukça yaygın kullanım alanı olan bir kavramdır. Bu kapsamda, en çok karşılaşılan uyum kavramları, kişi - iş uyumu ve kişi - örgüt uyumudur. Birbirlerini çağrıştıran özellikler barındırır da bu iki uyum arasında çok düşük düzeyde bir ilişki vardır ve çalışanların iş tutumları üzerindeki etkisi birbirinden farklıdır (Lauver ve Kristof-Brown, 2001:281-342).

Kişi – iş uyumu, kişinin yetenek ve becerileri ile işin gerektirdikleri veya kişinin ihtiyaç/beklentileri ile işin kişiye sağladıkları arasındaki kesişme, olarak tanımlanır (Edwards, 1991: 285, Cable ve DeRue, 2002: 877). Başka bir deyişle kişi - iş uyumunu, çalışanların ihtiyaçları ile işlerinin onlara sağladıklarının ve kabiliyetleri ile işin gerektirdiklerinin birbiriyle örtüşmesi, olarak tanımlayabiliriz. Dolayısıyla kişi - iş uyumu iki faktörlü bir yapıdan oluşmaktadır: Birincisi, ihtiyaçlar-sağlananlar (kişinin ihtiyaçları ile çalışmasının karşılığında almış olduğu karşılık veya ödülün örtüşmesi) ve ikincisi ise beceriler-gereklikler (çalışanın sahip olduğu beceri, yetenek ve kişilik özellikleri ile işin yürütülmesi için gerekli özelliklerin örtüşmesi) (Cable ve DeRue, 2002: 875-884).

Kişi – iş uyumunun bu tanımlarını genişleterek, anlamlı bir iş deneyiminin öz benlik ve iş uyumu ile açıklanabileceği ileri sürülmüştür (Scroggins, 2008: 71).

Bu uyumda, işi yaparken yararlandığı bilgi, beceri, yetenek ve davranışların, kişinin kendi ideal benliği ile örtüştüğü algısı vardır. Bunun sonucunda da kişi, yaptığı işin daha anlamlı olduğunu ve katkı sağladığını deneyimlemektedir. Buradan hareketle, işinde anlam bulmanın özbenlik ile ilişkisi nedeniyle yaşam doyumunu olumlu etkilediği ileri sürülebilir (Erdogan vd., 2012:1039).

Kişi - iş uyumunun yüksek olması örgütler açısından birçok fayda sağlamaktadır. Yapılan bir meta analizde, kişi – iş uyumunun iş tatmini ile (.56), örgütsel bağlılık ile (.47) ve işten ayrılmaya niyeti ile (-.46) ilişkisi olduğu belirtilmiştir (Kristof-Brown vd., 2005: 290). Etkisi bu kadar yüksek olmasa da kişi – iş uyumu ile çalışma arkadaşlarından doyum, yöneticisinden memnun olma ve genel iş performansı arasında da ilişki vardır (Kristof-Brown vd., 2005:341). Park vd. (2011: 67) çalışanlar üzerine yaptıkları bir araştırmada, kişilerin öz değerlendirme puanları ile ihtiyaçlar – sağlananlar uyumu arasındaki etkileşimin, mutluluk veya depresyon üzerinde etkisi olduğunu bulmuşlardır. Bunlardan hareketle, öz değerlendirme puanı ve iş uyumu yüksek olan kişilerin mutlu olacakları öngörülebilir. Düşük öz değerlendirme puanı ile düşük iş uyumu olanlarda ise tam tersi söz konusudur.

Kişi-iş uyumunun, iş yaşamı üzerindeki bu etkileri nedeniyle insan kaynakları politikasının belirlenmesinde ve doğru kişiyi doğru işe yerleştirmede özellikle dikkat edilmesi gereken bir değişken olduğu görülmektedir.

Öz-Belirleme teorisi temelinde kişi-iş uyumunun çalışanların genel yaşam doyumunu arttıracığı öne sürülebilir. Öz-belirleme teorisi, bireyin özerklik, ilişki ve yeterlik olmak üzere üç ihtiyacının karşılanmasının iyi oluş ve gelişimi için gerekli olduğunu öne sürmektedir (Deci ve Ryan, 2000). Buna göre, hem yetenek-gereklilik hem de ihtiyaç-arz açısından kişi-iş uyumu yaşayan çalışanların çalışma sayesinde üç ihtiyaçtan ikisini karşıladıkları düşünülebilir. İş yerlerinin bir sosyal ortam olduğu ve hayatın büyük bir bölümünü iş yerindeki diğer bireylerle birlikte geçirmenin çalışan açısından ilişki ihtiyacını karşılamaya yardımcı olacaktır (Gagné ve Deci, 2005). Ayrıca, yine işin gerektirdiği becerilere daha fazla haiz olanların diğerlerine göre yeterlik hissini daha çok yaşayacağı öngörülebilir (Cable ve DeRue, 2002). Sansone (1986) tarafından bu kişilerin performansları hakkında gerek işten gerekse çalışma arkadaşları ve yöneticilerinden daha olumlu geribildirimler aldığı ve bu geribildirimlerin onların yeterlik hislerini arttırdığı belirtilmiştir. Kişi iş uyumu sayesinde temel ihtiyaçları karşılandığı için bireylerin genel yaşam doyumunun artacağı beklenmektedir. Buna göre,

H₁: Kişi-iş uyumunun genel yaşam doyumunu üzerinde pozitif etkisi vardır.

İşte Kendini Yetiştirme

İşte kendini yetiştirme kavramı, çalışanın canlılık ve öğrenme hislerini eş zamanlı olarak yaşamasıyla birlikte kişisel bilgisini, becerisini veya tutumlarını geliştirerek işinde başarılı olması anlamına gelmektedir (Spreitzer vd., 2005 ve Koçak, 2016: 40). Bu tanımdaki canlılık, kişinin enerjik, uyanık, zinde ve coşkulu olma halini belirtirken (Nix, Ryan, Manly ve Deci, 1999: 268), öğrenme kavramı kişinin elde ettiği ve kullandığı bilgi ve becerileri içerir (Elliott ve Dweck, 1988: 8).

Spreitzer vd. (2005:155-162) çalışmalarında işte kendini geliştirmenin, dayanıklılık, serpilme, öznel iyi olma, akış ve kendini gerçekleştirme gibi literatürde var olan kavramlara benzediğini, ancak bunlardan farklı olduğunu belirtmişlerdir. İşte kendini yetiştirmenin başlıca ayırt edici özelliği öğrenmenin ve canlılığın birleşimi olması ve işte kendini geliştirme için ikisinin de gerekli olmasıdır. Örneğin, işte canlılık sergileyen çalışanlar olabilir ancak canlılıklarını arttıran öğrenme ve büyüme fırsatları yoksa zaman içinde bu canlılık kaybolur. İşte kendini geliştirmenin bu iki bileşeni etkileşim halinde, ne canlılığın ne de öğrenmenin tek başına elde edemeyeceği bir ilerleme ivmesi ve işte gelişim oluşturur (Paterson vd., 2014: 434). İnsanlar canlılıktan yoksun ancak öğreniyorlarsa, tükenmiş hissetmekte ve sonunda tükenmektedirler. Çalışırken geliştiklerinde, insanlar yaptıkları konusunda kendilerini daha tutkulu hissederler. Çalışmaları için heyecanla kendi enerjilerini üretirler. Kendini yetiştiren ve geliştiren bireylerin kendileri ve başkaları için enerji besleyen bir kıvılcımları vardır. İkinci bileşen olan öğrenme, yeni bilgi ve becerilerle büyümek üzeredir. Kendini geliştiren bireyler durgunluk ya da tükenmişlik hissetmek yerine büyüme ve gelişme göstermektedir. Bireylerin ve yöneticilerin, çalışanların canlılığını ve öğrenmesini besleyen organizasyonlar oluşturması için bireylerin çalışmalarının sürdürülebilirliğini değerlendiren bir mekanizmaya sahip olması gerekir. Bu mekanizma sürekli öğrenilen, heyecanı ve enerjiiyi kaybetmeyen insanların sosyal performanslarını sürdürmesi ile mümkündür (Porath vd., 2012: 251).

İşte kendini geliştirme, hem çalışanların kendilerine, hem de işletmelere fayda sağlamaktadır (Paterson vd., 2014: 434). Spreitzer ve arkadaşları tarafından işyerinde gelişme ve kendini geliştirme arasındaki ilişki ilk kez sınanmış ve doğrulanmıştır. Çalışanlar, aynı anda işyerinde öğrenme ve canlılık deneyimlediğinde, işletmeler için olumlu sonuçlar söz konusu olmaktadır (Spreitzer vd., 2005:155). Eğer insanlar iş yerinde çalışmak için enerjiye sahip olsalar da öğrenmek ve büyümek için fırsatları yoksa durgunluk hissetmesi muhtemeldir. Çalıştığı şirkette gelişimine yönelik fırsatlar yoksa kişi iş arayışına geçebilir. Başka firmaların daha iyi fırsatlar sunması karşılığında mevcut işinden ayrılmayı tercih edebilir (Spreitzer vd., 2005:161).

Spreitzer vd. (2005:160) iş başında gelişme deneyiminin, bireyi çevreleyen örgütsel iklim ve kültür ile yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadırlar. Daha önce gelişen konularda ele alınan faktörlere yönelik yapılan nitel araştırmanın sonucunda, işyerinde çalışanın gelişmesini ve ilerlemesini sağlamak için süpervizör desteğinin gerektiğini kabul etmektedir (Sonenshein vd., 2013:557).

2005 yılında Spreitzer vd. tarafından ortaya konulan modelde ise, işte kendini yetiştirmenin en önemli öncelleri olarak, kişinin işine odaklanması ve işiyle ilgili yenilikler peşinde olması sayılmaktadır. Bu davranışlar sayesinde, çalışanların hem canlılık hem de öğrenme düzeylerini arttırabildikleri belirtilmiştir. Bu çalışmada adı geçen kavramsal modelde ortaya koyulan davranışların hazırlayıcısı olarak, kişi-iş uyumunun işte kendini yetiştirmeyele ilişkisi sınanmıştır. Çünkü kişinin yeteneklerinin iş yerindeki görevleri ile uyumlu olması ve kişinin işten beklentisi ile işinin ona sağladıklarının örtüşmesi kişinin işine odaklanabilmesini ve işiyle ilgili yeni keşiflerde bulunmasını sağlayacaktır. Bu şekilde işiyle uyumlu olan çalışanlar işte kendilerini yetiştiriyor olacak ve bu sayede bu kişilerin yaşam doyumları artacaktır.

Öz-belirleme teorisi her bireyin temelde gelişme ve büyüme eğiliminin olduğunu, üç temel ihtiyacın kişinin kendi içse motivasyonu ile karşılanmasının bu eğilimi gerçeğe dönüştürülmesini sağladığını iddia eder (Deci, Connell ve Ryan, 1989). Kişi-iş uyumu yaşayan bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanması sayesinde daha fazla canlılık ve öğrenme hissi yaşayacağı ve dolayısıyla kendilerini yetiştirecekleri beklenmektedir. Yapılan araştırmalar içsel motivasyonunun yüksek olduğu durumlarda bireyin sergilediği davranışlarını daha az yorucu olarak algıladığını ve bu davranış sırasında canlılık seviyesinin arttığını göstermiştir (Nix, Ryan, Manly ve Deci, 1999). Diğer araştırmalarda da bununla paralel olarak üç temel ihtiyacın karşılanmasının kişinin canlılık seviyesini spor gibi fazla efor gerektiren aktivitelerde bile arttırdığı bulunmuştur (Sheldon, Ryan ve Reis, 1996; Reis, Sheldon, Gable, Roscoe ve Ryan, 2000). Bunun yanında, her ne kadar daha önce yapılmış ampirik bir araştırmaya rastlanamasa da kişi-iş uyumu sonucunda yeterlik ihtiyacının doyurulmasının bireylerde öğrenme hissini oluşturacağı beklenebilir. Dolayısıyla, kişi iş uyumu yaşayan bireylerin işte kendilerini yetiştireceği öne sürülmektedir.

İşte kendini yetiştiren çalışanların ise iş yerinde hissettikleri canlılık ve öğrenme hislerinin hem hazcı hem de eudaemonik iyi oluşlarını arttıracığı göz önünde bulundurulduğunda genel yaşam doyumlarının da artacağı beklenmektedir. Çünkü, kişinin kendi davranışlarının bir sonucu olarak gördüğü yetişme hissini kendisinde pozitif duygular (Frederickson, 2003) ve anlam (Spreitzer vd., 2005) oluşturacağı bilinmektedir. Zira Spreitzer ve arkadaşları işte kendini yetiştirme modelinde öne sürdükleri en önemli unsur bireyin iradi

davranışları sayesinde canlılık ve öğrenme yaşayarak gelişme ve iyi oluş kazanmasıdır. Bu çalışmada da kişi-iş uyumu sayesinde çalışanın hem işine daha kolay odaklanabileceği hem de işinde yeni yöntemler ve bilgiler keşfedebileceği öne sürülerek işte kendini yetiştireceği, bu sayede genel yaşam doyumunun artacağını beklenmektedir. Böylece,

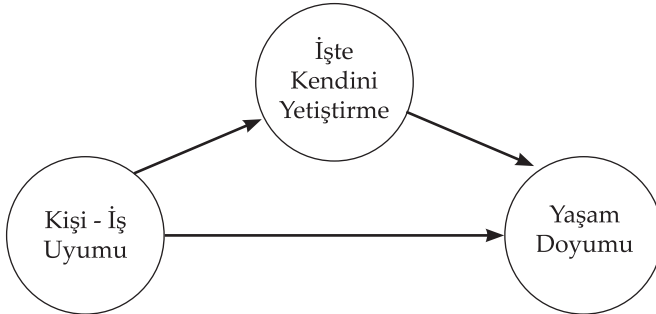
H₂: İşte kendini yetiştirme, kişi-iş uyumu ve yaşam doymu arasında aracı değişken görevi görmektedir.

ARAŞTIRMA

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Alan yazında, yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız değişkenler arasındaki ilişkileri aracı etkisiyle değerlendiren bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada kişi-iş uyumunun genel yaşam doyumuna etki edeceği, bu ilişkide çalışanların kendilerini işte yetiştirmelerinin aracı değişken rolü oynayacağı ve bu ilişkiyi gerçekleştiren mekanizma olduğu düşünülmüştür. Buna bağlı olarak araştırmanın modeli ve araştırmanın hipotezi aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

Şekil 1: Araştırma Modeli

H: İşte kendini yetiştirme, kişi-iş uyumu ve yaşam doymu arasında aracı değişken görevi görmektedir.

Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Katılımcıları

Çalışmada hipotezlerin sınanması amacıyla bir saha araştırması yapılmış ve anket yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. Araştırmanın örneklemini İstanbul ve çevresindeki şehirlerde perakende ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren firmalarda çalışan ve rastsal olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen 293 kişi oluşturmuştur. Ana kütlenin çok geniş olması ve spesifik olmaması, bu çalışma sonucunda elde edilen bulgularla ana kütleyle dair çıkarımlar yapılması düşünülmemesi ve diğer örnekleme yöntemlerine göre hem maliyet hem de vakit bakımından daha uy-

gun olması nedeniyle kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir (Battaglia, 2008). Anketler bir web sitesine yüklenerek çevrimiçi bir form oluşturulmuştur. Bu form ilgili şirketlerde çalışan 600 kişiye yönlendirilmiştir. Anketi 293 katılımcı doldurmuş olmasına karşın analizlere uygun olmayan anketlerin dışarda tutulmasının ardından analizler 284 katılımcının cevapları üzerinden yapılmıştır. Veri toplama sürecinden önce katılımcılar çalışmanın amaçları hakkında bilgilendirilmiş ve elde edilen verilerin üçüncü bir kurum/şahıs ile paylaşılmayacağı, şahsi bilgilerin korunacağı katılımcılara belirtilmiştir. Ayrıca eğer istemeleri halinde araştırma sonuçlarının kendileriyle paylaşılacağı de hatırlatılmıştır. Tüm bu bilgiler hazırlanan anket formunun ön sayfasında yazılı olarak katılımcılara sunulmuştur.

Katılımcıların %58'ini erkekler teşkil ederken, %42'si kadınlardan oluşmuştur. Katılımcıların yaş ortalaması 31,31 (ss=7,29) olarak bulunmuş olup, toplam iş hayatı deneyimi ortalaması 10 yıl (ss=6,44) olarak bulunmuştur.

Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırma kapsamında veriler Türkçe güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiş ölçekler ile toplanmıştır. Kişi - iş uyumu ve yaşam doyumu değişkenleri 1=Hiç Katılmıyorum'dan 6=Tamamen Katılıyorum'a uzanan ve İşte Kendini Yetiştirme ise 1=Hiç bir Zaman'dan 6=Her Zaman'a uzanan 6'lı ölçekler üzerinde değerlendirilmiştir.

Kişi-iş uyumu ölçümünde Cable ve DeRue (2002: 880) tarafından iki boyutlu olarak geliştirilen 6 maddelik ölçeğin Koçak (2017) tarafından yapılan çevirisi kullanılmıştır. Hem soru sayısının çok olmaması hem de kişi-iş uyumunu gereklilik-yetenek ve ihtiyaç-arz olmak üzere iki farklı açıdan ölçmesinin sağladığı avantajlar nedeniyle bu ölçeğin kullanılması uygun görülmüştür. Ayrıca literatürde birçok çalışmada kullanıldığı görülmüş ve psikometrik değerlerini yeterli olduğu düşünülmüştür. Ölçeğin bileşik güvenilirlik katsayısı 0,906 ve çıkarılan ortalama varyans değeri 0,829 olarak bulunmuştur.

İşte kendini yetiştirme için ise Porath vd., (2012: 251) tarafından iki boyut ve 10 maddelik olarak geliştirilen ve Koçak (2016:40) tarafından Türkçeye çevrilen ancak 2 boyutlu ve 8 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. İşte kendini yetiştirme kavramını ölçen farklı bir ölçek olmaması ve önceki çalışmalardaki yüksek psikometrik değerleri göz önünde bulundurularak bu ölçek tercih edilmiştir. Ölçeğin bileşik güvenilirlik katsayısı 0,794 ve çıkarılan ortalama varyans değeri 0,660 olarak bulunmuştur.

Yaşam doyumu için de Diener vd. (1985: 72) tarafından geliştirilen ve Köker (1991) tarafından Türkçeye adapte edilen Genel Yaşam Doyumu ölçeği kullanılmıştır. Hem dünyada hem de Türkçe yazında daha çok tercih edilmesi ve

soru sayısının çok fazla olmaması nedeniyle bu ölçeğe kullanılmıştır. Ölçeğin bileşik güvenilirlik katsayısı 0,880 ve çıkarılan ortalama varyans değeri 0,596 olarak bulunmuştur.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Güvenilirlik Değerleri

Değişken	Bileşik Güvenilirlik	Ortalama Çıkarılan Varyans
Kişi - İş Uyumu	,906	,829
İşte Kendini Yetiştirme	,794	,660
Yaşam Doyumu	,880	,596

Araştırmanın Analizleri

Çalışmada değişkenler arası ilişkiler ve işte kendini yetiştirmenin aracı değişken etkisi eş zamanlı olarak AMOS (Arbuckle, 2010: 635) yazılımıyla yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak sınanmıştır (Bowen, 2011). Model uyumu Hu ve Bentler (1999: 5) tarafından önerilen değerlere göre yapılmıştır.

Verilerin hem yapı geçerliliği hem de güvenilirlik testleri yapılarak değişkenlerin hipotez testine uygun olup olmadığı belirlenmiştir. Yapı geçerliliğini test etmek için yakınsak ve ayırım geçerlilikleri test edilmiştir (Fornell ve Larcker, 1981: 40). Yakınsak geçerlilik için doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ayırım geçerliliği için ise Hair vd. (2012: 320) tarafından belirtildiği gibi her değişkenin ortalama çıkartılan varyans değeri karekökünün ilgili değişkenin diğer değişkenler ile olan korelasyon katsayısından büyük olup olmadığı incelenmiştir. Çok boyutlu olan değişkenler ikincil düzey örtük değişken olarak kurgulanmıştır. Aracı değişken etkisini test etmek için %95 güven aralığında 5000 örneklemlili "bootstrap" yöntemi kullanılmıştır (Preacher ve Hayes, 2004: 717).

Tablo 2: Korelasyon Tablosu

	B.G.	Ç.O.V.	1	2	3	4	5
1.Yaşam Doyumu	0.880	0.596	0.772				
2.Canlılık	0.939	0.793	0.519	0.890			
3.Öğrenme	0.938	0.792	0.393	0.656	0.890		
4.İhtiyaç/Arz Uyumu	0.920	0.794	0.590	0.559	0.525	0.891	
5.Gereklilik/Yetenek Uyumu	0.885	0.720	0.447	0.456	0.519	0.814	0.848

B.G.: Bileşik Güvenilirlik; O.Ç.V.: Ortalama Çıkarılan Varyans.

Kalın yazılmış değerler ilgili satırdaki değişkenin Ç.O.V.'sinin kareköküdür.

Araştırma Bulguları

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre tüm değişkenlerin ölçüm modellerinin uygun olduğu bulunmuştur. Tüm değişkenlerdeki maddelere ait faktör yükleri 0.50'den büyüktür (Wixom ve Watson, 200: 17) ve t-değerleri anlamlı-

dır (Chin, Gopal ve Salisbury, 1997: 342-367). Bu sonuçlar yakınsak geçerliliğin karşılandığını söylemektedir. Ayrım geçerliliğinin test sonuçları ise Tablo 2’de verilen kalın yazılmış değerlerin korelasyon katsayıları ile karşılaştırılabilir. Buna göre değişkenlerin ölçümlerinin birbirleriyle örtüşmedikleri görülmüştür. Böylece çalışmada kullanılan ölçeklerle ölçülen kavramların kendi içlerinde doğru bir yapıya sahip oldukları gibi, model içerisindeki diğer değişkenlerle ortak varyans hatası oluşturmayacak kadar ayrışabilmişlerdir (Hair, Anderson; Tatham; Black, 2012: 320).

Araştırma modeli üzerinde herhangi bir değişiklik yapmaya gerek kalmadan elde edilen ölçüm modeli uyum değerleri $\chi^2=270,123$ $df=143$ CFI= 0,972, TLI=0,967 GFI=0,908, RMSEA=0,055, SRMR= 0,045 olarak bulunmuştur. Ayrıca ortak yöntem varyansı da kontrol edilmiş, *Harman Tek Faktör* testinde tek faktörün %42’lik bir varyans açıkladığı görülmüştür. Tüm bu sonuçlara göre tüm maddelerin ve ilgili değişkenlerinin kavramsal olarak kurgulandığı şekilde yapısal modelde kullanılmasına geçilmiştir.

Hipotezin testi için oluşturulan yapısal model uyum değerlerinin yanı sıra standardize edilmiş katsayılar, anlamlılık düzeyleri ve endojen değişkenlerin R²’leri ile değerlendirilmiştir. Sadece üç değişken kullanıldığı için yapısal modele ait uyum değerleri ölçüm modeli ile aynıdır. Bu değerlere göre modelin uyumlu olduğu ve ilişkilerin incelenebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Hu ve Bentler, 1999:1-55).

Aracı değişken analizi için yapılan bootstrapping yöntemiyle elde edilen sonuçlar, işte kendini yetiştirmenin kişi - iş uyumu ile genel yaşam doyumu arasında kısmi aracı değişken etkisi gösterdiğini ortaya koymaktadır (Dolaylı $\beta=0,22$; SE=0,087; %95 CI= 0,090; 0,380). Değişkenler arası ilişkileri gösteren katsayılar aşağıda Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Değişkenler Arası İlişkiler

İlişki	Direkt Etki	Dolaylı Etki	Toplam Etki
Kişi-İş Uyumu → Yaşam Doyumu	.37**	.22**	.59**
Kişi-İş Uyumu → İşte Kendini Yetiştirme	.67**		.67
İşte Kendini Yetiştirme → Yaşam Doyumu	.32*		.32*

**p<.001, *<.05

Kurulan model ile çalışmanın bağımlı değişkeni olan genel yaşam doyumu nun ve işte kendini yetiştirmenin açıklanan varyans oranları sırasıyla %40 ve %46 olarak bulunmuştur. Bu değerler Falk ve Miller (1992) tarafından tavsiye edilen %10’un oldukça üzerindedir.

SONUÇ

Bu araştırmada kişinin işiyle uyumunun genel yaşamına etkisi ve bu etkinin neden-nasıl oluşabileceği incelenmiştir. Araştırma sonucunda ise kişi-iş uyumunun sadece iş hayatıyla ilgili bir durum olmadığı, sonuçlarının bireyin hayatının tümünü etkileyebildiği görülmüştür. Ayrıca, kişi-iş uyumunun çalışanların kendilerini yetiştirmelerini sağladığı ve işte kendisini yetiştiren çalışanların iş dışı hayatını da etkileyecek şekilde genel yaşam doyumunun arttığı bulunmuştur.

Bu çalışma sonuçlarına bakıldığında; kişinin bilgi ve becerilerini kullanabildiği, beklentilerini karşılayabildiği ve yeteneklerinin uyumlu olduğu bir işte çalışmasının kişinin genel olarak yaşamına ait olumlu yargılara önemli ölçüde katkı yaptığı görülmektedir. Kısaca çalışmada çalışanların kişi - iş uyumu ve yaşam doyumu arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmuştur. Ancak kişinin işte kendini yetiştirmesi bu ilişkinin olmasını sağlayan bir unsur değil, bu ilişkiyle birlikte tamamlayıcı bir değişken olarak yer almıştır, yani kısmi aracı etkisi vardır.

İleride yapılacak çalışmalar için yönetici desteği veya iş - aile dengesi gibi değişkenlerin aracı değişken olarak sınanması önerilebilir. Yine aynı şekilde kişi - örgüt, kişi - meslek, kişi - grup ve kişi - çevre gibi değişik uyum değişkenleri ile yaşam doyumu ilişkisi araştırılması önemli katkılar sağlayacaktır. Örneklem yöntemi ve örneklem azlığı, ölçeklerin tamamının aynı kişiden toplanması gibi kısıtlar nedeniyle çalışmanın genellenebilme özelliği zayıftır.

Yaşam doyumu yüksek olan kişilerin de işyerinde performanslarının olumlu olduğu bilinmektedir. Bu nedenle şirket liderleri ve insan kaynakları yöneticilerinin doyumu sadece iş ile ilgili olarak görmekten uzaklaşmalarında fayda var. Çalışanlar, ihtiyaçlarının karşılandığı, bilgi, beceri, yeteneklerini kullanabilecekleri ve kişisel değerlerini onurlandırabilecekleri bir iş istiyorlar. Böyle bir işe sahip olmak kişinin ideal benliğini işe getirmesi anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda da kişinin, işinde anlam bulduğunu ve kendinden daha büyük bir amaca katkı sağladığını düşünmesi yaşam doyumunu olumlu etkilediği söylenebilir.

Bu sonuçlara dayanarak söylenebilir ki; insan kaynaklarının hemen her sürecinde özellikle seçme ve yerleştirme ile eğitim ve oryantasyon çalışmalarında kişilerin işle uyumlu olup olmadıklarını araştırmaları kritik öneme sahiptir. Doğru kişilerin seçilmesi, domino etkisiyle kişiyi, çevresini, ilişkilerini ve daha genel anlamda yaşam doyumunu olumlu etkilemektedir. Ya da tersi durumda negatif bir etki yayılımı olmaktadır. Aynı şekilde kişilerin sürekli öğrendiği ve canlılığın olduğu ortamlar oluşturmak hem kurumların ekonomik başarılarını arttıracak hem de daha büyük sistem olan toplumların sosyal yaşam kalitesini arttıracaktır.

KAYNAKÇA

- Arbuckle, J. L. (2010). IBM SPSS Amos 19 user's guide. Crawfordville, FL: Amos Development Corporation, 635.
- Avşaroğlu, S., Deniz, M. E. ve Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doyumu iş doyumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 115-129.
- Bowen, N. K., ve Guo, S. (2011). Structural equation modeling. Oxford University Press.
- Cable, D. M. ve DeRue, D. S. (2002). The convergent and discriminant validity of subjective fit perceptions. *Journal of applied psychology*, 87(5), 875-884.
- Chacko, T. I. (1983). Job and life satisfactions: A causal analysis of their relationships. *Academy of Management Journal*, 26(1), 163-169.
- Chin, W. W., Gopal, A., ve Salisbury, W. D. (1997). Advancing the theory of adaptive structuration: The development of a scale to measure faithfulness of appropriation. *Information systems research*, 8(4), 342-367.
- Deiner, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, Vol 55(1), 34-43.
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of personality assessment*, 49(1), 71-75.
- Diener, E., Sapyta, J. J., ve Suh, E. (1998). Subjective well-being is essential to well-being. *Psychological Inquiry*, 9, 33-37.
- Dikmen, A. A. (1995). İş doyumu ve yaşam doyumu ilişkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(03), 115-140.
- Doyum. (2017). In Turkish Language Institution Dictionary. Erişim tarihi: 25.06.2017, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5955303bf0ac05.25323708
- Dursun, S. ve İstar, E. (2014). Kadın Çalışanların Yaşamış Oldukları İş Aile Yaşamı Çatışmasının İş Ve Yaşam Doyumu Üzerine Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 127-137.
- Edwards, J. R. (1991). Person-job fit: A conceptual integration, literature review, and methodological critique. In C.L. Cooper ve I.T. Robertson (Eds), *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, Vol.6, 283-357. New York: Wiley.
- Elliott, E. S., ve Dweck, C. S. (1988). Goals: An approach to motivation and achievement. *Journal of personality and social psychology*, 54(1), 5-12.
- Erdogan, B., Bauer, T. N., Truxillo, D. M., ve Mansfield, L. R. (2012). Whistle while you work: A review of the life satisfaction literature. *Journal of Management*, 38(4), 1038-1083.

- Fornell, C., ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of marketing research*, 39-50.
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Pieper, T. M., ve Ringle, C. M. (2012). The use of partial least squares structural equation modeling in strategic management research: a review of past practices and recommendations for future applications. *Long range planning*, 45(5), 320-340.
- Hochschild, A. R. (1997). When work becomes home and home becomes work. *California Management Review*, 39(4), 79-97.
- Hu, L. T., ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55.
- Iris, B. ve Barrett, G. V. (1972). Some relations between job and life satisfaction and job importance. *Journal of applied Psychology*, 56(4), 301-304.
- Judge, T. A., ve Ferris, G. R. (1992). The elusive criterion of fit in human resources staffing decisions. *People and Strategy*, 15(4), 47-67.
- Koçak, Ö. E. (2016). How to Enable Thriving at Work through Organizational Trust. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 5(4), 40.
- Koçak, Ö.E. (2017). How employees thrive at work? Importance of relationship quality, person-job fit and recovery experiences after work hours. (Unpublished Doctoral Dissertation). The Institute of Social Sciences, Marmara University, Istanbul.
- Köker, S. (1991). Comparison of the level of life satisfaction of normal adolescents and adolescents with problems. *Unpublished Master Thesis, the Institute of Social Sciences, Ankara University, Ankara*.
- Kristof-Brown, A. L., Zimmerman, R. D. ve Johnson, E. C. (2005). Consequences Of Individuals' fit At Work: A Meta-Analysis Of Person-Job, Person-Organization, Person-Group, And Person-Supervisor Fit. *Personnel psychology*, 58(2), 281-342.
- Lauver, K. J., ve Kristof-Brown, A. (2001). Distinguishing between employees' perceptions of person-job and person-organization fit. *Journal of vocational behavior*, 59(3), 454-470.
- Lewin, K. (1935). *Dynamic theory of personality*. New York: McGraw-Hill.
- Lewin, K. (1951). *Field theory in social science*. Harper and Brothers.
- London, M., Crandall, R. ve Seals, G. W. (1977). The contribution of job and leisure satisfaction to quality of life. *Journal of Applied Psychology*, 62(3), 328-334.

- Nix, G. A., Ryan, R. M., Manly, J. B. ve Deci, E. L. (1999). Revitalization through self-regulation: The effects of autonomous and controlled motivation on happiness and vitality. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35(3), 266-284.
- Orpen, C. (1978). Work and Nonwork Satisfaction: A Causal-Correlational Analysis. *Journal of Applied Psychology*, 63(4), 530-532.
- Özer, M. ve Karabulut, Ö. Ö. (2003). Life satisfaction in the elderly. *Yaşlılarda yaşam doyumu. Geriatri*, 6(2), 72-74.
- Park, H. I., Monnot, M. J., Jacob, A. C., ve Wagner, S. H. (2011). Moderators of the relationship between person-job fit and subjective well-being among asian employees. *International Journal of Stress Management*, 18(1), 67-87.
- Paterson, T. A., Luthans, F. ve Jeung, W. (2014). Thriving at work: Impact of psychological capital and supervisor support. *Journal of Organizational Behavior*, 35(3), 434-446.
- Peterson, C., Park, N., ve Seligman, M. E. (2005). Orientations to happiness and life satisfaction: The full life versus the empty life. *Journal of happiness studies*, 6(1), 25-41.
- Porath, C., Spreitzer, G., Gibson, C. ve Garnett, F. G. (2012). Thriving at work: Toward its measurement, construct validation, and theoretical refinement. *Journal of Organizational Behavior*, 33(2), 250-275.
- Preacher, K. J., ve Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior research methods*, 36(4), 717-731.
- Scroggins, W. A. (2008). Antecedents and outcomes of experienced meaningful work: A person-job fit perspective. *Journal of Business Inquiry*, 7(1), 68-78.
- Sonenshein, S., Dutton, J. E., Grant, A. M., Spreitzer, G. M. ve Sutcliffe, K. M. (2013). Growing at work: Employees' interpretations of progressive self-change in organizations. *Organization Science*, 24(2), 552-570.
- Spreitzer, G., Porath, C. L. ve Gibson, C. B. (2012). Toward human sustainability: How to enable more thriving at work. *Organizational Dynamics*, 41(2), 155-162.
- Telef, B. B. (2011). Öğretmenlerin Öz-yeterlikleri, İş Doyumları, Yaşam Doyumları ve Tükenmişliklerinin İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 10(1), 92-108.
- Tokat, L. (2006). Farabi felsefesinde mutluluğun araştırılması. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6(2), 133-157.
- Uyguç, N., Arbak, Y., Duygulu, E. ve Çıraklar, N. H. (1998). İş ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin Üç Temel Varsayım Altında İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2). 193-204.
- Wixom, B. H., ve Watson, H. J. (2001). An empirical investigation of the factors affecting data warehousing success. *MIS quarterly*, 17-41.

KANONİK KORELASYON ANALİZİ İLE KONTROL ODAĞI VE İŞE YÖNELİK UMUT ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ¹

Investigation of the Relationship Between Locus of Control and Work Hope with Canonical Correlation Analysis

Gönderim Tarihi: 08.05.2018

Kabul Tarihi: 07.04.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.581825

Ayşe DEMİRHAN*

Altan DOĞAN**

Serdar BOZKURT***

ÖZ: Çalışmada; kontrol odakları (dışsal-içsel) ile işe yönelik umutları ve bunun boyutları arasındaki ilişki üniversite öğrencileri bağlamında incelenmiştir. Ayrıca kontrol odağı değişkeninin cinsiyet ve çalışma durumu gibi demografik değişkenlere göre farklılıkları ele alınmıştır. Araştırma sonucunda kontrol odağı ile işe yönelik umut arasında ilişki olduğu ve işe yönelik umut değişkeni ve boyutlarının kontrol odaklarına göre farklılaştığı bulunmuştur. Yine kontrol odağının demografik değişkenlerden, cinsiyet ve çalışma durumuna göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kontrol Odağı, İşe Yönelik Umud, Kanonik Korelasyon Analizi.

ABSTRACT: In the study, the relationship between the locus of control (external-internal) and work hopes and its dimensions has been examined in the context of of university students. In addition, the differences in the demographic variables such as gender and working status of the locus of control variables were examined. As a result of the research, it has been found that there is a relationship between the locus of control and work hope and the work hope variables and its dimensions were found to differ according to the locus of control. Again, it has been determined that the locus of control varies according to demographic variables, gender and working status.

Keywords: Locus of Control, Work Hope, Canonical Correlation Analysis.

¹ Bu çalışma, 12.Ulusal İşletmecilik Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

* Dr.Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / İşletme Bölümü / Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, aysedemirhan74@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/ 0000-0003-0503-2389

** Doç.Dr. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi / İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı / altandogan@gmail.com ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0370-2513

*** Doç.Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / Örgütsel Davranış Anabilim Dalı, serdarbozkurt34@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/ 0000-0002-4745-9965

GİRİŞ

Bireylerin yaşamlarında başarılı olabilmelerinin en önemli unsurlardan biri karar verme davranışıdır. Bu davranış, farklı koşullar ya da unsurlar tarafından şekillenebilmektedir. Kontrol odağı, bu unsurlardan biri olarak görülebilir. Kontrol odaklılık, bireyin kararlarını içsel (kendi tercihleri) ya da dışsal (çevresel) faktörlerin nasıl etkilediğini göstermektedir. Bu çerçevede kontrol odağı; ödüllerin, pekiştiricilerin ve elde edilen sonuçların, kişinin kendisi (içsel) ya da diğer güçler (dışsal) tarafından kontrol edilmesine ilişkin genel beklentisidir. Organizasyonel ortamda bu ödüller veya sonuçlar; terfiler, uygun çalışma ortamı, ücret artışları ve kariyerinde ilerlemeyi içerir (Spector, 1988).

Bireylerin kontrol odağı ile birlikte düşünülmesi gereken kavramlardan biri de işe yönelik umut olarak görülebilir. Umut kavramı pozitif örgütsel davranışın temel boyutlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın temel sorunsalı; “bireylerin işe yönelik umutları ile sahip olunan kontrol odağı ilişkili midir?” şeklinde ifade edilebilir. Literatürde bu değişkenler arasındaki ilişkileri ele alan çalışmaya rastlanmamış olması ve bu alandaki boşluğun az da olsa doldurulması, bu sorunsalın incelenmesinin temel amacıdır.

Çalışmada; öncelikle kontrol odağı, ardından da işe yönelik umut kavramı açıklanmıştır. Akabinde de bu değişkenler arasındaki ilişkiyi ele alan araştırma bulguları ve sonuçları sunulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kontrol Odağı Kavramı

Kontrol odağı kavramı, literatürde Phares’in yaptığı çalışmada ortaya konmuştur. Bu kavram, bireyin olumlu ya da olumsuz yönde kendisini etkileyen olayları; kaderine, özelliklerine, yeteneklerine veya güçlü bir şekilde etkilediği düşünülen başka koşullara bağlama eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Akbolat vd., 2011). Diğer bir ifadeyle kontrol odağı kavramı; bir davranışın, arzu edilen sonuçlara ulaşp ulaşamayacağı hususunda, bireylerin beklentilerinin bir göstergesi olarak ifade edilebilir (Hisli-Şahin vd., 2009).

Kontrol odağı kavramı, sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde geliştirilmiştir. Bu kurama göre; davranışın sonucunda ödüllerin ve cezaların birey tarafından mı yoksa bireyin dışındaki bazı güçler tarafından mı belirlendiğine yönelik beklentiler “kontrol odağı” olarak kavramsallaştırılmıştır (Küçükkaragöz vd., 2013). Bu çerçevede, bireyler kendilerini etkileyen olayların, daha çok kendi kontrollerinde olduğu inancını taşıyorsa içsel kontrol odaklı; yaşamlarının daha çok kendileri dışındaki faktörlerin kontrolünde olduğu inancını taşıyan kişiler ise dışsal kontrol odaklı olarak ifade edilmektedir (Dil ve Bulantekin,

2011). Kontrol odağı kavramını literatürde ilk tanımlayan araştırmacılardan biri olan Rotter (1966)'a göre kontrol odağı; bireyin, olayın başarısına veya başarısızlığına yönelik yaptığı katkıya inancını ifade eder. İçsel kontrol odağına sahip birey, bir olayın kendi davranışına veya kişisel özelliklerine bağlı olduğunu, dışsal kontrol odağına sahip birey ise olayın sadece kendi davranışıyla alakalı olmadığını aynı zamanda bireyin dışındaki güçlerden (şans vb.) kaynaklandığını algılamaktadır (Yang vd., 2016). Yine Rotter'e göre kontrol odağı, bireylerin daha önceki deneyimlerine bağlı olarak oluşan davranışlarına ilişkin sonuçlarının kendi kontrollerine veya kendilerinin dışındaki güçlerin kontrolüne bağlamaları sonucu oluşan bir özelliktir (Durna ve Şentürk, 2012). Bu doğrultuda kontrol odağı, bireyin, yaşamlarındaki olayları ve durumları hangi faktörlerin kontrol ettiğine dair inancı olarak tanımlanabilir (Basım ve Şeşen, 2008).

Kontrol odağı, kişilerin kendilerini etkileyen olayları kontrol edip edememelerine yönelik inançlarıdır. İnsanlar ya yüksek içsel kontrol odağına ya da yüksek dışsal kontrol odağına sahiptir. İçsel kontrol odağına sahip kişiler, kendi kaderlerini kontrol ettiklerine inanırlar. Dışsal kontrol odağına sahip kimseler de hayatlarının, talih ya da şans gibi kendilerinin dışındaki güçlerce kontrol edildiğine inanırlar. İçsel kontrol odaklılar kendilerine daha fazla güvenirlere ve faaliyetlerinde daha fazla sorumluluk alırlar. Dışsal kontrol odaklılar ise kendilerine olanlardan diğerlerini ve dışsal güçleri sorumlu tutarlar. Yüksek içsel kontrol odağına sahip kişiler, şartları ve durumları kendi tercihlerine göre manipüle edebilirler (Robbins ve Coulter, 2009; Nair, 2010; Schermerhorn, 2010; Appannaiah vd.,2010; Mishra, 2010; Rao, 2010).

İşe Yönelik Umut Kavramı

Umut kavramı, işe yönelik potansiyel uygulamaları ile pozitif psikoloji içerisinde yer alan temel bir yapıdır. Snyder(2002), umut kavramını tanımlarken üç temel bileşenin olduğunu belirtmektedir. Bu bileşenler; (a) bir amaç (goal), (b) bu amaca ulaşma konusundaki düşünceler (pathways) ve (c) belirlenen amaca ulaşmak için isteklilik veya motivasyondur (agency). Snyder, Irving ve Anderson'a göre bu üç bileşenin etkileşimi, "işe yönelik umut" kavramını ifade eder. Bu bağlamda işe yönelik umut kavramı (a) amaçların gerçekleştirilmesi için gerekli enerji ve (b) amaçlara ulaşmak için planlama temelinde şekillenen motivasyonel dengenin kurulumudur. Umut kavramının, operasyonel tanımı göz önüne alındığında bilişsel ve duygusal yönleri olan motivasyonel bir süreçtir. Bu süreçte işe yönelik umut kavramı, işin anlamının birey tarafından anlaşılmasına ve devam ettirilmesine katkıda bulunan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda belirtilenler ışığında "umut (hope) teorisi"; bireylerin işe yönelik belirlediği amaçları başarabilme yönündeki fikirleri ve bu hedefle-

rin başarılması için motive olmaları (agency) temelinde şekillenen bir teoridir (Juntunen ve Wettersten, 2006; Tien, 2007).

Umut teorisine göre; bireyler, başarmak veya ulaşmak istedikleri amaçları belirlerler. Amaçlar belirlendikten sonra, bunlara ulaşılması için gerekli yollar belirlenir ve birey amaçlarına ulaşmak için çaba gösterir. Amacını gerçekleştiren birey, farklı amaçlar belirlemeye devam eder ve böylelikle bir amaçlar döngüsü oluşur (Geraghty vd., 2010). Bir kişinin umut düzeyi; motive olma yönündeki enerjisinin tükenmesi, toplumdaki izole olması, fiziki açıdan zarar görmesi, bireyin farklı konulardaki bilgi veya duygularının eş zamanlı olarak eksik olması gibi çevresel nedenlerden etkilenebilir (McCarter, 2007).

Umut teorisinin temel kavramları; amaç, amacı gerçekleştirmeye yönelik yollar ve isteklilik veya motivasyondur. Bu kavramlardan ilki bireyin amaçlarıdır. Umut teorisinin temel varsayımı bireyin faaliyetlerinin amaca yönelik olmasıdır. Bu nedenle amaç kavramı, umut teorisinin temel bilişsel ögesidir. Amaçlar, bireyin zihinsel faaliyetinin hedeflerini ortaya koymaktadır. Amaçların bazıları zamansal açıdan kısa vadeli dönemleri (örneğin; “öğle yemeği yemek istiyorum”), bazıları ise uzun vadeli dönemleri (örneğin; “30 kg zayıflamak istiyorum”) içermektedir (Snyder, 2002). İkinci unsur amacı gerçekleştirmeye yönelik yollardır. Belli bir amacı gerçekleştirme konusunda umudu fazla olan bireyin bu amacını gerçekleştirecek yolu, güven duygusu ile birleşirse, tek ve mantıklı bir yol belirlenebilir. Amaçları konusunda daha fazla umudu olan bireylerin, umudu az olan bireylere göre daha kararlı oldukları görülmektedir. Bireyin belirlediği amaca ulaşması süreci ilerledikçe, amacı gerçekleştirmeye yönelik düşünceler daha açık yollar haline gelmektedir (Snyder, 2002). İsteklilik umut teorisinin motivasyonel ögesidir. Bireyin belirlediği amaçlara ulaşma sürecindeki tüm aşamalarda, bir yolun kullanımının başlatılması ve sürdürülmesi için gerekli zihinsel enerjidir. İsteklilik, amaca yönelik düşüncelerin zorluklar karşısında esnek olabilmesi ve istenilen amaçlara ulaşmada alternatif yolların görülebilmesi ve üretilebilmesi konusunda bireyin yeteneğidir. Aynı zamanda isteklilik, bireyin amaçlarına ulaşma konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır (Geraghty vd., 2010).

Değişkenler Arası İlişkiler Ve Hipotez Geliştirme

Umut ile kontrol odağı arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların sayısı oldukça azdır ve çoğunlukla da sağlık alanında hastalar üzerinde yapılan çalışmalarla bu ilişki araştırılmıştır. Brackney ve Westman'ın (1992), 29 erkek 79 kadın lisans ve lisansüstü öğrencisine yönelik çalışmasında Miller Umud Ölçeği'nin, dışsal kontrol odağı ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Lin ve Tsay'ın (2004) çalışmasında; Tayvan'da kanser hastalarına yönelik tanı koyma ile kontrol odağı ile umut seviyeleri arasındaki ilişki (n = 124) incelenmiştir.

İçsel kontrol odağı ile umut arasında pozitif yönde ilişki bulunmuştur. Weis vd.(2008) tarafından umut ve içsel kontrol odağının kanser teşhisi konulmuş yaşlı kadınların sağlığına etkileri araştırılmıştır. Araştırma sonucunda değişkenler arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda, umut ile kontrol odağının boyutlarına göre farklı sonuçlar tespit edilmiştir.

İşe yönelik umut kavramını demografik değişkenler açısından ele alan çok fazla çalışma yapılmadığı görülmektedir. Moraitou vd.(2006) tarafından yapılan çalışma, umut, yaşlılığa adaptasyon ve bireysel-demografik faktörler arasındaki ilişkiyi incelemiştir (N=180). Umud ile cinsiyet, eğitim, medeni durum ve sağlık durumu arasında ilişki varken, bunu da yaşlılığa adaptasyonun belirli yönleri etkilemektedir. Barnett (2014)'in yetişkinlere yönelik çalışmasında (n = 182) umut kavramının, hem fiziksel sağlığın hem de zihinsel sağlığın göstergesi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalardan hareketle umut ile kontrol odaklılık arasındaki ilişkileri inceleyebilmek ve ulusal literatürdeki boşluğu doldurabilmek amacıyla aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir. Buna göre;

H₁: Kanonik korelasyonlar sıfıra eşit değildir.

H_{2a}: İşe yönelik umudun isteklilik boyutu, bireyin kontrol odağına göre farklılaşmaktadır.

H₃: Kontrol odağı, cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Ana Kütle ve Örneklem

Araştırmaya, bir devlet üniversitesinde okuyan 216 öğrenci katılmıştır (n=216). Araştırmadaki katılımcılarının niteliklerine ait genel bilgiler şöyledir: Araştırmaya katılanların 94'ü erkek (%43,5), 122'si kadındır (%56,5). Katılımcıların 54'ü iktisat (%25), 89'u işletme (%41,2), 58'i siyaset (%26,9) ve 15'i ise işletme yönetimi tezli yüksek lisans (%6,9) öğrencisidir. Katılımcıların sınıflara göre dağılımı; 29'u birinci sınıf (%13,4), 125'i ikinci sınıf (%57,9) 36'sı üçüncü sınıf (%16,7) ve 26'sı ise dördüncü sınıf (%12) şeklindedir. Herhangi bir işte çalışıp çalışma sorusuna, 39 kişi (%18,1) "evet", 177 kişi ise (%81,9) "hayır" yanıtını vermiştir. Katılımcıların yaşlarının aritmetik ortalaması 21, 33'tür (standart sapma: 1,62) (Tablo 1).

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Nitelikleri

Değişken	Frekans	(%)
Cinsiyet	94	43,5
Kadın		
Erkek	122	56,5
Bölüm	54	25
İktisat	89	41,2
İşletme	58	26,9
Siyaset Bil. ve Uls. İlişk.	15	6,9
İşletme Yönetimi Tezli Y.L.	14	6,5
Sınıf	125	57,9
1.Sınıf	36	16,7
2.Sınıf	26	12,0
3.Sınıf	15	6,9
4.Sınıf	15	6,9
Yüksek Lisans	39	18,1
Çalışma durumu	177	81,9
Evet		
Hayır		

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Rotter'in (1966) geliştirdiği ve Dağ (1991) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan "İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği" (Internal- External Locus of Control Scale) ile Juntunen ve Wettersten (2006) tarafından geliştirilen "İşe Yönelik Umut Ölçeği (Work-Hope Scale)'nin birleşiminden oluşan anket formu kullanılmıştır. Kontrol odağı ölçeği, bireylerin içsel ve dışsal boyutta kontrol odaklarını ölçümlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçekteki puanlamaya göre; bu ölçeğe verilen yanıtların puanlarındaki artışlar, dış kontrol odağına yönelik inancı arttırmaktadır. Ölçek 29 ifade ile kontrol odağını belirlemektedir. İşe yönelik umut ölçeği ise toplam 28 ifadeden ve üç boyuttan oluşmaktadır.

Anketin ikinci bölümünde ise üniversite öğrencilerinin kontrol odağı ve işe yönelik umutlarını ölçen ifadelerle, demografik özelliklere ait (cinsiyet, sınıf, bölüm vb.) sorular ilave edilerek anket formu oluşturulmuştur.

Veri Analizi

Kontrol odağı ölçeğindeki ifadeler, bireyleri bir seçim yapmaya zorlayıcı ve her bir soruda ikişer ifade (a-b) şeklinde sorulmuştur. Ölçekteki dışsallık yönündeki seçeneklerin her biri 1'er puanla değerlendirilmektedir (Dağ, 1991). İşe yönelik umut ölçeğindeki ifadeler ise 7'li likert sistemine göre; "Kesinlikle katılmıyorum"dan, "Kesinlikle katılıyorum"a kadar değişen skalada yanıtlanabilmektedir. Veriler, SPSS for windows paket programıyla analiz edilmiştir. Veri analizinde kullanılacak testleri tespit etmek için Kolmogorov-Smirnov testi gerçekleştirilmiştir. Bu teste bağlı olarak verilerin normal dağıldığı görülmüş olup, veri analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Veri analizinde

tanımlayıcı istatistiki analizlerin yanı sıra, kontrol odağı ile işe yönelik umut arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla öncelikle tanımsal istatistikler hesaplanmış sonrasında ise çoklu regresyon analizinin geliştirilmiş şekli olarak nitelendirilebilecek, çok sayıda bağımlı ve bağımsız değişken arasında varolan ilişkinin incelenmesinde kullanılan kanonik korelasyon yönteminden (Orhunbilge, 2002) yararlanılmıştır.

Kanonik korelasyon yöntemi, çok sayıda değişkenden meydana gelen iki değişken grubu arasındaki ilişkileri araştıran çok değişkenli bir yöntemdir (Albayrak, 2006). Bu analiz, n tane gözlemden meydana gelen q adet bağımsız değişken (X) ile p adet bağımlı değişkenin (Y) doğrusal bileşenlerinden elde edilen kanonik değişken çiftleri arasındaki maksimum ilişkiyi veren doğrusal bileşen çiftlerinin araştırılmasına dayanmaktadır (Tacq, 1999). Kanonik korelasyon analizinin normallik, doğrusallık, çoklu doğrusal bağlantı olmaması ve eş varyanslılık gibi varsayımları bulunmaktadır (Hair, vd. 2010; Tabachnick ve Fidell, 2015).

Araştırma ölçeklerinden kontrol odağının geçerliliği konusunda ise Dağ (1991) çalışma dikkate alınmıştır. Juntunen ve Wettersten (2006) tarafından geliştirilen “İşe Yönelik Umud Ölçeğinin” tercümesinde ise Brislin, Lonner ve Thordike (1973) tarafından geliştirilen çeviri metodu kullanılmıştır. Bu yöntemle göre, ölçek öncelikle İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra çevrilen bu ölçek tekrar İngilizceye çevrilmiş ve ardından da yabancı dil konusunda uzman öğretim üyesi ile birlikte çeviriler arasında eşitlik sağlanacak şekilde kontrolü sağlanmıştır. Ayrıca bu ölçeğin geçerliliği konusunda kapsam geçerliliği dikkate alınmıştır. Bu geçerlilik türünde kanıtlar istatistiksel olmayıp uzman kanısına dayanır (Balcı, 2006: 105).

Kontrol odağı ölçeğinin güvenilirlik değeri (Cronbach alpha) 0.700 ve işe yönelik umut ölçeğinin güvenilirlik değeri 0.928 olarak hesaplanmıştır. İşe yönelik umut ölçeğinin boyutları için güvenilirlik değerleri ise; isteklilik boyutu için 0.828; amaca ulaşma konusundaki düşünceler-yollar boyutu için 0.826 ve amaç boyutu için 0.843 olarak hesaplanmıştır. Güvenilirlik skorları, sosyal bilimler araştırmaları açısından “oldukça güvenilir” olarak değerlendirilebilir (Kalaycı vd., 2005).

BULGULAR VE YORUMLAR

Tanımlayıcı İstatistiki Analizler

İşe yönelik umut ölçeğine ait tanımlayıcı istatistiki analizler incelendiğinde; işe yönelik isteklilik boyutu için aritmetik ortalama:5,33 (standart sapma:1,08), amaca ulaşma konusundaki düşünceler-yollar boyutu için aritmetik ortalama:4,78 (standart sapma:1,19), amaç boyutu için aritmetik ortalama: 4,84 (stan-

dart sapma:1,19), şeklinde hesaplanmıştır. İşe yönelik umut ölçeğinin geneli için ise aritmetik ortalama:5,01 (standart sapma:1,00) şeklindedir. Kontrol odağının ise aritmetik ortalama:1,55 (standart sapma:0,5) şeklinde hesaplanmıştır. Bu skorlar, katılımcıların genellikle işe yönelik umut ölçeğindeki ifadelerle “kısmen katılıyorum” şeklindeki seçeneğe yakın değerlendirme yaptıklarını göstermektedir. Aynı durum bu ölçeğin boyutları açısından da geçerlidir (Tablo 2).

Tablo 2: İşe Yönelik Umud Ölçeği ve Kontrol Odağı Ölçeklerine Ait Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

Ölçek ve Boyutları	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
İşe Yönelik Umud Ölçeği	5,01	1,00
İsteklilik (Agency)	5,33	1,08
Amaca Ulaşma Konusundaki Düşünceler-Yollar (Pathways)	4,78	1,09
Amaç	4,84	1,19
Kontrol Odağı	1,55	0,50

N=216

Kanonik Korelasyon Analizi Sonuçları

Araştırmada kullanılan ölçeklerden elde edilen sonuçlara göre bağımlı ve bağımsız değişken grupları aşağıdaki gibidir:

Bağımlı değişken grubu: Y1:İsteklilik, Y2: Yol, Y3:Amaç

Bağımsız değişken grubu: X1:Dışsal ve X2:İçsel

Analizde öncelikle kanonik korelasyon katsayılarının anlamlı olup olmadıkları incelenerek anlamlı olan fonksiyonlar için “kanonik yük” sonuçları değerlendirilecektir. Kanonik korelasyon katsayılarının anlamlılığı test edildiğinde sadece birinci kanonik korelasyon katsayısının ($p = .004 < .05$) istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür.

H_0 : Kanonik korelasyonlar sıfıra eşittir.

H_1 : Kanonik korelasyonlar sıfıra eşit değildir.

Hipotez birinci kanonik korelasyon ($p = .004 < .05$) için reddedilirken, ikinci korelasyon katsayısı ($p = .441 > .05$) için kabul edilmektedir. Bu sonuca göre anlamlı olan birinci kanonik fonksiyon aşağıdaki gibidir:

$$V1 = 0,292 Y1 + 0,737 Y2 + 0,049 Y3$$

$$U1 = -0,350 X1 + 0,691 X2$$

Fonksiyonlar, orijinal değişkenlerin kanonik değişkene ne derecede katkı sağladığını göstermektedir. Buna göre; bağımlı değişken seti (İşe yönelik umud) yani 1.bağımlı kanonik değişkeni en fazla açıklayan orijinal değişkenler sıra-

sıyla; Y2:Yol, Y1: İsteklilik ve Y3: Amaç'tır. 1.bağımsız kanonik değişkeni ise sırasıyla en fazla açıklayan; X2: içsel ve X1: dışsal değişkenleridir. Analizde bağımlı değişken grubuna (İşe yönelik umut) ait kanonik yüklerle bakıldığında (Tablo 3), işe yönelik umut değişkeninin "Yol" (0,975) boyutunun daha fazla açıklayıcılığa sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla kontrol odağının, "Yol"u daha çok etkilediği sonucu çıkarılabilir. İkinci olarak 0,828 açıklama oranı ile Y1: İsteklilik gelmektedir.

Tablo 3: Bağımlı (İşe Yönelik Umudun) Setin Kanonik yükleri

Bağımlı Değişken	V1
Y1	0,828
Y2	0,975
Y3	0,819

Tablo 4: Bağımsız (Kontrol Odağı) Setin Kanonik yükleri

Bağımsız Değişken	U1
X1	- 0,921
X2	0,980

Kontrol odağını gösteren değişken grubunun, X2: içsel (0,980) değişkeni ile temsil edilebileceği belirlenmiştir (Tablo 4). Kanonik korelasyon analizi sonucunda elde edilen anlamlı ilk kanonik korelasyon katsayısı 0,83 olarak bulunmuştur. Böylece, işe yönelik umut bağımlı değişken grubu ile içsel ve dışsal kontrol odağı arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Birinci bağımsız kanonik değişkenin, kendi grubunu açıklamadaki payı 0,904 dür. Birinci bağımlı kanonik değişkeninin toplam varyansın 0,769 unu açıkladığı da görülmüştür. Sonuç olarak "H₁: İşe yönelik umut ile bireyin kontrol odağı arasında ilişki vardır." şeklindeki hipotez kabul edilmiştir.

İşe yönelik umudun, kontrol odağı bağlamında farklılıklarını gösterebilmek amacıyla "H₂: İşe yönelik umut, bireyin kontrol odağına göre farklılaşmaktadır." şeklindeki hipotez oluşturulmuş ve t-testi sonucunda hipotez kabul edilmiştir (p= .003<.05). Farklılığın yönüne ilişkin tanımlayıcı istatistik sonuçları incelendiğinde; dışsal kontrol odağına sahip bireylerde aritmetik ortalama:4,78 (standart sapma:1,05) ve içsel kontrol odağına sahip bireylerde aritmetik ortalama:5,19 (standart sapma:0,91) olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla içsel kontrol odaklılık, işe yönelik umudun önemli kaynaklarından biri olarak görülebilir.

Umud kavramının boyutları ile kontrol odağı arasındaki ilişkileri/farklılıkları da gösterebilmek amacıyla üç alt hipotez geliştirilmiş ve bu hipotezler de kabul edilmiştir:

"H_{2a}: İşe yönelik umudun isteklilik boyutu, bireyin kontrol odağına göre farklılaşmaktadır." (p= .022<.05). Bu farklılığın yönüne ilişkin tanımlayıcı istatis-

tik sonuçları incelendiğinde; dışsal kontrol odağına sahip bireylerde aritmetik ortalama:5,14 (standart sapma:1,19) ve içsel kontrol odağına sahip bireylerde ise aritmetik ortalama:5,48 (standart sapma:0,95) olarak hesaplanmıştır. H_{2b} : İşe yönelik umudun amaca yönelik yollar boyutu, bireyin kontrol odağına göre farklılaşmaktadır. ($p=.004 <.05$). Bu farklılığın yönüne ilişkin tanımlayıcı istatistik sonuçları incelendiğinde; dışsal kontrol odağına sahip bireylerde aritmetik ortalama: 4,54 (standart sapma:1,13) ve içsel kontrol odağına sahip bireylerde ise aritmetik ortalama: 4,97 (standart sapma:1,01) olarak bulunmuştur. H_{2c} : İşe yönelik umudun amaç boyutu, bireyin kontrol odağına göre farklılaşmaktadır. ($p=.004 <.05$). Bu farklılığın yönüne ilişkin tanımlayıcı istatistik sonuçları incelendiğinde; dışsal kontrol odağına sahip bireylerde aritmetik ortalama:4,59 (standart sapma:1,22) ve içsel kontrol odağına sahip bireylerde ise aritmetik ortalama:5,05 (standart sapma:1,12) olarak hesaplanmıştır.

Kontrol odaklılığın cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını göstermek amacıyla " H_3 : Kontrol odağı, cinsiyete göre farklılık göstermektedir." şeklindeki hipotez geliştirilmiş ve t-testi sonucunda hipotez kabul edilmiştir ($p=.017 <.05$). Farklılığın yönüne ilişkin tanımlayıcı istatistik sonuçları incelendiğinde; erkeklerin kontrol odağına ilişkin aritmetik ortalama:1,64 (standart sapma:0,48), kadınların ise aritmetik ortalama:1,48 (standart sapma:0,50) olarak hesaplanmıştır. Son olarak ise bir işyerinde çalışma durumuna göre geliştirilen " H_4 : Kontrol odağı ile çalışma durumu arasında ilişki vardır." şeklindeki hipotez de kabul edilmiştir ($p=.043 <.05$; $r=-.138$).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkelerin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde en önemli kriterlerden biri yetişmiş insan gücüdür. Bu gücün en önemli kaynaklarından biri de üniversitelerdir. Üniversitelerde okuyan birçok öğrencinin temel düşüncesi ise, mezuniyet sonrası iş bulma konusundaki beklentileridir. Bu bağlamda çalışmada; üniversite öğrencilerinin işe yönelik umutları ile dışsal-içsel kontrol odakları arasında ilişki olup olmadığı kanonik korelasyon analizi ile araştırılmıştır. Araştırma sonucunda işe yönelik umut ile kontrol odakları arasında güçlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür ($r:0,83$). Öğrenciler üzerinde işe yönelik umutlar konusunda en belirleyici faktörün yol; sonrasında ise sırasıyla isteklilik ve amaçlar olduğu görülmüştür. Kontrol odakları konusunda ise içsel faktörlerin dışsal faktörlere göre daha çok açıklayıcılığı bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca umut değişkeninin boyutları açısından da kontrol odağı değişkeni istatistiki olarak anlamlı farklılıklar ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra kontrol odağının cinsiyet ve çalışma durumu değişkenleri ile ilişkili olduğu da tespit edilmiştir. Kontrol odağı, kişilerin davranışlarının sonuç verip vermediği ile ilgili olarak

bireylerin beklentilerini yansıtan bir kavramdır. Bu nedenle işe yönelik beklentiler de kontrol odağından etkilenmektedir.

Araştırmanın en önemli kısıtlarından birisi, tek bir fakülte ve enstitüden verilerin toplanmasıdır. Bu çerçevede farklı üniversite ve fakülte öğrencilerini kapsayacak şekilde araştırmanın genişletilmesi yararlı olabilecektir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, farklı üniversite ve fakültelerdeki öğrencileri kapsayacak şekilde araştırmaların yapılmasının, öğrenciler arası farklılıkları ortaya koyabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbolat, M., Oğuz I. ve Özgür U. (2011). Sağlık Çalışanlarının Kontrol Odağı, İş Doyumu, Rol Belirsizliği ve Rol Çatışmasının Karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29 (2), 23-48.
- Albayrak, A. S. (2006). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Appannaiah, H. R., Reddy, P. N. ve Kavitha. B. R. (2010). *Organisational Behaviour*, Mumbai, Indonesia: Global Media
- Balcı, A. (2006). *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Barnett, M.D. (2014). Future Orientation and Health Among Older Adults: The Importance of Hope. *Educational Gerontology*, 40, 745-755.
- Basım, H. N. ve Şeşen, H. (2008). Çalışanların Kontrol Odaklarının Örgüt İçi Girişimcilik Tutumları ile İlişkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi SBE Dergisi*, 63(3), 49-64.
- Brackney, B.E. ve Westman A.S. (1992). Relationships among hope, psychosocial development, and locus of control. *Psychological Reports*, 70, 864-866 .
- Brislin, R. W., Lonner W. J., & Thorndike R. M. (1973). Cross-cultural research methods. New York: John Wiley&Sons Pub.
- Dağ, İ., (1991). Rotter'in İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği (RİDKOÖ) nin Üniversite Öğrencileri İçin Güvenirliliği ve Geçerliliği. *Psikoloji Dergisi*, 7(26), 10-16.
- Dil, S. ve Bulantekin, Ö. (2011). Hemşirelik Öğrencilerinde Akademik Başarı Düzeyi ile Aile İşlevselliği ve Kontrol Odağı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(1), 17-24.
- Durna, U. ve Şentürk, K. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Denetim Odaklarını Çeşitli Değişkenler Yardımıyla Tespit Etmeye Yönelik Bir Çalışma. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (15), 37-48.
- Geraghty, A. W.A, Wood, A. M. ve Hyland, M. E. (2010). Dissociating the Facets of Hope: Agency and Pathways Predict Dropout from Unguided Self-Help Therapy in Opposite Directions. *Journal of Research in Personality*, 44, 155-158.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B. ve Anderson, R.E. (2010). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*, 7th Ed., New Jersey:Pearson Education Inc.
- Hisli-Şahin, N., Basım, H. N. ve Çetin, F. (2009). Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımlarında Kendilik Algısı ve Kontrol Odağı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(2), 153-163.

- Juntunen, C. L. ve Wettersten, K. B. (2006). Work Hope: Development and Initial Validation of a Measure. *Journal of Counseling Psychology*, 53 (1), 94-106.
- Kalaycı, Ş. vd.. (2005). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Küçükkaragöz, H., Yasin, A., Tuncay, C. (2013). Rotter İç- Dış Kontrol Odağı Ölçeğinin Öğretmen Adaylarında Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-12.
- Lin, C. C. ve Tsay, H.F. (2005). Relationships among perceived diagnostic disclosure, health locus of control, and levels of hope in Taiwanese cancer patients. *Journal Psycho-Oncology*, 14 (5) , 376-385
- McCarter, A. K. (2007). The Impact of Hopelessness and Hope on the Social Work Profession. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 15(4), 107-123.
- Mishra, M. N. (2010). *Organisational Behaviour and Corporate Development*, Mumbai: Himalaya Publishing House.
- Moraitou, D., Kolovou, C., Papasozomenou, C. ve Paschoula, C. (2006). Hope and Adaptation to Old Age: Their Relationship with Individual-Demographic Factors. *Social Indicators Research*, 76 (1), 71-93
- Nair, S. R.. (2010). *Organisational Behaviour*, Mumbai: Himalaya Publishing House.
- Orhunbilge, N. (2002). *Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi*, İ.Ü İşletme Fakültesi Gözden Geçirilmiş (2. Bs.), İstanbul.
- Rao, P. S., (2010). *Organisational Behaviour*, Mumbai: Himalaya Publishing House.
- Robbins, S. P., Coulter, M. (2009). *Management*, (10th Ed.), International edition, New Jersey: Pearson Education Inc.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement. *Psychological Monographs*, 80(1), 1-28.
- Schermerhorn, Jr., J. R.. (2010). *Introduction to Management*, (10th Ed.), International Student Version, Asia: John Wiley & Sons (Asia) Pte Ltd.
- Snyder, C. R. (2002). Hope Theory: Rainbows in the Mind. *Psychological Inquiry*, 13 (4), 249-275.
- Spector, P. E. (1988). Development of the Work Locus of Control Scale. *Journal of Occupational Psychology*, 61, 335-340.
- Tabachnick, B.G ve Fidell, L.S. (2015). *Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı*, (6. Bs. Çeviri), Ed. Mustafa Baloğlu, Ankara:Nobel Akademik Yayıncılık.

- Tacq, J. (1999). *Multivariate Technique in Social Sciences*, Great Britain:Sage Publications.
- Tien, H.L. S. (2007). Practice and Research in Career Counseling and Development. *The Career Development Quarterly*, Annual Review, 56, 98-140.
- Yang, J. C., Lin, Y. L. ve Liu, Yi-C. (2016). Effects of locus of control on behavioral intention and learning performance of energy knowledge in game-based learning. *Environmental Education Research*, 1-14.
- Weis, F. D., Fitzpatrick, T.R. ve Bushfield SY. (2008). Hope, locus of control, and quality of health among elder Latina cancer survivors. *Social Work Health Care*, 46(2), 51-70.

POLİTİK SÖYLEM BAĞLAMINDA İSRAİL'İN MEDYA ARACILIĞIYLA ÖTEKİLEŞTİRME POLİTİKASI¹

Israel's Othering Policy Through Media Within The Context of Political Discourse

Gönderim Tarihi: 11.02.2019

Kabul Tarihi: 07.04.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.581587

Seda DURAL*

Nezir TEMÜR**

ÖZ: Bu çalışmada İsrail'in Türkiye'ye karşı nefret söylemini medya aracılığıyla meşrulaştırdığı varsayımından hareket edilerek siyasal alanda kullanılan nefret söylemi ekseninde 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin ardından İngilizce yayın yapan Haaretz Gazetesi'nde 16-31 Temmuz 2016 tarihleri arasında yer alan haberler incelenmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan hakkında oluşturulmak istenen otoriter/diktatör algısı, darbenin senaryo olduğu görüşü ve felaket senaryoları çerçevesinde sınıflandırılarak ele alınan metinlerde nefret söylemi, Teun van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi modeli çerçevesinde incelenmiştir. Bu çerçevede, çalışma kapsamında incelenen İngilizce haber metinlerinde Türkiye-İsrail ilişkilerinin gerçek yüzünün gizlendiği haber metinlerinin "ötekileştirme" kurgusuyla tarihsel olarak vurgulanan "biz" ve "onlar" algısını pekiştirdiği, Cumhurbaşkanı Erdoğan hakkında yapılan abartılı yorumlar, hakaretler ve kullanılan aşağılayıcı ifadelerle oluşturulan nefret söyleminin saldırganlık boyutuna ulaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Haber Söylemi, Nefret Söylemi, Eleştirel Söylem Analizi.

ABSTRACT: In this study by acting on the assumption that Israel legitimizes the hatred against Turkey through the media, on the axis of hate speech used in the political arena, the news published between 16 -31 July 2016 in the Israeli English newspaper Haaretz regarding the 15 July coup attempt. The texts that have been categorized by taking into account the authoritarian/dictator perception to be created about President Recep Tayyip Erdoğan, the staged coup view and disaster scenarios have been analyzed in the framework of Teun van Dijk's critical discourse analysis model. In this context, it has been found out that the

¹ Doktora tezinden uyarlanmıştır.

* Doktora Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Mütercim Tercümanlık Bölümü/Çeviri ve Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı, sedadural1@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6327-8032>

** Prof.Dr., Gazi Üniversitesi/Eğitim Fakültesi/Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü/Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, ilkoguz@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8052-1927>

English news texts showing true colors of Turkey-Israel relations, with the setup of othering reinforces historical “us” and “them” perception, with the exaggerated comments, insults and derogatory expressions used against President Erdogan, hate speech has reached a level of aggressiveness.

Keywords: News Discourse, Hate Speech, Critical Discourse Analysis.

GİRİŞ

Toplumun zihinsel inşa süreçlerinde oldukça önemli bir yere sahip olan söylemler güç/iktidar ilişkileri aracılığıyla üretilirler ve her söylem dil özellikleri sayesinde bir amaca hizmet eder. İçinde üretildiği bağlam doğrultusunda anlam kazanan söylemler toplumdaki egemen ideolojiyi ortaya çıkarır. Başka bir ifadeyle, meşruiyet kazanarak toplumun egemen söylemi haline gelen her söylem toplumsal rızayı sağlamak için doğru, yanlış, iyi ve kötü hakkında toplumsal kavramlar oluşturarak bu kavramları ideolojik olarak toplumsal normlar biçimine dönüştüren kapsayıcı bir kavramdır (Çınar, 2013: 138). Medya da bu sürece hizmet eden birincil araç olarak işlev görür.

Buradan hareketle bu çalışmada, 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye’de gerçekleşen darbe girişimi sonrasında İsrail basınında İngilizce yayın yapan gazeteler incelemeye alınmış, çözümleme için 16-31 Temmuz 2016 tarihleri arasında *The Jerusalem Post*, *Haaretz*, *Ynet News* gazetelerinde 15 Temmuz darbe girişimi ile ilgili yayımlanan 52 haber arasından İsrail’in olumsuz Türkiye algısını barındırdığı düşünülen en elverişli haberler seçilmiştir.

Analiz edilen metinlerin dili anadilimizden farklı olduğu için çalışmada metnin biçimsel özellikleri incelenmemiş, bunun yerine yorumlama ve açıklama boyutlarına ağırlık verilmiştir. Öte yandan haberlerde kesinlik ve belirsizlik ifadeleri yine sentaktik çözümlemeyle ortaya çıktığından, bu çalışmada etken/edilgen cümle yapıları ve kesinlik/belirsizlik ifadeleriyle ilgili sentaktik analizde haber metinlerinin hem Türkçe hem de İngilizce grameri dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır.

İsrail’in Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan hakkında yaptığı abartılı yorumlar, hakaretler, aşağılayıcı ifadeler aracılığıyla meşrulaştırmaya çalıştığı Türkiye nefreti, eleştirel söylem analizi çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır; çünkü çalışma kapsamında seçilen metinlerin analizinde toplumsal ve tarihsel bağlamın söylem üzerindeki etkisi dikkate alınarak dil ile iktidar ilişkisini ortaya koyan ve böylece söylemin ardına gizlenen ideolojileri ortaya çıkaran bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmuştur. Eleştirel söylem çözümlemesi, bu noktada habere yerleştirilen ve kolayca görünmeyen ideolojik unsurları ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Haberî söylem olarak ele alırken içinde olduğu toplumsal ve söylemsel biçim de sorgulanmalıdır. Söylem analizi, metinleri bu bağlam kapsamında ele alır, eleştirel söylem analizi ise güç ve iktidarın söylem içinde nasıl oluşturulduğu ile ilgilenir ve bu ilişkilere eleştirel yaklaşır (İnal, 1996: 96). Dolayısıyla haber söylemi üretildiği toplumun politik, ekonomik, sosyal ve kültürel dinamiklerinden ayrı düşünülemez. Bu noktada eleştirel söylem çözümlemesi, bu dinamikleri analiz etmeyi, haber söyleminin arka planında yer alan unsurları çözme, var olan güç/iktidar ilişkilerinin söylem içinde nasıl yeniden üretildiğini analiz etmeyi amaçlayan çözümleme yöntemidir (Karaduman, 2017:38). Eleştirel söylem çözümlemesi alanında Teun A. van Dijk ve Norman Fairclough öne çıkan isimler olup bu çalışmada haber ve ideoloji ilişkisine odaklanması bakımından daha çok ön plana çıkan Teun A. van Dijk'in eleştirel söylem çözümleme modeli kullanılmıştır.

Bu kapsamda inceleme yapılırken, medya içeriğine yansımış olan nefret söylemini tespit etmek için bir gruba veya bir grubun üyelerine yönelik nefreti teşvik edici ifadeler kullanılıp kullanılmadığına, eleştirel ifadenin hakarete ve aşağılamaya varıp varmadığını ortaya koymak amacıyla nedenleri farklılık gösterse de bir nefret söyleminin söz konusu olduğunu belirlemek amacıyla Hrant Dink Vakfı tarafından gerçekleştirilen ve Avrupa Komisyonu, Demokrasi ve İnsan Hakları Avrupa Aracı, Friedrich Naumann Vakfı ve Global Dialogue tarafından desteklenen "Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi Projesi" kapsamında kullanılan şu göstergeler temel alınmıştır (hrantdink.org/tr, 12.08.2018):

1. Abartma/yükleme/çarpıtma (bir kişi veya olaydan hareketle genelleme, çarpıtma, abartma, olumsuz atıflar içeren söylemler),
2. Küfür/hakaret/aşağılama (bir topluluk hakkında doğrudan küfür, aşağılama, hakaret içeren ifadeler),
3. Düşmanlık/savaş söylemi (bir topluluk hakkında düşmanca, savaşı çağrıştıran ifadeler),
4. Doğal kimlik ögesini nefret aşağılama unsuru olarak kullanma/simgeleştirme (doğal bir kimlik ögesinin nefret, aşağılama unsuru olarak kullanılması, simgeleştirilmesi)

Sonuç olarak haber metinlerinde İsrail'in Türkiye'yi ötekileştirdiği ve Erdoğan'a karşı aşağılayıcı, küçültücü ifadeler kullanarak nefret söylemini meşrulaştırmaya çalıştığı tespit edilmiştir.

KURAMSAL ARKA PLAN

En genel anlamıyla günlük hayatta kullanılan, dile gizlendiği düşünülen toplumsal sorunları ortaya koymaya çalışan bir söylem çözümlemesi, yöntemi, yaklaşımı veya siyasi çabası olan Eleştirel Söylem Çözümlemesi, özellikle güç istismarı, adaletsizlik ve eşitsizliğin söylem aracılığıyla nasıl ortaya konduğunu, nasıl yeniden üretilip direnç kazandığını araştırır. Eleştirel söylem çözümlemecileri böyle muhalif araştırmalarla sosyal eşitsizliği anlamaya, ortaya çıkarmaya ve sonuç olarak bu eşitsizliğe direniş oluşturmaya çalışmışlardır. Eleştirel söylem çözümlemesinin bazı ilke ve görüşlerinin, Frankfurt ekolünün 2. Dünya Savaşı'ndan önceki Eleştirel Kuramı'na dayalı olduğu ileri sürülmektedir. Dil ve söylem boyutu kazanması ise 1970'lerin sonunda "eleştirel dilbilimi" kapsamında İngiltere ve Avustralya'da yapılan çalışmalar sonucu olmuştur. Eleştirel söylem çözümlemesi, aynı zamanda sosyo-dilbilim, psikoloji ve sosyal bilimlerden de yararlanmış, 1960'ların ve 1970'lerin baskın, genellikle eleştirilemeyen, toplumu gözetmeyen baskın resmi değerler dizisine tepki olarak görülmüştür (Van Dijk, 2001: 352; Özer, 2015: 199-207; Özüdoğru, 2016: 40). Eleştirel söylem çözümlemesine bu adı veren 1991'de Amsterdam'da gerçekleştirilen bir sempozyumda konuya yoğunlaşan bazı akademisyenlerdir. Teun A. van Dijk, Norman Fairclough, Gunter Kress, Theo van Leeuwen ve Ruth Wodak bu sempozyumda bir araya gelerek bu konu ile ilgili kuram ve yöntemleri tartışmışlardır. Zaman içinde eleştirel söylem çözümlemesinde, söyleme yaklaşımları açısından Norman Fairclough, Teun A. van Dijk ve Ruth Wodak'ın yaklaşımları ön plana çıkmıştır. Fairclough güç ve dil arasındaki ilişkiyi tanımlamış, Wodak ile birlikte eleştirel söylem analizinin temel öğretilerini şu şekilde özetlemiştir:

1. Eleştirel söylem çözümlemesi toplumsal sorunlara değinir.
2. Güç ilişkileri sölemseldir.
3. Söylem, toplumu ve kültürü oluşturur.
4. Söylem ideolojiyle uğraşır.
5. Söylemin tarihsel bir boyutu vardır.
6. Metin ve toplum arasındaki bağlantıya aracılık eder.
7. Söylem çözümlemesi yorumlayıcı ve açıklayıcıdır.
8. Söylem bir toplumsal eylem çeşididir (Fairclough ve Wodak, 1997: 271-80'den akt. van Dijk, 2001: 353).

Fairclough ekonomik ve toplumsal dünya görüşünden yola çıkan Marksist bir yaklaşımla hareket ederek zorbalık ve eşitliğin söylem aracılığıyla nasıl ye-

niden üretildiği ile ilgilenirken Wodak söyleme tarihsel açıdan yaklaşmış ve geçmişten günümüze dildeki yapı ve tartışmaların tarihi değişim ve dönüşüm sürecine yoğunlaşmıştır. Metinlerin çözümlenmesi ve yorumlanması için metinlerarasılık özelliğine değinmek gerektiğinden bahsetmiştir. Diğer yandan van Dijk ise sosyo-bilişsel bir çerçevede toplumsal sistemler ve toplumsal bilinç arasındaki ilişkilere ve bu ilişkilerden doğan sorunlara odaklanmış, ırkçılık, ayrımcılık ve etnik önyargı gibi konulara değinmiştir (Özüdoğru, 2016: 39).

Eleştirel söylem analizi nedir sorusunun cevabı aranırken söylem, güç, egemenlik, sosyal eşitsizlik arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerde söylem analistinin pozisyonunu önceden varsaymayı gerektirir. Sosyal eşitsizliğin eleştirisinde pek çok yön olduğu halde, van Dijk bu sorunlara eğilirken egemenliğin yeniden üretiminde ve buna meydan okumada söylemin rolüne odaklanmaktadır. Egemenlik ile kast edilen siyasal, kültürel, sınıfsal, etnik, ırksal ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği de dahil olmak üzere sosyal eşitsizliğe yol açan sosyal gücün elitler, kurumlar veya gruplar tarafından kullanılmasıdır (van Dijk 1993: 253-4) Başka bir ifadeyle, van Dijk'in analizleri söz konusu toplumsal farklılıkların hiyerarşik olarak söylem içinde nasıl konumlandırıldığını örneklerle gösterir. Medya çalışmaları açısından söylem kavramı, ideoloji ile birlikte medya metinlerinin toplumsal iktidarın kurulmasındaki rolünü ortaya çıkarmaktadır (Karaduman, 2017:38). Bu noktada haberi de bir söylem olarak ele alan van Dijk, haber söylemini egemen söylemlerin bir ürünü olarak görmektedir; çünkü dünyada olup biten olaylar hakkında bilgi edinmek ve bir kanaate varmak basında yer alan egemen haber söylemi sayesinde mümkündür. Aynı anda milyonlarca insan tarafından paylaşılan ve okunan başka bir söylem türü yoktur. Dolayısıyla haber söyleminin gücü oldukça yüksektir (Van Dijk, 1989:44-5).

Söylem analizi bu noktada karşımıza çıkarak metinde gizlenmiş anlamların ortaya çıkarılmasıyla, ideolojik olarak metnin anlatmak istedikleriyle ilgilenir. Bunun için metin toplumsal, kültürel, siyasal ve ekonomik bağlamlarıyla ele alınmalıdır (Cangöz, 1999: 85'ten akt. Karaduman, 2017:40).

Bu noktada haber söyleminde dilin etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır; ancak eleştirel söylem çözümlenmesi sadece dil ile ilgilenmez, çünkü eleştirel söylem çözümlenmesi daha çok sosyal gücü kötüye kullanma, egemenlik ve eşitsizliğin, metin ve konuşma yoluyla nasıl yönlendirildiğini, yeniden üretildiğini ve bunlara nasıl karşı çıkıldığını inceleyen bir söylem araştırmasıdır. Böyle bir muhalif bir araştırma ile söylem analistleri açık bir pozisyona sahip olurlar ve böylece toplumsal eşitsizliği anlamak, ortaya çıkarmak ve nihayetinde direnmek isterler (van Dijk, 1985: 352). Bu bağlamda eleştirel söylem çözümlenmesi paradigma odaklı değil, problem veya konu odaklı olduğundan cinsiyetçilik, ırkçılık, sömürgecilik ve diğer toplumsal eşitsizlik formları gibi

önemli sosyal sorunları etkili ve disiplinli bir biçimde inceleyebilmek için uygun bir yaklaşımdır (van Dijk, 1995:17) Dolayısıyla eleştirel söylem çalışmaları dilsel özelliklerden yola çıkarak toplumsal olguları açıklamaya çalışan çok disiplinli ve disiplinler arası bir yaklaşımdır (Büyükkantarçoğlu, 2012: 169).

Van Dijk haber metnini “sentaktik” ve “semantik” ten oluşan iki ayrı dilsel çözümleme türünde ele almaktadır. Haber sentaksı, cümlelerin dilbilgisi yapıları iken semantik ise, söylemin bütünüdür yani sözcüklerin, cümlelerin anlamına yöneliktir (Özer, 2015: 245).

Van Dijk’in söylem çözümlemesi makro ve mikro yapılar olmak üzere iki bölümden oluşur. Tematik ve şematik çözümleme şeklinde iki başlık altında toplanan gazete haberlerinde haberin makro yapısında başlıklar, haber girişi, spotlar ve fotoğraflar yer alırken, tematik yapı ile durum, ana olayın sunumu, ardaan bilgisi, bağlam bilgisi, haber kaynakları ve yorumun yer aldığı şematik yapı oluşturur. Başlık ve haber girişleri, haber içeriğinin özeti gibidir (Karaduman, 2017:40).

Söylemin kurulmasında önemli bir işleve sahip olan mikro yapıda cümle yapılarında (sentaks) yani etken ya da edilgen yapıyla kurulan cümlelerde ortaya çıkan anlam farklılıkları incelenir, ideolojik bulgular içermesi bakımından bölgesel uyum yani peş peşe gelen cümlelerin nedensel, işlevsel ve referansal olarak birbirleriyle ilişkisi ortaya çıkarılır, gizli düşünceleri ve ideolojileri ortaya çıkarması bakımından sözcük seçimleri gözden geçirilir, görgü tanıklarından alıntılar, fotoğraflar, sayısal veriler gibi haberin inandırıcılığı ve ikna ediciliğini artıran verilere yer verilip verilmemesi bakımından haber retoriği incelenir (van Dijk, 1988a: 60-82; van Dijk, 1988b: 16).

HABER SÖYLEMİ

Haber dünyada olup biten olaylar hakkında insanları bilgilendirme amacı taşır ve haberin içerdiği bilginin nesneliliği, dengeliliği ve tarafsızlığını sağlaması mümkündür. Haberci ise liberal yaklaşıma göre gerçeğe ayna tutarak var olan olayı yansıtmak amacıyla bir metin olarak haber metnini üretir ve sunarken, eleştirel yaklaşımlar haberin gerçeği olduğu gibi yansıtmasına ve habercinin aracılık görevine mesafeli yaklaşır. (Dursun, 2005: 69-70); çünkü haberler gerçeği ayna gibi yansıtabilseydi toplumda daha önceden var olan şeyleri yansıttı ve yansıyan şey insanların bildiği şeye çok yakın olurdu. Başka bir ifadeyle, haber metnini oluşturan haberci/gazeteci daha önce kullanılan sözcükleri kullanarak egemen ideolojiye hizmet ederek yeniden anlam üretir ve haber metinleri kendi kendine anlam kazanmaz (Devran, 2010: 118). Oysa İnal’ın belirttiği gibi habercilik zaman, mekân ve mali sınırlılıkları aşmaya yönelik bir iştir ve haber söylemi gazetecilerin ideolojileri içinde oluşmaktadır ve

toplumsal yapı içindeki siyasal, ekonomik, güç/iktidar ilişkileri ise metinlere yansımaktadır (1996: 95-6).

“Haberin söylemi nedir ?” sorusu sorulduğunda verilecek cevap kaynak kişi ve kuruluşlarca üretilen bir durumun, haber üretim sürecinde haber söyleminin içine nasıl yerleştiği ve inanılır hale geldiğinde aranmalıdır (İnal, 1995: 116). Haber, toplumsal dinamikler ışığında oluşturulan ideolojik unsurlar barındıran bir söylemdir. Haber oluşum süreci, sunum şekli, haberde kullanılan dil haber söylemini oluşturur. Söylem bir belirsizlik alanı olarak insanın toplumsal varlığında hayat bulur (Sözen, 1999: 21). Dilin bireyi toplum içinde şekillendirmesinden bahseden Heidegger'in de söylediği gibi “Biz toplum içerisinde kullandığımız dille şekilleniriz.” (Devran, 2010: 116). Yani bir anlamda söylem, söylemi bir güç çatışmasının merkezi haline getiren anlamın dil içinde hareket etmesiyle ortaya çıkan şeydir (Sancar Üşür, 1997: 89-93).

Bu bağlamda bir söylem olarak haber toplumsal olandan, güç ilişkilerinden, çatışmadan bağımsız değildir. Bu çatışma durumu, ideolojileri işaret eder ve ideoloji söylemle ifade edilen anlamın belli kişi ve gruplar lehine nasıl harekete geçirildiği ile ilgilenir (Thompson, 1984:73-4 akt. Sancar Üşür, 1997:89); çünkü ideolojiler büyük oranda söylem yoluyla benimsenmektedir (van Dijk, 2003:44).

Dolayısıyla söylemi oluşturan dil hem dünyaya ilişkin gerçekliği açıklayan hem de sosyal dünyayı yeniden kuran bir araçtır. Bu bağlamın ucu medyanın haber üretimi ve toplumsal yapı içindeki konumuna çıkmaktadır. Bu tartışmaların temelinde ise haber medyasının toplumsal güç ve iktidarın kuruluş sürdürülmesindeki rolünü sorgulatmaktadır (İnal, 1996: 22).

Haber, toplumsal düşünce şeklinin, çatışmanın, siyasal mücadelenin ipuçlarını barındırırken ideolojik olarak bazen ayrımcılık ve ötekileştirme amacıyla kullanılan bir araca da dönüşebilmektedir. Bu tür haberler içinde cinsiyetçi, yabancı düşmanı, ırkçı, etnik milliyetçi, İslam veya farklı bir din karşıtı ve ayrımcı içerikle söylemsel olarak toplumda dolaşıma sokulan çatışma formları medya aracılığıyla dil bağlamında yeniden üretilmektedir. Bu tür söylemler nefret söylemi başlığı altında ele alınmaktadır (Yılmaz, 2013: 30).

YAZILI BASINDA NEFRET SÖYLEMİ

Modern iktidarların gücü meşrulaştırma ve ellerinde tutma amacıyla inşa ettikleri söylemler, akılcı ve politik bir sürecin sonunda ideoloji hâline gelerek tüm toplumsal kategorileri kendi çerçevesinde değerlerle donatır, bunun sonucunda ‘normal’i tanımlar ve egemenlik durumunu korumak için bu ‘normal’i saldırgan bir şekilde ve durmaksızın savunur. Bu bağlamda, bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan ve toplumsal pratikleri yerine getirmek için kul-

lanılan toplumsal temsiller olarak tanımlanabilecek olan ideoloji, toplumun yaşam biçimi, ortak değer yargılarını yaratır ve kapsar (Billig vd., 1988: 27). Nihayetinde bu egemen ideoloji kaçınılmaz bir şekilde medyaya yansır.

Milliyetçilik artık sadece etnik aidiyetle açıklanamamakta dini, siyasi, cinsel yönelimler de dâhil olmak üzere hemen her kategoriyi kapsamaya çalışarak her kategoride kendisi için makul ve kabul edilebilir olanı belirlemektedir. Bunun sonucunda da bu makul kategoriler dışında kalan her kimlik dışlanmakta, aşağılanmakta ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır. “Yeni ırkçılık” olarak da tanımlanabilen bu milliyetçilik anlayışı, eski ırkçılık anlayışından farklı olarak aleni ırkçı ifadelerden kaçınan daha sembolik bir doğaya sahiptir (van Dijk, 2000: 34-9).

Milliyetçilik ile söylem arasındaki ideolojik ilişki karşımıza nefret söylemini çıkarır, çünkü milliyetçilik içinde bulunduğu toplumun düşünce şeklini, davranışlarını, tutumlarını ideolojisini etkiler. Çınar’a göre bir yönüyle ayrımcılığın toplumsal pratiği olan söylem, diğer yönüyle de ayrımcı inançların ve düşüncelerin temel kaynağıdır. Ayrımcılığı söylem yoluyla öğreniriz, toplumsal olarak dolaşımda olan egemen söylem ise kendi baskın varlığını devam ettirmek için toplumsal ayrımcılığın devamını isteyen baskın gruplar tarafından üretilir (2013: 140-1). Bu noktada medya, söz konusu hâkim sınıfın kurumsal ve ideolojik yeniden üretim merkezi olarak nitelendirilir. Gitlin’e göre (akt. Çakır, 2014: 82) birbirleriyle menfaat ilişkisi içinde olan medya aktörleri bu menfaatlerini korumak için kamuoyunu bilgilendirirken tarafsız görünmeye çalışarak ve dili ustaca kullanarak kendi görüşlerini, ideolojilerini empoze ederek toplumu şekillendirme ve düzeni koruma amacı güderler.

Bu yönüyle bakıldığında söylemsel alanda ortaya çıkmış yazılı bir ürün olarak karşımıza çıkan gazeteler haber yoluyla, fikirsel içeriğe sahip yazılarla ve gerçeğe mizahi açıdan yaklaşarak gerçekliği yeniden üretirler (Yılmaz, 2014:9). Bu bağlamda, haberlerin ‘çoğunluk’ olarak kabul edilen ve aslında toplumun temel kimliğini oluşturduğu düşünülen büyük grup dışında kalanlarla ilgili en temel bilgi kaynağı olduğunu söylemek yanlış değildir. Örneğin, toplumda çeşitli sebeplerle görünürlüğü az olan azınlık gruplarıyla ilgili genel kanılar, çoğu zaman medyada yer alan haberlerin taşıdığı imalarla, ifadelerle, tanımlamalar ve sınırlandırmalarla yaratılır ve medyanın temsil ettiği hâkim söylem tek bir söylem hâline gelir (Çınar,2013: 142). Konuyu nefret söylemi bağlamında ele alacak olursak, Yılmaz’ın belirttiği gibi nefret söylemi de medya söylemiyle oluşturulmuş, “ötekilere” yönelik bir şiddet dilidir (2013:15).

“Öteki”nin inşasında siyaset/ideoloji, toplumsal ve kültürel alanlar kadar medya da etkin rol oynayabilmektedir. Medyada kullanılan dil, tercih edilen sözcükler bile bir konunun hangi çerçevede ele alınacağı konusunda sınırlar oluşturarak toplumsal alana sunulmakta ve nefret söyleminin zeminini oluş-

turmaktadır (Bek, 2005: 133). Kamu güvenliğine karşı tehdit olduğu düşünülen gruplara karşı nefret söylemi kışkırtmak için medya aracılığıyla olumsuz ifadeler, hakaret, küfür, aşağılama gibi taktiklerle ötekileştirilerek ve hedef haline getirilerek sunulmaktadır (İnceoğlu, Nefret Suçu İnsanlık Suçu). Özellikle kriz ve çatışma dönemlerinde nefreti 'öteki'lere karşı yönelten medyanın yarattığı linç atmosferi meşru ve doğal olarak içselleştirilir (İnceoğlu ve Sözeri, 2012: 2); çünkü güncel sorunlar üzerinden bir ideolojinin ürettiği söylem sokaktaki insanın dünyasında bir anlam ifade edebilmektedir (Yılmaz, 2013: 96).

Kısaca, nefret söylemini üç unsura dayandırmak mümkündür:

- 1) Nefret söylemi, belirli özellikleri nedeniyle bir kişi veya gruba yönelik olmalı,
- 2) Kişi veya grubun sahip olduğu özellikler olumsuz olarak nitelendirilmeli,
- 3) Olumsuz olarak nitelendirilen kişi veya grubun varlığı hoş karşılanmamalıdır (Parekh, 2012:40 akt. Demirbaş, 2017 :2697).

Binark ve Çomlu (2011)'ya göre nefret söylemi beş ana başlık altında incelenebilir. Bunlar;

- *Siyasal Nefret Söylemi*: Siyasal bir düşüncüyü ve o düşüncenin takipçilerini hedef alan nefret söylemidir. Bazen bir ideolojinin tamamını, bazen yalnızca bir veya birkaç siyasi partiyi, bazen ise çok daha küçük grupları hedef alabilmektedir.

- *Kadınlara Yönelik Nefret Söylemi*: Temelde cinsiyetçi ifadelerin kullanılmasıdır. Aşağılama amaçlı bu ifadelerde kadının konumunun ikincilleştirildiği bir söylem oluşturulmaktadır.

- *Yabancılara ve Göçmenlere Yönelik Nefret Söylemi*: Yabancıları, göçmenleri ve/veya etnik grupları hedef alabilmektedir. Türkiye'de ve dünyada ekonomik nedenlerle üretilmiş örnekleri sıklıkla görülmektedir. Ayrıca bu nefret söylemi ırkçılıktan da beslenmektedir. Farklı etnik grupları toplumda korku, kaygı kaynağı olarak konumlandırmakta ve "düşman" olarak işaretlemektedir.

- *Cinsel Kimlik Temelli Nefret Söylemi*: Heteroseksüel cinsel kimlik dışındaki cinsel kimliklere sahip kişileri (geyleri, lezbiyenleri, biseksüelleri travesti ve transseksüelleri) hedef alan ve bu cinsel kimlikleri "sapkın", "iğrenç" olarak etiketleyen nefret söylemidir.

- *İnanç ve Mezhep Temelli Nefret Söylemi*: Farklı dinlere ve mezhep aidiyetlerine yönelik üretilmektedir. Türkiye'de ve dünyada farklı örnekleri sıklıkla görülmektedir. Örneğin şeriat tehlikesinin yakın tarih boyunca canlı tutulması sebebiyle siyasal iktidarı demokrasi dışı yollarla devirmek, yıkmak için kulla-

nılması veya modern bir devletin önünde İslam bir engel olarak gösterilerek “yeni ötekiler” yaratılmaktadır (Yılmaz, 2013: 53).

Tüm anlatılanlardan yola çıkarak, söylem analizinin öznel olduğu, dolayısıyla üretildiği toplumun ideolojileri bağlamında yeniden inşa edildiğini vurgulamak mümkündür. Bu sebeple, analiz edilecek haberlerde anlatılmak isteneni kavrayabilmek adına İsrail’in Türkiye’ye karşı nefret söylemini medya aracılığıyla meşrulaştırmasından hareketle hazırlanan bu çalışmada analiz kısmına geçmeden önce Türkiye-İsrail ilişkilerinin arka planına değinmek yerinde olacaktır.

TÜRKİYE- İSRAİL İLİŞKİLERİ

Filistin topraklarında 1947’den itibaren başlatılan köy yakma ve zorla boşaltmalar sonucu, 14 Mayıs 1948’de İsrail Devleti kurulmuştur. Türkiye’nin Araplara yakın tutumundan uzaklaşmasının ilk somut göstergesi olarak 28 Mart 1949 tarihinde İsrail’i resmen tanınmasından sonra İsrail-Türkiye ilişkileri askeri, ekonomik ve istihbarat alanında Arap-İsrail ilişkileri ekseninde oldukça hassas bir çizgide ilerlemiştir (Yılmaz, 2010: 9).

İki ülke arasında yaşanan ilk kriz 1956’da İsrail’in Mısır’ı işgal etmesinden kaynaklanmış, Türkiye ilk kez diplomatik ilişkileri maslahatgüzarlık seviyesine indirmiş ve 1980 yılına kadar bu seviyede tutmuştur (Akgün vd., 2014: 1).

1960’lı yılların başlarında Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahale etmesini engellemek amacıyla kaleme alınan “Johnson Mektubu” sonrasında ABD ve Batı’ya duyduğu güveni sarsılan itibaren Türkiye Arap-İsrail uyuşmazlığında daha istikrarlı ve daha Arap yanlısı bir politika izlemeye başlamış, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)’ne açık destek vermeye başlamıştır ve bu da İsrail ile ilişkilere olumsuz bir şekilde yansımıştır (Yılmaz, 2010: 51).

1970’lerin başında Arap-İsrail savaşında Türkiye Arapların yanında olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuş, ABD’nin İncirlik üssünü kullanmasına izin vermemekle birlikte Sovyet uçaklarına hava sahasını açmış, BM oylamalarında Arap ülkelerine diplomatik destek vermiş, 1973 savaşını değerlendirmek üzere toplanan İkinci İslam Konferansı Örgütü toplantısı sonunda yayınlanan Lahor Bildirisinde üye ülkelerin İsrail ile tüm ilişkilerini kesmesi hususunda çekinceli davranmıştır (Soysal, 1991: 736 akt. Yılmaz, 2010: 13).

1980’li yılların başında Turgut Özal’ın başbakan olmasıyla birlikte Türkiye’nin dış politikasında aktif bir politika izlemeye başlamasıyla ilişkilerde bir yumuşama dönemine girilmiş, Kıbrıs meselesinde Arap ülkelerinden beklediği desteği göremeyen Türkiye İsrail ile yakınlaşmaya başlamıştır (Eminoğlu, 2016: 94).

1990’lı yılların başlarına kadar Türkiye-İsrail ilişkileri Filistin meselesi doğrultusunda şekillenmiş, 1990’lı yıllar ikili ilişkiler açısından olumlu seyretmiştir.

1991 Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta oluşan otorite boşluğu ile yaşanan gelişmelerden rahatsız olan Türkiye, bölgedeki politikalarının merkezine güvenliği alarak Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir yakınlaşma başlamış, Türkiye 1993 yılında, İsrail ile ilişkiyi büyükelçilik düzeyine yükseltmiştir. Filistin-İsrail arasındaki Oslo anlaşmasının imzalanmasıyla, ilişkiler daha da artmış, Türkiye-İsrail ilişkileri açısından Arap ülkelerini en çok endişelendiren konu askeri unsurlar olmuş, nitekim 1996 yılında iki ülke arasında imzalanan askerî işbirliği anlaşması PKK ile mücadele eden Türkiye'ye hem istihbarat hem de lojistik açıdan ciddi bir katkı sağlamıştır (Eminoğlu, 2016: 91-5).

Bir dizi ekonomik, diplomatik, askeri ilişkilerin ardından AK Partinin iktidara gelişinin ardından İsrail'in Filistinlilere uyguladığı baskının artmasıyla birlikte 2000'li yılların ortalarında ilişkiler kötüye gitmeye başlamış; 2. İntifada, 2006 İkinci Lübnan Savaşı, 2008 İsrail'in Gazze'ye karşı başlattığı Dökme Kurşun Harekâtı, 2009 yılında Başbakan Erdoğan'ın Davos'taki "one minute" çıkışı, 2010 yılında diplomatik nezaket kurallarına uymayan alçak koltuk krizi sonrasında yaşanan Mavi Marmara olayı ile 2010-2016 yılları arasında ilişkiler çıkmaza girmiştir (Aytürk, 2011: 679).

Bölgedeki dengeler, İsrail-Filistin çatışmasından dolayı yaşanan gerginliğe rağmen İsrail ve Türkiye'yi 2016 yılında yeniden bir araya getirmiş, özellikle de Doğu Akdeniz'de çıkarılan İsrail doğal gazının Türkiye'den geçmesini öngören ve nihayetinde Türkiye'yi Avrupa'ya gaz ulaştırın kilit portal durumuna getirecek karşılıklı ekonomik ve jeostratejik çıkarlar, Suriye'de Esad rejiminin devam etmesiyle varlığı kalıcı hâle gelecek olan Rusya, İran ve Hizbullah'ın iki tarafı da endişelendirmesi, anlaşmazlıklara rağmen Gazze'deki insanlık krizini çözmek amacıyla atılacak adımlar ilişkilerin normalleşmesinde oldukça etkili olmuştur. İsrail ve Türkiye açısından ekonomik çıkarlar önemini korusa da İsrail, Erdoğan görevde kaldığı sürece diplomatik ilişkileri düşük tutmaktan yana bir tavır göstermektedir. Tarihsel olarak, ekonomik çıkarlar politik farklılıklardan ayrı tutulmaya çalışılmışsa da iki ülke arasındaki derin güvensizlik ve gerilim düşünüldüğünde bugün bu o kadar da kolay görünmemektedir. Bu güvensizliği tetikleyen en önemli konulardan biri de AK Parti'nin Müslüman Kardeşler ve İsrail'in ve bölgedeki diğer Arap ülkelerin terörist olarak adlandırdıkları Hamas'la yakın duygusal ve ideolojik bağa sahip olmasıdır. Bu bağ, İsrail'de ve bölgedeki diğer ülkelerde İsrail-Filistin çatışmasında Türkiye'nin dengeyi bozduğu algısı yaratmaktadır. 2016 yılının ortalarında Türkiye'de gerçekleşen darbe ile Türkiye'ye karşı daha şüpheci bir tavır takınan İsrail, ilişkileri ilerletme konusundaki çabalarını sınırlandırmıştır (Ulutaş, 2016:10; Efron, 2018:8).

2017 yılı Türkiye-İsrail ilişkilerinin gerilmesine yol açacak önemli olaylara tanıklık etmiştir. İlk olarak 25 Eylül 2017'de Irak Kürdistan Bölgesi'nde bağım-

sızlık referandumu yapılmadan kısa bir süre önce Netanyahu'nun bölgede bağımsız bir Kürt Devleti kurulmasını desteklediğini açıklaması Türkiye'yi doğal olarak rahatsız etmiştir (O'Connor, Newsweek). İkinci olarak, 6 Aralık 2017'de ABD Başkanı Trump'ın, Kudüs'ü resmen İsrail'in başkenti olarak tanıdığını açıklamasının ardından, ABD yönetiminin büyükelçiliğini Tel Aviv'den Kudüs'e taşımasıyla ipler gerilmiştir. Bunun ardından Gazze'deki protestolarda katliam yaşanmış, 58 Filistinli İsrail güçleri tarafından katledilmiştir. Olaylar sonrasında Türkiye, İsrail'e yönelik sert açıklamalarda bulunmuş, Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamada yeniden İsrail'i "terör devleti" ve "çocuk katili" ilan etmiştir (Efron, 2018:7). 11 Aralık 2017'de ve Mayıs 2018'de İsrail Başbakanı Netanyahu, "*Kendi ülkesindeki Kürt köylerini bombalayan, gazetecileri hapseden, İran'a karşı olan uluslararası yaptırımların etrafından dolaşmak için bu ülkeye yardım eden, Gazze de dâhil olmak üzere masum insanları öldüren teröristlere yardımcı olan bir liderden ahlak dersi almaya alışık değilim*" şeklinde bir açıklama yaparak gerilimi artırmıştır (Keinon, Jerusalem Post).

Görüldüğü gibi, İsrail'in 2000'li yıllarla tekrar başlayan sertlik yanlısı dış politikası sonucu Türkiye-İsrail ilişkileri defalarca gerilmiş, karşılıklı suçlayıcı sert açıklamalar iki ülkenin birbirine karşı tutumunu net bir şekilde göstermiştir. Esasen Türkiye'nin güvenlik sorununa yönelik yeni stratejiler belirlemesi ve İsrail'le ortak çıkarların azlığı, Türkiye-İsrail ilişkilerindeki gerginliğin temel nedeni olarak görülebilir (Erkmen, 2005:179). Karşılıklı çıkarlar her ne kadar iki ülke arasındaki ticaret hacmini etkilemiyor gibi gözükse de, özünde Türkiye-İsrail ilişkileri güç hesapları ve ulusal çıkarlar üzerine kurulu, denge/çıkarcı ilişkisi gözetilen ve Filistin sorununa göre şekillenen bir yapıya sahiptir.

HABER METİNLERİNİN ÇÖZÜMLEMESİ

Medyada nefret söyleminden en çok mağdur olan gruplar siyasal/ideolojik farklılıklar, etnik/kültürel kimlikler, yabancılar ve göçmenler, kadınlar, cinsel kimlik veya cinsel yönelimler, dinsel mezhep grupları, engellilerdir. Nefret söyleminin hedef grubu, ülkenin siyasal-ideolojik yapısı ve duruşu bağlamında şekillenmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada İsrail'in siyasal ve ideolojik nedenlerle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a karşı yürüttüğü nefret söylemi üzerinden aslında Türkiye'ye karşı tutumunun nasıl temsil edildiği, haber metinlerinde kullanılan dilin nefret söylemi içerip içermediği Teun van Dijk'in eleştirel söylem analizi modeli kullanılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmada İsrail'in Türkiye ile ilgili haberleri seçilirken 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin hemen sonrası darbe ile ilgili en sık haber yapılan tarih aralığı olan 16-31 Temmuz 2016 tarihleri esas alınmıştır. Bu kapsamda söz konusu tarihlerde İsrail'de İngilizce yayınlanan 3 gazetede (The Jerusalem Post, Haaretz, Ynet

News) 52 haber metni incelenmiştir, nefret söylemi açısından en iddialı, en sert haber başlıklarının Haaretz Gazetesi'nde yer aldığı tespit edilmiş, dolayısıyla bu çalışma kapsamında çalışmanın örneklemini Haaretz Gazetesi'ndeki yayımlanan 7 gazete haberi oluşturmuştur.

Makro Yapı: Tematik ve Şematik Çözümleme

Van Dijk'in söylem çözümlemesi modeli iki bölümden oluşmaktadır: "Makro yapı ve mikro yapı". Makro yapı bölümü iki başlık altında incelenmektedir: Tematik çözümleme ve şematik çözümleme. Haberler, hikâyeler veya savlar bir hiyerarşik şemayı takip etmektedir. Başlıklar, haber girişleri, spotlar ya da haber metninin ilk paragrafı, ana olay, haber kaynakları, ardalan ve bağlam bilgisi, olayın taraflarının yorumları/değerlendirmeleri, fotoğraflar vb. unsurlar makro yapı içerisinde ele alınmaktadır (van Dijk, 1988a:31-2).

Tematik Yapı İncelemesi

Haber anlatıları makro önermelerden oluşmaktadır. Bunlar çoğunlukla temalardır ve bir söylem birden fazla temadan oluşabilir. Tematik yapı enformasyon eksiltimi, kurgulama ve genelleştirme şeklinde üç aşamalı bir şekilde oluşturularak uzun bir metin kısaltılarak özet haline getirilir. Tematik yapıda; başlıklar, haber girişleri, spotlar, spot olmadığı durumlarda haber metninin ilk paragrafı, haberin tek paragraftan oluşması halinde ise haberin ilk cümlesi incelenmektedir. Başlık ve haber girişlerinden haberin temasını öğrenmek mümkündür (Özer, 2011:87; Özer, 2015: 246).

Başlıklar

Haber başlıkları genellikle güce/iktidara sahip olanlar tarafından kontrol edildiğinden metin hazırlanırken başlıklar bilinçli olarak seçilmekte böylelikle okuyucuların olayla ilgili algıları yönetilmektedir.

Çalışmaya dâhil edilen gazete haberleri başlıklardaki iddialı ifadeler nedeniyle tercih edilmiş olup tamamı darbe girişimi ile ilgili olmasına rağmen başlıklarda enformasyon eksiltimine gidildiği yani sadece 4 haber başlığında söz konusu haberin darbe ile ilgili olduğu ve ancak haber girişleri incelendiğinde haberin Türkiye'de yaşanan darbe girişimi ile ilgili olduğu anlaşılmıştır. Haberlerde olumsuz kurgulama yapılarak okuyucunun belli bir görüş dâhilinde okumaya yönlendirildiği tespit edilmiştir. Haber metinleri daha okunmadan okuyucu Erdoğan ile ilgili olumsuz bir algıya kapılabilmektedir.

Haaretz Gazetesi'nde yayınlanan ve çalışma kapsamına alınan haber başlıkları şu şekildedir:

Tarih	Haber Başlığı	Türkçe çevirisi
17.07.2016	Sleeping with the enemy: The Turkish opposition's terrible dilemma	Yatağımdaki Düşman: Türkiye'deki Muhalefetin Korkunç İkilemi
17.07.2016	After Turkey's attempted coup, the witch hunt	Türkiye'de Darbe Girişiminin Ardından Cadı Avı
18.07.2016	Erdogan, the Machiavellian 'Prince' of Istanbul	İstanbul'un Machiavelli Prensi Erdoğan
20.07.2016	Ego, not Islam, will rule in post-coup Turkey	Darbe Sonrası Türkiye'yi İslam Değil Ego Yönetecek
22.07.2016	Turkey's Erdogan is already making the most of his 'gift from heaven' after coup attempt	Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan, Darbe Girişiminin Ardından Daha Şimdiden "Allah'ın Lütfundan" İstifade Ediyor
23.07.2016	The failed putsch in Turkey put the last nail in Atatürk's coffin	Türkiye'deki Başarısız Darbe Atatürk'ün Tabutuna Son Çiviyi de Çaktı
31.07.2016	Erdogan exploits democracy to reconstruct Turkey's identity	Erdoğan, Türkiye'nin Kimliğini Yeniden Şekillendirmek İçin Demokrasiyi Suistimal Ediyor

Van Dijk haber metinlerini incelerken başlıkların, haberde kullanılan sözcüklerin üzerinde durmakta, haberi oluşturan öznenin tercihlerinin ardındaki ideolojik niyetleri ortaya koymaya çalışmaktadır. Yine 'öteki' olarak seçilen özne ya da yapı haberin söylemini belirlemektedir (Yılmaz, 2013:138). Burada da "cadı avı", "Machiavelli" benzetmesi, "ego", "yatağımdaki düşman" gibi abartılı benzetmeler, yorumlar, Erdoğan'a bir tepkinin, nefretin dışı vurumu olarak yorumlanabilir. Olumsuz ve negatif düşüncelerin fazlasıyla vurgulandığı başlıklar, van Dijk'in (2003: 53) "*onlar hakkında negatif şeyleri vurgula, bizim hakkımızda pozitif şeyleri vurgula*" şeklindeki tespiti çerçevesinde değerlendirilebilir. Abartılı ifadeler kullanılarak dikkat çekici hâle getirilen haber metinleri okuyucunun ilgisini çekmektedir. Ayrıca bu başlıklar dikkate alınarak nefret söylemini abartma/yükleme/çarpıtma kategorisi içinde değerlendirmek mümkündür.

Haber Girişleri

Haber metnini özetleyen ve ana olayı aktaran bölümler olarak tanımlayabileceğimiz haber girişleri açısından bu çalışma kapsamında incelenen gazete haberlerinde, genel olarak haber girişlerinin metnin özetini sunduğu, başlıklara zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Çalışma kapsamındaki haber girişleri okuyucuya bazı bilgiler aktarsa da detaylı bilgi verildiğini söylemek mümkün değildir. Bu çalışmadaki haber girişleri nefret söylemi açısından abartma/yükleme/çarpıtma kategorisinde değerlendirilebilir. Çalışmadaki haber girişleri şu şekildedir:

Başlık: *Sleeping with the enemy: The Turkish opposition's terrible dilemma*

(Yatağımdaki Düşman: Türkiye'deki Muhalefetin Korkunç İkilemi)

Haber girişi: *Opposition leaders had no choice but to support their bitter rival and back 'democracy'. Erdogan may soon be able to rewrite the constitution.*

(Muhalefet liderlerinin, amansız rakiplerini desteklemekten ve "demokrasiye" arka çıkmaktan başka şansları yok. Erdoğan yakında Anayasa'yı yeniden yazabilir.)

Başlık: *After Turkey's attempted coup, the witch hunt*

(Türkiye'de Darbe Girişiminin Ardından Cadı Avı)

Haber girişi: *With three years to go before any further elections and legitimized by the failed coup, Erdogan and the AKP now have free reign to purge their critics and cement an authoritarian regime.*

(Seçimlere daha üç yıl varken ve başarısız darbeyle iyice meşrulaşan Erdoğan ve AKP'nin muhalifleri temizlemek ve otoriter rejimini sağlamlaştırmak için şimdi tam yetkisi var)

Başlık: *Erdogan, the Machiavellian 'Prince' of Istanbul*

(İstanbul'un Machiavelli Prensi Erdoğan)

Haber girişi: *Practically speaking, the coup was the best present the Turkish president has ever received*

(Şurası kesin ki darbe girişimi Erdoğan'ın şu ana dek aldığı en güzel hediyeydi)

Başlık: *Ego, not Islam, will rule in post-coup Turkey*

(Darbe sonrası Türkiye'yi İslam Değil Ego Yönetecek)

Haber girişi: *The Turkish man in the Street thought he was defending democracy. He'll wind up not with a theocracy but a personal autocracy*

(Sokaktaki Türk (onun) demokrasiyi savunduğunu düşünüyordu. Şimdi kendisini teokrasi ile değil kişisel otokrasiyle yönetiliyor hâlde bulacak.)

Başlık: *Turkey's Erdogan is already making the most of his 'gift from heaven' after coup attempt (Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan, Darbe Girişiminin Ardından Daha Şimdiden "Allah'ın Lütfundan" İstifade Ediyor)*

Haber girişi: *Erdogan's shakeup of the education system is perhaps the most significant. That is the system that will see to it that its graduates know how to vote properly.*

(Belki de en önemlisi Erdoğan'ın eğitim sistemini yeniden düzenlemesi. Bu sistem mezun ettiği kişilerin kime oy vermesi gerektiğini bilmesini de garantiye alacak bir sistem)

Başlık: *The failed putsch in Turkey put the last nail in Atatürk's coffin*

(Türkiye'deki başarısız darbe Atatürk'ün tabutuna son çiviye de çaktı)

Haber girişi: *As Erdogan tightens his grip, the legacy of the leader who became the symbol of secularism is fading, the military elite is crumbling and fear is spreading in the academy.*

(Erdoğan ipleri iyice sıkarken, laikliğin sembolü hâline gelen liderin mirası soluyor, askerî elit çöküyor ve akademide korku yayılıyor)

Başlık: *Erdogan exploits democracy to reconstruct Turkey's identity*

(Erdoğan, Türkiye'nin kimliğini yeniden şekillendirmek için demokrasiyi suistimal ediyor.)

Haber girişi: *The Turkish president aims to shape a new model of the state, with himself as the supreme interpreter of value. Paradoxically, his ideas are taken from his archrival Gulen.*

(Türk Cumhurbaşkanı, değerlerin yüce yorumcusu olarak, devletin yeni modelini, kendisi şekillendirmeyi amaçlıyor. Paradoksa bakın ki, fikirler rakibi Gulen'den alınmıştır.)

Yetim ve Erdağ (2018: 93)'ın yorumlarına göre söylemi eşit ve adil olmayan toplumsal düzenin sürdürülmesi aşamasında toplumsal bilgi ve hafızayı şekillendiren söz eylemler olarak gören van Dijk, bu söz eylemleri meşrulaştırma, kontrol, manipülasyon veya benzeri araçlar olarak tanımlamaktadır. Böylece eleştirel söylem yaklaşımına göre, toplumda hâkim olan kesimler karmaşık, gizli ve açık şekilde yürüttükleri söylemsel ve söylemsel olmayan uygulamalar ile toplumdaki eşit ve adil olmayan durumu olağan göstermeye çalışmaktadırlar.

Toplumsal bilgi ve hafızayı şekillendirmeye çalışan bu haber girişlerinde Erdoğan'ın "Anayasayı yeniden yazabileceği" vurgulanmış, seçimlere daha üç yıl varken ve başarısız darbeyle varlığını iyice meşrulaştıran Erdoğan'ın ve AKP'nin karşıt görüşleri temizlemek ve otoriter rejimini sağlamlaştırmak için artık tam yetkisinin olduğu belirtilmiş, başarısız darbe girişiminin Erdoğan'ın hamlelerini meşrulaştırdığı ve aslında darbenin Erdoğan'a adeta bir hediye olduğu dile getirilmiş, Türkiye'nin laik bir devlet değil teokrasi ile yönetilen bir devlet olduğu, ama artık darbeden sonra otokrasi ile yönetileceğinin altı çizilmiş, Erdoğan'ın eğitim sisteminde yapacağı değişikliklerle gelecekteki parti seçmenlerini yetiştirmeye çalıştığı vurgulanmış, artık ipleri sıkıca elinde tutan Erdoğan'ın laikliğin sembolü olan Atatürk'ün "tabutuna son çiviyi" çaktığı ve Atatürk ve ilkelerini sonsuzluğa uğurladığı dile getirilmiş, Erdoğan'ın devleti yeniden şekillendirme fikrinin, rakibi Gulen'den alındığını belirterek, aslında Erdoğan ve Gulen'in aynı fikirleri paylaştığı algısı yaratılarak bir anlamda darbe girişiminin sahteliğine gönderme yapılmıştır. Tüm bu yorumlar, okuyucuda Türkiye'nin laik bir devlet olmadığını, otoriter bir rejimle yönetildiği algısı oluşturarak Türkiye'de yaşanan darbe girişimini hiç eleştirmeden eşit ve adil olmayan bir durum olduğu algısını normalleştirmeye çalışarak Erdoğan ile ilgili diktatör algısı yaratılmaya çalışılmıştır.

Şematik Yapı

Durum ve yorum olmak üzere iki bölümde incelenen şematik yapıya göre durum bölümünde ana olayın sunumu, sonuçlar, ardalan ve bağlam bilgisi çerçevesinde değerlendirilmektedir.

İncelenen gazete haberlerinin hepsi ana olay olarak darbe girişimini ele almış, haber değerliliği siyasal nefret söylemi çerçevesinde oluşturulmuş ve Türkiye'nin geleceği ile ilgili çeşitli öngörülerde bulunarak karanlık bir gelecek tarif edilmiştir. Yaşanan darbenin sonuçları ağırdır ve haber değerliliği açısından önemlidir.

İncelenen ilk haber metni, darbenin sonuçlarını muhalefet açısından ele alırken, ülke içinde ve dışında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yönetiminin giderek artan yetkileri neticesinde gerçekleşen tasfiyeleri "cadı avı"na benzeten, Erdoğan'a "Machiavelli" benzetmesi yapan haberler, Türkiye'nin laik bir ülke olduğunu göz ardı ederek Türkiye'nin artık teokrazi ile değil otokrazi ile yönetileceğini iddia eden ve bu anlamda darbe girişiminin adeta "Allah'ın bir lütfu" olarak görüldüğünü bildiren haberler ve Atatürk'ün laik mirasından amansızca bir muhafazakâr İslamcı politika geliştirdiği söylenen ve hatta Türkiye'nin kimliğini yeniden şekillendirmek için rakibi Gülen'in fikirlerini kullandığı iddia edilen Erdoğan'ı konu alan haberler darbenin sonuçlarını Erdoğan üzerinden ele almıştır.

Olayların sosyal ve politik yönünü, tarihsel arka planını anlatan ardalan kapsamında incelenen haberlerde ardalan ve bağlam bilgisine yeterince yer verilmediği, olayların neden yaşandığına ilişkin okuyucuya bilgi verilmekten kaçınıldığı tespit edilmiştir. İnal'a göre haber metinlerinde görülen bu arka plan kıtlığı, haber olan olayın bağlamından kopartılıp tek tipleştirilmesi ve böylece daha önce benzer olaylar anlatılırken içine oturtuldukları çerçeveleri çağrıştırmak yeniden kullanılmasıyla sonuçlanmaktadır (1995: 118-119). İncelenen haber metinlerinde ana olay yaşanan "darbe girişimi" olmasına rağmen olay, aktörlerinden sıyrılarak verilmiş, "darbe girişimi", "demokratik rejime müdahale" gibi bir çerçeveye kolayca oturtulmuştur ancak burada o çerçevenin dışına çıkılarak Erdoğan'a karşı nefret söylemi meşrulaştırılarak darbenin senaryo olduğu algısı yaratılmaya çalışılmış, Erdoğan'ın otoriterliğine gönderme yapılmıştır. Bu çerçevede dikkat çeken bir başka unsur ise, yazarın iddialarının "gerçeklik" kurgusu içinde direk okuyucuya aktarılmasıdır.

"In the last two elections, the opposition failed to constrain Erdogan's Justice and Development Party or force it to build a coalition with them. And since 2002, when the party won its first sweeping victory, the political and public opposition has had a hard time providing a convincing alternative than can win a majority. The coup attempt

painted these political rivals into an impossible corner. As supporters of the secular democracy, they in theory should have supported a coup that would remove the man they consider a dictator disguised as an elected president” (Sleeping with the enemy: The Turkish opposition’s terrible dilemma)

(“Geçtiğimiz iki seçimde muhalefet, Erdoğan’ın Adalet ve Kalkınma Partisini dizginlemeyi veya kendileriyle bir koalisyon kurmaya zorlamayı başaramadı ve partinin ilk büyük zaferini kazandığı 2002’den beri siyasi ve kamusal muhalefet bir çoğunluk elde edebilecek ikna edici bir alternatif bulmakta zorlanıyor. Darbe girişimi, bu siyasi rakipleri imkânsız bir köşeye sıkıştırdı. Laik demokrasinin destekçileri olarak teoride seçilmiş bir cumhurbaşkanı kisvesi altındaki bir diktatör olarak gördükleri bir adamı devirecek darbeyi desteklemeleri gerekirdi” (Yatağımdaki Düşman: Türkiye’deki Muhalefetin Korkunç İkilemi)

“Next on the AKP’s witch hunt will be civil servant. Anyone considered critical of the AKP will be fired or sidelined. Meanwhile opposition politicians, despite their condemnation of the attempted coup, will be labelled as coup sympathizers in an attempt to delegitimize them and their criticism of the government” (After Turkey’s attempted coup, the witch hunt)

(“AKP’nin cadı avının sonraki adımında memurlar olacaktır. AKP’ye muhalif olduğu düşünülen herkes ya işten çıkarılacak ya da kızağa çekilecektir. Ayrıca darbe girişimini kınanmış olsalar da muhalif siyasetçiler, onları ve hükümeti eleştirileri yasa dışı kılma çabasıyla darbe sempatizanları olarak etiketlenecektir”, Türkiye’de Darbe Girişiminin Ardından Cadı Avı)

Örneklerden de anlaşılacağı gibi her ne kadar haber metninde “ben” ile başlayan ifadeler kullanılmasa da bu söz konusu haber metinlerinin tarafsız olarak algılanması için yeterli değildir, gazeteci kendi “gerçeklik” kurgusunu oluşturmuştur; çünkü dil tarafsız değildir ve haber de bu dili kullandığına göre tarafsız değildir (İnal, 1995:115).

Haber sonuçları açısından çalışmaya dâhil edilen haber metinleri incelenecek olursa, sonuç cümleleri olaya ilişkin son değerlendirmeyi yaparak okuyucuya mesaj vermektedir. Bu kapsamda incelenen tüm metinlerin mesaj niteliği taşıdığını belirtmek mümkündür. Ayrıca haberlerde başka ülkelerdeki olaylarla analogi kurularak olayların algılanış biçimi etkilenmeye çalışılmaktadır. Örneğin,

“In Arabic they say, “The smart ones’ livelihood is provided by the fool:” What happened in Turkey over the weekend is reminiscent of the events of summer 1991 in Russia, when a few members of the Communist Party’s Politburo tried to turn back the clock. They launched a coup against the secretary general of the Soviet Communist Party, Mikhail Gorbachev, who, like Erdogan, was on vacation. People took to the streets, surrounded the tanks and gave the soldiers flowers, attracting them to their side. The

winner was none other than Boris Yeltsin, and those who wanted to preserve the Soviet Union intact ended up, in their foolishness, hammering the final nail in its coffin.” (Erdogan, the Machiavellian “Prince” of Istanbul)

“Arapçada bir söz vardır: Aptallar olmasa akıllılar olmazdı. Türkiye’de hafta sonunda yaşananlar Komünist Partiye bağlı Politbüro’nun birkaç mensubunun ülke denetimine el koymaya giriştiği 1991 yazında Rusya’da yaşanan olayları anımsattı. Politbüro üyeleri tıpkı Erdoğan gibi tatilde olan Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov’a karşı bir darbe başlatmışlardı. Halk sokaklara akın etmişti ve tankların çevresini sarıp askerlere çiçek vererek kendi saflarına çekmeye çalışmıştı. Olayın kazanırsa Boris Yeltsin ve Sovyetler Birliği’nin zarar görmesini önlemek isteyen de kendi aptallıkları yüzünden ülkeye son darbeyi indirenlerden başkası değildi” (İstanbul’un Machiavelli Prensi Erdoğan)

Görüldüğü gibi, haber metninde 1991 yılında Rusya’da yaşanan olaylarla benzerlik kurularak darbe girişiminde başarısız olanlar bir anlamda “aptal olmayla” yaftalanmıştır.

Haber kaynakları ve olay taraflarının değerlendirmesi açısından ise incelenen haberlerde, metin yazarlarının kendi gözlem, eleştiri ve yorumlarının kaynaklık ettiği görülmektedir.

Mikro Yapı

Mikro çözümlemede sözcük seçimleri, cümle yapıları, cümleler arasında kurulan nedensellik ilişkileri ile retorik incelenir. Cümle yapılarında cümlenin basit veya karmaşık, aktif veya pasif gibi dilbilgisel özellikleri incelenir. Sözcük seçimleri ise ideolojik yapılanma bağlamında oldukça önemlidir. Örneğin bir kişinin “terörist” veya “özgürlük savaşçısı” olarak adlandırılması ya da “isyan” yerine “kargaşa” veya “direniş” veya “holigan” yerine “gösterici” sözcüğünün kullanılması gazetecinin/gazetenin ideolojik tercihini ortaya koyar (van Dijk, 1988a: 177). Retorik yani haber metninde alıntılar, rakamlar ve görgü tanıklarının açıklamalarının yer alması haberin inandırıcılığını artırır ve ikna edici kılar (van Dijk, 1988a:130).

Sentaktik çözümlemede haberde yer alan cümlelerin yapılarına bakılmaktadır. Haber metinlerinde Erdoğan’a yönelik saldırgan, düşmanca ifadeler kullanılmış ve bu tür ifadelerin yer aldığı cümleler çoğunlukla sabit ve hiçbir kuşkuyla yer vermemek amacıyla etken cümle yapısıyla oluşturulmuştur. Ancak yaşanan olumsuz eylemin (darbenin) önemini azaltmak amacıyla yer yer edilgen cümlelere de yer verilmiştir. Eleştirel Söylem Çözümlemesi, edilgen cümlelerin özellikle siyasi ve ideolojik amaçlar doğrultusunda “eylemi yapan kişi/nesnenin gizlenmesi” için kullanıldığını savunur (Özüdoğru, 2016:151). Örneğin; “The story of the coup-its planning and tactical failures-still remains to be

told” (Darbe hikâyesi-planlaması ve taktik başarısızlıkları-anlatılmaya devam ediyor (Haaretz, 17 Temmuz 2016- Sleeping with the enemy: The Turkish opposition’s terrible dilemma/Yatağımdaki Düşman: Türkiye’deki Muhalefetin Korkunç İkilemi)

Örnekte görüldüğü gibi herhangi bir sayısal veriye yer verilmemiş olması, ölü veya yaralılarından bahsedilmemesi asıl önemin darbe değil, sonrasında gerçekleşen olaylar olduğu algısı yaratmaktadır; çünkü haber metinlerinde en çok darbe sonrası yaşanan tasfiyelerdeki sayısal verilere yer verilmiştir. Bu sayede darbe sonrası yaşanan olayların “haksız”lığı konusunda inandırıcılık artırılmak istenmiş, haber okuyucusunun algısında egemen ideoloji, yani sahte darbe yüzünden masum insanların mağdur olduğu düşüncesi yeniden üretilmiştir.

Örnekler;

“At issue are some 3000 judges, prosecutors and senior officials in the justice system-alongside around 1500 soldiers and officers who’ll be dismissed and put on trial. Not that this is anything new in Turkey” (Sleeping with the enemy: The Turkish opposition’s terrible dilemma, Haaretz, 17 Temmuz 2016)

(“Söz konusu olan-görevden alınıp yargılanacak 1500 askerin ve subayın yanı sıra- 3000 hâkim, savcı ve yargı sisteminin üst düzey yetkilisi. Bu, Türkiye için yeni bir şey değil” (Yatağımdaki Düşman: Türkiye’deki Muhalefetin Korkunç İkilemi, Haaretz, 17 Temmuz 2016.)

“Already over 2700 judges have been removed. Further purges within the judiciary are likely to continue” (After Turkey’s attempted coup, the witch hunt, Haaretz, 17 Temmuz 2016)

(Halihâzırda 2700 hâkim görevden alındı. Yargı içinde tasfiyeler büyük ihtimalle sürecektir.)

“In January of this year, nearly 1400 lecturers were investigated because they had signed a petition protesting the brutal war against the Kurds in southeastern Turkey. Most of them were fired on charges of supporting terror because of a vague clause in the law against terror. (“Turkey’s Erdogan is already making the most of his ‘gift from heaven’ after coup attempt”, Haaretz, 22 Temmuz 2016)

(Bu yıl Ocak ayında yaklaşık 1400 akademisyen hakkında Türkiye’nin güneydoğusunda Kürtlere karşı yürütülen acımasız savaşı protesto eden bir bildiriye imza koydukları gerekçesiyle soruşturma yapıldı. Akademisyenlerin çoğu, terörle mücadele yasasındaki müphem bir madde uyarınca teröre destek verdikleri suçlamasıyla görevden alındı (“Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan, Darbe Girişiminin Ardından Daha Şimdiden ‘Allah’ın Lütfundan’ İstifade Ediyor”, Haaretz, 22 Temmuz 2016).

Mikro yapı incelemesinde sözcük seçimleri, sosyal aktörler hakkında toplumdaki yaygın inanç ve ideolojileri ortaya koymasından çözümlemenin en önemli bölümlerinden biridir (Doruk, 2013:125). Çalışma kapsamında incelenen haber metinlerinde Erdoğan ile ilgili “dictator/diktatör”, “draconian/gaddar”, “authoritarian/otoriter”, “egoist”, “far from being an original thinker/yeni fikirler üretmekten oldukça uzak” gibi ifadelere oldukça yer verildiği ve küfür/hakaret/aşağılama düzeyinde nefret söylemini tetiklediği tespit edilmiştir. Ayrıca, çalışmada incelenen haber başlıklarında göze çarpan başka bir unsur da metaforlara yer verilmesidir. Ünal'ın aktardığına göre “metaforlar dilin ikna edici bir araç olarak kullanılmasının önemli bir göstergesidir. Metafor kavramı politik söylemin dinamiklerine ilişkin içgörü sağlar. Geleneksel olarak metaforlar; kelimeler, dilde dekoratif, eğlenceli ve ikna edici fonksiyonları için kullanılan fikirler, cümleler olarak kabul edilir. Son zamanlarda, özellikle Foucault'nun söylem teorisinde, bir metafor, söylemin üretiminin kontrol edildiği, seçildiği, organize edildiği ve yönlendirildiği bir sosyal pratik olarak görülür” (Maasen, Weingart, 2000: 21 akt. Ünal, 2015:75). Gunther Kress metaforu, “ideolojik çatışmalardaki güçlü bir unsur” ve “bir konuyu (alanı) belli bir ideolojiye çekme aracı” olarak görür (Kress, 1989:71-2 akt. Özüdoğru, 2016:147). Hart'ın da doğruladığı gibi metaforlar tarif ettikleri gerçeklik hakkında bir yorum sunar ve böylece değerlendirme yapmayı teşvik eder (2014:143). “Metaforlar sadece yüzeysel biçimsel söylem süslemesi değildir. Şeyleri belirtirken kullandığımız metaforla gerçekliğimizi inşa ederiz. Metaforlar düşünce ve davranış biçimimizi, bilgi ve inanç sistemlerimizi yapılandırır” (Fairclough, 1992:194). Özetle metafor seçimi düşünce şekli ve dünya görüşü üzerinde etkilidir. Buna göre incelenen haber metinlerinde kullanılan “cadı avı”, “Machiavelli” gibi benzetmeler Cumhurbaşkanı Erdoğan ve darbe girişiminin başarısız olması hakkında olumsuz bir anlam üretmektedir ve haber metninin genelinde olumsuz bir anlam ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Machiavelli benzetmesini yapan haberin açıklama kısmında yer alan şu açıklama bundan sonra Erdoğan'ın atacağı adımların nasıl olacağı hakkında öngörü sunmaktadır: “...By making these draconian moves, Erdogan looks like the ultimate Machiavellian prince-exploiting an opportunity and hitting with full force. One must take violent action at once, says Machiavelli, so that it will be easier for the people to accept it. Today, it's not just the people, but the whole World accepting this attack on democracy with understanding.” “(...Erdoğan bu gaddar hamleleri yaparak son Machiavelli prensi olacak gibi duruyor. Machiavelli kitabında insanların kabullenmesini kolaylaştırmak için şiddet içerikli eylemlerin bir kerede yapılması gerektiğini söylüyor. Bugün sadece insanlar değil bütün dünya demokrasiye yapılan bu saldırıyı anlayışla karşılıyor.)”.

Görüldüğü gibi haber metninde Machiavelli benzetmesiyle aslında Erdoğan ile ilgili olumsuz bir algı yaratılmak istemektedir; çünkü Machiavelli'ye göre insan kendi halinde bırakıldığında başıboş kalır, üzerinde din ve sosyal baskı olmaksızın kaldığında kötülüğün emrine girer. Muhafazakâr siyasetçi insanın doğası gereği kötülüğe yatkın olduğunu düşündüğü için onu baskı altında tutmayı ister. Machiavelli "Prens" adlı eserinde politika ile ahlakı ayırarak büyük felaketler karşısında insanın akli ile kendini koruma gücüne inanır, kaderci değil, kendi hayatını kuran ve seçimlerini yapan insan üzerinden düşünür. İnsanın özü kötülüğe yatkın olduğu için yönetici de her zaman doğal olarak kendini düşünmeli ve buna göre davranmalıdır (Büke, *Cumhuriyet*). Dolayısıyla metinde Cumhurbaşkanı Erdoğan hakkında verilmek istenen mesaj, onun da tıpkı Machiavelli'nin Prensi gibi mufazakar bir siyasetçi olarak baskı rejimi uygulamakta, din ve sosyal baskı kurarak halkı denetim altında tutmaya çalışmaktadır.

Bir diğer haber başlığında kullanılan "cadı avı" benzetmesi ise yine oldukça manidardır. Cadı avı meselesi 13. yüzyılda Orta Çağ Avrupa'sında "dini bırakanları geri döndürmek ve başkalarının da dinden uzaklaşmasını engellemek için" kurulan engizisyon mahkemelerinin polis gibi hareket ederek işkencelerle "tek amacı sanığın ikna, baskı ya da zorlama yoluyla itirafta bulunmasını sağlayarak", başlattıkları sözde "cadı avı"dır. Katledilenlerin çoğunun yargısız infaz kurbanları olduğu cadı avında, linç hukuku oluşturularak cadı olduğu düşünülen kadınlar her kötülüğün suçlusu olarak damgalanmış, özellikle "haşeratı yok etme" veya "köküne kadar kurutma" deyimleri sıkça kullanılmıştır. Kadının, bu şekilde "düşman", "kötü" ve "yok edilmesi gereken" olarak ötekileştirilmesi ve kadına yönelik uygulanan şiddet dolu yöntemler daha sonra Yahudilere veya farklı etnik ve dinî gruplara da aynı şekilde yaklaşılmasına zemin hazırlamıştır (Aksan, 2013:356; Akın, 2014:393). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, haber metninin son derece nefret dolu bir söylemle Erdoğan'ın diktatör olduğu, masum insanlara zulmettiği, muhafazakâr kimliğinden yola çıkarak dini bir takım siyasi fikirlere alet edip yetkisini kötüye kullandığı iması yapılmaktadır ve yayın kuruluşunun ideolojisiyle paraleldir.

Haber retoriği açısından incelenen haber metinlerinde haberin ikna ediciliğini artırmak adına fazla katkı sunduğu söylenemez, sayısal veriler bakımında da haber metinlerinin çoğunlukla yetersiz olduğu tespit edilmiş, sadece yer ter darbe sırasında yaşanan can kayıplarına hiç yer verilmediği, onun yerine darbe sonrası yaşanan tasfiyelerle ilgili sayısal verilere yer verildiği görülmüştür.

Örneğin,

Haaretz, 17.07.2016- *Sleeping with the enemy: The Turkish opposition's terrible dilemma*/Yatağımdaki düşman: Türkiye'deki muhalefetin korkunç ikilemi

"At issue are some 3,000 judges, prosecutors and senior officials in the justice system-alongside around 1,500 soldiers and officers who'll be dismissed and put on trial."

(Söz konusu olan- görevden alınıp yargılanacak 1500 askerin ve subayın yanı sıra-üç bin hakim, savcı ve yargı sisteminin üst düzey yetkilisi.)

Haaretz, 17.07.2016- *After Turkey's attempted coup, the witch hunt/Türkiye'de darbe girişiminin ardından cadı avı*

"Already over 2,700 judges have been removed."

(Halihazırda 2,700 hakim görevden alındı)

Haaretz, 18.07.2016- *Erdogan, the Machiavellian 'Prince' of Istanbul/İstanbul'un Machiavelli Prensi Erdoğan*

"Some 3,000 judges and prosecutors dismissed".

(Üç bin kadar hakimle savcı görevden alındı)

Haaretz, 22 Temmuz 2016, *"Turkey's Erdogan is already making the most of his 'gift from heaven' after coup attempt/Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan, Darbe Girişiminin Ardından Daha Şimdiden 'Allah'ın Lütfundan' İstifade Ediyor*

"In January of this year, nearly 1400 lecturers were investigated because they had signed a petition protesting the brutal war against the Kurds in southeastern Turkey. Most of them were fired on charges of supporting terror because of a vague clause in the law against terror."

(Bu yıl Ocak ayında yaklaşık 1400 akademisyen hakkında Türkiye'nin güneydoğusunda Kürtlere karşı yürütülen acımasız savaşı protesto eden bir bildiriye imza koydukları gerekçesiyle soruşturma yapıldı. Akademisyenlerin çoğu, terörle mücadele yasasındaki müphem bir madde uyarınca teröre destek verdikleri suçlamasıyla görevden alındı.)

SONUÇ

"Politik Söylem Bağlamında İsrail'in Medya Aracılığıyla Ötekileştirme Politikası" adlı çalışma, İsrail'in nefret söylemini medya aracılığıyla nasıl meşrulaştırdığını ortaya koymaktadır. 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'de gerçekleşen darbe sonrasında ilk iki hafta içinde İsrail'de İngilizce yayın yapan gazeteler arasından en çarpıcı başlıklara yer veren haberler örneklem olarak alınmış ve haberler Teun van Dijk'in eleştirel söylem analizi çerçevesinde incelenmiştir.

Tarihsel, kültürel, ekonomik veya ideolojik arka plan ülkeler arasındaki ilişkilerde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu arka plan zaman zaman ilişkilerin dostluk çerçevesinde gelişmesine olanak tanısı da zaman zaman nefret söy-

leminin üretilmesine de yol açmaktadır. Nefret söylemi “ben/biz” ve “onlar” algısı üzerinden şekillenen “ötekileştirme” kurgusu ile karşımıza çıkabilmektedir. Çalışmada genel olarak abartma/yükleme/çarpıtma, küfür/hakaret/aşağılama, düşmanlık/savaş söylemi, doğal kimlik ögesini nefret/aşağılama unsuru olarak kullanma/simgeleştirme gibi şekillerde ortaya çıkan nefret söylemi günümüz şartlarında en çok medya aracılığıyla meşrulaştırılmaktadır.

İktidarların, ideolojilerini hâkim kılmak, toplumsallaştırmak amacıyla kullandıkları en etkin araç olan medya, çoğu zaman egemen söylemin üretilmesinde en önemli rolü üstlenmekte, hiçbir zorlama olmadan olağan bir şekilde hitap ettiği toplumun baskın değerlerinin savunucusu konumuna gelmektedir. Bu bağlamda van Dijk’in hegemonik bir araç olarak üretilen nefret söyleminin özünde nefret duygusu değil politik bir strateji barındırdığı yönündeki görüşü önem kazanmaktadır (van Dijk, 2010’dan akt. Çınar, 2013:150).

Bu çerçevede, çalışma kapsamında incelenen haber metinlerinde Teun van Dijk’in eleştirel söylem analizi modeline genel anlamda sadık kalındığı tespit edilmiş, haber metinlerinde ardalan ve bağlam bilgisi eksik bırakılarak asıl dikkat çekilmek istenen mesele darbeden çok sahte darbe algısına, aşağılayıcı, saldırgan sözcük tercihleri ile Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın baskıcı olduğu söylenen yönetim şekline çekilmiştir. Haberler, daha başlıklardan başlayarak olumsuz anlam inşa etmeye çalışmış, metnin bütününde ifade edilenlerle paralellik göstermiştir. Alıntılara fazla yer verilmemiş, her ne kadar metinlerde öznel ifadeler yer almasa da okuyucuda gazetecinin ideolojik fikrinin ne olduğuna dair bir fikir oluşturacak şekilde oluşturulmuştur. Bu bağlamda haberlerin farklı anlamlara kapalı olduğunu belirtmek mümkündür.

Türkiye-İsrail ilişkilerinin gerçek yüzünün gizlendiği haber metinlerinin “ötekileştirme” kurgusuyla tarihsel olarak vurgulanan “biz” ve “onlar” algısını pekiştirdiği, Erdoğan hakkında yapılan abartılı yorumlar, hakaretler ve kullanılan aşağılayıcı ifadelerle oluşturulan nefret söyleminin saldırganlık boyutuna ulaştığı tespit edilmiştir. Haberlerin ideolojik bir çerçevede okuyucuya ulaştırıldığı tespit edilmiş, söz konusu haberlerle İsrail’in nefret söylemini meşrulaştırdığı ortaya konmuştur. Ayrıca haber metinlerinin egemen ideolojinin görüşlerini yansıttığı okuyucunun olaylara yaklaşımı üzerinde yönlendirici etki yaratılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akgün, M., Gündoğar, S.S., ve Görgülü, A. (2014). Zor Zamanda Siyaset: İsrail-Türkiye İlişkileri.
- TESEV Dış Politika Programı 11 Eylül 2018 tarihinde http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Zor_Zamanda_Siyaset_Israil_Turkiye_Iliskileri.pdf adresinden erişildi.
- Akın, H. (2014). Johann Weyer ve Melankolik Cadılar, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 7(XX), 391-414.
- Aksan, Y. (2013). 1450-1750 yılları arasında Avrupa'da cadılık. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII (2), 355-368.
- Aytürk, İ. (2011). The Coming of An Ice Age? Turkish- Israeli Relations Since 2002, *Turkish Studies*, 12(4,) 675-687.
- Bar'el, Z. (17 Temmuz 2016). Sleeping with the enemy: The Turkish opposition's terrible dilemma. *Haaretz*. 01 Ağustos 2018 tarihinde <https://www.haaretz.com/middle-east-news/turkey/.premium-sleeping-with-the-enemy-the-turkish-oppositions-terrible-dilemma-1.5411703> adresinden erişildi.
- Bar'el, Z. (22 Temmuz 2016). Turkey's Erdogan is already making the most of his 'gift from heaven' after coup attempt. *Haaretz*. 01 Ağustos 2018 tarihinde <https://www.haaretz.com/middle-east-news/turkey/.premium-turkeys-erdogan-is-making-the-most-of-his-gift-from-heaven-1.5414306> adresinden erişildi.
- Bar'el, Z. (31 Temmuz 2016). Erdogan exploits democracy to reconstruct Turkey's identity. *Haaretz*. 01. 08. 2018 tarihinde <https://www.haaretz.com/middle-east-news/turkey/.premium-erdogan-exploits-democracy-to-reconstruct-turkey-s-identity-1.5418447> adresinden erişildi.
- Bek, M.G. (2005). Yerel Politika ve Yerel Medya, S.Alankuş (Der.), *Medya ve Toplum* içinde (ss.133-147), Ser Matbaası
- Billig M, Condor, S., Erwards, D., Gane, M.J., Middleton, D. ve Radley, A. (1988). *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*, London: Sage.
- Binark, M. ve Çomlu, T. (2011) Nefret Söyleminin Nefret Suçuna Evrilmesi. 10 Ağustos 2018 tarihinde <https://m.bianet.org/biamag/diger/131930-nefret-soyleminin-nefret-sucuna-evrilmesi> adresinden erişildi.
- Bisharat, O. (18 Temmuz 2016). Erdogan, the Machiavellan 'prince' of İstanbul. *Haaretz*. 01. 08. 2018 tarihinde <https://www.haaretz.com/opinion/.premium-erdogan-the-machiavellan-prince-of-istanbul-1.5411631> adresinden erişildi.

- Büyükkantarcıoğlu, S.N. (2012). Söylem İncelemelerinde Eleştirel Dilbilimsel Boyut: Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Ötesi, Ö.Özer (Ed.), *Haberi Eleştirmek* içinde (ss.161-197), Literatürk.
- Çakır, A. (2014). *Söylem Analizi Ne Demek İstiyorsun?*. Palet Yayınları.
- Çınar, M. (2013), Dil, Söylem, İktidar: Nefretin 'Söylem'e, Söylemin 'Nefret'e Dönüşmesi, M.Çınar (Ed.), *Medya ve Nefret Söylemi* içinde (ss. 137-155) Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Demirbaş, T. (2017). Nefret Söylemi ve Nefret Suçları. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*,19 (Özel Sayı), 2693-2701.
- Devran, Y. (2010). *Haber Söylem İdeoloji*. Başlık Yayın Grubu.
- Doğan, E. (2015). *Televizyon Haberlerinde Nefret Söylemi: Suriyeli Sığınmacılar Örnek Olayı*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Doruk, Ö. (2013). Disiplin Toplumu ve Haber Söylemi: Gökkuşluğu Derneği'nce Yapılması Planlanan Yürüyüşün Engellenmesine İlişkin Haberlerin Çözümlemesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 106-132.
- Dünden bugüne Türkiye-İsrail ilişkileri, (Haziran,2017). *Habertürk*, 10 Ağustos 2018 tarihinde <https://www.haberturk.com/yazi-dizisi/haber/1262938-dunden-bugune-turkiye-israil-iliskileri#> adresinden erişildi.
- Dursun, Ç. (2005). Haber ve Habercilik/Gazetecilik Üzerine Düşünmek, S. Altuntaş (Der.), *Gazetecilik ve Habercilik* içinde (ss.69-90), IPS İletişim Vakfı Yayınları:7.
- Efron, S.(2018). *The Future of Israeli-Turkish Relation*. Santa Monica, CA: Rand Corporation.
- Eminoğlu, A. (2016). Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 7(15), 88-106.
- Erkmen, S. (2005). 1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği, *Uluslararası İlişkiler*, 2(7), 157-185.
- Hart, C. (2014). *Discourse, Grammar and Ideology Functional and Cognitive Perspectives*, Bloomsbury.
- İnal, M.A. (1995) "Yazılı Basın Haberlerinde 'Yapısal' Yanlılık Sorunu". *Toplum ve Bilim*, 67, 111-134.
- İnal, M. A. (1996). *Haberi Okumak*. Temuçin Yayınları.
- İnceoğlu, Y. (14 Nisan 2011). Nefret suçu insanlık suçu, *Habertürk*. 20 Ağustos 2018 tarihinde <http://www.yasemininceoglu.com/default.aspx?cat=5&Sayfa=6> adresinden erişildi.
- İnceoğlu, Y. ve Sözeri, C. (2012). *Nefret Suçlarında Medyanın Sorumluluğu* : "Ya sev ya terk et ya da.... 20 Ağustos 2018 tarihinde <http://docplayer.biz.tr/23719176-Nefret-suclarinda-medyanin-sorumlulugu-ya-sev-ya-terk-et-ya-da.html> adresinden erişildi. Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.

- Kafaoğlu Büke, A. (21 Ekim 2016). Niccolo Machiavelli'den 'Prens', *Cumhuriyet*, 12. 08. 2018 tarihinde http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kitap/619354/Niccolo_Machiavelli_den_Prens.html adresinden erişildi.
- Karaduman, S. (2017). Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Haber Araştırmalarına Katkısı ve Sunduğu Perspektif, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4(2), Güz, 31-46.
- Keinon, H. (10 Aralık 2017). Netanyahu says Israel will not be lectured to by the likes of Erdogan, *Jerusalem Post*, 12 Ağustos 2018 tarihinde <https://www.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Netanyahu-says-Israel-will-not-be-lectured-to-by-the-likes-of-Erdogan-517620> adresinden erişildi.
- Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi* (t.y.) 12 Ağustos 2018 tarihinde <https://hrantdink.org/tr/asulis/faaliyetler/projeler/medyada-nefret-soylemi/256-medyada-nefret-soyleminin-izlenmesi> adresinden erişildi.
- O'connor, T. (15 Eylül 2017). Turkey tries to scare voters with warning about jews ahead of kurdish referendum, *Newsweek*. 12 Ağustos 2018 tarihinde <https://www.newsweek.com/turkey-fake-news-jews-promote-hate-kurds-iraq-666130> adresinden erişildi.
- Özer, Ö. (2011). *Haber Söylem İdeoloji-Eleştirel Söylem Çözümlemeleri*. Literatürk.
- Özer, Ö. (2015). Teun Adrian Van Dijk Örneğinde Eleştirel Söylem Çözümlemesi. (B. Yıldırım, Ed.), *İletişim Araştırmalarında Yöntemler Uygulama ve Örneklerle* içinde (ss.197-287). Literatürk.
- Özüdoğru, M. (2016). *Eleştirel Söylemden Eleştirel Okumaya*, Anı Yayıncılık.
- Pfeffer, A. (23 Temmuz 2016). The failed coup putsch in Turkey put the last nail in Ataturk's coffin. *Haaretz* 01 Ağustos 2018 tarihinde <https://www.haaretz.com/middle-east-news/turkey/.premium.MAGAZINE-the-failed-putsch-in-turkey-put-the-last-nail-in-ataturk-s-coffin-1.5414456> adresinden erişildi.
- Rosenberg, D. (20 Temmuz 2016). Ego, not Islam, will rule in post-coup Turkey. *Haaretz*, 01. 08. 2018 tarihinde <https://www.haaretz.com/opinion/ego-not-islam-will-rule-in-post-coup-turkey-1.5412607> adresinden erişildi.
- Sancar Üşür, S. (1997). *İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, İmge Kitabevi.
- Sözen, E. (1999). *Söylem Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç, Refleksivite*. Paradigma Yayınları.
- Ulutaş, U. (2016). Diplomatik Normalleşme Türkiye-İsrail İlişkilerini Neler Bekliyor?, *SETA*, Eylül 2016, 167, Turkuvaaz Haberleşme ve Yayıncılık: İstanbul.
- Ünal, S. (2015). *Siber Uzamın Güvenikleştirilmesi Söylemi: Türkiye, ABD ve Avrupa Birliği Örnekleri*, Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Van Dijk, T.A. (1985). *Handbook of Discourse Analysis*. 4 Vols. London: Widdowson Academic Press/Critical Discourse Analysis.
- Van Dijk, T.A. (1988a). *News as Discourse*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Van Dijk, T.A. (1988b). *News Analysis*. Cade Studies of International and National News in the Press. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Van Dijk, T.A. (1989). Structures of Discourse, Structures of Power. *Communication Yearbook*, 12, 18-59.
- Van Dijk, T.A. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis, *Discourse & Society*, 4(2), 249-283.
- Van Dijk T. A. (1995). Aims of Critical Discourse Analysis, *Japanese Discourse*, 1, 17-27.
- Van Dijk, T.A. (2000). New(s) Racism: A Discourse Analytical Approach, Cottle (Der.), *Ethnic Minorities and the Media* içinde (ss.33-49). Milton Keynes: Open University Press.
- Van Dijk, T.A. (2001), Critical Discourse Analysis. (D. Schiffrin, D.Tannen ,Ed.), *Handbook of Discourse Analysis* içinde (ss.352-371).Malden: Blackwell.
- Van Dijk, T.A. (2003), Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım, B. Çoban ve Z. Özarlan, (Haz.) *Söylem ve İdeoloji* içinde (ss.15-100). İstanbul: Su Yayınevi.
- Waldman, A. (17 Temmuz 2016). After Turkey's attempted coup, the witch hunt. *Haaretz*. 01. 08. 2018 tarihinde <https://www.haaretz.com/opinion/.premium-after-turkey-s-attempted-coup-the-witch-hunt-1.5411319> adresinden erişildi.
- Yetim, M. ve Erdağ, R. (2018). Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Söylem Analizi: Revizyonist Söylemin Gelişimi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 79-100.
- Yılmaz, T. (2010). Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze, *Akademik Orta Doğu*, 5(1), 9- 24.
- Yılmaz, M.E. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri, *Akademik Orta Doğu*, 4(2), 49-65.
- Yılmaz, H. (2013). *Siyasal Nefret Söylemi ve Medya Haberden Söyleme Kısa Bir Yolculuk*. Konya: Literatürk.
- Yılmaz, R. (2014). Medya Aracılığı ile Toplumsal Belleğin İnşası, 1. Ulusal Toplumsal Bellek ve Medya Paneli, 14 Ağustos 2018 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/262003974_Medya_Araciligi_ile_Toplumsal_Bellegin_Insaasi adresinden erişildi.

TÜRK İMALAT ŞİRKETLERİNDE PİYASA KATMA DEĞERİNİ (MVA) AÇIKLAYAN EKONOMİK KATMA DEĞER (EVA) MI YOKSA KÂRLILIK MI?

Is The Economic Value Added (EVA) or Profitability Explain the Market Value Added (MVA) of the Turkish Manufacturing Companies?

Gönderim Tarihi: 11.09.2018

Kabul Tarihi: 07.05.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.580589

Emre HORASAN*
Tuncer YILMAZ**

ÖZ: Çalışmanın amacı, hisse senetleri Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören imalat sektöründeki şirketlerin Piyasa Katma Değeri (Market Value Added- MVA)'ni açıklamada Ekonomik Katma Değer (Economic Value Added-EVA)'in mi yoksa kârlılığın mı (kârlılık oranları) daha etkili olduğunu ortaya koymaktır. 2010-2017 döneminde BİST imalat sektöründe işlem gören 180 şirketin 167 tanesinin verilerine ulaşılmıştır. Ancak; verilerin sürekliliği ve yapılan istatistiksel analizlerin geçerliliği açısından 33 şirket analiz kapsamı dışında tutulmuş ve geri kalan 134 şirkete ait veriler analiz kapsamında yer almıştır. Çalışmada şirketlerin 8 yıllık döneme ait verileri kullanarak değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere korelasyon analizi, basit doğrusal regresyon analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Yapılan analizlerde bağımlı değişken olan MVA ile bağımsız değişkenler arasında, brüt kâr marjî hariç olmak üzere, anlamlı bir korelasyon olduğu ve MVA'yı en fazla açıklayan değişkenin de %7,8 (R^2) ile hisse başına kâr olduğu tespit edilmiştir. Çoklu regresyon analizinde ise; bağımsız değişkenlerin MVA'nın %9,5'ini (R^2) açıkladıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Piyasa Katma Değeri (MVA), Ekonomik Katma Değer (EVA), Kârlılık Oranları, Borsa İstanbul (BİST), İmalat Sektörü.

ABSTRACT: The aim of this study is to demonstrate that either the Economic Value Added (EVA) or the profitability (profitability ratios) are more effective in explaining the Market Added Value (MVA) of companies in the manufacturing sector whose stocks are traded in the Borsa Istanbul (BIST). During the 2010-2017 period, 180 companies were traded in the BIST manufacturing sector, but 167 of these companies were reached. However, in terms of

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İşletme Bölümü/Muhasebe Finansman Anabilim Dalı, emrehorasan@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-2575-789X

** Öğr. Gör.i, Kafkas Üniversitesi/Susuz Meslek Yüksekokulu/Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, tcrilymaz@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8956-5814

the continuity of the data and the validity of the statistical analyzes made during the review period, 33 companies were excluded from analysis and the remaining 134 companies were included in the analysis. In the study, correlation analysis, simple linear regression analysis and multiple linear regression analysis were used to determine the relationship between the variables by using the data of 8-years term of the companies. It was determined that there was a significant correlation between the dependent variable MVA, and independent variables, excluding the gross profit margin, and that the maximum explaining variable for MVA was profit per share with 7.8% (R2). In the multiple regression analysis; independent variables accounted for 9.5% (R2) of MVA.

Keywords: Market Value Added (MVA), Economic Value Added (EVA), Profitability Ratios, Borsa Istanbul (BIST), Manufacturing Sector.

GİRİŞ

Yeni bilgi teknolojileri, özellikle internet modern ticari hayatı değiştirmiştir. Son 20 yılda dünyada internet ağlarının hızlı gelişmesi ile e-ticaret piyasası da hızla büyümüştür. E- ticaret; gün boyu uluslararası erişilebilirlik, daha geniş bir mal ve hizmet seçimi ve hız gibi avantajlar sağlamıştır (Meifang vd., 2018: 199). Mal ve hizmet piyasalarında yaşanan bu gelişmeler doğal olarak rekabet koşullarını artırmış ve yatırım alanlarını da çeşitlendirmiştir. Bu alanlarda yaşanan hızlı gelişmeler, finansal piyasa ve kurumların da gelişerek uluslararasılaşmasını ve sermaye piyasalarının etkinleşmesini aynı zamanda modern finans anlayışının da ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Para ve sermaye piyasalarında gerçekleşen işlemlerin çeşitlenmesi ve sermaye hareketlerinin artması koşulu altında etkinliği hızla artan sermaye piyasaları işletmelere tahsis edilen varlık ve kaynakların etkin ve verimli alanlarda kullanımının önemini daha da artırmıştır. Sermayenin uluslararasılaşması ile birlikte ortaya çıkan bu yeni gelişmeler doğrultusunda şirket yöneticileri ve yatırımcılarda değere dayalı yönetim ve yatırım anlayışı daha da önem kazanmıştır.

Günümüz modern finans anlayışında işletmelerin kâr maksimizasyonu birincil amaç olmaktan çıkmış, bunun yerine hisse senetlerinin ve dolayısıyla işletmenin piyasa değerini maksimize etme anlayışı birincil amaç haline gelmiştir. İşletmenin pazar değerini maksimize etme anlayışı, aynı zamanda işletme ortaklarının da servetini en yüksek değere çıkarmak demektir. Bu anlayışa göre; daha çok kâr ya da daha çok satış yapan işletmeler yerine, hisse senedinin cari değerini en fazla artıran işletmeler amaçlarına ulaşmış olur. Günümüzde işletmelerin finansal performansını ölçmek için muhasebe tabanlı (geleneksel) ve değer odaklı (modern) olmak üzere iki farklı ölçüt yöntemi kullanılmaktadır. Muhasebe tabanlı ölçütler genellikle kârlılık oranlarının analizi iken, değer odaklı yöntemler ise işletmenin yarattığı (katma) değeri ölçmede kullanılmaktadır.

Geleneksel muhasebe performans ölçütlerinin hissedar değerini gösterme ve stratejik kararlara yardımcı olma yetersizlikleri nedeniyle; alternatif ve değere odaklanan bir ölçüm olan EVA ve MVA yatırımcılar ve şirketler açısından tanınırlık ve önem kazanmıştır. Ayrıca şirket yöneticilerinin performansı; vizyon, şirket esnekliği, şirket dinamizmi ve kârlılığın ötesinde hissedarların sahip olduğu değeri ne kadar artırdıklarıyla ölçülmektedir. Bir şirketin performans ölçüleri olan EVA ve MVA aynı zamanda şirketi yönetenlerin kaynakları verimli kullanıp kullanmadıklarını saptayan performans ölçümüdür (Şamiloğlu, 2005: 79, 80).

Çalışmada, kullanılan kaynaklara ne kadar katma değer eklendiğini gösteren değer odaklı performans ölçütlerinden EVA ve MVA yöntemleri kullanılırken, geleneksel ölçütlerden; hisse başına kâr (EPS), faaliyet kâr marjı (OPM), esas faaliyet kâr marjı (ROPM), net kâr marjı (NPM), aktif kârlılığı (ROA) özsermaye kârlılığı (ROE), brüt kâr marjı (GPM) ölçütleri kullanılmıştır. Bu çalışmadaki amaç, işletmenin piyasa katma değerini açıklamada ekonomik katma değer mi yoksa kazancın mı daha iyi bir gösterge olduğunu tespit etmektir.

Çalışmada öncelikle MVA yönteminden ve ardından EVA yönteminden bahsedildikten sonra kullanılan kârlılık rasyolarına değinilmiştir. Konuyla ilgili literatür taramasına yer verildikten sonra çalışmanın uygulamasını oluşturan BİST imalat sektörü üzerine istatistiksel bir uygulama yapılmıştır. Sonuç kısmında ise; istatistiksel analizler sonucunda elde edilen bulgular özetlenmiş ve bulgulara ilişkin yorumlara yer verilmiştir.

PIYASA KATMA DEĞERİ (MARKET VALUE ADDED – MVA)

Şirketlerin katma değer yaratıp yaratmadığını tespit etmek için ABD merkezli Stern & Stewart danışmanlık şirket tarafından geliştirilen ve modern performans ölçütleri olarak kabul edilen EVA ve MVA olmak üzere iki temel yaklaşımın söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Stern & Stewart danışmanlık şirketi, şirketlerin ortaklar açısından katma değer yaratıp yaratmadığını tespit etmek için MVA adında bir ölçüt daha tanımlamıştır. MVA ölçütüne göre eğer şirketin ilgili döneme ait piyasadaki toplam değeri şirketin sermaye tutarından fazla ise şirket değer yaratmış, az ise hissedarlar açısından değer kaybetmiştir (Çakıcı, 2008: 67).

MVA yaklaşımı aslında EVA ile ilişkili olarak görülmektedir. EVA, şirkete yatırılan sermayenin piyasa değerini sermaye maliyeti ile kıyaslayan bir ölçümdür. MVA ise; şirketin sermayesinin ve borçlarının toplamının piyasa değeri ile defter değeri arasındaki farka eşittir (Okumuş, 2004: 23).

Şirketin MVA'sı aynı zamanda EVA performans ölçütü ile de açıklanmaktadır. Çünkü MVA bir şirketin gelecekte elde edilecek tüm EVA'larının bugünkü

değerine eşittir. İşletmelerin üst düzey yönetimi, MVA modeli kullanılarak izlenmektedir. EVA ise MVA' dan farklı olarak işletmenin daha küçük birimleri için de hesaplanmaktadır. MVA şirkete yatırılan sermayenin değeri ile piyasa değeri arasındaki farkı ölçer (Berzakova vd., 2015: 321).

MVA'yla ilgili yukarıda yapılan tanımlardan yola çıkılarak aşağıdaki şekilde formülleştirilebilir (Gürbüz ve Ergincan, 2004: 253).

$$\text{MVA} = \text{Piyasa Değeri} - \text{Defter Değeri}$$

$$\text{MVA} = (\text{Toplam Hisse Sayısı} \times \text{Hisse Kapanış Fiyatı}) - (\text{Defter Değeri})$$

EKONOMİK KATMA DEĞER (ECONOMIC VALUE ADDED – EVA)

Ekonomik katma değer gibi değer esaslı planlama yöntemlerinin geliştirilmesinin temel amacı, yatırımcıların bakış açısıyla bir işletmenin sahipleri tarafından işletmeye yatırılan sermayenin gelişiminin ölçülmesidir. EVA olarak bilinen ekonomik katma değer yeni bir performans ölçütü olarak bilinmesine rağmen, aslında eskiden artık kâr (Residual Income-RI) olarak adlandırılan kavramın geliştirilmesiyle ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Buna göre; EVA'nın arkasındaki temel düşünce, işletmeye yatırılan tüm sermayenin getirisinden maliyetini düşükten sonra kalan tutarın maksimize edilmesidir (Çakıcı, 2008: 3-4).

EVA, finansal hayatta kullanılmak üzere Amerika'da kurulmuş olan G. B.Stewart danışmanlık şirketinin 1980'li yıllarda geliştirmiş olduğu bir performans analiz aracıdır. EVA, bir şirketin vergilerden sonraki net faaliyet kârından (NOPAT), bu kârı elde etmek için kullanılan tüm sermayenin maliyetinin çıkarılmasıyla bulunan bir değerdir. (Chambers, 2005: 26).

EVA, şirket hedeflerinin saptanmasında, stratejilerinin geliştirilmesinde, çalışan performansının değerlendirilmesinde, prim ve teşvik mekanizmasında ve dolayısıyla bütçelemeye önemli rol oynamaktadır. Yani, şirketlere ilişkin toplu veya bireysel anlamda performans ölçüm yöntemi olarak kullanılan EVA hesaplanırken, muhasebe raporlarında yer alan bilgilerin yanı sıra, yer almayan bilgiler de kullanılmaktadır (Gökçen, 2004: 106,107).

EVA'nın temel amacı, işletmelerin cari piyasa değeriyle yüksek derecede ilişkisi olan ve iskontolu nakit akımı (Discounted Cash Flow-DCF) değerini ölçmektir. Geleneksel muhasebeye dayalı finansal performans ölçütleri; DCF'yi hesaplamada öz varlıkların maliyetini dikkate almadıkları için kullanılmazlar (Şamiloğlu, 2004: 165). EVA ise; bir şirketin kârlılığını ölçen ve analiz eden geleneksel tutarların ve oranların (örn: vergi sonrası net kâr, net gelir, aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı, hisse başına kazanç vb.) aksine, şirketin artık kârını temel alan bir yöntemdir. EVA, hem borçların maliyetini hem de özvarlıkların

maliyetini dikkate almakta ve ekonomik kâr kavramını ön planda tutmaktadır (Kara, 2005: 5).

EVA kavramı, hissedar değerinin özel menfaatlerinin tarafsız değerlendirmesini yapmak için oluşturulmuştur. EVA; öncelikli olarak hala şirketlerin finansal performanslarını ölçmek olarak bilinir. Ancak,

- Finansal analiz aracı olarak,
- Yönetim ve çalışan teşviklerinin bir aracı olarak,
- Şirket değerlemenin bir aracı olarak da kullanılabilir (Berzakova vd., 2015: 320).

EVA kavramı hesaplamalara özsermaye maliyetini de katarak şirket başarısının sadece şirkette oluşan maliyetleri değil, aynı zamanda yatırılan sermayeye ilişkin maliyetleri de karşılama ve üstüne ne ölçüde kârın mümkün olduğunu ayrıca ölçmektedir. Negatif EVA; bir şirket için tahsis edilen kaynakların değerindeki kayıp anlamına gelirken, pozitif EVA ise; değerdeki artış anlamına gelmektedir. Şirket değerini, başka bir ifadeyle EVA'yı artırmak için yapılması gerekenlerden bazıları şunlardır (Chambers, 2005: 26-27):

- Şirket kaynaklarının daha verimli kullanılması,
- Yatırımlarda katma değer kavramının ön planda tutulması,
- Kullanılmayan sermayenin katma değeri yüksek olabilecek alanlara kaydırılması,
- Varolan sermayenin getirisinin artırılması,
- Sermaye maliyetinden üzerinde getiri sağlayacak yatırımların yapılması,

Çalışmada EVA, işletmenin Vergi Sonrası Net Faaliyet Kârı (Net Operating Profit After Tax -NOPAT), Yatırılan Sermaye (Capital-C), Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti (Weighted Average Cost of Capital-WACC) ve Sermaye Maliyeti (Cost of Capital-COC) ve son olarak Grant'ın kendi çalışmasında EVA'yı hesaplamak için kullandığı formül kullanılarak aşağıda aşama aşama hesaplanmıştır (Grant, 2003: 63).

1. Aşama:

EVA hesaplamasının birinci aşamasında; öncelikle inceleme kapsamında yer alan her şirketin 2010-2017 dönemine ait yıllık Vergi Sonrası Net Faaliyet Kârı (Net Operating Profit After Tax -NOPAT) hesaplanmıştır.

$$\text{NOPAT} = \text{Faaliyet Kârı} \times (1-T) \quad (1)$$

T = Kurumlar vergisi oranı

NOPAT, temel EVA formülasyonunda iki nedenden dolayı kullanılır. Birincisi, bu döneme ilişkin bir ekonomik kazanç, bir şirketin bütün ürün ve hizmetlerinin talep edilmesinden dolayı kâr elde ettiğine (ya da tam tersi bir duruma) ilişkin günümüzde bir hatırlatma görevi görmektedir. NOPAT'ın riski veya belirsizliği, aynı zamanda her firmanın doğal iş riskinin de bir yansımasıdır. İkincisi, çoğu işletmenin ödenmemiş borcunun olması nedeniyle, faiz gideri x kurumlar vergisi oranı formülü ile hesaplanan yıllık ödenmemiş vergi faizlerinden sübvansiyon alırlar. Bu durum zaten sermayenin maliyeti (Cost of Capital-COC) hesaplanmasına yansır (Grant, 2003: 62).

2. Aşama:

İkinci aşamada ilgili inceleme dönemine ait piyasanın beklenen getirisi (R_m) hesaplanmıştır. Piyasadaki beklenen getiri olarak ilgili yılda BİST-100 Endeksi'nin ortalama getirisi alınmıştır (Finansal yatırım araçlarının, t.y.).

$$R_m = (R_{m t} - R_{m t-1}) / R_{m t-1} \quad (2)$$

3. Aşama:

Çalışmada şirketlerin özsermaye maliyetleri Finansal Varlıkları Fiyatlandırma Modeli (Capital Asset Pricing Model-CAPM) formülünden yararlanılarak aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır. Bu model, bir hisse senedinin istenen getiri oranının, risksiz faiz oranı ile sadece çeşitlendirme sonrası geri kalan riski yansıtan risk priminin toplamı olduğu varsayımına dayanır (Demir, 2014: 267). Başka bir deyişle; risksiz faiz oranı ile işletmenin risk primi toplamından oluşmaktadır.

Bu hesaplamada kullanılan risksiz faiz oranı; ilgili yıldaki Devlet İç Borçlanma Senedi (DİBS) ihalelerindeki ortalama faiz oranıdır. Çalışmada, ilgili dönemlere ait yıllık devlet iç borçlanma senetleri faiz oranlarının ortalaması; özsermaye maliyetinin hesaplanmasında kullanılan risksiz faiz oranı olarak alınmıştır (Finansal yatırım araçlarının, t.y.).

Aşağıda yer alan Finansal Varlıkları Fiyatlandırma Modeli (FVFM) Sharpe'in 1964 yılında yayınlamış olduğu makalesine dayanmaktadır (Sharpe, 1964: 432).

$$K_e = R_f + \beta_i (R_m - R_f) \quad (3)$$

K_e = Özsermayenin maliyeti

R_f = Risksiz faiz oranı

R_m = Piyasanın beklenen getirisi

β_i = Hisse senedinin betası

4. Aşama:

Bu aşamada; inceleme kapsamında yer alan her şirketin ilgili döneme ait borçlanma maliyeti hesaplanmıştır. Borçlanma maliyeti, çalışmadaki her yıl için, şirketlerin almış oldukları uzun vadeli ve kısa vadeli finansal borçları ve bankalar tarafından ticari krediler için uygulanan faiz oranlarının ortalaması temel alınarak ve aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmıştır (Bankalarca Açılan Kredilere Uygulanan, t.y.)

$$\text{Vergi Öncesi Borçlanma Maliyeti (K}_b\text{)} = (\text{Kısa Vadeli Finansal Borçlar} \times \text{Kısa Vadeli Ticari Kredi Faiz Oranı} + \text{Uzun Vadeli Finansal Borçlar} \times \text{Uzun Vadeli Ticari Kredi Faiz Oranı}) / (\text{Kısa Vadeli Finansal Borçlar} + \text{Uzun Vadeli Finansal Borçlar}) \quad (4)$$

Bir şirketin sermayesinin maliyetinin hesaplaması yapılırken, şirketin borçlanmasının maliyetinin vergi sonrasındaki tutarı göz önüne alınır. Şirket borçlarının vergi sonrası maliyeti de aşağıdaki formülle hesaplanmıştır:

$$\text{Vergi Sonrası Borçlanma Maliyeti} = K_b \times (1-T)$$

5. Aşama:

Her şirketin ilgili yıla ait ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti (AOSM) ise aşağıdaki formülle hesaplanmıştır:

$$\text{AOSM} = K_{\bar{o}} \times \frac{\bar{o}}{\bar{o}+B} + K_b \times (1 - T) \times \frac{B}{\bar{o}+B} \quad (5)$$

AOSM = Ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti

\bar{o} = Toplam Özsermaye

B = Toplam Borçlar

$K_{\bar{o}}$ = Özsermaye maliyeti

K_b = Borcun vergi öncesi maliyeti

T = Kurumlar vergisi oranı

6. Aşama:

Şirkete yatırılan sermaye ise aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$\text{Yatırılan Sermaye} = \text{Toplamı Varlıklar} - \text{Kısa Vadeli Faizsiz Borçlar} \quad (6)$$

7. Aşama:

Yukarıda yer alan bütün hesaplamalar yapıldıktan sonra artık her bir şirketin EVA'sını aşağıdaki formülü kullanarak hesaplamak mümkündür:

$$\text{EVA} = \text{NOPAT} - (C \times \text{WACC})$$

$$\text{EVA} = \text{NOPAT} - \text{COC} \quad (7)$$

GELENEKSEL PERFORMANS ÖLÇÜTLERİ

Geleneksel performans ölçüm teknikleri, adem-i merkezîyetçi yönetim anlayışının olmadığı, karar almadaki sorumluluğun açıkça tanımlandığı ve devredilmediği dönemlerde geliştirilmiş ve uzun yıllardır örgüt yapılarında aktif olarak kullanılan değerlendirme ölçütleridir. Bu teknikler; işletmenin hedeflediği bütçeye ulaşıp ulaşmadığını, çalışanların işletmenin beklentilerini karşılayıp karşılayamadıklarını ve günümüzün değere dayalı ekonomik sisteminde popülaritesini biraz yitirmiş gelir ve getiri gibi unsurları ölçerler (Ertuğrul, 2009: 22).

Finansal analizde; bir işletmenin geçmişteki finansal performansına bakmak için işletmenin mali tablolarında sunulan verilerden yola çıkılarak yapılan analizlerden biri de kârlılık analizidir. Kârlılık analizi; bir işletmenin yönetici ve sahiplerini, çalışanlarını, devlet ve işletmeye borç veren kredi kuruluşlarını ilgilendirir.

Kârlılık analizinde yer alan oranlar, gerek ortakların işletmeye tahsis ettiği özsermayenin, gerekse borçlanmaya gidilerek temin edilen toplam fonların ne derecede etkin ve kâr getirici şekilde kullanıldığını tespit etmede yararlanılan oranlardır. Kâr, bir işletmenin varlığını sürdürebilmesi için bir araç olmakla beraber, işletme içi kurum ve kuruluşlar için ise bir amaç olabilmektedir (Usta, 2011: 128).

Finans yöneticisinin asıl odaklandığı finansal bilginin işletmenin nakit akışları olmasına rağmen, kârlılık ile nakit akışı arasındaki pozitif ilişki nedeniyle işletmenin kârlılık oranlarının sürekli olarak takip edilmesi gereken oranlar olduğu kabul edilmektedir. Çünkü bir işletmenin faaliyet sonuçlarını somut olarak görmek (bilmek, anlamak) için hangi düzeyde kâr ettiğini bilmemiz gerekmektedir (Gürsoy, 2007: 90). Finansal açıdan; kâr ne kadar yüksekse işletmenin performansının da o düzeyde yüksek olduğu düşünülmektedir. Burada kâr ifadesi; işletmenin gelir tablosunda yer alan Dönem Net Kâr'dır. (Saban ve Erdoğan, 2007: 130).

Çalışmanın uygulama bölümünde; hisse başına kâr (dönem sonu net kâr/toplam hisse sayısı), brüt kâr marjı (brüt kâr/net satışlar), esas faaliyet kâr marjı (esas faaliyet kârı/net satışlar), faaliyet kâr marjı (faaliyet kârı/net satışlar), net kâr marjı (dönem sonu net kâr/net satışlar), aktif kârlılık (dönem sonu net kâr/toplam aktifler) ve özsermaye kârlılığı (dönem sonu net kâr/toplam özsermaye) olmak üzere yedi farklı muhasebe temelli kârlılık rasyosu kullanılmıştır.

Sonuç olarak, muhasebe temelli geleneksel ölçütler ile değer odaklı finansal ölçütler içerdikleri bilgi miktarı açısından farklıdır. Geleneksel ölçütler, özel amaçlarla kullanıldığında işletme yöneticilerini doğru sonuçlara götürebilir-

ler. Fakat işletmenin tümünün, farklı birimlerin, çalışanların veya teşvik sisteminin performansının ölçülmesinde yetersiz kalmaktadırlar. Ancak işletmenin tamamının veya bir biriminin performansının ölçülmesi söz konusu olduğu zaman kullanılacak performans ölçütü, işletmenin performansına ilişkin tüm unsurlara ait bilgileri içinde barındırmalıdır. Değeri esas alan modern performans ölçütleri; geleneksel ölçütlerin, işletmelerin ekonomik anlamdaki gerçek performanslarını göstermeleri için düzenlenmesi ve geleneksel ölçütlere gerekli yeni bilgilerin ilave edilmesidir (Ertuğrul, 2009: 25). Birçok faydalı özelliğiyle modern veya başka bir ifade ile değer odaklı performans ölçüm yöntemlerinin ortaya çıkması geleneksel performans ölçüm yöntemlerinin işletmelerde kullanılmaması veya dikkate alınmaması anlamına gelmemektedir. Geleneksel ölçütlerin olumsuz yönleri olmasına rağmen bazı işletme yapılarında kullanılması yönünde hâlâ geçerliliğini koruduğunu söylemek mümkündür.

LİTERATÜR TARAMASI

Yapılan literatür taramasında yurtiçinde ve yurt dışında alanla ilgili yapılan bazı çalışmalara ve özet sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

Stewart (1991); ABD’de 1000 üretim işletmesi içinden seçilen 613 işletmenin EVA ve MVA ortalama değerleri ve değerlerdeki değişim verilerini kullanarak yaptığı analizde EVA ile MVA arasında (hem ortalama değerler ham de değerlerdeki değişimler açısından) çok güçlü bir korelasyon olduğu ve EVA ölçütünün MVA’daki değişimin %97’sini açıkladığını tespit etmiştir. Değerlerdeki değişimler arasındaki ilişki, ortalama değerler arasındaki ilişkiden daha güçlü çıkmıştır. Bununla birlikte; negatif EVA ve negatif MVA arasında korelasyon bulunamamıştır (Koyuncu, 2010: 130-131; Birkan, 2015: 179-180; de Wet, 2005: 4).

Stern (1993) kurumsal performansın temel faaliyet ölçüsünün geleneksel muhasebe ölçütleri yerine EVA olduğunu ileri sürmüştür. Çalışmada ele alınan işletmelerde, MVA’ların geleneksel muhasebe ölçütleri ile (%9 - %25 arası) düşük korelasyona sahip olduğunu ve fakat EVA’nın, MVA ile %50 korelasyona sahip olduğu bulunmuştur. Çalışmada analizde yer alan finansal performans göstergeleri ile MVA arasındaki korelasyonlar (r^2) şöyledir: EVA %50, ROE %25, Nakit Akışlarındaki Büyüme %22, EPS’deki Büyüme %18, Varlıklardaki Büyüme %18, Temettüplerdeki Büyüme %16, Satışlardaki Büyüme %9 (de Wet, 2005: 4-5; Altat, 2016: 156).

Biddle vd. (1997), 773 firmanın 1983-1994 dönemine ait verileri ile Piyasa Ayarlı Getiriyi (Market Adjusted Return - MAR) bağımlı değişken ve Faaliyetlerden Nakit Akışı (CFO), Olağandışı Kalemler Öncesi Net Gelir (EBEI), Artık Kâr (RI) ve Ekonomik Katma Değeri (EVA) bağımsız değişken olarak analizler yapmışlardır. Korelasyon analizinde; bağımlı değişken (MAR) ile bağımsız değiş-

kenler arasında sırasıyla %24,7, %15,3, %15,5 ve %13,8 pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Yapılan regresyon analizinde ise Piyasa Ayarlı Getiriyi açıklama oranları (r^2); EBEI %9, EVA %5,1, RI %6,2 ve CFO %2,4 olarak çıkmıştır (Biddle vd., 1997: 311-316).

Erdoğan vd., (2000) 123 İMKB şirketinin 1993-1998 dönemine ait verileri ile ekonomik kârın hesaplanmasında; EVA, MVA ve SVA yı değişken olarak kullanmışlardır. 1993-1998 yılları arasında hemen hemen tüm şirketlerin EVA'ları negatif çıktığından; şirketlerin makroekonomik anlamda hiçbir ekonomik katma değer yaratamadıkları tespit edilmiştir (Erdoğan vd. 2000: 61,69).

Şamiloğlu (2004); İMKB (İstanbul Menkul Kıymetler Borsası)'de faaliyet gösteren 184 şirketin 1995-2002 dönemine ait yıllık verilerini kullanarak EVA ile MVA arasında bir ilişki olup olmadığını incelemiştir. Araştırmada ortaya çıkan bulgulara göre; 1995 – 2000 yıllarında EVA'nın MVA'yı açıklama oranları sırasıyla %28,2, %38,5, %39,7, %10,2, %31,5 ve %11,8 olarak saptanırken ve 2001 ve 2002 yıllarında EVA'nın ve MVA'nın anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır (Şamiloğlu, 2004: 168, 172).

Şamiloğlu (2005) İMKB'de işlem gören 132 imalat şirketinin 1996-2002 yıllarındaki verileri ile yaptığı çalışmada hisse başına getiri ile hisse başına MVA, yatırılan sermaye, defter değeri / piyasa değeri, EPD ve K(+)/F arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın bulgularına göre şirketlerin; hisse başına getirilerinin varyansının % 14,7'si betaları ile, % 9,9'u yatırılan sermayeleri ile açıklanırken, Hisse Başına MVA, DD/PD, EPD ve K(+)/F değişkenlerinin hisse başına getirilerin varyansının açıklanmasında önemli bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Ancak Hisse Başına MVA ile diğer bağımsız değişkenlerin etkileri aynı anda analize dahil edildiğinde, yüksek MVA'sı olan şirketlerin hisse başına ortalama getirilerinin de yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir (Şamiloğlu, 2005: 82, 87).

Yıldırım (2005) çalışmasında; 1997-2002 yıllarında İMKB 100 endeksinde yer alan sanayi şirketlerinin hisse başına EVA, hisse başına MVA, ROE, ROA ve EPS değerlerinin hisse senedi getirileri açıklama gücünü tespit etmek için yaptığı incelemede, 1997-2002 döneminde sanayi şirketlerinin hiçbirinin ekonomik katma değer oluşturamadıkları sonucu elde edilmiştir. Çalışmada; 17 şirketin, incelemeye konu olan dönemin tamamında, negatif EVA değerleri elde ettikleri, 11 işletmenin ise MVA oluşturduğu saptanmıştır. EVA'nın ve MVA'nın birlikte hisse senedi getirilerinin %7,9'unu, ROA'nın ve EPS'nin ise birlikte hisse senedi getirilerinin %5,2'sini açıkladıkları ve ROE ile hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişkinin var olmadığı bulunmuştur. Aynı ayrı yapılan analizde ise EVA ve EPS ile getiri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamış, diğer değişkenlerin ise getirinin ROA %42'sini, ROE %1,1'ini, MVA ise %6,4'ünü açıklamakta olduğu saptanmıştır (Yıldırım, 2005: 225,237,238).

Visaltanachoti vd. (2008); ABD firmalarının 2003-2005 dönemine ait verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında hisse senedi getirilerini açıklamada değer odaklı ölçüt olarak EVA'yı, muhasebe tabanlı ölçüt olarak; faiz ve vergi öncesi kârı (Earnings Before Interest, Taxes-EBIT), faaliyetlerden sağlanan nakit akışlarını (Cash Flow From Operations-CFO) ve artık kârı (Residual Income-RI) kullanmışlardır. Çalışmada ortaya çıkan sonuçlara göre muhasebe tabanlı ölçütlerinin hisse senedi getirilerini EVA'dan daha fazla açıkladığı tespit edilmiştir (Visaltanachoti vd., 2008: 39).

Kumar ve Sharma (2011) 2000-2008 dönemine ait Hindistan borsasında işlem gören ve finans dışı sektörde faaliyet gösteren 97 tane şirket üzerine yaptıkları çalışmada; EVA'nın geleneksel performans ölççeklerine göre MVA'yı daha iyi açıklayıp açıklayamadığını incelemişlerdir. Çalışmada; EVA, NOPAT, ROCE (yatırılan sermayenin kârlılığı), RONW (vergi sonrası net kâr), EPS ve OCF (faaliyetlerden sağlanan nakit akışları) bağımsız değişken, MVA bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, MVA ile EVA arasında %48,3, RONW %39,6, NOPAT %67,5, ROCE %33,6, EPS %7,5 ve OCF ile %56,7 anlamlı ve pozitif yönlü bir korelasyon çıkmıştır. MVA'yı açıklama oranı (R^2) ise sırasıyla %23,30, %15,68, %45,55, %11,30, %5,6, %32,16 çıkmıştır. NOPAT'ın ve OCF'nin, MVA'yı EVA'dan daha iyi açıkladığı görülmüştür. Ayrıca; EVA hariç diğer değişkenlerin tamamı analize dahil edildiğinde MVA'nın %65,3'ünü, EVA dahil edildiğinde ise %67,4'ünü açıkladığı tespit edilmiştir (Kumar and Sharma, 2011: 87, 89, 91).

Hajiabbasi vd. (2012) 2007-2011 yılları arasında Tahran borsasına kayıtlı 76 firma üzerine yaptıkları çalışmada; EVA, MVA, REVA (Refined Economic Value Added), SVA (Shareholder Value Added), CSV (Created Shareholder Value), CVA (Cash Value Added), ROA, ROE, CFO ve EPS değişkenleri ile hisse başına getiri SR (Shareholder Return) arasındaki ilişki ele almışlardır. Araştırma sonunda SR ile CSV arasında %95,6, ROA ile %9,3 anlamlı (Sig.<0,05) bir korelasyon çıkarken, diğer değişkenler ile arasında anlamlı bir korelasyon çıkmamıştır. Kurulan regresyon modelinde ise CSV ve ROA, SR'nin %85,2'sini açıkladıkları tespit edilmiştir (Hajiabbasi vd., 2012: 517-520) .

Quintiliani (2018), çalışmasında 2010-2015 döneminde İtalya borsasında faaliyet gösteren Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme (KOBİ)'nin verilerini kullanarak MVA ile hisseder değeri ve formal stratejik planlamanın varlığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada ortaya çıkan bazı sonuçlar kısaca özetlenecek olursa; MVA'nın REVA ile %61,8, EVA ile %50,9, CFEGR ile %40,1, DPS ile %36,8, RI ile %32, ReOI ile %29, NOA ile %28,5 oranında korelasyona sahip oldukları bulunmuştur. Ayrıca bu değişkenlerin sırasıyla MVA'yı %41,5, %12,5, %10,4, %10,2, %,9,9, %8,7 ve %7,9 oranlarında (R^2) anlamlı olarak açıkladıkları sonucu elde edilmiştir (Quintiliani, 2018: 123-126).

BİST İMALAT SEKTÖRÜNDEKİ ŞİRKETLER ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın bu bölümünde, BİST’de işlem gören ve verileri 2010 – 2017 döneminde süreklilik gösteren imalat sektöründeki şirketlerin MVA’ları ile şirketlerin EVA’ları ve kârlılık ölçekleri arasındaki ilişkiyi incelemek için iki farklı analiz yapılmıştır. Yapılan analizler; 2010-2017 dönemi için yıllar itibariyle basit doğrusal regresyon ve yine aynı dönemler itibariyle değişkenlerin arasındaki ilişkileri yönünü ve MVA’yı açıklamadaki güçlerini saptamak üzere yapılan pearson korelasyonu ve çoklu doğrusal regresyon analizleridir. Bu araştırmada yapılan analizler için SPSS 18.0 paket programı kullanılmıştır.

Aşağıda şirketlerin 2010-2017 dönemi için yıllar itibariyle yapılan, pearson korelasyonu (%95 güven aralığında) ile basit ve çoklu doğrusal regresyon analizlerine ilişkin bulgular ve bu bulgulara ait yorumlar yer almaktadır. Çalışmada yer alan değişkenlerin hesaplanma biçimleri yukarıda yer alan ilgili bölümlerde detaylı olarak sunulduğundan bu bölümde tekrar edilmemiştir.

Tablo 1’de çalışmada yer alan değişkenler ile bunların temin edildiği kaynaklar ve analizlerde kullanılan kısaltma biçimleri yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırmada Yer Alan Değişkenler, Gösterimi ve Veri Kaynakları

Değişkenler	Kısaltma	Kaynaklar
Piyasa Katma Değeri (Bağımlı Değişken)	MVA	Finnet elektronik yayıncılık
Ekonomik Katma Değer (Bağımsız Değişken)	EVA	Finnet elektronik yayıncılık
Hisse başına kâr (Bağımsız Değişken)	EPS	Finnet elektronik yayıncılık
Faaliyet kâr marjı (Bağımsız Değişken)	OPM	Finnet elektronik yayıncılık
Esas faaliyet kâr marjı (Bağımsız Değişken)	ROPM	Finnet elektronik yayıncılık
Net kâr marjı (Bağımsız Değişken)	NPM	Finnet elektronik yayıncılık
Aktif kârlılık (Bağımsız Değişken)	ROA	Finnet elektronik yayıncılık
Özsermaye kârlılığı (Bağımsız Değişken)	ROE	Finnet elektronik yayıncılık
Brüt kâr marjı (Bağımsız Değişken)	GPM	Finnet elektronik yayıncılık
Piyasanın beklenen getirisi	R_m	Finnet elektronik yayıncılık
Devlet iç borçlanma senetleri faiz oranları	DİBS	Türkiye İstatistik Kurumu
Ticari kredi faiz oranları	TKFO	TC Merkez Bankası

Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmada doğruluğu sınanan sekiz adet hipotez mevcuttur. Bu hipotezler aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

H_1 = EVA ile MVA arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_2 = Hisse başına kâr (EPS) ile MVA arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_3 = Faaliyet kâr marjı (OPM) ile MVA arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_4 = Esas kaaliyet kâr marjı (ROPM) ile MVA arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_5 = Net kâr marjı (NPM) ile MVA arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_6 = Aktif kâr marjı (ROA) ile MVA arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_7 = Özsermaye kâr marjı (ROE) ile MVA arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_8 = Brüt kâr marjı (GPM) ile MVA arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmanın Bulguları

Bu değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiksel sonuçlar aşağıda yer alan Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler Tablosu

Değişkenler	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
MVA	-1.009.656.060	2.388.318.980	106.726.635	316.385.945
EVA	-2.422.803.150	1.436.733.704	-26.872.278	232.562.964
EPS	-3,68	3,97	0,31	0,84
OPM	-3,92	6,57	0,43	1,02
ROPM	-1,41	0,76	0,06	0,14
NPM	-1,67	0,98	0,02	0,17
ROA	-1,00	1,31	0,03	0,12
ROE	-2,93	2,19	0,03	0,37
GPM	-223,13	123,38	2,32	17,57

Tablo 2'de elde edilen sonuçlara göre 2010-2017 döneminde şirketlere ilişkin değişkenlerin ortalamaları MVA 106.385.945, EVA -26.872.278, hisse başına kâr 0,31, faaliyet kâr marjı 0,43, esas faaliyet kar mârjı 0,6, net kar mârjı 0,02, aktif kârlılık 0,03, özsermaye kârlılığı 0,03 ve brüt kâr marjı 2,32 olarak tespit edilmiştir. Bu tablodan yola çıkarak 2010-2017 döneminde imalat şirketlerinin ekonomik katma değer açısından performanslarının genel olarak iyi olmadığını söylemek mümkündür. Ayrıca 2010'da 96, 2011'de 76, 2012'de 48, 2013'te 94, 2014'de 55, 2015'de 99, 2016'da 45, 2017'de 96 işletmenin EVA'sı negatif çıkmıştır. Aynı yıllara ait MVA'sı negatif çıkan şirket sayıları ise, 2010'da 50, 2011'da 64, 2012'de 54, 2013'te 62, 2014'de 45, 2015'de 52, 2016'da 45 ve 2017'de 35'tir. Diğer bir ifadeyle; bu işlemlerin ekonomik anlamda ve piyasa anlamında katma değer yaratmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 3: Değişkenlere Ait Korelasyon Tablosu

	MVA	EVA	EPS	OPM	ROPM	NPM	ROA	ROE	GPM
MVA	1								
EVA	-,076*	1							
EPS	,280**	-,101**	1						
OPM	-,088**	,263**	-,135**	1					
ROPM	,168**	-0,040	,390**	-,164**	1				
NPM	,122**	-0,06	,480**	-,142**	,735**	1			
ROA	,153**	-0,040	,542**	-0,052	,493**	,774**	1		
ROE	,126**	0,000	,334**	-0,049	,203**	,306**	,407**	1	
GPM	-0,020	-0,040	,061*	0,011	0,015	0,033	0,052	0,057	1

Not: * = 0,05, ** = 0,01 düzeyinde anlamlılığı ifade eder.

2010-2017 dönemine ait değişkenler arasında yapılan korelasyon analizinde Tablo 3'te elde edilen sonuçlara göre;

MVA ile EVA arasında %7,6 ile negatif yönlü çok zayıf düzeyde, hisse başına kâr ile %28 ile pozitif yönlü zayıf düzeyde, faaliyet kâr marjı ile %8,8 negatif yönlü çok zayıf düzeyde, esas faaliyet kâr marjı ile %16,8 ile pozitif yönlü çok zayıf düzeyde, net kâr marjı ile %12,2 ile pozitif yönlü çok zayıf düzeyde, aktif kârlılık ile %15,3 ile pozitif yönlü çok zayıf düzeyde, özsermaye kârlılığı ile %12,6 ile pozitif yönlü çok zayıf düzeyde ve anlamlı (Sig < 0,05) bir ilişki tespit edilirken, Brüt kâr marjı ile arasındaki ilişki ise anlamlı bulunmamıştır (p > 0,05). Korelasyon analizinde elde edilen bu sonuçlardan dolayı H₀ hipotezi red edilirken, diğer hipotezler ise kabul edilmiştir.

MVA'nın bağımlı diğer değişkenlerin ise bağımsız değişken olarak yer aldığı basit doğrusal regresyon analizine ait tablolar ve elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4: Basit Doğrusal Regresyon Analizi Özeti

Değişkenler	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	Sig.
EVA - MVA	,076	,006	,005	6,154	,013*
EPS - MVA	,280	,078	,077	90,8776	,000*
OPM - MVA	,088	,008	,007	8,272	,004*
ROPM - MVA	,168	,028	,027	30,931	,000*
NPM - MVA	,122	,015	,014	16,252	,000*
ROA - MVA	,153	,023	,023	25,670	,000*
ROE - MVA	,126	,016	,015	17,143	,000*

Not: * = <0,05 olduğu ifade etmektedir.

Basit doğrusal regresyon analizi özet tablosunda yer alan veriler göre bağımsız değişken olan EVA bağımlı değişken olan MVA'nın %0,6'sını, hisse başına kâr %7,8'ini, faaliyet kâr marjı %0,8'ini, esas faaliyet kâr marjı %2,8'ini, net kâr marjı %15'ini, aktif kârlılık %2,3'ünü, özsermaye kârlılığı %1,6'sını anlamlı (Sig<0,05) olarak açıklamaktadır. MVA'yı anlamlı açıkladıkları tespit edilen bu değişkenlerin açıklama güçlerinin (R^2) istatistiksel olarak oldukça düşük olduğunu söylemek mümkündür. Tablo 3'te verilen korelasyon katsayılarında görüldüğü üzere brüt kâr marjı ile MVA arasındaki korelasyon katsayısı anlamlı çıkmamıştı (Sig.<0,05). Bundan dolayı aşağıda yer verilen regresyon analizlerine brüt kâr marjı değişkeni dâhil edilmemiştir.

Tablo 4'de bağılı değişken olan MVA ile bağımsız değişkenler arasında kurulan 8 tane regresyon modeli ve onlara ait katsayıları yer almaktadır.

Tablo 5: Basit Doğrusal Regresyon Analizi Parametre Katsayıları Tablosu

Değişkenler	Sabit Katsayı (β)	Beta	t	Sig.	İlişki Durumu	Regresyon Modeli
MVA	103.962.049		10,713	,013*	Kabul	MVA = $\beta_0 + \beta_1$ EVA + ϵ
EVA	-0,103	-,076	-2,481			
MVA	74.204.605		7,504	,000*	Kabul	MVA = $\beta_0 + \beta_1$ EPS + ϵ
EPS	105.888.606	,2798	9,5330			
MVA	105.888.606		11,333	,004*	Kabul	MVA = $\beta_0 + \beta_1$ OPM + ϵ
OPM	-27.185.988	-,0876	-2,8761			
MVA	118.325.203		8,117	,000*	Kabul	MVA = $\beta_0 + \beta_1$ ROPM + ϵ
ROPM	369.513.503	,168	5,562			
MVA	101.408.901		10,470	,000*	Kabul	MVA = $\beta_0 + \beta_1$ NPM + ϵ
NPM	225.233.153	,122	4,031			
MVA	95.251.445		9,701	,000*	Kabul	MVA = $\beta_0 + \beta_1$ ROA + ϵ
ROA	401.471.278	,153	5,067			
MVA	103.775.539		10,790	,000*	Kabul	MVA = $\beta_0 + \beta_1$ ROE + ϵ
ROE	106.349.480	,126	4,140			

Tablo 5'de yer alan istatistiksel sonuçlara göre Beta değerlerine bakıldığında bağımsız değişken olan EVA'daki değişimin MVA'yı negatif yönde düşük düzeyde etkilediği, hisse başına kârdaki değişimin MVA üzerinde pozitif yönde en yüksek etkiye sahip olduğu, faaliyet kâr marjındaki değişimin MVA'yı yine negatif yönde düşük düzeyde etkilediği, esas faaliyet kâr marjındaki ve net kâr marjındaki değişimin MVA'yı pozitif yönlü ve aynı oranlarda etkilediği, aktif kârlılıktaki özsermaye kârlılığındaki değişimlerin de MVA'yı yine pozitif yönde düşük düzeylerde etkilediği %95 anlamlılık düzeyinde (Sig.<0,05) görülmüştür.

Tek bağımlı değişken olan MVA ile diğer bütün bağımsız değişkenlerin birlikte analize tabi tutulduğu çoklu doğrusal regresyon analizine ait istatistiksel sonuçlar ve onlara ait yorumlara ise aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6: Çoklu Regresyon Analizi Özeti

R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	Sig.	Durbin-Watson
,308	,095	,089	15,901	,000	1,988

Bütün bağımsız değişkenlerin dâhil edildiği çoklu regresyon modelinde elde edilen bulgulara göre bağımlı değişken olan MVA'nın %9,5'i (R²) açıklanmaktadır. Tablo 6'da yer alan Sig. değeri 0,05'ten küçük çıktığı için kurulan çoklu regresyon modelinin anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Bağımsız değişkenlerin MVA'yı açıklama güçleri olan R² değerinin düşük olduğu, Durbin-Watson test istatistik değeri ile modelde oto korelasyon olmadığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda Durbin-Watson değeri 1,5 – 2,5 aralığında olduğu zaman olumlu kabul edilmektedir. Çoklu regresyon analizinde bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait elde edilen parametre katsayıları Tablo 7'de sunulmuştur. Regresyon modeli ise aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

$$MVA = \beta_0 + \beta_1 EVA + \beta_2 EPS + \beta_3 OPM + \beta_4 ROPM + \beta_5 NPM + \beta_6 ROA + \beta_7 ROE + \varepsilon$$

Tablo 7: Çoklu Regresyon Analizi Parametre Katsayıları Tablosu

Değişkenler	Sabit Katsayı (β)	Beta	t	Sig.	VIF	İlişki Durumu
MVA	62.538.234	-	5,226	,000	-	-
EVA	94.751.470	,250	6,979	,000*	1,513	Kabul
EPS	-11.656.285	-,038	-1,217	,224	1,119	Red
OPM	342.587.215	,155	3,523	,000*	2,287	Kabul
ROPM	-324.415.532	-,176	-2,925	,004*	4,264	Kabul
NPM	150.452.546	,057	1,123	,262	3,067	Red
ROA	33.254.329	,039	1,214	,225	1,229	Red
ROE	-,570	-,042	-1,376	,169	1,082	Red

MVA'nın bağımlı olduğu brüt kâr marjı hariç diğer değişkenlerin bağımsız değişken olarak yer aldığı çoklu regresyon analizine ait parametre katsayıları tablosunda ulaşılan istatistiksel sonuçlarına göre, EVA, faaliyet kâr marjı, ve esas faaliyet kâr marjı MVA'yı (Sig.<0,05) etkilemektedir. Tabloda yer alan beta katsayılarına bakıldığında; EVA ve faaliyet kâr marjı değişkelerinin MVA'ya etkileri pozitif iken, esas faaliyet kâr marjının etkisi ise negatiftir. Diğer bağımsız değişkenlerin etkilerinin ise olmadığı (Sig > 0,05) ortaya çıkmıştır. Elde edilen bu sonuçlardan dolayı H₁, H₂, ve H₃ hipotezleri çoklu regresyon analizinde kabul edilirken, diğer hipotezler ise red edilmiştir. Tabloda yer verilen VIF istatistik değeri ise bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığını göstermektedir.

SONUÇ

Günümüz işletmelerinde, en yüksek kârı amaç edinen geleneksel tarzdaki yönetim anlayışı hissedar değerini devamlı daha yükseğe çıkarmayı amaçlayan değere dayalı yönetim anlayışına evrilmiştir. İşletme amaçlarında yaşanan bu değişim; bu amaçları gerçekleştirme ve ulaşma derecesini ölçmekte kullanılacak yöntem ve ölçütlerin de geliştirilmesini beraberinde getirmiştir. İşletmenin faaliyetleri, piyasa değeri ve performans ölçümünün gerçeğe uygun bir şekilde hesaplanması ve paydaşların servetindeki dönemsel değişimlerin doğru hesaplanması çok önem kazandığından; yatırımcılar ve hissedarlar, işletmelerin finansal performanslarını ölçmek için bir takım performans değerlendirme ölçütlerinden yararlanmak durumundadır.

Bu ölçütlerden muhasebe tabanlı olanlar, bilanço ve gelir tablosunda yer alan verileri kullanarak değerlendirilmektedirler. Fakat halka açık olan işletmeleri değerlendirmek söz konusu olduğunda; hem muhasebe verilerinin ve hem de piyasa verilerinin kullanılarak ölçüm yapıldığı değer odaklı yaklaşımlar da ön plana çıkmaktadır.

Çalışmada; BİST imalat sektöründe faaliyet gösteren ve 2010-2017 döneminde verileri süreklilik arz eden 134 şirketin 8 yıllık finansal verileri yer almaktadır. MVA'yı açıklamada anahtar performans ölçütünün kârlılık oranları mı yoksa EVA ölçütü mü olduğunu tespit etmek için yapılan istatistiksel analizlerde ortaya çıkan sonuçları kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

Şirketlerin 8 yıllık EVA ortalamaları negatif çıkarken MVA ile kârlılık oranlarının inceleme dönemine ait ortalamaları ise pozitif çıkmıştır. Buna göre; BİST imalat sektöründeki işletmelerin ekonomik anlamda katma değer yaratma güçlerinin (ortalama olarak) kötü olduğu söylenebilir. Yani; işletmelerin ana faaliyetlerinden elde ettikleri kâr (vergi düşüldükten sonra) sermayelerinin maliyetinin altında kalmaktadır. Başka bir deyişle; yatırılan sermayeler verimli bir şekilde yönetilememiştir.

Değişkenler arasında kurulan korelasyona göre; brüt kâr marjı ile MVA arasındaki ilişki anlamsız, EVA ve faaliyet kâr marjı ile negatif yönlü anlamlı, diğer muhasebe tabanlı ölçütlerde ise pozitif yönlü anlamlı fakat çok zayıf korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; brüt kâr marjının MVA üzerinde anlamlı sayılabilecek bir etkisi bulunmamakla beraber, EVA ve faaliyet kâr marjı arttıkça MVA'ya ters yönde bir etki yapmaktadırlar. Aslında EVA'nın pozitif oluşu işletmenin sermayesinin etkin bir şekilde yönetildiğinin ifadesidir. Bu nedenle EVA arttıkça MVA'ya da pozitif yönlü bir etki yapması beklenirken analiz sonucunda negatif etki görülmüştür. Bunun da BİST'in yapılan çalışmalara göre etkin bir piyasa olmaması ile ilişkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca ana-

liz sonucunda muhasebe tabanlı ölçütlerle pozitif yönlü ilişki çıkması; kârlılık ile MVA arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ilişkinin zayıf olması piyasanın etkinliğinden kaynaklanabilir.

Basit doğrusal regresyon analizinde muhasebe temelli ölçütlerin MVA'yı EVA'dan daha fazla açıkladıkları, en yüksek R^2 ilişkisine sahip değişken hisse başına kâr olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, MVA'yı en iyi açıklayan değişkenin hisse başına kâr olduğu görülmektedir. Hisse başına kârdan sonra esas faaliyet kâr marjının ve aktif kârlılığının MVA'yı açıklayan değişkenler olduğu ama her üç değişkenin de açıklayıcılığının zayıf düzeyde olduğu saptanmıştır.

Çoklu regresyon analizinde yani bütün değişkenler aynı anda modele katıldığında ise; EVA'nın, faaliyet kâr marjının, ve esas faaliyet kâr marjının MVA'yı zayıf düzeyde fakat anlamlı olarak açıkladıkları ortaya çıkmıştır. Ancak bu üç değişken içerisinde EVA'nın ve faaliyet kâr marjının, MVA'ya pozitif yönde etki ettiği görülürken; esas faaliyet kâr marjının negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, gerek literatür kısmında özetlenen çalışmaların sonuçları gerekse bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlar dikkate alındığında EVA'nın, MVA'yı açıklamada muhasebe tabanlı ölçütlerden daha iyi bir performans göstermediği ve zayıf bir ölçüt olduğu söylenebilir. Dolayısıyla; geleneksel ölçütlerin açıklama gücünün yeni yaklaşımlara göre bariz olmayacak şekilde daha iyi olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi olarak da; sermaye piyasalarının oynaklığı, manipülasyonlara açık olması, ülke piyasalarının az gelişmesi, şeffaflığın az olması, etkin veya yarı etkin bir piyasa olmaması ve denetimin yetersiz olması gibi olumsuz etkenler söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Altaf, N. (2016). Economic Value Added or Earnings: What Explains Market Value in Indian Firms?. *Future Business Journal*, 2 (2), 152-166.
- Berzakova, V., Bartosova, V. ve Kıcıova, E. (2015). Modification of EVA İn Value Based Management, *4th World Conference On Business, Economics And Management (WCBEM), Procedia Economics And Finance* 26, (317-324).
- Biddle, G. C., Bowen, R. M. Ve Wallace, J. S. (1997). Does EVA Beat Earnings? Evidence on Associations with Stock Returns and Firm Values. *Journal of Accounting and Economics*, 24 (3), 301-336.
- Birkan, R. (2015). *Finansal Performansın Ölçülmesinde Ekonomik Katma Değer ve Bankacılık Sektöründe Piyasa Değeri İle İlişkisinin Analizi (2004-2013 Borsa İstanbul Uygulaması)*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi S.B.E. İşletme Anabilim Dalı Muhasebe-Finansman Bilim Dalı, Ankara.
- Chambers, N. (2005). *Firma Değerlemesi*. (1. Bs.). İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Çakıcı, C. (2008). *Ekonomik Katma Değer (EVA) Yaklaşımı*. (1.Bs.). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- De Wet, JHvH. (2015). EVA Versus Traditional Accounting Measures of Performance as Drivers of Shareholder Value – A Comparative Analysis. *Meditari Accountancy Research*, 13 (2), 13-16.
- Erdoğan, O., Berk, N., ve Katırcıoğlu, E. (2000). The Economic Profit Approach in Firm Performance Measurement. *Russian and East European Finance and Trade*, 36 (5), 54-74.
- Ertuğrul, M. (2009). Finansal Performans Ölçümünde Dönüşümlerin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 19-46.
- Gökçen, G. (2004). Ekonomik Katma Değer. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 24, 105-109.
- Grant, J. L. (2003). *Foundations Of Economic Value Added*. (Second Edition). Hoboken, New Jersey, USA: John Wiley & Sons.
- Gürbüz, A. O. ve Ergincan, Y.. (2004). Şirket Değerlemesi: Klasik ve Modern Yaklaşımlar. (1.Bs.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Gürsoy, C. T. (2007). *Finansal Yönetim İlkeleri*. (1.Bs.). İstanbul: Doğu Üniversitesi Yayınları.
- Hajiabbasi, M., Kaviani, M., Largani, N. S., Largani, M. S., ve Montazeri, H. (2012). Comparison of Information Content Value Creation Measures Accounting Measures in Predicting the Shareholder Return Evidence from Iran Stock Exchange. *ARPN Journal of Science and Technology*, 2 (5), 517-521.

- Kara, H. (2005). *Katma Değer Yaratmaya Dayalı Finansal Performans Ölçütü Olarak EVA, İMKB Şirketleri Üzerine Bir Uygulama*. (1.Bs.). İstanbul: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Koyuncu, B. (2010). *Değere Dayalı ve Geleneksel Finansal Performans Ölçütlerinin Karşılaştırmalı Analizi: İMKB’de Bir Uygulama*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E. İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Kumar, S. ve Sharma, A.K. (2011). Further Evidence on Relative and Incremental Information Content of EVA and Traditional Performance Measures from Select Indian Companies. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 9(2), 104-118.
- Meifang, Y., He, D. Xianrong, Z. Ve Xiaobo, X. (2018). Impact of Payment Technology Innovations on the Traditional Financial Industry: A Focus on China, *Technological Forecasting & Social Change*, 135, 199-207.
- Okumuş, H. Ş. (2004). *Ekonomik Katma Değer ve Piyasa Performansı*. (1.Bs.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Quintiliani, A. (2018). The Relationship Between the Market Value Added of SMEs Listed on AIM Italia and Internal Measures of Value Creation: The Role of Corporate Strategic Planning. *International Journal of Financial Research*, 9 (1), 121-131.
- Saban, M. ve Erdoğan, S.. (2007). Performans **Ölçümleme** ve Ekonomik Katma Değer. *Mali Çözüm Dergisi*, 84, 121-139.
- Sharpe, W. F. (1964). Capital Asset Prices: A Theory Of Market Equilibrium Under Conditions Of Risk. *The Journal of Finance*, 19 (3), 425-442.
- Stewart, G. B. (1991). *The Quest For Value*. New York: Harper Collins.
- Şamiloğlu, F. (2004). Performans Ölçümünde EVA ve MVA: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’ndaki Şirketlerde Ampirik Bir Uygulama. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (2), 163-174.
- Şamiloğlu, F. (2005). Piyasa Katma Değeri ve Hisse Getirileri: İMKB’deki İmalat Sanayi Şirketlerinde Ampirik Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 24, 79-88.
- Usta, Ö. (2011). *İşletme Finansı ve Finansal Yönetim*. (4. Bs.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Visaltanachoti, N., Luo, R. ve Yi, Y.. (2008). Economic Value Added (EVA) and Sector Returns. *Asian Academy of Management Journal of Accounting and Finance*, 4(2), 21-41.

Yılgör, A. G. (2005). İşletme Performansının Değerlendirilmesinde Ekonomik Katma Değer (EVA) ve Piyasa Katma Değeri (PVA) Yöntemleri ve Bu Yöntemlerin Hisse Senedi Getirilerini Açıklama Gücünün İncelenmesi: İMKB 100 Örneği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60(1), 225-248.

Bankalarca Açılan Kredilere Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları. (t.y.). 20.03.2018 tarihinde <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/portlet/0QRrRj0ew0Y%3D/tr> adresinden erişildi.

Finansal Yatırım Araçlarının Yıllara Göre Dönemsel Reel Getiri Oranları. (t.y.). 20.03.2018 tarihinde www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=769 adresinden erişildi.

PAZARLAMA ÇALIŞANLARINDA İŞ TATMİNİNİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA OLAN ETKİSİNİN BELİRLENMESİ: EDREMIT KÖRFEZİ ÖRNEĞİ

Determination of the Effect of Job Satisfaction
on Organizational Commitment of Marketing
Employees: The Case of Edremit Gulf

Gönderim Tarihi: 19.03.2019

Kabul Tarihi: 30.05.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.581676

İsmet KAYA*

M. Oğuzhan İLBAN**

ÖZ: Bu araştırmanın amacı pazarlama çalışanlarının iş tatmin düzeylerinin belirlenmesi ve iş tatminlerinin örgütsel bağlılıklarına etkisinin olup olmadığının tespit edilmesidir. Kaliteli insan kaynağı istihdam edebilmek işletmeler için halen önemini korumakta olup, bu insan kaynağı içerisinde pazarlama çalışanları ise önemli bir yere sahiptir. Pazarlama çalışanlarına yönelik yapılan bu araştırmanın ayrıca değer taşıdığı düşünülmektedir. Çalışma Balıkesir ili Edremit Körfezinde faaliyet gösteren ve pazarlama departmanı olan çeşitli işletmeler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Veri toplamak amacıyla 171 işletme ziyaret edilmiş ve yüz yüze görüşülerek ilgili anket formu 208 pazarlama personeline uygulanmıştır. Uygulanan anket formu demografik özellikler, iş tatmini ve örgütsel bağlılığı ölçmeye yönelik toplam 16 sorudan ve 3 bölümden meydana gelmiştir. Yapılan analizler neticesinde pazarlama çalışanlarının iş tatminlerinin örgütsel bağlılıklarını etkilediği yönünde, ayrıca çalışanların demografik özellikleri baz alındığında da ayrı ayrı iş tatminleri ve örgütsel bağlılıkları ile istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği noktasında sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık, Pazarlama Çalışanları.

ABSTRACT: The objective of this study is to find out the level of job satisfaction among the employees of marketing and impact of their job satisfaction on organizational commitment. Employment of human resources with appropriate quality is still of great importance for establishments and the quality of employment at the marketing departments of organizations bears similarly the same level of importance. The current study is of importance, because it is specially carried out on employees of marketing department. The study was carried

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi/Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu/Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü ikaya@kmu.edu.tr ,O RCID ID: orcid.org/ 0000-0002-9664-3160

** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi/Burhaniye Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu/Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ilban@balikesir.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/ 0000-0002-2147-8252

out on the various businesses employing marketing staff in Edremit Gulf of Balıkesir. 171 businesses were visited for data collection with the interviews and questionnaires applied on 208 marketing staff members. The questionnaire form consisted of three sections and 16 questions about demographic factors, job satisfaction and organizational commitment. Analyses of the findings revealed that job satisfaction among the marketing staff affected their organizational commitment, and demographic features of the participants showed that there is a significant relation between job satisfaction and organizational commitment.

Keywords: Job Satisfaction, Organizational Commitment, Marketing Employees.

GİRİŞ

Günümüzde oluşan rekabet koşulları, firmalar açısından ürünlerin üretimi ve son tüketiciden geri dönüşüne kadar büyük bir özenle işlenmiş örgüt yapılarının kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Kurulan bu örgüt yapısında en büyük payı, ürünün üretiminden satışına kadar tüm süreci takip eden ve müşteri geri dönüşleri ile ilgili değerlendirmeler yaparak yeni ürünlerin satışlarını planlayan pazarlama departmanları almaktadır. Bu duruma bağlı olarak işinde mutlu ve her yönüyle işinden memnun olan çalışanların işletmeye daha fazla faydalı olacağı aşikârdır. İşletmelerde oluşmuş iş memnuniyetinin de çalışanın iş yerine olan bağlılığını arttıracacağı, memnuniyetsizliğini ise azaltacağı bilinen bir gerçektir. Neredeyse tüm sektörlerde ve alt kollarında araştırılan iş tatmini ve örgütsel bağlılık değişkenlerinin işletmenin en önemli departmanlarından birisi olan pazarlama departmanında çalışanlar için de araştırılması gereken önemli bir konu olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı pazarlama departmanında çalışan işgörenlerin iş tatminlerinin örgütsel bağlılıklarına olan etkilerinin belirlenmesidir. Bu amacın ortaya çıkmasındaki temel sebep ise, işletmelerin yaşam sürecinin uzamasında ve gelir elde etmek için ürettiklerini satmasında söz sahibi olan pazarlama departmanında çalışan işgörelere dair özgün bir çalışmanın literatürde hemen hemen yok denecek kadar az olmasıdır.

Son 20 yıldır örgütsel davranış araştırmacıları tarafından iş tatmini ve örgütsel bağlılık konuları yoğun bir şekilde çalışılmış ve bu kavramların farklı organizasyonlarda ve koşullarda birbirleriyle ve çeşitli örgütsel çıktılarla anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu ortaya konulmuştur (Dirani ve Kuchinke, 2011). Yapılan ulusal ve uluslararası araştırmalar, çalışanların gerek iş tatmini gerekse örgütsel bağlılıklarının -ayrı ayrı veya birlikte- düşük olması durumunda, örgütlerin kaçınılmaz olarak başta çalışanların verimliliklerinin düşmesi ve işten ayrılmaları olmak üzere birçok olumsuz durumla karşılaşabilecekleri sonucunu göstermektedir (Mowday vd., 1979; Gaertner, 1999; Curivan, 2000; Uyguc ve Çımrın, 2004; Kaya, 2007; Martin ve; Tella vd., 2007; Roodt, 2008; Aydoğdu

ve Aşıkil, 2011; Toker, 2011; Altaş ve Çekmecelioglu, 2015; Canan ve Oksay, 2015; Gedik ve Üstüner, 2017).

Çalışanlarda örgütsel bağlılık ve iş tatmininin düşük olması, insan kaynağın-
dan maksimum verim elde etmeyi amaçlayan işletmeler için işgücü kaybı so-
nucunu doğurmaktadır (Bibby, 2008). Diğer taraftan, işletmeler arasında artan
rekabet koşulları da dikkate alındığında, eğitilmiş ve uzman işgücüne olan tale-
p devamlı artmakta, nitelikli personelin bulunması daha da zorlaşmaktadır
(Durna ve Eren, 2005).

Yapılan araştırmalar hizmet sektöründe yer alan çalışanların tutum ve davra-
nışlarının, hem müşteri tatminini, hem de hizmet kalitesini etkilediğini göster-
mektedir (Gallardo vd., 2010). Araştırmalarda örgütsel bağlılığı yüksek olan
çalışanların, düşük olan çalışanlara nazaran uyumlu ve tatminkar oldukları,
üretkenliklerinin daha yüksek olduğu, sorumluluk duygularının daha çok
geliştiği ve işletmeye maliyet avantajları getirdikleri sonuçları yer almaktadı-
r (Ayyıldız, vd., 2007; Yalçın ve İplik, 2005). Benzer şekilde, Suma ve Lesha
(2013) örgütsel bağlılığı yüksek çalışanların daha yüksek iş performansı göste-
receklerini vurgulamaktadırlar. Yapılan çalışmalar, çalışanın örgütsel bağlılık
seviyesinin yaptığı işten tatmin olmasına göre değişeceğini (Kaplan vd., 2012),
bireyin göstereceği performans düzeyinin ise doğrudan iş tatmin düzeyi ile
ilişkili olduğunu göstermektedir (Koç vd., 2008).

Diğer taraftan, çalışanların demografik özellikleri ile iş tatmini ve örgütsel
bağlılık arasında ilişkiyi analiz etmeye yönelik çalışmalarda birbirinden farklı
sonuçlar ortaya çıkmıştır. Çalışmaların bazılarında demografik özellikler ile iş
tatmini ve örgütsel bağlılık arasında anlamlı ilişkiler ortaya konurken (Aydoğ-
du ve Aşıkil, 2011; Dirani ve Kuchinke, 2011; Feinstein ve Vondrasek 2001;
Kaya, 2007; Pınar vd., 2009; Tella vd., 2007; Toker, 2011; Üngüren ve Doğan,
2010), bazılarında ise herhangi bir ilişkiye rastlanamamış (Donuk, 2009; Kuşlu-
van ve Kuşluyan, 2005), bazen de kısmen ilişki kurulan çalışmalar (Ahmad ve
Oranye, 2010) gerçekleştirilmiştir. Doğal olarak bu durum, demografik özel-
likler ile iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye yönelik daha çok
çalışma ve araştırma yapılmasını önermektedir. Bu çalışmada da alan yazına
katkıda bulunmak için iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki demog-
rafik özellikler göz önünde tutularak ele alınmıştır. Ayrıca, bu konudaki araş-
tırmalara pek dahil edilmeyen pazarlama çalışanları özellikle bu çalışmanın
hedef kitlesi olarak seçilmiştir. Çalışmada pazarlama çalışanlarının iş tatmini
ve örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki ele alınırken, konunun sade ve anlaşıl-
ır olması açısından örgütsel bağlılık bir bütün olarak (boyutsuz) analize tabi
tutulmuş, iş tatmini de bir önerme ile değerlendirilmeye alınmıştır.

LİTERATÜR

Araştırmanın bu bölümünde iş tatmini ve örgütsel bağlılık kavramları ile iki kavram arasındaki ilişki, benzerlikler ve farklıklar alan yazınında yapılan çalışmalarından faydalanılarak detaylı bir şekilde incelenmiştir.

İş Tatmini

İş tatmini, örgütsel davranış araştırmacılarınca yoğun bir şekilde çalışılmış ve halen çalışılmakta olan bir kavramdır. Martin ve Roodt (2008) iş tatminini, bir kişinin mevcut işine ve işverene karşı takındığı genel duygusal tavır olarak tanımlarken, Han vd., (2009) iş tatmininin işe ilişkin duygusal bir tepki neticesinde algılanan sonuçların beklenen sonuçlarla kıyaslanması olduğunu ifade etmişlerdir. Bir diğer tanıma göre de, iş tatmini, kişinin fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarıyla uyumundan ve işin önemli olduğu algılamalarından kaynaklanan hoş ve olumlu duygusal hislerdir (Suma ve Lesha, 2013). Gerçek iş tatmini ise, işin ve algısının kişiye kendisini ne kadar önemli hissettirdiği ile ilgilidir (Tella vd., 2007).

Yukarıda yapılan tanımlamalar değerlendirildiğinde, iş tatmini ile ilgili tanımlamalarda oluşturulan cümlelerde genellikle “işe dair olumlu duygular”, “iş sevmek”, “işle ilgili hisler”, “işle ilgili beklentiler ve algılar” ve bunların “dereceleri ya da seviyeleri” ifadeleri vurgulanmaktadır. Bu durumda iş tatminini, kişinin örgütteki rolüne karşı takındığı pozitif duygular, kişinin işiyle mutlu ve tatmin olma derecesi olarak nitelemek mümkündür.

Yazında iş tatmini, kısmi tatmin (spesifik yönlü) ve toplam tatmin olarak ikiye ayrılmaktadır. Kısmi tatmin, çalışanın işin çeşitli yönlerine karşı duyduğu tatmini, toplam tatmin ise işe karşı genel duygusunu yansıtmaktadır (Suma ve Lesha, 2013). Diğer taraftan, iş tatmininde ihtiyaçların aynı olmasına rağmen, bireylerin işle ilgili farklı algılamalarının olması iş tatmininin ölçülmesini zorlaştırmaktadır (Pınar vd., 2009).

Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık ile ilgili teoriler Becker (1960) ve Porter’ın (1974) konuyu tek boyutlu olarak ele almaları ile başlayıp, 1980’lerde O’reilly ve Chatman (1986) ile Meyer ve Allen’in (1984) çok boyutlu yaklaşımları ile günümüze kadar gelmiştir (WeiBo vd.,2010). Örgütsel bağlılık ile ilgili kavrama ilişkin tanımlar oldukça farklı içeriklere sahip olmakla beraber, tanımlar sonuçta ya tutumsal ya da davranışsal bir temele dayanmaktadır (Boylu vd., 2007). Nitekim Mowday vd. (1979) örgütsel bağlılığı tutumsal bağlılık olarak değerlendirirken, Price ve Mueller (1986) ise davranışsal bağlılık olarak ele almıştır (Gunlu vd., 2010). Davranışsal bağlılık örgütten ziyade bireyin davranışlarına yönelik olarak, tutumsal bağlılık ise bireyin çalışma ortamını değerlendirmesi sonucu oluşan ve bireyi

örgüte bağlayan duygusal bir tepki olarak gelişmektedir (Doğan ve Kılıç, 2007, Özutku, 2009). Meyer ve Allen (1991) ise bağlılığın hem davranışsal hem de tutumsal yönlerini kapsayacak şekilde örgütsel bağlılığı duygusal, devamlılık ve normatif olarak üç boyutlu olarak tanımlamıştır. Yazarlara göre, duygusal bağlılık çalışanın örgütle bütünleşmesini ve duygusal olarak bağlanmasını, devamlılık bağlılığı çalışanın örgütten ayrılması durumunda karşılaşacağı maliyetin farkında olarak örgüte bağlanmasını ifade etmektedir. Normatif bağlılık ise, örgütte kalma zorunluluğunun (vefa) hissedilmesiyle ilişkili bir bağlılıktır.

Mowday ve diğerlerine göre (1979: 226), örgütsel bağlılık üç faktör ile karakterize edilmektedir; bunlar örgütün değer ve amaçlarının güçlü bir şekilde benimsenmesi, örgütün lehinde dikkate değer bir çaba harcamaya istekli olunması ve örgütte kalmaya kararlı olunmasıdır. Bu tanımlamalardan yola çıkarak, hem iş tatmini hem de örgütsel bağlılık kavramlarının karmaşık ilişkileri ihtiva eden göreceli kavramlar olduğu söylenebilir. Gerek iş tatmini gerekse örgütsel bağlılık, kişilerin, yapılan işin, çalışılan örgütün ve çevrenin özelliklerine ve sahip olunan koşullara göre değişkenlik göstermektedir. Bu özellikler ve koşullar bazen düşünce, his ve duygulara yön vermekte, dolayısıyla iş tatmini ve örgütsel bağlılığı şekillendirmekte, bazen de iş tatmini ve bağlılık bu düşünce, his ve duygulara yön vererek yukarıda bahsedilen özelliklerin ve koşulların oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Örneğin, bir çalışanın arkadaşlarına karşı takındığı olumsuz tutum ve davranışlar kendisine karşı da olumsuz tutum ve davranışlar geliştirilmesine neden olurken, örgütsel iklim de bundan etkilenecektir. Diğer taraftan örgütsel iklimin bizzat kendisi kişilerin bu duyguları geliştirmesine neden olabilecektir.

İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığın Belirleyicileri ve Sonuçları

İnsan davranışlarının karmaşıklığı nedeniyle motivasyon temelli kuramların herhangi birisinin tek başına iş tatminini açıklaması yetersiz kalmaktadır (Toker, 2011). Nitekim, Kuşluyan ve Kuşluyan (2005) iş tatminini açıklamaya çalışan birden fazla kurama (*ihtiyaç temelli kuramlar, Çift faktör kuramı, ve beklentiler kuramı*) atıfta bulunarak, iş tatmininin çeşitli ihtiyaçların giderilmesi, güdüleyici faktörlerin varlığı ve beklentilerin karşılanması sonucu ortaya çıktığını savunmuşlardır.

İş tatminini etkileyen değişkenler arasında ücret, iş güvenliği, terfi, sosyal haklar, çalışma arkadaşları, çalışma koşulları, iletişim, verimlilik ve işin niteliği olup bu unsurların her biri iş tatminini farklı biçimlerde etkileyebilmektedir (Toker, 2011). Benzer şekilde, bir başka çalışmada, iş tatmininin işin doğası, sosyal iklim, çalışanların belirli ihtiyaçlarının karşılanması, çalışma koşulları, güç ve mevki, ücret, promasyon fırsatları ve iş netliğinden oluşan harici faktörler tarafından belirlendiği vurgulanmaktadır (Tella vd., 2007). Gaertner

(1999) tarafından oluşturulan modelde ise, iş tatmininin yapısal belirleyicilerinin ücret, promosyon fırsatları, dağıtım adaleti, akran desteği, yönetici desteği, işgücü, rol çatışması, rol belirsizliği, otonomi ve iş rutinleşmesi olduğu belirtilmektedir. Bu belirleyicilerden ücretler, akran desteği, işgücü, rol belirsizliği ve çatışması, bağımsızlık ve iş rutinleşmesi doğrudan iş tatminini etkilerken, promosyon fırsatları, dağıtımsal adalet ve yönetici desteği hem iş tatminini hem de örgütsel bağlılığı etkilemektedir.

İş tatminini oluşturan faktörler bireysel ve örgütsel faktörler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Bireysel faktörler bireyin kişiliği, beklentiler, sosyalleşme derecesi, faaliyet süresi ve eğitim düzeyi ile ilgiliyken, işin içeriği, ücret, çalışma koşulları, terfi, ödül, kararlara katılım ve örgütün sosyal imajı örgütsel faktörler ile ilgilidir (Koç vd., 2008). Yapılan bir başka çalışmada da iş tatminini etkileyen faktörler benzer şekilde iki ayrı grupta ele alınmıştır (Aydoğdu ve Aşıkıl, 2011). İlk grup yine bireysel faktörler altında kategorize edilirken, ikinci gruba ilişkin faktörler işe ilişkin olarak ele alınmıştır. Bu sınıflandırmada bireysel faktörler kişinin örgüte bağlılığı, deneyim, yaş ve cinsiyetten oluşmaktadır; amirlerin denetim ve kontrolü, akranlar, çalışma koşulları, işin kendisi ve ücret ise, işe ilişkin faktörleri oluşturmaktadır.

Yazında örgütsel bağlılık ve boyutlarını (duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık) etkileyen ve belirleyen faktörler çeşitli şekillerde yer almaktadır. Kişisel özellikler örgütsel bağlılık ve boyutlarının hepsini etkilerken, işle ilgili deneyimler duygusal bağlılığı, alternatif işler ve işe yapılan yatırımlar ise devamlılık bağlılığı üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Bunlara ilave olarak, sosyal deneyimler ve örgütsel yatırımların boyutlardan duygusal bağlılık üzerinde etkili olduğu savunulmaktadır (Meyer vd., 2002). Balay (1999) örgütsel bağlılığın belirleyicileri olarak, rol çatışması, iş güvensizliği, örgütsel iletişim, kişilik, iş doyumu, politika ve yetki kullanımı, kişisel politika ve uygulamalar, ilerleme olanağı, mesleğe bağlılık, statü, adalet dağıtımı, içsel ve dışsal gereksinimlerin karşılanması ve diğer değişkenlerin ön plana çıkmasını göstermiştir. Aydoğdu ve Aşıkıl (2011) ise örgütsel bağlılığı etkileyen faktörleri, kişisel, işe ilişkin, iş tecrübeleri ve kültürel olmak üzere dört gruba ayırmışlardır.

Örgütsel bağlılığı etkileyen faktörlerden en önemlilerinden birisi hiç kuşkusuz demografik faktörlerdir. Cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim süresi ve işletmede çalışılan süre gibi demografik faktörlerin örgütsel bağlılığı etkilediği ve bu faktörler ile örgütsel bağlılık arasında ilişkiler olduğu yapılan araştırmalar birçok araştırma sonucu ortaya konmuştur (Chen, 2007; Gümüş ve Hamarat, 2006; Yalçın ve İplik, 2005; Yalçın ve İplik, 2007).

Örgütsel bağlılık başta devamsızlık, işten ayrılma, iş tatmini ve iş motivasyonu olmak üzere birçok davranışın belirlenmesinde önemli bir rol oynamak-

ta, sonuçları ise genellikle iş performansı, işten ayrılma niyeti, devamsızlık ve işgücü devri ile ilgili hususlarda ortaya çıkmaktadır (Aydoğdu ve Aşıkil, 2011). Örgütsel bağlılığa benzer şekilde, iş tatmininin düşük olması da çalışanların örgüte bağlılığını azaltarak daha çok doyum sağlayabilecekleri başka bir işe geçmelerine ya da isteksiz çalışmalarına neden olmakta ve dolayısıyla örgütlerde verimsizliğe yol açmaktadır (Kaya, 2007). Benzer şekilde, yapılan bir çalışmada, iş tatminsizliğinin örgütlerde rehavete ve örgütsel bağlılığın düşmesine yol açtığı ve çalışanın işten ayrılmasının habercisi olduğu ortaya konmuştur (Tella vd., 2007). Hindistanda 884 kişi üzerinde yapılan bir çalışmada, çalışanların örgütsel bağlılıklarıyla işten ayrılma niyetleri arasında negatif bir ilişki olduğu gösterilmiştir (Mohsin vd., 2013). Bir diğer çalışmada, benzer şekilde, işgücü devir oranı ile örgütsel bağlılığın negatif bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir (Farrell, 2001). Otel çalışanları üzerine yapılan bir çalışmada da duygusal ve normatif bağlılık ile iş tatmininin, işten ayrılma ile negatif bir ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır (Zopiatis vd., 2014).

Sonuç olarak örgütlerde iş tatmininin düşük olması yaşam tatmini, ruh ve beden sağlığı, devamsızlık, işgücü devri, işten ayrılma niyeti, düşük verimlilik, erken emeklilik ve düşük örgütsel bağlılık olarak ortaya çıkmaktadır (Aydoğdu ve Aşıkil, 2011). Dolayısı ile, iş tatmini ne kadar yüksek olursa bireyin örgütten ayrılma oranı da o kadar az olacaktır, benzer şekilde örgütsel bağlılık seviyesi ne kadar yüksek olursa işten ayrılma niyeti de o kadar düşük olacaktır (Martin ve Roodt, 2008).

İş Tatmini ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki, Benzerlikler ve Farklıklar

Yazında iki kavram arasında pozitif yönlü ilişkinin varlığı çokça yer almasına karşın çalışanlar örgütsel bağlılık ile iş tatminini aynı anda hissetmeyebilmektedirler. Yüksek iş tatmine sahip bir çalışan örgüte bağlılık duymayabilirken, yüksek örgütsel bağlılığa sahip bir çalışan ise işini sevmeyebilmektedir (Demir, 2007; Suma ve Lesha, 2013). Örneğin, yapılan bir çalışmada, iş tatmini ile duygusal ve normatif bağlılık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilirken, iş tatmini ile devamlılık bağlılığı arasında negatif fakat anlamlı olmayan bir ilişki tespit edilmiştir (Kaplan vd., 2012). 298 Banka çalışanı üzerinde yapılan bir araştırmada ise bağlılık ve tatmin arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve tatminin bağlılığın iyi bir belirleyicisi olduğu tespit edilmiştir (Dirani ve Kuchinke, 2011). Aynı şekilde, iki hastaneyi kapsayan bir araştırmada, iş tatmini örgütsel bağlılığın belirleyicisi olarak bulunmuştur (Ahmad ve Oranye, 2010). Türkiye’de ise örgütsel bağlılığın boyutlarını etkileyen önemli değişkenlerden birisinin toplam iş tatmini, diğerinin de toplulukçu örgüt kültür yapısı olduğu belirtilmektedir (Uyguç ve Çımrın, 2004). Gaertner (1999) ise oluşturduğu modelde, iş tatmini ile örgütsel bağlılık arasında pozitif bir ilişki olduğunu, iş

tatmininin örgütsel bağlılık ile yapısal belirleyiciler arasında bir aracı konumunda yer aldığını vurgulamıştır.

İş tatmini, iş deneyimleri sonucunda oluşan bir tutum olarak örgütsel bağlılık ile yakından ilişkili olmasına rağmen, içerik olarak ondan farklıdır (Uyguç ve Çımrın, 2004). Örgütsel bağlılık, amaçlar ve değerler de dahil olmak üzere, bireyin örgüte karşı genel bir tepkisini yansıtan daha geniş bir kavramdır. Oysa iş tatmini, çalışanların iş deneyimlerine bağlı olarak işlerine ve/veya işlerinin bazı yönlerine gösterdikleri tepkidir (Mowday vd., 1979). Bağlılık örgüte karşı duyulan genel duygusal tepkiyi, iş tatmini ise kişinin işi ya da işinin belirli yönlerine karşı gösterdiği tepkiyi ifade etmektedir. İş tatmini işe ilişkin bir tavır, işin spesifik yönlerine duyulan sorumluluk ile ilgiliyken örgütsel bağlılık ise tüm organizasyona karşı duyulan sorumlulukla ilgili olarak, çalışanların örgüte karşı ne hissettikleriyle ilgili bir kavramdır. İş tatmini bir işe karşı olan tavırla, örgütsel bağlılık ise işletmeye ya da iş yerine olan tavırla ilgili olup, psikolojik bağlılığı ifade eder (Kaplan vd., 2012). Ayrıca, örgütsel bağlılık iş tatminine göre günlük olaylardan daha az etkilenir, daha yavaş ama zamanla daha stabil gelişir, bu yüzden daha komplekstir (Suma ve Lesha, 2013: 44). Tüm bunlara ilave olarak, işten ayrılma ile örgütsel bağlılık arasında doğrudan ilişki olduğunu gösteren ampirik çalışmalar, iş tatmini ile işten ayrılma konusunda doğrudan ilişki olduğunu gösteren çalışmalardan daha fazladır (Currivan, 2000).

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, pazarlama sektöründe çalışanların iş tatminlerinin, örgütsel bağlılıkları üzerinde etkisinin olup olmadığını incelemektir. Yapılan bu çalışma ile pazarlama sektöründe çalışanların kurumlarına olan bağlılıkları ile iş tatminleri arasındaki ilişkiler ortaya konulacağından, araştırmanın gelecekte yapılabilecek çalışmalara ve işletmelerin örgütsel stratejilerinin oluşturulmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Araştırmada Kullanılan Evren, Örneklem, Ölçekler ve Hipotezler

Araştırma evrenini Balıkesir ili Edremit Körfezinde faaliyet gösteren işletmeler, örneklemi ise bu işletmelerinin pazarlama departmanlarında çalışan personel meydana getirmekte ve bu durum araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak, kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen pazarlama departmanı personeline yöneltilen anket formları kullanılmıştır. Toplam 171 işletmede 208 pazarlama personeliyle yüz yüze görüşülerek doldurtulan anket formları; birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular, ikinci bölümde iş tatmini önermeleri ve son bölümde ise örgütsel bağlılık önermeleri olmak üzere toplam 3 bölümden oluşmaktadır.

Araştırmada kullanılan ölçekler ilgili alan yazın taranarak belirlenmiştir. Wannous ve diğerlerinin 1997 yılında iş tatminini ölçmek adına kullandıkları ve 1 önermeden oluşan iş tatmini ölçeği ile Mowday ve diğerlerinin 1979 yılında 15 önermeden oluşan örgütsel bağlılık ölçekleri kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anketin, ikinci ve üçüncü bölümünde yer alan önermelerden örgütsel bağlılık ile ilgili olanlar 5'li Likert tipi ölçeğe uygun olarak 1-5 arası ("Kesinlikle katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Ne katılıyorum ne katılmıyorum", "Katılıyorum", "Kesinlikle katılıyorum") derecelendirilmiştir. İş tatmini ile ilgili olarak ankette yer alan "Yaptığımız iş her yönüyle sizi ne derece tatmin ediyor" sorusu yine 5'li likert tipi ölçeğe uygun olarak "Hiç tatmin etmiyor", "Tatmin etmiyor", "Ne ediyor, ne etmiyor", "Tatmin ediyor", "Oldukça tatmin ediyor" şeklinde derecelendirilmiştir.

İlgili alan yazın taranarak oluşturulan araştırma modelinden hareketle aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₁: Pazarlama departmanında çalışanların iş tatminleri ve örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı ve olumlu bir etki vardır.

H₂: Pazarlama departmanında çalışanların iş tatminlerinde, demografik özelliklerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar vardır.

H₃: Pazarlama departmanında çalışanların örgütsel bağlılıklarında, demografik özelliklerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar vardır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde iki aşamalı bir yaklaşım izlenmiştir. Öncelikle açıklayıcı faktör analizi yapılarak örneklem yeterliliği ve ölçekteki önermelerin birbirleri arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. İkinci aşamada ise hipotez testleri adına H₁ hipotezi için basit doğrusal regresyon analizi, H₂ ve H₃ hipotezleri için t- testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Demografik değişkenlerin değerlendirilmesinde yüzde ve frekans analizleri yapılarak tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 20.0 paket programından yararlanılmıştır.

BULGULAR

Araştırmada öncelikle araştırmaya katılan pazarlama personeline dair istatistiksel bilgiler verilmiş, tanımlayıcı istatistiklerle ilgili yorumlamalar yapılmış, daha sonra geçerlilik ve güvenilirlik analizleri değerlendirilmiş ve son olarak da araştırma amacına yönelik regresyon sonuçları verilmiştir.

Katılımcılara Yönelik Genel Bilgiler

İşletmelerin pazarlama departmanlarında çalışan ve araştırmaya katılan personele ait genel bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir. Araştırma kapsamında yer

alan katılımcıların cinsiyet dağılımına bakıldığında, katılımcıların % 15,5'inin kadın, % 84,5'inin de erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların yaş dağılımları incelendiğinde; 18-35 yaş grubu katılımcılar örneklemin % 62,1'i gibi büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Geriye kalan % 37,9'luk kısmı da 36-45 yaş aralığına sahip katılımcılar oluşturmaktadır. Yine araştırma kapsamında yer alan katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında % 41,3 oranı ile orta öğretim (Lise) eğitimi alan katılımcıların en yüksek oranı oluşturduğu, ilköğretim eğitimi alanların da % 4,9 ile en düşük oranı oluşturduğu görülmektedir. İşletmelerin pazarlama birimlerinde çalışan personelin % 61,7 oranında 6 yıl ve ya daha uzun süredir çalışmakta olduğu görülmektedir. Çalışanların medeni durumuna bakıldığında, büyük bir çoğunluğun evli olduğu (%68,4) gözükmektedir. Gelir açısından ise ezici çoğunluğun (%87,8), 1600 TL ile 3000 TL arasında ücret aldığı göze çarpmaktadır. İstatistiklerde göze çarpan en önemli husus ise ankete katılan pazarlama çalışanlarının önemli bir kısmının (%44,7) herhangi bir pazarlama eğitimi almamış olduğudur.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Genel Bilgiler

Cinsiyet	(N)	(%)
Kadın	32	15,5
Erkek	174	84,5
Toplam	206	100
Yaş	(N)	(%)
18-35	128	62,1
36-45	78	37,9
Toplam	206	100
Medeni Durum	(N)	(%)
Evli	141	68,4
Bekâr	63	30,6
Boşanmış	2	1
Toplam	206	100
Gelir	(N)	(%)
1600-3000 TL	181	87,8
3001 TL ve Üstü	25	12,2
Toplam	206	100
Eğitim	(N)	(%)
İlk Öğretim	10	4,9
Orta Öğretim	85	41,3
Ön Lisans	65	31,6
Lisans	46	22,2
Toplam	206	100

Tablo 1: Katılımcılara Ait Genel Bilgiler (Devamı)

Kaç Yıldır Pazarlama Elemanı Olarak Çalışmaktasınız?	(N)	(%)
5 Yıl ve Altı	79	38,3
6 Yıl ve Üstü	127	61,7
Toplam	206	100
Pazarlama Konusunda Herhangi Bir Eğitim Aldınız mı?	(N)	(%)
Evet	114	55,3
Hayır	92	44,7
Toplam	206	100

Ölçeklere ilişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapısal geçerliğini belirleyebilmek için açıklayıcı faktör analizi ve ölçeklerin güvenilirlik kat sayılarını belirleyebilmek için Cronbach's Alpha kat sayılarından yararlanılmıştır. Tek soruluk ölçeklere güvenilirlik analizi yapılmamasından dolayı güvenilirlik analizi sadece örgütsel bağlılık ölçeği için yapılmıştır. Analiz sonucunda güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha): 0,870 olarak saptanmıştır. Güvenilirlik kat sayısının 0,700 oranından yüksek olması araştırmalarda kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini sağlamaktadır. Araştırma bulguları, bu sonucu da sağlamaktadır. Araştırmada yapı geçerliliğini test etmek için kullanılan açıklayıcı faktör analizi sonuçlarında; örneklem yeterliliğinin belirlenmesi amacıyla KMO (Kasier – Meyer – Olkin), yapılan analizin anlamlı olduğunu göstermek adına Barlett's testi çıktılarına yer verilmiştir. Ölçek içerisinde kullanılan önermelerden 0,50 faktör yükünü karşılamayan önermeler, analizden çıkartılarak analiz tekrarlanmıştır.

Faktör analizinin geçerliliğini gösteren KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testi, örneklem yeterliliğini ölçmeye yarayan bir test olup örnek büyüklüğü ile ilgilidir. Bu testin sonucu bir oran olup % 60,0'ın üstünde olması genel kabul görmektedir. Araştırmanın KMO değeri 0,877'dir. Evren korelasyon matrisinin birim matris olmadığını gösteren Barlett testinin P değerinin de 0,05 ten küçük olması gerekmektedir. Çalışmamızda Bartlett testinin sig (P) değeri 0,000'dır ve analiz bu sonucu da sağlamaktadır. Faktör analizinin yorumlanmasında kolaylık sağlamak için Varimax rotasyonu uygulanmıştır. Ayrıca analiz yapılırken, % 95 güven aralığında faktör yüklerinin 0,5'ten büyük olması gerektiği ve iki faktöre birden yüklenen önermelerin dikkate alınmaması gerektiği göz önüne alınmıştır. Bunun sonucunda örgütsel bağlılık ölçeğine yönelik analiz edilen 16 önermeden faktör yüklerini karşılayamayan 3, 4, 7, 8, 9, 10, 12 ve 15 nolu önermeler çalışmadan çıkarılmış ve analiz tekrarlanmıştır. Faktör analizi sonucunda elde edilen 1 faktör toplam varyansın % 56,67'sini açıklamaktadır. Araştırmada varyans açıklama değerinin % 50'den yüksek olması istenmekte-

dir ve araştırma bu yönüyle ilgili kriteri sağlamaktadır. Ölçeğe dair uygulanan açıklayıcı faktör analizi tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Örgütsel Bağlılık Ölçeğine Dair Açıklayıcı Faktör Analizi

Ölçeklere Ait İfadeler	Örgütsel Bağlılık
Bağlılık5	0,905
Bağlılık6	0,901
Bağlılık1	0,899
Bağlılık2	0,840
Bağlılık14	0,793
Bağlılık11	0,730
Bağlılık13	0,728
Öz değerler	6,928
Açıkladığı Varyans	% 56,67
Açıklanan Toplam Varyans	% 56,67
KMO Ölçüm Yeterliliği	0,877
Bartlett Küresellik Test Değeri	Sig. :0,0001

Hipotezlerin Test Edilmesi

Çalışanların iş tatminlerinin üzerinde etkili olduğu düşünülen örgütsel bağlılık değişkenine ilişkin korelasyonları incelenip, istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler ortaya çıkartıldıktan sonra aralarındaki etki regresyon modeli ile ortaya konulmuştur. Öncelikle örgütsel bağlılık bağımlı değişken olarak, iş tatmini de bağımsız değişken olarak ele alınıp birlikte regresyon analizine tabi tutulmuştur. Kurulan regresyon modeli Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: İş tatmininin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

H1	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standardize Edilmiş β	P
H1	0,453	0,206	0,202	0,453	,000

Tablo 3 incelendiğinde; kurulan tüm regresyon modelinde, modelin anlamlılık kat sayısının 0,000 olarak tespit edildiği ve bu sonuç ile birlikte kurulan modelin anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0.05$). Aynı zamanda iş tatmininin örgütsel bağlılık üzerine olan etkisi için kurulan modelin açıklama gücü % 20 dir. (Düzeltilmiş R²: 0.202). Modelde iş tatmininde gerçekleşen bir birim değişimin örgütsel bağlılık üzerinde 0,45 birim etki yaptığı görülmektedir (Standardize Edilmiş β: 0,453). Analizlerin devamında, araştırmanın temel amacına yönelik olarak çalışanların demografik özelliklerine göre iş tatminlerinin ve örgütsel bağlılıkların arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olup ol-

madığı ile ilgili bilgiler farklılık analizi (“t” testi ve ANOVA) ile belirlenmeye çalışılmıştır. Analiz sonuçları tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4: İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığın Çeşitli Demografik Değişkenlere Göre Analizi

Faktörler	T-testi(t)		Anova(F)				
	Cinsiyet	TeCrübe	Pazarlama Eğitimi	Medeni Durum	Gelir	Eğitim	Yaş
İş tatmini	-0,63	-2,20	0,87	0,76	9,36***	3,09**	-0,79
Örgütsel Bağlılık	-0,72	0,72	-0,50	1,55	6,23***	2,96**	-0,72

Ölçek Değerleri: 1’Kesinlikle Katılmıyorum 5’Kesinlikle Katılıyorum

Anlamlılık Düzeyi: * $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

Araştırmanın hedefine yönelik olarak ileri sürülen diğer hipotezler “t testi” ve Anova ile test edilmiş ve sonuçlar aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir:

H2: Pazarlama sektöründen çalışan personellerin iş tatminlerinde, demografik özelliklerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

İleri sürülen bu hipoteze ait “t testi” ve Anova ile ortaya çıkan sonuçlar Tablo 4’de gösterilmektedir. Buna göre, pazarlama çalışanlarının iş tatmini ile demografik özelliklerinden gelir ve eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. İş tatmininde gelir düzeyi $F = 9,36$ ve $p < 0,01$ ’dir. Eğitim düzeyinde ise $F = 3,09$ ve $p < 0,05$ ’dir. Dolayısıyla H2 hipotezimiz kısmen kabul edilmiştir.

H3: Pazarlama sektöründen çalışan personellerin örgütsel bağlılıklarında, demografik özelliklerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

İleri sürülen bu hipotezde de “t-testi” ve Anova ile ortaya çıkan sonuçlar Tablo 4’de gösterilmektedir. Buna göre, pazarlama çalışanlarının örgütsel bağlılıkları üzerinde demografik özelliklerin kısmen etkili olduğu, iş tatmininde olduğu gibi, gelir ve eğitim düzeylerinde anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Örgütsel bağlılık boyutunda gelir düzeyi $F = 6,23$ ve $p < 0,01$ ’dir. Eğitim düzeyinde de $F = 2,96$ ve $p < 0,05$ ’tir. Bu bağlamda H3 hipotezimiz de kısmen kabul edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde işletmeler arasında artan rekabet koşulları dikkate alındığında, işletme çalışanlarının üretkenliğinin düşmesi ya da nitelikli ve eğitimli çalışanların aidiyet duygularındaki azalmadan kaynaklı işten ayrılmalar, işletmelerin rekabetçi yapılarına oldukça büyük zararlar vermektedir. Bu durum işletmelerde iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin yönüyle de ilgili olmaktadır. Yapılan bu çalışmada da amaç, bireyin çalıştığı örgütün ilke ve vizyonu-

nu benimseyebilmesi için, işine dair olumlu duygular beslemesi gerekliliğinin ortaya konulmasıdır. Bir başka deyişle, iş tatmininin örgütsel bağlılığın güçlü belirleyicilerinden birisi olduğunu ve iş tatmini ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir etkileşimin bulunduğunu tespit etmek çalışmanın hedeflediği bulgulardan birisidir. Çalışma çıktıları da bu durumu destekler niteliktedir. Çalışma bulgularına göre, iş tatmini örgütsel bağlılık üzerinde görece güçlü sayılabilecek (% 45) bir etki meydana getirmiştir. Bu durum, çalışanın işletme içerisinde sorumluk aldığı spesifik işine ilişkin tutumunun, tüm işletmeye karşı duyduğu sorumluluğu ve duygulanımını belirlemek adına önemli ipuçları vermektedir. Alan yazında incelenen birçok araştırma bulgusu da bu çalışmanın çıktılarıyla eşdeğerlilik göstermektedir (Ahmad ve Oranye, 2010; Dirani ve Kuchinke, 2011; Suma ve Lesha, 2013). Buna göre, yaptığı işe inancı kalmayan, motivasyonu azalmış veya psikolojik açıdan doyuma ulaşmamış bir çalışanın işletmeye olan bağlılığı da zamanla zayıflayacaktır. Böylesi bir durumun nihai sonucu ise çalışanın işletmeden ayrılması ya da keskin bir verimlilik düşüşü olarak ortaya çıkacaktır. İşletme için işgücü, zaman ve nitelik kaybına yol açan bu durum, yine işletme müşterileri üzerinde de doğrudan ya da dolaylı olarak etki bırakabilecektir. Çünkü teorik çerçevede, örgütsel bağlılığı düşük çalışanların işletme de çalışmaya devam edebilmek için çok yoğun bir iş performansı ve gayret gösteremeyecekleri varsayılar. Bu bağlamda müşteriye hizmet veren çalışanların davranışları, müşteri tatmini üzerinde de olumsuz bir belirleyici olabilecek ve bunun doğal bir sonucu olarak işletme bir maliyet dezavantajı ile karşı kaşıya kalacaktır. İşletmelerin böylesi olumsuz bir senaryo ile karşılaşmamaları için örgüt içi çalışan personel politikalarını daha nitelikli hazırlamaları ve bu politikaların denetimini ise periyodik olarak yerine getirmeleri gerekmektedir. Genel hatlarıyla çalışanın işine karşı olan ilgisizliği iç ya da dış dinamiklerin etkisiyle oluşur. İç dinamikler çalışanın kendi özgün (içsel-bireysel) duygu durumunun yansımalarıyken, dış dinamikler ise işletme ve işletme çevresinde çalışana yönelik fırsat ve tehditleri kapsamaktadır. Bir diğer ifadeyle, iş tatminini belirleyici faktörleri bireysel dinamikler ve birey dışı dinamikler (işletme içi ve dışı her türlü faktör; çalışma koşulları, ücretler, iş güvenliği, iş adaleti, liyakat, terfi, yasalar, örgütsel iklim, teknoloji, rekabet vb.) olarak iki ayrı grupta değerlendirmek mümkündür. Buna göre, işletmelerin dış dinamiklerden kendi denetiminde olan unsurları (ücretler, çalışma koşulları, liyakat, terfi vb.) iyileştirmeye yönelik alacağı basit tedbirler çalışanın işinden aldığı doyuma olumlu katkıda bulunacaktır. Buna ilave olarak, birey dışı dışsal dinamiklerin iyileşmesi muhtemelen bireysel dinamikleri de olumlu yönde harekete geçirerek dinamikler arasında bir sinerji oluşturacaktır.

İş tatmini ve örgütsel bağlılık konuları farklı alanlarda birçok çalışmada ele alınmaktadır (Feinstein ve Vondrasek, 2001; Kuşluyan ve Kuşluyan, 2005; Kaya,

2007; Tella vd., 2007; Donuk, 2009; Pınar vd., 2009; Ahmad ve Oranye, 2010; Üngüren ve Doğan, 2010; Aydoğdu ve Aşıkil, 2011; Dirani ve Kuchinke, 2011; Toker, 2011). Bu araştırmaların temel problemlerinden birisi de iş tatmini ve örgütsel bağlılık belirleyicilerinin demografik özellikler ile ilişkili olduğu varsayımdır. Bu çalışmada da, pazarlama çalışanlarının demografik özelliklerinin iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerindeki belirleyici rolünün test edilebilmesi noktasında faydalanılan önemli hareket noktalarından birisini bu temel problem oluşturmuştur. Araştırma sonuçları arasında katılımcıların demografik bulgularından eğitim ve gelir değişkenlerinin iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı farklılıklar oluşturması yer almaktadır. Bu sonuç alan yazında işlenen birçok çalışma sonuçları ile örtüşmektedir (Feinstein ve Vondrasek, 2001; Kaya, 2007; Pınar vd., 2009; Ahmad ve Oranye, 2010; Toker, 2011). Buradan hareketle; alan yazında yapılan çalışmalarda olduğu gibi, pazarlama çalışanlarında da eğitim düzeyi ve gelir seviyesinin örgütsel bağlılıklarında ve yaptıkları işten memnun olmaları noktasında önemli belirleyiciler olduğu sonucuna varılmaktadır.

Araştırma sonuçlarından bir diğeri de, katılımcıların demografik özelliklerinden cinsiyet, tecrübe, pazarlama eğitimi, medeni durum ve yaş değişkenlerinin, iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı farklılıklar oluşturmadığıdır. Bu sonuç alan yazında yer alan bazı çalışmalar ile örtüşmekle beraber (Kuşluyan ve Kuşluyan, 2005; Donuk, 2009). Alan yazında yer alan birçok çalışma ile ise örtüşmemektedir (Tella vd., 2007; Aydoğdu ve Aşıkil, 2011; Dirani ve Kuchinke, 2011). Bunun muhtemel sebeplerinden birisi olarak araştırmanın daha spesifik bir alan olan pazarlama çalışanları üzerinde yapılması gösterilebilir. Zira, pazarlama çalışanlarının daha çok satışa dönük ücretlendirmelerle gelir elde etmesi ve yüksek eğitim düzeyine sahip çalışanların yönetici pozisyonuna daha kolay yükselmesi gibi faktörler iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerinde cinsiyet, tecrübe, pazarlama eğitimi, medeni durum ve yaş özellikleri gibi faktörlere kıyasla daha baskın olabilmektedir.

Örgütsel bağlılık değişkenini açıklamak adına araştırmada kullanılan değişkenler yeterli olmasa dahi, bu olguyu şekillendiren farklı değişkenlerle yeni modeller geliştirilerek yeni bulgulara ulaşma adına bu çalışma araştırmacılara yol gösterebilecektir. Yapılacak çalışmalarda iş tatmininin örgütsel bağlılığın duygusal, devamlılık ve normatif boyutları ile olan ilişkisinin ayrı ayrı ele alınması konunun daha detaylı analiz edilmesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca, farklı ana kütle ve örneklemelerle yapılacak çalışmalarda farklı sonuçlar ortaya çıkabilecektir. Diğer taraftan, örgütsel bağlılığın nedenselliği tek boyutlu bir değişken olan iş tatmini ölçeği ile öngürülmeye çalışılmıştır. Bundan sonra konu üzerine yapılması düşünülen araştırmalarda bu ölçeğin bireysel ve örgütsel faktörler gibi çok boyutlu yaklaşımlarının da göz önüne alınarak yeni çalışmaların yapılması, gelecekteki araştırmacılara sunulan öneriler arasındadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, N., ve Oranye, N. O. (2010). "Empowerment, Job Satisfaction and Organizational Commitment: A Comparative Analysis of Nurses Working in Malaysia and England". *Journal of Nursing Management*, 18(5), 582-591.
- Altaş, S. S., ve Çekmecelioğlu, H. G. (2015). Örgütsel Adalet Algısının İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İş Performansı Üzerindeki Etkileri: Okul Öncesi Öğretmenleri Üzerinde Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(3), 421-439.
- Aydogdu, S., ve Aşıkil, B. (2011). "An Empirical Study of the Relationship Among Job Satisfaction, Organizational Commitment and Turnover Intention". *International Review of Management and Marketing*, 1(3), 43-53.
- Ayyıldız, T., Yüksel, A. ve Hançer, M. (2007). "Kurumsal Yönetişim: Çalışanların Örgütsel Bağlılığı Üzerine Etkisi". *Seyahat ve Turizm Araştırmaları Dergisi, Bahar*, 50-69.
- Balay, R. (1999). "İşgörenlerin Örgütsel Bağlılık Etkenleri ve Sonuçları". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 32(1), 237-246.
- Bibby, Courtney L. (2008). " 'Should I Stay or Should I Leave? Perceptions of Age Discrimination, Organizational Justice, and Employee Attitudes on Intentions to Leave' ". *Journal of Applied Management and Entrepreneurship*, 13 (2) 63-86.
- Boylu, Y., Pelit, E. ve Güçer, E. (2007). "Akademisyenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma". *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(511), 55-74.
- Canan, H. O. Ş., ve Oksay, A. (2015). Hemşirelerde Örgütsel Bağlılık İle İş Tatmini İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 1-24.
- Chen, YJ. (2007). "Relationships Among Service Orientation, Job Satisfaction, and Organizational Commitment in the International Tourist Hotel Industry". *Journal of American Academy of Business*, (11), 2, 71-82.
- Currivan, D. B. (2000). "The Causal Order of Job Satisfaction and Organizational Commitment in Models of Employee Turnover". *Human Resource Management Review*, 9(4), 495-524.
- Demir, N. (2007). "Satış ve Pazarlama Elemanlarının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma". *Öneri Dergisi*, 7(28), 167-175.

- Dirani, K. M., ve Kuchinke, K. P. (2011). "Job Satisfaction and Organizational Commitment: Validating The Arabic Satisfaction and Commitment Questionnaire (ASCQ), Testing The Correlations, and Investigating the Effects of Demographic Variables in the Lebanese Banking Sector". *The International Journal of Human Resource Management*, 22 (05), 1180-1202.
- Doğan, S ve Kılıç S. (2007), "Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirmenin Yeri ve Önemi". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 29, 37-61.
- Donuk, B. (2009). "Özel ve Kamu Sektöründe Görev Yapan Spor Yöneticilerin İş Tatminlerinin Karşılaştırılması". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 179-185.
- Durna, U. ve Eren, V. (2005). "Üç Bağlılık unsuru Ekseninde Örgütsel Bağlılık". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6 (2), 210-219.
- Farrell, K. (2001). "Human Resource Issues as Barriers to Staff Retention and Development in The Tourism Industry". *Irish Journal of Management*, 22, 121-142.
- Feinstein, A. H., ve Vondrasek, D. (2001). A Study of Relationship Between Job Satisfaction and Organizational Commitment Among Restaurant Employees, Department of Food and Beverage, Management William F. Harrah College of Hotel Administration, Las Vegas.
- Gaertner, S. (1999). "Structural Determinants of Job Satisfaction and Organizational Commitment in Turnover Models". *Human Resource Management Review*, 9(4), 479-493.
- Gallardo, E., Sanchez-Canizares, S.M., Lopez-Guzman, T. ve Jesus, M.M. (2010). "Employee Satisfaction in the Iberian Hotel Industry: The Case of Andalusia (Spain) and the Algarve (Portugal)", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22(3), 321-334.
- Gedik, A., ve Üstüner, M. (2017). Eğitim Örgütlerinde Örgütsel Bağlılık Ve İş Doyumu İlişkisi: Bir Meta Analiz Çalışması. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 41-57.
- Gunlu, E., Aksarayli, M. ve Perçin, N.Ş. (2010). "Job Satisfaction and Organizational Commitment of Hotel Managers in Turkey". *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22(5), 693-717.
- Gümüş, M. ve Hamarat, B. (2006). "Business Excellence and Organizational Commitment in Seasonal Hotels", *Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1-12.

- Han, S. S., Moon, S. J., ve Yun, E. K. (2009). "Empowerment, Job Satisfaction, and Organizational Commitment: Comparison of Permanent and Temporary Nurses in Korea". *Applied Nursing Research*, 22(4), e15-e20.
- Kaplan, M., Ogut, E., Kaplan, A., ve Aksay, K. (2012). The Relationship Between Job Satisfaction and Organizational Commitment: The Case of Hospital Employees. *World*, 4(1), 22-29.
- Kaya, İ. (2007). "Otel İşletmeleri İşgörenlerinin İş Tatminini Etkileyen Faktörler: Geliştirilen Bir İş Tatmin Ölçeği". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt/Vol.:7- Sayı/No: 2 : 355-372*.
- Koç, H., Arslantürk, Y., ve Arslan, S. (2008). Yükseköğretimde öğrenci tatmin düzeyleriyle başarı ortalamaları arasındaki ilişki: Hazırlık Sınıfı öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama. *Journal of Commerce*, (1), 57.
- Kuşlivan, Z., ve Kuşlivan, S. (2005). "Otel İşletmelerinde İş ve İşletme İle İlgili Faktörlerin İşgören Tatmini Üzerindeki Görece Etkisi: Nevşehir Örneği". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 183-203.
- Martin, A., ve Roodt, G. (2008). "Perceptions of Organisational Commitment, Job Satisfaction and Turnover Intentions in a Post-Merger South African Tertiary Institution". *SA Journal of Industrial Psychology*, 34(1), 23-31.
- Meyer, J.P. ve Allen, N.J. (1991). "A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment". *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Meyer, J.P., Stanley, D.J., Herscovitch, L. ve Topolnytsky, L. (2002). "Affective, Continuance, and Normative Commitment to the Organization: A Meta-Analysis of Antecedents, Correlates, and Consequences". *Journal of Vocational Behavior*, 61, 20-52.
- Mohsin, A., Lengler, J., ve Kumar, B. (2013). "Exploring the Antecedents of Intentions to Leave the Job: The Case of Luxury Hotel Staff". *International Journal of Hospitality Management*, 35, 48-58.
- Mowday, R.T., Steers, R.M. ve Porter, L.W. (1979). "The Measurement of Organizational Commitment". *Journal of Vocational Behavior*, 14, 224-247.
- Özutku, H. (2009). "Örgüte Duygusal, Devamlılık ve Normatif Bağlılık İle İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Journal of the School of Business Administration, Istanbul University*, 37(2), 79-97.
- Pınar, İ., Kamaşak, R., ve Bulutlar, F. (2009). "İş Tatmini Oluşturan Boyutların Toplam Tatmin Üzerindeki Etkilerinin Doğrulayıcı Faktör Analizi İle İncelenmesi Üzerine Türk İşletmelerinde Bir Araştırma". *Journal of the School of Business Administration, Istanbul University*, 37(2), 151-166.

- Suma, S., ve Lesha, J. (2013). "Job Satisfaction and Organizational Commitment: the Case of Shkodra Municipality". *EuropeanScientificJournal*, 9(17).
- Tella, A., Ayeni, C. O., ve Popoola, S. O. (2007). "Work Motivation, Job Satisfaction, and Organisational Commitment of Library Personnel in Academic and Research Libraries in Oyo State, Nigeria". *Library Philosophyand Practice*,9(2), 13.
- Toker, B. (2011). "Demografik Değişkenlerin İş Tatminine Etkileri: İzmir'deki Beş ve Dört Yıldızlı Otellere Yönelik Bir Uygulama". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 92-107.
- Uyguç, N., ve Çımrın, D. (2004). "DEÜ Araştırma ve Uygulama Hastanesi Merkez Laboratuvarı Çalışanlarının Örgüte Bağlılıklarını ve İşten Ayrılma Niyetlerini Etkileyen Faktörler". *DEÜ İİ BF Dergisi*, 19(1), 91-99.
- Üngüren, E., ve Doğan, H. (2010). Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Çalışanların İş Tatmin Düzeylerinin CHAID Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 39-52.
- Wanous, J. P., Reichers, A. E., ve Hudy, M. J. (1997). Overall job satisfaction: how good are single-item measures?. *Journal of applied Psychology*, 82(2), 247.
- WeiBo, Z., Kaur, S. ve Jun, W. (2010). "New Development of Organizational Commitment: A Critical Review (1960-2009)". *African Journal of Business Management*, 4 (1), 12-20.
- Yalçın, A. ve İplik, F.N. (2007). "A Grubu Seyahat Acentalarında Çalışanların Örgütsel Bağlılıklarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Adana İli Örneği". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 483-500.
- Yalçın, A. ve İplik, F.N. (2005). "Beş Yıldızlı Otellerde Çalışanların Demografik Özellikleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Adana İli Örneği". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1), 395-412.
- Zopiatis, A., Constanti, P., ve Theocharous, A. L. (2014). "Job Involvement, Commitment, Satisfaction and Turnover: Evidence from Hotel Employees in Cyprus". *Tourism Management*, 41, 129-140.

2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİNİN TÜRK FİNANS VE REEL SEKTÖRLERİNE ETKİSİ¹

The Impact of The Global Financial Crisis of 2008 on Turkish Financial and Reel Sector

Gönderim Tarihi: 12.10.2018

Kabul Tarihi: 29.05.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.581877

Gül Büşra ÖZDAMAR*
Özkan ŞAHİN**

ÖZ: 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde mortgage sisteminde yaşanan sorun ile başlayan 2008 küresel krizinin Türkiye Ekonomisi'ni etkileyip etkilemediği Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren metal eşya, makine ve gereç yapım ile bankacılık sektörü firmalarının finansal oranları aracılığıyla gerçekleştirilecek analizler ile belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada 2005–2013 yılları arasında çeyrek dönemler itibarıyla bilançolarına ulaşılabilen toplam 33 (otuzüç) işletmenin verisi üzerinden One Way Anova testi yapılarak krizin etkili olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışma sonucunda metal eşya, makine ve gereç yapım sektörü için likidite oranlarında, performans oranlarında ve karlılık oranlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Fakat faaliyet oranları içerisinde yer alan stok devir hızı ile aktif devir hızı oranlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa rastlanmaktadır. Ayrıca alacak devir hızı oranında kriz döneminde alacaklarını tahsil etme yeteneğinin azalması sebebiyle dönemler arasında anlamlı farklılıklar görülmektedir. Kriz döneminde kaldıraç oranlarında da dönemler arası anlamlı farklılıklar görülmektedir. Bankacılık sektörü için ise karlılık oranlarında anlamlı farklılığa rastlanmamaktadır. Fakat kaldıraç oranında ve performans oranlarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılığa rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rasyo Analizi, BİST, 2008 Krizi, Mortgage.

ABSTRACT: The purpose of the study is to determine whether the economy of Turkey was affected by the global crisis that began in the United States in 2008 under the name of mortgages. The mentioned effect is trying to be determined through analyzing that metal goods, machinery and equipment production, and the financial ratios of banking sector firms operating in İstanbul Stock Exchange. In this study, one-way Anova test was performed on the data of 33 (thirty-three) enterprises whose balance sheets could be

¹ Bu makale Gül Büşra ÖZDAMAR'ın 2018 yılında kabul edilen Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

* Uzman, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Öğrencisi, gbozdamar@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1486-4489

** Dr. Öğr. Üye., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi/Uluslararası Ticaret Bölümü, ozkansahin@duzce.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5341-1274

reached by quarterly periods between 2005-2013 and it was investigated whether the crisis was effective. As a result of the study, it has been determined that there is no statistically significant difference in liquidity ratios, performance rates and profitability rates for metal goods, machinery and equipment construction sector. However, there is no statistically significant difference in the rate of turnover and asset turnover from operating rates. In addition, there are significant differences between the periods due to the decrease in the ability to collect receivables during the crisis period. There are also significant differences between the periods in leverage ratios during the crisis period. There is no significant difference in the profitability ratios for the banking sector. However, there is a statistically significant difference in leverage and performance ratios.

Keywords: Ratio Analysis, BIST, 2008 Crises, Mortgage.

GİRİŞ

Ülkelerin gerek tek tek sektörel anlamda, gerekse bu sektörlerin birleşmesiyle oluşan ülke ekonomisinin tamamı açısından incelendiğinde işletmelerin performansları belirleyici özellik taşımaktadır. Dışa açık bir sistemde faaliyetlerini gösteren işletmeler söz konusu dışa açıklıklarından dolayı kendi dinamiklerinden kaynaklanmayan risklerle de karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu riskler içinde buldukları sektörün yapısından kaynaklanan riskler olabilmeyen, ülkenin içinde bulunduğu konjonktürel durumdan da kaynaklanabilmektedir. Bu kapsamda işletmelerin tek tek performansı ülke ekonomisini de belirleyen en önemli etkenlerden biri konumuna gelmektedir. Türkiye gibi dış ticaret ilişkileri yoğun ülkelerin günümüz küresel dünyasında yaşanan finansal olumsuzluklardan etkilenmeleri kapalı ekonomilere göre daha hızlı ve yüksek oranda gerçekleşmektedir. Finansal anlamda olumsuzluğun baş gösterdiği ülke dünya üzerinde ekonomik anlamda büyük bir söz sahibi ise bu etkilenme kaçınılmaz ve hatta ülke içerisinde yeni ve bağımsız bir krizin tetikleyicisi de olabilmektedir.

2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri konut piyasası sektöründe büyük bir çöküş yaşanmıştır. Bankalar geliri düşük ailelere konut satın almaları için kolaylıkla kredi vermişlerdir. Konut fiyatlarındaki beklenmedik düşüş mortgage piyasasını çöktürmüş ve geliri düşük aileler, aldıkları konut kredilerini ödeyememiştir. Bu sebeple bankalar, konutlara el koymuştur. Ekonomik kriz, portföyünde fazla miktarda konut ağırlıklı kredi müşterisine sahip olan yatırım bankalarının iflasını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu kapsamda belirtileri ve sebepleri daha önceki yıllarda başlamakla birlikte 2008 yılında ABD’de başlayan ve Mortgage Krizi olarak adlandırılan finansal kriz kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır.

Türkiye de Amerika ve Avrupa ile ticari ilişkileri olan bir ülkedir. Bu kapsamda birçok sektör bu krizden ilişkileri ölçüsünde etkilenmiştir. Türkiye imalat sektöründe dış ticaret hacmi yoğun bir ülkedir. Dolayısıyla finansal krizlerin dış ticaret yapılan sektörleri etkilemesinden dolayı, imalat sektörünün içerisinde yer alan metal eşya, makine ve gereç yapım sektörünün de olumsuz etkilendiği düşünülmektedir. Bu çalışmada literatür ışığında krizden en fazla ve en az etkilenildiği düşünülen iki sektör incelenmiştir. Bunlar; sırasıyla; metal eşya, makine ve gereç yapım ile bankacılık sektörleridir. Bu yayılma kaçınılmaz olarak Türkiye Ekonomisi'ni de etkilemiştir. Fakat bu etkilenmenin derecesi ve süresi konusunda farklı düşünceler mevcuttur. Türkiye'nin makroekonomik göstergeleri özelinde birçok akademik çalışma yapılmakla birlikte firmalar özelinde ekonomik krizinin etkilerinin incelendiği çalışmalar göreceli olarak akademik alanda daha az yer kaplamıştır.

Buradan hareketle 2008 krizinin Türkiye Ekonomisini etkileyip etkilemediği, etkilediyse hangi alanları ne ölçüde etkilediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada finansal analiz tekniklerinden biri olan Oran (Rasyo) Analizi tekniğinden faydalanılmıştır. Çalışmada literatür ışığında krizden en çok etkilenen ve etkilenmeyen sektörler olarak metal eşya, makine, gereç yapım sektörü ile bankacılık sektörü ele alınmıştır. BİST'de işlem gören firmaların bilançoları üzerinden gerçekleştirilen çalışmada 2005 – 2013 yılları arası veriler kullanılmıştır. Söz konusu veriler kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönem olmak üzere üç ayrı döneme ayrılarak One Way Anova testi yardımıyla analizler gerçekleştirilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Küreselleşme, ülkelerin iktisadi, sosyal ve siyasal ilişkilerinin gelişmesi, farklı kültürlerle sahip toplumların inanç ve beklentilerinin iyi bir şekilde bilinmesi, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması gibi birbiriyle ilintili konuları kapsayan bir kavramdır (Çınar ve Hepaktan, 2011). Krizin meydana geldiği ülke yurt dışıyla ilişki halindeyse sadece o ülkeyi değil, ilişki halinde olduğu diğer ülkeleri de etkilemektedir.

Kriz sözcüğü Yunanca "krisis" kelimesinden gelmektedir. İşletmelerde çeşitli kavramların kriz yerine kullanımı geniş çaplı ve tek bir tanım yapmayı güç hale getirmektedir. Kısa bir şekilde tanımlamak gerekirse kriz, bireyi veya işletmeyi zorlayan durumlara kişi veya işletmelerin yeterli olmaması halidir (Baran, 2009).

Krizi tanımlarken kullandığımız birçok özellik, aslında krizin temel özelliklerini de barındırmaktadır. "Yönetim problemi olarak bakarsak, örgütte yaşanan tüm fikir ayrılıklarına ya da problemlere kriz demek doğru olmayacaktır. İşletmeyi veya idarecileri probleme iten tam ve doğru bilginin toparlanamaması,

iletişim problemlerinin olması, çalışanların farklılaşan beklentileri karşısında meydana gelen problemler gibi yönetimlerin ortak problemlerine kriz adını vermeye gerek yoktur (Dinçer, 1998: 384)''.

Krizi temel alan genel özellikler şunlardır:

- Geniş bir nüfusu etkileyen büyük etkileri vardır.
- Maliyetlerin yükselmesine sebebiyet verir.
- Emsali görülmemiş, geniş çaplı ve birbiri ile ilişkili sorunları ortaya çıkarır, yaşam kaynaklarını etkiler.
- Kartopu etkisi oluşturur.
- Tehditler zaman içerisinde dönüşüme uğrar.
- Kümeleşmeler söz konusudur.
- Halk ile medya ile güvenilir örgütler ile ve mağdurlar ile elzem iletişim problemleri meydana gelir.

Krizlerin özelliği, genel olarak işletmenin öngörü ve önleme sistemlerinin yeterli olmaması ve bu sebeple kriz durumunun tahmin edilememesidir. Meydana gelen problemlerin üstesinden gelebilmek, yapılacak çalışmalar için yeterli zaman, malzeme ve bilginin bulunamaması, yönetimde gerginlik meydana getiren bir zaman dilimi olması da krizin özelliklerindedir (Tutar, 2007).

Ekonomik krizlerin belirleyici faktörleri (ani ve beklenmedik oluşu, tehdit ve yeni fırsatlar yaratması, yayılma etkisi) birkaç cümle açıklamayla birlikte aşağıda yer almaktadır (Ongan, 2005).

- *Ani ve beklenmedik oluşu*; makroekonomik göstergelerdeki bir kötüye gidişin kriz olarak tanımlanabilmesi için, bunun beklenmedik bir biçimde ve aniden ortaya çıkması gerekmektedir. Örneğin, fiyatlar genel seviyesinin bir azalış eğilimi göstermesiyle tanımlanan deflasyon kriz değildir. Fakat bir ekonomik oluşumu etkileyen durumlar içerisinde beklenmedik bir biçimde fiyatlarda meydana gelen ani düşüşlerin olduğu dönemdeki depresyon bir krizdir.
- *Tehdit ve yeni fırsatlar yaratması*; ekonomik krizlerin tehdit faktörünün yanında yeni fırsatlar yaratıyor olması önem taşımaktadır. Ekonomik krizler bir yönüyle beklenmedik bir zamanda ortaya çıkan sıkıntılı dönemleri ifade etseler de aslında diğer yönleriyle bazı çevreler açısından yeniden yapılanma yolunda bir fırsat olarak da yorumlanabilmektedirler. Kriz koşullarında gündeme gelen tasarruflar ve gelir artırıcı etkiler dikkat çekmekte ve bunlar krizin olumlu sonuçları olarak değerlendirilebilmektedir.

- *Yayımla etkisi*; krizin yayılma etkisi göstermesi yani diğer örgüt ve sektörleri de etkisi altına alabilmesidir. Bu eğilim genellikle az gelişmiş ülkelerde yaygın şekilde gözlemlenmektedir. Finansal alanda meydana gelen krizler bu alanlarla sınırlı kalmayıp reel sektörü de etkisi altına alabilmektedirler. Küreselleşme sonrası hızla yayılan ekonomik entegrasyonlar ulusal ekonomiler arasındaki bağımlılık ilişkilerini arttırmakta ve “domino taşı etkisi” denilen yayılma etkisinin uluslararası alandaki etkinliğini güçlendirmektedir.

Finansal kriz türleri genel kabul gören yaklaşıma göre dörtlü bir ayrıma tabi tutulmaktadır:

- Para Krizleri,
- Bankacılık Krizleri,
- Dış Borç Krizleri ve
- Sistemik finansal krizleri olarak dört grupta ele alınmaktadır (Turgut, 2007).

Söz konusu krizler genelde birbirini takip ettiklerinden aralarında net bir şekilde ayırım yapılamamaktadır.

Türkiye Ekonomisi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk günlerden bu yana ortalama 10'ar yıllık dönemler halinde krizlerle yüzleşmiştir. Dünyanın o güne kadar gördüğü ilk küresel kriz olma özelliği taşıyan 1929 Büyük Buhranı, İkinci Dünya Savaşı, Körfez Savaşı, 1973 Petrol Krizi, Asya Krizi, Rusya Krizi, 1994 Krizi, 2001 krizi ve nihayetinde 2008 Küresel Mortgage Krizi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından itibaren Türk Ekonomisi ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Bu süreçte en büyük zorlukların başında üretkenliğin az ve dışa bağımlılığın çok olması gelmektedir. Bu temel sorunlar dönem dönem baş göstermiş ve sürdürülemez bir hal aldığı anda ise finansal krizlere dönüşmüşlerdir. Küresel ekonominin de meydana gelme sebeplerinden biri sayılan sermaye dolaşımının serbestleşmesi Türkiye Ekonomisi için de dönüm noktası sayılmaktadır. Bu Türkiye Ekonomisi için fırsat ve tehditlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte finansman anlamında sıkıntılar boy göstermeye başlamıştır. Ne zaman ki sıkıntı içine giren alanlar yönetilemeyecek kıvama gelmiştir, işte o zaman Türkiye Ekonomisi krizle karşı karşıya kalmıştır (Oktar ve Dalyancı, 2010).

Birinci Körfez Savaşında ekonomi olumsuz yönde etkilenmiş ve yapılan genel seçimler sonucu kamu açıklarında bir artış meydana gelmiştir (Kansu, 2004). Kamu açıklarından meydana gelen iç borçlanma artışı faiz oranlarında yükselişe, ayrıca yabancı sermaye girişinin teşvik edilmesine sebep olmuştur (Er-

dem, 2001). Karşılaşılan bu olumsuzlukları çözmek için istikrarlı bir ekonomik program uygulanmaması sonucu 1993 yılının sonlarında Türkiye ekonomik bir krize sürüklenmiştir (Eğilmez, 2011).

Meydana gelen bu krizin ana sebebi bütçe açıklarıdır. Gittikçe artan tüketim harcamaları ithalatı arttırarak cari açığın büyümesine neden olmuştur. Oluşan bu bütçe açığı para basılarak karşılanmaya çalışılmış fakat ülkeye doğru gerçekleştirilen sermaye hareketlerinin serbestliği yüzünden likidite artışı olmuştur. Bu durumu kontrol altında tutmak için bazı politikalar uygulanmaya çalışılmış ve daha sonra bu politikaların güvenilirliği ile ilgili şüpheler meydana gelmiştir. Yatırımcılar sıcak paranın etkisiyle enflasyonun artacağını düşünerek dövize yönelmiş ve krize neden olmuşlardır (Işık, Duman ve Korkmaz, 2004).

Türkiye Ekonomisi 1994 krizinden sonra tarihinin en büyük krizi olan 2001 krizini yaşamıştır. Bu krizin ilk belirtileri Kasım 2000'de görülmeye başlamıştır. Reel sektör üzerinde büyük etkiler meydana getiren bu kriz, ilk olarak kamu sektöründe doğmuş ve finansal sektöre yayılmıştır. Bu krize sebep olan ana faktörler incelendiğinde yüksek cari işlemler açığının etkisi görülmektedir (Karataş ve Yılmaz, 2009).

Kasım 2000'in sonlarına doğru faiz oranları ciddi manada yükselmiş, ülke dışına önemli ölçüde sermaye çıkışı yaşanmıştır. Merkez Bankasının rezervleri hızlı bir şekilde azalmış, hisse senedi fiyatlarında ani düşüşler gözlemlenmiş ve bir banka sistem dışına alınmıştır. Kasım ve Aralık aylarında bazı önlemler uygulamaya konulmuş ve krizin daha da derinleşmesi önlenmiştir. Piyasalarda gözle görülür iyileşmeler yaşanmıştır. Fakat 2001 yılı Şubat ayında Hazine İhalesinden önce negatif gelişmeler, uygulanan programa karşı güvenin büyük ölçüde bitmesine sebep olmuştur. TL ye karşı bir spekülatif atak oluşmuştur. Tüm bunlar Kasım 2000 de boy gösteren ve Şubat 2001 de şiddetli yaşanan kriz sürecini tetiklemiştir (BDDK, 2010).

2008 yılında konut piyasasında ciddi bir çöküş meydana gelmiştir. 2000'li yıllar boyunca ABD deki konut fiyatları tahmin edilenden fazla artmış, bu artışta mortgage etkili olmuştur. Bankalar geliri düşük ailelere konut satın almaları için kolaylıkla kredi vermişlerdir. Konut fiyatlarındaki beklenmedik düşüş mortgage piyasasını çökertmiş ve geliri düşük aileler borç aldıkları konut kredilerini ödeyememişlerdir. Bu sebeple bankalar konutlara el koymuştur. Ekonomik kriz ile kredi portföyünün çoğu konut kredisinden oluşturan yatırım bankalarının iflası kaçınılmaz olmuştur. İflaslar akabinde oluşan ekonomik krizi durdurabilmek için ABD Hükümeti tarafından bazı destek paketleriyle ekonominin tekrar canlandırılması hedeflenmiş fakat bu kriz kısa zamanda Avrupa'ya da sıçramıştır. Amerika dış ilişkileri yoğun bir ülkedir. Bundan dolayı birçok ülke bundan etkilenmiştir. Türkiye de Amerika ve Avrupa ile ticari

ilişkileri olan bir ülkedir. Bu kapsamda Türkiye'nin de birçok sektörü bu krizden ilişkileri ölçüsünde etkilenmiştir.

Krizler üzerine gerçekleştirilen çalışmalar kriz olgusu farklı boyutları ile ele almaktadır.

Hodorogel (2009) gerçekleştirdiği çalışmada 2008 Krizinin Romanya Ekonomisindeki Kobilere etkisini incelemiştir. Sonuç olarak kobilerin 2008 krizinde yatırımlarını ve ihracat faaliyetlerini azalttıkları ve likidite sıkıntısı çektiklerini belirlemiştir.

Kula ve Özdemir (2009) 2008 Küresel Krizinin İMKB'de faaliyetlerini sürdüren imalat sanayi firmalarının finansal yapılarında meydana gelen etkisini incelemişlerdir. Sonuç olarak kriz zamanında firmaların kısa vadeli yabancı kaynaklarının pasif içerisindeki kısmının arttığını ve finansman harcamalarının da artarak firmaların zarar ettiğine ulaşmışlardır.

Çabuk ve Özkan (2010) 2008 Krizinin reel sektör üzerine etkisini Bursa'da otomotiv ve tekstil sektöründe yer alan işletmeler üzerinden incelemişlerdir. 2008 krizinin söz konusu sektörlerde yer alan işletmelerin ihracat oranların düşmesine neden olduğunu ve otomotiv sektöründe %50, tekstil sektöründe ise %30'lara varan oranlarla düşüş gerçekleşti sonucuna ulaşmışlardır.

Afşar (2011) 2008 krizinin Türk bankacılık sektörü üzerine etkisi incelediği çalışmasının sonucunda 2008 Küresel Krizinin Türk bankacılık sektörünü etkilenmediği sonucuna ulaşmıştır.

2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde konut piyasasına yönelik bankaların geliri düşük ailelere konut satın almaları için kolaylıkla kredi vermişlerdir. Konut fiyatlarındaki beklenmedik düşüş mortgage piyasasını çökertmiş ve geliri düşük aileler, aldıkları konut kredilerini ödeyememiştir. Bu sebeple bankalar, konutlara el koymuştur. Ekonomik kriz, portföyünde fazla miktarda konut ağırlıklı kredi müşterisine sahip olan yatırım bankalarının iflasını büyük ölçüde etkilemiştir. İflasların akabinde oluşan ekonomik krizi durdurabilmek için ABD hükümeti tarafından bazı destek paketleriyle ekonominin tekrar canlandırılması hedeflenmiş, fakat bu kriz kısa zamanda Avrupa'ya da sıçramıştır. Amerika dış ilişkileri yoğun bir ülkedir. Bu sebeple birçok ülke bundan etkilenmiştir. Türkiye de Amerika ve Avrupa ile ticari ilişkileri olan bir ülkedir. Bu kapsamda Türkiye'nin de birçok sektörü bu krizden ilişkileri ölçüsünde etkilenmiştir.

Türkiye imalat sektöründe dış ticaret hacmi yoğun bir ülke olmasından dolayı imalat sektörünün içerisinde yer alan metal eşya, makine ve gereç yapım sektörünün de olumsuz etkilendiği düşünülmektedir. Bu çalışmada literatür ışığında krizden en fazla ve en az etkilenildiği düşünülen iki sektör incelen-

miştir. Bunlar; sırasıyla; metal eşya, makine ve gereç yapım ile bankacılık sektörleridir. Bu çalışmada ilgili sektörlerin verileri toplanıp çalışmanın amacı kapsamında Oran Analizi Yöntemi ile analiz edilmiştir.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

2008 Küresel Krizinin Türkiye Ekonomisi üzerindeki herhangi bir etkisinin var olup olmadığı Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren işletmeler özelinde incelenmiştir. Türkiye, imalat sektöründe dış ticaret hacmi yoğun bir ülkedir. Finansal krizlerin dış ticaret yapılan sektörleri etkilemesinden dolayı, imalat sektörünün içerisinde yer alan metal eşya, makine ve gereç yapım sektörünün de etkilendiği düşünülerek, bankalar da yaşadığı 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinde finansal yapılarını güçlendirici önlemler aldıklarından dolayı 2008 Küresel Krizinden etkilenme derecelerinin daha az olduğu düşünülerek çalışma amacı çerçevesinde analizlerde kullanılmak üzere verileri araştırmaya dahil edilmiştir.

Bu kapsamda Borsa İstanbul'da işlem gören 13 (onüç) bankacılık ve 30 (otuz) metal eşya, makine, gereç yapım işletmesinden, kesintisiz olarak varlığını sürdürmüş 12'si bankacılık ve 21'i metal eşya, makine, gereç yapım işletmesinin 2005 – 2013 yılları arasında çeyrek dönemlik finansal verileri ile iki veya daha çok grup arasında farkın anlamlılığı ile ilgili hipotezlerin testinde kullanılan varyans analizi olan One Way Anova testi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak dönemler arası farklılıkları sınamak için elde edilen veriler yapılarak Kriz Öncesi, Kriz Dönemi ve Kriz Sonrası Dönem olmak üzere üç kısımda ele alınmıştır. Kriz öncesi dönem "2005-2006-2007 yıllarını", kriz dönemi "2008-2009-2010 yıllarını" kriz sonrası dönem ise "2011-2012-2013 yıllarını" kapsamaktadır. Finansal oranlar elde edilirken firmalara ait verilerin ağırlıklı ortalamaları kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan bilanço ve gelir tablosu verilerine Kamuyu Aydınlatma Platformu (www.kap.gov.tr), <https://datastore.borsaistanbul.com> ve <http://www.finet.com.tr> internet adresinden ulaşılmıştır. Çalışmada kullanılan finansal oranlar Microsoft Office Excell programından faydalanılarak hesaplanmıştır ve SPSS programına aktarılmıştır.

BULGULAR

Çalışmada metal eşya, makine ve gereç yapımı ve bankacılık sektörlerine dair toplanan verilerin analizleri SPSS 18 programı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen sektörlerin öncelikli olarak ortalama değerleri, standart sapmaları ve ele alınan süre zarfı içerisindeki maksimum ve minimum değerlerinin incelenerek serinin tanımlayıcı istatistikleri gerçekleştirilmiştir.

Her iki sektör için finansal oranlardan Likidite, Karlılık, Finansal Yapı, Faaliyet ve Performans ana başlıklar olmak üzere alt kırılımları ile birlikte 13 farklı oran kriz öncesi, kriz ve kriz sonrası dönemler itibariyle hesaplanarak değerlendirilmiştir. Şirketlerin iç dinamikleri finansal yapılarına göre metal eşya, makine ve gereç yapım sektörü için stok devir hızı, alacak devir hızı vs. oranlar incelenerek finansal tablolar hakkında fikir sahibi olurken, mali sektörde yapısal farklılıklardan dolayı bu oranlar ilgili kalem verilerine ulaşamadığı için elde edilememiştir. Bu sebeplerden dolayı likidite ve faaliyet oranlarının verileri karşılaştırılmamıştır.

Temel İstatistiki Analizler

Çalışmanın amacı çerçevesinde incelenen sektörlerin tanımlayıcı istatistik sonuçları Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Sektörlerin Temel İstatistiki Analizleri

TEMEL İSTATİSTİKİ ANALİZLER										
METAL EŞYA, MAKİNE VE GEREÇ YAPIM										
Oranlar	Dönemler	Ort.	Std. Sap.	Min.	Max	Ort.	Std. Sap.	Min.	Max.	
LİKİDİTE ORANLARI	Cari Oran	Kriz Öncesi	2.09	1.44	0.34	6.59	-	-	-	-
		Kriz Dönemi	2.30	3.13	0.23	15.33	-	-	-	-
		Kriz Sonrası	2.12	2.20	0.45	10.78	-	-	-	-
	Asit-Test Oranı	Kriz Öncesi	1.41	1.14	0.23	5.19	-	-	-	-
		Kriz Dönemi	1.63	2.82	0.14	13.56	-	-	-	-
		Kriz Sonrası	1.52	2.06	0.27	9.90	-	-	-	-
	Nakit Oran	Kriz Öncesi	0.34	0.70	0.00	3.30	-	-	-	-
		Kriz Dönemi	0.77	1.91	0.01	8.42	-	-	-	-
		Kriz Sonrası	0.75	1.65	0.00	7.72	-	-	-	-

Tablo 1: Sektörlerin Temel İstatistik Analizleri (Devamı)

TEMEL İSTATİSTİKİ ANALİZLER										
METAL EŞYA, MAKİNE VE GEREÇ YAPIM										
Oranlar	Dönemler	Ort.	Std. Sap.	Min.	Max	Ort.	Std. Sap.	Min.	Max.	
KARLILIK ORANLARI	Net Kar Marjı	Kriz Öncesi	2.59	8.54	-17.73	19.33	-	-	-	-
		Kriz Dönemi	0.73	8.73	-13.71	26.13	-	-	-	-
		Kriz Sonrası	2.19	14.14	-45.61	21.30	-	-	-	-
	Aktif Karlılık	Kriz Öncesi	3.57	12.02	-23.66	25.99	2.79	2.64	-1.37	10.01
		Kriz Dönemi	2.07	10.57	-21.60	31.58	2.24	0.65	0.61	2.91
		Kriz Sonrası	4.87	11.24	-15.68	28.01	1.88	0.57	0.82	2.98
	Özsermaye Karlılığı	Kriz Öncesi	8.37	16.42	-37.46	40.25	18.00	9.56	-3.97	32.81
		Kriz Dönemi	3.07	18.22	-35.65	33.84	17.47	7.00	3.90	29.35
		Kriz Sonrası	9.40	27.68	-79.69	50.19	14.92	5.41	4.96	24.85
FINANSAL YAPI ORANLARI	Oranlar	Dönemler	Ort.	Std. Sap.	Min.	Max	Ort.	Std. Sap.	Min.	Max.
	Kaldıraç Oranı	Kriz Öncesi	18.68	14.36	-9.95	44.11	48.79	10.16	29.72	65.24
		Kriz Dönemi	44.35	23.08	0.00	94.16	57.67	6.75	46.15	67.48
		Kriz Sonrası	42.48	21.82	0.00	91.93	64.12	5.69	55.70	75.08

Tablo 1: Sektörlerin Temel İstatistik Analizleri (Devamı)

TEMEL İSTATİSTİKİ ANALİZLER										
METAL EŞYA, MAKİNE VE GEREÇ YAPIM										
	Oranlar	Dönemler	Ort.	Std. Sap.	Min.	Max	Ort.	Std. Sap.	Min.	Max.
FAALİYET ORANLARI	Stok Devir Hızı	Kriz Öncesi	7.43	5.21	3.12	24.66	-	-	-	-
		Kriz Dönemi	6.71	4.63	2.94	18.26	-	-	-	-
		Kriz Sonrası	6.54	4.46	2.52	20.11	-	-	-	-
	Alacak Devir Hızı	Kriz Öncesi	9.92	9.31	2.74	37.87	-	-	-	-
		Kriz Dönemi	5.24	2.66	2.51	13.22	-	-	-	-
		Kriz Sonrası	5.13	2.32	1.83	10.59	-	-	-	-
	Aktif Devir Hızı	Kriz Öncesi	1.34	0.49	0.27	2.35	-	-	-	-
		Kriz Dönemi	1.14	0.47	0.34	2.21	-	-	-	-
		Kriz Sonrası	1.15	0.48	0.35	2.41	-	-	-	-
	Oranlar	Dönemler	Ort.	Std. Sap.	Min.	Max	Ort.	Std. Sap.	Min.	Max.
PERFORMANS ORANLARI	Fiyat Kazanç	Kriz Öncesi	15.40	14.60	1.50	52.47	14.39	8.83	2.91	33.90
		Kriz Dönemi	13.87	12.31	1.08	44.07	13.41	10.62	5.11	40.67
		Kriz Sonrası	11.18	6.38	0.84	29.28	11.96	8.26	7.18	36.36
	PD/DD	Kriz Öncesi	3.11	4.23	0.62	15.85	2.09	0.72	0.80	3.37
		Kriz Dönemi	8.24	9.31	0.99	33.61	1.59	0.56	0.86	2.47
		Kriz Sonrası	4.08	8.16	0.00	38.58	1.35	0.38	0.75	1.94
	Hisse Başına Kar	Kriz Öncesi	1.72	4.63	0.00	21.62	0.47	0.20	0.08	0.73
		Kriz Dönemi	0.83	1.87	0.00	8.70	0.47	0.30	0.04	1.17
		Kriz Sonrası	1.37	1.98	0.00	6.79	0.60	0.49	0.06	1.90

Metal Eşya ve Araç Gereç Yapımı sektörünün tanımlayıcı istatistiklerinde; Sektördeki işletmelerin kısa vadeli borçlarını karşılayabilme gücünü ve çalışma sermayesinin yeterli olup olmadığını ölçmek için kullanılan likidite oran-

larına ait tanımlayıcı istatistikle göre ortalamalarda en yüksek değere kriz döneminde ulaşılmıştır. Bunu kriz sonrası dönem takip etmektedir. İşletmelerin oranlarındaki ortalamaların dalgalanmalarına bakıldığında standart sapma değerlerinin kriz döneminde kendinden önceki döneme kıyasla arttığı görülmektedir.

Çalışmaya konu olan diğer bir oran olan ve işletmelerin emrine verilmiş bulunan kaynakların verimlilik derecesini gösteren karlılık oranlarına ait tanımlayıcı istatistiklere göre Bankacılık sektöründeki firmaların bilançolarından "Satışlar" kalemine ait sağlıklı veriler elde edilemediği için net kar oranı kıyaslanamamıştır. Diğer oranlar olan Aktif karlılık ve Özsermaye karlılığına bakıldığında ise; iki sektör içinde kriz öncesi dönemden kriz dönemine geçişte, ortalamalarında düşüşler gözlemlenmektedir. Metal eşya, makine ve gereç yapım sektörü kriz sonrasında toparlanmalar yaşamış ve karlılıklarını artırarak yükseliş göstermektedir. Kriz sonrasında metal eşya, makine ve gereç yapım sektöründe aktiflerin verimli kullanıldığı söylenebilirken, bankacılık sektörü için aynı yorum yapılamamaktadır. Çünkü bankacılık sektörü için karlılık oranlarımızda kriz öncesi, kriz esnası ve kriz sonrası dönemlerde hep aşağıya doğru bir ivme gözlemlenmektedir. Özsermaye karlılığı içinde paralel yorumlar yapmak mümkündür. İlgili oran, işletmelerin yönetimlerindeki başarı düzeyleri ile karlılıklarının analizinde önem arz etmektedir (Akdoğan ve Tenker, 2007). Bankalar, müşterilerinin karlılıklarını analiz ederken, mali rantabilite oranı olarak bu orana bakmaktadırlar (Bedük, 2010).

İşletmenin varlıklarının yüzde kaçlık bölümünün yabancı kaynaklar ile finanse edildiğini gösteren finansal kaldıraç oranının ilişkin tanımlayıcı istatistiklere göre her iki sektör içinde kriz öncesi dönemden kriz dönemine geçişte ilgili oranımızda artış meydana gelmiştir. Kriz sonrası dönemde metal eşya, makine ve gereç yapım sektörü yabancı kaynak kullanımını düşürmüştü fakat bankacılık sektöründeki artış sonrasında da devam etmektedir.

İşletmenin faaliyetinde kullanılan kaynakların etkili bir biçimde kullanılıp kullanılmadığını ölçmede kullanılan faaliyet oranlarına ait tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde; stok devir hızı ortalamalarının değeri kriz öncesi 7,43- , kriz dönemi 6,71 ve azalarak devam eden oran kriz sonrasında 6,54 olmuştur. Stokların yenilenme hızını gösteren bu oranda kriz dönemi ve sonrası dönem için çok ciddi düşüşler yaşanmamıştır. Alacak devir hızı oranı kriz öncesi dönemde 9,92 iken kriz dönemi ve sonrası dönemde yaklaşık olarak %50 düşmüş ve %5'lere gerilemiştir. Alacakların tahsil yeteneğini gösteren bu oranda ilgili firmalar kriz dönemine girildiğinde, kriz öncesi döneme kıyasla alacaklarını tahsil etmede gerilemişlerdir. Aktif devir hızı ortalamalarının oranı kriz öncesi dönemde 1,34 -, kriz dönemi 1,14 ve kriz sonrası dönemde 1,15'tir. İşletmele-

rin tam kapasite çalışıp çalışmadığı hakkında yorum yapabilmeyi sağlayan bu oranda ciddi değişimler gözlemlenmemektedir.

İşletmenin piyasadaki performansını değerlendirmek amacıyla kullanılan performans oranlarına ait tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde Fiyat/Kazanç oranında her iki sektör içinde düşüş gözlemlenmektedir. Kriz döneminde düşüş yaşanan bu oranda işletmeye yatırım yapacak yatırımcıların temkinli davrandıkları düşünülmektedir. Piyasa değeri/Defter değeri oranına bakıldığında ise metal eşya, makine ve gereç yapım sektöründe kriz döneminde ortalamalarda bir artış yaşanmış, fakat kriz sonrası dönemde tekrar düşmüştür. Oranın hesaplanmasında borçlarında firma toplam değerine dahil edilmesi ve ilgili sektörün kaldıraç oranının da yüksek olması sebebiyle kriz dönemindeki bu yükselişin yabancı kaynaklardaki artıştan kaynaklandığı söylenebilmektedir. Bu istenen bir durum değildir. Öte yandan bankacılık sektöründeki oranlara bakıldığında kriz öncesi dönemden itibaren sürekli düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Hisse başına kar oranında ise; metal eşya, makine ve gereç yapım sektöründe kriz dönemi ortalamalarında bir düşüş yaşanmış ve kriz dönemine doğru yükseliş görülmektedir. Bankacılık sektöründe ise kriz öncesi ve kriz dönemleri arasında bir farklığa rastlanmamakla beraber, kriz sonrası döneme doğru yükseliş gözlemlenmektedir. İlgili sektörün ortaklarına dağıttığı karda kriz sebebiyle bir düşüş yaşanmadığı görülmektedir.

Anova ve Post Hoc Testi Analizleri

Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım Şirketlerinin tanımlayıcı istatistikleri incelendiğinde dönemler arasında bir farklılık görülmektedir. Fakat söz konusu bu farklılığın anlamlı farklılıkların olup olmadığının tespit edilmesi için ortalamalar arası fark analizi One-Way Anova testi gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda ilgili sektöre yönelik uygulanan One Way Anova testine ilişkin sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım Şirketleri Anova Testi Sonuçları

ANOVA TESTİ SONUÇLARI					
LİKİDİTE ORANLARI			KARLILIK ORANLARI		
	F	Sig./ p		F	Sig./ p
Cari Oran	0.05	0.95	Net Kar Marjı	0.17	0.84
Asit Test Oranı	0.06	0.94	Aktif Karlılık	0.32	0.72
Nakit oran	0.55	0.58	Özsermaye Karlılığı	0.53	0.59
FİNANSAL YAPI ORANLARI			FAALİYET ORANLARI		
	F	Sig./ p		F	Sig./ p
<u>Kaldıraç Oranı</u>	<u>10.62</u>	<u>0</u>	Stok Devir Hızı	0.21	0.82
			<u>Alacak Devir Hızı</u>	<u>4.75</u>	<u>0.01</u>
PERFORMANS ORANLARI			Aktif Devir Hızı	1.17	0.32
	F	Sig./ p			
Fiyat Kazanç	0.71	0.50			
PD/DD	2.73	0.07			
Hisse Başına Kar	0.43	0.65			

Tablo 2 incelendiğinde işletmelerin kısa vadeli yükümlülüklerini karşılayabilme gücünü ve çalışma sermayesinin yeterliliğini ölçmek için kullanılan likidite oranlarında ele alınan dönemlerin ortalamalarında yapılan analizlerde anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir ($p=0,95>0,05$). Kriz öncesi, kriz ve kriz sonrası oranlar arasındaki en fazla değişikliğin nakit oranında gerçekleştiği görülmektedir. Nakit oranlara ilişkin ortalama değerlerin ise Anova testi sonuçları ile uyduğu belirtilebilir.

İşletmelerin emrine verilmiş bulunan kaynakların verimlilik derecesini göstermek için kullanılan karlılık oranlarında kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası ortalamaları arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılığa rastlanmamaktadır ($p=0,84>0,05$).

İşletmelerin finansal yapı analizinde kullanılan kaldıraç oranının, kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönemleri için istatistiksel açıdan anlamlı farklılığa rastlanmaktadır ($p=0,00<0,05$). Farklılığın hangi dönemden kaynaklandığını tespit edebilmek için Post Hoc Testi yapılmış, sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Diğer bir oran olan ve işletmenin faaliyetinde kullanılan kaynakların etkili bir biçimde kullanılıp kullanılmadığını ölçmede kullanılan faaliyet oranları içerisinde yer alan stok devir hızı ve aktif devir hızı oranlarında kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası ortalamaları içinde istatistiki olarak anlamlı bir farklılığa rastlanmamaktadır ($p=0,815>0,05$). Fakat alacak devir hızı oranında kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönemleri için istatistiksel açıdan

anlamli farklılığa rastlanmaktadır ($p=0,012<0,05$). Analizler neticesinde dönemler arasında meydana gelen farklılığın hangi dönemden kaynaklandığının tespiti için gerçekleştirilen Post Hoc Testi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Son oran olarak işletmenin piyasadaki performansını değerlendirmek amacıyla kullanılan performans oranlarında kriz öncesi, kriz ve kriz sonrası ortalamaları içinde istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık yoktur ($p=0,49>0,05$).

Tablo 3: Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım Şirketleri Post Hoc Testi Sonuçları

POST HOC TESTİ SONUÇLARI		
	Dönemler	sig.
Kaldıraç Oranı	Kriz Öncesi – Kriz	0.00
	Kriz Öncesi – Kriz Sonrası	0.00
	Kriz – Kriz Sonrası	0.95
Alacak Devir Hızı	Dönemler	sig.
	Kriz Öncesi – Kriz	0.028
	Kriz Öncesi – Kriz Sonrası	0.024
	Kriz – Kriz Sonrası	0.998

Gerek kaldıraç oranı gerekse alacak devir hızı oranı incelendiğinde benzer sonuçlar gözlenmektedir. Kriz öncesi ve kriz dönemi ile kriz öncesi ve kriz sonrası dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklara rastlanmıştır.

Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren şirketlerinin tanımlayıcı istatistikleri incelendiğinde dönemler arasında bir farklılık görülmektedir. Fakat söz konusu bu farklılığın anlamlı farklılıkların olup olmadığının tespit edilmesi için ortalamalar arası fark analizi One-Way Anova testi gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda ilgili sektöre yönelik uygulanan One Way Anova testi sonuçları Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4: Bankacılık Sektörü Anova Testi Sonuçları

<i>BANKACILIK SEKTÖRÜ ANOVA TESTİ SONUÇLARI</i>		
<i>KARLILIK ORANLARI</i>		
	F	Sig./ p
Aktif Karlılık	0.98	0.38
Özsermaye Karlılığı	0.57	0.57

<i>FİNANSAL YAPI ORANLARI</i>		
	F	Sig./ p
<i>Kaldıraç Oranı</i>	<i>11.77</i>	<i>0</i>

<i>PERFORMANS ORANLARI</i>		
	F	Sig./ p
Fiyat Kazanç	0.21	0.81
<i>PD/DD</i>	<i>5.23</i>	<i>0.01</i>
Hisse Başına Kar	0.53	0.6

Tablo 4 incelendiğinde işletmelerin emrine verilmiş bulunan kaynakların ve rimlendirme derecesini göstermek için kullanılan karlılık oranlarında kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası ortalamaları arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılığa rastlanmamaktadır ($p=0,38>0,05$).

Diğer bir oran olan ve işletmelerin finansal yapı analizinde kullanılan kaldıraç oranının, kriz öncesi, kriz ve kriz sonrası dönemleri için anlamlı bir farklılığa rastlanmaktadır ($p=0,00<0,05$).

Bankacılık sektörüne yönelik gerçekleştirilen son oran işletmelerin performansının ölçülmesidir. Bu kapsamda işletmenin piyasadaki performansını değerlendirmek amacıyla kullanılan performans oranlarından olan fiyat-kazanç ve hisse başına kar oranlarında kriz öncesi, kriz ve kriz sonrası dönemleri için istatistiksel açıdan anlamlı farklılığa rastlanmamaktadır ($p=0,81<0,05$). Fakat PD/DD oranında kriz öncesi, kriz ve kriz sonrası için anlamlı farklılığa rastlanmaktadır ($p=0,01<0,05$). Analizler neticesinde dönemler arasında meydana gelen farklılığın hangi dönemden kaynaklandığının tespiti için gerçekleştirilen Post Hoc Testi sonuçları Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: Bankacılık Sektörü Post Hoc Testi Sonuçları

BANKACILIK SEKTÖRÜ POST HOC TESTİ SONUÇLARI		
	Dönemler	sig.
Kaldıraç Oranı	Kriz Öncesi – Kriz	0.023
	Kriz Öncesi – Kriz Sonrası	0.00
	Kriz – Kriz Sonrası	0.120
	Dönemler	sig.
PD / DD Oranı	Kriz Öncesi – Kriz	0.1
	Kriz Öncesi – Kriz Sonrası	0.01
	Kriz – Kriz Sonrası	0.57

Bankacılık sektörüne yönelik hesaplanan kaldıraç ve PD/DD oranlarında dönemler arası meydana gelen farklılığın hangi dönemler arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen analizler neticesinde her iki oran için de benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Her iki oran için de özellikle kriz öncesi – kriz sonrası ve kriz öncesi - kriz dönemleri arasında anlamlı farklılıklar görülmektedir. Kriz öncesi dönem ve sonrası dönem arasında yabancı kaynak kullanımının artması sebebiyle bu iki dönem arası anlamlı farklılıklar görülmektedir. Gerçekleştirilen analizlerin sonuçları anlamlı olup olmadığı tek bir tabloda gösterilmiştir. Buna göre;

- İstatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa rastlanmadığını,
- İstatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa rastlandığını,

ilgili sektöre ait analiz sonucunun bulunmadığını ifade etmektedir.

Tablo 6: Sektörlerin Test Sonuçları Karşılaştırılması

Oranlar		Metal Eşya	Bankacılık
Likidite	Cari	□	-
	Asit-Test	□	-
	Nakit	□	-
Karlılık	Net Kar Marjı	□	-
	Aktif Karlılık	□	□
	Özsermaye Karlılığı	□	□
Finansal Yapı	Kaldıraç	□	□
	Stok D.H.	□	□
Faaliyet	Alacak D.H.	□	□
	Aktif D.H.	□	□
Performans	Fiyat Kazanç	□	□
	PD/DD	□	□
	Hisse Başına Kar	□	□

SONUÇ

2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki konut piyasasında büyük bir çöküş gerçekleşmiştir. ABD' deki konut fiyatlarındaki beklenmedik düşüş mortgage piyasasını çökertmiş ve geliri düşük aileler, aldıkları konut kredilerini ödeyememiştir. Bu sebeple bankalar, konutlara el koymuştur. Portföyünde fazla miktarda konut ağırlıklı kredi müşterisi bulunan yatırım bankalarının ekonomik krizin etkisi ile iflası kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu kriz kısa zamanda Avrupa'ya da sıçramıştır. Amerika dış ilişkileri yoğun bir ülkedir. Bu sebeple birçok ülke bundan etkilenmiştir. Türkiye de Amerika ve Avrupa ile ticari ilişkileri olan bir ülkedir. Bu kapsamda Türkiye'nin de birçok sektörü bu krizden ilişkileri ölçüsünde etkilenmiştir.

Türkiye imalat sektöründe dış ticaret hacmi yoğun bir ülke olarak bilinmektedir. Dolayısıyla finansal krizlerin dış ticaret yapılan sektörleri etkilemesi kaynaklı, imalat sektörünün içerisinde yer alan metal eşya, makine ve gereç yapım sektörünün de olumsuz etkilendiği düşünülmektedir. Bu çalışmada literatür ışığında krizden en fazla ve en az etkilenildiği düşünülen iki sektör incelenmiştir. Bunlar; sırasıyla; metal eşya, makine ve gereç yapım ile bankacılık sektörleridir. Bu etkinin var olup olmadığı ve derecesinin araştırılması bu çalışmanın ana amacıdır. Bu çalışmada ilgili sektörlerin verileri toplanıp çalışmanın amacı kapsamında analiz edilmiştir.

Her iki sektör kapsamında gerçekleştirilen analizler neticesinde bazı oranların sonuçlarında dönemler arasında farklılıklar görülmektedir. Söz konusu bu farklılığın anlamlı farklılıkların olup olmadığını tespit edilmesi için ortalamalar arası fark analizi One-Way Anova testi gerçekleştirilmiştir. Her iki sektör için de gerçekleştirilen One-Way Anova testi sonucunda dönemler arası meydana gelen farklılığın hangi dönemler arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla Post Hoc testi gerçekleştirilmiştir.

Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım sektöründe yer alan işletmelerin finansal yapı analizinde kullanılan kaldıraç oranının, kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönemleri için istatistiksel açıdan anlamlı farklılığa rastlanmaktadır ($p=0,00<0,05$). Farklılığın hangi dönemden dolayı gerçekleştiğini belirlemek amacıyla Post Hoc Testi yapılmış ve özellikle kriz öncesi ile kriz dönemi ve kriz öncesi ile kriz sonrası dönemleri arasında anlamlı farklılıklar görülmektedir. Söz konusu farklılığın nedeni olarak kriz döneminde yabancı kaynak kullanımının artışından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen analizler neticesinde tek faktörlü varyans analizi sonucuna göre BİST te yer alan metal eşya, makine ve gereç yapım firmaları 2008 mali krizinden sermaye bazında etkilenmiştir. Yabancı kaynak kullanımını arttırmalarının bu durumu daha riskli bir hale getirdiği söylenebilir. Her ne kadar işletmeye kredi veren

kuruluşlar kullanılan yabancı kaynak oranının düşük olmasını arzu etseler de işletme paydaşları bu oranın belirli düzeyde yüksek olmasını isterler. Bu, kar payını daha fazla elde etmelerine imkânı vermektedir. Ancak sermaye payındaki yabancı kaynak ve öz kaynak oranındaki optimal noktayı kaçırmamak gerekmektedir (Akdoğan ve Tenker, 2007).

Diğer bir oran olan alacak devir hızı oranında kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönemleri için istatistiksel açıdan anlamlı farklılığa rastlanmaktadır ($p=0,012<0,05$). Farklılığın kaynaklandığı dönemi tespit etmek için Post Hoc Testi yapılmış ve özellikle kriz öncesi ile kriz dönemi ve kriz öncesi ile kriz sonrası dönemleri arasında anlamlı farklılıklar görülmektedir. Alacak devir hızının yüksekliği işletmenin iyi bir alacak politikasına sahip olduğunu gösterir. Düşüklüğü ise firma sermayesinin geniş bir kısmının alacaklara ayrıldığını gösterir (Aydın vd, 2004). Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım sektöründe özellikle kriz döneminde alacakların tahsil etme yeteneğinin azalması sebebiyle anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen diğer bir sektör olan Bankacılık sektöründe yer alan işletmelerin finansal yapı analizinde kullanılan kaldıraç oranının, kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönemleri için istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa rastlanmaktadır ($p=0,00<0,05$). Özellikle kriz öncesi ile kriz sonrası dönemleri arasında anlamlı farklılıklar görülmektedir. Farklılığın sebebinin yabancı kaynak kullanımındaki artış olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bu farklılık özellikle kriz öncesi ve kriz sonrası dönemleri arasında görülmektedir.

İşletmenin piyasadaki performansını değerlendirmek amacıyla kullanılan performans oranlarından PD/DD oranında kriz öncesi, kriz ve kriz sonrası dönemleri için istatistiksel açıdan anlamlı farklılığa rastlanmaktadır ($p=0,01<0,05$). Farklılığın hangi dönemden kaynaklandığını tespit etmek amacıyla Post Hoc Testi yapılmış ve özellikle kriz öncesi ile kriz sonrası dönemleri arasında anlamlı farklılıklar görülmektedir.

Sonuç olarak incelenen her iki sektörde de dönemler arasında oranalar bazında bazı farklılıkların meydana geldiği tespit edilmiştir. fakat ele alınan sektörlerden olan Bankacılık sektörünün geçmiş dönemlerde Türkiye’ de gerçekleşen 1994, 2000 ve 2001 ekonomik krizlerinden etkilendiği ve gerek kanunlar gerekse kendi iç yapılanmalarında gerçekleştirdikleri yeniden yapılandırma çalışmalarını ile mali yapılarını güçlendirdikleri görülmektedir. Bankalar ülkenin finansal yapısının temel taşlarından birisi olduğundan krizlerden etkilenen bir bankacılık sektörü ülkenin tüm finansal ve ekonomik sistemini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Artar ve Sarıdoğan (2012), Türk Bankacılık sektörü üzerine yaptığı çalışmada da 2008 Küresel Finansal Krizinin olumsuz etkileri-

ni başarılı bir finansal performans göstererek atlatabildiğini ifade etmektedir. Sonuç olarak, Türkiye yaşadığı 2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat krizlerinde finansal yapısını güçlendirici tedbirler aldığı için 2008 yılı küresel krizinden etkilenme derecelerini azaltmıştır.

KAYNAKÇA

- Afşar, M. (2011). Küresel Kriz ve Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6 (2), 143-171.
- Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2007). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*. Ankara. Baran Ofset.
- Artar, O. K. ve Sarıdoğan A. A. (2011). Küresel Finansal Krizin Türkiye’de Bankacılık Sektörü Mali Yapısına Etkileri. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 0 (2), 1 – 17.
- Aydın, N., Şen, M. ve Berk, N. (2012). *Finansal Yönetim – 1*. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Web Ofset.
- Baran, H. (2009). İşletmelerde Kriz yönetimi.(A& G Bülten) *Araştırma ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü*.
- BDDK. (2010). *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*. Çalışma Tebliği (Gözden Geçirilmiş 3. Baskı), s.20.
- Bedük, A. (2010). *Karşılaştırmalı İşletme-Yönetim Terimleri Sözlüğü*. Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Çabuk A. ve Özkan G. (2010). Küresel Finansal Krizin Türk Reel Sektörüne Etkileri: Bursa Örneği, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (12), 1 – 23.
- Çınar, S. ve Hepaktan, C. E. (2011). Mali Krizin (2008) Reel Sektöre Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 155 – 168.
- Diñçer, Ö. (1998). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası (1.Basım)*. İstanbul. Beta Yayıncılık.
- Eğilmez, M. (2008). *Küresel Finans Krizi*. İstanbul. Remzi Kitabevi.
- Hodorogel, R. G. (2009). The Economic Crisis and its Effects on SMEs, *Econpaper*, 05 (534), 79-88.
- Işık, S., Duman, K. ve Korkmaz, A. (2004). *Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması*. Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt.19, Sayı.1.
- Kula V. ve Özdemir L. (2009). 2008 Küresel Krizinin Şirketlerin Mali Durumu Üzerine Etkileri: İMKB’de İşlem Gören Hisse Senetleri Üzerine Bir Araştırma. *Ulusal Finans Sempozyumu*, 2009. 195-215.
- Kansu, A. (2004). *Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri*. İstanbul. Derin Yayınları.
- Oktar, S. ve Dalyancı, L. (2010). *Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler*, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 29 (2), 1-22.

- Ongan, N. (2005). *Ekonomik Krizin Emek Piyasalarına Etkileri*. İstanbul. Net Basım Ve Yayıncılık.
- Turgut, A. (2007). Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20 (4-5), 35-46.
- Tutar, H. (2011). *Kriz ve Stres Yönetimi*. Ankara. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A. ve Karataş, T. (2009). Türkiye Ekonomisinde 2001 Krizi Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığının Nedenleri Üzerine Bir İnceleme. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27 (2), 69-96.

İMAJ RESTORASYON TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE REKLAMLARDA KRİZ İLETİŞİMİ MESAJ STRATEJİLERİNİN KULLANIMI¹

The Use of Crisis Communication Message Strategies in Ads in The Framework of Image Restoration Theory

Gönderim Tarihi: 27.09.2018

Kabul Tarihi: 29.05.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.581339

Emine ŞAHİN*
Özlem DUĞAN**

ÖZ: Beklenmedik ve aniden gelişen süreç olarak ifade edilen krizler, firmalar tarafından gerekli tedbirler alındığında fırsata dönüşebileceği gibi iyi değerlendirilmediği ve gerekli çalışmaların yapılmadığında ise büyüyerek çöküşe neden olabilmektedir. Firmalar krizi en az zararla atlatabilmek ve sonrasında sarsılan kurum imajlarını düzeltebilmek için çeşitli kriz iletişim stratejileri geliştirmek zorunda kalmakta ve uygun kitle iletişim araçları kullanarak hedef kitleye iletecekleri mesajları yapılandırmaktadır. Reklamlar da kriz döneminde belirlenen strateji doğrultusunda geliştirilen mesajların hedef kitleye iletilmesinde araç olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı kriz iletişimi uygulamalarında iletişim aracı olarak reklamları kullanan firmaların reklamlarında İmaj Restorasyon Teorisi'ne göre hangi mesaj stratejisini tercih ettiği ve reklam mesajlarında ne tür içerik ürettiğini ortaya koymaktır. Bu anlamda uluslararası otomobil firması Hyundai'nin kurumsal reklamlarından "Birlikte ürettik 1 milyon araç ihraç ettik" ve Ferrero çikolata firmasının Nutella markası için hazırladığı "Müsaitseniz yarın sabah kahvaltuya size geleceğiz" adlı marka imajı reklamları Barthes'ın göstergibilim çözümleme yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kriz İletişimi, Reklam, İmaj Restorasyon Teorisi, Reklam Mesajı.

ABSTRACT: The crisis, which is defined as unexpected suddenly developing processes for companies, can be turn into an opportunity when the necessary precautions are taken by the firms as it can be caused to collapse if it is not assessed well and when necessary studies are not made. Firms need to develop various crisis communication strategies in order to

¹ Bu makale II. Uluslararası İletişim Bilimi ve Medya Araştırmaları Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur ve bildiri kitabında yayınlanmıştır.

* Dr. Öğr.Üyesi, Gaziantep Üniversitesi/İletişim Fakültesi/Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü/Halkla İlişkiler Ana Bilim Dalı, emines@gantep.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7269-0923

** Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi/İletişim Fakültesi/Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü/Halkla İlişkiler Ana Bilim, ozlem.dugan@usak.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9028-7989

be able to overcome the crisis with minimum harm and to correct the convulsed corporate images and construct messages which will be sent to the target group by using appropriate media. Advertisements are also used as a means of delivering messages that developed in line with the determined strategy to the target group at crisis. The aim of this study is to determine which image restoration theories brands use in their advertising messages crisis and after crisis communication what kinds of content they produce in advertising messages different from previous periods. The commercials of the international car brand Hyundai's in situational advertising "We produced together, exported 1 million vehicles" and the Nutella chocolate brand "If you are not busy, we'll come for breakfast to you tomorrow morning" were examined usage Barthes' interpretation method according to Benoit's Image Restoration Theory.

Keywords: Crisis Communication, Advertisement, Image Restoration Theory, Advertisement Message.

GİRİŞ

Kamu kurum ve kuruluşları kadar özel şirketler için önemli hale gelen krizler aşılamadığında kurumun itibarını etkilemekte, itibar kaybı kurumun satışlarına yansımaktadır. Ancak fırsata dönüştürülen krizlerle eksikler belirlenmekte yeniden olabilecek sarsıntılara karşı önlem alınabilmektedir. Kurumun varlığını ve itibarını tehdit eden bu istenmeyen durumlarla karşılaşmamak için kriz iyi analiz edilmeli, bu dönemde hızlı kararlar alınmalı ve zaman geçirmeden kriz planı hazırlanmalıdır.

Krizlere kurumun yapısının bozulması, yönetimin kararları, firmanın hızlı ve aşırı büyümesi sonucu kaynakların yetmemesi gibi iç etmenler neden olabilmektedir. Bunun yanı sıra doğal felaketler, ekonomik sıkıntılar, salgın hastalıklar, ekonomik yapıdaki istikrarsızlık, siyasal ve hukuki etmenler, fiyat dalgalanmaları, birtakım birey ya da grupların planlanmış eylemleri gibi dış etmenler nedeniyle de kriz yaşanmaktadır (Kazancı, 2014: 20). Bu nedenlerle ortaya çıkabilecek krizlerin iyi yönetilmesinde halkla ilişkilerin önemli bir yeri vardır. Firmaların halkla ilişkiler çalışanları, krizlerin bireysel ve toplumsal düzeyde etkilerini kontrol etmek, kriz yönetimi ve kriz iletişimi doğrultusunda eylem planı hazırlamak ve uygulamak, kriz sonrası kurum imajını yapılandırmak gibi çalışmaları üstlenmektedir. Kriz sürecinde iç ve dış paydaşlarla bilgi paylaşımı oranından mesajın veriliş şekline kadar her aşama planlanmalıdır. Bu süreçte kriz iletişiminde kriz yöneticilerine rehberlik edecek teoriler ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunların en bilinenleri, Kurumsal Savunma Teorisi, İmaj Restorasyon Teorisi, Durumsal Kriz İletişimi Teorisi, Kurumsal Yenilenme Teorisi'dir (Coombs ve Holladay, 2002:165-187; Eğinli, 2014: 34-39; Çakır, 2014: 71). Kriz iletişimi teorileri kapsamında krizle başa çıkmayı sağlayacak çeşitli mesaj stra-

tejileri önerilmektedir. Benoit'in İmaj Restorasyon Teorisi mesaj stratejilerinde inkâr etme, sorumluluktan kaçma, eylemin olumsuzluklarını azaltma, düzeltici işlem, kabullenme olmak üzere beş biçimde açıklanmaktadır. Diğer taraftan kriz dönemlerinde tüketici tutumlarının değiştirilmesi, kurum ve marka imajının korunması, gerekli mesajların topluma aktarılması ile sağlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı kriz iletişimi uygulamalarında iletişim aracı olarak reklamları kullanan firmaların reklamlarında İmaj Restorasyon Teorisi'ne göre hangi mesaj stratejisini tercih ettiği ve reklam mesajlarında ne tür içerik ürettiğini ortaya koymaktır.

Çalışmada öncelikle literatür taraması yapılmış daha sonra sosyal medya kaynaklı krizler incelenmiştir. Firmaların kriz iletişimde hedef kitleye ulaşmak için sosyal medyayı bir araç olarak kullandığı görülmektedir (Suher, 2013: 140-141; Gruber vd., 2015:171; Kalaycı, 2017:333). Firmalar kriz dönemlerinde genelde sosyal medyada ve kendi kurumsal web sayfalarında basın bültenleri yayınlamak kriz iletişimi stratejilerini uygulamaktadır. Ancak çalışma sosyal medyada paylaşılan haberler sonucunda kriz yaşayan ve kriz yönetiminde iletişim aracı olarak reklamları tercih eden firmalarla sınırlandırılmıştır. Bunlardan birisi 2009 Dünya genelindeki ekonomik krizden yakın tarihe kadar, Türkiye'deki üretim merkezinde işçi çıkardığı, çalışanlara mobbing uyguladığına yönelik hakkında olumsuz haberler yayınlanan uluslararası otomobil firması Hyundai'nin Türkiye televizyonlarında ve internette yayınlanan "Birlikte ürettik 1 milyon araç ihraç ettik" konulu reklamıdır. Diğeri ise bir gıda firması olan Ferrero'nun Nutella markasının 2015'te ilk başta Fransa'da başlayan Türkiye'yi de içine alan ve sosyal medyadaki haberlerle hızla yayılan krizin ardından hazırlanan ve hem Türkiye televizyonlarında hem de internette yayınlanan "Müsaitseniz yarın sabah kahvaltıya size geleceğiz" konulu reklamıdır. Seçilen reklamlarının görsel ve söylemsel unsurları Roland Barthes'in anlamlandırma yöntemi ile göstergebilim çözümleme yapılarak incelenmiş, böylece Benoit'in İmaj Restorasyon Teorisi'ne göre nasıl bir mesaj stratejisi kullanıldığı belirlenmiştir.

KRİZİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Krizler kurumların hedeflerini tehdit eden, aniden ortaya çıkan ve ortaya çıktığında da karar vericileri hayrete düşüren stres yaratan durumlar olarak ifade edilmektedir (Tekin ve Zerenler, 2005:7; Tüz, 2008:3). Bir olayın kriz olarak tanımlanabilmesi için çok ciddi sonuçlara neden olması, kurumun temel değerlerini tehdit etmesi, yanıt verme zamanının sınırlı olması ve beklenmedik bir zamanda ortaya çıkması gerekmektedir (Tekin ve Zerenler, 2005:7; Xu ve Li, 2013: 372; Pira ve Sohodol, 2010:259-260). Krizin özellikleri şöyle sıralanmaktadır.

- Kriz ciddi müdahale gerektirir. Tıpkı bir hastalığıdaki 'dönüm noktası' gibi yaşamsal ve kritik bir anı ifade etmektedir (Çınarlı, 2016: 97),
- Krizler tehdit edicidir, belirsizlik, endişe ve panik gibi birçok faktörü bir arada bulundurabilir,
- Bazı krizler ansızın çıkabileceği gibi bazı krizlerin ortaya çıkması uzun sürebilir,
- Krizler yönetici, iş gören, hissedar ve devlet gibi üçüncü şahısları ciddi şekilde etkiler,
- Her stresli ortam kriz değildir,
- Krizler çözümlenirken tekrar ortaya çıkabilir,
- Bazı durumlarda fırsatları değerlendirmek için kriz bilinçli olarak geliştirilebilir,
- Krizler mutlak bir felaket değildir fırsata dönüştürülebilir (Kuklan akt. Tüz, 2008:13).

Coombs ve Holladay, 2002:170) ortaya çıkan krizin sorumluluğunun paylaşımına göre krizleri sınıflandırmaktadır. Ona göre krizler;

- Doğal afetler, dedikodular, iş yerinde şiddet, dışsal kaynaklı kötü niyetli saldırılar vb. (en düşük sorumluluk).
- Kaza krizleri, teknik arıza, paydaşların suçlamaları vb. (düşük düzeyde sorumluluk).
- Önlenebilir krizler, insan kaynaklı hatalar, kurumsal suçlar vb. (yüksek oranda sorumluluk) olarak ayrılmaktadır.

Krizler psikolojik, sosyo-politik ve teknolojik-yapısal açıdan da incelenmektedir. İletişim disiplini içinde psikolojik, sosyal-politik bakış açıları önem kazanmaktadır. Psikolojik bakış açısıyla kurumsal açıdan krizler ilk olarak belirsiz, karmaşık ve duygusallığı yüksek olan olaylar olarak belirtilmektedir (Tüz, 2008:15). Diğer taraftan beklenmeyen durumlarla karşılaşan ya da mevcut kriz anına şahitlik eden bireylerin içinde bulunduğu olumsuz psikoloji ve bu psikolojiden çıkma çabaları da bu kapsamda değerlendirilmektedir (Sayıl, 1992:4; Otlu ve Aysan, 2015:14). Krizlere sosyo-politik olarak bakıldığında kriz oluşumu sonrasında ortaya çıkan sosyal yapının bozulması, kültürel çöküş gibi sonuçlar bu bakış açısıyla açıklanmaktadır (Tüz, 2008:16). Krizlerin bireysel ve toplumsal düzeyde etkilerini kontrol etmek, krizleri fırsata dönüştürmek, kriz sonrası kurum imajını yapılandırmak için halkla ilişkiler birimine ihtiyaç vardır ve bu birim kriz dönemlerinde önem kazanmaktadır (Kazancı, 2014 :19). Halkla ilişkiler biriminin desteğiyle kurumların krizi atlama ve sonrasında

yitirilen itibarı yeniden sağlamada krizi tespit etmenin, kriz planı yapmanın, kriz yönetimi ve kriz iletişim doğrultusunda eylem planı hazırlamanın ve uygulamanın önemli olduğu bilinmektedir.

KRİZ İLETİŞİMİ VE KRİZ İLETİŞİM TEORİLERİ

Kriz iletişimi, kurumun itibarını korumaya ya da sarsılan itibarı iyileştirmeye yönelik iletişim çabalarıdır (Coombs, 2007b: 163) ve yönetsel bir yaklaşım gerektirmektedir. Kriz yönetimi, “kriz ile mücadele etmek için ve maruz kalınan fiili zararı azaltmak için tasarlanmış bir dizi unsur” olarak ifade edilmektedir (Coombs, 2007a:5; Coombs, 2007b:163).

Kriz iletişimi yönetimi kriz öncesi dönemde krize yönelik bilginin toplanması, potansiyel krizin yönetimine yönelik kararların alınması ve kriz iletişim planının hazırlanmasını içermektedir. Kriz iletişim planı, iletişim mesajlarının iletilmesi ve kriz iletişim stratejilerinin uygulanması, kriz sonrasında kriz iletişimi yönetimin değerlendirilmesi, kriz sonrası iletişimin devam etmesi sürecinden oluşmaktadır (Eğinli, 2014: 42). Kriz iletişimi sürecinde büyük kuruluşların halkla ilişkiler çalışanları dış paydaşlara bilgi paylaşımına sıcak bakarken, küçük kuruluşlar sıcak bakmamaktadır (Kim ve Wertz, 2013:239). Bu dönemde yürütülecek iletişim uygulamalarında; medyaya yapılan açıklamalarda kurumun olumlu yönleri ve yararlı çalışmaları yinelenmeli, basın açıklamaları arasında uzun zaman boşlukları bulunmamalı, haber niteliği taşıyan ve kurumu yakından ilgilendiren değişiklikler tartışıldıktan sonra basına açıklanmalıdır. Ayrıca kriz dönemlerinde medya ile kurulan ilişkilerde dürüst olmaya özen gösterilmeli, medya ile iletişim süreklilik göstermeli, bilgiler doğru şekilde iletilmelidir. Basın açıklamalarında yorum ve tahmine açık bilgilerden kaçınılmalıdır. Kriz sırasında kurumun varsa sosyal amaçlı yatırım ve çalışmaları, iyiliksever girişimleri hatırlatılmalıdır. Panik ve korkunun önüne geçebilmek için medyanın sürekli ve tutarlı bilgilendirilmesi sağlanmalıdır (Pira ve Sohodol, 2010:221-223; Kim ve Wertz, 2013:238; Kazancı, 2014: 28).

Kriz iletişimi bağlamında geliştirilen ve kriz yöneticilerine rehberlik edecek teoriler geliştirilmiştir. Bunların en bilinenleri, 1973'te Hearit, Ware ve Linkugel tarafından geliştirilen Kurumsal Savunma Teorisi, Benoit'in 2005'te son şeklini verdiği İmaj Restorasyon Teorisi, Coombs ve Holland'ın 1995'te geliştirdiği Durumsal Kriz İletişimi Teorisi, Seeger, Ulmer ve Sellnow tarafından 2001'de ortaya konulan Kurumsal Yenilenme Teorisi'dir (Coombs ve Holladay, 2002:165-187; Eğinli, 2014:34-39; Çakır, 2014:71). Ayrıca Slabbert ve Barker'in 2011'de ortaya koyduğu Bütünleşik Kriz İletişim Modeli ve Paydaş Yaklaşımı da kriz iletişimi çalışmalarına yön verebilmektedir (Ulmer, 2001: 593; Eğinli, 2014:40-41).

İMAJ RESTORASYON TEORİSİ

İmaj Restorasyon ya da İmajı Yeniden Yapılandırma Teorisi 1995'te William Benoit tarafından geliştirilmiş (Benoit, 1995: 89-105) ve tam adını 2005 yılında almıştır. Son olarak 2008'de İmaj Onarım Teorisi olarak değiştirilmiştir (Coombs akt. Eğinli, 2014: 36). Krize cevap verme stratejisi olarak anılan teorinin temelinde krizin kurumun imajını hedef alması ve hedef kitlenin bu krizi nasıl algıladığı yatmaktadır (Eğinli, 2014: 36; Çakır, 2014: 85). Ayrıca kriz yaşayan firma izleyici tutumlarını algılamakta, imaj onarımını motive etmekte ve imaj onarım mesajları geliştirmektedir. Bu doğrultuda ortaya konan (hatta değişen) izleyici algıları, imaj onarım çabasının ne kadar işlevsel olduğunu göstermektedir (Benoit, 2007b:258; Çakır, 2014: 85).

Araştırmacılar, kriz döneminde kurumun itibarının sağlanması amacıyla temelde 5 ana mesaj stratejisi ortaya koymaktadır (Benoit, 1997a:178-182; Blaney vd., 2002:381-382; Benoit ve McHale, 2009:270). İmaj Restorasyon Teorisinde kurum kriz anlarında imajını hedef alan saldırılara karşı savunmaya yönelik kriz iletişimi mesaj stratejilerini kullanabilmektedir (Coombs, 2007b:171). Paydaşlara yanıt niteliği taşıyan bu mesaj stratejileri ile şirketler kriz nedeniyle farklı tehditlere karşı koyabilmekte ve zarar gören itibarlarını onarmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: İmaj Restorasyon Teorisi Mesaj Stratejileri

Mesaj Stratejisi	Özellikleri
1. İnkâr	
Basit İnkâr	Eylemin gerçekleşmediği iddia edilir.
Suçluyu Değiştirme	Başka bir tarafın saldırgan hareketi gerçekleştirdiği iddia edilir.
2. Sorumluluktan Kaçma	
Provokasyon	Başka bir saldırgan eylem sonucunda oluşan tepki reaksiyonu olduğunu ileri sürerek hatanın kabul edilebilirlik ölçüsü artırılır.
Eksiklik	Önemli unsurlar hakkında bilgi eksikliği veya denetim eksikliği olduğu iddia edilir.
Kaza	Saldırı eyleminin kazara gerçekleştiği iddia edilir.
İyi Niyet	Saldırgan davranışın iyi niyetle gerçekleştirildiği belirtilir.
3. Saldırganlığı Azaltma	
Destekleme	Durumun kötü olmasına rağmen faaliyetin iyi niteliklerine ya da geçmişteki olumlu yönlerine vurgu yapılır.
Minimizasyon	Krizdeki olumsuz duygular en aza indirgenir.
Farklılaştırma	Daha önce benzer durumlar yaşayanlarla kıyaslama yapılarak kurum lehine ayrıştırma yapılmaktadır.
Aşkınlık	Kurumun eylemi daha tercih edilir bir bağlamda yer alması, eylemi haklı çıkarmasıdır.

Tablo 1: İmaj Restorasyon Teorisi Mesaj Stratejileri (Devamı)

Mesaj Stratejisi	Özellikleri
Suçlayana Saldırma	Kurum, kendisini suçlayanlara saldırmaya karar verebilir.
Telafi/tazminat	Zarar görenlerin zararını karşılayan faaliyetlere girilmesidir.
4.Düzeltilici İşlem	Problemi çözmek ve problemin tekrerrür etmemesi için çalışmalar yapılmasıdır.
5. Kabullenme	İmaj restorasyonu için nihai genel strateji itiraf ve bağışlama dilemeğdir.

Kaynak: Benoit, W.L. (1997a).

Tablo 1'den anlaşılacağı gibi Benoit'in İmaj Restorasyon Teorisi mesaj stratejilerinde inkâr etme, sorumluluktan kaçma, eylemin olumsuzluklarını azaltma, düzeltilici işlem, kabullenme olmak üzere beş biçimde açıklanmaktadır (Benoit, 1995:90; Coombs, 2007b:170). Ancak Coombs, (2007b:165) İmaj Restorasyon Teorisi'nin krizin tepki stratejileri ve kriz durumunun unsurları arasında kavramsal bir bağ kurmadığı, kriz çeşitlerini ya da kriz aşamalarına değinmediği yönünde eleştiride bulunmaktadır. O'na göre farklı kategorilerdeki krizlere farklı kriz düzeltme stratejileri uygulanması gerekmektedir.

Bu teorinin amacı, krizi ortaya çıkaran eylemin nasıl algılandığı, krizden etkilenen kitlenin tanımlanması ve verilen mesajın bu kitleye uygunluğunu sağlamaktır. Teori bu anlamda kurum odaklıdır, bu bağlamda ikna yöntemlerinin kullanılması, cinsiyet, bireylerin ilgilenim seviyesi, krize neden olan olaya çevresinin bakışı gibi psikoloji ve sosyolojik değişkenler dikkate alınarak imajın yeniden yapılandırılması ve korunması İmaj Restorasyon Teorisi'nin temelini oluşturmaktadır.

KRİZ İLETİŞİMİNDE REKLAMLARIN KULLANIMI

Firmalarla ilgili olumsuz haberler ya da firma yöneticilerinin, toplumsal olaylarla ilgili tutumları tüketicilerin gündeminde yer almakta, bir süre sonra tüketicilerin olumsuz tepkileri ile krize dönüşmektedir. Tüketiciler tepkilerini gerek sosyal medyada markayla ilgili olumsuz mesaj paylaşımı ile gerekse ürünü satın almayarak tepkilerini göstermektedir. Tepkilerin giderek büyümesi sonucu kurum imajını etkilemesi, uzun vadede satış beklentilerini etkilemesi krizlerin halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamına değerlendirilmesi ile sonuçlanmaktadır.

Türkiye'de özellikle sosyal medyanın kriz iletişiminde mesaj paylaşımında daha aktif kullanıldığı görülmektedir (Perry vd., 2003; Sweetser ve Metzgar, 2006; Çetin ve Toprak, 2016; Wang, 2016). Firmalar, hedef kitle ile iletişime geçerken krizin başladığı mecralar olarak yoğun kullanılan ve hızlı olması nedeniyle tercih edilen sosyal medyayı mesaj paylaşımında kullanmaktadır (Suher, 2013:140-141; Gruber vd., 2015:171; Kalaycı, 2017:333).

Kriz dönemlerinde belirlenen kriz iletişimi stratejisi doğrultusunda uygun mesaj stratejisinin oluşturulması ve kamuya aktarılmasında kullanılan reklamlar, kurumsal reklamlar kapsamında değerlendirilmektedir (Kitchen,1997:190). Kurumsal reklamlarla tüketici tutumlarının değiştirilmesi, kurum ve marka imajının korunması, gerekli mesajların topluma aktarılması sağlanmaktadır.

Diğer taraftan kriz iletişimde reklamların kullanımını konu edinen yurt dışı kaynaklı çalışmalar incelendiğinde, bu araştırmaların bazılarının kurumsal reklam türünde hazırlandığı ve reklamların marka değeri oluşturmak amacıyla tercih edildiği görülmektedir (Ho ve Hallahan, 2003; Kinnick, 2004). Kurumsal reklamların terör ya da doğal felaketler gibi kriz zamanlarında duygusal reklam stratejisi ile sosyal sorumluluk bilinci oluşturmak (Ho ve Hallahan, 2003:294), vatanseverlik gibi duygulara vurgu yaparak yine kurumsal imaj oluşturmak ya da Toyota, Volkswagen (emisyon krizi) gibi markaların yaşanan kriz sonrası reklamları ile tüketicilerin tutumunu değiştirmek amacıyla kullanıldığı (Kinnick, 2004:35; Kim ve Atkinson, 2014) ifade edilebilir. Böylece reklamlar aracılığı ile firmalar hakkında olumlu imajın oluşturulması ya da var olan olumlu imajın devamının sağlanması amaçlanmaktadır. Bazı kurumsal reklam araştırmalarında kriz dönemi ve sonrasında tüketicilerin tutum değişimi incelenmiştir (Cowden ve Sellnow 2002; Kim ve Atkinson, 2014; Hartley vd., 2016). Kim ve Atkinson, (2014: 662). Toyota'nın kriz sonrası kurumsal reklamları ile ilgili araştırmasında bireysel farklılıkların firma tutumunu etkilediğini ortaya koymaktadır. Firma hakkındaki bilgiler, bireylerin krizle ilgilenim seviyesi ve bireylerin medya kullanımı tüketicilerin kurumsal reklama, firmaya karşı tutumu ve alışveriş niyetini etkilemektedir. Öte yandan farklı bir çalışmada Toyota markasının "geri çağırma" stratejisi ile ortaya çıkan ve kriz nedeniyle imajını tamir etmek amacıyla hatasını telafi etme stratejisi benimsemesi ve özür dilemesi ile şöhretinin arttığı ve hedef kitlenin paylaşılan mesajların çok samimi olarak algılandığı belirlenmiştir, ancak satın alma niyetlerini arttırmadığı ortaya konmaktadır (Choi ve Chung, 2013). Hartley vd. (2016:12-13) British Petroleum'un (BP) Meksika sahillerine petrol boşaltması ile çevre felaketine dönüşen kıyıların kamuoyunda kriz etkisi yaratması sonrasında kurumsal reklam tasarımı ile toplumda oluşan tutumu ölçmüşlerdir. Özellikle psikolojik yakınlık ifade eden sosyal sorumluluk içeren reklam mesajlarının firmaya yönelik olumlu tutum oluşturduğu ancak sınırlı bir satın alma tutumu geliştirdiğini ortaya konulmaktadır.

Cowden ve Sellnow (2002) çalışmasında, Northwest Airline'in (NWA) 1998 yılında pilotların greve gitmesi sonucu oluşan kriz anında paylaşılan iletişim mesajlarını incelemiştir. Firmanın kriz anında kurumsal reklamları kullandığı imaj restorasyonu doğrultusunda hareket ettiği belirlenmiştir. Kriz durumunda,

NWA'nın finansal istikrarından ödün vermeksizin krize hızlı bir şekilde çözüm bulmak için harekete geçtiği ve bunu yapmak için halkın desteğiyle oluşturduğu karşı kampanyayı reklam kampanyası aracılığıyla kamuoyuna duyurduğu belirlenmiştir. Çalışma, NWA'nın etkili kriz yönetiminin devam etmekte olduğuna dair güçlü kanıtlar sunmaktadır (Cowden ve Sellnow, 2002:216).

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı kriz iletişimi uygulamalarında iletişim aracı olarak reklamları kullanan firmaların reklamlarında İmaj Restorasyon Teorisi'ne göre hangi mesaj stratejisini tercih ettiği ve reklam mesajlarında ne tür içerik ürettiğini ortaya koymaktır. Bu anlamda yapılan literatür incelemesinde kriz iletişimi kavramsal ve kuramsal düzeyde incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma deseni tercih edilmiştir. Bu nedenle amaçlı örneklem olarak araştırmacılar tarafından belirlenen Hyundai ve Nutella markasının daha önceki yıllarda yaşadıkları krizi dolaylı yoldan konu alan reklamları seçilmiştir. Türkiye televizyonlarında ve internette yayınlanan reklamların görsel ve söylemsel unsurları Benoit'in İmaj Restorasyon Teorisi doğrultusunda ve Barthes'ın göstergebilim çözümleme yöntemi ile analiz edilmiştir.

Çalışmada yapılan çözümlemede araştırmacılar tarafından reklam filmi bir bütün olarak birkaç kez izlendikten sonra, filmin kaç sahneden oluştuğu ve her sahnede yer alan biçim, davranışlar ve ayrıntılar üzerinde durulmuştur. Her sahnenin karşısına o sahnedeki sesler (müzik ve konuşmalar) yazılmıştır. Çalışmanın devamında sahneler incelenerek nasıl bir mesaj stratejisi kullanıldığı yan anlam üretimi ile belirlenmiştir.

Göstergebilim ve Reklam

Başlangıç 20. yy'a dayanan göstergebilim 1960'lı yıllardan itibaren bağımsız bir bilim dalı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Ferdinand de Saussure ile Amerikalı Charles Sanders Peirce'in aynı zaman diliminde ancak çok farklı mekânlarda temelini attığı göstergebilimsel çözümler iletişim farklı alanlarında kullanılmaktadır. Araştırmacılar Saussure göstergeleri ikili karşıtlıklar olarak açıklamakta "gösteren ve gösterilen" olarak ikiye ayırmaktadır. Peirce görüntüsel gösterge, simge ve belirti olarak üç farklı kavramla göstergebilim açıklamaktadır (Rıfat, 2009: 30-34). Roland Barthes ise Saussure'un dil bilim çalışmalarını temel alarak oluşturduğu göstergebilim anlamlandırmaları ile alana önemli katkı sağlamıştır. Barthes'a göre anlamlandırmanın düz anlam ve yan anlam olmak üzere iki düzeyi vardır. Düz anlam gerçek dünyadaki nesnenin zihinde oluşturduğu yansımadır ve yan anlam ise, göstergenin izleyicinin zihninde oluşturduğu deneyimleri ve kültür birikimi ile şekillenen imdir (Barthes, 2005: 50-51). Düz anlam gösteren yan anlam gös-

terilen ve bu iki terimin çağrışımsal toplamı gösterge olarak adlandırılmaktadır (Küçükdoğan, 2009: 165). Göstergeler söylemsel düzeyde dil göstergesi, simge, bir fotoğraf bir görüntü göstergesi ya da belirti olmaktadır. Tüm bu göstergeler bir bütün içinde yan anlam sunmaktadır.

Barthes'a göre nesnelere, görüntüler ve davranışlar anlam taşımaktadır ancak hiçbir zaman bunu bağımsız bir şekilde yapmamaktadır, sinema, reklam, basın fotoğraflarında olduğu gibi her gösterge dizgesi ya da görsel töz kendini dilsel bir bildiriyle destekleyerek anlamlarını pekiştirmektedir (Barthes, 2009:28). Barthes'ın gösterge dizgelerinin işleyişine yönelik tanımlamaları ve görsel mesajların anlamlandırma ve yorumlamaları alana önemli katkı sağlamıştır. Özellikle reklam ve sinema görsellerinin analizinde bir teknik olarak Barthes'ın çözümleme örneklerinden faydalanılmaktadır. Reklamlarda yer alan görseller anlatım düzeyini asıl anlatılmak istenen ise içerik düzeyini oluşturmaktadır. Barthes'ın teorik çerçeveyi açıklamada kullandığı mitlere kısa zamanda çok anlamı izleyiciye aktarma çabası nedeniyle çok yer verilmektedir. Bu bağlamda çalışmada da Barthes'ın anlamlandırma yöntemi temelinde göstergebilimsel çözümleme yapılarak bulgular elde edilmiştir.

Örnekleme

Araştırmacılarca yapılan alan araştırmasında daha önce yapılan çalışmalarda Türkiye'de kriz yaşayan firmalar tarafından kriz iletişim stratejisi olarak belirledikleri taktikler uygulanırken iletişim mesajlarını sosyal medya aracılığıyla kamuoyuyla paylaştığı tespit edilmiştir. Bu açıklamalar dijital mecrada yayın yapılan haber sitelerinin haber içeriğinde ya da firmanın kurumsal web sayfası ve kurumsal sosyal medya hesaplarında basın bildirisini olarak yayınlanmaktadır. Ancak yine Türkiye'de kriz dönemlerinde temel mesajı hedef kitleye aktarmada reklamların bir iletişim aracı olarak kullanımına rastlanmamıştır. Bu nedenle araştırmanın amacı doğrultusunda farklı zamanlarda yaşanan ve etkisi devam eden krizlerin ardından kamuoyunu bilgilendirici basın açıklaması yapmak yerine reklamlarla temel mesajı vermeyi tercih eden firmaların köklü markaları ve bu markaların reklamları örnekleme olarak seçilmiştir. Bu bağlamda belirlenen ilk marka 1967 senesinde Chung Ju Yung tarafından Güney Kore'de kurulmuş 1990 yılında Türkiye pazarına girmiş olan uluslararası otomobil üreticisi Hyundai ve analiz kapsamına alınan "Birlikte ürettik 1 milyon araç ihraç ettik" konulu reklamıdır. 2009'da yaşanan ekonomik krizde firmanın ekonomik daralmaya gitmesi sonrasında gerek Türkiye'deki gerekse Kore'deki işçi çıkarımı ve işçilerin kötü çalışma şartları ile ilgili haberler medyada yer almıştır. Firma devam eden süreçte imaj kaybetmeye başlamıştır (Savaş, 2016; internethaber.com, 04.02.2019). Kriz sonrasında 2016'da kapsamlı bir kurumsal reklam hazırlanarak Türkiye televizyonlarında ve internette yayınlatıl-

mıştır (izlesene.com, 02.11.2016).Diğer marka ise 1946'dan beri üretilen İtalyan Ferrero firmasının gıda ürünü Nutella (Tarihçe, t.y.) markasıdır. Nutella'nın üretiminde kullanılan palmye bitkisinden oluşan palm yağı nedeniyle Fransa ve İtalya'dan sonra Türkiye'de de kriz yaşanmıştır. Basında çıkan haberlerle daha da büyüyen kriz (yenisafak.com, 17.06.2015; yesilgazete.org, 17.06.2015) ile ilgili firma yetkilileri söz konusu yağı kullanmalarında bir sakınca olmadığını ifade etmiştir. Firma yetkilileri krizden kısa süre sonra hazırlattıkları reklam videosunu Türkiye televizyonlarında ve internette yayınlamıştır (youtube.com, 10.05.2017). Çalışmanın diğer örneğini Ferrero çikolatanın Nutella markası ve "Müsaitseniz yarın sabah kahvaltıya size geleceğiz" konulu reklamı oluşturmaktadır.

BULGULAR

Hyundai Markasının Reklam Çözümlemesi

Hyundai reklam filmi "Birlikte ürettik, bir milyon araç ihraç ettik" sloganıyla 1 dakika 29 saniye sürmekte ve firmanın üretim yeri olan Kocaeli ili İzmit ilçesinde üretim tesislerindeki görüntüleriyle başlamaktadır. Bir Türk işçi firmasının ATV tipi aracı ile Barış Manço'nun "Yine yol göründü gurbete" şarkısına sözsüz ıslık çalarak eşlik etmektedir. Şarkı İzmit'te ürettikleri ve yurt dışına sattıkları otomobillerin üretim sürecine uyarlanmıştır. İşçileri forkliftin tepesinde, banтта, kapı montajı yaparken, pistte test sürüşü yaparken bu şarkıyı söylemektedir.

Şarkı sözleri şu cümlelerden oluşmaktadır:

"Yine yol göründü gurbete,
Güz geldi yapraklar döküldü,
Martılar göç etti turnalar süzüldü,
Yine yol göründü gurbete,
Ayrılmak bize zor gelse de,
Hepsi çok uzağa gitse de,
Hepimiz onlara çok emek versek de,
Gidiyor her biri gurbete,
Paris, Roma, Londra hatta Berlin ve Moskova
Bizim olsa bütün Dünya yetmez ki."

Tablo 2. Hyundai Reklamı Biçimsel Çözümlemesi

Görüntü Düzeyi	Ses Düzeyi
Aracın üzerinde iş yerinde dolaşan işçi boy çekiminde görülmektedir.	Islıkla söylenen şarkı ritmi.
İş güvenliğine uygun donatılmış fabrika mekânı genel çekimle görüntülenmektedir ve uygun giyimli işçiler diz çekimi ile otomobil parçalarını alarak monte etmektedir.	Yine yol göründü gurbete güz geldi yapraklar döküldü.
Ellerini havaya kaldırmış mutlulukla şarkıya eşlik eden işçiler genel çekimde yer almaktadır.	Martılar göç etti.
Robotlarla birleştirilen parçalar genel çekimde gösterilmektedir.	Turnalar süzüldü yine yol göründü gurbete.
Gülümseyen, şarkı söyleyen, göz teması kuran işçilere bel ve boy çekimi ile hızla akan sahnelerde yer verilmektedir.	Ayrılmak bize zor gelse de...
Otomobillerin ana kasasının kontrolünü yapan işçinin neşeli ve hareketli dansla karışık beden hareketleri çekilmektedir.	Hepsi çok uzağa gitse de.
İşçilerin otomobilin tampon, tekerleğini takarken, neşeli, dansla karışık beden hareketleri ile şarkıya eşlik etmeleri genel çekimde verilmektedir.	Hepimiz onlara çok emek versek de...
Direksiyon başına araç kullanan mutlu ve aynı zamanda şarkıya eşlik eden bayan sürücü genel çekimle gösterilmektedir.	Gidiyor her biri gurbete.
İşçilerin grup şeklinde araçların yükleneceği alana çıkması ve aynı anda şarkı söylemeye devam etmeleri, işçilerin bazılarının başarı ifadesini içeren ellerini yukarıda birleştirme hareketleri farklı çekim ölçeğiyle verilmektedir.	Paris, Roma, Londra hatta Berlin ve Moskova.
Hyundai yetkilisinin ofis penceresinden işçilere bakarak omuz çekiminde gülmesi yer almaktadır.	Bizim olsa bütün Dünya yetmez ki.
Genel çekimde aracın kargo aracına yüklenmesi, el sallayan işçiler, şarkıya tempo tutan işçiler ve firma yöneticisi verilmektedir.	Dış ses: Gurbete yolladığımız otomobillerin sayısı tam bir milyona ulaştı.
Yetkilinin, çalışanların elini sıkması, başarı ifade eden beden dili bel çekiminde görüntülenmektedir.	Dış ses: 19 yıldır bu ülkenin ekonomisine katkı yapmaktan mutluluk duyuyoruz, birlikte nice başarılarla.
Gün batımı otomobilleri taşıma kamyonunun yol alması genel çekimde verilmektedir.	Islık sesi.

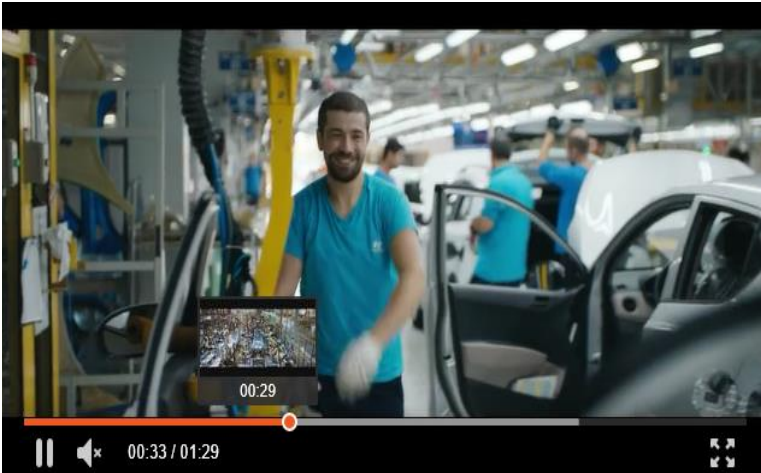
Finalde bir milyonuncu araç fabrikadan dışarıya çıkmakta, işçiler ve firma yetkilisi ile alkışlarla yollanmaktadır. Reklam filminin görüntü ve ses dağılımı Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 3. Göstergeler

Gösterge	Sahne Sayısı	Gösteren	Gösterilen
İnsan	28	İşçi	Mutluluk
İnsan		İşçiler	Uzmanlık
İnsan		Firma yetkilisi	Değer verme
İnsan		İşçiler	Sahiplenme
İnsan		Fabrika personeli	Sıcaklık
Fabrika ortamı	8	Üretim Makinesi	Uzmanlık
Fabrika ortamı		Üretim Makinesi	Kolaylık
Nesne	6	Otomobil	Estetik görünüm
Nesne		Otomobil	Çeviklik
Nesne		Otomobiller	İş sonu

Hyundai Reklamının Yan Anlamı

Reklam filminde belirlenen müzik halkın çoğunluğu tarafından çok sevilen Barış Manço'ya aittir. Birleştirici bir anlam kazandırılmak istenmiştir. Reklam filminin başından itibaren neşe içinde işlerini yapan mutlu, yaptığı işten haz alan, uzman ekip algısı oluşturulmak istenmiştir. Firma çalışanlarının sahiplenme duygusu birçok sahnede vurgulanmaktadır. İşçiler çok mutlu ve hallerinden memnun olarak görüntülenmektedir (Şekil 1).

Şekil 1: Mutlu Çalışanlar²

Kaynak: Birlikte ürettik, 2016.

Her araca çalışanlar tarafından gurbete gönderilen bir akraba/dost/yakın gibi muamele gösterilmektedir. Böylece ürünlerle çalışanlar arasında oluşan psikolojik bağ ortaya konmaktadır. Aynı psikolojik yakınlık yetkili ile çalışanlar

² <https://www.izlesene.com/video/birlikte-urettik-bir-milyon-arac-ihrac-ettik/9562413>

arasında da görülmektedir. Firma yetkilisi çalışanları ile samimi ilişki içinde görülmektedir, araç uğurlama törenine katılmakta ve araç kamyona yüklenildiğinde büyük bir zafer kazanmışçasına ekibiyle selamlaşmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2: Firma Yetkilisi ve Çalışanların Araçlarla Vedalaşması

Kaynak: Birlikte ürettik, 2016.

Herkes işinde mutludur, her şey yolundadır. Dış ses: “Gurbete yolladığımız otomobillerin sayısı tam bir milyona ulaştı, 19 yıldır bu ülkenin ekonomisine katkı yapmaktan mutluluk duyuyoruz, birlikte nice başarılarla.” temel reklam mesajını vermektedir. “Bu ülkenin ekonomisi ne katkı yaptığı” vurgusu yapılarak Türkiye’yi sahiplenme duygusu kadar sahiplenilme talebine yer verilmektedir. İşçiler donanım olarak çok iyi ortamda çalışmaktadır. Kullanılan teknolojiler çok iyi düzeyde gösterilmektedir.

Nutella Markasının Reklam Çözümlemesi

Nutella markasının 45 saniyelik “Müsaitseniz yarın sabah kahvaltıya size geleceğiz” konulu Türkiye televizyonlarında ve internette yayınlanan reklamı, firma çalışanı görünümündeki kadın oyuncunun yakın kadrajda reklam sloganını söylemesi ile başlamaktadır. Devamında yine bir grup kadın çalışan üretim yerinin önünde “Her zaman yaptığımız gibi” ifadesini kullanmaktadır. Böylece üretim tesisine yapılan gezi kameramanın vizöründen başlamaktadır. Reklam filmi hep çalışanların sahne alması ve canlı çekimleriyle reklam repliklerini söylemeleri ile devam etmektedir.

Tablo 4: Nutella Reklamı Biçimsel Çözümlemesi

Görüntü Düzeyi	Ses Düzeyi
Omuz çekimi ile ev hanımı tahmin edilen kadın karakter kendi sesi ile canlı çekimde çikolata kavanozunu rafa koymaktadır. Kamera raf görüntüsünün içine yerleştirilmiştir.	Düşük seste müzikle Müsaitseniz yarın sabah kahvaltıya size geleceğiz.
Bir grup çalışan kadının fabrikanın önünde kameraya eğilmesi diz çekimi ile görüntülenmektedir.	Her sabah geldiğimiz gibi (Müzik devam etmektedir).
Farklı bir kadın çalışan ofis kapısında bel çekimi ile yer almaktadır.	Çünkü biz sizi mutlu etmeyi çok seviyoruz.
Bone giyen çalışanlardan birinin bel çekimi ile başlayan görüntü akışı yakın çekimle fındıkların alınması ile devam etmektedir.	Bu yüzden Karadeniz'in kaliteli fındıklarını özenle seçiyoruz.
Üretimden sorumlu olduğu düşünülen görevli beyaz önlüğü ile görüntülenmektedir ve bel çekimi ile üretim hakkında bilgi vermektedir.	Üretimden hemen önce kavuruyoruz ki fındıklarımız lezzetini ve aromasını hiç kaybetmesin (müzik devam etmektedir).
Faklı bir çalışan genel çerçevede başladığı üretim ile ilgili bilgi verme sahnesi yine yakın çekim kahve çekirdekleri ile bitmektedir.	Kahve çekirdeklerini bizzat biz kavuruyoruz sonra da ustaca harmanlıyoruz.
Üretim yerinde bir grup çalışanın iş elbiseleri ile üretimi kontrol ederken bel çekimi yer almaktadır.	Onun için kimseye benzemiyoruz.
Fabrika çalışanlarından bir kadının iş önlüğü ile genel çekimde firma ile ilgili bilgi vermektedir.	Daha da önemlisi 50 yıldır değişmeyen tarifimiz: kalite ve güven.
Fabrika genel görüntüde ürün bandı üzerinde ürünler geçerken çalışanlardan bir kadın bel çekimi ile görülmektedir.	Bizde trans yağ yok.
Farklı bir işçi genel çekimde yer almaktadır.	Koruyucu ve renklendirici de yok.
Reklam filminin başlangıcında yer alan çalışan rolü üstlenen kadın oyuncu aynı görünümü ile genel çekimde yer almaktadır.	Bizde çok özenli bir hazırlık var.
Reklam filminin başında dolaba Nutella kavanozunu bırakan karakter omuz çekimi ile kavanozu yerinden almaktadır.	Tıpkı sizin evde olduğu gibi, yarın sabah tekrar görüşmek üzere.
Çikolata kavanozu yakın çekimde yer almaktadır	Dış ses: Nutella mutluluğa uyan.

Devamında yer alan sahnelerde ürünün üretim aşamaları ve içeriği hakkında bilgi verilmektedir. Reklamın sonunda markanın genel sloganı “Nutella mutluluğa uyan” ile bitmektedir (Tablo 4).

Tablo 5: Göstergeler

Gösterge	Sahne Sayısı	Gösteren	Gösterilen
İnsan	16	Çalışanlar (işçi)	Mutluluk
İnsan		Çalışanlar (işçi)	Samimiyet
İnsan		Çalışanlar (işçi)	Sahiplenme
Nesne	5	Saç bonesi	Hijyen, Uzmanlık
Nesne	3	Önlük	Hijyen, Uzmanlık
Doğa	1	Orman	Doğal
Nesne	2	Fındık	Üretimde uzmanlık
Nesne	3	Çikolata	Lezzet
Nesne		Çikolata	Kullanım kolaylığı

Nutella Reklamının Yan Anlamı

Verilmek istenen reklam mesajı mutlu kurum çalışanları ile tamamen hijyenik bir ortamda çikolatanın yapıldığıdır. Reklamda sürekli doğallık ve hijyen vurgusu yapılmaktadır (Tablo 5). Yerel fındıklar vurgusu yapılarak ürünün sahiplenilmesi amaçlanmaktadır. Tüketicilere değer verme algısı sürekli vurgulanan “sizin için”, “çok özenli hazırlık” gibi ifadelerle verilmek istenmektedir. Ürünün sürekli sağlıklı ve organik olduğu vurgulanmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Hijyenik Ortama Sağlıklı Vurgusu³

Kaynak: Müsaitsenz, yarın sabah,2017.

Çikolatanın içeriği çalışanlar tarafından sesli olarak ifade edilmektedir. Çalışanlar işinde uzman ve mutlu çalışanlardır ve sıcak samimi bir ses tonuyla çikolata ile kendilerini özleştirmekte ve kahvaltı sofralarına kendilerini davet

³ <https://www.youtube.com/watch?v=i5DY713Jl4g>

ettirmektedir. Reklam filminde reklamın başında ve sonunda yer alan karakter hem bir anne-eş hem de kurum çalışanıdır (Şekil 4).

Şekil 4: Reklamın Temel Karakteri: Anne-Çalışan

Kaynak: Müsaitsenz, yarın sabah, 2017.

Reklam filminde yer alan kurum çalışanının kendisi de aynı çikolatayı kahvaltıda sofrasında kullanmaktadır. Burada da güven duygusu vurgulanmaktadır. Böylece tüketicilerde ürünün sağlıklı olduğu imajı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Firma çalışanlarının kendilerinin tükettikleri ürünün satışa sunulduğu algısı oluşturulmaktadır. Ayrıca aynı samimiyet tüm çalışanlar arasında görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada İmaj Restorasyon Teorisi'ne göre Hyundai ve Nutella markalarının kriz sonrası olumsuz imajı düzeltmek amacıyla hazırladıkları reklamlarda hangi mesaj stratejisini tercih ettiği ve reklam mesajlarında ne tür içerik ürettiği incelenmiştir. Yapılan çalışmalarda belirtildiği gibi (Perry vd., 2003; Sweetser ve Metzgar, 2006; Gruber vd., 2015; Çınarlı, 2016; Çetin ve Toprak, 2016; Wang, 2016) diğer firmaların aksine söz konusu markalarının kriz dönemi iletişim mesajlarını basın açıklaması gibi halkla ilişkiler uygulaması içinde vermek yerine reklamları tercih etmiş olması bu çalışma için örneklem olarak belirlenmesinin temel nedenidir.

Bulgulardan ortaya çıkan sonuca göre Hyundai reklamında, kriz döneminde yer alan haberlerin karşı yönde söylem kullanılarak bir anlam verilmeye çalışılmıştır. Kriz tamamen reddedilmiş, aynı zamanda ekonomik bir kriz hiç olmamış gibi yansıtılmıştır. İşçilerin güvenli iş ortamında çalışmadığına dair

haberler ve yorumlar karşıtlık içeren görsel ve işitsel unsurlarla söylenti olarak kalmıştır. Aynı zamanda çalışanların işlerini sahiplendiği, yetkilinin de çalışanları sahiplendiği samimi bir ortam vurgusu yapılmaktadır. Çalışmada Benoit'in İmaj Restorasyon Teorisinin kriz iletişim mesaj stratejilerinden eylemin gerçekleşmediği iddia edilerek "inkâr etme" mesaj stratejisi kullanılmaktadır (1997a:177-181; 1997b: 260). Ayrıca karşı yönde imaj oluşturulmaya çalışılmıştır. Reklamda kurumun iyi yönleri ortaya çıkarılmaktadır. Diğer taraftan Nutella reklamı ile firma içinden yeni çıktığı krizin izlerini yok etmeyi amaçlamakta hatta hiç kriz yaşanmamış izlenimi verilmektedir. İçeriğinde kullanılan palm yağının tepkilere neden olması ve sosyal medyada bu tepkilerin ifade edilmesine cevap niteliğinde reklam filminde sürekli organik, sağlıklı, güvenli vurgusu yapılmaktadır. Kriz sonrası marka imajını yeniden sağlamaya çalışan yetkililer Hyundai'ye benzer şekilde Benoit'in İmaj Restorasyon Stratejisi'nde "inkar etme" mesaj stratejisini kullanılmaktadır (1997a:177-181). Çalışma bu anlamda daha önce yapılan çalışmaların aksine (Suher, 2013; Çubukçuoğlu, 2017; Duğan ve Şahin, 2017;) firmaların yalnızca sosyal medya ya da geleneksel medyadan basın açıklaması yaparak krizi kabul etmek yerine eylemin gerçekleşmediği iddia edilmektedir. Ancak reklamlar yaşanan krizle doğrudan ilişkilendirilmek yerine dolaylı yoldan ilişkilendirilerek kriz sürecinde ortaya atılan iddiaların aksine mesajlar taşımaktadır.

Bu anlamda incelenen reklam filmlerinin ortak özellikleri her iki reklam filminde çoğunlukla gerçek kişilerin (iş yerinde çalışan kişiler) kullanılmasıdır. Ürünün nasıl hazırlandığı fabrikada ya da iş yerinde gösterilmektedir ve ortam çok aydınlıktır. Olumlu yüz ifadeleri ile reklamda oynayan kişilerin mutlu olduğu vurgulanmaktadır. Her iki reklamda da birliktelik duygusu ön plana çıkmaktadır. Oyuncular reklam filmi boyunca sürekli gülümsemekte, işler profesyonellerce yürütülmektedir. Reklamlar aracılığıyla izleyicilerde olumlu algı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Her iki reklamda da duygusallığın ağır bastığı görülmektedir. Ancak zaman zaman da rasyonel mesaj içeriklerinin yer aldığı dönüşümsel yaratıcı reklam stratejisi tercih edilmektedir. Çalışma bu anlamda Lee vd'nin (2011: 85) içerik çözümlemesi ile ortaya koydukları kriz iletişiminde reklamların rasyonel bilgi aktarım aracı olarak kullanıldığı tezinin aksine daha çok ürün ve kurum imajı oluşturmak, kamuoyunda oluşan olumsuz algıyı değiştirmek amacıyla kullanılmaktadır.

Firmalar krizden çıkmak ya da krizi en az zararla atlatmak için halkla ilişkiler faaliyetlerine girmedeği gibi (Ho ve Hallahan, 2003) sosyal sorumluluk kampanyaları da üstlenmemişlerdir. Ya da hatayı telafi etme eğilimi (Choi ve Chung, 2013) göstermemişlerdir. Bu açıdan sosyal sorumluluk kampanyaları firmanın sarsılan imajını ve itibarını düzeltmek için tavsiye edilen taktiklerdir.

Bu taktikler ile hedef kitlede tutum değişimi sağlanmaktadır. Ancak firmalar markalarının yaşamış olduğu krizi atlattığı için tutum değişimini reklamlarla sağlamaktadır. Çalışma bu anlamda Kinnick (2004), Kim ve Atkinson'un (2014) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Çünkü reklamların temel amaçlarından biri de reklam mesajına maruz kalan hedef kitlenin tutum değişimini sağlamak ve onları ikna etmektir (Gülsoy, 1999; Elden, 2018).

Çalışma bazı sınırlılıklar taşımaktadır. Öncelikle sadece Hyundai ve Nutella olmak üzere iki marka ve bu markaların reklamları çalışma dâhilinde analiz edilmiştir. Türkiye'de kriz yaşayan ancak bu krizlerde kriz iletişim stratejisi olarak belirlenen mesajların reklamlar aracılığıyla kamuoyuna iletilmesi çok kullanılan bir uygulama değildir bu nedenle sadece bu uygulamayı kullanan markalar çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışma bu anlamda Türkiye'de benzer nitelikte reklamları konu alan kriz iletişimine yönelik çok fazla çalışmanın olmaması bakımında önem taşımaktadır. Aynı pazarda benzer markaların yer aldığı düşünüldüğünde marka değerinin, marka imajı ve itibarının sağlanması için farklı taktikler kullanılarak hedef kitleyi ikna etmek amaçlandığında reklamların da bir alternatif oluşturduğu dikkate alınmalıdır. Diğer bir sınırlılık ise çalışmada yalnızca görsel reklamlar kullanılmış geleneksel reklam mecraları incelenmemiştir.

Kriz iletişimde reklamların kullanımını konusunda alanda çalışan akademisyenlere öneri olarak:

- Kriz sürecinde kullanılan reklamlara maruz kalan hedef kitlenin reklamları izledikten sonraki tutum değişimini ölçmeleri önerilmektedir. Tutum değişiminin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi gibi değişkenlere göre değişip değişmediğini analiz etmek önemli bir sonuç ortaya çıkarabilir.
- Alanda çalışanlara kriz iletişimi sürecinde reklamlarda hangi çekicilik ya da yaratıcı reklam stratejisinin daha çok kullanıldığı içerik çözümlemesi ile ölçmeleri önerilebilir. Zira her ne kadar günümüzde çok fazla kullanılmayan bir taktik olarak reklamların marka imajını sağlama noktasında kısıtlı zamanda etkili bir araç olarak daha fazla tercih edileceği düşünülmektedir. Kriz iletişimi aracı olarak sayısı artan reklamlarda kullanılan yaratıcı reklam stratejileri ve mizah, korku, canlılık gibi çekicilik kullanımı izleyiciyi etkilemede önemli faktörlerdir.

KAYNAKÇA

- Barthes, R. (2005). *Göstergebilimsel Serüven* (M. Rifat ve S. Rifat Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Blaney, J.R., Benoit, L.W., ve Brazeal, L.M. (2002). Blowout!: Firestone's Image Restoration Campaign. *Public Relations Review*, 28, 379-392.
- Benoit, M.L. ve McHale, J.P. (2009). Kenneth Starr's Image Repair Discourse Viewed in 20/20. *Communication Quarterly*, 47(3), 265-280, DOI: 10.1080/01463379909385559.
- Benoit, W.L. (1997a). Image Repair Discourse and Crisis Communication. *Public Relations Review*, 23(2), 177-186.
- Benoit, W.L. (1997b). Hugh Grant's Image Restoration Discourse: An Actor Apologizes. *Communication Quarterly*, 45, 251-267.
- Benoit, W.L. (1995). Sears' Repair of its Auto Service Image: Image Restoration Discourse in the Corporate Sector. *Communication Studies*; Spring/Summer 46, ProQuest Central, 89-105.
- Birlikte Ürettik, Bir Milyon Araç İhraç Ettik (02.11.2016). 08 Nisan Kasım 2017 tarihinde <https://www.izlesene.com/video/birlikte-urettik-bir-milyon-arac-ihrac-ettik/9562413> adresinden erişilmiştir.
- Choi, J., ve Chung, W. (2013). Analysis of the Interactive Relationship Between Apology and Product Involvement in Crisis Communication: An Experimental Study on the Toyota Recall Crisis. *Journal of Business and Technical Communication*, 27 (1), 3-31.
- Coombs, T.W. (1998). An Analytic Framework for Crisis Situations: Better Responses from a Better Understanding of The Situation. *Journal of Public Relations Research*, 10(3), 177-191.
- Coombs, T.W. (2007a). *Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing and Responding*. Los Angeles: Sage.
- Coombs, T.W. (2007b). Protecting Organization Reputations During a Crisis: The Development and Application of Situational Crisis Communication Theory. *Corporate Reputation Review*, 10(3), 163-176.
- Coombs, W.T., ve Holladay, S.J. (2002). Helping Crisis Managers Protect Reputational Assets: Initial Tests of the Situational Crisis Communication Theory. *Management Communication Quarterly*, 16(2), 165-186. DOI: 10.1177/089331802237233.
- Cowden, K., ve Sellnow, T. L. (2002). Issues Advertising as Crisis Communications: Northwest Airlines' Use of Image Restoration Strategies during the 1998 Pilot's Strike. *The Journal of Business Communication*, 39(2), 193-219. DOI: 10.1177/002194360203900203

- Çakır, V. (2014). Kriz İletişimi Teorileri.(Ed: Akdağ, M. ve Arkan, Ü.) *Kriz Yönetimi: İletişimsel Temelde Çözüm Odaklı Stratejik Yaklaşımlar* içinde (ss.67-118). Konya: Literatürk Yayınları.
- Çınarlı, İ. (2016). *Örnek Vaka Analizleri ile Kriz İletişimi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Çetin, M., ve Toprak, Y.E. (2016). Kriz İletişimi ve Sosyal Medya: Emisyon Krizinde Volkswagen'in Facebook Kullanımı. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9(3), 57-68, DOI: 10.18094/si.51665.
- Çubukçuoğlu, H.F. (2017). Kurumsal Kuram Penceresinden Halkla İlişkiler: Nestle ve Palm Yağı Krizi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. 44: 173-192.
- Duğan, Ö. ve Şahin, E. (2017). İşletmelerde Kriz İletişimi: Ülker Şirketi'nin Krize Dönüşen "1 Nisan Reklamı" Üzerine Bir Araştırma. AL-FARABI 1. International Congress on Social Sciences. May 11-14, 957-973, Gaziantep.
- Eğinli, A. T. (2014). *Kriz İletişimi*.(Ed: Akdağ, M. ve Arkan, Ü.) *Kriz Yönetimi: İletişimsel Temelde Çözüm Odaklı Stratejik Yaklaşımlar* içinde (ss. 32-66), Konya: Literatürk Yayınları.
- Elden, M. (2018). Reklam ve Reklamcılık. İstanbul: Say Yayıncılık.
- Fransa – İtalya Arasında Nutella Krizi (2015). 01 Mayıs 2017 tarihinde <https://yesilgazete.org/blog/2015/06/17/fransa-italya-arasinda-nutella-krizi/> adresinden erişilmiştir.
- Gruber, D. A., Smerek, R. E., Thomas-Hunt, M. C. ve James, E. H. (2015). "The Real-Time Power of Twitter: Crisis Management and Leadership in an Age of Social Media." *Business Horizons*. 58(2): 163-172.
- Gülsoy, T. (1999). Reklam Terimleri ve Kavramları Sözlüğü (İngilizce-Türkçe). İstanbul: Adam Yayınları.
- Ho, F.W., ve Hallahan, K. (2003). Post-earthquake Crisis Communications in Taiwan: An Examination of Corporate Advertising and Strategy Motives. *Journal of Communication Management*, 8(3), ProQuest Central, 291-306.
- Hartley, P., Sun, J., ve Raggio, R.D. (2016). Psychological Ownership as a Crisis Management Advertising Appeal – Antecedents, Outcomes, and Moderators. *Journal of Marketing Communications*, DOI: 10.1080/13527266.2016.1159597
- Hyundai Artı İki Maaş Veriyor (04.02.2009), 03 Haziran 2017 tarihinde <http://www.internethaber.com/hyundai-arti-iki-maas-veriyor-177652h.htm> adresinden erişilmiştir.

- İki Ülke Arasında Nutella Krizi (17.06.2015). 22 Nisan 2017 tarihinde <http://www.yenisafak.com/dunya/iki-ulke-arasinda-nutella-krizi-2169043> adresinden erişilmiştir.
- Kalaycı, B.N. (2017). Sosyal Medyada Kriz İletişimi: Turkcell Örneği. I. International Conference on New Trends in Communication 1.Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı, 331-341.
- Kazancı, M. (2014). Kriz Dönemleri ve Kuruluşlar (Ed: Akdağ, M. ve Arklan, Ü.) *Kriz Yönetimi*, içinde (ss.17-32). Konya: Literatürk.
- Kim, S., ve Wertz, E.K. (2013). Predictors of Organizations' Crisis Communication Approaches: Full Versus Limited Disclosure. *Public Relations Review* 39, 238–240, DOI:10.1016/j.pubrev.2013.03.004
- Kim, S. ve Atkinson, L.J. (2014). Responses Toward Corporate Crisis and Corporate Advertising. *Journal of Promotion Management*, 20, 647–665, DOI: 10.1080/10496491.2014.946201
- Kinnick, K.N.(2004). Advertising Responses to Crisis. *Society*, November/December, 42(1), 32-38.
- Kitchen, P. (1997). *Public Relations: Principles and Practice*. London: Thomson Business
- Kozak, M. (2014). Kriz Dönemleri ve Kuruluşlar.(Ed: Akdağ, M. ve Arklan, Ü.) *Kriz Yönetimi: İletişimsel Temelde Çözüm Odaklı Stratejik Yaklaşımlar* içinde (ss. 17-32). Konya: Literatürk Yayınları.
- Küçükdoğan, R. (2009). *Reklam Nasıl Çözülür?*, İstanbul: Beta Basım.
- Lee, D.T., Taylor, R.E. ve Chung, W. (2011) Changes in Advertising Strategies During an Economic Crisis: An Application of Taylor's Six-Segment Message Strategy Wheel, *Journal of Applied Communication Research*, 39:1, 75-91, DOI:10.1080/00909882.2010.536846
- Müsaitmeniz, Yarın Sabah Kahvaltıya Size Geleceğiz (2017). 15 Haziran 2018 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=i5DY7I3Jl4g> adresinden erişilmiştir.
- Otlu, B.M., ve Aysan, F. (2015). Krize Müdahalede Kullanılan Başa Çıkma Stratejileri Envanteri: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Turkish International Journal of Special Education and Guidance & Counseling* 4 (2), 13-23.
- Perry, C. D., Taylor, M., ve Doerfel, M.L. (2003). Internet-based Communication in Crisis Management. *Management Communication Quarterly*, 17 (2), 206-232, DOI: 10.1177/0893318903256227
- Pira, A., ve Sohodol, Ç. (2010). *Kriz Yönetimi: Halkla İlişkiler Açısından Bir Değerlendirme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Rıfat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları ABC Dizisi. I. Say. (1992). Olağanüstü Koşullarda Krize Müdahalenin Yeri ve Önemi. *Kriz Dergisi*, 1(1), 4-7.
- Savaş, A. (2016). Hyundai'de hayat işçiye mi güzel? 12 Mayıs 2017 tarihinde <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/alpaslan-savas/hyundaide-hayat-isciye-mi-guzel-176653> adresinden erişilmiştir.
- Sayıl, I. (1992). Olağanüstü Koşullarda Krize Müdahalenin Yeri ve Önemi. *Kriz Dergisi*, 1(1), 4-7.
- Suher, K. İ. (2013). *Kriz İletişiminde Yeni Medya. Kriz İletişimi ve Yönetimi*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1776.
- Sweetser, K.D., ve Metzgar, E. (2006). Communicating During Crisis: Use of Blogs as a Relationship Management Tool. *Public Relations Review*, 33(3), 340-342.
- Tarihçe (t.y.). 26 Eylül 2018 tarihinde <https://www.nutella.com/tr/tr/tarihce#1946> adresinden erişilmiştir.
- Tekin, M., ve Zerenler, M. (2005). *Krizi Yönetebilmenin Sırları*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Tüz, M. (2008). *Kriz Yönetimi: Uygulamalar için Temel Adımlar*. Bursa: Şah-Mat.
- Ulmer, R.R.(2001). Effective Crisis Management through Established Stakeholder Relationships Malden Mills as a Case Study. *Management Communication Quarterly*, 14 (4), 590-615.
- Wang, Y. (2016). Brand Crisis Communication through Social Media: A Dialogue between Brand Competitors on Sina Weibo". *Corporate Communications: An International Journal*, 21(1), 56-72, DOI:10.1108/CCIJ-10-2014-0065
- Xu, K., ve Li, W. (2013). An Ethical Stakeholder Approach to Crisis Communication: A Case Study of Faxconn's 2010 Employee Suicide Crisis. *Journal of Business Ethics*, (117), 371-386.<http://master-cca.cnam.fr/html/ms/cca/articles/article4-1.pdf>, 19.04.2016 adresinden erişildi.

TÜKETİCİLERİN GÖSTERİŞÇİ TÜKETİME YÖNELİK TUTUMLARINA GÖRE SINIFLANDIRILMASI

Classification of Consumers by the Attitudes to the Conspicuous Consumption

Gönderim Tarihi: 30.11.2018

Kabul Tarihi: 01.03.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.580621

Onur ŞAHİN*
Süphan NASIR**

ÖZ: Gösterişçi tüketim davranışı sosyal, demografik, kültürel, ekonomik, coğrafik ve psikolojik birçok faktörden etkilenmektedir. Tüketici davranışını etkileyen faktörlerin değişmesiyle birlikte tüketici davranış biçimleri de değişmektedir. Bu nedenle tüketicilerin gösterişçi tüketim tutumları arasındaki farklılıkların ortaya koyulması pazarlama açısından önemlidir. Bu çalışmanın amacı tüketicileri gösterişçi tüketime yönlendiren motivasyon unsurlarının incelenmesi ve tüketicilerin gösterişçi tüketime yönelik tutumlarına göre sınıflandırılmasıdır. Bu bağlamda tüketicilerin gösterişçi tüketime yönelik tutumlarının belirlenmesi amacıyla anket yapılmıştır. 13 ifadeli gösterişçi tüketim ölçeği anketi 990 kişi tarafından yanıtlanmıştır. Tüketicilerin gösterişçi tüketime yönelik tutumlarının sınıflandırılması amacıyla kümeleme analizi uygulanmıştır ve gösterişçi tüketime yönelik birbirinden ayrılan dört farklı tüketici profili ortaya koyulmuştur: Gösterişten uzak tüketiciler, sosyal ortama uyan tüketiciler, farklı olmak isteyen tüketiciler ve gösterişçi tüketicilerdir.

Anahtar Kelimeler: Gösterişçi Tüketim, Statü Tüketimi, Veblen Etkisi, Bandwagon Etkisi, Kümeleme Analizi.

ABSTRACT: The conspicuous consumption behaviour is influenced by many factors such as social, demographic, cultural, economic, geographic and psychological. With the change of factors, consumer behaviour patterns also change. For this reason, it is important for marketing to show the differences

* Dr., Müskebi Turizm A.Ş., Genel Müdür, onurshahin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8081-9291

** Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İşletme Bölümü, suphan@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2302-334X

between consumer attitudes towards conspicuous consumption. The aim of this study is to examine the motivation factors that drive consumers to conspicuous consumption and to classify them according to their attitudes towards the conspicuous consumption. In this context, a survey was conducted in order to determine the attitudes of consumers towards conspicuous consumption. The survey of conspicuous consumption scale with 13 items was answered by 990 people. In order to classify consumers' attitudes towards conspicuous consumption, clustering analysis has been applied and four different consumer profiles have been introduced, which are differentiated for conspicuous consumption: inconspicuous consumers, bandwagon consumers who want to be social, snob consumers who want to be different, and conspicuous consumers.

Keywords: Conspicuous Consumption, Status Consumption, Veblen Effect, Bandwagon Effect, Cluster Analysis.

GİRİŞ

Tüketim kalıplarının değişmesiyle, günümüzde tüketim süreci artık yalnızca işlevsel ihtiyaçları karşılayan ürünlere sahip olma ve kullanma süreci olarak görülmemektedir. İnsan davranışları başkaları tarafından gözlenebilir olduğundan, insanlar başkalarının sahip oldukları üzerinden onların yaşantısı ile ilgili izlenime sahip olmaktadır. Bireyler, referans gruplarında oluşturmayı hedefledikleri izlenimi ve etkiyi yaratabilmek amacıyla gösterişçi tüketime yönelebilmektedir. Gösterişçi tüketim literatürde geniş kabul görmüş, özellikle de 1899 yılında Veblen tarafından popülerleştirilmiş bir kavramdır. Başlangıçta statü tüketimi kavramını da içinde barındırmıştır. Gösterişçi tüketim literatürde özellikle son yirmi yılda, statü tüketiminden ayrı bir kavram olarak kabul görmüştür. Bu ayrımın ardından gösterişçi tüketim kavramı çoğunlukla zenginliği ifade etme aracı olarak, lüks ürün kullanılması şeklinde kendini göstermektedir. Lüks seviyesi arttıkça hangi ürün ve hizmetlerin gösterişçi olduğu toplum tarafından genel kabul görmektedir. Bununla birlikte bazı demografik gruplar tarafından gösterişçi olarak algılanan ürün ve hizmetler bir başka grup tarafından sıradan algılanabilir. Bu farklılık statü ürünü ve gösterişçi ürün arasındaki farklılığı da ortaya koymaktadır. Gösterişçi ürün ve hizmetleri kullanan ve maruz kalanların hepsinin ortak algısında benzerlik olması durumunda aktarılmak istenen mesaj amacına ulaşabilir. Aksi takdirde mesajı gönderenin ve mesajı alanın algı farklılıklarının bir sonucu olarak gösterişçi ürün ve hizmetler kullanım amacına ulaşamayacaktır.

Bu çalışmanın amacı tüketicileri gösterişçi tüketime yönlendiren motivasyon unsurlarının incelenmesi ve tüketicilerin gösterişçi tüketime yönelik tutumla-

rına göre sınıflandırılmasıdır. Literatürde gösterişçi tüketim kavramı çokça incelenmiş olmakla birlikte, tüketicilerin gösterişçi tüketime yönelik tutumlarının sınıflandırıldığına dair bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan çalışmalarda tüketicilerin gösterişçi tüketime yönelik eğilimleri ile diğer birçok değişken arasındaki ilişki incelenmiştir. Bununla birlikte tüketicilerin gösterişçi tüketim eğilimlerine göre alt kümelere ayrılması ve ilişkilerin buna göre incelenmesi çok daha doğru sonuçlar ortaya koyabilme potansiyeline sahiptir. Bu amaçla önce gösterişçi tüketim ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra gösterişçi tüketime yönelik tüketici tutumları kümeleme analizi yöntemiyle incelenmiştir. Son olarak gösterişçi tüketime yönlendiren motivasyon unsurlarına göre tüketicilerin profilleri ortaya koyulmuştur.

LİTERATÜR TARAMASI

Tüketim ve Tüketim Yönelimleri

İnsanların tüketim yönelimleri farklılık gösterir. Kimi fonksiyonel fayda ararken kimi de duygusal ve sembolik fayda aramaktadır. Tüketim kalıplarının değişmesiyle, günümüzde tüketim süreci artık yalnızca işlevsel ihtiyaçları karşılayan ürünlere sahip olma ve kullanma süreci olarak görülmemektedir. Bunun yerine tüketim süreci, ürün ve markalarla ilgili çeşitli duyguların yaşanmasına yönelik bir süreç haline gelmektedir (Guo, Wei Hao, ve Shang, 2011:270). Tüketicilerin ürün ve hizmetlere olan talep yönelimleri, motivasyona göre sınıflandırılabilir. Temelde fonksiyonel talep ve fonksiyonel olmayan talep şeklinde ayrılmaktadır. Fonksiyonel talep ile ifade edilen, bir ürüne olan talebin nedeninin büyük oranda ürünün kendi kalitesinden kaynaklanmasıdır. Fonksiyonel olmayan talep ile ifade edilen, bir tüketici ürününe olan talebin büyük oranda, ürünün kalitesinin dışında olan etkenlerden kaynaklanmasıdır. Fonksiyonel olmayan talebin en büyük nedeni ise dışsal etkilerdir. Bu dışsal etkiler üçe ayrılmakta ve “topluluk” etkisi (bandwagon), “züppe” etkisi (snob) ve “Veblen” etkisi olarak adlandırılmaktadır. Spekülatif talep, insanların çoğunlukla fiyatın yükseleceği beklentisinde olmaları nedeniyle oluşturdukları taleptir. İrrasyonel talep ise, insanların çoğunlukla planlamadan ya da hesaplamaadan ani dürtü ve heves ile ortaya koydukları, rasyonel bir amaca hizmet etmeyen, yalnızca ani dürtü ve hevesi tatmin eden taleptir (Leibenstein, 1950:188).

Topluluk etkisi ile bir ürüne olan talebin, başkalarının da aynı ürünü tüketmesi gerçeğinden ötürü ne ölçüde arttığına bakılmaktadır. İnsanların çok eşya ya sahip olmak, ilişkilendirilmek istedikleri insanlara uymak, moda ya uygun veya şık olabilmek ya da “o kişilerden biri” olarak görülmek için bir ürün satın alma arzusunun temsil etmektedir (Leibenstein, 1950:189). Buna ek olarak topluluk etkisi, içinde bulunulan gruptakilerin çoğu henüz bu ürünlere sahip

olmadığı için bir lüks ürüne değer verenleri de ifade etmektedir (Kastanakis ve Balabanis, 2012:1401).

Züppe etkisi ile başkalarının da aynı ürünleri tüketmesi nedeniyle bir tüketicinin, talebini ne derece azalttığına bakılmaktadır. Bu, insanların özel olma arzusunu temsil etmekte; farklı olmak ve kendilerini “ortak sürü”den ayırmak şeklinde ifade edilmektedir (Leibenstein, 1950:189). Züppe etkisinin sonucunda satın alma davranışı etkilenmektedir.

Tüketiciler bazen sadece fiyatı yüksek olan ürün satın almayı tercih ederler. Burada Veblen etkisi ile tam anlamıyla gösterişçi tüketim olgusuna değinilmektedir. Bir ürünün fiyatının yüksek olması, ona olan talebin artmasının temel nedeni olmaktadır. Bazı ürünlerde fiyat arttıkça, talep de artmaktadır. Topluluk etkisi ile Veblen etkisi arasındaki fark şudur: topluluk etkisi başkalarının tüketiminin bir fonksiyonudur, Veblen etkisi fiyatın bir fonksiyonudur (Leibenstein, 1950:189). Gösterişçi ürünler sahiplerinin zenginliklerini göstermek için Veblen etkisinde satın alınırlar (Vigneron ve Johnson, 1999). Topluluk etkisi, Leibenstein’in züppe etkisi ile keskin bir karşıtlık içindedir. Bazı tüketiciler de bir lüksün fiyatı arttıkça tüketiminin de arttığı Veblen etkisi ile hareket etmektedirler (Kastanakis ve Balabanis, 2012:1401). Bütün bu ifade ve tanımlarda ürünlerden bahsedilse de, sadece ürünler değil aynı zamanda markalar da kullanan kişi ile ilgili sosyal sinyaller gönderebilirler (Vigneron ve Johnson, 1999:3).

Sosyal sınıf, tüketicilerin tüketim odaklılıklarını şekillendirirken tüketim, sınıf temelli sosyal ilişkileri temsil eder ve çoğaltır (Martens, Southerton, ve Scott, 2004: 163). Buna göre statü ürünleri tüketicilerin kendilerini diğer tüketicilerden ayırmak için (züppe etkisi) ya da onları taklit etmek ve benzemek (topluluk etkisi) için satın alınırlar. Gösterişçi ürünler de sahiplerinin zenginliklerini göstermek için (Veblen etkisi) satın alınırlar (Nunes vd., 2011).

Gösterişçi Tüketim

20.yy’da değişen tüketim kalıplarının arkasındaki sosyoekonomik faktörler (endüstriyel refah, teknolojik ilerlemeler ve tüketici talebindeki artış) gösterişçi tüketime sebep olmaktadır (Patsiaouras vd., 2012). Gösterişçi tüketim genellikle, zenginlik sinyali olarak pahalı ve yüksek statüyü ifade eden ürünlerin satın alınması anlamına gelmektedir. Fakat daha düşük statülü ürünlerle karşılaştırıldığında önemli işlevsel değere sahip değildir (Mazzocco vd., 2012:520). Bunlardan yola çıkarak güncel ve gelişmiş bir tanım olarak Chaudhuri gösterişçi tüketimi, “Kendi imajını başkalarına iletme motivasyonu ile kıt ekonomik ve kültürel sermayeyle donatılan ürünlerin ve hizmetlerin, sembolik ve görünür şekilde satın alınması, elde tutulması ve kullanılması konusunda bilinçli bir davranıştır” şeklinde tanımlanmaktadır (Chaudhuri vd., 2011:217).

Literatürde gösterişçi tüketim ile statü, statü tüketimi ve sembolik ürün (Aa-gerup ve Nilsson, 2016; O’Cass ve Frost, 2002; Piacentini ve Mailer, 2004) ilişkileri incelenmiştir. Ayrıca gösterişçi tüketim ile gelir ve harcama (Carr, 2005; Friedman ve Ostrov, 2008; Wendner, 2010; Kaus, 2013; Jaikumar ve Sarin, 2015; Mejía ve Restrepo, 2016), materyalizm (Podoshen, Li ve Zhang, 2011; Segal ve Podoshen, 2013; Wong, 1997) ve mutluluk (Perez-Truglia, 2013; Pyone ve Isen, 2011) ilişkilerini irdeleyen çalışmalar sıkça yapılmıştır. Evrimsel ilişkileri (De Fraja, 2009; Saad ve Vongas, 2009; Lens vd., 2012;) ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Ek olarak kompülsif satın alma (Eroğlu, 2016), lüks (Wang ve Gris-kevicus, 2014), niş ve nadir ürünler (Gierl ve Huettel, 2010; Schaefer, 2014) ile gösterişçi tüketim arasındaki etkileşimler de incelenmiştir. Gösterişçi tüketimin toplumsal kültürel yapı (Chen vd., 2005; Podoshen vd., 2011; Souiden vd., 2011; Friehe ve Mechtel, 2014;) ile ilişkisini ortaya koyan çokça çalışma vardır.

Gösterişçi tüketimde bulunan tüketiciler, satın aldıkları sembolik ürünler aracılığıyla başta referans grupları olmak üzere çevrelerindeki bireysel zenginliklerini gösterme amacını taşır. İnsanları zengin olma yolunda motive eden en önemli konu ise ayrıcalıklı olmaktır. Sadece zengin ve güçlü olmak insanların saygısını kazanmak için yeterli değildir. Bu zenginlik ve gücün ortaya çıkması zorunludur (Miller, 2012). Gösterişçi tüketim teorisine göre, insanlar diğerlerine zenginliklerinin sinyalini verebilmek için hayli gözlemlenebilir ürünleri tüketirler (Perez-Truglia, 2013).

Bireyin kendi iyiliği için yaptığı gösterişçi tüketim değerli bir zenginlik sinyalidir. Gözlenmesi kolay, elde etmesi pahalıdır. Veblen gösterişçi tüketimde pahalılık ve israfın önemini ortaya koymuştur. Ucuz ürünler, taklidi kolay olduğundan ve bu ürünlere kolay sahip olduğundan dolayı, zenginlik sinyali olmak ve diğer insanları etkilemek üzerinde etkili değildir (De Fraja, 2009). Gösterişçi tüketim aracılığıyla insanlar, başta referans grupları olmak üzere diğer insanlara kendi yüksek statülerini göstermeyi amaçlamaktadırlar.

Gösterişçi tüketim genellikle, zenginlik sinyaline sahip pahalı ürünlerin edinilmesini gerektirmektedir. Fakat bu ürünler daha düşük statülü ürünlerle karşılaştırıldığında önemli işlevsel farklılıkları bulunmamaktadır. Bir örnek olarak, Rolex ve Timex gibi yüksek ve düşük statülü kol saatlerinin zamanı gösterme işlevinde farkları yoktur (Mazzocco vd., 2012:520). Gösterişçi ürünler, bireyin prestij ihtiyacını tatmin etmek amacıyla lüks harcama ile zenginliği ortaya koydukları için, bu ürünlerin tüketimi fayda ve ihtiyaç amaçlarından öte daha hazcı ve talepkar olmayı simgelemektedir (Thoumrungroje, 2014).

Gösterişçi anlamları korumak ve sunmak için marka yönetim süreci, estetik unsurların yanı sıra ayrıcalıklı olma imajını da içermelidir (Chaudhuri vd., 2011: 222). Bu şekilde, sosyal medya kullanımının artışı ile birlikte lüks ve

gösterişçi ürünlerin tüketimini artırarak insanların irrasyonel seçimler yapması sağlanabilmektedir (Thoumrungroje, 2014). Özellikle teknolojinin etkisiyle maruz kalınan yüksek statü yoğunluğu, gelir dağılımlarının en düşük katmanındaki kişiler arasında gösterişçi tüketim miktarını artırmaktadır (Ordabayeva ve Chandon, 2011). Gösterişçi tüketim zenginlikle eşdeğer görülmesine rağmen, düşük gelire sahip bireylerin gösterişçi kabul edilen ürünlere erişiminin artış göstermesiyle birlikte bu ürünler de sürekli olarak yenilenmektedir.

Marka itibarını ölçmede statünün ve gösterişçiliğin farklı sonuçları olan iki ayrı kavram olduğu dikkate alınmalı ve değerlendirme yaparken göz önünde bulundurulmalıdır. Mesela lüks saatler sektörüne bakıldığında Gucci'nin gösterişçilik açısından Breitling ile kıyaslanmasına rağmen statü açısından kıyaslanamayacağı görülmektedir. Breitling, zenginliğin sembolü olarak görülen ve bu nedenle statü sahibi geleneksel bir saat markası olarak algılanmaktadır. Diğer taraftan Gucci geleneksel bir saatçi değildir, sadece akran grubuna gösteriş yapmak isteyen yeni lüks tüketicilere daha cazip gelmektedir. Breitling hem gösterişçi hem statü sahibi iken, Gucci yalnızca gösterişçidir (Truong vd., 2008:198).

Gösterişçi tüketim eğilimi ölçülebilir bir tüketici davranışıdır. Bu amaçla ilk ölçek Marcoux vd. (1997) tarafından 18 madde ve 5 boyutlu olarak geliştirilmiştir. Bu beş boyut materyalistik hedonizm, belirli bir gruba ait olduğunu göstermek, sosyal statü gösterimi, kişilerarası arabuluculuk ve gösteriş olarak ifade edilmiştir. Sosyal statü gösterimi (statü tüketimi), gösterişçi tüketimin bir alt boyutu olarak bu ölçekte yer almıştır (Marcoux vd., 1997). Daha sonra Marcoux vd. (1997)'nin gösterişçi tüketim ölçeği ve Eastman vd. (1999)'nin statü tüketimi ölçekleri O'cass ve McEwen (2004) tarafından adapte edilerek bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma ile birlikte gösterişçi tüketim ve statü tüketiminin iki farklı kavram olduğu gösterilmiştir. Bu sonucu destekleyen Truong vd. (2008) tarafından yapılan çalışmaya göre statü tüketimi ve gösterişçi tüketim, lüks markaların ilişkili ama farklı iki boyutu olmaktadır ve bu nedenle markaların lüks düzeyini değerlendirirken farklı yapılar olarak ölçülmesi gerekmektedir (Truong vd., 2008:189). Daha sonra, Chaudhuri vd. (2011) tarafından kişisel farklılıklar ile gösterişçi tüketim ilişkisini inceleyen bir çalışma yapılmış ve çalışmanın sonucunda yalnızca gösterişçi tüketim eğilimini ölçen 11 maddelik gösterişçi tüketim ölçeği geliştirilmiştir (Chaudhuri vd., 2011). Literatürde gösterişçi tüketime dönük çalışmalar bulunmakla birlikte, tüketicilerin gösterişçi tüketim eğilimlerinin sınıflandırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada tüketiciler gösterişçi tüketim eğilimlerine göre alt kümelere ayrılacak ve tüketici profilleri ortaya koyulacaktır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı tüketicileri gösterişçi tüketime yönlendiren motivasyon unsurlarının incelenmesi ve tüketicilerin gösterişçi tüketime yönelik tutumlarına göre sınıflandırılmasıdır. Gösterişçi tüketim davranışı eğitim ve gelir düzeyi arttıkça artmaktadır ((Mazzocco vd., 2012; Thourmrunroje, 2014). Bu nedenle araştırmanın ana kütlesi, ön lisans ve üzeri eğitim düzeyine sahip ve asgari ücretin iki katından fazla bir gelir olan aylık ortalama 4.000TL ve üzerinde hane gelirine sahip kişiler olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket internet üzerinden yayınlanmıştır ve katılımcılar soruları doğrudan cevaplamışlardır. Katılımcılara sunulan anket 2017'nin Mart-Mayıs aylarında Google Forms üzerinden yayınlanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler IBM SPSS Statistics 23 ve IBM AMOS 23 programları ile analiz edilmiştir. Gösterişçi tüketimi ölçmeyi hedefleyen 13 ifadeye katılım düzeyleri sorulmuştur. Toplam 1036 anket içinden mükerrer ve hatalı cevaplayanlar çıkarıldıktan sonra 990 kişinin anketi araştırma için kullanılabilir halde kalmıştır. Örneklem büyüklüğü benzer çalışmalara göre oldukça yüksektir. Ayrıca cevaplayanların farklı demografik özelliklere sahip olmaları, farklı sektörlerde ve mesleklerde olmaları da araştırma sonuçlarının genelleştirilebilir olmasında önemli bir etkiye sahiptir.

Bu çalışmada, anketi cevaplayanların sunulan ifadelere katılım derecesini belirlemek için 5 noktalı Likert ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların kendilerine sunulan ifadelere katılım derecelerini gösterilen beş noktadan (1- kesinlikle katılmıyorum ve 5- kesinlikle katılıyorum ifadeleri arasında) birini işaretleyerek belirtmeleri istenmiştir.

Gösterişçi tüketime yönelik ifadelerin hazırlanmasında yararlanılan ölçekler Tablo 1'de gösterilmiştir. Gösterişçi tüketim ölçeğinde Chaudhuri vd. (2011); Hız (2009); Marcoux vd. (1997); O'cass ve McEwen (2004); Wilcox vd. (2009)'ün literatürdeki çalışmalarından faydalanılmıştır.

Tablo 1: Gösterişçi Tüketim Faktörünü Oluşturan Ölçekler

Faktör	Ölçekler	İfade Sayısı
Gösterişçi	Roy Chaudhuri vd., 2011	1
	Marcoux vd., 1997	7
Tüketim	Wilcox vd., 2009	1
Faktörü	O'cass ve McEwen, 2004	2
	Hız, 2009	2

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma verilerinin analizinde güvenilirlik analizi, açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi, kümeleme analizi istatistiksel teknikleri kullanılmış ve araştırma sonucunda elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Tablo 2: Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri ile Grafikler

	Cinsiyet		Medeni Durum		Gelir Durumu			
	N	%	n	%	N	%		
Kadın	554	56,0	Evli	556	56,2	2.000TL altı	75	7,5
Erkek	436	44,0	Bekar	434	43,8	2.000-3.999TL	190	19,2
Toplam	990	100,0	Toplam	990	100,0	4.000-6.999TL	283	28,6
	Yaş		Eğitim		7.000-9.999TL	197	19,9	
	N	%	n	%	10.000-14.999TL	125	12,6	
18-24	92	9,3	İlköğretim ve Altı	7	0,7	15.000-19.999TL	63	6,4
25-34	378	38,2	Lise	62	6,2	20.000-50.000TL	57	5,8
35-44	346	34,9	Önlisans	106	10,7	Toplam	990	100,0
45-54	115	11,6	Lisans	468	47,3			
55-64	50	5,1	Yüksek Lisans	253	25,6			
65 ve üzeri	9	0,9	Doktora	94	9,5			
Toplam	990	100,0	Toplam	990	100,0			

Sosyal medya üzerinden dağıtımı gerçekleştirilen anket formunu cevaplama-yı kabul edenlerden toplanan verilerle çalışma yürütülmüştür. Araştırmaya dahil olan kişilerin demografik özellikleri Tablo 2’de gösterilmiştir. Anketi cevaplayan 990 kişiden 554’ü (%56) kadın, 436’sı (%44) erkektir. Cevaplayıcıların %56’sı evli, %48’i çocuk sahibi, %59’u ev sahibi, %60’ı araba sahibidir. Araştırmaya katılan bireylerin %84,7’sinin 25-54 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların %93,0’ü ön lisans ve üzeri eğitime ve %73,2’si 4.000TL ve üstü gelire sahiptir. Yaklaşık %80’i orta ve üst düzey yönetici veya profesyonel meslek mensubudur.

Geçmişteki birçok çalışmaya göre sosyal bilimlerde çarpıklık ve basıklık değeri -2 ve +2 arasında ise verinin normal dağılıma uyduğu kabul edilmektedir (Gravetter ve Wallnau, 2016; Markoulis ve Neofytou, 2016:123; Trochim ve Donnelly, 2001). Bu çalışmada normal dağılım için her bir değişkenin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine bakılmıştır. Yalnızca bir ifade için basıklık değeri +2 sınırının üzerinde, diğer bütün değişkenler her iki koşulu da sağlamaktadırlar ve verilerin normal dağıldığı varsayılacaktır.

Bu araştırmanın 13 ifadeden oluşan gösterişçi tüketim ölçeğinin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Bir maddenin çıkarılması sonucu Cronbach’s Alpha değeri

0,940 (Tablo 3) çıkararak 12 ifadeli oldukça geçerli ve güvenilir bir ölçek ortaya koyulmuştur.

Tablo 3: Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Cronbach's Alpha	Standartlaştırılmış Cronbach's Alpha Değeri	İfade Sayısı
0,938	0,940	12

Bu çalışmanın veri setine yapılan KMO testinin sonucu Tablo 4'te görüldüğü üzere 0,956 olarak çıkmıştır ve 1'e oldukça yakın bir değer olduğu için rahatlıkla veri setinin faktör analizine uygun olduğu söylenebilmektedir. Bartlett'in Küresellik Testi'nin anlamlılık düzeyi 0,001 çıkmıştır; bunun anlamı da bu çalışmadaki değişkenler arasında belirgin bir ilişkinin varlığıdır. Özdeğeri 1'in üstünde olan yalnızca bir faktör bulunmakta ve bu faktör toplam açıklanabilir varyansın %60,80'ini oluşturmaktadır. Özetle, gösterişi tüketim ölçeği için açıklayıcı faktör analizi yapıldığında bütün ifadelerin yalnızca bir faktöre yüklendiği ve bu faktörün gösterişi tüketimi temsil ettiği görülmektedir.

Tablo 4: Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin KMO	0,961	
Bartlett Testi	Ki kare	16546,753
	Ser. Der.	276
	p değeri	.000

Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına bakıldığında, açıklayıcı faktör analizinde çıkarılması önerilen bir ifadenin faktör yükü 0,160 çıkararak limit değeri sayılan 0,70'in oldukça altında gerçekleşmiş ve bu ifade çıkarılmıştır (Kline, 2010:116). Geriye kalan 12 ifadenin tamamı limitin üstündedir.

Doğrulayıcı faktör analizinin sonuçlarına bakıldığında GFI (0,966), NFI (0,974), RMR (0,033), AGFI (0,944), CFI (0,980) ve RFI (0,963) iyi uyum göstermektedir (Schermelleh-Engel, Moosbrugger, ve Müller, 2003:40). Ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında, değerler açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi sonrasında çıkan faktör yapısının veri ile uyumunu doğrulamaktadır.

Tablo 5: Dört Tüketici Grubunun Boyutları ve Küme Ortalamaları

Küme Boyutu	Faktör	Küme 1	Küme 2	Küme 3	Küme 4
	Yükleri	Gösterişten uzak n = 474 48%	Sosyal ort. uyan n = 217 22%	Farklı olm. İsteyen n = 132 13%	Gösterişçi n = 167 17%
Küme Ortalaması		1,20	2,10	2,40	3,55
Zenginliği göstermek için satın alırım	0,736	1,05	1,53	1,41	2,85
Benzersiz olmak için satın alırım	0,636	1,25	1,46	3,51	3,43
Lüks kullandığının bilinmesinden zevk alırım	0,813	1,12	1,86	1,98	3,52
Statülü ürün bana popülerlik sağlar	0,767	1,20	2,26	2,26	3,57
Farklı olmak için satın alırım	0,728	1,29	2,09	3,55	3,74
Başkalarının bana hayran kalmasını isterim	0,842	1,06	1,77	2,08	3,50
Kişisel imajımı artırmak için satın alırım	0,808	1,26	2,73	3,15	4,13
İş arkadaşlarımla kullandığı ürünleri satın alırım	0,676	1,26	2,32	1,95	3,35
Saygınlığı artırmak için satın alırım	0,837	1,06	2,06	1,89	3,57
Modaya uygun olmak için satın alırım	0,599	1,53	2,80	2,61	3,68
Statülü ürün kullanırken görülmeği isterim	0,775	1,24	2,45	2,40	3,87
Herkesin kullandığını satın almam	Çıkarıldı				
Fark edilmek için ürün satın alırım	0,821	1,11	1,89	2,05	3,36

Bu çalışmada 990 kişilik bir örnek üzerinde kümeleme analizi yapılmıştır. Kümeleme analizinin amacı tüketicileri gösterişçi tüketime yönlendiren motivasyon unsurlarına göre sınıflandırmaktır. Bunun sonucunda da grupların karakteristik özellikleri ortaya çıkarılabilecektir.

Tüketiciler, K-means kümeleme analizi yöntemiyle, gösterişçi tüketim ölçeğindeki ifadelerle verdikleri yanıtlara göre dört kümede toplanmıştır. Hiyerarşik olmayan K-means yönteminin hiyerarşik yöntemle tercih edilmesinin nedeni, hiyerarşik yaklaşımın bütün küme kombinasyonlarını dikkate alması nedeniyle hesaplamaların uzun sürmesinin sonucu olarak örneklem sayısının fazla olduğu durumlarda uygun olmamasıdır (Kıymıoğlu, Nasır, ve Nasır, 2010).

Tüketicilerin profillerini kümelemek için K-means kümeleme analizi kullanılmıştır ve bu yöntem iki, üç ve dört küme olarak ayrı ayrı test edilmiştir. Dört kümeden oluşan gruplandırma istatistiksel ve kavramsal olarak en anlamlı sonuçları ortaya koymuştur. Ortaya çıkan dört küme Tablo 5'te gösterilmektedir. Bu dört kümenin karakteristikleri analiz edildiğinde demografik olarak benzer özelliklere sahip olmakla birlikte, tutum olarak birbirinden ayrılan dört farklı tüketici profili ortaya koyulmuştur.

Küme 1 – Gösterişten uzak tüketiciler. Bu küme, içinde buldukları sosyal çevrede statü elde etmek amacıyla gösterişçi ürün tüketmeyen, sosyal çevrelerinden farklı olmak ya da zenginliklerini ortaya koymak amacıyla ürün ya da marka satın almayan, gösterişten uzak durmayı tercih eden tüketici kümesini temsil etmektedir.

Küme 2 – Sosyal ortama uyan tüketiciler. Bu küme, sosyal çevrelerinden farklı olmak ya da zenginliklerini ortaya koymak amacıyla ürün ya da marka satın almayan, gösterişçi tüketimi tamamen reddetmeyen, içinde buldukları sosyal çevrede statü elde etmek amacıyla gösterişçi ürün tüketimine daha yatkın tüketici kümesini temsil etmektedir.

Küme 3 – Farklı olmak isteyen tüketiciler. Bu küme, gösterişçi tüketime mesafeli yaklaşmayan fakat tamamen gösterişçi de olmayan, gösterişçiliğinin merkezinde zenginliğini ortaya koymak ya da sosyal ortama uymak amaçlarından ziyade özellikle sosyal çevrelerinden farklı olmayı isteyen ve bu amaçla gösterişçi ürün ve marka satın almaya eğilimli tüketici kümesini temsil etmektedir.

Küme 4 – Gösterişçi tüketiciler. Bu küme, sahip olduklarını ve zenginliklerini çevrelerindeki diğer insanlara göstermek isteyen ve bu amaçla gösterişçi ürün ve marka satın almaya eğilimli tüketici kümesini temsil etmektedir.

Kümeler arasındaki farklılıkların belirginliğini ortaya koymak için ANOVA testindeki F değerlerine bakıldığında (Tablo 6) bütün F değerlerinin 200'ün üzerinde olduğu görülmektedir ve "kişisel imajımı artırmak için satın alırım" ve "saygınlığımı artırmak için satın alırım" ifadeleri en yüksek F değerlerine sahip olarak en güçlü ayrıştırıcı faktörlerdir. Bu sonuçlar da kümeleme analizinin geçerliliğini teyit etmektedir.

Tablo 6: Kümeleme Analizindeki Her Faktörün Farklılaşma Gücü

Faktörler		F	Sig.
GT1	Zenginliği göstermek için satın alırım	345,09	0,001
GT2	Benzersiz olmak için satın alırım	471,82	0,001
GT3	Lüks kullandığımın bilinmesinden zevk alırım	464,61	0,001
GT4	Statülü ürün bana popülerlik sağlar	382,55	0,001
GT5	Farklı olmak için satın alırım	505,11	0,001
GT6	Başkalarının bana hayran kalmasını isterim	546,53	0,001
GT7	Kişisel imajımı artırmak için satın alırım	651,59	0,001
GT8	İş arkadaşlarımla kullandığı ürünleri satın alırım	301,06	0,001
GT9	Saygınlığı artırmak için satın alırım	618,03	0,001
GT10	Modaya uygun olmak için satın alırım	234,22	0,001
GT11	Statülü ürün kullanırken görülmek isterim	434,39	0,001
GT13	Fark edilmek için ürün satın alırım	446,21	0,001

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı tüketicileri gösterişçi tüketime yönlendiren motivasyon unsurlarının incelenmesi ve tüketicilerin gösterişçi tüketime yönelik tutumlarına göre sınıflandırılmasıdır. Bu amaçla, 12 ifadeden oluşan gösterişçi tüketim ölçeğini yanıtlayan tüketiciler, kümeleme analizi yöntemiyle dört farklı gruba ayrılmıştır. Sonuçlar açıkça göstermektedir ki tüketicilerin gösterişçi tüketim eğilimleri farklılık göstermektedir. Toplam içinde %48 paya sahip olan küme gösterişten uzak bir tutum içindedir. Bu grup görece daha düşük gelire sahip, kadın oranı %61 ile en yüksek kümedir. Yaş ortalaması daha yüksek ve yarıdan fazlası çocuk sahibidir. Sosyal ortama uyum sağlayanlar da %22 ile ikinci en büyük kümedir. Bu küme en yüksek gelir düzeyine sahip kümedir. Bu kümedekiler çoğunlukla topluma uyum içinde yaşamaya önem verenlerden oluşmaktadır. Gösterişçi olan tüketiciler %17 ile üçüncü büyük kümeyi oluşturmaktadır ve gelir düzeyi olarak sosyal ortama uyum sağlayan gruba benzerlik göstermektedir. Farklı olmak isteyen tüketiciler %13 ile en küçük grubu oluşturmaktadır ve gelir düzeyi olarak sosyal ortama uyum sağlayan küme ile benzer bir gelir seviyesine sahiptir. Farklı olmak isteyen kümedekiler zenginliklerini ortaya koymaktan ziyade farklılıklarını ortaya koymak için gösterişçi tüketim ürünlerini kullanmayı tercih etmektedirler. Bu kümedekilerin kadın oranı %57 ile gösterişten uzak kümeden sonraki en yüksek kümedir. Kadın oranı sosyal ortama uyan kümede %51, gösterişçi kümede %49'dur. Otomobil sahipliğine bakıldığında gösterişten uzak küme %57 ile en düşük otomobil sahipliği olan kümedir. Diğer kümedekilerin otomobil sahipliği oranı sırasıyla %62, %66 ve %63'tür. Otomobil sahipliğinde en yüksek oran %66 ile farklı ol-

mak isteyen kümeye aittir. Bu küme aynı zamanda %53 ile en düşük ev sahipliği oranına sahiptir ve otomobil sahibi olmayı ev sahibi olmaya tercih ettikleri sonucuna varılabilir. Diğer üç kümenin ev sahipliği oranları sırasıyla %60, %59 ve %58 olup aralarında fark yoktur. Yaş ortalaması en yüksek küme gösterişten uzak küme olup, diğerleri sırasıyla sosyal ortama uyum sağlayanlar, farklı olmak isteyenler ve en genç küme gösterişçi kümedir. Çocuk sahibi olma durumlarına bakıldığında en yüksek küme %54 ile gösterişten uzak küme olup diğer üç kümenin çocuk sahipliği oranı sırasıyla %47, %41 ve %40'tır. Buna göre farklı olmak isteyen ve gösterişçi kümenin çocuk sahipliği oranının en düşük olması en genç küme olmasıyla birlikte bireysel yaşama ve özgürlüklere daha fazla önem verilmesine bağlanabilir.

Bu sonuçlara göre, gösterişçi ürün ve markalar öncelikli olarak toplam tüketiciler içinde çok küçük bir paya sahip olan gösterişçi tüketicileri hedefleyerek kaynaklarını doğru kullanmış olacaktırlar. Farklı olmak isteyen tüketiciler grubundakiler için ise, gösterişçi olmasa da özel ürünler tasarlanması yoluyla talepleri karşılanarak sadık bir müşteri kitlesi oluşturulabilir. Çalışmanın bir başka önemli sonucu ise tüketicilerin büyük bir kısmının gösterişten uzak olduğunu belirtmesidir. Bu gruba yapılacak pazarlama çalışmalarında statü ve gösterişten çok fonksiyonel faydaya ağırlık verilmesi daha verimli sonuçlar ortaya koyabilir.

Literatürde yapılan çalışmalarda tüketicilerin gösterişçi tüketime yönelik eğilimlerinin diğer birçok değişkenle ilişkisi incelenmiştir. Gelir ve harcama, lüks tüketim, otomobil sahipliği, mutluluk, evcil hayvan sahipliği gibi birçok değişkenin gösterişçi tüketim davranışı ile ilişkisi araştırılmıştır. Bu araştırma birçok boyutuyla benzerlerinden ayrılmaktadır. Literatürde gösterişçi tüketim kavramı birçok açıdan incelenmiş olmakla birlikte, tüketicilerin gösterişçi tüketime yönelik tutumlarının sınıflandırıldığına dair bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın katkısı, literatürde daha önce örneğine rastlanılmayan bir şekilde tüketicilerin gösterişçi tüketim eğilimlerine göre alt kümeler ayrılması ve onları gösterişçi tüketime yönelik tutumlarına göre sınıflandırmasıdır. Bu çalışmada ortaya koyulduğu üzere, tüketicilerin gösterişçi tüketim eğilimlerine göre sınıflandırılması ve diğer değişkenlerle ilişkilerin buna göre incelenmesi, hem tüketicilerin daha iyi tanımlanmasına olanak tanıma hem de bazı özel ilişkileri ortaya koyabilme potansiyeline sahiptir. Tüketiciyi ve müşterisini tanımayan işletmelerin hayatta kalmaya devam etmeleri mümkün olmayacaktır. Bununla birlikte, bu çalışmanın sonuçları işletmelerin genel stratejilerinin ve özellikle de pazarlama stratejilerinin oluşturulmasında oldukça önemli etkilere sahiptir. Ayrıca çalışmanın bulguları firmalar açısından, tüketicilerin daha doğru segmentlere ayrılması, buna göre doğru hedef kitlenin tespit edilmesi ve bunun sonucunda daha iyi marka konumlandırma iç görüşü sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aagerup, U. ve Nilsson, J. (2016). Green Consumer Behavior: Being Good or Seeming Good? *Journal of Product & Brand Management*, 25(3), 274-284
- Carr, N. (2005). Poverty, Debt, and Conspicuous Consumption: University Students Tourism Experiences. *Tourism Management*, 26(5), 797-806.
- Chaudhuri, H. Mazumdar, S. ve Ghoshal, A. (2011). Conspicuous Consumption Orientation: Conceptualisation, Scale Development and Validation. *Journal of Consumer Behaviour*, 10(4), 216-224.
- Chen, J. Teng, L. Yu, Y. ve Yu, X. (2016). The Effect of Online Information Sources on Purchase Intentions Between Consumers with High and Low Susceptibility to Informational Influence. *Journal of Business Research*, 69(2), 467-475.
- De Fraja, G. (2009). The Origin of Utility: Sexual Selection and Conspicuous Consumption. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 72(1), 51-69.
- Eastman, J. K. Goldsmith, R. E. ve Flynn, L. R. (1999). Status Consumption in Consumer Behavior: Scale Development and Validation. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 7(3), 41-52.
- Eastman, J. K. ve Eastman, K. L. (2015). Conceptualizing a Model of Status Consumption Theory: An Exploration of the Antecedents and Consequences of the Motivation to Consume for Status. *Marketing Management Journal*, 25(1), 1-15.
- Eroğlu, F. (2016). Kompulsif Satın Alma: Kişisel Faktörler, Postmodern Tüketim Şekilleri ve Reklama Karşı Tutumun Rolüne Yönelik Bir Araştırma. *Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute*, 19(35), 253-282.
- Friedman, D. ve Ostrov, D. N. (2008). Conspicuous Consumption Dynamics. *Games and Economic Behavior*, 64(1), 121-145.
- Friehe, T. ve Mechtel, M. (2014). Conspicuous Consumption and Political Regimes: Evidence from East and West Germany. *European Economic Review*, 67, 62-81.
- Gierl, H. ve Huettl, V. (2010). Are Scarce Products Always More Attractive? The Interaction of Different Types of Scarcity Signals with Products' Suitability for Conspicuous Consumption. *International Journal of Research in Marketing*, 27(3), 225-235.
- Gravetter, F. J. ve Wallnau, L. B. (2016). *Statistics for the Behavioral Sciences*, Cengage Learning.
- Guo, X., Wei Hao, A., ve Shang, X. (2011). Consumer Perceptions of Brand Functions: An Empirical Study in China. *Journal of Consumer Marketing*, 28(4), 269-279.

- Hız, G. (2011). Gösterişçi Tüketim Eğilimi Üzerine Bir Alan Araştırması (Muğla Örneği). *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 117-128.
- Jaikummar, S. ve Sarin, A. (2015). Conspicuous Consumption and Income Inequality in an Emerging Economy: Evidence from India. *Marketing Letters*, 26(3), 279-292.
- Kastanakis, M. N. ve Balabanis, G. (2012). Between the Mass and the Class: Antecedents of the Bandwagon, Luxury Consumption Behavior. *Journal of Business Research*, 65(10), 1399-1407.
- Kaus, W. (2013). Conspicuous Consumption and Race: Evidence from South Africa. *Journal of Development Economics*, 100(1), 63-73.
- Kımlıoğlu, H., Nasır, A. ve Nasır, S. (2010). Discovering Behavioral Segments in the Mobile Phone Market. *Journal of Consumer Marketing*, 27(5), 401-413.
- Kızgın, Y. (2009). Tüketicilerin Kredi Kartı Marka Tercih Nedenlerinin Kümeleme Analizi ile İncelenmesi: Muğla Örneği. *C.B.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 93-110.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. Guilford Publications.
- Leibenstein, H. (1950). Bandwagon, Snob and Veblen Effects in the Theory of Consumers' Demand. *The Quarterly Journal of Economics*, 64(2), 183-207.
- Lens, I. Driesmans, K. Pandelaere, M. ve Janssens, K. (2012). Would Male Conspicuous Consumption Capture the Female Eye? Menstrual Cycle Effects on Women's Attention to Status Products. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 346-349.
- Marcoux, J.-S. Filiatrault ve Chéron, E. (1997). The Attitudes Underlying Preferences of Young Urban Educated Polish Consumers Towards Products Made in Western Countries. *Journal of International Consumer Marketing*, 9(4), 5-29.
- Markoulis, S. ve Neofytou, N. (2016). An Empirical Analysis of the Relationship Between Oil Prices and Stock Markets. *International Journal of Economics and Finance*, 8(12), 120.
- Martens, L., Southerton, D. ve Scott, S. (2004). Bringing Children (and Parents) into the Sociology of Consumption: Towards a Theoretical and Empirical Agenda. *Journal of Consumer Culture*, 4(2), 155-182.
- Mazzocco, J., Rucker, D. D., Galinsky, A. D. ve Anderson, E. T. (2012). Direct and Vicarious Conspicuous Consumption: Identification with Low-Status Groups Increases the Desire for High-Status Goods. *Journal of Consumer Psychology*, 22(4), 520-528.

- Mejía, D. ve Restrepo:(2016). Crime and Conspicuous Consumption. *Journal of Public Economics*, 135, 1-14.
- Miller, G. (2012). *Tüketimin Evrimi: Cinsiyet, Statü ve Tüketim*, Çev. Gülçin Vardar, İstanbul: Alfa Bilim Yayıncılık.
- Nunes, J. C., Drèze, X. ve Han, Y. J. (2011). Conspicuous Consumption in a Recession: Toning It Down or Turning It Up? *Journal of Consumer Psychology*, 21(2), 199-205.
- O'cass, A. ve Frost, H. (2002). Status Brands: Examining the Effects of Non-Product-Related Brand Associations on Status and Conspicuous Consumption. *Journal of Product & Brand Management*, 11(2), 67-88.
- O'cass, A. ve McEwen, H. (2004). Exploring Consumer Status and Conspicuous Consumption. *Journal of Consumer Behaviour*, 4(1), 25-39.
- Ordabayeva, N. ve Chandon, P. (2011). Getting Ahead of The Joneses: When Equality Increases Conspicuous Consumption Among Bottom-Tier Consumers. *Journal of Consumer Research*, 38(1), 27-41.
- Patsiaouras, G. Wooliscroft, B. ve Fitchett, J. A. (2012). The Evolution of Conspicuous Consumption. *Journal of Historical Research in Marketing*, 4(1), 154-176.
- Perez-Truglia, R. (2013). A Test of the Conspicuous Consumption Model Using Subjective Well-Being Data. *The Journal of Socio-Economics*, 45, 146-154.
- Piacentini, M. ve Mailer, G. (2004). Symbolic Consumption in Teenagers' Clothing Choices. *Journal of Consumer Behaviour*, 3(3), 251-262.
- Podoshen, J. S. Li, L. ve Zhang, J. (2011). Materialism and Conspicuous Consumption in China: A Cross-Cultural Examination. *International Journal of Consumer Studies*, 35(1), 17-25.
- Pyone, J. S. ve Isen, A. M. (2011). Reducing the Pursuit of Material Goods: The Influence of Positive Affect on Materialism and Conspicuous Consumption. *Building Connections*, 39, 655.
- Saad, G. ve Vongas, J. G. (2009). The Effect of Conspicuous Consumption on Men's Testosterone Levels. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 110(2), 80-92.
- Schaefer, T. (2014). Standing out From the Crowd: Niche Product Choice as a Form of Conspicuous Consumption. *European Journal of Marketing*, 48(9/10), 1805-1827.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., ve Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.

- Segal, B. ve Podoshen, J. S. (2013). An Examination of Materialism, Conspicuous Consumption and Gender Differences. *International Journal of Consumer Studies*, 37(2), 189-198.
- Souiden, N. M'saad, B. ve Pons, F. (2011). A Cross-Cultural Analysis of Consumers' Conspicuous Consumption of Branded Fashion Accessories. *Journal of International Consumer Marketing*, 23(5), 329-343.
- Thoumrunroje, A. (2014). The Influence of Social Media Intensity and Ewom on Conspicuous Consumption. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 148, 7-15.
- Trochim, W. M. ve Donnelly, J. P. (2001). *Research Methods Knowledge Base*, Atomic Dog Publishing, Ohio.
- Truong, Y. Simmons, G. Mccoll, R. ve Kitchen, J. (2008). Status and Conspicuousness – Are They Related? Strategic Marketing Implications for Luxury Brands. *Journal of Strategic Marketing*, 16(3), 189-203.
- Veblen, T. (2014). *Aylak Sınıfın Teorisi*, Çev. Enver Günsel, Ankara, Tutku Yayınevi.
- Vigneron, F., ve Johnson, L. W. (1999). A Review and a Conceptual Framework of Prestige-Seeking Consumer Behavior. *Academy of Marketing Science Review*, 1(1), 1-15.
- Wang, Y. ve Griskevicius, V. (2014). Conspicuous Consumption, Relationships, and Rivals: Women's Luxury Products as Signals to Other Women. *Journal of Consumer Research*, 40(5), 834-854.
- Wendner, R. (2010). Conspicuous Consumption and Generation Replacement in a Model of Perpetual Youth. *Journal of Public Economics*, 94(11-12), 1093-1107.
- Wilcox, K. Kim, H. M. ve Sen, S. (2009). Why Do Consumers Buy Counterfeit Luxury Brands? *Journal of Marketing Research*, 46(2), 247-259.
- Wong, N. Y. (1997). Suppose You Own the World and No One Knows? Conspicuous Consumption, Materialism and Self. *Na-Advances in Consumer Research*, 24, 197-203.

ÖZEL OTOMOBİL SAHİPLERİNİN SERVİS BAKIM ALIŞKANLIKLARI (BIŞKEK ÖRNEĞİ)

Maintenance Habits of Private Car Owners (On The Example of Bishkek)

Gönderim Tarihi: 04.09.2018

Kabul Tarihi: 07.05.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.580771

Mahmut VURAL*

Bülent BAYRAKTAR**

Hüseyin ÖĞÜT***

M. Rüştü ÇİFTÇİ****

Gülnara KARADENİZ*****

ÖZ: Periyodik bakım, motorlu araçların belli aralıklarla kontrol, ayar ve değiştirme işlemlerinin gerçekleştirilmesi işlemidir ve aracın performansı açısından büyük önem arz etmektedir. Periyodik bakımların zamanında yapılması aracın daha uzun ömürlü olmasını, yakıt tasarrufunu ve daha güvenli bir şekilde çalışmasını sağlamaktadır. Kırgızistan'da sıfır araç satışından çok, ikinci el pazarının yoğunlukta olması araç parkının ortalama yaşını yükseltmekte, bu durum bakım ve servis hizmetlerini daha önemli hale getirmektedir. Otomobil sahiplerinin araç bakım alışkanlıklarını ölçmeye yönelik herhangi bir çalışmanın Kırgızistan'da yapılmamış olması bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Araştırmada Bişkek'teki araç sahiplerinin servis alışkanlıkları farklı bölge, yaş, eğitim ve meslek gruplarından oluşan bir örnek grup üzerinde uygulanan anket çalışması ile irdelenmiştir. Veri analizinde multinominal lojistik regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda düşük gelire sahip olan anketörlerin otomobillerini daha erken zamanlarda bakım yaptırdığı, çevreye salınan emisyon gazlar hakkında bilgilerinin olduğu ve yoğun olarak Japon araçlarının kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Araç Periyodik Bakımı, Otomotiv, Çevresel Tehlikeler

* Dr. Öğretim Görevlisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/Meslek Yüksekokulu/İktisadi ve İdari Programlar Bölümü, mahmut.vural@manas.edu.kg, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8946-2540

** Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi/İİBF/İktisat/İktisat Anabilim Dalı, bbayraktar5@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0446-362X

*** Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/Selçuk Üniversitesi, hogut93@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8862-8684

**** Öğretim Görevlisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/Teknik Programlar Bölümü, mrustu.ciftci@manas.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0024-1712

***** Dr. Öğretim Görevlisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/İktisadi ve İdari Programlar Bölümü, gulnara.karadeniz@manas.edu.kg, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8409-7027

ABSTRACT: Periodic maintenance is the process of controlling, adjusting and changing motors at certain intervals and is of great importance for the performance of the vehicle. The timely maintenance of the periodic maintenance ensures that the vehicle has a longer life, saves fuel and works more safely. In Kyrgyzstan, second hand car market is more intensive than new car sales. As a result, the average age of the car in use increases, making maintenance and service more important. The fact that no studies were conducted in Kyrgyzstan to measure the car maintenance habits of car owners reveals the originality of this work. In the study, service habits of car owners in Bishkek were examined by a survey study on a sample group consisting of different regions, ages, education and occupation groups. Multinomial logistic regression analysis was used for data analysis. As a result of the research, it was determined that the interviewees having low income have their cars serviced earlier, informed about the emission of gases to the environment, and uses Japanese vehicles intensively.

Keywords: Vehicle Periodic Maintenance, Automotive, Environmental Hazards.

GİRİŞ

Her geçen gün dünyada sayıları hızla artan otomotiv araçlarının verimli bir şekilde kullanılabilmesi için bakımlarının zamanında ve istenilen kriterlere uygun olarak yapılması, standart yakıtların kullanılması ve özellikle motor yağı değişiminin de gerekli zamanda yapılması son derece önem taşımaktadır. Araçların markası, modeli, fiyatı ve sunduğu avantajları gibi pek çok konu değişkenlik gösterse de aracın özelliklerinden bağımsız olarak her araca yönelik bir takım rutin olarak yapılması gerekli olan işlemler bulunur. Bu işlemler içerisinde en önemlileri, aracın periyodik bakımı, yolcu güvenliği ve aracın yüksek performansının sağlanmasıdır. Öte yandan periyodik bakımların yaptırılmaması ya da ertelenmesi, sürücüler ve trafik açısından risk oluşturmaktadır.

Bunun yanında, fosil kökenli yakıt kullanımının ve madeni yağların yol açtığı çevresel sorunlar önemli boyutlara ulaşmaktadır. Bu sebepten dolayı kalkınmış ülkeler egzoz emisyonlarına birtakım sınırlamalar getirmekte ve emisyon değeri düşük olan araçları vergilendirme yoluyla teşvik etmektedirler. Aynı şekilde, atık madeni yağların yol açtığı çevresel sorunları önlemek için atık madeni yağ takip sistemi uygulanmakta ve bu atıkların ekonomiye tekrar kazandırılması için projeler geliştirilmektedir. Motorlu araçlarda kullanılan fosil kökenli yakıtlarla beraber atık motor yağı konusunda toplumun bilinçlendirilmesi ve çevre kurumlarıyla işbirliğinin yapılması gerekmektedir. Böylelikle, kullanılmış yağların depolanması, taşınması ve tekrar işlenmesi gibi süreçlerde yeni iş imkânları da ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında sektörün Kırgızistan'a kazandırılması ayrıca önem taşımaktadır. 2005 yılında Bıшкеk'te taşıma araçlarının sayısı 95 bin iken 2015 senesinde 370

bin araç kaydedilmiştir (Кыргызское телеграфное, 2015). Sadece 2015 yılında Kırgızistan'a 2052 yeni otomobil aracı getirilmiştir (Sputnik Кыргызстан, 2017). Kırgızistan'da sıfır araç satışından çok, ikinci el pazarının yoğunlukta olması araç parkının ortalama yaşını yükseltmekte, bu durum bakım ve servis hizmetlerini daha önemli hale getirmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Otomobiller mekanik, elektronik, elektrik parçalardan oluşmaktadır. Otomobillerin uzun süre kullanılmaları neticesinde zamanla parçalar üzerinde aşınmalar oluşmakta ve neticesinde korozyona uğradıkları, kimyasal maddelerin ise özelliklerini yitirdiği ve parçalarda dayanıklılığın azaldığı görülmektedir. Bu durum parçaların mukavemet ve çalışma performanslarının azalması ve parçalar üzerindeki ayarlamaların bozulmasına sebep olmaktadır (MEGEP, 2011:3).

Motorlu araçları sürekli çalışır durumda tutmak ve uzun ömürlü olmasını sağlamak için için periyodik bakımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Mümkünse araçların yetkili servislerde eğitimli teknisyenler tarafından orijinal yedek parçalar kullanılarak bakımının gerçekleştirilmesi ve hayati öneme sahip bileşenlerin kontrol ettirilmesi gerekir (MEGEP, 2011:1). Dolayısıyla, araç sahiplerinin araç periyodik bakımı ile ilgili bilgisinin olması araçlarının performansını sağlamada ve güvenli kullanımı için önemli hale gelmektedir.

Otomobillerin belirtilen zamanlarda periyodik bakımlarının yapılması yıpranma, çevreyi kirletme, canlı sağlığını zarara sokma etkilerinin azaltılarak yakıt tasarrufu vb. birçok açıdan da ülke kaynaklarının israfını önleyecektir. Otomobillerin periyodik bakımı denildiğinde ilk akla gelen şey motor yağının belirli kilometrelerde değişimi, buna bağlı olarak yağ filtresi, hava filtresi, polen filtresi, şanzıman yağı, lastiklerin aşınma ve basınç kontrolü, yürüyen aksamın kontrolü ve akü elektrolit yoğunluğunun kontrolü gibi birtakım kontrollerin zamanlı olarak yapılmasıdır (MEGEP, 2011). Dolayısıyla motor yağı değişiminden, çevreye atılan emisyonlardan kaynaklanan zararlara karşı önlem almak ve araç sahiplerini bu konularla ilgili bilgileri aktarmak amaçlı literatürde birçok çalışmaya rastlanmaktadır.

Özçelik E.A. (2004) tarafından yapılan bir araştırmada Konya ilinde bilinçli yağ ve yakıt seçimi, kullanılmış yağların çevreye olan etkileri, taşıt kullanıcılarının alternatif yağ ve yakıt kaynaklarına olan bakış açılarının belirlenmesi ve atık yağların geri dönüşüm ile kazanılması konuları incelenmiştir. Araştırmaya katılan katılımcılardan %97'lik bir çoğunluğun araçlarda bakımı kilometreye göre yaptığı, %3 lük bir kesimin ise saate göre yaptığı, yağlama yağını %24'lük bir kesimin bilmediği, hangi tür yağın taşıtlarda kullanılması gerektiğinin bi-

linmediği, %25'inin kendi tercih ettikleri yağı kullandıkları ve özel servisleri ucuz olmasından dolayı daha çok tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Deloitte (2014) tarafından otomotiv sektörü tüketici araştırması yapılmış ve araştırma sonuçlarında tüketiciler 3 jenerasyon grubuna ayrılarak değerlendirme yapılmıştır. Araştırmaya göre; servis paketinin maliyeti ve kalitesi Y kuşağının %70'inden fazlasının satın alma kararını etkilemektedir. Bu oranın diğer kuşaklarda daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu tarz servis ve bakım hizmetlerinin müşterilerin araç satın almasında olumlu yönde motive ettiğini göstermektedir. Sezgin ve Arat (2008) tarafından yapılan bir çalışmada otomobil servislerinden yararlanan müşterilerin memnuniyeti araştırılmış, periyodik bakımların yapıldığı servislerde bekleme ortamlarının iyileştirilmesi gerektiği, günlük temizliklerinin yapılması, günlük gazete ve dergilerin konulması, çay ve kahve hizmetlerinin sunulması ve ısıtma tertibatının olması gibi konular önerilmiştir.

Bişkin (2010) tarafından Markanın Pazarlama Açısından Önemi ve Tüketici Tercihleri-Memnuniyeti Çerçevesinde Otomobil Sahipleri Üzerinde Bir Araştırma yapılmış ve sonuçta; tüketicilerin kesin satınalma kararından önce "markanın güvenilirliği" satınalma kararına önemli ölçüde etki eden bir faktör olduğu, "otomobilin ikinci el değeri, rakiplere göre fiyatı, deneyimler ve bilgi birikimi, tamirciler ve servis elemanları, arkadaş, akraba ve komşuların tavsiyeleri, satış elemanları, tanıtım broşürleri, dergi ve/veya gazete yazıları"nında kesin satınalma kararına etki ettiği tespit edilmiştir. Özgüven (2010) tarafından yapılan, Marka Değeri: Global Markaların Değerlendirilmesi konulu başka bir araştırmada ise; 2010 yılında Toyota şirketinde pedal ve fren sıkıntısı olmasına rağmen sıralamadaki yerini 2009 yılına göre koruduğu ve Türk markasının bulunmadığı tespit edilmiştir.

Arıtan ve Akyüz (2015) tarafından ise; tüketicilerin otomobil markalarına yönelik marka sadakatleri ve tercihleri üzerine bir araştırma gerçekleştirilmiş, katılımcıların en yüksek marka bağlılığını AUDİ, MERCEDES ve OPEL markalarına gösterdikleri bulunmuştur. Bayan katılımcılar başta VOLKSWAGEN (VW), RENAULT ve PEUGEOT olmak üzere markaları tercih ederlerken, erkek katılımcılar ise başlıca TOFAŞ, RENAULT, FİAT ve FORD markalarını tercih etmektedirler. Düşük gelirli katılımcılar en fazla TOFAŞ ve RENAULT markalarını, orta gelir grubundakiler en fazla TOFAŞ, RENAULT ve FİAT ve FORD markalarını, üst gelir grubundakiler ise VW, TOYOTA, SKODA, OPEL, NİSSAN, HONDA ve CİTROEN markalarını tercih etmektedirler.

Karahan ve Dinç (2016) tarafından otomobil bakım ve servis hizmetleri tercihi- ne etki eden faktörlerin belirlenmesine yönelik bir çalışma yapılmış, servise gelen araçların yaşına göre, müşterilerin aracın bakım ve onarım süresin-

ce verilen hizmetlerden, servis personelinin sorunları anlayabilme ve uygun öneriler geliŖtirebilme becerilerinden, servis personelinin müŖteri istek ve beklentilerini karŖılama durumlarından, servis görevlilerinin sorulara cevap verme ve açıklamalar yapma beklentilerinin deđiŖebildiđi sonuç olarak ortaya konmuŖtur.

Köylüoğlu, Acar ve İnan (2018) tarafından yapılan araŖtırmada ise; sonuç olarak %5 anlamlılık düzeyinde genel memnuniyet düzeyi deđiŖkenini açıklama-
mada marka, parasal değer ve sürüŖ konforu istatistiksel olarak anlamlı bulunmuŖtur. Bu açıklayıcılığa en büyük katkıyı marka deđiŖkeninin sağladığı görülmüŖtür. Bayraktar (2004) tarafından yapılan alıŖmada, demografik kriterlerlerden yola çıkan iŖletmelerin tüketiciyi odak noktası yaparak başarıya ulaŖılacağı vurgulanmuŖtur.

Ruhlusara ve Nakip (2016) tarafından yapılan bir alıŖmada ise; akademisyenlerin otomobil satın alım tercihlerini etkileyen faktörler incelenmiŖ, sonuçta, %5 anlamlılık düzeyinde, akademisyenlerin cinsiyetleri ile aylık gelirleri itibariyle çekici buldukları otomobil markası tercihleri arasında fark olduğu ve aylık gelirleri ile yaŖları itibariyle otomobil satın alım sıklıkları arasında fark olduğu tespit edilmiŖtir. Bu durumda otomobil satın alım tercihlerini etkileyen demografik faktörlerden aylık gelir çok etkili, yaŖ ve cinsiyet ise diğer etkili etmenler arasında yer aldığı görülmüŖtür.

Arslan (2003) tarafından yapılan araŖtırmada ise otomobil alımında tüketici davranıŖlarını etkileyen faktörlerden, sigorta ve vergi gibi masrafların daha çok etkili olduğu, yakıt, tamir gibi deđiŖken masrafların ise daha az etkili olduğu tespit edilmiŖtir. Özgüner ve Kurduldu (2015) tarafından yapılan baŖka bir araŖtırmada ise; satıŖ sonrası hizmet alt boyutlarına göre araç sahiplerinin duyduğu memnuniyetin genel olarak yüksek düzeyde olduğu belirlenmiŖtir. Demografik deđiŖkenler ile satıŖ sonrası hizmet alt boyutları arasında anlamlı bir farka rastlanmamıŖtır. SatıŖ sonrası hizmet alt boyutları ile memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı iliŖkiler saptanmıŖtır.

ARAŖTIRMA YÖNTEMİ

Bu alıŖmada; BıŖkek'teki otomobil sahiplerinin araç parçalarının ve yağ, soğutma suyu gibi bileŖenleri konusundaki bilgilerinin ölçülmesi ve servis ve bakım alışkanlıklarının belirlenmesi amaçlı araŖtırma yürütülmüŖtür. Diğer taraftan Kırgızistan dağlık bölge olması gereği ulaŖım aracı olarak karayolu taŖımacılıđı önemli rol oynamaktadır. Yük nakliyesinin %95'ini ve yolcu taŖımacılıđının %97'sini motorlu taŖıtlarla ile gerekleŖtirilmektedir (International Road Transport Union, 2013:20). Dolayısıyla, karayolu taŖımacılıđı ülkenin sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmasında önemli unsur olduğundan, bu

konu kapsamındaki çalışmalar önem arz etmektedir, ayrıca otomobil sahiplerinin araç bakım alışkanlıklarını ölçmeye yönelik herhangi bir çalışmanın Kırgızistan'da yapılmamış olması bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Amaç ve Kapsam

Bu çalışmada; Bişkek'teki servis, yakıt ve yağ alışkanlıkları farklı bölge, yaş, eğitim ve meslek gruplarından oluşan bir örnek grup üzerinde uygulanan yüz yüze görüşme ve anket yöntemi tekniği ile irdelenmiştir. Çalışma sonucu elde edilen verilerin, servis düzenlemeleri, otomobil kaynaklı çevresel sorunlarının çözümüne destek sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın genel amacı kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

H01: Bişkek'teki otomobil sahiplerinin araç periyodik bakımlarıyla ilgili alışkanlıkları vardır.

H02: Bişkek'teki otomobil sahiplerinin aracın arıza ışığı ile ilgili bilgisi vardır.

H03: Bişkek'teki otomobil sahiplerinin araçlarından çevreye atılan emisyonlar hakkında bilgisi vardır.

Otomobil sahiplerinin servis bakım alışkanlıklarını belirleyebilmek amaçlı yürütülen bu araştırmanın ana kütesini 2017 senesinde Bişkek'te kullanımda olan otomobillerin sahipleri oluşturmaktadır. Örneklem olarak Bişkek şehrinde özel ve yetkili otomobil servislerinden hizmet satın alan servis tüketicilerden tesadüfi örnekleme yöntemiyle 392 otomobil sahipleriyle karşılıklı görüşme yapılmıştır. Tam cevaplanmamış anketler çıkartılarak, 379 anket araştırma analizinde kullanılmıştır. Bişkek şehrinin 2017 senesi için nüfus sayısının 1.010.200 (Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2017) olduğu bilinmektedir. "Farklı hedef kitle büyüklükleri ve hata düzeyleri için ihtiyaç duyulan örneklem büyüklüğü" tablosunu (Baş, 2010:41) göz önünde bulundurarak $\alpha=0,05$, ($p=0,8$, $q=0,2$) için 1.000.000 hedef kitle büyüklüğünde örneklem sayısının 246 olması yeterlidir. Dolayısıyla araştırmanın örneklem sayısı 379 olarak tatmin edici sayıyı oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Söz konusu çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Uygulama anketi iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemek için 7 soru bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde katılımcıların servis kullanımı, yakıt ve yağ değiştirme alışkanlıklarının tespitine yönelik 29 soru sorulmuştur. Anketin ikinci bölümündeki sorular Özçelik (2004) çalışmasına göre hazırlanmış olup, otomobil sahiplerinin motor yağ-yakıt seçimi ve bakım alışkanlıklarını belirlemeyi amaçlamaktadır.

BULGULAR

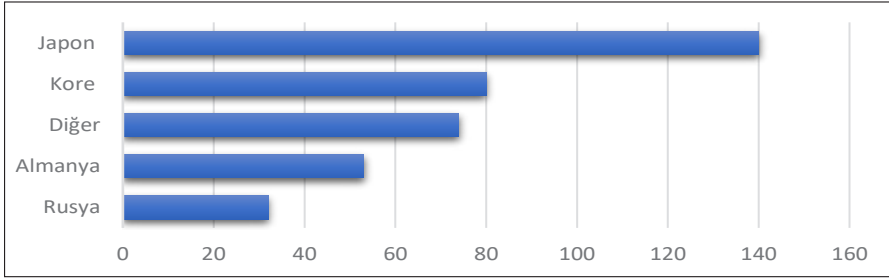
Araştırmaya (%78,6)'sı erkek ve (%21,4)'ü bayan olmak üzere toplam 379 otomobil sahipleri katılmıştır. Yaş olarak 21 ile 40 yaş grubu (%50,1) yoğundur (Tablo 1). Özellikle 20 yaşın altındaki gençlerin (%18,2)lik sayıyı oluşturması dikkat çekmektedir. Ankete katılanların toplam aylık geliri dağılımından (%57,5)'inin aile gelirinin 13,000 somdan yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşadıkları bölgelere göre dağılımından, Bişkek'te yaşayanların çoğunluğunu Çüy bölgesinin nüfusu oluşturduğu (%42,2), diğer kısmını yoğun olarak Oş (%11,3) ve Jalalabad (%10,6) bölgesi oluşturmaktadır.

Tablo 1. Sosyo-Demografik Bilgilerin Dağılımı

Yaşınız	Frekans	%	Toplam aylık geliriniz (som)	Frekans	%
20'den küçük	69	18,2	4,000'dan az	43	11,3
21-30 arası	88	23,2	4,001-8,000	63	16,6
31-40 arası	102	26,9	8,001-13,000	49	12,9
41-50 arası	75	19,8	13,001-18,000	69	18,2
51-60 arası	24	6,3	18,000-25,000	110	29,0
60'dan büyük	19	5,0	25,000 ve üzeri	39	10,3
Diğer	2	0,6	Diğer	6	1,6
Toplam	379	100	Toplam	379	100
Eğitim Durumunuz	Frekans	%	Mesleğiniz	Frekans	%
İlkokul	17	4,5	Memur	82	21,6
Ortaokul	104	27,4	Kendi işi	112	29,6
Lise	59	15,6	Özel sektör	129	34,0
Yüksekokul	65	17,2	Emekli	33	8,7
Üniversite	103	27,2	Diğer	23	6,1
Yüksek lisans	25	6,6	Toplam	379	100
Diğer	6	1,6	Cinsiyet	Frekans	%
Toplam	379	100	Erkek	298	78,6
			Bayan	81	21,4
			Toplam	379	100

Katılımcılar meslek olarak dört gruba ayrıştırılmıştır, frekans dağılımından özel sektörde çalışanların (%34) ve kendi işini yürütenlerin (%29,6) daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır.

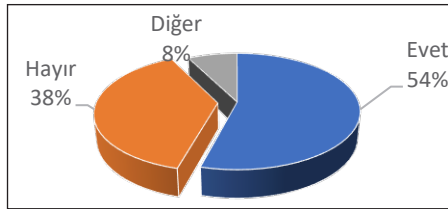
Otomobil insan hayatında oldukça önemli olan stratejik bir ürün olmakla birlikte yeni bir otomobil satın almak tüketiciler açısından yapılan harcamaların en büyükleri arasındadır. Otomobil seçerken alınacak kararın isabetli olması oldukça önem taşımaktadır (Güngör ve İşler, 2005).

Şekil 1. Arabaların Üretim Ülkelerine Göre Tercihi

Otomobil sektöründe, satın alınan ürünün niteliği ve özelliği gereği satın alma işlemi temelde bir marka seçimi olmaktadır. Bu tercihi aile, sosyal sınıf, danışma grupları gibi dış değişkenler etkileyebilmektedir. Dış değişkenler, özellikle tüketicinin satın alma kararına ilişkin hata payının azaltılmasına ve tüketicilerin sınıflandırılmasına yardımcı olmaktadır. Otomobil satın alma kararını en önemli ölçüde aile unsuru etkilemektedir. Sosyal sınıf, özellikle gelir, meslek, eğitim vs. gibi faktörler de otomobil almında marka tercihinin etkileyen önemli unsurlar arasında sayılmaktadır (Kahraman, 2003). Araştırmada katılımcılara kullandıkları otomobilin hangi marka olduğu sorusu sorulmuştur. Analiz sonuçlarından, yerli pazarda Japonya üretimi olan otomobillerin daha çok tercih edildiği anlaşılmaktadır (Şekil 1).

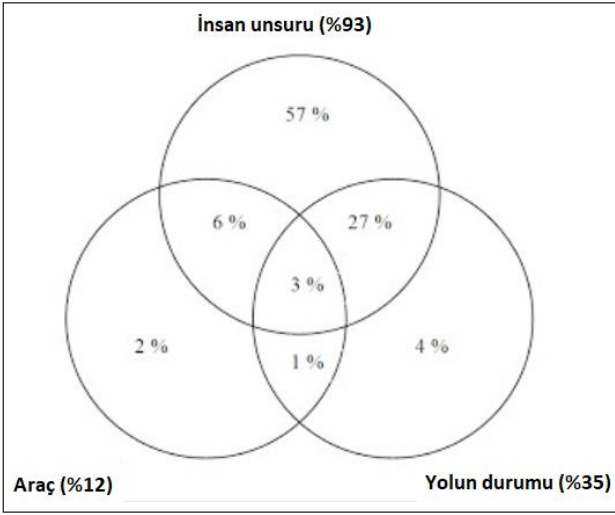
Araçlarda Periyodik Bakım

Motorlu araçları sürekli çalışır durumda tutmak için periyodik bakımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Motorlu araçlar için üç farklı kategoride periyodik bakım gerçekleştirilmektedir. Birincisi; zamana ve kullanıma göre araç üreticileri tarafından önceden belirlemiş olan kontrollerin yapılması gerekir. İkincisi, otomotiv parçalarının aşınma ve bozulmalar nedeniyle ayarların bozulmasıdır. Bu durumda belirli zaman aralıklarında ayarların kontrolü gerekmektedir. Üçüncüsü, motorlu araçları oluşturan filtreler, kayışlar ve yağlar ile soğutma suyunun zaman içerisinde deforme olmaları nedeniyle belirli zamanlarda değiştirilmesi gerekmektedir. Söz konusu bu süreçler periyodik bakım olarak adlandırılır ve aracın performans ve ömrünü uzatmak, ortaya çıkabilecek büyük problemlerin önlenmesi için büyük önem taşımaktadır (MEGEP, 2011:4).

Şekil 2. Araç Teknik Muayenesi

Araçların bakım süreçleri üretici firmaların tavsiye ettikleri periyotlarda yapılmaktadır. Ayrıca, 2012 senesi itibariyle araçların teknik muayenesinin işlevlerinin birleştirilmesi ve araç çalıştırma izninin verilmesi açısından “Kırgız Cumhuriyeti teknik düzenleme” hakkında kanunun normlarına aykırı olan temel sebepler nedeniyle, araçların toplu teknik denetimi iptal edilmiştir (Национальный институт стратегических исследований Кыргызской Республики., 2015, s. 43). Kırgız Cumhuriyeti Araç Güvenliği için Genel Teknik Düzenlemeleri Hakkında Kanununun 10 uncu maddesi uyarınca, sadece yolcu ve tehlikeli mal taşımacılığı için kullanılan araçlar yılda bir kez denetlenmesi yükümlülüğü mevcuttur. Dolayısıyla, araştırmada özel araç sahipleri için zorunlu olmadığı bilinen araç teknik muayenesinin araç sahipleri tarafından yaptırılıp yaptırılmadığı ile ilgili soru sorulmuştur. Katılımcıların (%54,1)’i otomobillerinin periyodik teknik bakımını yaptıklarını bildirirken (%38,3)’ü olumsuz cevap vermişlerdir, kalanı kararsız kalmıştır (Şekil 2).

Şekil 3. Trafik Kazalarında Etkili Olan Faktörler

Kaynak: (Angeroq, 2017).

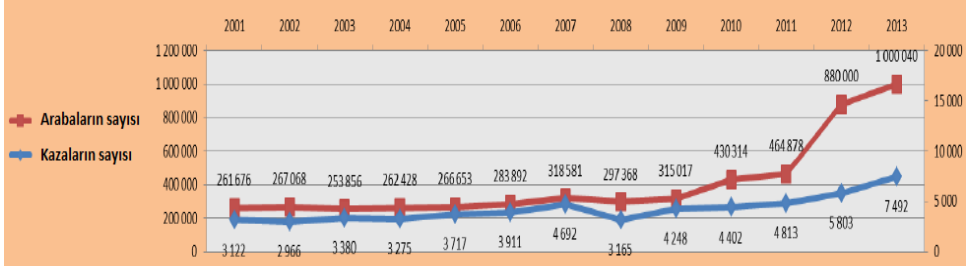
Araçın teknik bakımından çalışır durumda olması için periyodik bakımların yapılması önem taşımaktadır. Araçın teknik durumundaki herhangi bir arıza karşı önlemin alınmaması, ilerisi için ciddi sorunlara ve trafik kazalarına da sebep olmaktadır. Trafik kazalarında etkili olan faktörler aşağıdaki grupları oluşturmaktadır (Şekil 3):

- İnsan unsuru; deneyim, tecrübe, farkındalık ve yorgunluk ya da alkollü durumda olma gibi unsurları içermektedir.
- Araç; araçların teknik durumu ve güvenlik, motor gücü ve hız karakteristiği, boyutu ve ağırlığı gibi unsurları içermektedir.

- c. Yolun durumu ile bağlantılı; geometrik parametreler, olumsuz hava koşulları, sürücülerin zorlu yol koşullarına uyum sağlaması kriterlerini içermektedir (Angeroq, 2017).

Trafik kazalarında aracın teknik bakımının yapılmamış olması da trafik kaza risklerinin oluşmasında önemli rol oynamaktadır, dolayısıyla araçların teknik muayenesinin zorunlu hale getirilmesi şarttır.

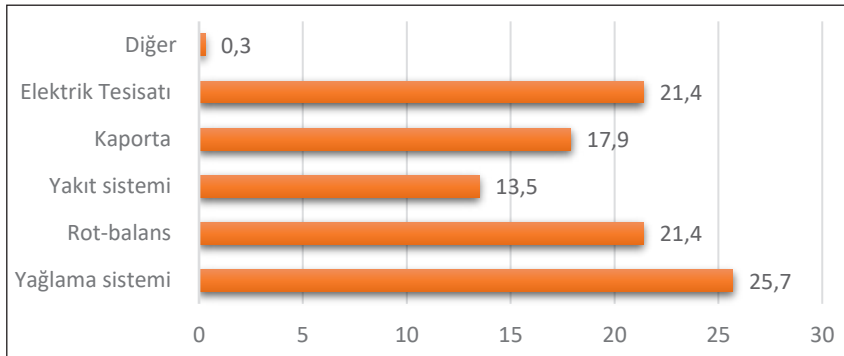
Şekil 4. 2001-2013 Dönemine Ait Araç Sayısının ve Kazaların Dinamikleri

Kaynak: (Национальный институт стратегических исследований Кыргызской Республики, 2015:25).

Trafik kazalarının incelendiği çalışmada araştırmacılar, 2001-2013 dönemlerine ait araç sayısının dinamiklerini ve araçlar kaza sayısını incelemişlerdir (Национальный институт стратегических исследований Кыргызской Республики., 2015:25). İnceleme sonuçlarına göre kaza sayısındaki artış, aynı dönemde otomobil sayısındaki artışla doğru orantılıdır. 13 senelik zaman diliminde ülkede toplam araba sayısı 3,8 kat artarken, araç kazaları 2,3 kat artmıştır (Şekil 4).

Şekil 5. Otomobilde En Önemli Bakım

Araştırmada araç sahiplerine yöneltilen diğer bir soru, otomobillerde periyodik bakımın neye göre yapıldığı ile ilgilidir. Katılımcılara üç cevap seçeneği sunulmuştur. Analiz sonuçlarından çalışma saatine göre periyodik bakım yaptıranlar (%37,7), kilometreye göre periyodik bakımı tercih edenler (%41,2) ve periyodik bakımı neye göre yaptırmasını bilmeyenler ise (%21,2)'yi oluştur-

maktadır. Otomobil bakımı için araç sahiplerinin (%59,4)'ü özel servisleri tercih ederken, (%34,3)'ü yetkili servislerden yararlanmaktadır ve kalan (%6,4)'ü kendisi yapmaktadır. Otomobil sahipleri, araçta en önemli bakım olarak yağlama sistemi olduğunu belirtmişlerdir (Şekil 5). Lastik basıncının önemi yakıt tüketimi ve frenleme mesafasını ilgilendirmektedir. Dolayısıyla katılımcılara "Otomobilinizin lastik basınçlarını ne zaman kontrol edersiniz?" sorusu sorulmuştur. Veri değerlendirme sonuçlarına göre katılımcıların (%22,4)'si her gün, (39,1%)'i haftada bir ve ayda bir (%26,4) kontrol ettiklerini ifade etmişlerdir.

Aracın teknik bakımından sorunu bildirmek amaçlı araçta arıza ışığı bulunmaktadır. Dolayısıyla, araç sahiplerinin bu konularla ilgili bilgisinin olması önemlidir. Araştırmada araç arıza ışığı ile ilgili ankete katılanların bilgisini ölçmek amaçlı sorulan soru "Aracınızın arıza ışığı yandığında ne yaparsınız?" şeklindedir. Soru cevabı üç kategoriden oluşmaktadır. Seçeneklerden biri "hemen servise giderim", "bir bilene sorup ona göre hareket ederim" ve "yoluma devam ederim" şeklindedir. Veri analizinde multinominal lojistik regresyon analizi kullanılmıştır.

Multinominal lojistik regresyon analizi; bağımlı değişkenin en az üç veya daha fazla kategori içerdiği ve değerlerinin sınıflayıcı ölçekle elde edildiği durumlarda bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkilerini açıklamak için kullanılan yöntemdir (Washington et al., 2003:263; Hosmer et al., 2013:35; aktaran: (Zortuk, Koç ve Bayrak, 2013:168). Aracın arıza ışığının yanması kriteri ile demografik veriler ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson Ki-kare testi kullanılarak araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlardan aracın arıza ışığının yanması kriteri ile cinsiyet ve eğitim değişkenleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Pearson Ki-Kare Testine İlişkin Bulgular

Değişken	(Pearson Ki-Kare)	Serbestlik derecesi (df)	Prob. (Sig.)
Cinsiyet**	15,828	2	,000
Gelir	6,382	6	,382
Meslek	5,888	8	,660
Yaş	17,245	8	,128
Eğitim düzeyi**	11,213	4	,024

**Prob<0,05

Tablo 3'de belirtilen olabilirlik oran testine göre Prob. değeri sonuçlarından cinsiyet ve eğitim değişkenleri ile arabanın arıza ışığının yanması kriteri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Tablo 3. Olabilirlik Oran Test Sonuçları

Etkiler	-2 Log Likelihood of Reduced Model	(Pearson Ki-Kare)	Serbestlik derecesi (df)	Prob. (Sig.)
Sabit	46,463 ^a	,000	0	.
Cinsiyet**	64,272	17,809	2	,000
Eğitim**	57,992	11,529	4	,021

Uygulanan modelin en doğru model olup olmadığı olabilirlik oran testi sayesinde test edilmiştir. Sonuçlardan hareketle (Likelihood Ratio Tests (LR) $\chi^2 = 27,021$; df. = 6; prob.= 0,000) modelin uygun olduğuna karar verilmiştir.

Modelin uyum iyiliği ise Hosmer-Lemeshow uyum iyiliği testi ile değerlendirilmiş ve kullanılan modelin gerçek verilere iyi uyum gösterdiği anlaşılmıştır ($\chi^2 = 4,916$; df. = 4; prob.= 0,296)

Tablo 4. Multinomial Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

		β	St. hata	Wald	Prob.	RRR exp(β i)
Hemen servise giderim	Erkek**	1,998	,493	16,421	,000	7,373
	Lise**	-1,274	,618	4,251	,039	,280
	Yüksekokul	-1,294	,731	3,132	,077	,274
Bir bilene sorup ona göre hareket ederim	Erkek **	1,364	,496	7,546	,006	3,910
	Lise	-,887	,622	2,031	,154	,412
	Yüksekokul**	-1,690	,760	4,940	,026	,185

**Prob<0,05

Araçın arıza ışığının yanması kriterlerinin tercihinde sonuncu “yoluma devam ederim” kriteri referans kategori olarak belirlenmiştir. Referans grup olarak cinsiyet için “bayan”; eğitim değişkeni için “üniversite” mezunu olmak olarak belirlenmiştir.

Gözlem sayısı = 367

LR χ^2 (6) = 27,021

Prob > χ^2 = 0,000

Log likelihood = 46,463

Pseudo R2 = 0,071

Analiz sonuçlarından, araç sahiplerinin arıza ışığı yandığında ne yaptığı ile ilgili sorulan soruda ilk kriter olan “hemen servise giderim” kriterinin tercihinde, erkeklerin bayanlara göre “yoluma devam ederim” kriterine göre “hemen servise giderim” kriterini seçme olasılığı 7,373 kat daha fazladır. Eğitim

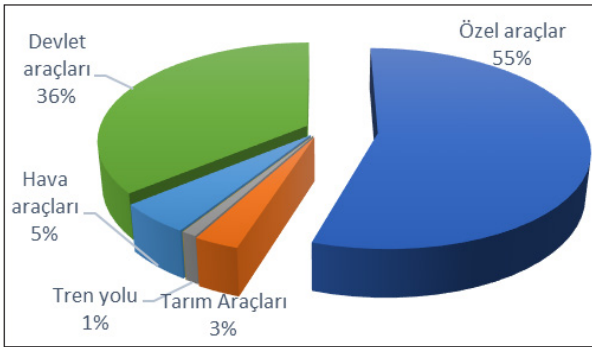
faktörüne göre araç sahiplerinden lise mezunlarının üniversite mezunlarına göre “yoluma devam ederim” kriterine göre “hemen servise giderim” kriterini seçme olasılığı 0,280 kat daha azdır.

“Bir bilene sorup ona göre hareket ederim” kriterinin seçiminde erkeklerin bayanlara göre seçme olasılığı 3,910 kat daha fazladır. Eğitim faktörüne göre yükseköğretim mezunlarının üniversite mezunlarına göre “bir bilene sorup ona göre hareket ederim” kriterini (“yoluma devam ederim” kriterine göre) seçme olasılığı 0,185 kat daha azdır. Dolayısıyla sonuçlardan cinsiyet faktörüne göre erkek araç sahiplerinin aracın uyarı lambasına dikkat ettiği ve uygun seçimi yaparak hareket ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca aracın arıza ışığına karşı üniversite mezunlarının lise ve yükseköğretim mezunlarına göre daha duyarlı olduğu görülmektedir.

Araçlardan Çevreye Atılan Emisyonlar

Günümüzde çevre bilincinin artması ile birlikte hava kirliliği daha kavramı önem kazanmıştır. Endüstri gazları, termik santraller, konut ısıtmaları sonucu oluşan gazlar ve motorlu taşıt emisyonları hava kirliliğinin başlıca sebepleri arasındadır. Motorlu taşıtlardan kaynaklanan egzoz emisyonları ise bu sebepler arasında önemli yer teşkil etmektedir. Motorlu taşıtlarda kullanılan fosil kökenli yakıtların (HC) yanması sonucunda karbondioksit (CO_2), su buharı (H_2O) ve azot oksit (NO_x) bileşikleri açığa çıkmaktadır (Kelen, 2014:81). Özellikle son yıllarda Kırgızistan’da araç yakıtlarında artış gözlenmektedir. 2011 yılında 107,98 bin ton dizel yakıt kullanılırken 2014 senesinde 353,81 bin tona yükselmiştir. Benzin kullanımı ise 2014 senesinde 729,19 bin tonu oluşturarak 2011 (494,37 bin ton) senesinden 1,5 kat daha fazla tüketilmiştir. Sonuç olarak, 2014 senesinde Kırgızistan’da yaşayan her bir insana 11 kg. kirletici madde düşmektedir. Bişkek şehrinde bu gösterge kişi başına 27,8 kg. kirletici madde olarak hesaplanmıştır (Государственное агентство охраны окружающей среды и лесного хозяйства, 2016:13).

Şekil 6. Araç Tiplerine Göre Atmosferik Havaya Atılan Emisyonlar

Kaynak: (Правительства Кыргызской Республики, 2016).

Kırgızistan'da özel araçların sayısının fazla olmasından dolayı, özel araçlardan havaya atılan emisyonlar toplamın (%55)'lik kısmını oluşturmaktadır (Şekil 5). Dolayısıyla araç sahiplerinin bu konularda bilgili olması gerekmektedir. Araştırmada katılımcılara "Araçlardan çevreye hangi emisyonlar atılır? Biliyor musunuz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların (%50,1)'si evet cevabını (%44,9)'u hayır cevabını işaretlemişlerdir. Konuyla ilgili sorulan diğer bir soru "Sizce aracınızın periyodik bakımını yaptırmak yakıt tüketimini ve egzoz emisyonlarını azaltır mı?" olarak sorulmuştur. Katılımcılardan evet cevabını (%40,4), hayır cevabını (%33,2) ve diğerleri (%25,9) bilmiyorum olarak cevaplandırmışlardır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kırgızistan'da sıfır araç satışından ziyade ikinci el pazarının yoğunlukta olması araç parkının ortalama yaşını yükselttiğinden dolayı bu durum bakım ve servis hizmetlerini daha önemli hale getirmektedir. Bu çalışmada, otomotiv sahiplerinin servis bakım alışkanlıklarını belirleyebilmek amaçlı, 2017 senesinde Bişkek'te kullanımda olan otomobillerin sahiplerinden anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Örneklem olarak Bişkek şehrinde özel ve yetkili otomobil servislerinden hizmet satın alan servis tüketicilerden tesadüfi örnekleme yöntemiyle yüz yüze görüşme yapılarak 379 müşteri seçilmiştir ve onların görüşlerine başvurulmuştur. Katılımcıların kullandıkları araba markalarından, yerli pazarda Japonya üretimi arabaların liderlik konumunda olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların araçlarda periyodik bakım ile ilgili bilgilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Araç sahiplerinin (%54,1)'i otomobillerinin periyodik teknik bakımını yaptırdıklarını ve periyodik bakımı kilometreye göre tercih ettiklerini (%41,2) belirtmişlerdir. Aracın teknik bakımından sorunu bildirmek amaçlı kullanılan arıza ışığını değerlendirme yaklaşımları, cinsiyet faktörüne göre erkek araç sahiplerinin aracın uyarı lambasına dikkat ettiği ve uygun seçimi yaparak hareket ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca aracın arıza ışığına karşı üniversite mezunlarının lise ve yüksekokul mezunlarına göre daha duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kırgızistan'da araç yakıtları kullanımında artış gözlenmektedir ve havaya atılan emisyonların (%55)'lik kısmı özel araçlardan kaynaklanmaktadır. Bişkek şehrinde araçlardan çevreye atılan kirletici maddeler dikkate alındığında, kişi başına 27,8 kilogram kirletici madde denk gelmektedir. Dolayısıyla, emisyonlarla ilgili araç sahiplerinin bilgi sahibi olması gerekmektedir. Araştırma sonuçlarından katılımcılarının yarısı (%50,1) bu konuyla ilgili bilgisinin olduğunu belirtmiştir.

Konu ile ilgili araştırmada bulunacak akademisyenlere ise aşağıdaki hususlar önerilmektedir:

- Farklı markaların distribütörlüğünü yapan işletmelerin yönetim ve operasyon kararlarında çevresel etkileri göz önünde bulundurarak, kendilerinden kaynaklanabilecek doğrudan ve dolaylı çevresel etkileri değerlendirmeleri ve bu etkileri azaltmaya yönelik çalışmalar yapmaları,
- Yetkili satıcı ve otomobil sahiplerinin doğayı koruma konusunda daha duyarlı yaklaşımları yönünde çalışmaların yapılması,
- Kırgızistan'da diğer ülke markalarının distribütörlüğünü yapan işletmelerin, iş birliği yürüttüğü markaların yüksek standartlardaki çevre dostu ürünlerinin daha iyi tanıtılması, anlaşılması yönünde çalışmalar yürütmeleri,
- Atık motor yağlarının geri kazanımıyla atık değerlendirme kutularının hattının oluşturulması,
- Bazı yasal düzenlemeler getirilerek insanların periyodik bazı bakımlara (egzoz emisyon kontrolü, fren sistemi kontrolü, far ayarlarının kontrolü vb.) mecburi kılınması.

KAYNAKÇA

- Angeroq. (2017, kasım 30). *Факторы, влияющие на вероятность возникновения ДТП. Организация и безопасность движения*: <http://road-traffic-safety.blogspot.com/2011/01/dtp-factory.html> adresinden alındı
- Aritan, T., ve Akyüz, A. M. (2015). Tüketicilerin Otomobil Markalarına Yönelik Marka Sadakatleri ve Tercihleri Üzerine Bir Araştırma. *International Journal of Management Economics and Business*.
- Arslan, K. (2003). Otomobil Alımında Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*.
- Baş, T. (2010). *Anket*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bayraktar, B. (2004). Otomobil Sektöründe Uygulanan Önemli Demografik Bölümlendirme Kriterleri (Genel Bir Bakış). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Bişkin, F. (2010). Markanın Pazarlama Açısından Önemi Ve Tüketici Tercihleri-Memnuniyeti Çerçevesinde Otomobil Sahipleri Üzerinde Bir Araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 411-434.
- Deloitte. (2014). *Global Automotive Consumer Study, The Changing Nature of Mobility*. Deloitte.com: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/au/Documents/manufacturing/deloitte-au-mfg-2014-global-automotive-consumer-study-changing-nature-mobility-290914.pdf> adresinden alındı
- Güngör, İ., ve İşler, D. B. (2005). Analitik Hiyerarşi Yaklaşımı İle Otomobil Seçimi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 21-33.
- International Road Transport Union. (2013). *Автомобильный транспорт Кыргызстана 2012-2013*. International Road Transport Union: <https://www.iru.org/sites/default/files/2016-02/ru-road-transport-kyrgyzstan-12-13.pdf> adresinden alındı.
- Kahraman, A. (2003). Otomobil Alanında Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 83-103.
- Karahan, M., ve Dinç, H. (2016). Otomobil Bakım ve Servis Hizmetleri Tercihine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi. *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16.
- Kelen, F. (2014). Motorlu Taşıt Emisyonlarının İnsan Sağlığı ve Çevre Üzerine Etkileri. *Journal of The Institute of Natural & Applied Sciences* 1, 80-87.
- Köylüoğlu, A. S., Acar, Ö. E., ve İnan, Ü. E. (2018). Tüketicilerin Otomobil Satın Alma Davranışlarına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi: Akademisyenlere Yönelik Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*.

- MEGEP. (2011). *Otomotiv Periyodik Bakımı*. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Özçelik, E. A. (2004). *Konya İlinde Otomobil Taşıtlarında Motor Yağ-Yakıt Seçimi ve Bakım Alışkanlıklarının Belirlenmesi (Yayımlanmamış Y.L. Tezi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Özgüner, Z., ve Kurduldu, H. S. (2015). Yetkili Servislerde Verilen Satış Sonrası Hizmetlerin, Müşteri Memnuniyetine Etkisi: İstanbul İli Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama. *Cankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- Özgül, N. (2010). Marka Değeri: Global Markaların Değerlendirilmesi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*.
- Ruhlusaraç, M., ve Nakip, M. (2016). Akademisyenlerin Otomobil Satın Alım Tercihlerini Etkileyen Faktörler. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*.
- Sezgin, M., ve Arat, T. (2008). Otomobil Servislerinden Yararlanan Müşterilerin Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 257-273.
- Sputnik Кыргызстан. (2017, 06 13). *Количество ввозимых автомобилей в 16 раз превышает количество вывозимых!* (2016). Sputnik Кыргызстан: <https://ru.sputnik.kg/Kyrgyzstan/20160319/1023356961.html> adresinden alındı
- Zortuk, M., Koç, E., ve Bayrak, S. (2013). Hanehalkları Satın Alma Kriterlerinin Analizi: Multinomial Lojistik Regresyon Yaklaşımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 163-176.
- Кыргызское телеграфное. (2015, 08 13). *В Бишкеке за 10 лет количество автотранспорта выросло в 3 раза и составило 370 тыс..* Кыргызское телеграфное: <https://kyrtag.kg/ru/news/v-bishkeke-za-10-let-kolichestvo-avtotransporta-vyroslo-v-3-raza-i-sostavilo-370-tys-> adresinden alındı
- Национальный институт стратегических исследований Кыргызской Республики. (2015). *Масштабы, последствия и меры профилактики ДТП в Кыргызской Республике*. Бишкек. Национальный институт стратегических исследований Кыргызской Республики: www.nisi.kg adresinden alındı
- Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. (2017, 11 16). *Численность населения Кыргызской Республики на 1 января 2017 года*. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики: www.stat.kg adresinden alındı
- Правительства Кыргызской Республики. (2016, 03 31). *Национальный Доклад О Состоянии Окружающей Среды Кыргызской Республики За 2011-2014 Годы*. Орхусские Центры Кыргызстана: http://aarhus.kg/wp-content/uploads/2017/01/NDSOS_1114_sait.pdf adresinden alındı

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI BASININDA TÜTÜN TARIMI VE REJİ ŞİRKETİ

Tobacco Agriculture and Reji Company in the Period of the II. Meşrutiyet (Constituationalism) in the Ottoman Press

Gönderim Tarihi: 12.09.2018

Kabul Tarihi: 02.01.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.580791

Kenan DEMİR*

ÖZ: Tütün Amerika kıtasının keşfiyle bilinmeye başlanmış ve kısa sürede tüm dünyada üretimine başlanmıştır. Tütün ekimine, Osmanlı devletinde 17. yüzyıl başlarında yapılma-ya başlanmış ve kısa sürede tüm bölgelere yayılmıştır. Tütün tarımının Osmanlı'da yaygınlaşması sonucu tütün tarımı çiftçilerin önemli bir geçim kaynağı olmuş ve devlet de tütün tarımından önemli bir gelir elde etmeye başlamıştır. 1875 senesinde ilan edilen moratoryum ile Osmanlı devleti yapmış olduğu borçlanmaların geri ödemelerinin yapamayacağını ilan etmiştir. Bu moratoryumdan sonra alacaklılar Osmanlı devletinin önemli gelir kaynaklarını kontrol edecek olan Duyun-ı Umumiye İdaresi'ni kurmuşlardır. Duyun-ı Umumiye İdaresi tütün gelirlerini daha iyi yönetmek amacıyla 1884 senesinde Viyana'dan Credit Ansalt, Berlin'den Banker Bleichröder ve Osmanlı Bankası (Şenel, 2018: 271-291) ortaklığında Reji Şirketi'ni kurmuştur. Tütün geliri Reji Şirketi, Duyun-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı devleti arasında pay edilecekti. Reji Şirketi'nin kurulmasıyla Osmanlı'da tütün ekimi, ticareti ve imali 30 yıllığına bu şirkete tekel olarak verilmişti. Reji'nin kurulmasıyla birlikte tütün tarımında büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunların nedeni Reji'nin kendi şirket çıkarı doğrultusunda tütün tarımını yönetmesiydi. Reji tütün tarımını kontrol etmek amacıyla tütün tarımına sınırlamalar getirmesi ve düşük fiyat politikası uygulaması sonucu çiftçiler, üretimlerini Reji'ye satmaktan ziyade kaçak yollarla satmayı tercih etmiştir. Bu da ülkede tütün kaçakçılığın yaygınlaşmasına neden olmuş ve Reji'nin kaçakçılıkla mücadele etmek için kurduğu kolculuk teşkilatı nedeniyle ülkede daha büyük sorunlar yaşanmıştır. On binlerce Osmanlı vatandaşı kolcular tarafından öldürülmüştür. Reji Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte dönemin basınında Reji hakkında birçok yazı görülmeye başlamıştır. Bu çalışmada II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı basınında tütün tarımı ve Reji hakkında görülen yazılar incelenmiştir. Bu yazılarda Reji'nin Osmanlı tarımına olan zararları anlatılmış ve Reji Şirketi'nin görev süresinin bitmesinin yakın olması nedeniyle bu şirketle tekrar anlaşma yapılmaması istenmiştir. Ayrıca tekel yönetimin ülkede tütün tarımını geliştirmesi için uygun bir politika olmadığı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tütün, Reji Şirketi, Basın.

*Dr. Öğretim Üyesi Kenan Demir, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, kdemir@medipol.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1508-5978

ABSTRACT: Tobacco began to be known by the discovery of the American continent and soon began production all over the world. Tobacco cultivation began in the Ottoman state in the early 17th century and spread to all regions in a short time. The end of tobacco farming in the Ottoman Empire was an important source of tobacco farming farmers, and the state began to earn significant income from tobacco farming. With the moratorium declared in 1875, the Ottoman state declared that the repayments of the borrowers that it had made could not do. After this moratorium, the buyers established the Duyun-ı Umumiye Administration, which will control the important income sources of the Ottoman state. One of the sources of income that the Duyun-ı Umumiye Administration will control is tobacco agriculture. Duyun-ı Umumiye Administration established the Reji Company in 1884 in partnership with Credit Ansalt in Vienna, Banker Bleichröder in Berlin and Ottoman Bank in order to better manage tobacco revenues. Tobacco revenue will be shared between the Reji Company, the Duyun-ı Umumiye Administration and the Ottoman state. With the establishment of the company Reji, tobacco planting, trading and manufacturing in the Ottoman Empire was monopolized by this company for 30 years. With the establishment of Reji, major problems have arisen in tobacco farming. The reason for these problems was the management of tobacco agriculture in the direction of Reji's own company. Reji chose to sell tobacco farming in an attempt to control tobacco farming and to sell off-farmers' production of illegally trafficked crops to sell to Reji. This has led to the spread of tobacco smuggling in the country and there have been bigger problems in the country due to the rescue organization that Reji has established to combat smuggling. Tens of thousands of Ottoman citizens were killed by the army. With the establishment of the Reji Company, many articles about Reji began to appear in the press of the period. In this study II. In the Ottoman press after the Constitutional Monarchy, writings about tobacco agriculture and Reji were examined. In these writings, Reji's damages to Ottoman agriculture were explained, and it was requested that the company would not be re-negotiated with the company due to the close of the term of the Reji Company. It is also emphasized that the monopoly administration is not a suitable policy for the development of tobacco agriculture in the country.

Keywords: Ottoman State, Tobacco, Reji Company, Press.

GİRİŞ

Osmanlı devletinin iktisadi verim açısından güçlü olduğu sektör ziraat sektörüdür. Ziraat olarak verimli arazilere sahip olan Osmanlı devletinde yetişen önemli ziraat ürünlerinden biri de tütün tarımıdır. Tütün ekiminin bilinmesiyle birlikte ülkede tütün tarımı görülmeye başlamış ve bu ürün ülkenin tüm bölgelerine yayılmıştır. Tütünün Osmanlı'da üretimine 17. yüzyılda başlanmış, bu yüzyıldan itibaren ülkenin önemli gelir kaynağı olmuş, çiftçilerin temel geçim kaynağı haline gelmiş ve Osmanlı devleti önemli bir tütün ihracatçısı ülke haline gelmiştir. 19. yüzyıla kadar devlet doğrudan çiftçilere irtibat kurarak onlardan dönüm başına oşür vergisi ve aynı zamanda tütün ticaretinde ise gümrük vergisi olarak tütünden önemli bir gelir kaynağı elde etmiştir.

19. yüzyılda tütün gelirlerinden daha fazla istifade etmek için Duhan İdaresi kurulmuş ve bu idarenin kurulmasıyla birlikte ilk defa tütün tekeli oluşturulmaya başlanmıştır. Tütünün devletin önemli bir gelir kaynağı olması nedeniyle devlet bu servet kaynağından daha fazla istifade etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda 1872 senesinde özel tüccarlar tarafından kurulan bir şirkete İstanbul bölgesinin tütün tekeli verilmiştir. Sonları gelen tepkiler nedeniyle bu şirket Rüsumat Emaneti'ne devredilmiş ve tütün ziraatı serbest bırakılmıştır. 1879 senesinde ise devletin 1875 moratoryum ilanı nedeniyle Galata bankerleri borçlarına karşılık tütün tarımının gelirlerini toplamak amacıyla Rüsüm-ı Sitte İdaresi kurulmuştur. İdarenin kurulmasıyla ülkedeki tütün ziraatı bu şirketin yönetimine geçmiştir. 1881 senesinde ise Osmanlı devleti 1875 senesinde ilan edilen moratoryum nedeniyle yabancı devletlerin alacakları hususunda Muharrem Kararnamesi imzalanmıştır. Bu kararname ile birlikte devletin önemli gelir kaynaklarının bir kısmı kurulan Duyun-ı Umumiye İdaresi tarafından yönetilmiştir. Duyun-ı Umumiye İdaresinin yöneteceği gelir kaynaklarından biri de tütün geliridir. Bu idarenin kurulmasıyla ülkedeki tütün tarımı ve ticareti bu idare tarafından yönetilmeye başlamıştır.

Tütün Osmanlı devletinin en önemli gelir kaynağı olması nedeniyle Duyun-ı Umumiye İdaresi bu geliri doğrudan yönetmek istemiş ve bu doğrultuda 1884 senesinde Reji Şirketi'ni kurmuştur. Bu şirket Duyun-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı devleti, yabancı şirketler tarafından kurulan bir şirkettir. Şirketin kurulmasıyla ülkede bandrol sisteminin uyguladığı tüm bölgelerde tütün ekimi, ticareti ve imali bu şirkete devredilmiş ve bu şirketin izni olmadan ülkede tütün ekimi yasaklanmıştır. 1884 senesinde kurulan Reji şirketiyle birlikte ülkede çiftçilerle şirket arasında birçok sorun ortaya çıkmıştır. Reji, tütün ekimini kontrol etmek amacıyla tütün ekimini belirli bölgelerde üretmeye çalışmış ve birçok noktada çiftçilere tütün ekimi izni vermemiş, bu da çiftçilerin önemli bir gelir kaynağı olan tütün gelirinden mahrum kalmasına neden olmuştur. Şirketin tütün ekimini sınırlamasının yanında çiftçilere birçok zorluklar da yaşatmıştır. Reji'nin kurulmasıyla ülkedeki tek tütün alıcı pozisyonuna düşen Reji çiftçilere düşük fiyat politikası uygulamıştır. Ayrıca şartname gereği yerine getirmesi gereken birçok hizmeti tam olarak uygulamaması nedeniyle çiftçiler ürünlerini Reji'ye satmaktan ziyade tüccarlara satmış ve ülkede kaçakçılığın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Kaçakçılığın yaygınlaşmasıyla birlikte Reji kaçakçılıkla mücadele etmek için Kolculuk teşkilatını kurmuştur. Kolculuk teşkilatıyla kaçakçılar arasında büyük bir mücadele başlamış ve binlerce Osmanlı vatandaşı kolcular tarafından şiddete maruz kalmış ve öldürülmüştür.

Reji şirketinin ülkedeki tütün ekimi, ticareti ve üretimi imal etmesiyle birlikte tütün ziraatında birçok sorun ortaya çıkmış ve çiftçiler bu kurumun faaliyet-

lerinden memnun olmamışlardır. Reji şirketi ile Osmanlı tütün üreticileri arasındaki sorunlar dönemin basınında çokça görülmüştür. 1884 senesinde Reji'nin kurulmasıyla birlikte basında Reji Şirketi aleyhine birçok yazı ve haber görülmüş ve bu haber ve yazılarla Reji Şirketi'nin tütün üreticilerine zorluklar çıkarttığı ve ülkedeki tütün ekimini geliştirmekten ziyade kendi şirket kazancını düşündüğü vurgulanmıştır. Reji'nin kurulmasıyla ülkede tütün ziraatının gerilediği, Reji'nin politikaları nedeniyle ortaya çıkan kaçakçılıkla mücadele adı altında on binlerce Osmanlı vatandaşının öldüğü ve birçok bölgede çiftçilerin tütün ekimini bıraktıkları hatta yabancı ülkelere göç ettikleri yazılmıştır. Bu çalışmada II. Meşrutiyet dönemi basınında ülkedeki tütün ziraatı ve Reji Şirketi hakkındaki yazılar incelenmiş, dönemin basını dikkate alınarak Reji Şirketi'nin ülkedeki tütün tarımına olan etkisi gösterilmeye çalışılmış ve ülkenin tütün ziraatı hakkında bilgiler verilmiştir.

OSMANLI'YA TÜTÜNÜN GİRİŞİ VE TÜTÜN TARIMI

Tütün Amerika'nın keşfiyle bilinmeye başlamıştır. 16. yüzyılın sonlarında Avrupa'ya kaçak olan giren tütün 1600'li yıllardan itibaren başta ilaç olarak değer kazanmış, sonra ticari meta haline gelmiştir (Erim, 2007: 34-35). 1550-1600 yılları arasında tütün dünyanın tüm bölgelerine yayılmış ve tanıtımı yapılmıştır (Yılmaz, 2007: 6). Tütünün Osmanlı devletine girişi hakkında net bir tarihte karar kılınamamasına karşın, Venedik ve İngiliz tüccarların ticaret amacıyla tütünü Osmanlı'ya getirdikleri anlaşılmaktadır (Oktar, 1992: 24). Tütün tarımının Osmanlı'daki başlangıcına ait kesin bir tarih mevcut değilse bile ilk tütün tohumlarının Rumeli taraflardan Avrupa'ya ticaret için giden tüccarlar tarafından getirilmiş, ilk tütün tarımı Yenice ve İskeçe bölgelerinde yapılmıştır (Türkiye'de, 1972: 10). Aynı zamanda, Suriye ve Lazkiye ve Trabzon bölgelerinde de ekime başlamıştır (Dığıroğlu, 2007: 19). Başta bazı hastalıklara şifa getirdiği için satılan tütün, sonra içme tüketimi olarak kullanılmaya başlamış ve hızlı bir şekilde halk tütün müptelası olmuştur (Yılmaz, 2007: 12). Tütünün ülkede kullanımının yayılmasıyla tütün hakkında haram helal tartışmaları başlamış, din adamları tütünün haram olduğuna dair fetvalar vermişlerdir. Bu yasaklamaların nedeni dini değil genelde ekonomik ve sosyal nedenler idi. Tütün tarımının yapılmaya başlandığı arazilerin devletin zorunlu ihtiyaçların karşılandığı ürünlerin aleyhine yapılması ve İstanbul'da tütünden kaynaklanan yaygınları görülmesiydi (Ünal, 2007: 17). Osmanlı'da tütünle ilgili ilk yasaklamalar Sultan I. Ahmet ve Genç Osman döneminde görülmüş, IV. Murat döneminde ise en şiddetli uygulamalar gerçekleşmiştir (Gözcü-Çakmak, 2014: 220). Bu yasaklamalar tütün tüketimini azaltmamış, sadece kullanma alışkanlıklarını değiştirmiştir (Dığıroğlu, 2007: 19). Tütün yasağının 1646 senesinde verilen fetvayla kaldırılmasından sonra ülkede tütün tarımı 17. yüzyılın ortalarından itibaren hızlı bir şekilde

yaygınlaşmıştır (Oktar, 1992: 27). Zamanla Makedonya, Suriye, Karadeniz ve Ege bölgelerinde üretimine başlanan tütün devletin önemli bir gelir kaynağı haline gelmiş, devlet tütünden hem çiftçiden dönüm başına 2,5 kuruş öşür hem de tüccardan gümrük vergisi olmak üzere iki defa vergi almıştır (Gözcü-Çakmak, 2014: 221). Osmanlı'da üretilen tütünler, çiftçinin mahareti ve iklim ve toprak şartlarının uygunluğu nedeniyle kaliteli olması sonucu tütün ithali durmuş ve sonra ülke bir tütün ihracatçısı haline gelmiştir (Türkiye'de, 1972: 11). 1850'lerden sonra tütün tarımı Anadolu'nun çoğu bölgesinde üretilmeye başlamış, Trabzon vilayeti fazla tütün üreten bölge olmuş, Samsun ve Bafra da önemli tütün merkezi haline gelmiştir (Dığıroğlu, 2012: 394). Halep ve İzmir limanları ile Rumeli bölgesinde önemli miktarda tütün ihraç edilmiş, tütün Osmanlı dış ticaret açığını azaltan önemli bir ürün olmuştur (Dığıroğlu, 2007: 21).

1861 senesinde Avrupa devletleri ile yapılan ticaret anlaşması neticesi ülkeye tütün ithali yasaklanmış, 1862 senesinde tütünün emaneten işletilmesi hakkında bir nizamname çıkarılmış, tütün gelirlerini yönetmek amacıyla Duhan İdaresi kurulmuştur (Ünal, 2007: 22). Çıkarılan nizamnameye göre ise tütünün kıyyesinden 12 kuruş müruriye vergisi alınmıştır (Ösen, 2016: 1256). Bu vergi alımı kurumsal anlamda olmasa bile Osmanlı'da ilk tütün tekelin başlangıcı olarak ifade edilebilir. Burada amaç devletin vergi gelirlerini artırmaktır (Dığıroğlu, 2007: 23). 1872 senesinde İstanbul ve çevre bölgelerindeki tütün inhisarını 100.000 altın karşılığında beş sene müddetle Kristaki ve Zarifi adlı iki bankere verilmiş, anlaşma neticesi bu şirket İstanbul'a gelen tütünlerin tek alıcısı olan inhisar şirketi olmuştur. Şirketin kötü yönetimi ve halktan gelen tepkiler sonucu şirket kısa sürede lağvedilmiştir (Kazgan, 1984: 1048-1049). Bu doğrultuda özel tütün tekeli Rüsumat Emanetine bağlanmış (Öztürk-Keskin, 2011: 137). 1873 senesinde çıkarılan bir kanunla tütün ziraatı serbest bırakılmış, miktarı, satışı, fabrikalardaki üretimi belirli esaslara bağlanmış ve her kıyye tütüne üç kuruş müruriye vergisi konulmuştur. Ülkede bandrol sistemi uygulanmaya başlamıştır (Karaca, 2007: 59). 1879 senesinde Osmanlı Bankası ve Galata bankerleri ile görüşmeler yapan bürokratlar Osmanlı'nın ödeyemediği borçların karşılığı olarak tütün vergisi dahil bazı gelirlerin toplaması amacıyla kurulan Rüsümü-i Sitte idaresine vermiştir (Genç-Oktar, 2014: 248).

REJİ İDARESİNİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Muharrem Kararnamesi ile Duyun-u Umumiye İdaresi'ne devredilen tütün gelirleri 1883 senesinde bir anlaşmayla Avusturyalı Anstald kredi grubu, Berlin'den banker S. Bleichoreder ve grubu ile Osmanlı Bankası ve ortaklarının katılımıyla kurulan Reji'ye verilmiştir. Reji yönetimi ise Osmanlı Bankası müdürü Emil Deveaux'a bırakılmış, şirket 1884 senesinde faaliyete geçmiştir (Er-

doğan, 2014: 202-203). Reji, Osmanlı devletinde daha önce bandrol yönteminin uygulandığı bölgelerde, ülkede tütün üretim, alım-satım, depolama, işletme ve ayrıca sigara imali ve satış aşamalarını Osmanlı devleti adına 30 sene boyunca gerçekleştirme yetkisi doğrultusunda kurulmuştur (Oktar 1992: 44). Osmanlı devleti ülkede üretilen tütünlerden öşür vergisi dışında vergi almaya garanti etmiş ve öşür vergisini de Reji ambarlarında tahsil etmiştir (Öztürk-Keskin, 2011: 139). Reji'nin yönetimi beşi İstanbul'da bulunmak üzere 10 ila 12 üyeden oluşmuştur (Oktar, 1992: 49). Şirketin sermayesi başlangıçta 200.000 paya bölünmüş 500 franklık hisse senetleri olarak 100 milyon franktır (4.400.000 lira). Bu miktarın yarısı hemen ödenmiştir (Oktar, 1999: 460).

Reji, sözleşme gereği tütün inhisarı imtiyazı karşılığı olarak Duyun-ı Umumiye İdaresine senede 750.000 Osmanlı lirası ödemeyi ve sermayesine %8 faiz ödemesi gerçekleştirdikten sonra artakalan karı Osmanlı devleti, Duyun-ı Umumiye İdaresi ve şirket ortakları arasında sözleşmeye göre belirlenen oranlarda taksim etmeyi kabul etmiştir (Autheman, 2002: 109). Şirketle ilgili yaşanacak ticari ve adli anlaşmazlıkların çözümü Osmanlı mahkemelerinde gerçekleştirileceği sözleşmede belirtilmiştir (Oktar, 1999: 460). Sözleşmenin imzalamasından sonra üretici ile Reji arasındaki hak ve yükümlülükleri belirleyen kırk üç maddelik bir nizamname yayımlanmıştır (Öztürk-Keskin, 2011: 141). Reji, 1884 senesinde İstanbul ve İzmir olmak üzere başlangıçta iki fabrika kurmuş, tüketim arttıkça Samsun, Adana, Şam ve Halep'de küçük ölçekli fabrikalar işletmiştir (Eldem, 1994: 77). Hükümet şirketin işlerini denetlemek için bir komiser görevlendirecek ve maaşı şirket tarafından karşılanacaktı. Ayrıca devlet Reji'nin fabrika ve satış mağazalarını denetlemek isterse maaşı kendisini ödeyeceği müfettişler görevlendirecekti (Keskinkılıç, 1999: 152). Şartname gereği ülke içerisinde tüketilecek tüm tütün mamullerini Reji üretecekti, şirket kurulduktan sonra devlet başka kişilere tütün ruhsatı vermeyecekti (Keskinkılıç, 1999: 154). Reji'nin fabrikalarının ihtiyacını karşılamak amacıyla iç ve dış tütün ticaretine kısıtlamalar konulması ve dış ticaretin Reji denetiminde yapılması tüccarları zor durumda bırakmıştır. Reji, üreticiden aldığı tütünü işlenmiş olarak Rusya, İtalya ve İngiltere pazarlarına ihraç etmiştir (Edinsel-Erler, 2011: 239). Reji, imtiyaz süresi 1913 senesinde hükümet ile yapılan bir anlaşma sonucu 15 sene daha uzatılmış ve şirket 1928 senesine kadar tekel hakkını korumuştur (Kazgan, 1985: 710).

Reji'nin kurulmasıyla birlikte çiftçiler tütün ekimini ancak Reji'den izin aldıktan sonra gerçekleştirecek ve ürettiği tütünü Reji depolarına teslim edecekti. Depodaki ürünleri çiftçiler ya Reji'ye yada ihraç edecek tüccarlara satmakta serbesttiler (Morawitz, 1978: 232). Tütün ekiminin Reji'ye inhisar olarak verilmesinden sonra ülkede tütün üreticilerini kaygılandırmış birçok üretici tütün ziraatından

vazgeçme noktasına gelmiştir (Autheman, 2002: 110). Reji kişisel tüketim ve komşulara satma amacıyla yapılan üretimi ortadan kaldırmak amacıyla yarım dönümden küçük topraklarda tütün ekimini şartname gereği yasak edilmesini sağlamış ve tütün ekincileri bu yasağı kaldırılması için devlete başvuru yapmış ve şirketi bu konuda şikayet etmişlerdir (Dığıroğlu, 2014: 237). Reji, şartname gereği tütün üreticilerine tahmini tütün değerinin %50'si oranda faizsiz krediyi temin etmek zorunda olmasına karşın bu konuda istekli davranmamış, tütün üreticilerin bu konudaki taleplerinin çoğunu yerine getirmemiş ve tütün üreticilerin mağdur olmasına neden olmuştur (Dığıroğlu, 2014: 240-241).

Reji'nin ana sorunu kaçaķçılıktı. Kaçaķçılıęın lke genelinde büyük oranda yaşamasının nedeni önceki dönemde devletin üreticilere ekim özgürlüğü tanıması olarak görülmüş, Reji, üreticilerin ekeceği asgari alanı belirleyen bir yönetmeliği hükümete onaylatmaya çalışmış ve devlet bu yönetmeliği 1887 senesinde onaylamıştır. Yönetmelikteki ana amaç üretimi kk işletmelerden büyük işletmelere sevk etmek ve bu doğrultuda üretimi denetlemektir (Autheman, 2002: 110). Reji'nin yaşadığı bir diğer önemli sorun da nizamname gereği idarenin sorumlu olduğu bölgelerde ancak şirketin izniyle tütün ekiminin gerçekleşmekteydi. İzin verilmeyen yerlerdeki tütün ekimine devletin müdahale etmesi için sürekli hükümete başvurmaktaydı (Genç-Okta, 2014: 253). Reji'nin Selanik, Aydın, Edirne, Hudavendigar ve Trabzon gibi birçok vilayette tütün ekim ruhsatı vermediği için şikayetler olmaktadır. Bazı bölgelerde çiftçiler yedi sekiz sene tütün üretimi yapamamaktaydı. Karadeniz bölgesinde birçok ifti Reji'nin politikaları nedeniyle yabancı memleketlere gitmekteydi (Dığıroğlu, 2012: 396). Reji'nin ülkede tütün üretimini azaltmak istediği bölgelerde düşük fiyat verme politikasını sıklıkla kullanmış ve bu doğrultuda Sadarete birçok şikyet gelmiş, yapılan şikayetlerin bir kısmı üretici lehine sonuçlanmıştır (Temel, 2001: 6). Reji, tütün üreticileri için depolama görevini de üstlenmesine karşın yeteri kadar ambar inşa etmediği için iftiler Reji'yi devlete sürekli şikyet etmişlerdi (Erdoğan, 2014: 206). Reji ülkede tütün ekiminin gelişmesini ve kalitesini artırmak gibi teşvik edici politikalarda bulunmamıştır (Mutluağ, 1967: 35).

Reji'nin yönetimi altında ülke dahilinde tütün tüketimi artmasına karşın kişi başına tütün tüketimi düşük seviyede olmuştur. 1885'te toplam tütün tüketimi 5.380 ton iken 1913'te bu miktar 7.290 tona çıkmış; kişi baştı tütün tüketimi ise 1885'te 256 kg iken 1913'te bu miktar 351 kg'a yükselmiştir (Eldem, 1994: 77). Reji yönetimi altında tütün ihracatı 1885'te 11.9 ton iken miktar 1913'te 23.2 tona yükselmiştir (Eldem, 1994: 79). Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin hazırladığı istatistiklere göre şirketin fabrikalarında çalışan çocukların maaşları sadece iki kuruş olup ve fabrika çalışma koşulları kötüydü (Günaydın, 2009: 110).

Reji'nin uyguladığı tütün politikaları ülkenin üretimi artırmak ziyade kendi karını maksimize etmeyi amaçlaması ülkede kısa sürede büyük anlaşmazlıkların yaşamasına sebep olmuştur. Reji'nin özellikle tütün ziraatını sınırlandırması, düşük fiyat politikası, depo eksikliği ve üreticilere karşı kötü davranılması sonucu tütün üreticilerini kaçakçılığa sevk etmiştir (Akpınar, 1999: 608). Çiftçiler gelir kaybına uğramamak ve zarar etmemek amacıyla tütünlerini kaçakçılara satmayı tercih etmekteydi (Quataert, 1984: 76). Reji ile halk arasında yaşanan sorunlar zaman içerisinde çözülmek yerine gittikçe artmış, Reji'nin çiftçiden üretimi düşük fiyatla almak için bölge tüccarlarıyla anlaşmış, bu da çiftçilerin şikayetlerinin artmasına neden olmuştur (Ösen, 2016: 1258). Reji müfettişi Nuri Bey'in yazmış olduğu rapora göre kaçak tütün miktarı 12-13 milyon kg kadardır. Şartname gereği ülkede üretilen tüm tütünü almaya zorunlu olan Reji'nin bunu toplamaya gücü yetmeyince tütün ziraatını gerçekleştiren çiftçilerin yüksek fiyat veren kaçakçıları tercih ettiği belirtilmekteydi (Ösen, 2015: 54). Reji, kaçak tütün ticaretini engellemek amacıyla devletin tütün ekilen tüm bölgelerinde kolculuk teşkilatı kurmuştur. Bu kuruluşun amacı kaçakçılığı ortadan kaldırmak ve şirket gelirlerini artırmaktı (Gökdemir, 1999: 51). Şirket kaçakçılığın artmasıyla kolcu adıyla birçok kişiyi istihdam etmiş, Reji'nin istihdam ettiği kolcu sayısı 1887'de 3.617 iken bu sayı her sene artmış 1899'da 6.533 kişi olmuştur (Gökdemir, 1999: 52). Reji'nin kurduğu kolculuk teşkilatı şirketin maliyetlerinin artmasına neden olmuş, 1901'de 229.916, 1903'te 253.541 ve 1904'te 258.000 lira bu teşkilat için harcanmıştır (Oktar, 2007: 51). Reji'nin faaliyetlerine karşı tütün kaçakçılığı zamanla teşkilatlı bir organizasyon haline gelmiş, halk tarafından bu iş organize olarak yürütülmüştür (Akpınar, 2002: 307). 1896'da Reji'nin toplam tütün satış geliri 8 milyon kg değerinde iken kaçan tütün değeri 10 milyon kilogramdı (Quataert, 1987: 29). 1901 senesine kadar gerek kolculardan gerekse de halktan çatışmalarda ölenlerin sayısının 20.000'i aşmıştır (Mutluçağ, 1967: 35). Kaçakçılık riskli bir iş olmasına karşın karlı olması nedeniyle her kesimden insanlar bu işe müdahil olmuş, devlet memurları bile kaçakçılığı önlemede isteksiz davranmıştır (Akpınar, 2002: 307).

Reji, Osmanlı devletinin 100.000 lira gelir getiren önemli gelir kaynağına ege-men olmuş ve bu kaynağı işletmek amacıyla büyük bir teşkilat haline gelmiştir. 1887'de 239.000 lira gelir kazanan ve 5.602 personel çalıştıran bir kurum haline gelmiş, 12 sene sonra geliri %45, personeli ise %57 artmış, toplam 8.814 çalışana ve 364.860 lira kazanca sahip olmuştur (Quataert, 1984: 72). Reji'nin karları 1900'de 280.000 liradan 1903'te 418.000 liraya 1907'de ise 514.000 liraya yükselmişti. Şirketin açıkladığı resmi kar oranları 1898-1899 arasında %5 iken 1905'e kadar %8 ila 9,5'a 1907'de ise %12'ye yükselmişti (Quataert, 1984: 82). Reji, halkın bir kısmı için yeni iş olanakları yaratmasına karşın tütün üretimi ve ticaretiyle uğraşan kişilerin geçim kaynaklarından mahrum olmasına ne-

den olmuştur (Öztürk-Keskin, 2013: 96). Reji, şehirlerde istihdam ettiği personel sayının artması sonucu kent içerisinde zamanla kentlerin görünümünü değiştirmiş, şehirlerde lüks oteller, saat kulesi ve spor tesisleri gibi yapılar yapılmıştır (Öztürk-Keskin, 2013: 107). II. Meşrutiyet sonrası uygulanan milli iktisat politikaları sonucu ülkede dikkat çeken yabancı şirketlerinden biri de Reji olmuştur. Meclis-i Mebusan'da birçok vekil bu konuyu dillendirmiş ve Reji'nin ortadan kaldırılması için girişimlerde bulunmuştur (Akpınar, 1999: 608-610).

II. MEŞRUTİYET BASININA GÖRE TÜTÜN TARIMI VE REJİ İDARESİ

Osmanlı tarımının ve ticaretinin en önemli ürünü olan tütün gelirleri, 1879 senesinde Osmanlı devletinin borçlarına karşı yönetimi özerk olan Rüşum-ı Sitte'ye verilmiş, sonra da tütün gelirleri 1881'de kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi'ne verilmiştir. Duyun-ı Umumiye İdaresi bu geliri özerk kurum tarafından yönetilmesine karar verdikten sonra tütün gelirlerinin yönetimini tekel yöntemiyle Reji Şirketine verilmiştir. Reji'nin kurulmasının ilk günlerinden itibaren şirket hakkında basında birçok yazı görülmüştür. Yayımlanan yazıların çoğunluğu Reji'nin kötü yönetimden kaynaklanan sorunların dillendirilmesi ve şirketin tütün tarımına ve çiftçisine zarar vermesidir. Reji'nin kurulması sonrası basındaki tepkiler ayrı bir çalışma konusu olduğundan bu çalışmada II. Meşrutiyet sonrası basında görülen yazılar değerlendirilmiştir. II. Meşrutiyet sonrası ülkede görülen milli iktisat siyaseti anlayışıyla ekonomi yönetilmeye başladığından devrin gazeteleri ülkede en etkin yabancı sermaye kurumu olan Reji sorununa önem vermiş, şirketin tütün tarımına verdiği zararlar anlatılmış ve devletin tütün gelirinden yeterince istifade etmediği bildirilmiştir.

Basında görülen ilk yazı "Tütün Ticareti" başlıklı makaledir. Yazıda, Rumeli'nin Selanik, Serez, Yenice, Karasu, İskeçe, Kavala, Drama, Dubnice ve Üsküp kasabalarıyla Anadolu'nun Bafra, Samsun, Sinop, Alaçam, Manisa, Bergama, Milas, Ödemiş, Denizli, Söke, Ayasluğ bölgelerinde tütün yetiştigi ifade edilmiştir. Milyonlarca tütünün ecnebi ülkelerine ihraç olunduğu, tütün ziraatı nedeniyle çiftçilerin, üretimi nedeniyle de işçilerin ihtiyaçlarını tütünden karşıladıkları bildirilmiştir. Piyasanın tütün çiftçilerin yüzlerini güldürecek bir durumda olduğu, 1903 senesinde beri yaşanan buhranın artık bittiği, 1903 senesinden itibaren fazla üretimden dolayı fiyatların düştüğü ve bu nedenle tütün ziraatı ile işgal edenlerin büyük bir sıkıntı çektiği belirtilmiştir. 1907 senesinde Aydın vilayetinin mahsulünün orta derecede olduğundan tütünlerin fiyatının değerinde satılacağı ifade edilmiş, Yunanistan'da üretilen tütünün bu sene ancak yarısı üretildiğinden Amerika, Mısır, Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi ülkelerin ihtiyaçlarını İzmir'den karşılayacakları belirtilmiştir. Şimdiye kadar Amerikan tacirlerin 150 bin kıyye, Almanya, Rusya ve Avus-

turya-Macaristan tacirlerin de 150 bin kıyye tütün satın aldıkları belirtilmiştir (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1907-a: 361-363).

*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'*nde "Tütün İhracatı" başlıklı makalede yazar, Osmanlı tütünlerinin en önemli pazarın Mısır olduğunu, burada tüketilen 6 milyon kg tütünün 3-4 milyon kg'ın Osmanlı'dan ihraç edildiğini ifade etmiştir. Mısır pazarında Yunan tütünlerinin rekabetinin günden güne şiddetlendiğini ve Mısır'ın tütün ticaretini ellerine geçirmek için çok çaba sarf ettiklerini belirtmiştir. Osmanlı tütünlerin Mısır'a ihracında hükümetin ihraç rüsumu aldığını ve ama Yunanistan'ın tütünlerden hiçbir ihraç rüsumu almaması nedeniyle Yunan tütünleriyle rekabet edilemediğini ifade etmiştir. Osmanlı tütünlerinin Yunan tütünlerine göre iyi olmasına karşın kıyyesinden üç kuruş alınması ile Yunan tütünlerinin piyasada ucuz satıldığını ve Türk tütünlerinin Yunan tütünleri ile ucuzlukta rekabet edemediğini bildirmiştir. Reji'nin aldığı üç kuruşluk ihraç rüsumunun kaldırılmasının gerekli olduğunu, Reji'nin bunu lağvettiği takdirde Osmanlı tütünlerin tüketiminin artacağını belirtmiş, bu doğrultuda hem Reji'nin hem de müşterek el menfa hasebiyle Osmanlı maliyesinin de kazanacağını dile getirmiştir (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1907-b: 457-458).

*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'*nde "Tütüncülük" başlıklı makalede yazar tütünün Rumeli ve Anadolu'nun her tarafında yetiştiğini ve Reji gibi müstebit bir idarenin altında olmasına karşın ülkede tütünden çok kar elde edildiğini açıklamıştır. Reji'nin, tütün ekmek isteyen çiftçiyi ezdiğini, ruhsat vermek ve satın almak hususunda bin türlü müşkülât göstermesine karşın tütün hâsılatı olarak her sene ülkeye giren paraların milyonları bulduğunu ifade etmiştir. Avrupa ve Amerika'nın her tarafından Osmanlı tütünlerine rağbet gösterildiğini, her sene İzmir ve Selanik'ten Amerika ve Almanya'ya birçok tütünün sevk edildiğini belirtmiştir. Avrupa ve Amerika'nın hariçten gelen tütünlere ağır gümrük resmi koyduğunu ve Reji'nin de ihraç edilecek tütünden kilo başına 3,5 kuruş reftiye namıyla bir vergi aldığı halde yine tütün ziraatından kar çıkarttığını belirtmiştir. Tütünlerin ekilip dikilmesine dikkat edilirse tütün gelirinin 5-10 misli artacağını ve ayrıca Reji'nin 3-4 sene sonra ortadan kalkması ile çiftçilerin özgür bir ortamda ekim faaliyetleri uğraşacağından tütün ziraatında ülkenin büyük kazanç sağlayacağını vurgulamıştır (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1908-b: 321-326).

*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'*nde "Tütün Ziraatı ve Reji Meselesi" başlıklı makalede yazar, ülkenin önemli ziraat ürünlerden birinin tütün olmasına karşın bu mahsulden yeterli şekilde istifade edilemediğini belirtmiştir. Avrupa ve Amerikalıların Osmanlı tütünlerine rağbet ettikleri halde Osmanlı'nın bu ticari muamelatın yeteri kadar kar elde edemediğini bildirmiş ve bunun

sebebini ise Reji gibi dehşetli bir hırsızın ve imtiyazlı bir caninin bulunmasını göstermiştir. Reji'nin ülkeye ettiği zararların haddi hesabının olmadığını, Reji'nin milletin canına, malına, namus ve ahlakı olmak üzere zararların üç noktadan inceleneceğini belirtmiştir. Birinci olarak 24 seneden beri ülkede kolcu ve kaçakçı çatışmalarından doksan bin kişinin ölümüne, yüz binlerce kişinin sakat kalmasına ve soğuklardan hasta olmasına sebep olduğunu; ikinci olarak vatandaşların Reji altında vatan aleyhine çalıştırıldığını ve vatani duygularının köreltildiğini; üçüncü olarak da milletin paralarını gasp ettiğini ve sözleşmeyi bahane ederek çiftçinin çalışma hürriyetini sınırlandırdığını ifade etmiştir. Reji'nin çiftçilere ruhsatname vermemek için bin bir müşkülât çıkardığını, çiftçilerin canlarını burnundan getirdiğini, buradan da bir bahane bulamazsa çiftçilerin ilk kayıt ile ikinci kayıt arasında fark var bahanesiyle çiftçiyi mahkemeye sürükleyip çiftçinin ceza almasını sağladığını dile getirmiştir. Reji'nin tütün alım zamanında ise adidir diye tütüne otuz para verdiğini, çiftçi razı olursa aldığını, olmazsa çiftçinin malı yaramaz diye yaktığını bildirmiştir. Ucuz fiyatlarla gasp ettiği tütünü tüketicilere sattığını, kıyyesini otuz paraya aldığı tütünü piyasada yüz veya iki yüz kuruşa sattığını belirtmiştir. Reji'nin sene sonu bütçesindeki 2,5 milyon liralık hâsılattan devlete 60 bin lira verdiğini diğer miktarını ne olduğunun hesabının bilinmediğini aktarmıştır (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1908-a: 274-276).

Tatbikat' ta "Müjde" başlıklı makalede Ahmet Şemseddin, Reji'nin müddetinin üç sene sonra son bulacağını şartnamede bazı müşkül kayıtların olduğunu Reji'nin bir daha imtiyazı almaması için bazı çalışmalarının yapılmasını istemiştir. Şartnamenin 9. maddesinde imtiyaz süresinin bitiminin bir sene evveline kadar taraflar arasında anlaşma sağlanırsa imtiyaz süresinin aynı süre ile devam etmesi sağlanacağı, tütün inhisarını almak isteyen bir şirket başvurursa Reji'ye öncelik tanınacağı belirtildiğini ifade etmiştir. Reji'nin çıkarlarını otuz sene önceden düşündüğünü devletin de üç sene evvelden başlayarak bundan sonraki tütün politikasını belirlemek için gerekli hazırlıkları yapmasını istemiştir (Ahmet Şemseddin, 1909: 1-7).

*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'*nde "Tütün Ticaret ve Ziraatının İnhisarı ve Serbest-i Ziraat ve Ticaretimizin Maruz Olduğu Büyük Tehlikeler" başlıklı makalede yazar, ülkenin ziraat ve ticaretinde büyük bir mevki işkâl eden tütün mahsulünün iki sene sonra Reji'nin esaretinden kurtularak serbest kalacağını ve herkesin istediği yerde dilediği kadar tütün ekerek hâsılatını değer fiyatıyla arzu ettiği kimselere satmaya muvaffak olacağını ifade etmiştir. Maalesef tütün ziraatının dâhili ve harici ticarete iki ecnebi kumpanyasının esaretine düşmek ihtimali bulunduğunu belirtmiştir. 26 seneden beri hükümetin de desteğiyle halkın kanını emen ve altmış bin gencin ölümüne sebep olan Reji'nin Duyun-u

Umumiye İdaresini kullanarak imtiyaz süresini uzatmak için çabaladığını dile getirmiştir. Geçenlerde tütün çiftçisi, Duyun-u Umumiye memurları ve birkaç tüccarın öncülüğünde Maliye Nezareti'nde teşekkül eden tütün komisyon azalarından bir kısmının tütün ziraat ve ticaretin serbest olması ve devletin bandrol usulünü kullanması taraftarı olduğunu, bir kısmının da inhisar usulünün ıslah edilerek tekrardan tatbikini arzu ettiğini, çoğunluğunun inhisar usulünün uygulanması taraftarı olduklarını açıklamıştır. Tekelin uygulanmasını isteyen Reji'nin tekrardan imtiyazı ele geçirmek arzusunda olduğunu belirtmiştir. Ayrıca tütün ticaretini inhisar altına almak isteyen Amerika kumpanyası olduğunu ve bu kumpanyanın tütünün ihracat ticaretini tekeli altına alıp rekabeti ortadan kaldırmak ve çiftçilerin elinde olan mahsulü yok pahasına alarak çiftçileri zor durumda bırakmak gayesinde olduğunu açıklamıştır (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1910: 33-35).

İştirak'ta "Bir Şirketin Yirmi Altı Senelik Hayatı: Reji Mukavelenamesini Tecdid Etmeli" başlıklı makalede A. Emrad, Reji'nin hazine yararını sağlamak amacıyla elde ettiği tütün inhisarıyla hem üretici hem de tüketici sınıfını soyduğunu bildirmiştir. Evvela ziraat ekimi ve tütün zanaatını gerilemesine neden olduğunu, ikinci olarak halkın Reji mahsulünü yüksek fiyatla satın almaya zorlayarak kendisine haksız kazanç temin eylediğini belirtmiştir. Reji'nin 26 senelik yönetimi sayesinde ülkede tütün ziraatın mahvolduğunu ve ihracatın da hiç mesabesine geldiğini bildirmiştir. Ecnebi sermayedarlarından oluşan Reji'nin halkın say ve gayretinin semeresini emerek semizlendiğini ve Reji'nin çiftçinin kazancını gasp ettiği gibi ziraatçıların en önemli geçim kaynağı olan tütün ziraatını mahvettiğini bildirmiştir. Reji'nin kaçakçılığa engel olmak amacıyla nice insanların hayatlarını söndürdüğünü büyük zulümler yaptığını belirtmiştir. Reji'nin sözleşme şartlarına riayet etmediğini hem hazineyi hem de ahaliyi gasp ederek elde ettiği milyonları ecnebi sermayedarların servet kazanmalarına çalıştığını vurgulamıştır. Bundan sonra Reji'nin mevcudiyetinin temin edilmemesi gerektiğini, senelerden beri rençpere gösterdiği felaketlerin son bulmasını dile getirmiştir (A. Emrad, 1910: 90-92).

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'nde "Müjde! Reji'nin Defteri Dürülüyor" başlıklı makalede yazar, yakında Reji'nin imtiyaz süresinin dolacağını ve hükümetin bundan sonraki süreçte yeni politika belirlemek için çalışmalar yaptığını anlatmıştır. Hükümetin Reji'nin imtiyaz süresinin uzatılmasını düşünmemekle beraber tütün gelirlerin düşmesi ihtimallerine karşı eski bandrol usulünü de kabul etmeyip Fransa'da olduğu gibi bir hükümet rejisi kurma teşebbüsünde olduğunu belirtmiştir. Tütün ziraatı ve ticaretinin müşkülât ve zararların şirket rejisinden aşağı kalmayan hükümet rejisinin önünü almak için bu hafta içinde bandrol usulü lehinde mecliste biri doksan mebus diğeri yetmiş bir

mebus imzasıyla iki tavrın verildiğini ifade etmiştir. İnhisar usulün serbest ziraat ve ticareti sınırlandırarak birçok esnaf ve tüccarı ortadan kaldırıp rekabeti ortadan kaldırdığından ret olunması gerektiğini vurgulamıştır. Hükümetin paraya ihtiyacından dolayı inhisar usulünün bazı şartlarda uygun olsa bile Osmanlı gibi ziraat, ticaret ve sanayinin ilerlemesine müsait olan yerlerde her zaman zararlı olduğunu bildirmiştir. Ülke için hem tütün ziraatı ve ticaretinin serbestçe işletilmesine yol açacak hem de hükümetin gelirini artıracak bandrol usulünün uygun olduğunu dile getirmiştir. Bandrol yöntemi uygulanırsa devlet gelirlerinin düşeceği söylenilmesine karşın iki üç sene zarfında tütün gelirlerin 3-4 milyon liraya çıkacağını istatistiklerle ispat edildiğini belirtmiştir. Reji'nin net karı dikkate alınırca tütün ziraat ve ticareti serbest bırakıldıktan sonra hükümet gelirinin artacağını ifade etmiştir (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1911: 289-290).

*Ekinci'*de "Tarik-i Terakkiye Doğru" başlıklı makalede M. Rıfat Bey, tütün üreticilerin sorunlarını anlatmıştır. Anadolu'nun birçok bölgesinde tütün ekildiğini ve halkın çoğunluğunun tütünlü uğraştığını bildirmiştir. İnhisar imtiyazı alan Reji'nin tütün üreticilerine birçok müşkülât gösterip üreticileri usandırdığını vurgulamıştır. Şirketin elde ettiği imtiyazla köylünün ürününün Reji'ye teslim edilmesi hususunda, sekiz on saatlik mesafelere götürmeye mecbur tutulduğunu ayrıca nakliyatın kışa denk gelmesi sonucu köylünün zorluk gördüğünü dile getirmiştir. Tütün fidanlarını alımında Reji memurlarının zorluk çıkarttığını ve ürünlerin kötü denilip alınmamaya çalışıldığını ve köylüye daha farklı zorlukların çıkartıldığını belirtmiştir. Üreticinin bin bir yalvarmalarla ürünü Reji'ye teslim ettiğini ve buna karşın eline geçen paranın üretim masraflarını karşılayamadığını bildirmiştir. Reji'nin fenalıklarının bununla kalmadığını üreticiden düşük fiyatlarla aldığı tütünleri beş altı kat fiyatla piyasada tütün eken üreticilere tekrar sattığını belirtmiştir. Bu durumun Anadolu'nun tütün ekiminin yaygın yapıldığı Bartın, Çarşamba ve Perşembe gibi bölgelerde çokça görüldüğünü ifade etmiştir (M. Rıfat, 1913: 25-26).

*Toprak'*ta "Tütün Meselesi" başlıklı makalede Ethem Nejat, tütünün Reji'ye tekrar ihale etmek veya bandrol usulünü uygulamak meselelerinin ülkede hayli bir zamandan beri konuşulduğunu ve bazı çiftçilerin gerek Reji gerek bandrol aleyhinde olduklarını belirtmiştir. Çiftçinin malını dilediği gibi satmayı arzu ettiğini ama hükümetlerinin de gelir kaynaklarını artırmak için bu gibi ürünlere ağır vergiler koymak arzusunda olduğunu vurgulamıştır. Avrupa'da tütün vergilerin 1. Hükümet inhisarıyla, 2. Şirket inhisarıyla. 3. Bandrol usulü ile. 4. Gümrük vasıtasıyla. 5. Arazi üzerinden gibi yöntemlerle alındığını belirtmiş, sonra sırasıyla bunları açıklamıştır. Fransa, İtalya ve Avusturya gibi hükümetlerin tütünü bizzat inhisarı altına aldığını ve İspanya, Osmanlı

gibi devletlerin ise bu işi şirketlere bıraktığını belirtmiştir. Bu ülkelerde inhisar yönteminin ziraatın gerilemesine sebep verdiğini vurgulamıştır. Ülkede kaliteli tütün yetiştirildiği ve talebin artmasına karşın gerekli verimin alınmadığını bildirmiştir. Hükümet inhisarının sadece bugünün varidatını düşünmekten ziyade ülke geleceğini düşündüğünden bu tarz inhisarın tüccarı ve ziraatı pek ezmeyeceğini ifade etmiştir. Ancak şirketlerin müddeti inhisar zarfında fazla kazanmak için çeşitli çirkinlikler sergileyeceklerini ve genel olarak inhisar usulün iyi olmadığını ve karşı olduğunu belirtmiştir. Gümrük vasıtasıyla vergi alımının ancak dışarıdan gelen tütün için vergi alan ve içeride üretimi serbest bırakan ülkelerde uygulandığını ifade etmiştir. İngiltere, Belçika, İsviçre gibi içeride tütün yetiştirmeyen ülkelerin yapacağı yegâne usulün bu olduğunu, Osmanlı için bu usulün uygulanmasının mümkün olamayacağını belirtmiştir. Bandrol usulün Amerika'da uygulandığını ve senevi 464 milyon tütün üreten bir memleket olmasına karşın içerideki üretime bedel tütünün hariçten tedarik edildiğini bildirmiştir. Ülkede vaktiyle bandrol sisteminin iki farklı uygulaması olduğunu ve bunlardan ilkinin mürur vergisi değerinin tamamen bandrol vergisi olduğunu vurgulamıştır. Bu yöntemde tütünü herkesin ekebileceğini sadece tütün toplandığı zaman hükümetin her kıyyede üç kuruş mürur resmi aldığını ve her şahsın tütün ve sigara fabrikası açma yetkisi olduğunu ifade etmiştir. Hükümetin bandrol usulünü iyice tatbik edemediğini, yeterli kadar uzman memura sahip olmaması ve düzenli bir teşkilat yapısı oluşturamaması yüzünden bu usulün uygulanmasından vazgeçip inhisar usulünü kabul ettiğini belirtmiştir. Arazi üzerinde tütün vergisi alımının Almanya'da uygulandığını, bu usulün iyi bir yöntem olduğunu, hükümetlerin arazi üzerinden gelirlerini emin surette alabileceğini ve Rumeli'de uygulanan yöntemin bunun aynısı olduğunu belirtmiştir. Bu uygulamanın çiftçiye ağır geleceğini ifade etmiş, mahsul üzerinden resim alınmakla hükümet için ambar, nakliye, satmak ve muhafaza gibi ek masrafları ortadan kaldıracığı açısından yararlı olduğunu belirtmiştir (Ethem Nejad, 1913-b: 124-126). Tütünden vergi alınırken üç önemli şeye dikkat edilmesi gerektiğini belirterek bunları açıklamıştır. Birincisi üretim miktarını çoğaltmak, ikincisi tütün üretiminden çiftçinin cebine daha fazla para girmesini sağlamak, üçüncüsü fazla gelir elde etmek olması gerektiğini ifade etmiştir. Refahın sürdürülmesi için üretimde değerlerin artırılması gerektiğinden ülkede bandrol ve arazi üzerinden vergi almak yöntemlerinden birisinin uygulamasının mümkün olabileceğini ve hangisinin daha faydalı olacağını ise gerekli araştırmaların yapılmasından sonra anlatacağını ifade etmiştir (Ethem Nejad, 1913-b: 126-127).

Toprak'ın 12. sayısında "Rejinin Müthiş Bir Belası ve Ziraatçılarımız" başlıklı makalede Erdoğan, otuz senedir Reji'nin ağır boyunduruğu altında ziraatçıların zor günler geçirdiğini, tütün inhisarı yüzünden elli bin kişinin öldüğünü,

yüz binlerce kişinin sakat kaldığını belirtmiştir. Ayrıca bir kısım ziraatçının Samsun bölgesinden Kafkaslara göç ettiklerini ve Rusya'nın bunlara himaye ve destek vererek bu kişilerin Rusya'nın tütüncülükte ilerlemesine hizmet ettiklerini ifade etmiştir. Otuz yıllık zulümlerin bilinmesine karşı on beş sene daha Reji'nin boyunduruk altında yaşanma izninin verilmesini eleştirmiştir. Çiftçilerin hasılatın %25'nin vermelerine karşın çiftçilerin on beş sene daha Reji şirketi altında bırakılmasını, çiftçilere yapılan büyük bir haksızlık olarak nitelemiştir. Hükümetin Reji'nin süresinin uzatılmasını sadece hazineye fazla para girmesi hesabıyla hareket ettiğini ama hazineye para girmesinden ziyade tütün tarımının mahvolup olmayacağı ve servet kaynağının kuruyacağı konusunda hükümetin kayıtsız kalmasını eleştirmiştir (Erdoğan, 1913: 197-198).

Toprak'ta yayımlanan başka bir makalede ise Amerika'ya olan tütün ticareti hakkında bilgi verilmiştir. Ethem Nejad, Amerika'nın en çok İskeçe, Drama ve Kavala havalisindeki tütünleri aldığını, Amerika'nın senevi 5.461.356 kilo yaprak tütün aldığını ve bunun 1.552.872 kilosunu sadece Kavala limanından gönderildiğini, 339.790 kilosunun da İskeçe'den çeşitli yollarla gönderildiğini belirtmiştir. Amerika'ya sadece Samsun'dan 1.339.103 kilo yaprak tütün ve diğer limanlardan da bu miktarda yaprak tütünün ihraç edildiği bildirmiştir (Ethem Nejad, 1913a: 52-53).

Felahat'ta "Dünyanın Tütün İstihlakı" başlıklı makalede yazar, tütün ziraatının ülke için büyük servet kaynağı olduğunu, Mısır'ın tükettiği tütünün çoğunluğunun Osmanlı'dan temin ettiğini ifade etmiştir. Mısır'ın tütün ziraatını gerçekleştirmek için tecrübeler yaptığını ve bundan Osmanlı tütün üreticilerinin büyük zarar göreceğini belirtmiştir. Mısır'ın Osmanlı'ya rakip olmasının önemli olmadığını, önemli olanın ülkede tütün ziraatına ehemmiyetin gösterilmemesi olduğunu ifade etmiştir. Trabzon bölgesindeki tütüncülerin akın akın Rusya'nın Sohum şehrine göç ettiklerini, Sohum şehrinin Trabzon kalitesinden tütün üretilip Osmanlı ile rekabete başlayacağını dile getirmiş, asıl önemli olan noktanın bu olduğunu vurgulamıştır (*Felahat*, 1913: 62).

Felahat'ın 31. sayısında "Memalik-i Osmaniye'de Tütün Ziraatı" başlıklı makalede yazar, Rus tütün ziraatının günden güne terakki ederek Mısır'da Osmanlı tütünleriyle rekabet ettiğini belirtmiştir. 1913'te Mısır'a ithal olunan Osmanlı tütün miktarının 8.177.000 kilogram, 1912'de ise miktarın 8.206.000 kilogram olduğunu ifade etmiştir. Mısır'da zamanla Rus tütünlerinin miktarının arttığını, 1911'de 1.027.000 kilogram, 1912'de 1.511.000 kilogram Rus tütününün geldiğini, 1913'te ise miktarın 1.853.000 kilograma yükseldiğini aktarmıştır. Mısır'ın tütün ihtiyacının dörtte birinin Rus tütünlerin oluşturduğunu ve bu gidişle birkaç senede Rusya'nın Mısır'ın ihtiyacı olan tütünlerin yarısını karşılayabilecek duruma geleceğini belirtmiş ve buna bir çözüm bulunmasını istemiştir.

Tütün ziraatının ülke için önemli bir servet kaynağı oluşturduğunu ifade etmiş, İskeçe, Kavala gibi tütün merkezlerin elden çıkmasına rağmen Samsun, Bafra, Trabzon gibi merkezlere yoğunlaşmış tütün ekimini artırılması gerektiğini belirtmiştir. Ülkenin her tarafında tütünün yetiştirildiğini ve Reji'nin gösterdiği engellemeler ortadan kaldırılırsa tütün ziraatının artacağını vurgulamıştır. Reji'nin tütün ekme sınırlamasının meclis tarafından kaldırılmasını istemiştir (*Felahat*, 1914: 481-482).

*Bilgi Mecmuası'*nda Parvus Efendi tarafından yazılan makalede Reji şirketinin kuruluş süreci tartışılmıştır. Parvus Efendi, Türkiye'de Muharrem Fermanı'na kadar Avrupa'daki gibi hakiki inhisar usulü mevcut olmadığını ve önceleri tüketicilerden bandrol usulü vasıtasıyla tütün vergisinin alındığını belirtmiştir. Ülkede tütün imali ve satışı serbest olduğunu hükümetin ne fabrika açıp üretim gerçekleştirdiğini ne de tütün sattığını dile getirmiştir. Hükümetin Duyun-ı Umumiye İdaresi başında bulunan maliye grubunun teşvik ve tesiriyle zikredilen tütün vergisi varidatını icat etmeğe razı olduğunu ve bu suretle ülkede hakiki bir inhisar usulü meydana geldiğini vurgulamıştır. Tütün rejisi altında bir hissedaran şirket teşkil edip bu şirkete otuz sene müddetle inhisar yetkisi verildiğini, sözleşme gereğince tütün imal ve satışı inhisarının Reji'ye verildiğini ve Reji'nin de kardan hükümete hisse itası vermeyi kabul ettiğini ifade etmiştir. 750 bin lira olmak üzere temin edilmiş olan bu hissenin hükümete değil Duyunu Umumiye İdaresine verilmesi şart koşulduğunu, bu miktarın elde edildikten ve hissedar hissesine %8 kar ilave edildikten sonra fazla varidat elde edilirse bunun %30'u Osmanlı devleti %35'i Duyunu Umumiye diğer %35'i ise fevkalade temettü kabilinden Reji Şirketi'ne verileceğini belirtmiştir. Parvus Efendi bu yöntemle hükümetin üç cihetten elinin kolunun bağlandığını vurgulamıştır. Birincisinin, tütün vergisi varidatının Maliye Bakanlığından çıkararak Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne geçmesiyle; ikincisinin, tütün imal ve satışına dair inhisar usulü tesis edilmesiyle, üçüncüsünün, bu inhisarın bir hissedar şirketine verilmesiyle gerçekleştiğini belirtmiştir. Osmanlı'nın resmi kurumu olmak lazım gelen Osmanlı Bankası'nın, Reji'nin kuruluş sürecinde Osmanlı hükümetine karşı ecnebi maliye gruplarının vekili gibi vaziyet aldığını bildirmiştir. Hükümetin tütün gelirlerini Duyun-ı Umumiye İdaresine vererek tütün inhisarı tesis etmekle devletin en mühim ve büyümeye müsait olan bir gelir kaynağından mahrum kaldığını ifade etmiştir. Bandrol usulü muhafaza edilseydi her sene olan bütçe açığı haylice azalacağını belirtmiştir (Parvus Efendi, 1914a: 242-244).

*Bilgi Mecmuası'*nun 3. sayısında "Bir Aylık İktisadi ve Mali Hadiseler" başlıklı makalede Parvus Efendi, 1329 senesi eylül esnasında tütün aşarından 2.702.373 kuruş gelir elde edildiğini, geçen sene bu ay zarfındaki gelirin ise 1.504.927 ku-

ruş olduğunu belirtmiştir. Geçen seneki eylül ayına nazaran 1.197.446 kuruş yani %76,5 nispetinde bir artış elde edildiğini ve önceki senelerin tecrübele-ri dikkate alınırca tütün üretiminin artıp-azalmakta olduğunu vurgulamış-tır. Sonra ise Reji'nin Türkiye'de üretilen tütün miktarı hakkındaki istatistik-leri vermiştir. 1907/8'de 41.820.007 kg 1908-9'da 29.835.212 kg; 1909-1910'da 34.734.716 kg; 1910-11'de 58.449.124 kg; 1911-1912'de 63.496.475 kg 1912-13'te 37.452.000 kg. Parvus Efendi, Balkan savaşı ile kaybedilen vilayetlerde tütün ziraatı alanların tüm ülkedeki tütün ziraatı arazi miktarına göre %34,5 nispe-tinde olduğunu belirtmiştir. Reji idaresinin tütün fiyatlarını yükselterek tüke-tici miktarının azalttığını dile getirmiş, Türkiye'de tütün ekimini artması için fabrikalarda üretilen tütünlerin fiyatını düşürmek, bu sayede ülke dâhilindeki tütün müşterilerin sayısını artırmak lazım geldiğini fakat Reji'nin buna mani olduğunu aktarmıştır (Parvus Efendi, 1914b: 328-330).

İktisadiyat Mecmuası'nın 2. sayısında "Tütün Meselesi" başlıklı makalede Tekin Alp, Reji meselesinin ülke için yeni bir mesele olmadığını, dört beş sene ev-vel şirketin imtiyaz süresinin dolmasının yaklaşması üzerine imtiyaz yenileme meselesinin Meclis-i Mebusan'da tartışıldığını ve basında da şiddetli münakaşalar vuku bulduğunu bildirmiştir. Tütüncülüğün merkezi olan Selanik ve çev-resinde Reji aleyhine propagandalar yaşandığını belirtmiştir. O sırada yaşanan Balkan muharebesi nedeniyle devletin ihtiyaç hissettiği para ihtiyacını Reji'den karşıladığı için şirketin imtiyaz süresinin uzatılmak zorunda kalındığını ifade etmiştir (Tekin Alp, 1916: 1). Tütünün ülkenin önemli iktisadi servetlerden biri olduğunu ve tütünden maksimum istifadeyi temin etmek için halledilmesi ge-reken noktaların olduğunu dile getirmiştir. Tütün meselesinde itibara alınacak önemli noktalardan birinin Türk tütününün dünyanın her tarafında kazan-dığı şöhreti muhafaza etmek olduğunu bildirmiştir. Ülkede tütün ziraat ve zanaatının en fazla Rumeli'de ilerlediğini, burada yetişen tütün cinslerin ıslahı ve bunların uygun bir surette imali için büyük başarılar elde edildiğini ve bu nedenle Türk tütünlerine olan rağbetin arttığını, ihracat artkça aynı zamanda fiyatlarında arttığını ifade etmiştir. İyi tütün yetiştiren Rumeli'nin artık ülke toprağı olmadığını fakat tütün zanaatını ilerletmiş tütün üreticilerinin ülke-ye hicret ettiklerini ve Anadolu'nun verimli topraklarında Rumeli'deki gibi iyi tütün yetiştirebileceğini bildirmiştir. Tütünün ıslahının zaruri olduğu gibi tütün mahsulünü nitelik itibariyle de geliştirilmesine çalışılması gerektiğini ifade etmiştir (Tekin Alp 1916: 1-2). Resmi istatistiklere göre Anadolu'da 33 milyon kıyye tütün yetiştirildiğini kaçak suretiyle tüketilen tütünler de hesa-ba katılırsa tütün mahsulünün 45 milyon kıyye civarında olduğunu ve bunun toplam değerinin 4 milyon lira olduğunu belirtmiştir (Tekin Alp, 1916: 2). Ana-dolu'da tütüncülüğün geliştirilmesi hususunda Rumeli'den gelen Müslüman muhacirlerin iskân meselesinin önemsenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ru-

meli'den Anadolu'ya gelen 300.000 muhacirden 200.000'inin tütüncü olduğunu, Sarı Şaban, Drama ve Selanik bölgesi gibi kaliteli tütün yetiştiren yerlerden hicret eden binlerce tütüncü olduğunu belirtmiştir. Bunların Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tütün üretiminde kendi üretim yöntemlerini terk ederek buldukları bölgenin yöntemlerini uygulamalarını eleştirmiştir. Bu nedenle Sarı Şaban bölgesinde 15-20 kuruş değerinde tütün yetiştirmeye alışmış olan çiftçinin Balıkesir ve Gönen havalisinde kendi yöntemlerini terk ederek buldukları bölgenin yöntemlerini kullanarak 6,5 kuruşluk tütün yetiştirdiğini bildirmiştir (Tekin Alp, 1916: 2-3). Tütün meselesinde önemli noktalardan birinin tütün vergisi meselesi olduğunu ve tütün vergisinden en az gelir elde eden ülkenin Osmanlı olduğunu belirtmiştir. Tütün tüketim vergisinden İngiltere'nin 14.646.800 lira yani nüfus başına ise 33,58 kuruş, Fransa'nın 16.562.128 lira yani nüfus başına 40.93 kuruş, Avusturya-Macaristan'ın 14.925.825 lira yani nüfus başına 30.51 kuruş gelir elde etmelerine karşın Osmanlı'nın sadece 902.700 lira yani nüfus başına 4.51 kuruş gelir elde ettiğini ifade etmiştir. Bunun nedeni ise Reji yönetiminin uygulanmaları sonucu gelişen kaçakçılığı göstermiştir. Reji usulü yerine bandrol usulünü veya hükümet inhisarını uygulamasını önermiştir. Ülkede kaçak tütün miktarın senevi olarak 12 milyon kıyye olduğunu belirtmiştir. Reji'nin istatistiklerine nazaran ülkede nüfusu başına yarım kilogram tütün tüketildiğini, bu miktarın Avrupa ülkelerine göre beşte bir oranında olduğunu vurgulamıştır. Fransa ve İngiltere'de nüfusu başına elde edilen vergiye kıyasen Osmanlı'da tütün aşar vergisinden başka tüketim vergisinden de 4 ila 5 milyon liralık bir gelir elde edebileceğini ifade etmiştir. Bir taraftan kaçakçılığın önü alınmaya çalışılmasını bir yanda da tütün vergisinin tahsili en uygun usulde uygulanmasını istemiştir (Tekin Alp, 1916: 3).

İktisadiyat Mecmuası'nın 20. sayısında "Neşriyat-ı Cedide Münasebetiyle Yeni İstikbal-i İktisadiyemiz" başlıklı makalede M. Zeki, iyi tütünün Balkan harbi ile kaybedilen İskeçe, Sarı Şaban ve Kavala cihetlerinde yetiştirilmekte ise de İzmir, Samsun ve Anadolu'nun diğer bölgelerinde kaliteli tütünün yetiştirildiğini vurgulamıştır. Rumeli'nin tütün yetiştiren kişilerin büyük bir kısmı Anadolu'ya yerleşerek buralarda iyi cins tütün yetiştirildiğini, Osmanlı tütününe Almanların ihtiyaç duyduğunu ve ihracatın artacağını belirtmiştir (Mehmet Zeki, 1916: 7).

İktisadiyat Mecmuası'nın 13. sayısında "Yeni Anonim Şirketler" başlıklı yazıda, Anadolu'da teşkil edilmiş tütün şirketi hakkında bilgi verilmiştir. Lazkiye Tütün Ticareti Osmanlı Anonim Şirketi: çiftçiden tütün satın alma ve Avrupa'ya ihraç etmek ticaretiyle iştigal olmak üzere Lazkiye'de tütün ticareti Osmanlı anonim şirketi namıyla on beş bin liralık, on beş sene müddet ile kurulduğunu bildirilmiştir. (*İktisadiyat Mecmuası*, 1916: 8).

İktisadiyat Mecmuası'nın 59. sayısında "Tütün Zirai Kooperatif Şirketi" başlıklı makalede Tekin Alp, İzmit İttihat ve Terakki Kulübünün girişimiyle İzmit Sancağı-Düzce Kazası Kooperatif Tütün Müstahsiller Anonim Şirket-i Osmaniyesi unvanıyla bir şirket teşkil edildiğini bildirmiştir. Şirket amacının tütün çiftçilerini ve tütün ziraatının terakkisini himaye etmek olduğunu ve sermayesinin yüz bin lira olup her hissesinin beşer lira kıymetinde yirmi bin hisseye bölüştüğünü, şirkete ortak olacakların tütün çiftçisini olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu teşebbüsün kurulmasını alkışladığını, tütün üretiminin milli iktisat için önemli servet kaynaklarından birini teşkil ettiğini vurgulamıştır. Çiftçiler arasındaki teşkilatsızlık dolayısıyla tütünden yeterli bir şekilde istifade edilemediğini ve çiftçilerin tütünü ucuz fiyatlarla elden çıkarttığını, en büyük istifadeyi araçların elde ettiğini veyahut düşük fiyatlarla ecnebi ülkelerine ihraç olduğunu belirtmiştir. Çiftçiler arasında gerekli teşkilatların vücuda gelmesiyle oluşacak yüksek fiyatlarla çiftçinin istifade edeceğini ve tütün cinsinin ıslah edilmesini teşvik edeceğini ifade etmiştir (Tekin Alp, 1917: 17-18).

Ticaret-i Umumiye Mecmuası'nın 26. sayısında "Reji Meselesi ve Türkiye'de Tütüncülük" başlıklı makalede Ahmet Hamdi, ülkede tütün mahsulâtının önemli olduğunu belirtmiş, bir aylık süre zarfında Almanya'ya 1.911.619, Avusturya'ya 131.840 liralık tütün ihraç edildiğini bildirmiştir. Edirne vilayetinde tütün ekimine uygun olan kazaların Kırklareli, Lüleburgaz, Vize ve Tekirdağ olduğunu açıklamıştır. Edirne vilayetinin birinci sınıf tütün yetiştirici bölge olduğunu, Kırklareli'nin Yenice kazası tütünlerin meşhur olduğunu, Vize ve Lüleburgaz kazaların hemen her bölgesinde tütün ekildiğini belirtmiştir. Genel olarak Edirne vilayetinin birinci sınıf tütün üretim bölgesi olduğunu ve burada ne kadar çok fazla tütün ekilirse o kadar fazla istifade edilmiş olacağını bildirmiştir (Ahmet Hamdi, 1918: 19-22).

Sanayi dergisinde İbrahim Pertev ülkedeki tütün üretimi hakkında bilgi vermiştir. Pertev'e göre İstanbul ve İzmir'de 1884 senesinde kurulmuş olan birer tütün fabrikası mevcuttur. Tütün imalatı inhisar şeklinde bulunduğu halde gerek bu iki fabrika gerek Samsun, Adana, Şam, Halep'te bulunan diğer dört fabrika Osmanlı devleti tütünleri inhisarı namı altında Reji Şirketi'ne aittir. Osmanlı devleti bu inhisarda ortaktır. 1915'te bu iki fabrikanın işlediği tütün 164.501.824 kuruş değerinde 5.694.244 kg iken 1913'te ise 192.393.173 kuruş değerinde 5.214.367 kg'dır. İthalatın %23'ü Fransa'ya, %19'u Almanya'ya %15'i İngiltere'ye olmaktadır. Bu iki fabrikada 1915'te 109'u memur, 16'sı ustabaşı, 1026'sı erkek 1086'sı kadın olmak üzere 2.237; 1913'te 96'sı memur, 19'u ustabaşı, 1071'i erkek ve 923'ü kadın olmak üzere 2.109 kişi istihdam edilmiştir. Amele ücretleri 10 ila 12 kuruş arasındadır (İbrahim Pertev, 1918: 142-143).

Türkiye İktisat Mecmuası'nın 7. sayısında "Aydın Vilayetinde Tütüncülük ve Tütün Mahsulü" başlıklı makalede yazar, Aydın vilayetinde tütün tarımının önemli olduğunu ve vilayetin tütün mahsulünün on milyon kilogram civarında olduğunu belirtmiştir. İzmir'de tütün ticaretini gerçekleştirenlerin büyük sermayeli ecnebi tacirlerin olduğunu, genel harbin bu düzeni bozduğunu, tütüncülüğten anlamayan birçok kişinin tütün ticaretine atılarak Avrupa ve Amerika'ya ihracatta bulunduğunu, yeni tacirlerin çoğunluğunun Türk olduğunu ama bunların ticaretten anlamadıkları için kısa sürede zarar ettiklerini dile getirmiştir. Ecnebi tacirlerin tütün ticaretinden anladıklarını, bir malın kalitesini ve ürünlerin hangi piyasada rağbet bulacaklarını bildiklerinden ecnebi tacirlerle rekabetin zor olduğunu belirtmiştir (*Türkiye İktisat Mecmuası*, 1922: 198-200).

Yeni Ziraat Gazetesi'nin 19. sayısında "Anadolu'da Tütün Hâsılatı" başlıklı yazıda Antalya'da tütün hâsılatının çoğaldığı belirtilmiştir. 1919 ve 1920 senelerinde 627.666 kilogram tütün satış yapılmış iken 1921 senesinde bir milyon kilografa kadar satışı olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Samsun fabrikasının faaliyette olduğu belirtilmiş, geçen sene 212.204 lira getiren satıştan bu sene üç milyon lira fazla teminat edileceği ümit edildiği dile getirilmiştir. Samsun ve Antalya yolu ile çeşitli bölgelerden büyük miktarda tütünün gönderildiği belirtilmiştir (*Yeni Ziraat Gazetesi*, 1921: 117).

Yeni Ziraat Gazetesi'nin 38. sayısında "Tütün Ziraatı" başlıklı makalede yazar, Türkiye tütünlerinin eskiden beri meşhur olduğunu belirtmiş, Balkan harbinden evvel Rumeli'de Yenice, Kavala, Serez, Drama, Sarı Şaban ve Selanik; Anadolu'da ise Manisa, Aydın, İzmir, İzmit, Bursa, Karadeniz sahilinde, Trabzon, Samsun, Bafra, Sinop, Alaçam; Suriye ve Irak'ta, Beyrut, Şam, Halep, Cebel-Lübnan, Süleymaniye ve Basra'da tütün üretildiğini aktarmıştır. Balkan harbinden evvel Edirne, Selanik, Manastır, Kosova ve Yanya vilayetleriyle, Çatalca Sancağı ve İstanbul vilayetinde tütün üretiminin 17,5 milyon kıyye miktarında olduğunu dile getirmiştir. Anadolu'da ise Suriye dâhil olduğu halde toplam hâsılatın 30 milyon kıyyeyi civarında olduğunu belirtmiş, Aydın, Trabzon ve Sivas vilayetleri, Canik ve İzmit sancakları tütün üretim merkezlerini olduğunu ifade etmiştir. Ülkedeki tütün ekimini yaygınlaştırılması için verimli arazilerin bulunduğunu ve bu doğrultuda hükümetin tütün ziraatını teşvik edici politikalar yürüttüğünü vurgulamıştır (*Yeni Ziraat Gazetesi*, 1923: 230-233).

Aydınlık'ın 13. sayısında "İstanbul İşçi Hayatında Tetkikler: Tütün İşçileri" başlıklı makalede yazar, tarımsal sanayinin şubelerinden birinin tütüncülük sanayisi olduğunu belirtmiştir. Balkan harbiyle Drama, İskeçe ve Kavala gibi tütün bölgelerinin kaybedilmesiyle birlikte yine Samsun, İzmir ve Karesi gibi önemli üretim sahalarına sahip olduğunu vurgulamıştır. Senevî ortalama ola-

rak 13-15 milyon kg tütün üretimi gerçekleştiren Türkiye'nin en önemli tütün işletme kurumlarının İstanbul'da bulunduğunu, buralarda binleri bulan erkek ve kadın işçi çalıştığını bildirmiştir (A. Cezmi, 1923: 346-347). İstanbul'un tütün işletme kurumlarının Türkiye'de gerek üretici gerekse tüketicileri sömüren Reji'nin kurumları olduğunu belirtmiştir. Reji'nin fabrika kısmında çalışan işçi miktarı bin yüz kişi olup bunların 500'ü erkek, 60'ı çocuk gerisi kadın olduğunu ifade etmiştir. Birinci derece ustaların günlük 8 lira, iş olmadığı zamanlarda ise 1,5 lira aldığını, fabrika kısmındaki kadınların çoğunlukla sigara doldurmak kısmında çalıştığını ve ücret olarak 70 ila 150 kuruş bazen de 200 kuruş aldıklarını belirtmiştir. Yaprak tütünlerini muhafaza eden depo santrali adını taşıyan bir kurumun mevcut olduğunu buradaki işleyiş tarzının farklı yürütüldüğünü aktarmıştır. Burada istifçi tabir edilen 40-50 işçinin olduğunu, ilk giren amelenin ücretinin 50 kuruş iken sonra 75 kuruşa kadar yükseldiğini, ancak 10 ila 12 senelik bir çalışmadan sonra 120 kuruş aldığını dile getirmiştir. Bunlardan başka Reji'nin Cibali, Fener ve Balat gibi bölgelerde bulunan depolarda çoğunluğu Türk olmak üzere 10 ila 15'er amele çalıştığını ve buralarda ücretin ortalama 80 kuruş olduğunu, diğer Reji işçileri gibi günlük 14 adet ikinci nevi sigara aldıklarını ve iş olmadığı zaman işsiz kaldıklarını bildirmiştir (A. Cezmi, 1923: 347). Osmanlı'da Reji'den başka İstanbul'da özel şahıslara ait işletme müesseselerin de mevcut olduğunu belirtmiştir. Özel teşebbüslerde çalışan Duhan şirketinin 750 kadın, 100 erkek ve 50 kadar çocuk işçiden olduğunu ifade etmiştir. Kabataş'taki Şark Şirketi'nin 150 kadın ve erkek işçi çalıştırdığını, Fehmi Bey Şirketi'nin ise Rum ve Türk olmak üzere 80'e yakın işçi, Çiçek pazarındaki THCM markasındaki mağazada ve Ayvansaray'daki istif ve ambalaj işleri meşgul geneli Rum ve Ermeni hatta Rus olan 40 işçisi çalıştığını açıklamıştır. Ülkedeki özel müesseselerde çalışan işçilerin sayısını 1.500 ila 1800'e baliğ olduğu anlaşıldığını aktarmıştır (A. Cezmi, 1923: 347-348). Özel şirketlerde çalışan işçilerin aldıkları ücretlerde kadınların erkeklerin ücretlerinden ancak yarısını aldığını, çocuk ücretlerin ise üçte bir oranında olduğunu belirtmiştir. İşsiz kitlesinin varlığının ücretleri düşürdüğünü ve patronların bundan istifade ederek ücretleri 300 kuruştan 200 kuruşa veya 80 kuruştan 25 kuruşa kadar indirdiğini ifade etmiştir (A. Cezmi, 1923: 348). Tütün işçileri arasındaki yegâne teşkilatın Reji tütün işçilerinin epey zaman evvel tesis ettikleri sendika olduğunu açıklamıştır. Reji fabrikasıyla depo santral işçilerinin teşkil ettikleri bu sendika başlangıçta çok miktarda işçiyi topladığını ve sendikanın iyi işletildiğinden bir teşkilatın işçilere ne kadar büyük fayda temin edilebileceğini gösterdiğini belirtmiştir. Teşkilat sayesinde işçilerin ücretleri artırılmış, işçilere günlük 14 adet sigara verilmesi sağlanmış, hastalanan işçinin tedavileri kabul ettirilmiş, ücretlere ayda bir zam verilmesini sağlanmış ve ayrıca şirketin işçilere ikramiyeler vermesini de başarmıştır. Bir müddet sonra

başarıların verdiği rehavete kapılan işçiler cemiyetlerle bağlantısını azaltması ve Reji'nin, cemiyetin yöneticileri ile sıkı ilişkiler içerisine girmesiyle cemiyet yönetiminin haksızlıklara ses çıkarmamasını sağladığını ve işçilerin başlarına terk edildiğini ifade etmiştir. İşçileri daha kuvvetli bir harekete sevk edecek yerde büsbütün çözülmüş kuvvetini kaybederek sendikanın güçsüz bir hale geldiğini ifade etmiştir (A. Cezmi, 1923: 348).

SONUÇ

Tütün tarımı Osmanlı devletinin önemli bir gelir kaynağı olduğu için Duyun-u Umumiye İdaresi bu geliri yönetmek amacıyla 1884 senesinde Reji Şirketini kurmuştur. Reji Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte ülkede tütün ekimi, ticareti ve üretimi bu şirkete devredilmiş ve şirket ülkede tütün tekeline sahip olmuştur. Reji'nin kurulmasıyla birlikte ülkede tütün tarımında büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı'da tütün tarımının tüm coğrafyada yapılması, çiftçilerin önemli bir geçim kaynağı olması ve tütünün devletin önemli gelir kaynaklarından biri olması nedeniyle Reji Şirketi ülkede önemli bir kurum haline gelmiştir. Reji Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte şirketin öncelik amacı kazancını artırmak olduğundan şirketin politikaları sonucu çiftçilerde hoşnutsuzluklar oluşmuş ve ülkede Reji ile çiftçiler arasında yaşanan sorunlar dönemin önemli bir sorunu olmuştur. Reji Şirketi'nin tütün ekimini kontrol etmek amacıyla sınırlama getirmesi, bazı bölgelerde tütün ekiminin sonlandırmak istemesi ve düşük fiyat politika nedeniyle çiftçiler üretimlerini başka yollar aracılığıyla satmak zorunda kalmıştır. Bu da ülkede tütün kaçakçılığını ortaya çıkartmış ve kaçakçılık önemli faaliyet olarak ortaya çıkmıştır. Reji Şirketi'nin de kaçakçılıkla mücadele etmek için kurduğu kolculuk teşkilatı ile kaçaklığı engellemeye çalışmış ve bu kurum zamanla önemli sayıda kişiyi istihdam edecek yarı resmi bir kurum haline gelmiştir. Kolculuk teşkilatının kaçakçılıkla mücadele etmek için silah kullanma hakkını elde etmesiyle ülkede kolcu-kaçakçı arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış ve kolculuk sistemi ülkede on binlerce insanın ölümüne neden olmuştur.

Reji Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte Osmanlı basınında Reji hakkında birçok yazı görülmeye başlamıştır. Basında görülen yazıların hemen hepsi Reji aleyhine olmuş ve bu yazılarla Reji'nin Osmanlı tütün tarımına zarar verdiği ve binlerce Osmanlı vatandaşın ölümüne sebep olduğu belirtilmiştir. 1908 senesinde Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte basında bir canlanma görülmüş ve yayımlanan gazetelerde tütün tarımı ve Reji Şirketi hakkında birçok makale yayımlanmıştır. Gazeteler ülkede tütün tarımının önemli bir gelir kaynağı ve aynı zamanda çiftçilerin önemli geçim kaynağı olduğunu belirtmiş ve ülkede tütün tarımının gelişmesi için çiftçileri bilgilendirici birçok yazı ve kitap tefrika-

ları yayımlamıştır. Basında ülkede tütün tarımını geliştirmenin yanında tütün tekeli elde eden Reji Şirketi hakkında da birçok yazı görülmüştür. Yazıların büyük çoğunluğunda bu şirketin tütün tarımına yararı olmaktan ziyade zararı olduğu vurgulanmıştır. Bu dönemde yabancı şirket olan Reji'ye karşı çok daha sert yazılar yayımlanmış, Reji'nin bu ülke için önemli tehdit olduğu ve binlerce vatandaşın ölümüne sebep olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle Reji Şirketi'nin derhal sonlandırılması istenmiş, 1914 senesinde süresi bitmesi nedeniyle de bu şirketle tekrardan sözleşme imzalanmaması ifade edilmiştir. Reji Şirketinin ülke ekonomisine büyük zararları olduğu belirtilmiş devletin çiftçileri de gözetilecek politikalar geliştirmesi istenmiştir.

1908-1923 dönemi gazetelerinde yayımlanan tütün tarımı hakkındaki yazıların genel vurgusu devletin önemli gelir kaynağı olan tütün tarımı, ticareti ve üretiminin yabancı sermaye menşeli Reji şirketinin yönetiminde olmasının eleştirilmesidir. Tütün tarımı Reji'nin yönetimine geçmesiyle ülkede tütün tarımının gerilediği vurgulanmış ve devletin bir an önce tütün tarımını Reji şirketinden kurtarmasının yollarının aranması istenmiştir. Tütün ekimi, üretimi ve ticaretinin tek bir şirkete tekel olarak verilmesine de ülkede rekabet ortamını baltalaması nedeniyle karşı çıkmış ve tekel sisteminin tütün tarımının gelişmesini engellediği vurgulanmıştır. Reji'nin görev süresinin yakında dolmasıyla artık tütün sektörünün yabancı menşeli bir şirkete verilmemesi istenmiştir. Ayrıca tütün vergisi alımında en uygun yöntemin bandrol usulü olduğu belirtilmiş ve devletin bandrol sistemini benimsenmesi istenmiştir. Ülkede tütün tarımının geliştirilmesi için devletin üreticilerin sorunlarına çözüm bulması istenmiş ve tütün tekeli alan şirketin tütün üreticilerini sorunların çözmekten ziyade sorunlar ürettiği hatta sorunların ana nedeni olduğu ifade edilmiştir. Reji şirketine çiftçiler tarafından aşırı tepki gösterilmesinin nedeni olarak da şirketin tütün tarımı ve ülke servetini geliştirmekten ziyade kendi karını maksimize etmeyi hedeflenmesinden kaynaklandığı vurgulanmıştır. Ülkenin tütün üretiminin milli bir kaynak olduğu ve bundan ülkenin tüm halkının istifadesi noktasından bakılması gerekirken Reji'nin bu konuya çıkarları doğrultusunda bakması eleştirilmiştir. Reji'nin ülkede tütün ekimi konusunda çiftçilere zorluk çıkarmasının yanında tütün ihracının artmasına çalışmaması da eleştirilmiş ve Reji'nin yönetiminde Osmanlı tütünlerinin uluslararası rekabet gücünün azaldığı ifade edilmiştir. Reji'nin tütün üretiminde çalışan tütün işçilerinin çalışma koşullarına önem vermediği ve işçi ücretlerini düşük olduğu belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aydın Vilayetinde Tütüncülük ve Tütün Mahsulü, (Ağustos 1922). *Türkiye İktisat Mecmuası*, 7, 198-200.
- Anadolu'da Tütün Hâsılatı, (1 Kasım 1921). *Yeni Ziraat Gazetesi*, 19, 117.
- Dünyanın Tütün İstihlakı, (14 Mayıs 1913). *Felahat*, 4, 61-62.
- Memalik-i Osmaniye'de Tütün Ziraatı, (28 Haziran 1914)., *Felahat*, 31, 481-482.
- Müjde: Rejinin Defteri Dürülüyor, (6 Nisan 1911). *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Dördüncü Sene, 147, 289-290.
- Tütün Ticareti, (27 Ekim 1907a). *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Birinci Sene, 26, 361-363.
- Tütün İhracatı, (15 Aralık 1907b). *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Birinci Sene, 32, 457-458.
- Tütün Ziraatı ve Reji Meselesi, (13 Eylül 1908a). *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, İkinci Sene, 18, 274-276.
- Tütüncülük, (4 Ekim 1908b). *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, İkinci Sene, 21, 321-326.
- Tütün Ticaret ve Ziraatının İnhisarı ve Serbesti Ziraat ve Ticaretimizin Maruz Olduğu Büyük Tehlikeler, (1 Aralık 1910). *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Dördüncü Sene, 3, 33-35.
- Tütün Ziraatı, (1 Haziran 1923). *Yeni Ziraat Gazetesi*, 38, 230-233.
- Yeni Anonim Şirketler, (25 Mayıs 1916). *İktisadiyat Mecmuası*, 13, 8.
- A. Cezmi, (1 Şubat 1923), İstanbul İşçi Hayatı Hakkında Tetkikler: Tütün İşçileri, *Aydınlık*, 13, 346-348.
- Ahmet Şemseddin, (17 Mart 1909). Müjde, *Tatbikat*, 1, 1-7.
- A. Emrad, (2 Nisan 1910). Bir Şirketin Yirmi Altı Senelik Hayatı: Reji Mukavelenamesini Tecdid Etmeli, *İştirak*, 6, 90-92.
- Ahmet Hamdi, (10 Ocak 1918). Reji Meselesi ve Türkiye'de Tütüncülük, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 26, 19-22.
- Ethem Nejad, (28 Nisan 1913a). Harici Ticaretimiz ve İstihlaki Milli, *Toprak*, 3, 52-53.
- Ethem Nejad, (19 Haziran 1913b), Tütün Meselesi, *Toprak*, 7, 124-127.
- Erdoğan, (11 Eylül 1913). Rejinin Müthiş Bir Belası ve Ziraatçılarımız, *Toprak*, 12, 197-198.
- İbrahim Pertev, (31 Ağustos 1918). Sanayi İstatistik Sanayi Gıda-iye 7: Buz İmalatı ve Tütün İmalatı, *Sanayi*, 39, 142-143.
- M. Rifat, (5 Haziran 1913). Tarik-i Terakkiye Doğru, *Ekinci*, 4, 25-26.

- Mehmet Zeki, (13 Temmuz 1916). Neşriyat-ı Cedide Münasebetiyle Yeni İstikbal-i İktisadiyemiz, *İktisadiyat Mecmuası*, 20, 7.
- Parvus Efendi, (14 Ocak 1914a). Türkiye'nin Mali Esareti: Devletlerin İktisadi Rekabetleri, *Bilgi Mecmuası*, 3, 242-244.
- Parvus Efendi, (14 Ocak 1914b). Bir Aylık İktisadi ve Mali Hadiseler, *Bilgi Mecmuası*, 3, 328-330.
- Tekin Alp, (6 Mart 1916). Tütün Meselesi, *İktisadiyat Mecmuası*, 2, 1-3.
- Tekin Alp, (5 Temmuz 1917). Tütün Zirai Kooperatif Şirketi, *İktisadiyat Mecmuası*, 59, 7-8.
- Türkiye'de Tütün*, (1972). İstanbul, Tifdruk Matbaacılık Sanayi.
- Akpınar, M. (1999). II. Meşrutiyet Meclisince Rejinin Sorgulanması, *Osmanlı 3, Yeni Türkiye Yayınları*.
- Akpınar, M. (2002). Reji Uygulamalarına Bir Tepki: Tütün Kaçakçılığı, *Türkler Ansiklopedisi* 14, Yeni Türkiye Yayınları.
- Autheman, A. (2002). *Bank-ı Osmani-i Şahane*, İstanbul, Osmanlı Bankası Yayınları.
- Dığıroğlu, F. (2007). *Trabzon Reji Şirketi 1883-1914*, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Dığıroğlu, F. (2012). Samsun Reji İdaresi, *Samsun Sempozyumu* 3, 13-16 Ekim 2011, Samsun, Ceylan Yayıncılık.
- Dığıroğlu, F. (2014). Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912), *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII.
- Edinsel K.-Erler, M. Y. (2011). Samsun'da Tütün Üretimi (1789-1919), *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 4/18.
- Eldem, V., (1994). *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erdoğan, A. (2014). Düyun-ı Umumiye'nin Kurulmasının Siyasi Yönü ve Reji İdaresiyle İlişkisi, *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, Edi: H. Vakıf Mercimek-İ. Eren Akçiçek, İstanbul, Tarihçi Kitabevi.
- Erim, N. (2007). Tütünün Ticari Bir Mal Olarak Ortaya Çıkışı (1600-1900), *Tütün Kitabı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları 2. Bs.
- Genç-Oktar, H.-T. (2014). Tütün İdaresinin Reji'den Tekele Dönüşümün Hikayesi, *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, Edi: H. Vakıf Mercimek-İ. Eren Akçiçek, İstanbul, Tarihçi Kitabevi.
- Gökdemir, O. (Ekim 1999). Osmanlı Tütün Tarımında Reji Kolculuğu ve Sivil Direniş, *Tarih ve Toplum*, 32/190.

- Gözcü A.-Çakmak, F. (Ocak 2014). Osmanlı Toplumunda Tütün Merkezli Çatışma Alanı: Kolcular ve Ayıngacılar, *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, Edi: H. Vakıf Mercimek- İ. Eren Akçiçek, İstanbul, Tarihçi Kitabevi.
- Günaydın, G. G. (2009). Canik Mutasarrıflığında Tütün Rejisi Uygulamalarına Karşı Tütün Amelelerinin Tepkileri 1908, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7.
- Karaca, A. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Reji ve Tütün Kaçakçılığında Trabzon Örneği: Bir Yabancı Sermaye Serüveni, *Tütün Kitabı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları 2. Bs.
- Kazgan, H. (1984). Osmanlı İmparatorluğunda Tütün Tekeli, *Ekonomi Ansiklopedisi* 3, Pagmaş Yayınları.
- Kazgan, H., (1985). Duyun-ı Umumiye, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 3, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Keskinkılıç, E. (1999). Bir Osmanlı Özelleştirme Modeli: Reji-Tütün İdaresi, *Liberal Düşünce*, 4/14.
- Morawitz, C. (1978). *Türkiye Maliyesi*.
- Mutlucağ, H. (Kasım 1967). Duyun-ı Umumiye ve Reji Soygunu, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 2.
- Oktar, T. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi*, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi.
- Oktar, T. Ö. (1999). Tütün Reji Şirketi-Memalik-i Şahane Duhanları Müşterek'ül Menfaa Reji İdaresi, Reji Şirketinin Kuruluşundan Önceki Gelişmeler, *Osmanlı* 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Oktar, T. (2007). Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi'nin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler, *Tütün Kitabı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları 2. Bs.
- Ösen, S. (2016). 20. Yüzyıl Başlarında İzmit Sancağında Tütün Üretiminde Karşılaşılan Sıkıntılar ve Tütün Kaçakçılığı, *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Yayınları.
- Ösen, S. (2015). Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği, *Sütad*, 38.
- Öztürk, M. Y.-Keskin, N. E. (2011). Osmanlı'da Yabancı Yatırımlar Duyunu-ı Umumiye ve Tütün Rejisi, *Memleket Siyasi Yönetim*, 6/16.
- Öztürk M. Y.-Keskin, N. E. (2013/2). Tütün Sektöründe Yabancı Yatırım: Reji Deneyimi, *Çalışma ve Toplum*, 37.
- Şenel, S. (2018), *Economic Contributions of the Ottoman Bank in the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Edi: Hasan Dinçer-Ümit Hacıoğlu-Serhat Yüksel, *Global Approaches in Financial Economics Banking and Finance*, Switzerland, Springer.

- Quataert, D. (Şubat-Mart 1984). Reji, Kaçakçılar ve Osmanlı Hükümeti, Çev: Mete Tuncay, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 48'3.
- Quataert, D. (1987). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara, Yurt Yayınları.
- Temel, M. (Nisan 2001). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Tütün Politikası ve Artan Tütün Kaçakçılığı, *Toplumsal Tarih*, 88.
- Ünal, M. (2007). Tütünün Dört Yüzyılı, *Tütün Kitabı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2. Bs.
- Yılmaz, F. (2007). Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde, *Tütün Kitabı*, İstanbul Kitabevi Yayınları 2. Bs.

BURHANIYE'NİN SPORTİF OLTA BALIKÇILIĞI POTANSİYELİ VE TURİZM AÇISINDAN KULLANILABİLİRLİĞİ

Burhaniye's Fishing Potential and Availability of Tourism

Gönderim Tarihi: 12.03.2019

Kabul Tarihi: 19.06.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.580638

Muammer BEZİRGAN*

ÖZ: Bu araştırmada; Burhaniye ilçesinin sportif olta balıkçılığı turizmi potansiyeli tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasında nitel ve nicel araştırma tekniklerinin birlikte kullanıldığı karma yöntem kullanılmıştır. Araştırmada tekne sahibi yerel balıkçılar, balık yemi satıcıları ve balık malzemesi satıcıları ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Soruların açık uçlu sorulara verilen cevaplar, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Nicel yöntemde ise Burhaniye'de sportif amaçlı balık avlayan kişilerle görüşülerek hangi tür balıkların bölgede avlanabildiği, hangi yemlerin kullanıldığı ve hangi avlanma tekniklerinin uygulandığı ile ilgili soruların yer aldığı anket formu, kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen 422 kişiye uygulanmıştır. Araştırma sonuçları Burhaniye'de sportif olta balıkçılığı turizmi ile ilgili önemli bir potansiyelin bulunduğunu, bölgede sportif olta balıkçılığı turizminin tamamlayıcı bir turizm türü olarak gerçekleştiğini ve henüz bağımsız bir turizm sektörü haline gelmediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sportif Olta Balıkçılığı Turizmi, Turizm Potansiyeli, Burhaniye.

ABSTRACT: In this study; The fishing tourism potential of Burhaniye district was investigated. In the collection of the research data, mixed method, which includes qualitative and quantitative research techniques, was used. In the study; interviews were carried out with local fishermen, fish feed sellers and fish materials suppliers, and the answers to the open-ended questions were analyzed by content analysis method. In the quantitative method; In Burhaniye, a questionnaire form which includes questions about which kind of fish were used, which feeds were used and which hunting techniques were applied, were applied to 422 individuals determined by sampling method. Research results show that there is an important potential for fishing tourism in Burhaniye and that amateur fishing tourism in the region is a complementary type of tourism but has not become an independent tourism sector.

Keywords: Fishing Tourism, Tourism Potential, Burhaniye.

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi / Burhaniye Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu / Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, muammerbezirgan@balikesir.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6562-539X

GİRİŞ

Sportif olta balıkçılığı, toplumun birçok bireyi için sadece bir avlanma aktivitesinden öte hayatın önemli parçalarından biri haline gelmiştir. Yerleşik halkın yanı sıra birçok insan tatilleri süresince deniz kıyıları ya da nehir kenarlarında balık avlamak için çaba göstermektedir. Sportif olta balıkçılığı bağımsız bir endüstri olmasa da, turizm sektörünün tamamlayıcı parçalarından birisidir (Bauer ve Herr, 2004: 59). Yıllar itibariyle turizm hareketliliğinin günden güne artmasıyla beraber daha spesifik bir sektör olarak balıkçılık turizmi gelişmeye başlamıştır. Rehberler, tekne sahipleri ve bazı seyahat acentelerinin sektöre girmesiyle birlikte özellikle denize kıyısı olan destinasyonlarda balık avlama turları düzenlenmeye başlamıştır. Bununla beraber balık avlama turnuvaları ve yarışmalar düzenlenerek de turizmde yeni ve gelişen destinasyonlar için önemli bir ürün çeşitlendirme fırsatı yaratılmaktadır.

Sportif olta balıkçılığı turizmi ya da balıkçılık turizmi modern dünyada ekonominin değerli bir parçası olarak kabul edilmektedir (Bauer ve Herr, 2004). Birçok ülkede turistik balıkçılık lisansı, ikametgâhtan daha pahalıya mal olmaktadır. Örneğin, 1998 yılında Florida'da 7,9 milyon dolarlık yerleşik olmayan balıkçılık lisansı satılmıştır (Fedler, 2000). Yine yakala-bırak yaklaşımıyla balık avının yapıldığı Kosta Rika'da, balık avı turizmi için gelenler 17,8 milyon dolar harcamıştır (Ditton ve Grimes, 1995). Amerika Birleşik Devletleri'nde balıkçılık turizmi, rekreasyonel olarak en popüler dış mekan aktivitesidir ve Alaska eyaletinde yerel ve bölgesel ekonomik faaliyetleri destekleyen bir milyar dolarlık sektördür (Zwirn vd., 2005). Bununla birlikte, olta balıkçılığı turizmi, belli bölgelerde ticari balıkçılıktan daha yüksek bir ekonomik etkiye sahiptir (Hjalager, 2010:198). Öyle ki balıkçılık turizminde yakalanan her bir balığın, ticari balıkçılıkta yakalanan her bir balığa kıyasla, bölge ekonomisine olan katkısının 40 kat daha fazla olduğu iddia edilmektedir. (Zwirn vd., 2005).

Sportif olta balıkçılığı turizminin hangi turizm türü içerisinde yer aldığına dair literatürde bir konsensus bulunmamaktadır. Bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalarda sportif olta balıkçılığı turizminin; deniz turizmi, av turizmi, eko turizm, spor turizmi ve rekreasyonel turizm gibi turizm türleri içerisinde ele alındığı görülmektedir (Dinçer vd., 2017). Zwirn vd. (2005), özellikle sportif olta balıkçılığı avlanma faaliyetlerinin çoğunluğunda yaygınlaşan yakala-bırak yaklaşımıyla beraber sportif olta balıkçılığının eko-turizmin bir türü olarak düşünülebileceğini iddia etmektedir. Sportif olta balıkçılığının gelişimi ile beraber daha korumacı bir yaklaşımın ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Türkiye'de sportif olta balıkçılığı turizminin son yıllarda giderek önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu konuda geniş katılımlı ulusal ve uluslararası düzeyde balık yakalama turnuvaları gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Ülkemizde üçü Alaçatı ve Seferihisar körfezinde ikisi Bodrum yarımadasında olmak üzere uluslararası düzeyde toplam beş sportif balıkçılık turnuvası yapılmaktadır. Türkiye’de yapılan turnuvalar arasında Çeşme’de ilk olarak “Alaçatı Fishing” ismiyle başlayan ve 2016 yılından bu yana “Alaçatı Big Fish” ismiyle devam eden turnuva düzenlenmektedir. Yine Bodrum’da Doğa ve çevre bilinci yaratarak sürdürülebilir balıkçılık ve çevre ile turizm endüstrisinin geleceğini korumak amacıyla 2009 yılında başlatılan Bodrum Uluslararası Sportif Balıkçılık Turnuvası uluslararası düzeyde düzenlenmektedir. 2016 yılında İzmir/Seferihisar’da başlayan “Teos” isimli turnuva yıldan yıla daha fazla katılımcıyla büyüyerek gelişmeye devam etmektedir. Bu turnuvaların başarılı olarak organize edilmelerinden ve dış katılımcı sayılarının beklenenden daha fazla olması neticesinde denize kıyısı olan birçok destinasyon tarafından sportif olta balıkçılığına önem verilmeye başlanmıştır. Ortalama 4-5 gün arasında süren turnuvalara katılan katılımcılar genellikle farklı coğrafyalardan gelen gelir düzeyi yüksek kişilerden oluşmaktadır. Bu turizm türüne katılan turistlerin destinasyondan beklentileri sınırlıdır. Balıkçılık yapan turistler destinasyonda beş yıldızlı konaklama tesislerine ya da lüks restoranlara ihtiyaç duymamakta ve herhangi bir eğlence aktivitesi talep etmemektedirler. Böylelikle, bu turizmin şekli, yeni gelişen kıyı destinasyonları ve uzak kıyı bölgeleri için bölgesel kalkınmaya katkıda bulunma konusunda gerçek bir potansiyele sahiptir (Solstrand, 2014). Bu yüzden sportif olta balıkçılığı turizmi gelişen ve büyüyen mikro destinasyonlarda alternatif turizm açısından önemli bir katkı sağlayacak turizm türlerinden birisidir. Aynı zamanda kıyı destinasyonlarında sportif olta balıkçılığı turizminin geliştirilmesi, denizlerdeki biyo-çeşitliliği korumak, geliştirmek ve sürdürülebilirliği sağlama adına da önemlidir.

Bu çalışmada zengin biyolojik su canlısı çeşitliliği, doğal güzellikleri, zengin kültürü ve arkeolojik varlıkları nedeniyle sportif olta balıkçılığı turizminde önemli bir potansiyele sahip Edremit körfezinin merkez noktasında yer alan Burhaniye ilçesi, sportif olta balıkçılığı turizmi açısından ele alınacaktır. Çalışmada, sahil şeridinin uzun olması (12 km), alanda 250 tekne kapasiteli ve 4 çıpalı yat limanının bulunması ile bölgede deniz ve turistik yapıların var olması gibi nedenlerden dolayı Burhaniye ilçesi uygulama alanı olarak seçilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Burhaniye ilçesi, bir niş pazar olarak balıkçılık turizmi olanaklarına sahiptir. Aynı zamanda Burhaniye’ye kıyısı olan Edremit körfezi olarak isimlendirilen denizde, balık popülasyonu yüksektir. Şöyle ki, 1994-1997 yılları arasında Dokuz Eylül Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü tarafından K. Piri Reis araştırma gemisi ile yürütülen Ege Denizi’nin Demersal Canlı Kaynaklarının projesi kapsamında çekilen dip trollerine göre en çok balığın göreceli olarak Burhaniye’nin de içinde bulunduğu Edremit Körfezi’nde bulunduğu gözlenmiştir (Ünlüoğlu, 2005; Çakır ve Hoşsucu:

2006). Ayrıca Burhaniye’de balıkçılık turizmi ile ilgili yapılmış çalışmaya rastlanılmamıştır. Şekil 1’de araştırma alanı olan Burhaniye’nin konumunu gösterir harita yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın Uygulama Alanı

Bu çalışma ile Burhaniye sportif olta balıkçılığı açısından detaylı olarak ele alınacaktır. Çalışmada ilk olarak Burhaniye’deki sportif olta balıkçılığı turizmi ile ilgili gerçekleştirilen mülakatlar sonucunda bölgedeki balıkçılık turizminin mevcut durumu belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın devamında bölgede sportif olta balıkçılığında yakalanabilecek hedef balık türleri, hedef türleri yakalamada kullanılan yem olanakları, hedef türlerin yakalanma sıklık ve zamanlarına göre av sezonları tespit edilerek bölgeye gelen turistlere referans kaynağı yaratmak hedeflenmektedir. Bu amaca ulaşmak için çeşitli araştırma soruları geliştirilmiştir;

1. Burhaniye’de sportif olta balıkçılığı turizmi ile ilgili mevcut durum nedir?
2. Burhaniye kıyılarında kıyından veya tekne ile hangi balıklar hangi aylarda yakalanmaktadır.
3. Burhaniye kıyılarında, kıyından veya tekne ile hangi balıklar hangi yemler kullanılarak yakalanmaktadır?
4. Burhaniye’de balık avlamada kullanılan teknikler nelerdir?

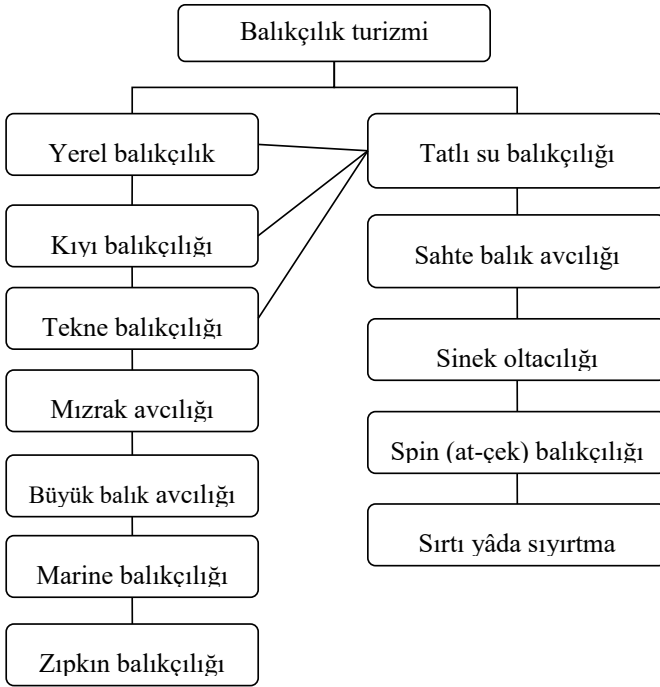
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Son yıllarda kıyısız alanda ve kıyıya yakın denizel alanlarda sayısı gittikçe artan rekreasyonel aktiviteler turizm için oldukça önemli bir potansiyel oluşturmaktadır (Markovic vd., 2009). Bu alanlarda karşılaşılan en önemli rekre-

asyonel aktivitelerden biri de amatör balıkçılıktır (Tunca vd., 2013:1). Amatör balıkçılık yada sportif olta balıkçılığı özellikle batı ülkelerinde rağbet gösterilen bir boş zaman aktivitesidir ve turizmde kullanılabilirliği ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Son yıllarda seyahat imkanlarının gelişimi ile beraber balıkçılık turizmi kendi içerisinde önemli bir kültürel aktivite haline gelmiştir (Dinçer vd., 2017: 41).

Türkiye’de, ticari ve amatör balıkçılığın yönetiminden sorumlu Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının çıkardığı 4/2 sayılı amatör amaçlı su ürünleri avcılığının düzenlenmesi hakkında tebliğ’de amatör balıkçılık; “Sadece rekreasyon, spor veya dinlenme amacıyla yapılan, maddi ve ticari kazanç gayesi gütmeyen, avlanan ürünün satılmadığı balıkçılık etkinliği” şeklinde, aynı tebliğde amatör balıkçılık turizmi ise; “Yerli ve yabancı amatör balıkçıların kurallara uymak kaydıyla katıldıkları amatör balıkçılık amaçlı turizm etkinliği” olarak tanımlanmaktadır (GTHB, 2016). Özellikle denizde gerçekleşen balıkçılık turizmi için literatürde çeşitli tanımlamalar yapılmıştır.

Şekil 2. Balıkçılık Turizmi Türleri

Borch, (2004)’a göre amatör balıkçılık turizmi marine ve yat limanlarının bulunduğu bölgelerde yapılan, turistlerin sadece balık avlama amacıyla geldiği, yerel halk ile fazla temasın olmadığı ancak yerel balıkçıları katıldığı küçük ölçekli balık yakalama turnuvalarının düzenlendiği bir turizm türü olarak

tanımlanmaktadır. Lovelock (2008:4)'a göre amatör balıkçılık turizmi “doğal alanlarda veya özel olarak oluşturulmuş avlamlarda turistlerin balık avlama amacıyla gerçekleştirdikleri vahşi yaşam turizmi biçimi” olarak tanımlanmaktadır. Amatör balıkçılığı denizlerde (tuzlu su) ve iç sularda (tatlı su) yapılan balıkçılık olarak temelde ikiye ayırmak mümkündür. Bu alanda yapılan turizm faaliyetleri de yine aynı ayrıma tabidir. Denizlerde gerçekleştirilen balıkçılık turizmini; marine, kıyı balıkçılığı, tekne balıkçılığı, mızrak avcılığı, zıpkın avcılığı ve büyük balık avcılığı olarak gruplandırmak mümkündür. Tatlı su balıkçılığını ise kıyı balıkçılığı, zıpkın avcılığı, sinek oltaçılığı ve çıplak el yöntemi olarak gruplandırmak mümkündür (Şekil 2).

Literatürde balıkçılık turizmi ile ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Dinçer vd. (2017) çalışmalarında, Türkiye’de gerçekleştirilen sportif olta balıkçılığını turizm açısından değerlendirmişlerdir. Çalışmada, bu turizm türü için alt-üst yapı yatırımlarının yapılması ve kanun ve yönetmeliklerin denetim faaliyetleri ile desteklenerek sağlıklı bir yapının oluşturulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Boz ve Tunçer (2016) gerçekleştirdikleri çalışmada, Türkiye ve Çanakkale’de balıkçılık turizminin bulunduğu noktayı irdelemişler, balıkçılık turizminin önemi, hedefleri, yapıldığı bölgeye ve ülkeye sağlayabileceği ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel yararları ortaya koymaya çalışmışlardır. Borch vd., (2011), Norveç’in 4 farklı bölgesinde balıkçılık turizminin ekonomik etkilerini belirlemeye çalıştıkları araştırmalarında endüstriyel balıkçılık turizmin toplam getirisininin 104 milyon euro olduğunu tespit etmişlerdir.

Tüm dünyada balıkçılık turizmi hızla gelişirken, bu turizm türü doğru yönetilmediği takdirde, gerçekleştiği bölgelerde ekolojik sistem ve deniz canlıları için tehdit oluşturmaktadır. Salmi ve Salmi (2010), Finlandiya’da balıkçılık turizmi nedeniyle somon balığı stoklarının azaldığını, turizme sınırlandırma getirildiğini, bu nedenle yerel balıkçılar ile turizm endüstrisi arasına sorunlar yaşandığını belirtmektedirler. Bu ve bunun gibi nedenlerden dolayı amatör balıkçılık turizminin geliştiği bölgelerde ekosisteme zarar vermeyen sürdürülebilir bir büyümenin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda Güney Norveç’teki Risør sahil belediyesi, deniz balıkçılığı turizminin gelişmesi için çalışmalar gerçekleştirirken, aynı zamanda, yereldeki ekosistem ve sakinler için olumsuz etkilerini de sınırlamak için çalışmalar yapmaktadırlar. Bu çalışmalar kapsamında bölgede ekosistemi koruyucu sosyo-ekonomik bir entegre model geliştirilmiştir (Moksness vd., 2011). Aynı zamanda Tayvan’da, balıkçı teknelerine turistlerin alınmasına izin verilerek geleneksel balıkçılığın yapısı değiştirilmiştir. Bu karar, balıkçılık turizminin Tayvan’daki balıkçı köylerinin sosyo-ekonomik dokusunun bir parçası haline gelerek alternatif bir gelir üretme yolu olarak benimsediğini göstermektedir (Chen ve Chang, 2017:85).

Balıkçılığın insancıl ve profesyonel bir şekilde ele alınırsa sürdürülebilir korumanın önemli bir parçasını oluşturabileceğine dair önemli bir iddia ortaya koyan Bauer ve Herr (2004), aşırı gelişmişliğin kaçınılmaz olarak aşırı balık avcılığına ve bunun sonucunda azalan balıkçılık fırsatları ve ekonomik düşüşe yol açacağını ifade etmektedir. Sonuç olarak Hoogendorn (2014: 10)'a göre özünde, savunmasız eko-sistemleri olumsuz etkilemeksizin denizdeki balıkçı turistlerin sayısını maksimize etmek, sürdürülebilirliği sağlayacağından dolayı kırsal bölgelerde balıkçılık turizminin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma keşifsel türde bir araştırma özelliği taşımaktadır. Çalışmada nitel ve nicel araştırma tekniklerinden faydalanılmıştır. Çalışma, Temmuz 2017 ile Kasım 2017 tarihleri arasında Burhaniye'nin kıyı mahalleri olan Ören, Öğretmenler, İskele ile Pelitköy sahil kısmında (Şekil 1) gerçekleştirilmiştir. Temmuz ile Kasım ayları aralığının seçilme nedeni ise bu aylarda bölgede yoğun olarak kıyıda balık tutma faaliyetlerinin yapılmasıdır. Araştırma 5 ay süresince hafta sonları bölgede incelemeler ve anketler yapılarak sürdürülmüştür.

Burhaniye'deki sportif olta balıkçılığı turizmi ile ilgili mevcut durumu ortaya koymak için tekne sahibi yerel balıkçılar, balık yemi satıcıları ve balık malzemesi satıcılarına "Burhaniye balıkçılık turizmi için yeterli kaynaklara sahip mi?", "Bölgeye balık avlamak için gelen turistler var mı?" ve "Burhaniye'de balıkçılık turizminin gelişmesi balık sayısının azalmasına neden olabilir mi?" soruları yöneltilmiştir. Mülakatlarda sorulan açık uçlu sorulara verilen cevaplar, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

Araştırmanın diğer kısmında yerel balıkçılar ve sportif amaçlı balık avlayan kişilere anket uygulanmıştır. Anket formunda yer alan soruların oluşturulmasında bölgede balık yemi satıcıları, balık malzemesi satıcıları, yerel balıkçılar ve sportif amaçlı balık avlayan kişilerle ön görüşmeler gerçekleştirilmiş, hangi tür balıkların bölgede avlanabildiği, hangi yemlerin kullanıldığı ve hangi avlanma yöntem ve araçlarının kullanıldığı ile ilgili bilgiler ön test kapsamında toplanmıştır. Sıklık analizine tabi tutulan ön bilgiler ışığında anket formu oluşturularak kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen ve sık sık balık avladığını belirten 428 kişiye uygulanmıştır. Anketlerin tümü bizzat yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanmıştır. Anket uygulaması sonunda 422 adet kullanılabilir anket elde edilmiştir. Anketlerden elde edilen veriler, kodlanarak bilgisayara yüklenmiştir. Verilerin analizinde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla yüzde ve frekans analizlerinden, diğer ifadeler için crosstabs analizinden faydalanılarak çapraz tablolar oluşturulmuştur. Verilerin analizinde istatistiksel analiz programı kullanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırma bulguları iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tekne sahibi yerel balıkçılar, balık yemi satıcıları ve balık malzemesi satıcılarına yönelik Burhaniye'deki sportif olta balıkçılığı turizmi ile ilgili mevcut durumu ortaya koymak için gerçekleştirilen mülakatlar ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Mülakatlarda sorulan açık uçlu sorulara verilen cevaplar, içerik analizi yöntemiyle analiz edilerek elde edilen sonuçlar Burhaniye'de sportif olta balıkçılığı turizmi ile ilgili bulgular başlığı altında sunulmuştur. İkinci bölümde ise Burhaniye'de sportif amaçlı balık avlayan kişilerle görüşülerek hangi tür balıkların bölgede avlanabildiği, hangi yemlerin kullanıldığı ve hangi avlanma yöntem ve araçlarının kullanıldığı ile ilgili gerçekleştirilen anket çalışmasına yönelik sonuçlar yer almaktadır.

Burhaniye'de Sportif Olta Balıkçılığı Turizminin Mevcut Durumu İle İlgili Bulgular

Gerçekleştirilen saha çalışmaları kapsamında tekne sahibi yerel balıkçılar, balık yemi satıcıları ve balık malzemesi satıcıları ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara yöneltilen sorulardan ilki "Burhaniye balıkçılık turizmi için yeterli kaynaklara sahip mi?" şeklindedir. Sahip olduğu 8 metrelik teknesiyle hobi olarak 20 yılı aşkın süredir bölgede balık avladığını ifade eden tekne sahibi katılımcı, "ben yaklaşık 20 yıldır tekne sahibiyim. Doğru zamanda doğru alanlara giderseniz bölgede çok farklı balıkları avlayabilirsiniz. Bu açıdan mera geniş ve balık çeşitliliği yüksek seviyededir. Bölgede balıkçılık turizmi yapılmaması için hiçbir neden yok" ifadelerini kullanmıştır. Bir başka katılımcı ise "Burhaniye hem kara hem de deniz olarak çok sakın bir bölge. Büyük bir yat limanına sahip. Balıkçılık bu bölgede yüzyıllardır yapılıyor. Yaz döneminde çok sayıda turist balığa çıkmak için tekne arıyor. Kıyıda çok sayıda amatör balıkçı balık avlıyor. Bölge için önemli bir alternatif. Eğer yetkililer bu işin üzerinde dururlarsa balıkçılık turizmi için Burhaniye her şeye sahip" demiştir. Daha önce başka bir bölgede balık yakalama turnuvasına katıldığını belirten bir diğer katılımcı ise "Ben balık tutmaya meraklı birisiyim. Bundan önceki yıllarda Türkiye'nin farklı yerlerinde yapılan balık yakalama turnuvalarına katıldım. Katıldığım yerlerdeki imkanlarla Burhaniye'yi karşılaştırdığımda, Burhaniye balık yakalama turnuvaları açısından çok daha yüksek kapasiteye sahip" demiştir.

Gerçekleştirilen mülakatta katılımcılara yöneltilen bir diğer soru "Bölgeye balık avlamak için gelen turistler var mı? şeklindedir. Tekne sahibi olan bir diğer katılımcı "sahip olduğum tekneyle sık sık balık avına çıkarım. Son birkaç yıldır bölgede tatil yapan yerli turistlerden onları balığa çıkarmam için talepler gelmeye başladı. İlk kez 4 yıl önce 3 kişilik bir grubu denizde balığa götürdüm. Ondan sonra yıldan yıla çok sayıda taleple karşılaşıyorum. 4,5 hatta 6 kişiye kadar grupları bildiğim meralara götürüyorum. 3-5 saat kalıp dönüyoruz. İlk başlarda gelen kişiler kendi olta

takımlarını getiriyordu. Artık ben kendi hazırladığım olta takımlarını gelen kişilere kullanıyorum. Beraber balık avına çıktığımız kişiler sonraki yıllarda da gelmeye başladı” ifadelerini kullanmıştır. Yaz dönemlerinde hava şartları uygun olduğu zamanlarda her gün balık turu düzenlediğini belirten katılımcılardan biri “ben balıkçılık ile hayatını idame ettiren birisiyim. Yaz dönemlerinde iskele mahallesinde çok sayıda turist balığa çıkmak istiyor. Ben uzun yıllardır grupları balığa götürüyorum. Daha sonra sosyal medya platformlarında sayfa oluşturdum. O kanaldan çok sayıda turist bana ulaşıyor. Avladığımız balıkların fotoğraflarını sayfamda paylaşıyorum. Bu sayede geleneksel balıkçılıktan çok daha fazla bir geliri elde edebiliyorum” cevabını vermiştir. Tekne sahibi arkadaşlarının gelen gruplardan para kazandığını gördükten sonra tekne satın aldığını belirten bir diğer katılımcı “benim teknem yoktu. Bölgeye gelen turistlerin balık avlamaya olan taleplerinin artmasından sonra tekne satın aldım. Çok sayıda olta takımı oluşturdum. Sırtı çekme, dip avı gibi farklı teknikleri gelen konuklara uyguluyorum. Ayrıca çay ve yiyecek ikramı yapıyorum. Son bir iki yıldır talep çok yüksek. Tekneyi daha da büyütüp daha çok sayıda kişiyi uygun fiyatlara balık avlamaya çıkarmak istiyorum” diye görüş bildirmiştir.

Araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen bir diğer soru “Burhaniye’de balıkçılık turizminin gelişmesi balık sayısının azalmasına neden olabilir mi? şeklindedir. Araştırma katılımcılarından birisi bu soru ile ilgili olarak “yıllar önce körfezde balık sayısını arttırmak için yapay resifler bırakılmıştı. Yapay resifler balık sayısında artışa neden oldu. Ancak duyduğumuza göre resifler yeterli araştırma yapılmadan atıldığı için kuma gömülmüş. Yeniden resif atarak balık sayısı artırılabilir. Eğer bölgede balıkçılık turizmi gelişirse bu durum gelecekte daha fazla yapay resifin atılması için motive edici olabilir. Bu sayede hem turizm gelişir hem de balık sayısı artar” şeklinde ifade edilmiştir. Aynı soruya cevap veren bir diğer katılımcı “balıkçılıktan para kazandıkça balıkların değerine daha fazla anlıyoruz. Benim götürdüğüm arkadaşlara balıkların yasal boy sınırı kuralını uyguluyorum. Yasal sınırların altındaki balıkları geri bırakıyoruz. Bölgede yasak olan yöntemlerle balık avlayanlarla mücadele ediyoruz” yorumunda bulunmuştur.

Burhaniye’de Sportif Olta Balıkçılığı Yapanlara Uygulanan Anket İle İlgili Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, Burhaniye’de sportif amaçlı balık avlayan kişilerle bölgede hangi tür balıkların bölgede avlanabildiği, hangi yemlerin kullanıldığı ve hangi avlanma yöntem ve araçlarının kullanıldığı konularında gerçekleştirilen anket çalışmasına yönelik sonuçlar yer almaktadır. Araştırmada öncelikli olarak katılımcıların demografik özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerine dair bulgular Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Araştırma Katılımcılarının Demografik Özellikleri

Önerme	İfade	Frekans	Yüzde	Önerme	İfade	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	5	1,2		İlköğretim	123	29,1
	Erkek	417	98,8		Lise	179	42,6
Yaş	18 - 29	60	14,3	Eğitim	Ön lisans	97	22,9
	30 - 39	87	20,6		Lisans	23	5,4
	40 - 49	129	30,6		Lisansüstü	-	-
	50 - 59	134	31,6	Gelir	1500 ve altı	119	28,2
	60 - 69	9	2,1		1501-3000	238	56,4
	70 ve üstü	3	0,8		3001-5000	43	10,3
Meslek	İşçi	108	25,6	Medeni Durum	5001 ve üstü	22	5,1
	Memur	36	8,5		Evli	349	82,8
	Esnaf	119	28,3		Bekâr	60	14,2
	Öğrenci	18	4,2		Boşanmış	13	3,0
	Emekli	141	33,4				

Araştırma katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde; katılımcıların % 98,8'i erkeklerden oluşmaktadır. Araştırma katılımcıları yaş gruplarına göre incelendiğinde; en yüksek oranla (% 31,6) 50 – 59 yaş arası katılımcıların olduğu, en düşük ise 70 yaş ve üzeri yaş grubunun (% 0,8) olduğu görülmektedir. Katılımcıların % 82,8'i evli, %71,7'si ilköğretim ve lise mezunudur. Katılımcıların gelir durumlarına göre büyük çoğunluğu (% 84,6) 3000 TL ve altı gelire sahiptir. Araştırma katılımcılarının %87,3'ü daha çok emekli, işçi ve memurlardan oluşmaktadır.

Araştırma analizlerinin devamında bölgede yakalanan balıkların hangi aylarda daha çok yakalandığına ilişkin bulgular yer almaktadır. Oluşturulan çapraz tablolara sayesinde hedef türlerin 12 ay boyunca yakalanma durumları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Tablo 2: Burhaniye’de Aylara Göre Yakalanan Hedef Balık Türleri

	Çipura (<i>Sparus aurata</i>)	Sarpa (<i>Sarpa salpa</i>)	Levrek (<i>Dicentrarchus Labrax</i>)	lüfer (<i>Pomatomus saltatrix</i>)	Karagöz (<i>Diplodus vulgaris</i>)	Mırmır (<i>Lithognathus mormyrus</i>)	Mercan (<i>Pagellus erythrinus</i>)	Kupes (<i>Boops boops</i>)	Zargana (<i>Belone belone</i>)	Kayalevreği (<i>Sciaen umbra</i>)
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Ocak	92,5	76,1	77,7	8,2	60,5	19	24,5	27,2	15	8,2
Şubat	91,8	74,6	72,4	8,2	61,2	21,1	25,9	26,5	15,6	10,2
Mart	82,3	49,2	29,3	8,2	77,6	21,1	39,5	27,9	23,8	14,3
Nisan	12,9	43,2	23,8	31,3	81,0	57,8	48,3	31,3	29,9	13,6
Mayıs	6,1	46,2	19,0	32	80,3	57,8	45,6	32,0	39,5	12,9
Haziran	6,1	50,7	19,7	5,4	77,6	55,8	33,3	32,0	38,8	10,2
Temmuz	6,8	53,7	19,7	19	78,2	55,1	41,3	33,3	37,4	10,9
Ağustos	10,2	53,7	21,1	18,4	81,6	55,8	42,0	33,3	41,5	11,6
Eylül	23,1	55,2	41,1	16,3	82,3	52,4	47,2	33,3	40,8	11,6
Ekim	71,4	79,1	49	20,4	77,6	41,5	44,5	29,9	39,5	8,2
Kasım	96,6	83,5	49,7	23,8	76,2	37,4	57,2	29,3	39,5	8,8
Aralık	91,2	79,1	67	10,2	59,9	20,4	53,8	28,6	15	8,2

Burhaniye’de avlanan balıkların hangi aylarda daha sık avlanabildiğini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, 10 hedef türün avlanma zamanları belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre çipura balığının ekim-mart ayları arasında (kış) yüksek yüzdeyle yakalandığı tespit edilmiştir. Sarpa balığı, ekim-şubat ayları arasında, karagöz balığı yılın 12 ayında yüksek yüzdeyle, lüfer balığı nisan ve mayıs aylarında düşük yüzdelerde, levrek balığı aralık, ocak ve şubat aylarında, mercan, kupes, zargana ve kaya levreği balıklarının ise yılın 12 ayında, yakın ortalamalarla ancak düşük yüzdelerle, avlanabildiği tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde çipura, levrek ve karagöz balıklarının yakalanma yüzdesinin özellikle sonbahar ve kış aylarında yüksek olduğu görülmektedir. Mırmır balığının genellikle yaz aylarında, mercan ve kupes balıklarının daha çok yaz mevsimi dışında daha yoğun olmak üzere 12 ay boyunca avlandığı belirlenmiştir.

Burhaniye bölgesinde sıklıkla yakalanan hedef türlerin hangi avlanma takımları kullanılarak yakalandığının bilinmesi, bölgenin balıkçılık kültürünün tespit edilmesi ve bölgede balıkçılık turizminin gelişimi için fayda sağlayacak konulardan birisidir. Balıkçılığın yöresel olarak kendine özgü yapısı ve her coğrafyadaki tekniklerin farklılaşmasından dolayı amatör balıkçılık ve balık-

çılık turizmi açısından yerel tekniklerin neler olduğunun bilinmesi önem arz etmektedir. Katılımcıların görüşlerine göre Burhaniye’de hedef türlerin yakalanmasında sıklıkla kullanılan yöntem ve teknikler Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3: Hedef Türlerin Yakalanmasında Kullanılan Yöntem ve Teknikler

	Çaparı	Mantar Takımı	Dip Takımı	Sırtı	At-çek
	%	%	%	%	%
Çipura	28,5	4,2	99,3	0,6	0
Sarpa	0	0	99,3	0	2
Levrek	18	14,8	78	15,4	94,5
Lüfer	12,5	0	3,3	95,9	95,2
Karagöz	12,5	0	97,9	1,3	0
Mırmır	0	0	99,3	0	0
Mercan	12,5	0	100	0	0
Kupes	62,5	57,1	46,9	0	0
Zargana	22,5	54,2	5,3	93,2	2
Kaya levreği	0	0	97	0	3,3

Tablo 4 incelendiğinde; Burhaniye’de en fazla kullanılan av yönteminin, su zemininde yaşayan balıkların avlanmasını hedefleyen dip takımı olduğu görülmektedir. Bölgede sıklıkla avlanan balık türleri dikkate alındığında, genellikle deniz zemininde yaşayan balıkların avlandığı belirtilmiştir. Bu nedenle daha çok dip takımının kullanılması beklenen bir sonuçtur. Lüfer ve zargana balıkları hariç, diğer balıklar yüksek yüzdelerle dip takımıyla avlanmaktadır. Lüfer, zargana ve levrek balıkları ise daha çok sırtı ve at-çek diye tabir edilen rapala veya sahte balık olarak isimlendirilen avlanma yöntemleriyle avlanmaktadır. Mantar takımı ile avlanabilen balıklar ise, daha çok, orta su balığı olarak bilinen kupes ve zargana balıklarıdır. Zargana balığı için bölgede zargana topu denilen özel bir mantar takımı kullanılmaktadır. Çaparı yöntemiyle bölgede balık avlama olasılığının çok düşük olduğu görülmektedir. Katılımcılar, çaparı yöntemiyle kupes balığının avlanabildiğini belirtmişlerdir.

Tablo 4: Hedef Türlerin Yakalanmasında Kullanılan Yemler

	Sülünez	Mamun	Madya	Borukurdu	Sardalya	Karides
	%	%	%	%	%	%
Çipura	20	74,8	90	59,2	22,7	43
Sarpa	84	25,1	23,4	62,5	14,4	17,5
Levrek	28,6	76	12	23,1	28,9	74,4
Lüfer	23,3	4,2	6,3	15,6	60	59,8
Karagöz	96,6	41,2	81,5	86,1	28,2	82,4
Mırmır	91,3	76,9	28,3	64,6	15,1	46,7
Mercan	94,6	58,7	40,4	51,7	20,6	25,5
Kupes	72,6	12,5	7,1	48,3	26,9	3,6
Zargana	3,3	0,7	0	7,4	83,4	6,5
Kaya levreği	78	23	16,3	46,9	14,4	13,8

Tablo 4'te bölgede hedef balık türlerinin avlanmasında kullanılan yemler ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Dip balıkları olan karagöz, mırmır, mercan ve kaya levreği balıklarının avlanmasında en çok kullanılan yemler, sülünez ve mamundur. Sülünez, Latincesi 'solen ensis' olan bir deniz yumuşakçasıdır. Burhaniye'de gerçekleştirilen saha çalışmasında balık yemi satıcıların en çok bulundurduğu yemdir. Ayrıca Tablo 4'te yer alan verilere göre, hedef türlerin yakalanmasında en sık kullanılan yem türüdür. Mamun yemi de, yine aynı şekilde çok kullanılan canlı bir yem türüdür. Yapılan saha araştırmasında özellikle büyük balıkların dikkatini çeken bir yem olduğu ve bölgede çipura, levrek ve mırmır gibi diğerlerine göre daha büyük olabilen balıkları avlamada kullanıldığı tespit edilmiştir. Yine madya, borukurdu, sardalya ve karides bölgede hedef türlerin avlanmasında kullanılan yemler arasındadır. Madyanın çipura avında, borukurdunun karagöz avında, sardalya balığının lüfer avında ve karidesin karagöz avında en fazla kullanıldığı belirlenmiştir. Katılımcılar, sardalya balığının 1-2 gün tuz içerisinde bekletilerek kullanımının av esnasında daha faydalı sonuçlar verdiğini belirtmişlerdir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada ilk olarak Burhaniye'nin mevcut balıkçılık turizmi potansiyeli tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda bölgede, amatör balıkçılık turizmi ile ilgisi olabilecek kişilerle mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen mülakatlar sonucunda Burhaniye'nin hem turizm çekicilikleri ile turizm arzı bakımından hem de sahip olduğu deniz faunası açısından önemli bir balıkçılık turizmi potansiyeline sahip olduğu tespit edilmiştir. Hali hazırda ilçede tatil yapan çok sayıda turist in kıyıda veya tekne kiralarak balık tutma etkinlik-

lerine katılım gösterdiği belirlenmiştir. Ancak bu etkinliklere katılanlar direkt olarak bölgeye balık tutmak için gelmemekte, büyük bir çoğunluğu tamamlayıcı bir turizm ürünü olarak balık tutma faaliyetine katılmaktadır. Bu bulgu Bauer ve Herr'in (2004) çalışmasında balıkçılık turizmi hakkında belirttiği görüşe benzer şekilde Burhaniye'de amatör balıkçılık turizminin henüz bağımsız bir endüstri olmasa da, Burhaniye turizm sektörünün önemli bir parçası olduğu görüşünü desteklemektedir. Ayrıca bölgede balıkçılık turizminin gelişmesi ekolojik sistem ve deniz canlıları üzerinde olumsuz bir etki yaratmasından çok, balıkçılık turizminin ekonomik bir getiri sağlamasıyla birlikte daha korumacı bir yaklaşıma neden olabileceği ve bu sayede bölgede balık sayısını arttırıcı önlemlerin (yapay resif, kaçak avcılıkla mücadele) daha hızlı ve kolay bir şekilde alınabileceği savunulmaktadır. Burhaniye ve diğer gelişen destinasyonlarda balıkçılık turizmin plansız gelişimi, ekolojik sistem ve deniz canlıları üzerinde olumsuz bir etki yaratma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle sürdürülebilir bir büyüme sağlayabilmek adına, Burhaniye ve diğer destinasyonlarda ekonomi ile deniz eko-sisteminin bir arada düşünüldüğü entegre bir büyüme modeli geliştirilmelidir.

Araştırmada, Burhaniye'nin mevcut balıkçılık turizmi potansiyelinin yanı sıra bölgenin mevcut amatör balıkçılık potansiyelinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu sayede gelecekte bölgede amatör balıkçılık turizminin gelişimi için referans bilgi kaynakları oluşturulmak istenmiştir. Bu amaçla bölgede yakalanan balıklar, kullanılan yöntemler ve yemler ile ilgili bilgi toplanmıştır. Gerçekleştirilen araştırma sonucunda bölgede 10 hedef türün (çipura, sarpa, levrek, lüfer, karagöz, mırmır, mercan, kupes, zargana, kaya levreği) yılın tüm zamanlarında yakalanabildiği, fakat balık türüne göre yılın bazı aylarında yakalanma olasılığının arttığı belirlenmiştir. Bölgede yer alan türlerin kış aylarında daha yoğun olarak yakalandığı tespit edilmiştir. Özellikle deniz-kum-güneş turizminin gerçekleştiği bir destinasyon olan Burhaniye'de, kış dönemlerinde yakalanan balıkların daha yoğun olması, amatör balıkçılık turizminin gelişimi ile beraber turizm hareketlerinin 12 aya yayılmasına ve bu sayede bölgede yaşanan turizmin mevsimsellik sorununun ortadan kaldırılmasına yardımcı olabilir. Bölgede balıkçılık turizmin geliştirilmesi ile beraber 3 aya sıkışmış turizm sezonu daha uzun sürelere uzatılabilir. Böylelikle destinasyonun rekabet gücü arttırılarak turizm tesislerinin atıl kapasite sorunu azaltılabilir ve bölgeye yeni turizm yatırımlarının çekilmesinde önemli fırsatlar yaratılabilir. Ayrıca bölgede bulunan yat limanının işlevselliği, amatör balıkçılık turizminin gelişimi ile beraber arttırılabilir.

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç, Burhaniye'de farklı amatör balıkçılık turizmi türlerinin uygulanabilme olanağının bulunmasıdır. Marina balıkçılı-

ğ, kıyı balıkçılığı, tekne balıkçılığı, büyük balık avcılığı, yerel balıkçılık, spin balıkçılığı ve sırtı balıkçılığı halihazırda bölgede uygulanan balıkçılık türleri arasında yer almaktadır. Bu türler dünyada özel meraklılarının bulunduğu balıkçılık türleridir. Bu açıdan bakıldığında, Burhaniye destinasyonu, bir çok balıkçılık türüne imkan sağlayan bir yapıdadır. Bununla birlikte Burhaniye ilçesi, avcılara canlı yem bulma açısından da önemli fırsatlar sunmaktadır. Hedef türlerin yakalanmasında en çok kullanılan canlı yemlerin birçoğu, bölgede yer alan balık malzemeleri satıcıları tarafından 12 ay boyunca satılmaktadır.

3 tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'de, amatör balıkçılık turizmi, geliştirilmesi gereken turizm türlerinden birisidir. Özellikle denize kıyısı olan ve yeni gelişen mikro destinasyonlarda balıkçılık turizmi, turistik ürün çeşitlendirmede kullanılabilecek alternatif turizm türleri arasındadır. Av turizmi altında değerlendirilen balıkçılık turizmine katılanlar belirli bir sosyo-ekonomik düzeyin üzerinde olan kişilerdir. Pahalı bir turizm türü olarak değerlendirilebilecek bu turizm türünde destinasyonların elde edeceği ortalama gelir diğer turizm türlerine göre daha yüksek olacaktır. Balıkçılık turizminin gelişimi Burhaniye'nin turizm gelirlerini arttıracığı gibi, bunun yanında turizm sektörü içerisinde yer almayan ve ilçede geleneksel olarak balıkçılık yapan kişilerinde daha yüksek gelir elde etmesine imkan tanıyacaktır. Hjalager'inde (2010) belirttiği gibi olta balıkçılığı turizmi, belli bölgelerde ticari balıkçılıktan daha yüksek bir ekonomik etkiye sahiptir. Bununla birlikte amatör balıkçılık turizmi sadece balıkçıların değil, seyahat acentaları, konaklama işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri gibi yöredeki diğer işletmelerin ve halkın gelirlerinin artmasını sağlayacaktır.

Burhaniye'deki kamu kurumlarının ve özel sektör kuruluşlarının alacağı bir takım tedbirler ile bölgede balıkçılık turizmi geliştirilebilir. Burhaniye Belediyesinin iskele mahallesinde bulunan yat limanının geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar uzun süredir devam etmektedir. Edremit körfezinin en büyük kapasiteli yat limanına sahip ilçesi olan Burhaniye, amatör balıkçılık turizmi ile ilgili alacağı bir takım kararlarla ilçeyi bir yat ve balıkçılık turizmi merkezine dönüştürebilir. 1994-1997 yılları arasında gerçekleştirilen Ege Denizi'nin Demersal Canlı Kaynakları projesinde Ege denizinde en çok balığın göreceli olarak Burhaniye'nin de içinde bulunduğu Edremit Körfezi'nde bulunduğu belirlenmiştir. Doğal olarak Ege Denizinin en çok balığının bulunduğu denize kıyısı olan ilçede, yapay resif çalışmaları yapılarak balık çeşitliliği ve sayısında artış sağlanmalı ve bölge balık avcıları için daha da cazip hale getirilmelidir. Balık yakalama turnuvaları, tüm dünyada rağbet gören bir etkinliktir ve son yıllarda Türkiye'nin farklı destinasyonlarında da uygulanmaya başlanmıştır. Burhaniye'de amatör balıkçılık turizmi ile ilgili bir turnuva düzenlenmesi, bölgenin isminin balıkçılık turizmi ile beraber anılmaya başlanması için gerekli-

dir. Yapılan saha çalışmalarında, Burhaniye balıkçılık sektöründe doğrudan ve dolaylı olarak yer alan kişiler, ulusal çapta balık yakalama turnuvası düzenlenmesi durumunda destek vereceklerini belirtmişlerdir. Bu noktada, Burhaniye Kaymakamlığı, Burhaniye Belediyesi ve Burhaniye Ticaret Odasının ilçede ulusal çapta balık yakalama turnuvası düzenlenmesi için planlamalar gerçekleştirmesi ilçe turizminin gelişimine yarar sağlayacaktır.

Bu araştırmada Burhaniye ilçesinin balıkçılık turizmi potansiyeli araştırılmıştır. Çalışma bulguları Burhaniye'deki deniz kaynakları ile sınırlıdır. Denize kıyısı olan diğer destinasyonlarda benzer çalışmalar yapılabilir. Ayrıca tatlı su (göl, baraj, nehir vb.) balıkçılığının yapıldığı diğer bölgelerde balıkçılık turizmi ile ilgili çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Bauer, J. ve Herr, A. (2004). Hunting and Fishing Tourism. K. Higginbottom (Ed.), *Wildlife Tourism: Impacts, Management and Planning* (ss. 57-77). Altona: Common Ground.
- Borch, T. (2004). Sustainable Management of Marine Fishing Tourism. Some Lessons from Norway. *Tourism in Marine Environments*, 1(1), 49-57.
- Borch, T., Moilanen, M. ve Olsen, F. (2011). Marine Fishing Tourism in Norway: Structure and Economic Effects. *Økonomisk Fiskeriforskning*, 21(1), 1-17.
- Boz, M. ve Tunçer S. (2016). Turizm Talebinde Yeni Eğilimler: Balıkçılık Turizmi. O. Atik ve G. Aktaş (Ed.) *III. Ulusal Deniz Turizmi Sempozyumu*: 26-27 Şubat 2016- İzmir- Bildiriler (89-106), İzmir.
- Chen, C. L. ve Chang, Y. C. (2017). A Transition Beyond Traditional Fisheries: Taiwan's Experience with Developing Fishing Tourism. *Marine Policy*, 79, 84-91.
- Çakır, D. T. ve Hoşsucu, B. (2006). Edremit Körfezi'nde (Ege Denizi, Türkiye) Yaşayan Hamsi Balığının *Engraulis encrasicolus* (Linnaeus, 1758) Yumurta/Larvalarının Dağılım, Bolluk ve Mortalite Oranı. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 4-12.
- Dinçer, F. İ., Atsız, O., Kahraman, O. C. ve Çifçi, İ. (2017). SWOT Analysis to Evaluate Sport Fishing Within the Scope of Alternative Tourism, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı (IV), 39-50.
- Ditton, R. B. ve Grimes, S. R. (1995). *A Social and Economic Study of the Costa Rica Recreational Billfish Fishery*. Report prepared for The Billfish Foundation (The Billfish Foundation: Fort Lauderdale, FL.).
- Fedler, A. J. (2000). *Participation in Boating and Fishing: A Literature Review*. Recreational Boating and Fishing Foundation, Alexandria, Virginia.
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2016). 4/2 Numaralı Amatör Amaçlı Su Ürünleri Avcılığının Düzenlenmesi Hakkında Tebliğ, Resmî Gazete Tarihi: 13.08.2016, Resmî Gazete Sayısı: 29800.
- Hjalager, A. M. (2010). Regional Innovation Systems: The Case of Angling Tourism. *Tourism Geographies*, 12(2), 192-216.
- Hoogendoorn, G. (2014). Mapping Fly-fishing Tourism in Southern Africa. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 3 (2), 1-13.
- Lovelock, B. (2008). An Introduction to Consumptive Wildlife Tourism. B. Lovelock (Ed.), *Tourism and the Consumption of Wildlife. Hunting, Shooting and Sport Fishing* içinde (ss. 3-31). London and New York: Routledge Taylor and Francis Group.

- Markovic, M., Satta, A., Skaricic, Z. ve Trumbic, I. (2009). Sustainable Coastal Tourism: An Integrated Planning and Management Approach. *Practical Manuals on Sustainable Tourism, United Nations Environment Programme, Croatia*.
- Moksness, E., Gjøsæter, J., Lagailarde, G., Mikkelsen, E., Olsen, E. M., Sandersen, H. T., vd., (2011). Effects of Fishing Tourism in a Coastal Municipality: A Case Study From Risør, Norway. *Ecology and Society*, 16(3), 88-96.
- Salmi, J. ve Salmi, P. (2010). Fishing Tourism, Biodiversity Protection and Regional Politics in the River Tornionjoki, Finland. *Fisheries Management and Ecology*, 17(2), 192-198.
- Solstrand, M. V. (2014). Marine Tourism Fisheries-Challenges of Governance and Governability: Northern Norway as a Case Study. Doktora Tezi, The Arctic University of Norway.
- Tunca, S., Ünal, V. ve Miran, B., (2013). Foça ve Gökova Özel Çevre Koruma Bölgelerinde Amatör Balıkçılığın Sosyal ve Ekonomik Yönü Final Raporu. *Türkiye'nin Deniz ve Kıyı Koruma Alanları Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi. Teknik Rapor Serisi 16: sf. 56*.
- Ünlüoğlu, A. (2005). Edremit Körfezi'nde Tavukbalığının (*Trisopterus minutus capelanus* Lacepede, 1800) Beslenme, Üreme ve Büyüme Özellikleri. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Zwirn, M., Pinsky, M. ve Rahr, G. (2005). Angling Ecotourism: Issues, Guidelines and Experience from Kamchatka. *Journal of Ecotourism*, 4(1), 16-31.

TURLARDA TEKNOLOJİ KULLANIMI: TURİSTLER VE TURİST REHBERLERİ GÖZÜYLE BİR DEĞERLENDİRME¹

Technology Usage In Tours: An Assetments By The View of Tourists And Tourist Guides

Gönderim Tarihi: 08.01.2019

Kabul Tarihi: 01.03.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.581982

Seçkin ESER*

A.Celil ÇAKICI**

Duygu BABAT***

İsmail KIZILIRMAK****

ÖZ: Teknoloji, günlük yaşamın yanı sıra işletme faaliyetlerini de önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle, seyahat acentaları ve rehberler, bir turu daha etkin yönetebilmek için teknolojiden uzak durmamaktadırlar. Turist rehberlerinin ve turistlerin turlarda teknoloji uygulaması ve kullanımına dönük bakış açısının değerlendirilmesi ve turistlerin teknoloji uygulamalarına ilişkin beğeni ve eleştirileri hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla bir araştırma yapılmıştır. Veriler, 2018 yılı Mart ayında 21 turist rehberinden ve 2018 yılının Haziran ve Temmuz aylarında 31 turistten görüşme formu yaklaşımı ile toplanmıştır. Veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Görüşmeyi kabul eden turist rehberlerinin teknolojik uygulamalardan mikrofon sistemi, canlandırma, 3D animasyon sistemi, interaktif inceleme uygulamalarının kullanımına dönük olumlu bir tutum sergilediği tespit edilmiştir. Buna karşın, rehberlerin, turistlerin “audio- guide” kullanımları ve “sanal asistan” uygulamalarına ise olumsuz baktıkları belirlenmiştir. Turistlerin ise turlarda sınırlı ölçüde teknoloji kullanımına ve mikrofon sistemine sıcak baktıkları, turlarında önceliklerinin turist rehberleri olduğu belirlenmiştir. Çalışma, turist rehberlerinin teknolojiyi iletişim, anlatım ve tekrar anlatım süreçlerinde ana araç olarak değil yardımcı ve tamamlayıcı bir araç olarak görmeleri gerektiği önerisi ile son bulmaktadır.

¹ Bu çalışma, 20-21 Nisan 2018 tarihleri arasında İskenderun’da düzenlenen, VII. Ulusal III. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu’nda sunulan “Turlarda Teknoloji Kullanımı: Turist Rehberleri Gözüyle Bir Değerlendirme” isimli sözlü bildirinin genişletilmiş halidir

* Doktor Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, seckineser@outlook.com, ORCID ID:0000-0001-9972-5818

** Prof. Dr. Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, celilcakici@mersin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9192-1969

*** Öğretim Görevlisi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya MYO, Seyahat Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, dbabat@mku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3063-981X

**** Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, ikizilirmak@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9141-6420

Anahtar Kelimeler: Tur, Teknoloji Uygulamaları, Turist, Turist Rehberi.

ABSTRACT: Technology has a significant impact on business activities as well as daily life. For this reason, travel agencies and guides are not far from technology to manage a tour more effectively. A study was conducted to evaluate the tourist guides and tourists' perspective on the application and use of technology in the tours and to have information about the appreciation and criticism of tourists about the technology applications. Data were collected via interview form approach from 21 professional tour guides which was held in March 2018 and from 31 tourist in June- July in 2018. The data were subjected to content analysis. It has been determined that the tour guides accepting the interview have a positive attitude towards the use of microphone system, vitalization, 3D animation system, interactive examination applications from technological applications. However, it was determined that the guides were negative about the use of "audio-guides" and "virtual assistants" by tourists. It was determined that tourists were positive about the use of microphone system and limited use of technology during tours and their priorities were tour guides. The study concludes with the suggestion that tour guides should consider the technology as an auxiliary and complementary tool, not as the main tool in communication, narration and narration processes.

Keywords: Tour, Technology Applications, Tourist, Tour Guide.

GİRİŞ

Dünyada özellikle son elli yıllık süreçte yaşanan ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeler turizm alanında önemli değişimlere neden olmuştur (Çetin, 2014: 165). Dolayısıyla, emek yoğun bir endüstri olan turizmde, sürekli değişen ve önemi gittikçe artan iki unsur; insan ve teknoloji (Uygur, 2007: 411) olarak ortaya çıkmıştır. Teknoloji, çeşitli şekillerde turizmin gelişmesini desteklemektedir (Garda ve Temizel, 2012: 16). Özellikle turistlerin ziyaret ettiği yerlerde teknoloji kullanım oranları artmaktadır. Diğer taraftan, turist rehberlerinin de turizmde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir (Chilembwe ve Mweiwa, 2014: 32). Her ne kadar teknolojik gelişmeler artsa da, insanın insana hizmetinin esas olduğu ve bu yüzden emek-yoğun bir yapının sergilendiği turizm endüstrisinde insan, her zaman en önemli unsur olarak yer almaktadır (Solmaz ve Erdoğan, 2014: 562). Tur programlarında da rehber-turist etkileşimi bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Rehberler, müşterilerin tatil deneyimlerini eşsiz kılmakla mükelleftirler, bu doğrultuda tur süresinde teknolojik araçlardan da yararlanabilmektedirler. Ancak, teknolojideki gelişmeler rehberler için yeni zorlukları da gün yüzüne çıkarmaktadır (Çolakoğlu, Efendi ve Epik, 2017: 172). Teknolojideki yeni gelişmeler, birçok durumda rehberlerin fonksiyonlarını yerini getirir hale gelmiştir.

Bazı ören yerlerinde, ziyaretçiler taşınabilir ses oynatıcıları (audio-guide) kiralayabilmektedirler. Bu durumda, rehberlere ihtiyaç duyulmadan da bu araçlar aracılığı ile dolaşabilmektedir. Bazı ören yerlerinde ise turistlerin yaklaşması ile bir ses kaydı veya video kaydı, otomatik olarak çalışmaya başlamaktadır. Ancak, teknolojinin duygundan arınık olduğu ve hizmetin insanla anlamlı kılındığı gerçeği dikkate alındığında; rehberlerin bir tura veya ziyarete kattıklarının hiçbir makine gerçekleştiremez. Bir ses oynatıcısına soru sormak imkânsızdır. Fakat bu gerçeğe rağmen teknolojinin tur rehberinin işini tehdit ettiği de düşünülmektedir (Mancihi, 2001: 22-23). Dolayısıyla teknolojinin getirmiş olduğu sayısız yenilikler, halen insan bağımsız bir turizm endüstri işleyişini hayata geçirebilmiş değildir (Solmaz ve Erdoğan, 2014: 569).

Çalışma, turist rehberlerinin turlarda teknoloji kullanımı ve uygulamasına yönelik değerlendirmelerini ortaya koyarak, turistlerin turlarda teknoloji uygulamalarına dönük bakış açılarının belirlenmesi beğeni ve eleştirilerin ortaya konulması amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Böylece tur programlarının geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunmak hedeflenmektedir. Teknoloji kullanımına dikkat çekerek, avantaj ve dezavantajlarının ortaya çıkarılarak turizm açısından değerlendirilebilmesine katkıda bulunmak istenmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

Turist rehberleri, turizm endüstrisinde ön cephede yer alan anahtar oyuncular olarak kabul edilmektedirler. Destinasyon çekicilikleri ve kültürü hakkındaki bilgileri, yorumlamaları, iletişim ve hizmet verme yetenekleri sayesinde, turistlerin ziyaretlerini görsel bir tur programından çok, birer deneyime dönüştürmektedirler (Ap ve Wong, 2001: 551).

Turist rehberleri, turistlere sadece turizm açısından önemli unsurları tanıtma görevini yerine getirmezler. Bunun yanında insanların en değerli birikimleri olan anılarının zenginleşmesine ve güzelleşmesine yaratıcı anlamda olumlu katkılar sağlarlar (İşler ve Güzel, 2014: 135). Bir rehberin ziyaretçilerin deneyimini eşsiz ve biricik kılması, iletişime bağlıdır. Özellikle bir rehberin iletişim ve yorumlama becerisi, ziyaretçilerin bilişsel ve duyuşsal beklentilerini karşılamada son derece önemli görülmektedir (Weiler ve Walker, 2014: 94). Rehberler, hem turistlerin beklenti ve tercihleri hem de destinasyonun çekicilikleri ile ilgili deneyime sahiptirler. Turistler ile kurdukları iletişim müşteri memnuniyetinin oluşmasında önemlidir. Devam eden süreçte, teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler, turist rehberleri tarafından sunulan hizmetlerin, farklı teknolojik aletler tarafından sunulabilmesine yol açmıştır (Tekin, Bideci ve Avcıkurt, 2017: 294).

Tur programlarında rehberler, turistlerle birlikte ülkenin tarihi, kültürü ve doğasını yansıtan ören yerleri, müzeleri ve daha birçok yeri ziyaret etmektedirler.

Teknolojik uygulamalarda birçok alanda olduğu gibi buralarda da yer almaktadır. Müzeler ve sit alanlarında hem yazılı hem sesli anlatımların bulunması, gelişmiş GPS destekli harita uygulamaları, turistlere destinasyona ilk defa ziyarette bulunsalar bile rehber olmaksızın bu alanları ziyaret etme alternatifi sunabilmektedir (İstanbulu Dinçer ve Çakmak 2015: 182). Dolayısıyla, teknolojik gelişme ve değişimlerin turizm endüstrisinin birçok kolunda olduğu gibi, turist rehberlerinin mesleklerini icralarında da olumlu ve olumsuz yönde yansımaları olabilmektedir (Tekin, Bideci ve Avcıkurt, 2017: 292).

Mevcut alan yazın incelendiğinde; turist rehberleri ve teknolojik uygulamalara yönelik araştırmaların son derece az sayıda olduğu görülmektedir. Çakmak ve Demirkol'un (2017) rehberler üzerine yaptıkları çalışmada; teknoloji unsurunun rehberlik mesleğinin icra edilmesinde önemli olduğu ve bu önemin giderek arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Tekin, Bideci ve Avcıkurt'un (2017) turist rehberlerinde yeni teknoloji kullanımı üzerine yaptıkları çalışmalarında, turist rehberlerinin kullanabileceği yenilikleri incelenmiş ve hizmet verdikleri süreçte hizmet kalitelerini arttırma adına faydalanabilecekleri uygulamalara değinilmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, turist rehberlerinin ve turlarda yer alan turistlerin turlarda teknoloji kullanımı hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktır. Böylece, hem turist rehberlerinin hem de turistlerin bakış açısıyla tur programlarında teknolojinin yerinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Araştırmanın turist rehberlerinin teknoloji uygulamalarına ilişkin beğeni ve eleştirileri hakkında bilgi sahibi olmak, daha nitelikli hizmet sağlanması için gerekli unsurların belirlenmesi açısından önemli olduğu, bu yönüyle de uygulamaya katkı sağlayabileceği öngörülmektedir. Turist rehberleri gözüyle teknolojik yeniliklerin etkileri açığa vurularak, turizm endüstrisi içerisinde faaliyet gösteren ilgili kurum ve kuruluşlara bu konuda yön gösterilmesi ve öneride bulunulması araştırmanın hedefleri arasındadır. Turistler gözüyle teknolojik yeniliklerin turist rehberleri tarafından kullanım düzeyleri ortaya konularak, teknolojik destekli gerçekleştirilen turların kalitesi ve turistler üzerindeki etkilerinin ortaya konulması diğer hedefleri arasındadır. Bu kapsamda, aşağıdaki soruların yanıtları aranmıştır.

1. Turist rehberleri turlarda hangi teknolojilerden yararlanmakta, turistlere göre turist rehberleri turlarda hangi teknolojileri kullanmaktadırlar?
2. Turist rehberlerince, turistler, turlarda hangi teknolojileri kullanmaktadırlar?
3. Turist rehberleri ve turistlerin, müzelerde kullanılan teknolojilere yaklaşımları nasıldır?

4. Turist rehberleri ve turistlerin müze ve ören yerlerinde audio-guide kullanımına ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Turlarda teknoloji kullanımının turist-rehber ilişkisine etkileri nelerdir?
6. Turist rehberleri ve turistlerin, yeni teknolojilere bakış açısı nedir?

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Keşifsel tarzda yürütülen araştırmada veriler, görüşme yoluyla toplanmıştır. Bu amaçla bir görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formu, turist rehberlerine yönelik demografik soruların yanı sıra, araştırma amacına uygun sorular bulunmaktadır. Teknoloji uygulamaları ile ilgili görüşme soruları hazırlanırken, Tekin, Bideci ve Avcıkurt'un (2017) yaptığı çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Görüşmeler, 2018 yılının Mart ayında 21 turist rehberleri ile elektronik ortamda ve yüz yüze; Haziran ve Temmuz aylarında 31 turist ile turist rehberlerinin desteği alınarak gerçekleştirilmiştir. Tüm nitel veri toplama çalışmalarında örnek büyüklüğünün en az 15 olması tavsiye edildiğinden (Mason, 2010: 8) görüşülen rehber ve turist sayısının yeterli olabileceğine karar verilmiştir. Görüşmelerde; rehberlerin turlarda teknoloji kullanım düzeyleri hem kendi hem de turistlerin bakış açısıyla belirlenmek istenmiştir. Rehberlerin hangi teknolojileri kullandıkları, bu teknolojilerin misafirler üzerindeki etkileri, turistlerin ve rehberlerin müzelerde kullanılan teknolojilere yaklaşımları, teknolojinin tur programlarında kullanımı ve gelecekte turlarda teknoloji kullanımına ilişkin yeni trendeler hakkında görüşleri ve düşünceleri öğrenilmek istenmiştir. Görüşmeler yoluyla elde edilen veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. Birreylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amaçlanmaktadır. Bu tür analizde amaç, bilgilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış biçimde okuyucuya sunulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 256).

BULGULAR

Turist rehberlerinin ve turistlerin turlarda teknoloji uygulamalarına ilişkin görüşlerini değerlendirmeye yönelik olarak 21 turist rehberi ve 31 turist ile görüşülmüştür. Turist rehberlerinin 9'u kadın, 12'si erkektir. 5 turist rehberi, turizm sektöründe 6-10 yıl arası; 3 turist rehberi 11-15 yıl arası; 13 turist rehberi ise 16 yıl ve üzeri hizmet verdiğini ifade etmiştir. Turist rehberlerinden 4'ü seyahat acentasına bağlı olarak, 9'u serbest olarak, 8'i ise hem acentaya bağlı hem de serbest olarak çalışmaktadır. Turist rehberlerinin 3'ü ön lisans ve 7'si lisans düzeyinde rehberlik eğitimi almıştır. 11'i ise Kültür ve Turizm Bakanlığının kurslarından çalışma kartlarını aldıklarını ifade etmiştir. Turist rehberlerinin çalışma kartlarında yazan yabancı dil değerlendirmelerinde 18'inin

İngilizce, 1'inin Almanca, 2'sinin Flemenkçe, 1'nin İspanyolca, 2'sinin Arapça olduğu belirtilmiştir.

Turistlerin 18'i kadın, 13'ü erkektir. Turistlerin yaş Aralıkları 30-45 arasında değişmektedir, 4 turist 60 yaş üstüdür. Turistlerden 16'sı İngiliz, 8'i Amerikalı, 5'si İspanyol ve 2'si ise Avustralyalıdır. Turistlerden 16'sı, daha önce Türkiye'ye ziyarette bulunduğunu ifade etmiştir. 10 turistin ise Türkiye'ye ilk ziyaretleridir. Daha önce Türkiye'de buldukları destinasyonlarla ilgili ifadeler şu şekildedir. 5 turist İstanbul'a daha önce birkaç kez geldiklerini, Kapadokya bölgesine gittiklerini ve kıyı destinasyonların da (Bodrum, Kuşadası, Marmaris, Fethiye) bulduklarını ifade etmişlerdir. 3 turist kurvaziyer ile kıyı gezisinde bulunduğunu, İzmir ve Kuşadası limanlarından bu şehirleri görme fırsatı yakaladıklarını ifade etmişlerdir. 6 turist Efes, Pamukkale, Antalya-Aspendos ve 7 Kiliseler turlarına katıldıklarını ve konaklamalarını da Kuşadası'nda yaptıklarını ifade etmişlerdir. 2 turist ise Truva ve Gelibolu ziyaretinde bulduklarını, ANZAC bölgesini ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir. Turistlerin genel olarak, kültür, gastronomi ve alışveriş turlarına meyilli oldukları görülmektedir. Büyük bir çoğunluğu tur seçiminde kültür ve gastronomi odaklı olduklarını ifade etmişlerdir. Alışveriş turları da 10 turist tarafından belirtilmiştir. Kıyı destinasyonlarını ziyaret eden turistlerden 4'ü, macera turlarını deneyimlediklerini (yamaç paraşütü ve dalış) belirtmişlerdir.

1) Turist rehberlerinin turlarda teknoloji kullanımı: Turist rehberlerinin 14'ü, tur sırasında mikrofon (head seat) sistemini kullandıklarını belirtmişlerdir. Özellikle kalabalık gruplarda etkisinin son derece olumlu olduğunu, yürürken anlatım yapılabilmesini, diğer grupların rahatsız olmasının önüne geçildiğini ve rehberin de sesini zorlamadığını ifade etmişlerdir. Hatta mikrofon sistemlerinin fiyatlarının uygun hale getirilmesi halinde, acentalar tarafından daha çok tercih edilebileceğini de belirtmişlerdir. 16 turist rehberi, akıllı telefonlarını kullandıklarını, özel durumlarda belli uygulamaları (feribot, uçuş saatleri kontrolü, hava durumu, haritalardan faydalanma vb.) kullanmanın, turu kolaylaştırdığını ve misafirler üzerinde olumlu etki bıraktığını ifade etmiştir. 5 turist rehberi, tablet kullanarak, detaylı fotoğraf gösteriminde bulunduğunu ve müşteri üzerinde olumlu izlenim oluşturduğunu beyan etmiştir. Genellikle turist rehberlerinin teknoloji kullanımından 'mikrofon sistemi', "akıllı telefon" ve "tablet kullanımının" grup üzerinde etkili olduğunu savunan ifadeler yer almaktadır.

Turistlerin hepsi rehberlerinin akıllı telefon uygulamasını kullandıklarını belirtmişlerdir. Efes, Pamukkale ve ANZAC bölgesini ziyaret eden turistler head seat sisteminin kullanıldığını ifade etmişlerdir. Ayrıca araç içi video gösteriminin yapıldığını belirten 10 turist yer almaktadır. Tablet uygulaması ile ilgili herhangi bir bilgilendirme verilmemiştir. Ayrıca, turistlerin 12'si Türkiye

gezileri sırasında head seat uygulamasını kullandıklarını ifade etmişlerdir. Efes, Pamukkale ve ANZAC turlarına katılan 12 turist ve İstanbul ziyaretleri sırasında müzeleri gezen 5 turist, bu uygulamayı kullandıklarını belirtmişlerdir. Head seat uygulamasının son derece yararlı olduğunu, özellikle kalabalık alanlarda yapılan gezilerde daha rahat hareket edebildiklerini, hem bağımsız hem de bağımlı olarak kaliteli zaman geçirdiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bu donanımın rehberleri tarafından kendilerine tur öncesi verildiğini ve hoşnut olduklarını ifade etmişlerdir. Head seat ile rehberlerini dinleyip rahatça fotoğraf çekebildiklerini, biraz daha serbestlik kazandırdığını belirtmişlerdir. Buna karşın, head seat kullanımı sırasında turistler merak ettiklerini rehberlerine sormadıklarını ve bu açıdan yetersiz bir uygulama olduğunu dile getirmişlerdir. Ses kalitesi, tur düzeni açısından olumlu baktıkları fakat geliştirilebilecek bir uygulama olduğunu ifade etmişlerdir.

2) Turistlerin tur sırasında teknoloji kullanımı: Turist rehberlerine, turlarda kendileri dışında turistlerin de teknoloji kullanıp kullanmadıkları ve ne tür teknolojileri kullandıkları da sorulmuştur. Turist rehberleri, turistlerin genel olarak teknoloji kullanımına meyilli olduklarını ifade etmişlerdir. Turist rehberlerinden 4'ü turistlerin çoğunun akıllı telefonları ile fotoğraf ve video çekme, çeşitli programlar üzerinden görüşme yapma eğiliminde olduğunu ifade etmişlerdir. 6 turist rehberi, özellikle navigasyon kullanılarak güzergâh takibinin misafirler tarafından, tur sırasında yapıldığını ifade etmiştir. 2 turist rehberi turistlerin bazen akıllı telefonlarından internete bağlanarak bir sayfadan rehberin anlattıklarını teyit ettiğini ifade etmekle birlikte, 3 turist rehberi misafirlerinin teknoloji kullanımını yapmadığını ifade etmiştir. Müşterilerinin teknoloji kullanmadığını söyleyen turist rehberleri, misafirlerinin yalnız ve üçüncü yaş turizm grubundan olan Amerikalı misafirler olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, yalnız katılan ve üçüncü yaş grubunda olan turistlerde teknoloji kullanımının düştüğü çıkarılması yapılabilmektedir.

3) Turist rehberlerinin ve turistlerin müzelerde kullanılan teknolojilere yaklaşimleri: Turist rehberlerinin çoğunluğu, müzecilikte kullanılan tekniklerden çoğunun faydalı olduğu düşüncesindedir. 17 turist rehberi, "katmanlı hologrom uygulamalarının" (3D animasyon ile gerçek görüntü) faydalı olduğunu ifade etmiştir. 12 turist rehberi "arazi bilgi sistemlerini" (3 boyutlu topografik harita üzerinde projeksiyon görüntüsü); 11 turist rehberi ise "interaktif inceleme uygulamalarını" (eserlerle antik alanların yerleşime uygun hale getirilmesi) müzecilikte faydalı görmektedir. 11 turist rehberi ise, "arkeolojik kazı ve eşleme oyunu" (dokunmatik masada eser bulma) uygulamasını yararlı bulmuştur. Buna karşın, sadece 5 turist rehberi "sanal asistan" (insan silueti ile sanal karakterlerin ilişki kurması) teknolojisine olumlu bakmıştır.

Turistlerin birçoğu müze ve ören yerleri ziyaretleri sırasında rehber eşliğinde oldukları için, rehberlerin yönlendirilmesi ile Türkiye’de buldukları destinasyonlarda teknolojik aletleri kullanabildiklerini ifade etmişlerdir. Özellikle müzelerde yer alan video gösterimlerinin çekici olduğunu dile getirmişlerdir. İstanbul gezileri sırasında, head seat kullandıklarını ifade eden 5 turist yer almaktadır. Yurt dışındaki uygulamaların daha farklı olduğunu belirten, daha kısıtlı ve daha az kişi ile müze gezileri yaptıklarını ifade etmişlerdir. Türkiye’de Efes ve Topkapı Sarayı Müzesinde ve Ayasofya’da son derece fazla sayıda kişinin aynı anda ziyarette bulunduğunu ve yoğunluğun sıkıntı yarattığını dile getirmişlerdir.

Turistlerin büyük bir çoğunluğu müzelerde 3D animasyon ile gerçek görüntü sağlayan “katmanlı hologrom uygulamalarını” kullandıklarını ya da izlediklerini ifade etmişlerdir. Bu uygulamanın etkileyici olduğunu ve canlandırmanın çok iyi yapıldığını, değişiklik yarattığını belirtmişlerdir. 4 turist müzelerde “tarihsel mekânı canlandırma” uygulamasını inceleyebildiklerini, geçmişe dönük fikir vermesi açısından farklı ve özellikli olduğunu hatta kültür amaçlı ziyaretlerde gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. 6 turist “sanal asistan” uygulaması ile müzelerde karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Roma dönemine ait bir silüetin, esere yaklaşınca görünmesi ve anlatım yapmasının ilgi çekici olduğunu ve görsel amaçlı farklılık kattığını belirtmişlerdir. Genel olarak turistlerin, harita üzerinde projeksiyon görüntüsünü ile karşılaştıkları fakat herhangi bir geri bildirimde bulunmadıkları görülmektedir.

4) Turist rehberleri ve turistlerin müze ve ören yerlerinde audio-guide kullanımına ilişkin görüşleri: Turist rehberlerinin 17’si, “audio-guide” kullanımının gereksiz ve yetersiz olduğunu belirtmiştir. Rehber olarak gruplara anlatımların kendileri tarafından yapılmasını istediklerini, bu uygulamanın “elinde kitapla gezen turist”ten bir farklı olmadığını ifade etmişlerdir. Audio-guide uygulamalarının bir rehberin bilgi dünyası ile asla kıyaslanamayacağını, turistlerin rehberin aktarabileceği detaylardan yoksun kalacağını belirtmişlerdir. Sadece tarihsel bilgi veren, soru sormayacağı, yaşam ve gündelik hayatla bir bağlantı kuramayan makineler olduğu ifade edilmiştir. Rehberin dağarcığında olan daha fazla bilgiyi edinme şansları varken, programlanmış bir cihazla hizmet sağlanmasını gereksiz ve yersiz bulduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca 4 turist rehberi, müzelerde audio-guide uygulamalarının ses kirliliğini önlediğini, rehbersiz bireysel gezen ve ziyaret etme isteğinde olan turistler için tercih sebebi olduğunu, bütçesi kısıtlı turistlerin bu uygulamayı kullandığını ifade etmiştir. Bu uygulamanın kapalı mekân içerisinde kullanılabilir, fakat duygu verme ve yorumlama yetisinin sağlanamayacağına dönük bir uygulama olduğunu belirten 5 turist rehberi de bulunmaktadır.

Turistlerin 20'si audio-guide uygulamalarına sıcak bakmadıklarını ifade etmişlerdir. Zaten, kültür ve tarih amaçlı gezileri, görerek, hissederek, yaşayarak deneyimlemek isteyen turistlerin, teknolojik bir desteği yersiz buldukları, rehber eşliğinde gezebilmek için tur programlarına katılmak istediklerini ve deneyimli kişilerce anlatılmasının daha doğru olduğunu savundukları görülmektedir. Geçmiş ve gelecekle bağlantı kuramayan, kayıt cihazları ile bir gezinin kendileri için bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir. 5 turist, ziyarette buldukları alanlarda, hem kendileri hem de rehberleri için zorunlu tutulmasından dolayı bu donanımı kullandıklarını ifade etmişlerdir. Sadece tarihsel ve yalın bilgilendirme yapıldığını belirtmişlerdir. 8 turist audio-guide uygulamasını bildiklerini fakat kullanmadıklarını ve ihtiyaç duymadıklarını, bunun yerine akıllı telefonlarından merak ettiklerine bakabildiklerini ifade etmişlerdir. Genel olarak, audio-guide uygulamalarına sıcak bakılmadığı ifade edilebilir.

5) Turlarda teknoloji kullanımının turist-rehber ilişkisine etkileri: Turist rehberlerinden 9'u, teknolojik uygulamaların tur programlarında kullanımını doğru bulmaktadır. Mikrofon sistemlerinin yararlı olduğunu ve seslerini yükseltmelerine gerek kalmadığını ifade etmişlerdir. Turistler ise bu sistem sayesinde hem rehberi dinleyebildiğini hem de rahatlıkla fotoğraf çekebildiklerini belirtmişlerdir. 4 turist rehberi, mikrofon sistemlerinin etkili olduğunu belirtse de turistlerin genelde açık alanlarda ses kesilmesi rahat duyulmaması ve cihaz problemleri yaşadıklarını ifade etmişlerdir. 2 turist rehberi, akıllı telefon uygulamalarını kullanarak otel veya restoranları bulma konusunda yardımcı olmasını faydalı bulmuştur. Yerinde olmayan bir eserin animasyon ile tableten göstererek etkileyici ve yorumlayıcı bir anlatımla bulunulmasının da turistlerin deneyimini zenginleştirdiği vurgulanmıştır. 6 turist rehberi, teknoloji uygulamalarının ancak kullanım alanları doğru seçildiğinde fayda sağlayacağını ve etkili olacağını söylemiştir. Teknolojik aletlerin yardımıyla rehberin sunumunun ve turun daha keyifli hale gelebileceğini, hızlı ve doyurucu bilgi edinme şansını yakalayabileceklerini, canlandırma ile o zamanı yaşatma şansı verebileceklerini ifade etmişlerdir. Teknoloji uygulamalarının ilk anda hayranlık uyandırıyor olsa bile, akılda kalıcı olmasının rehber tarafından sağlanabildiğini, ancak 3 rehber belirtmiştir. Turist rehberlerinden 4'ü, teknolojik uygulamaların etkisiyle turistlerin ilgisinin dağıldığını ve grup atmosferini olumsuz etkilediği görüşündedir.

Turistlerin çoğunluğu turlarda teknolojik uygulamaların yeterli seviyede olduğunu ifade etmişlerdir. Bilmedikleri alanları rehber eşliğinde tercih etmelerinin öncelikli olduğunu dile getirmişlerdir. Özellikle kalabalık alanlarda mikrofon sistemlerinin (head set) yararlı olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat karşılıklı konuşmaya dönük olarak geliştirilebilmesinin daha aktif ve yerinde öğrenme açısından avantajlı olacağını belirtmişlerdir. Dinleme ve fotoğraf çekme açısından

kolaylık sağladığını söylemişlerdir. Özellikle araçlarda yapılan video gösteriminin ön bilgilendirme ve rahatlık açısından katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Rehberlere yönelttikleri bazı sorulara akıllı telefonlarından görsel olarak açıklamalarından memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Genel olarak rehberlerinin teknolojiyi sınırlı olarak kullandıklarını, güçlü bir iletişim kurma odaklı hizmet verdiklerini, kültürlerini nazik, açıklayıcı ve anlaşılır bir şekilde anlattıklarını belirtmişlerdir. Ne kadar teknolojik uygulamalar yer alsa da rehberin turu daha sıcak, samimi ve bilgi dolu hale getirmesinin kendileri için önemli olduğunu söylemişlerdir. Turistlerin çoğunluğu, teknolojinin çok fazla yer almadığı daha çok canlı bir hizmet tercihinde bulduklarını ifade etmişlerdir.

6) Turist rehberleri ve turistlerin yeni teknolojilere bakış açısı: Turist rehberlerinin 5'i, teknoloji uygulamalarının iletişimi olumsuz etkilediğini ve bireyselliği ön plana çıkardığını ifade etmiştir. Gelecekte de bu durumun artabileceğini belirtmişlerdir. Bu süreçte, audio-guide kullanımının kaldırılması gerektiğini, mesleğinin yapısı ve uygulamasına ters olduğunu 3 turist rehberi ifade etmiştir. Dokuz turist rehberi, gelecekte, teknoloji uygulamalarının hızla artacağını ve sektörde daha da yer alacağını belirtmiştir. Rehberlerin çevrimiçi olarak turistik ürün satan yerlerde satış yapabileceğini, kendilerini sadece "agenta" üzerinden değil "internet" üzerinden de turistlere kolaylıkla tanıtılabileceğini ifade etmişlerdir. Rehberler, ulaşım araçlarında "büyük ekranlı multi-medya tabletlerin" yer alacağını, anlık tercüme eden minik "akıllı kulaklık sistemleri" ile dil problemlerinin ortadan kalkacağı görüşündedirler.

Turist rehberleri canlandırma ve sanal asistan uygulamalarının müze ve ören yerlerinde kullanım oranının artacağı belirtilmiştir. Ören yerleri ve tarihi yapıların restorasyonun yanı sıra canlandırma ile daha da etkileyici bir duruma dönüştürüleceği ifade edilmiştir. Sanal asistan uygulamalarının "rehberlik" mesleğini engelleyici bir unsur olarak kullanım oranının artacağını, fakat doğru yönde kullanılabilirse etkisinin azaltılabileceğini ifade eden 2 turist rehberi bulunmaktadır. Genel olarak turist rehberleri teknoloji uygulamalarında daha etkili ekipmanların kullanılabilirliği, kullanım sırasında karşılaşılan problemlerin asgari seviyeye indirileceğini düşünmektedirler. 1 turist rehberi, gelecekte rehberlerin kullanabileceği "tarihi yerlerin 3D orijinal hallerini gösteren bir uygulamanın" yer alabileceğini belirtmiştir. Sanal gerçeklik gözlükleri ile geçmiş dönemlerde ören yerleri veya tarihi eserleri yaşayabilme şansına erişebilecekleri de belirtilmiştir.

Turistlerin büyük bir çoğunluğu öncelikle rehberli turları tercih ettiklerini, bilmedikleri ve tanımadıkları bir ülkenin tarihini, kültürünü o ülkenin insanından dinlemenin kendileri için daha önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Asıl amaçlarının zaten yerinde görmek, öğrenmek ve o havayı teneffüs etmek olduğunu,

aksi takdirde teknolojik destek olarak deneyimleme şansını da yakalayabileceklerini belirtmişlerdir. Sanal gerçeklik gözlüklerinin yer alabileceğini, bunları deneyimleyebileceklerini, daha farklı araçlarla seyahat edebileceklerini belirtmişlerdir. Her geçen gün turların gerçekleştirilmesini etkileyebilecek teknolojilerin gelişmesiyle, rehber eşliğinde yapılacak turların zamanla ortadan kalkabileceğini ve insanların teknolojik aletlere odaklı kalacağını ifade etmişlerdir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Turist rehberlerinin, teknoloji uygulamalarına belirli sınırlar dâhilinde olumlu baktığı ortadadır. Keza turistlerin de mikrofon sistemleri gibi teknolojilere, özellikle kalabalık ortamlarda sıcak baktıkları ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla gerek rehberler gerekse turistler açısından, sadece akıllı telefonların yetmediği/ yetmeyeceği söylenebilir. Bu nedenle, turistlerin özellikle yaşlarını dikkate alan teknoloji kullanımının turlarda rehberlere kolaylık sağlayabileceği unutulmamalıdır. Buna karşın, sadece teknoloji odaklı bir rehberliğin de-teknoloji turu olmadığı sürece- yerel kültürü veya tarihi mirası deneyimlemek isteyen turistlere arzu edilen duyguyu yaşatmaktan uzak olacağı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla profile uygun teknoloji seçimi esas olmalıdır.

Turist rehberlerinin özellikle kalabalık turlarda mikrofon sistemi kullanımına olumlu baktığı, turistlere daha keyifli bir gezi şansı sağladığı, hatta turlarda daha çok tercih edilmesi gerektiği, yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Rehberler, mikrofon sisteminin turistlere bilgi aktarımı sırasında net bir iletişim sağladığı, gürültü kirliliğine karşı anlatımı kolaylaştırdığını belirtmiştir. Aynı zamanda, rehberler kendilerini özellikle kalabalık alanlarda zorlamadan anlatım yapabilmektedirler. Turistler de mikrofon sistemi kullanımı ile daha kaliteli zaman geçirerek, bağımlı zamanlarını bağımsız olarak kullanarak serbest hareket edebilmektedirler. Dolayısıyla, turistlerin bir ören yerinde, özellikle kalabalık ortamlarda, rahat dinleyerek ve fotoğraf çekerek daha etkili bir tur deneyimi kazanma şansına erişmeleri mümkün olmaktadır. Mikrofon sisteminin son derece faydalı bir uygulama olduğu görülmektedir. Az da olsa, turistlerin rehberlere anlık soru yöneltebilme şansını kısıtlasa da, olumlu katkısı yadsınamaz.

Rehberler tarafından tur sırasında tablet kullanarak detaylı görseller sunmalarının turistler üzerinde olumlu izlenim bıraktığı belirtilmiştir. Müzecilikte, katmanlı hologram, arazi bilgi sistemi, interaktif inceleme uygulamaları, arkeolojik kazı ve eşleme oyunu uygulamalarının ziyaretlerde heyecan uyandırdığı ve etkili olduğu belirlenmiştir. Turistler de bahsedilen uygulamalara olumlu bakmakta ve geçmişe dönük fikir edinebilme şansını yakalamaktadırlar. Bu durum turistlerin ziyaretlerini daha etkileyici ve çekici kılmaktadır. Fakat bu uygulamaların kullanımının rehber eşliğinde gerçekleşmesi, teknolojik uygu-

lamaların desteksiz bir anlam ifade etmediğini göstermektedir. Rehberlerin anlatımları görsel açıdan zenginleşmekle birlikte, uygulama sırasında rehbersiz olmayacağı görülmektedir.

Sanal asistan uygulamasının turist rehberleri tarafından çok faydalı görülmediği ortaya çıkmaktadır. İnsan görünümlü sanal bir karakterin ziyaretçilere bilgi verme ve rehberlik hizmet sunması anlamına gelen sanal asistanlık (Çapar ve Karamustafa, 2018: 210), olasılıkla turist rehberleri tarafından mesleğe karşı teknolojik bir tehdit olarak algılanmaktadır. Turistlerin, sanal asistanları görsel açıdan farklılık yarattığı ve ilgi çekici buldukları ortaya çıkmakla birlikte; anlatımların tek düze olması, duygu ve heyecandan yoksun olması etkili bir anlatımı engelleyebilmektedir.

Turist rehberlerinin çoğunluğu, audio-guide uygulamalarının müze ve öğrenme yerlerinde kullanımının gereksiz bulmaktadır. Bu cihazları, yaşam ve gündelik hayat ile bir bağlantı kuramayan programlanmış makineler olarak görmektedirler. Aynı görüş, turistler tarafından kabul edilmekle birlikte, bu cihazların tarihsel ve yalın bilgi veren bir uygulama olması, geziler için bir anlam ifade etmediği görülmektedir. Turistler, ziyaretlerini görerek, hissederek ve deneyimleyerek gerçekleştirmek istemektedirler. Nitekim bu uygulama kapalı mekânlarda tercih sebebi olarak görülse bile, bir turist rehberinin duygu verme ve yorumlama yetisini sağlamayacağı aşikardır. Teknoloji uygulamalarının tur programlarına turist rehberlerinin bilgisi, iletişimi, ifade gücü ile kalıcılık sağladığı görülmüştür. Ayrıca, sıklıkla olmamakla birlikte tur programlarında audio-guide gibi, rehber-turist etkileşimini sınırlandıran duygu aktarımından yoksun teknoloji kullanımına sıcak bakılmadığı, bu tür cihazların bireyselliği öne plana çıkardığı, zaman zaman da grup atmosferini olumsuz etkileyebileceğine dair görüşler bulunmaktadır. Dolayısıyla sanal asistan uygulamasında olduğu gibi, programlanmış makine olarak kabul edilen, his, duygu, yanıt vermeden uzak, fakat uygun ücreti ve bireysel gezilerde tercih sebebi olan “audio-guide”ları meslek önünde engelleyici bir unsur olarak algılandığı anlaşılmaktadır.

Teknoloji uygulamalarının, ancak sunumları destekleyici ya da tamamlayıcı bir unsur olduğu durumda, rehberler tarafından benimsenmesinin daha kolay olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür durumlarda turist rehberlerinin, teknolojik uygulamaları gezileri daha etkili ve zevkli bir hale dönüştürmek amacıyla birer araç olarak kullanabilecekleri belirlenmektedir. Hatta tur süreçlerinde karşılaşılabilecekleri sorunlara kısa zamanda yanıt bulabilecekleri, turistlerin tatillerini kolaylaştırıcı etkiye sahip aracılık etkisi yapan araçlar olarak da değerlendirildiği olmaktadır. Rehber ve turist iletişimini bu açıdan güçlendirebildiği ifade edilebilir.

Turistler, teknoloji uygulamalarının yeterli seviyede kullanıldığı takdirde rehberleri ile iletişiminde yer alabileceğini ifade etmişlerdir. Fakat turistler için

rehberin turu sıcak, samimi, bilgi dolu hale getirdiği ve öncelikli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, turistlerin canlı bir hizmete sıcak baktığı, teknolojinin rehber desteği ile turlarında yer alması ve sınırlı olması gerektiği düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Gelecekteki teknoloji uygulamalarının tur programlarında artarak yer alacağı, kullanım alanları ve koşulları doğru belirlendiği takdirde, turist-rehber ilişkisini ve etkileşimini olumsuz yönde etkilemeyeceği beklenebilir. Ulaştırma araçlarında büyük ekranlı tabletlerin haritaların yerine geçebileceği, rehberlerin anlatımlarını anlık tercüme eden akıllı kulaklık sistemlerinin yer alabileceği ve internet üzerinden turistlere çevrimiçi olarak hizmet verebilecek yeni teknolojilerin gelişebileceği beklentiler arasındadır. Anlık çeviri yapan sistemlerin gelişmesi halinde ve yaygın olarak kullanılması halinde, Turist Rehberliği Meslek Kanununun 3/1/ç maddesi ile Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliğinin 16/3 maddesini anlamsızlaştırabileceği olasılık dahilindedir. Dolayısıyla rehberlik mesleğine engel veya tehdit oluşturulabilecek teknolojik uygulamaların, Turist Rehberliği Meslek Kanununun ve Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği dikkate alınarak kullanım koşulları ve alanlarının titizlikle belirlenmesinde fayda vardır.

Tarihi yerlerin 3 boyutlu orijinallerini gösteren uygulamaların akıllı telefonlarda rahatlıkla kullanılabileceği, sanal gerçeklik gözlüklerinin geçmiş havayı soluma şansını yaratabileceği gelecekte karşılaşılabilecek beklentilerdendir. Turistler ise sanal gerçeklik gözlüklerinin yer alabileceğini, ulaşım araçlarının çeşitlenebileceğini belirtse de, rehberli turların azalabileceği ihtimalinin yer aldığını belirtmişlerdir. Teknoloji desteğinin artış göstermesinin, insanları teknoloji odaklı bir geziye zorunlu kılabileceği unutulmamalıdır. Turlarda, şimdi ve gelecekte “insan” temelli hizmet esas olmalıdır.

Alan yazınında Tekin, Bideci ve Avcıkurt (2017: 302), turist rehberliği mesleğinde kullanılan teknolojik yeniliklerin yalnızca, rehberlik hizmet kalitesini arttıran birer materyal olarak görülmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Çakmak ve Demirkol (2017: 33) ise teknoloji tabanlı rehberlik uygulamalarının ilerleyen zamanda rehberlik mesleğinin bir ikamesi olabileceği görüşündedirler.

Günümüzde turistler, rehberlerinden kendilerinin de kolayca erişim sağlayabileceği bilgilerden ziyade kendileri için yenilikler beklemektedir. Ziyaret ettikleri alandaki, yerel yaşayış tarzı, yeme-içme özellikleri, örf-adet ve gelenekler onlar için daha çok önem kazanmıştır. Dolayısıyla, rehberleri ile birlikte bunları deneyimlemek istemektedirler (Çolakoğlu, Efendi ve Epik, 2017: 174). Keşfedici bir çalışma olarak yürütülen araştırma bulgularına dayanarak, gerek seyahat acentaları gerekse turist rehberleri için bazı öneriler geliştirilmiştir. Öneriler arasında herhangi bir öncelik ve önem sıralaması bulunmamaktadır.

- Turlarda teknoloji uygulamalarının bir amaçtan ziyade etkili bir araç olarak görmek ve kullanmak daha doğru bir yaklaşım olarak görülmelidir.

- Turlarda kullanılan teknolojik araçlar, rehberlik mesleğinin yerini almaya yönelik birer araç olarak görülmemelidir. Audio-guide, sanal asistanlık gibi uygulamaları tümüyle ret etme yerine kullanım koşullarını ve alanlarını, mevcut mevzuat çerçevesinde yeniden düzenlemekte fayda vardır. Bu konuda Kültür ve Turizm Bakanlığı düzenleyici rolünü yerine getirmelidir.
- Turistlerin tur operatörleri ve temsilcileri tarafından bir ülkenin tarihi, doğası, kültürü ve diğer tüm çekicilikleri hakkındaki bilgilendirmenin bir makineden ziyade donanımlı, karşılık verebilen, yorumlayan, hissedilen turist rehberleri tarafından yapılmasının çok daha verimli olacağı konusunda bilinçlendirilmeleri gerekmektedir.
- Seyahat acentaları daha gelişmiş ve kaliteli “mikrofon sistemlerini” kullanmalı ve kullanımı birçok acenta tarafından yaygınlaştırılmalıdır. Acentalar, kaliteli hizmet sunmak için az da olsa bu araçlara yüksek ücret ödemekten kaçınmamalıdır. TURSAB bu konuda bir düzenleme yapabilir.
- Her müzede teknoloji uygulamaları sağlanmalı ve ziyaretler daha zevkli hale dönüştürebilmelidir. Ancak, makul ücretlerle rehberlik hizmeti satın alımı her koşulda teşvik edilmelidir.
- Turist rehberleri yeni teknolojilere uyum gösterebilmeli, tablet ve 3D uygulamaları ile gezileri daha çekici hale getirebilmelidir.
- Turist rehberleri teknolojiyi iletişim, anlatım ve tekrar anlatım süreçlerinde ana araç olarak değil yardımcı ve tamamlayıcı bir araç olarak görmelidirler.
- Tur operatörleri, turlarda belli düzeyde teknoloji kullanımına özen göstermelidir. Bununla birlikte, bir teknoloji turu olmadığı sürece, duygudan arınık teknoloji odaklı hizmet sunumunun, turistlerin deneyiminde biricikliği ve hatırlanabilirliği olumsuz yönde etkileyebileceği, turizmin ve hizmetin insanla anlamlı olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

Çalışmanın çeşitli sınırlamalarından bahsetmek olasıdır. Çalışmaya, aktif olarak görev yapan 21 turist rehberi ve 31 turist katılmıştır. İleriki çalışmalarda, fiilen ziyaret alanlarında bulunarak derinlemesine gözlemler yapılabilir. Farklı milliyetlerde turistler ve turist rehberleri de çalışmaya dâhil edilerek, karşılaştırmalar yapılabilir, teknoloji kullanım düzeyleri ve tur programına etkileri değerlendirilebilir. Ayrıca gerek turistlerin gerekse rehberlerin turlarda teknoloji kullanımlarına ilişkin istatistiksel analizlerin yapılabileceği şekilde verilerin derlendiği araştırmalara da ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ap, J. ve Wong, K. K. F. (2001). Case Study On Tour Guiding: Professionalism, Issues And Problems. *Tourism Management*, 22 (5), 551-563.
- Chilembwe, J. M. ve Mweiwa, V. (2014). Tour Guides: Are They Promoters And Developers? Case Study of Malawi. *International Journal of Research in Business Management*, 2(9), 29-46.
- Çakmak, T.F. ve Demirkol, Ş. (2017). Teknolojik Gelişmelerin Turist Rehberliği Mesleğine Etkileri Üzerine Bir Swot Analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7 (7). 221-235.
- Çapar, G. ve Karamustafa, K. (2018). *Turist Rehberliği ve Teknoloji*. S. Eser, S. Şahin ve A.C. Çakıcı (Eds.) *Turist Rehberliği içinde*. Ankara: Detay Yayıncılık, 205-2019.
- Çetin, S. A. (2014). *Kış Turizmi Girişimciliğinin Ekonomik ve Çevresel Etkileri*. 14. *Ulusal Turizm Kongresi*. Erciyes Üniversitesi. Kayseri. 5- 8 Aralık.
- Çolakoğlu, E. O., Efendi, E. ve Epik, F. (2017). *Tur Yönetimi Turist Rehberliği*. Detay Yayıncılık. Ankara.
- Garda, B. ve Temizel, M. (2016). Sürdürülebilir Turizm Çeşitleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 12, 83-103.
- İstanbulu Dinçer, F, Çakmak, T.F. (2015) Gözetim Toplumu Yönetiminin Turizm Açısından Değerlendirilmesi, *I. Avrasya Uluslararası Turizm Kongresi 28-30 Mayıs 2015 Konya*, Cilt 2, 178- 188.
- İşler, B. D. ve Güzel, Ö. F. (2014). Tur Yönetiminde Profesyonel Turist Rehberlerinin Deneyimsel Rolü: Alman Turistlerin Kültür Turu Satın Alma Davranışına Yönelik Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 125-138.
- Mancini, M. (2001). *Conducting Tours*, Delmar, New York.
- Mason, M. (2010). Sample Size and Saturation in PhD Studies Using Qualitative Interviews. *FQS Forum: Qualitative Social Research*, 11(3), Art. 8.
- Solmaz, S. A. ve Erdoğan, Ç. (2014). Turizm Eğitimi Alan Ön Lisans ve Lisans Öğrencilerinin Turizm Endüstrisine Bağlılık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *14. Ulusal Turizm Kongresi*. Erciyes Üniversitesi. Kayseri. 5- 8 Aralık.
- Tekin, Ö., Bideci, M.ve Avcıkurt, C. (2017). Turist Rehberliği Üzerine Araştırmalar içinde. *Turist Rehberliğinde Yeni Teknolojiler Kullanımı*. (Ed. Güzel, Ö. Altıntaş, V. ve Şahin, İ. 291-305.

Uygur, M. S. (2007), *Turizm Pazarlaması*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul.

Weiler, B., ve Walker, K. (2014). Enhancing The Visitor Experience: Reconceptualising The Tour Guide's Communicative Role. *Journal of Hospitality & Tourism Management*, 21, 90-99.

Yıldırım, A ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

GIDA ETİKETLERİNDEKİ E-KODLU KATKI MADDELERİNİN HELAL GIDA KAPSAMINDA İNCELENMESİ

Investigation of E-coded Food Additives in Food Labels within the context of Halal Food

Gönderim Tarihi: 12.02.2019

Kabul Tarihi: 29.05.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.580561

Işıl ÖZGEN*
Eda HAZARHUN**

ÖZ: Sağlık açısından bilinçli tüketiciler gıda katkı maddelerine şüphe ile yaklaşmaktadır. Aynı durum dini hassasiyetlere sahip kişiler içinde geçerli olup katkı maddeleri helal, haram ve şüpheli olarak sınıflandırılmaktadır. Gıda etiketlerinde katkı maddelerinin içerikleri ve elde edildikleri kaynaklar hakkında detaylı bilgilere yer verilmemektedir. Bu çalışmanın amacı gıda etiketleri üzerinde yer alan E-kodlu katkı maddelerinden helal olması şüpheli olanların belirlenmesi ve şüpheli olan katkı maddelerinin daha çok hangi ürün grupları içerisinde yer aldığı tespit edilmesidir. Çalışmada öncelikle gıda maddeleri, ürün gruplarına göre sınıflandırılmış, çeşitli markalardan oluşan toplam 419 adet ürünün gıda etiketleri incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre incelenen 419 gıda etiketinden 198'inde helal durumu şüpheli E-kodlu katkı maddesi tespit edilmiştir. Helal olması şüpheli E-kodlu katkı maddeleri 65 çeşittir. Soslar, unlu mamuller, şekerlemeler, kekler, et ve şarküteri ürünleri ve sakızlar helal olması şüpheli E-kodlu katkı maddelerinin yoğun olarak kullanıldığı ürün gruplarıdır.

Anahtar Kelimeler: Gıda Katkı Maddeleri, Gıda Etiketleri, Helal Gıda.

ABSTRACT: Conscious customers act with suspicion towards the use of food additives regarding human health. The same concern is also for people having religious sensitivity and food additives are classified as halal, haram or doubtful. Information about food additive contents and the source they came from are not mentioned in detail on food labels. The aim of this study is to determine the doubtful E-coded food additives stated in food labels and to find out which of the food groups they generally belong to. In this study firstly, foods are grouped according to their characteristics and 419 food labels belonging to different brands are examined. The results of the study indicate that among 419 food labels, 198 of them has

* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi/İşletme Fakültesi/ Turizm İşletmeciliği/ Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, isil.goksu@deu.edu.tr , ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4142-1138

** Bilim Uzmanı, Dokuz Eylül Üniversitesi/İşletme Fakültesi/Turizm İşletmeciliği/ Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, edahazarhun@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4798-1857

doubtful E-coded additives and totally there exist 65 different type of doubtful E-coded additives. Mostly doubtful E-codes exists for sauces, baked goods, candies and gums, cakes, meat and charcuteries food groups.

Keywords: Food Additives, Food Labels, Halal Food.

GİRİŞ

Gıda sektörü her geçen gün büyüyen ve teknolojisini geliştiren bir sektördür. Gıda şirketleri temel beslenme ihtiyaçları açısından tüketimi zorunlu olan ve olmayan ürünleri üretirken; raf ömrünü uzatabilmek, lezzetini daha belirgin kılmak, görünümünü güzelleştirmek, kıvamını sağlamak, besin değerini korumak veya arttırmak ve maliyetleri düşürebilmek için gıda katkı maddeleri kullanmaktadır.

Gıda ürünlerinin kolay bozulabilirliği ve bozulan ürünlerin satılmaması firmaların zarar etmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda katkı maddesi kullanmak neredeyse sektörde rekabet edebilmenin bir şartı olarak ortaya çıkmaktadır (Aydın, 2015:183). Gıda katkı maddelerinin sağlığa etkileri konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Katkı maddelerini savunan görüş, bir katkı maddesinin piyasaya sürülmeden önce çok sıkı ve ciddi bir onay sürecinden geçtiği ve insan sağlığına zarar verebilecek düzeylerin çok altında kullanıldığı (Jain ve Mathur, 2015:244) şeklindedir. Karşıt görüş ise gıda katkı maddelerinin piyasaya sürülme sürecinin belirtildiği gibi olmadığı ve gıda tekellerinin baskıları ile etik dışı uygulamaların gerçekleştiğini savunmaktadır. Gıda üretiminin her aşamasında yer alan bu maddelerin bir arada kullanımının yaratacağı etkilerle ilgili bilimsel çalışmaların yetersizliği karşıt görüşün üzerinde durduğu diğer noktalardan biridir (Eaton, 2016). Bu çalışmanın amacı gıda katkı maddelerinin sağlığa zararlı olup olmadığını sorgulamak değildir. Helal gıda açısından şüpheli olan E-kodlu gıda katkı maddelerinin, piyasadaki gıdalarda kullanılıp kullanılmadığını gıda etiketleri aracılığıyla belirlemektir. Google Scholar ve YÖK Tez veri bankası üzerinden yazın taraması yapıldığında araştırma konusuyla içerik açısından benzer herhangi bir çalışmaya rastlanamamıştır. Çalışmanın dini hassasiyeti olan tüketicilere katkısı, satın alma kararlarını gözden geçirmelerini sağlamak, üreticilere katkısı ise, üretim süreçlerinde helal olması şüpheli E-kodlu katkı maddelerin kullanımını yeniden değerlendirmelerinde bir yol haritası sunmaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Gıda Katkı Maddeleri

Gıda katkı maddeleri, Uluslararası Gıda Kodeks Komisyonu (Codex Alimentarius Commission-CAC) tarafından *'tek başına gıda olarak kullanılmayan, besleyici değeri bulunsun veya bulunmasın, imalat, işleme, hazırlama, uygulama, paketlenme, ambalajlama, taşıma, muhafaza, ve depo aşamalarında gıdalara teknoloji amacı ile katılan veya gıdaların içinde doğrudan veya dolaylı bileşeni haline gelen veya gıdaların karakteristik özelliklerini değiştiren maddeler'* olarak tanımlanmıştır (General Standard For Food Additives, 1995:1). Günümüzde pek çok gıda, hem kendi doğal bileşenlerini hem de gıda katkı maddelerini içermektedir. Gıda katkı maddeleri, yiyecekleri korumak ve tatlandırmak için tarih boyunca kullanılmıştır. Örneğin, Antik Yunan'da tuz ve sodyum nitrat kullanılarak etin dayanıklılık süresinin arttırılması, gıda katkı maddelerinin çok uzun zamandan beri hayatın bir parçası olduğunun göstergesidir (Pandey ve Upadhyay, 2012:1, Saltmarsh ve Insall, 2013:2). Sanayileşmiş ülkelerde yaşayan tüketiciler, yılın her döneminde bulunabilen çok çeşitli ürünler talep etmektedir. Tüm bu ürünlerin çıkış noktalarından marketlere gelene ve sonrasında nihai tüketime kadar dayanması gerekmektedir. Gıda katkı maddeleri bu noktada devreye girmekte ve farklı kullanım amaçlarına göre çeşitlenmektedir.

Tablo 1: Gıda Katkı Maddelerinin Kullanım Amaçlarına Göre Sınıflandırılması

Fonksiyonel Sınıf	Kullanım Amaçları
Antioksidanlar	Gıdalarda oksidasyonun yol açtığı renk bozulmalarını önleyerek raf ömürlerinin uzamasını sağlar.
Asitler	Gıdaların asitliğini yükseltir. Bazen de gıdalara ekşi bir tat verir. (Sitrik asit, tartarik asit vb.)
Asitliği Düzenleyiciler	Gıdaların asitliği ve bazlığını değiştirir. (Monopotasyum Tartarat, Disodyum Sitrat vb.)
Emülgatörler	Gıdalarda birbirine karışmayan yağ ve su fazını bir arada tutan katkı maddesi grubudur.
Hacim artırıcılar	Gıdaların kalori değerlerini yükseltmeden, hacimlerinin artmasını sağlar.
İtici Gazlar	Gıdanın içinde bulunduğu ambalajdan dışarı çıkmasını kolaylaştıran gazlardır.
Jelleştirme Ajanları	Gıdada jel benzeri bir doku oluşmasına katkı sağlar. (Pektin, jelatin)
Kabartma Ajanları	Gıdalardaki gazı açığa çıkararak, hamurların kabarmasını sağlayan katkı maddeleridir.
Kalınlaştırıcılar	Gıdanın akışkanlığa karşı direncini artırır.
Koruyucular	Gıdaların mikroorganizmalar nedeniyle bozulmalarını önleyerek raf ömrünü uzatır.
Köpürtme Ajanları	Sıvı ve katılarda gaz fazının oluşmasını veya homojen dağılımını sağlar.
Köpük Önleyiciler	Gıdaların köpürmesini önler veya azaltır.
Lezzet Artırıcılar	Gıdalardaki tat veya kokuları artırır.
Nem Vericiler	Bağıl nemi düşük ortamda bulunan gıdaların kurummasını engeller ve toz gıdaların sıvılarda kolay bir şekilde çözünmesini sağlar.
Parlatma Ajanları	Gıdaların dış yüzüne parlak bir görünüm veren ve koruyucu bir kılıf oluşturan katkı maddesidir.
Renklendiriciler	Gıdalara renk sağlayan veya doğal rengini kazanmasına yardımcı olan doğal ya da sentetik katkı maddesidir. (Tartrazin, kurkumin, karamel vb.)
Renk Stabilizatörleri	Gıdaların rengini stabilize eder ve renklerin kalıcılığını sağlar.
Sıkılaştırıcı Ajanlar	Gıdaların dokularını sıkılaştırır
Stabilizörler	Gıdalarda kullanılan maddelerin homojen dağılımını ve var olan renginin korunmasını sağlar. Emülgatörlerle birlikte kullanılır.
Tatlandırıcılar	Şeker yapısında yapılar olmamasına rağmen gıdalara tatlılık veren katkı maddeleridir.
Topaklanmayı Önleyiciler	Gıdaların içinde bulunan parçacıkların birbirine yapışması önler. (Kalsiyum silikat, Magnezyum karbonat vb.)
Un İşleme Ajanları	Unun pişirme esnasında kalitesini veya rengini düzenler.
Ambalajlama gazları	Gıdayı ambalaja koymadan veya konulduktan sonra ambalajın içine doldurulan hava dışında bir gazdır.
Taşıyıcılar	Gıdalarda bulunan aromaların veya gıdanın özelliğini etkilemeden kullanımını kolaylaştıran katkı maddeleridir.

Kaynak: Yazarlar tarafından Altuğ, 2009:9-10, Ekşi, 2014:3-4'den derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 1’de belirtilen katkı maddeleri; margarin, peynir, salamura sebzeler, alkollü içecekler, soslar, sucuklar, turşu çeşitleri, unlu mamuller, kahvaltılıklar, çerez türleri, hazır çorbalar gibi oldukça geniş bir ürün yelpazesinde kullanılmaktadır. Gıda etiketlerinde zorunlu olarak verilmesi gereken içerik bilgisi ile kullanılan katkı maddelerine ulaşılabilinmekte; ancak bunların hangi oranda kullanıldığı bilgisine etiketlerden ulaşmak mümkün olmamaktadır (Özer, 2014:43). Bu nedenle tüketicinin sağlığa zararlı olmadığı belirtilen günlük tüketilebilirlik miktarını da tespit etmesi olası değildir.

E-kodlu Gıda Katkı Maddeleri

Gıda katkı maddelerine güven sağlamak ve standartlaştırmak için Avrupa Birliği tarafından Europe kelimesinin baş harfi olan E-kodları verilmiştir. E-kodları bir dizi uluslararası kuruluşun (*Dünya Sağlık Örgütü, Gıda Tarım Örgütü, Avrupa Birliği Bilimsel Gıda Komitesi, ABD Gıda ve İlaç Dairesi WHO ve FAO’nun birlikte belirlediği katkı maddeleri üzerinde çalışan ortak uzmanlar komitesi JECFA*) ortak çalışması ile oluşturulmuştur (Yörük ve Danyer, 2016:6). Gıda katkı maddelerinin çoğu bu numaraya sahiptir (Verbruggen, 2002:145). Yoğun kullanımı olan bazı gıda katkı maddelerinin E-kodları Tablo 2’de belirtilmiştir.

Tablo 2: Yoğun Kullanımı olan E- Kodlu Gıda Katkı Maddeleri

Gıda Katkı Maddesi	E kodu
Renklendiriciler	E-100, E180
Koruyucular	E-200, E-285, E330, E-1105
Antioksidanlar	E-300, E-321
Emülgatör, Stabilizatör, Kalınlaştırıcı, Jelleştirici	E-400, E-495, E-322, E-1103
Tatlandırıcılar	E-950, E-959, E-420, E-421, E965, E-966, E-967

Kaynak: Yazarlar tarafından Türker, 2011:149, Eufic, 2016’dan derlenerek oluşturulmuştur.

Gıdalara eklenen aroma vericiler 3000 civarında çok geniş bir gruptan E-kodu numarası verilmemiştir (Türker, 2011:148). Gıdalara renk vermek için meyve, sebze ve baharatlardan elde edilen doğal renklendiriciler, enzim ve aminoasitler de E-koduna sahip değildir (Şimşek, 2011:21). E-kodunun sağladığı temel faydalar; isimleri uzun olan katkı maddelerinin gıda etiketlerinde daha kısaca belirtilmesi, birden fazla aynı anlama gelen isme sahip olan gıda katkı maddelerinin, anlam karışıklığına neden olmasının engellenmesi, gıda katkı maddelerinin E-kodları sayesinde standartlaşması ve uluslararası gıda ticaretini kolaylaştırılmasıdır (Ekşi, 2014: 7).

Helal Gıda

Helal kelimesi, Türk Dil Kurumu sözlüğünde ve çeşitli kaynaklarda dini bakımdan yasaklanmamış olan, izin verilen ve onaylanan anlamına gelen Arapça

kökenli bir kelimedir (Batu, 2013: 23, Batu ve Regenstein, 2014: 111). Helal olma durumu, dini hassasiyeti yüksek olan tüketicilerin, satın alma davranışlarını, seyahatlerini ve beslenmelerini önemli ölçüde etkilemektedir. Helal gıda, *'Gıdaların hammaddeleri, işlem yardımcı maddeleri, bileşenleri, sonradan ilave edilen katkı maddeleri, işleme yöntemleri, işletme koşulları ve ambalajlanmasının İslami kurallara göre gerçekleştirilmesini ifade etmektedir'* (Yıldırım, 2011). Günümüzde Müslümanların daha bilinçli bir tüketici konumuna gelmesi ve dini inançlarına uygun davranmak istemeleri, helal ürünlere olan talebin artmasını sağlamıştır (Torlak, 2012:1; Kurtuluş ve Çiçek, 2013:181). Helal ürünler ve hizmetler, kozmetik, finans, turizm, ulaşım gibi farklı sektörleri kapsamına rağmen (Rajagopal vd., 2011:140-141; Ab Talib ve Mohd Johan, 2012:94), ilk akla gelen gıda sektöründeki ürünlerin helal olmasıdır (Kurtuluş ve Çiçek, 2013:182). En'am, Nahl, Bakara ve Maide surelerinde; domuz, leş, kan, Allah'tan başkası adına kesilen, boğulan ve yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanan hayvanların, tüketilmesinin haram kılındığı belirtilmiştir. Kuran-ı Kerim'in Müslümanlara beslenme konusunda getirdiği bu kısıtlamaların amacı, insanların ruh ve beden sağlığının korunmasıdır. Bu nedenle de bireylerin sağlığını tehlikeye sokacak gıda ürünlerinin tüketilmesi İslam dini kurallarında haram olarak değerlendirilmektedir (Karaman, 2012:458).

Helal Gıda ve Gıda Katkı Maddeleri

Katkı maddeleri; bitkisel, hayvansal ve laboratuvar ortamında sentetik yollar ile elde edilebilmektedir (Gültekin, 2014a: 27). Bu maddelerin bazılarının örneğin, balmumu ve karminin hangi hayvanlardan elde edildiği bilinmesine rağmen jelatinin hangi hayvandan elde edildiğini bilmek zordur. Hangi kaynaktan elde edildiği belirgin olmayan bir diğer katkı maddesi de Mono ve Di Gliserittir. Unlu mamullerde yoğun olarak kullanılan bu katkı maddesi (Zorba, 2009: 72) hem bitkisel hem de hayvansal kaynaklardan elde edildiği için helal olup olmadığı şüphelidir (Çayıroğlu, 2015: 335).

Gıda katkı maddeleri; Kuran-ı Kerim'deki ayetlerde ve Hadis-i Şeriflerde bahsedilen yasaklanan maddelerden elde edilmemiş olması, insan sağlığını tehlikeye sokacak kimyasalları içermemesi, genetiği değiştirilmemiş veya başka maddelere dönüştürülmemiş olması koşullarında helal sayılmaktadır (Çelen, 2008: 67). Bu bağlamda gıda katkı maddeleri, insan sağlığını olumsuz yönde etkilemedikçe, bitkisel olduğu sürece veya dini kurallara istinaden yenilmesi helal olan hayvanlardan İslami usullere göre elde edilmiş ise helal olarak kabul edilmektedir (Büyüközer, 2012: 80). Gıda etiketlerinde ürünlerin üretim süreçleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgilerin yazılması Müslümanlar tarafından helal olmayan gıdaların bilinmeden tüketilmesini engelleyecektir (Eliasi, 2002: 913). Gıda etiketleri incelendiğinde kısıtlı ambalaj alanı içerisinde gıda bileşenleri ve

kaynakları hakkında detaylı bilgilere yer verilmediği görülmektedir. Konu ile ilgili yasal mevzuatta da bir zorunluluk bulunmamaktadır. Gıda bileşenlerin hangi kaynaklardan üretildiğinin belli olmaması, dini duyarlılığı olan tüketiciler için önemli bir sorun teşkil etmeye başlamıştır (Riaz ve Chaudry, 2003: 131, Batu ve Regenstein, 2014: 116). Bu yüzden tüketicilerin helal, haram ve şüpheli olan gıda katkı maddeleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olması gerekmektedir (Kızgın ve Özkan, 2014: 34; Çayiroğlu, 2015: 335). Tüketicilerin helal olmasına en çok önem verdikleri ürünler; çikolata, keçap, mayonez, dışarıda yenilen yemekler, helva, lokum, pişmaniye ve reçeldir. Adı geçen gıda ürünlerinin içinde lezzet arttırıcı ve görünümünün güzelleştirilmesi için gıda katkı maddeleri kullanılmaktadır. Örneğin; tüketicilerin helal olmasına önem verdiği ürünlerden biri olan reçelerde Asesulfam K ve Aspartam, Sorbitol, Maltitol ve Laktitol gibi katkı maddeleri kullanılmaktadır (Altuğ ve Elmacı, 2009: 217).

Ürünlerde belirtilen helal ibaresi, günümüzde Müslüman olmayan tüketicilerde de hijyen ve sağlık açısından güvenilirlik ve tercih unsuru haline gelmiştir (Baharuddin, Kassim, Nordin ve Buyong, 2015: 172). Müslüman ülkelere ihracatın yapılabilmesi için de ürünlerin helal sertifikasına sahip olması önemlidir (Torlak, 2012: 3; Batu, 2012: 57, Gürhan, 2017: 1219). Helal sertifikasyonu, firmaların tarafsız bir kurum tarafından üretimini denetlenmesi ve helal standartlarıyla uygunluk içerisinde üretildiğinin onaylanması ve bunun sonucunda ürünlerin helal olduğunun belgesinin verilmesini içeren süreçtir (Helal Sertifika, 2017).

Helal gıda sertifikası veren kuruluşlar ve çeşitli internet sitelerinde (Helal Malezya, 2012; Gimdes, 2017; E-numbers Listings, 2017; Helalder, 2017; Muslim Consumer Group, 2017), helal kabul edilen E-kodlu katkı maddelerinin listeleri yayınlanmaktadır (Batu ve Regenstein, 2014:122-123). Gıdalarda yoğun olarak kullanılan Helal kabul edilen E kodlu katkı maddeleri Tablo 3'de belirtilmiştir. Tablo 3'e göre helal kabul edilen bazı katkı maddelerinin, renklendirici, kıvam arttırıcı, inceltici ve antioksidan özelliği bulunmaktadır.

Tablo 3: Helal Kabul edilen E kodları ve Özellikleri

E-Kodu	İçerik	Özellikler
E-150 (a-d)	Alkali Karamel	Kahverengi gıda renklendiricisidir. Unlu mamüller, kola vb. içecekler, kahvaltılıklar ve tahıllar, şekerlemeler ve soslar ve çeşni maddelerinde kullanılmaktadır.
E-151	Brilliant Black	Siyah renkli sentetik boyadır. Alkolsüz aromalı içecekler, şekerlemeler, unlu mamüller, buzlar ve tatlandırıcılarda kullanılmaktadır.
E-171	Titanyum-Dioksit	Beyaz gıda renklendiricisidir. Sakız, çikolata, şekerleme, meyve aromalı içecek yapımında kullanılmaktadır.
E-173	Alüminyum	Gri gıda renklendiricisidir. Pasta ve unlu mamüllerin süslenmesini sağlayan şekerlemelerin yüzey kaplamasında kullanılmaktadır.
E-201-202	Sodyum ve Potasyum Sorbat	Mantar ve mayalara karşı etkili koruyucudur. Unlu mamüller, içecekler, peynir, margarin ve mayonez gibi ürünlerde kullanılmaktadır.
E-220	Sülfür Dioksit	Sentetik koruyucudur. Unlu mamüller, sos, sirke, şarap ve kurutulmuş meyvelerde bulunmaktadır.
E-297	Fumarik Asit	Antioksidandır. Keklerde kullanılmaktadır.
E-301	Sodyum-L-Askorbat	Antioksidandır. Gıdaların vitamin yönünden zenginleşmesini sağlamaktadır. İçecekler, kahvaltılık, tahıllar, sucuk, sosis ve salam gibi ürünlerde kullanılmaktadır.
E-310	Propil Gallat	Sentetik antioksidandır. Margarinler, süt tozu, kek karışımları, soslar ve sakız yapımında yaygın olarak kullanılmaktadır.
E-330	Sitrik Asit	Antioksidandır. Soslar, reçeller, şekerlemeler, unlu mamüller, peynirler, sirkeler, turşular, dondurmalar, köfte harcı ve cipsler de bulunmaktadır.
E-354	Kalsiyum Tartarat	Antioksidandır. Unlu mamüller, şekerlemeler, içecekler, sosis, hazır kahve ve kahve kremalarında kullanılmaktadır.
E-400	Aljinik Asit	Kıvam artırıcıdır. Puding, marmelat, reçel ve tatlı gibi ürünlerde kullanılmaktadır.
E-412	Guar Zamkı	Kıvam artırıcı, stabilizör ve emülgatör olarak kullanılır. Dondurma, harçlar, soslar, salep, sıcak çikolata, hazır çorba, haydari ve krem şantide kullanılmaktadır.
E-416	Karakaya Zamkı	Kıvam artırıcı, stabilizör ve emülgatör olarak kullanılmaktadır. Süsleme maddeleri, tatlılar, gıda takviyeleri, dondurma ve sakız ürünlerinde kaplama olarak kullanılmaktadır.
E-460	Selüloz	Kıvam artırıcıdır. Kimya, sanayi, kozmetik sektöründe kullanılmaktadır.
E-500	Sodyum Karbonatlar	Asitlik düzenleyicidir. Unlu mamüller, kâğıt helva, sakız ve hazır kahvelerde kullanılmaktadır.
E-558	Bentonit	Topaklanmayı önleyici ve emülgatör olarak meyve suları, aromalar ve kozmetik ürünlerde kullanılmaktadır.
E-577	Potasyum Glukonat	Süt ürünleri, şekerlemeler, kahvaltılıklar, tahıllar, bazı unlu mamüller, et ürünleri, soslarda asitlik düzenleyici, sertleştirici ve özellikle de pudinglerde bağlayıcı görevlerinde kullanılır.

Tablo 3: Helal Kabul edilen E kodları ve Özellikleri (Devamı)

E-Kodu	İçerik	Özellikler
E-585	FerroLaktat	Birçok üründe demir takviyesi ve renk sabitleyici olarak; içecekler, süt ürünleri, sofrta tuzları ve sıvı ilaçlarda kullanılmaktadır.
E-924-925	Potasyum Pronat ve Klorin	Un işleme ajanıdır.

Kaynak: Yazarlar tarafından Helal Malezya, 2012; Gimdes, 2016; Gültekin, faydalanılarak derlenmiştir.

Helal Olması Şüpheli Kabul Edilen Gıda Katkı Maddeleri

Gıda katkı maddelerinin kaynakları, bileşenleri, üretim sürecinde hangi işlemlere maruz kaldığı ve ne tür karışımlar ile birlikte piyasa sürüldüğü helal olması açısından belirleyici unsurlardır. Bu unsurlar belli değil ise şüpheli olarak kabul edilmektedir (Küçüköner, 2011: 15; Batu, 2012: 53). Örneğin, E-422 Gliserin maddesi gıdalarda tatlandırıcı, kabartıcı ve nemlendirici olarak kullanılan, hayvansal ve bitkisel yağlardan üretilen bir gıda katkı maddesidir. Domuz kaynaklı üretim yapılma ihtimalinden dolayı şüphelidir. Bu maddenin helal olması için gıda etiketlerinde bitkisel olduğunun veya domuzdan elde edilmediğinin belirtilmesi gerekmektedir (Özer, 2014: 112). Bir başka şüpheli katkı maddesi E-621 kodlu Mono sodyum glutamat'dır. Hazır çorba, cips, sucuk, salam, kek, pasta ve diyet ürünlerinde lezzet zenginleştirici olarak kullanılmaktadır. Bu maddenin 2001 yılında Endonezya'da domuzdan elde edildiği de tespit edilmiştir (Özer, 2014: 141).

Hayvan kemiklerinden elde edilen E-542 (Kemik Fosfatı) kodlu katkı maddesi de Müslüman tüketiciler tarafından şüphe ile yaklaşılması gereken katkı maddeleri arasındadır. Çünkü kemik fosfatı sığır, dana veya domuzdan elde edilmektedir. Domuzdan elde edilen kemik fosfatları Müslümanlar için haramdır. Bu yüzden E-542 kodlu katkı maddesinin elde edildiği hayvansal kaynağın bilinmesi gerekmektedir (Şimşek, 2012: 94). Unlu mamüllerde kullanılan L-sistein (E-920) ve Sistin (E-921) kodlu katkı maddesi insan saçı, domuz kılı, kuş tüyü vb. kıllardan elde edilmektedir (Tekle vd.,2013: 3). Bu katkı maddeleri özellikle hamurların hacimlerinin artmasını sağlamaktadır. Bu yüzden E-920 ve E-921 kodlu gıda katkı maddeleri unlu mamüllerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Tüketiciler unlu mamüllerin gıda etiketlerini iyice gözden geçirmelidirler. Fakat ambalajsız ürün tercih etmeleri durumunda, üreticilere bu katkı maddelerini kullanıp kullanmadıkları sorulmalı ve ona göre tüketim konusunda karar verilmelidir (Şimşek, 2011: 238).

Bitkisel, hayvansal ve sentetik yollar ile elde edilen E-kodlu gıda katkı maddelerinden bazıları da helal olması şüpheli E-kodlu katkı maddeleri arasındadır. Örneğin E-322 (soya lesitini) ve E-426 (soya fasülyesi hemiselülozu) soyadan

elde edilen bir katkı maddesidir. Eğer genetiği değiştirilmiş soyadan elde edilmiş ise helal olmadığı düşünülmektedir (Rajagopal vd., 2011:140). Yine şüpheli E kodlu katkı maddeleri içerisinde yer alan E-101(Riboflavin) numaralı katkı maddesi gıdalarda renklendirici olarak kullanılmaktadır. Bu katkı maddesi doğal olarak elde edilmesinin yanı sıra genetiği değiştirilmiş 'Bacillus Subtilis' bakterisinden fermantasyon ile de elde edilebilir (Gültekin, 2014a:56). Bu doğrultuda katkı maddeleri eğer genetiği değiştirilmiş organizmalardan elde edilmiş ise gıda etiketlerinde açıkça belirtilmelidir. Diğer şüpheli kabul edilen E kodlu gıda katkı maddelerinden yoğun olarak kullanılanlar Tablo 4'de belirtilmiştir.

Tablo 4'de şüpheli olarak belirtilen E -131 kodlu gıda katkı maddesi alerjik özellikler taşıdığı için Avustralya'da (Baldo ve Pham, 2013: 292) yasaklanmıştır. Fakat Türkiye'de organik gıda hariç her türlü gıdalarda kullanımı serbesttir (Özer, 2014: 69).

Tablo 4: Şüpheli Olarak Kabul Edilen E kodlu Gıda Katkı Maddeleri

E-Kodu	İçerik	Özellikler
E-100	Kurkumin-Turmerik	Turuncu-sarı renkte gıda renklendiricisi olup sentetik veya bitkisel olabilir. Dondurmalar, unlu mamüller, süsleme ve kaplama malzemeleri, soslar, turşular, reçeller, jöleler ve alkollü içeceklerde bulunur.
E-101	Riboflavin	Turuncu-sarı gıda renklendiricisi- sentetik veya genetiği değiştirilmiş organizmalar sayesinde elde edilir. Pastırma ve Bezelye konservelerinde kullanılır.
E-131	Patent Mavi V	Mavi sentetik azo gıda boyasıdır. Maden suları, meyve suları, şerbetler ve gazozlar gibi aromalı içecekler, fırıncılık ürünleri ve şekerlemelerde kullanılır.
E-151	Brilliant Black BN	Kahverengi gıda renklendiricisidir. Tatlılar, bisküviler, kekler, pastalar, çikolatalar, marmelatlar ve bezelye konservesinde kullanılmaktadır.
E-160-a	Alfa-Beta-Gama-Karoten	Turuncu sarı gıda renklendiricisidir. Margarin, aromalandırılmamış eritme peynirler, sirke, salamura sebzeler, reçeller, jöleler, soslar, salamlar ve alkollü içkilerde kullanılmaktadır.
E-160-c	Paprika Ekstraktı	Turuncu gıda renklendiricisidir. Turuncu, sarı ve krem renkli olgunlaştırılmış peynirler, kahvaltılık gevrekler, reçeller, jöleler, marmelatlar, meyve preparatları, soslar, salamlar, unlu mamüller, çerezler, soslar ve kaplamalarda kullanılır.
E-160-d	Likopen	Domatesten üretilen kırmızı gıda renklendiricisidir. Jelatinle karışık bulunabilir. Madensuları, meyve suları, şerbetler, dondurmalar, tatlılar, bisküviler, kekler, pastalar, ilaç ve kozmetik ürünlerinde kullanılır.
E-213	Kalsiyum Bezoat	Koruyucu olarak kullanılır. Soslar, turşular, asitli meyve suları, dondurmalar, şekerlemeler, şekerli kremler ve cikletlerde kullanılır.

Tablo 4: Şüpheli Olarak Kabul Edilen E kodlu Gıda Katkı Maddeleri
(Devamı)

E-Kodu	İçerik	Özellikler
E-270	Laktik Asit	Koruyucu olarak kullanılır. Asit düzenleyicidir. Şekerlemeler, içecekler, zeytinler, peynirler ve cipslerde kullanılır.
E-306	Tokoferolce	Vitamin E konsantresidir. Antioksidan ve stabilizör olarak ta kullanılır. Hayvansal ve bitkisel kaynaklı sıvı ve katı yağlar, peynirler ve çorbalarda kullanılır.
E-322	Soya Lesitin	Antioksidan ve su yağ karışımlarında emülgatör olarak kullanılır. Bisküviler, kekler, şekerlemeler, çikolatalar ve çocuk mamaları da dahil olmak üzere çok çeşitli sektörlerde kullanılmaktadır.
E-470	Yağ asitlerinin tuzları	Emülgatör ve stabilizör olarak kullanılır. Domuzdan elde edilme ihtimali bilinmemektedir. Unlu mamüller, şekerlemeler, süt ürünleri, tatlı, süsleme ve kaplama malzemelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır.
E-471	Yağ asitlerinin Mono ve di gliseritleri	Emülgatör olarak kullanılır. Domuzdan elde edilme ihtimali bilinmemektedir. Unlu mamüller, şekerlemeler, süt ürünleri, tatlı, süsleme ve kaplama malzemelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır.
E-472-a-b-c-d-f	Yağ asidi Tuzları	Emülgatör olarak kullanılır. Domuzdan elde edilme ihtimali bilinmemektedir. Unlu mamüller, şekerlemeler, süt ürünleri, tatlı, süsleme ve kaplama malzemelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır.
E-475	Yağ asidi Poligriserol Esterleri	Emülgatör olarak kullanılır. Domuzdan elde edilme oranı yüksektir. Unlu mamüller, şekerlemeler, süt ürünleri ve sakızlarda yaygın olarak kullanılır. Türkiye’de kek ve margarinler de yaygın biçimde kullanılır.
E-620	Glutamik Asit	Lezzet artırıcıdır. Köfte, pane harcı ve et tabletlerinde kullanılmaktadır.
E-951	Aspartam	Tatlandırıcıdır. En yaygın olarak diyet gıdalarda kullanılmaktadır. Bunun yanında alkolsüz içecekler, jelatin, tatlılar, düşük kalorili gıdalar, sakız ve sıcak çikolatalar da kullanılmaktadır.
E-966	Laktikol	Tatlandırıcıdır. Kaynağı bilinmeyenlerin domuzdan elde edilme oranı yüksektir. Süt ürünleri, şekerlemeler, kahvaltılık tahıllar, bazı unlu mamüller, et ürünleri ve soslarda kullanılmaktadır.
E-1100	Amilaz	Sindirim sistemin önemli enzimidir. Küf mantarı veya domuzdan elde edilebilir.
E-1517-E1518	Gliserol Di Asetat-Tri Asetat	Nem tutucu ve çözücüdür. Hayvanlar ve genetiği değiştirilmiş ürünlerden elde edilebilir. Dondurmalar, margarinler, şekerlemeler, meşrubatlar, parfümler ve ilaçlarda kullanılmaktadır.

Kaynak: Yazarlar tarafından Helal Malezya, 2012; Gimdes, 2016; Gültekin, 2014b; Özer, 2014’den faydalanılarak derlenmiştir.

Gıda Etiketleri

Gıda etiketleri, ürünlerin ambalajları üzerinde zorunlu olarak bulunması gereken ve ürünlerin kimliğini yansıtan araçlardır. Etiketlerdeki bilgiler; tüketicilerin, beslenme alışkanlıklarına ve vücutlarının ihtiyaçlarına göre uygun gıdaları tüketmelerini sağlar ve gıdaların içerisindeki bileşenlere hassasiyeti olan kişilerin herhangi bir sorun yaşamamasını önler (Gıdalarda Etiket, 2014). Örneğin; gluten hassasiyeti olan bir kişi için etiket üzerinde yazan *buğday unu* ibaresi oldukça önemlidir. Gıda işletmeleri, *Türk Gıda Kodeksi Gıda Katkı Maddeleri Yönetmeliği* Madde 23'e göre, ürünlerinde gıda katkı maddeleri kullandıkları zaman, etiketlerinde kullanılan katkının 'işlevi ve adı' ya da 'işlevi ve E-kodu'nu yazmak zorundadır. Örneğin; gıda işletmesi ürününde renklendirici (Kurkumin, E-100), koruyucu (Sorbik Asit, E-200) gibi katkı maddeleri kullandıysa bunu etiketinde açıkça belirtmelidir (Ekşi, 2014; Çayıroğlu, 2014).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı, gıda etiketleri üzerinde yer alan E-kodlu katkı maddelerinden helal olması şüpheli olanların belirlenmesi ve şüpheli olan katkı maddelerinin daha çok hangi ürün grupları içerisinde yer aldığının tespit edilmesidir. Konu ile ilgili benzer bir çalışma yapılmamıştır. Bu bağlamda alan yazına, tüketicilere ve üreticilere katkı sağlayacaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE BULGULAR

Araştırma gözleme dayalı betimsel bir çalışmadır. Çalışmada öncelikle araştırma kapsamında yer alacak gıda grupları belirlenmiş (gıda grupları belirlenirken dikkat edilen unsur adı geçen gıda gruplarında katkı maddesi kullanımının yaygın olmasıdır), belirlenen gıda gruplarında yer alan ürünlerin gıda etiketleri incelenmiş, gıda etiketleri beyanında E-kodu geçenler listelenmiş ve bu E-kodlu katkı maddelerinin helal olup olmama durumları alanyazında belirtilen koşullara göre sınıflandırılmıştır.

Çalışma kapsamındaki ürünlerin etiket bilgilerine Manisa il merkezinde yer alan büyük ölçekli iki süpermarket aracılığı ile ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında yer alan ürün grupları; *Toz İçecekler ve Toz Karışımlar, Cipsler, Bisküviler, Kekler ve Gofretler, Dondurulmuş Gıdalar, Şekerlemeler ve Sakızlar, Çikolatalar, Krem Çikolatalar ve Ezmeler, Soslar, Unlu Mamuller ve Makarnalar, Helvalar, Tahinler ve Pekmezler, Margarınler, Pasta Malzemeleri, Süt ve Süt Ürünleri, Et ve Şarküteri Ürünleri, Hazır Çorba, Enerji İçecekleri, Gazsız İçecekler, Dondurma ve Sütü Tatlular, Turşu ve Konserve, Kahvaltılık ve Tahıl Gevrekleri ve Bebek Mamaları ve Takviyeler* olmak üzere toplam 21 gruptan oluşmuştur. Farklı markalardan 419 tane ürünün gıda etiketleri incelenmiştir. Etik ilkeler doğrultusunda gıda

etiketleri incelenen markaların isimlerine çalışmada yer verilmemiştir. Çalışma kapsamında incelenen 419 tane ürün içerisinde, 198 üründe helal olması şüpheli E-kodlarına rastlanmıştır. Tablo 5’de incelen ürün grupları kapsamında değerlendirilen ürün sayıları ve bu ürün sayıları içerisinde bulunan helal olması şüpheli E- kodları belirtilmiştir.

Tablo 5: Ürün Grupları Kapsamında Değerlendirilen ve Şüpheli E Kodu Bulunan Ürün Sayıları

İncelenen Ürün Grupları	Ürün gruplarına göre değerlendirilen ürün sayısı	Ürün gruplarına göre şüpheli E kodu bulunan ürün sayısı
Toz İçecekler ve Karışımlar	27	18
Cipsler	6	3
Bisküviler, Kekler, Gofretler	44	26
Dondurulmuş Gıdalar	13	4
Şekerlemeler, Sakızlar	30	14
Çikolatalar, Krem Çikolatalar ve Ezmeler	30	16
Soslar	41	30
Unlu Mamuller ve Makarnalar	22	15
Helva, Tahin, Pekmez	17	5
Margarin	14	3
Pasta Malzemeleri	16	5
Süt ve Süt ürünleri	30	8
Et ve Şarküteri Ürünleri	32	18
Hazır Çorbalar	11	1
Enerji İçecekleri	3	2
Gazsız İçecekler	21	7
Gazlı İçecekler	8	3
Dondurma ve Sütlü Tatlılar	9	7
Turşu ve Konserveler	19	5
Kahvaltılıklar ve Tahıl Gevrekleri	14	4
Bebek Mamaları ve Takviyeleri	12	4
Toplam Değerlendirilen Ürün Sayısı	419	
Toplam Şüpheli E Kodlu Ürün Sayısı		198

Şüpheli olarak kabul edilen E-kodlarının ürün gruplarına göre dağılımı ise Tablo 6’da belirtilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde E-322 (Soya Lesitin) kodlu gıda katkı maddesinin şekerlemeler ve sakızlar, bisküviler, kekler, gofretler, çikolatalar, krem çikolatalar ve ezmeler, soslar, unlu mamüller ve makarnalar, helvalar, tahinler ve pekmezler, margarin, süt ve süt ürünleri, dondurma

ve sütlü tatlılar, kahvaltılıklar ve gevrekler ve bebek mamaları ve takviyeleri olmak üzere 11 ürün grubunun içinde yer alan ürünlerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 6: Ürün Gruplarına Göre Şüpheli Kabul Edilen E-Kodlarının Dağılımı

Ürün Grupları	Ürün gruplarına göre şüpheli E-kodlarının dağılımı
Toz İçecekler ve Karışımlar	E-102, E-160-a, E-161, E-322, E-407, E-471, E-472-a, E-472-b, E-472-c, E-481 ve E-955
Cipsler	E-160-b, E-160-c, E-621, E-627 ve E-631
Bisküviler, Kekler ve Gofretler	E-160-a, E-160-c, E-162, E-306, E-307, E-308, E-309, E-322, E-422, E-432, E-471, E-472-a, E-472-b, E-475, E-476, E-481, E-575, E-965
Dondurulmuş Gıdalar	E-160-c, E-307, E-621, E-627, ve E-631
Şekerlemeler, Sakızlar	E-100, E-120, E-132, E-133, E-153, E-160-a, E-160-c, E-160-e, E-162, E-163, E-321, E-322, E-422, E-471, E-472-a, E-473, E-476, E-901, E-950, E-951, E-955, E-965, E-967, E-987
Çikolatalar, Krem Çikolatalar ve Ezmeler	E-100, E-102, E-124, E-133, E-155, E-160-a, E-160-c, E-162, E-322, E-471, E-475, E-476
Soslar	E-101, E-160-a, E-160-c, E-162, E-210, E-211, E-270, E-307, E-322, E-471, E-472, E-472-a, E-472-b, E-621, E-622, E-624, E-627, E-631
Unlu Mamüller ve Makarnalar	E-101, E-160-a, E-160-c, E-306, E-322, E-341, E-422, E-470-a-i, E-470-a-iii, E-471, E-472-a, E-472-d, E-475, E-477, E-481, E-621
Helvalar, Tahinler ve Pekmezler	E-100, E-140, E-160-c, E-163, E-321, E-322, E-471 ve E-965
Margarin	E-160-a, E-270, E-322 ve E-471
Pasta Malzemeleri	E-100, E-162, E-407, E-471, E-472-a, E-472-b, E-491, E-575, E-950, E-955, E-965
Süt ve Süt ürünleri	E-101, E-120, E-160-a, E-162, E-322, E-407 ve E-955
Et ve Şarküteri Ürünleri	E-120, E-250, E-325 ve E-407
Hazır Çorbalar	E-304 ve E-471
Enerji İçecekleri	E-101, E-129, E-375
Gazsız İçecekler	E-101, E-141, E-160-a, E-161, E-211, E-440-a ve E-445
Gazlı İçecekler	E-160-a, E-160-e, E-211, E-950, E-951 ve E-955
Dondurma ve Sütlü Tatlılar	E-100, E-160-b, E-160-c, E-162, E-321, E-322, E-407, E-422 ve E-471
Turşu ve Konserveler	E-141, E-160-c, E-211 ve E-270
Kahvaltılıklar ve Tahıl Gevrekleri	E-306 ve E-322
Bebek Mamaları ve Takviyeleri	E-101, E-307 ve E-322

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Helal olması şüpheli kabul edilen katkı maddelerinden bir kısmı aynı zamanda sağlığa da zarar verebilmektedir bu nedenle bazı ülkelerde kullanımı yasaklanmıştır. Örneğin; E-322 kodlu katkı maddesi soyadan elde edilmektedir. Türkiye soyanın büyük çoğunluğunu Amerika ve Arjantin'den ithal etmektedir. İthal edilen soyanın GDO içerdiği çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir (Çelik ve Balık, 2007: 14). Bu katkı maddesinin özellikle 3 yaşından küçük çocuklar tarafından fazla tüketilmesi alerjik reaksiyonlara (Palm vd.,1999: 1116) ve soya lesitinine duyarlı astım hastalarında krizlere neden olmaktadır (Lavaud vd.,1996: 159). Fakat araştırma sonucuna göre bebek mamaları ve takviyelerinde bile E-322 kodlu katkı maddesinin kullanıldığı görülmektedir. Avustralya'da yasaklanan (Cavalli, 2013:102) E-160-c (Paprika Ekstraktı), kırmızıbiberden elde edilen turuncu gıda renklendiricisidir. Gıda etiketleri incelenmesi sonucunda cipsler, bisküviler, kekler ve gofretler, dondurulmuş gıdalar, şekerlemeler ve sakızlar, çikolatalar, krem çikolatalar ve ezmeler, soslar, unlu mamüller ve makarnalar, helvalar, tahinler ve pekmezler, dondurma ve sütlü tatlılar, turşu ve konserveler olmak üzere 10 ürün grubunda bu katkı maddesinin yaygın bir biçimde kullanıldığı belirlenmiştir.

Toz içecekler ve karışımlar, bisküviler, kekler, gofretler, şekerlemeler, sakızlar, soslar, unlu mamüller ve makarnalar, helva, tahin, pekmez, margarin, pasta malzemeleri, hazır çorbalar ve dondurma ve sütlü tatlıların etiketlerinde sıkça rastlanılan E-471 kodlu gıda katkı maddesi de helal olma şüphesi yüksek olan katkı maddeleri arasındadır. Bu yüzden E-471 katkı maddesini içeren gıda ürünlerinin helal sertifikasına sahip olmasına dikkat edilmelidir.

Cipsler, dondurulmuş gıdalar, soslar, unlu mamüller ve makarnalar ürün gruplarının etiketlerinde yer aldığı belirlenen E-621 (Mono Sodyum Glutamat) kodlu gıda katkı maddesi de sağlık açısından tehlikeli olarak gösterilen katkı maddeleri arasındadır. Yapılan çalışmalarda Mono Sodyum Glutamat'ın göğüs ağrısı, yüzde yanma, kızarıklık, terleme, baş dönmesi, baş ağrısı, çarpıntı, bulantı ve kusmaya sebep olduğu ortaya konmuştur (Çalışır ve Çalışkan, 2003:199; Boğa ve Bikonay,2010:145). Ayrıca Et ve Şarküteri ürünlerinin gıda etiketlerinde tespit edilen E-250 ve toz içecekler ve karışımlar, pasta malzemeleri, süt ve süt ürünleri, et ve şarküteri ürünleri, dondurma ve sütlü tatlı gruplarının içinde yer alan ürünlerde kullanılan E-407 kodlu katkı maddelerinin kansere yakalanma riskini arttırdığı belirlenmiştir (Gültekin, 2014b:164). Buna karşın Türkiye'de E-621, E-250 ve E-407 kodlu katkı maddeleri yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

Şekerlemeler, sakızlar, unlu mamüller ve makarnalar, dondurma ve sütlü tatlı gruplarında kullanılan E-422 kodlu gıda katkı maddesinin de domuz ürünlerinden elde edilme riski vardır. E-422 hayvansal ve bitkisel ürünlerin yanı sıra

genetiği değiştirilmiş mısırdan da elde edilebilir. (Büyüközer, 2012:112). Bu yüzden bu ürün gruplarını tüketen kişilerin E-422 kodlu gıda katkı maddesinin kullanıldığı ürünlere şüphe ile yaklaşarak etiketlerde helal sertifikası veya bitkisel kaynaklardan elde edildiği ifadesini aramaları gerekmektedir. Şekerleme ve sakız ürünlerinin gıda etiketlerinde yer alan E-132 (Indigotin) Norveç'te (UK Food Guide, 2003) ve Fransa'da (Blumberg, 2017), E-153 (Karbon) ABD'de (Association of Food and Drug Officials, 2018), E-321 (Butilli Hidroksi Oluen) Japonya'da (Foodmatters, 2013), E-133 (Brilliant Blue) Avustralya, İsveç, İsviçre, Fransa, Almanya ve Norveç'te (Newcombe, 2018) yasaklanmıştır. Ne yazık ki, Türkiye'de hala şekerleme ve sakız ürünlerinin içinde bu katkı maddeleri bulunmaktadır. Enerji içeceklerinin etiketlerinde yer alan E-129 (Alura Kırmızısı) Amerika, Danimarka, Fransa, Belçika ve Hindistan'da yasaklanmıştır (Rovina vd., 2016:798). Ayrıca bir tane hazır çorbanın gıda etiketinde yer alan E-304 (Askorbil Palmitat) katkı maddesi de domuz dahil hayvansal kaynaklardan elde edilebilir. Bununla beraber alkol ile de karışmış olabileme riskinden dolayı tüketicilerin şüpheli yaklaşması gereken katkı maddeleri arasındadır (Foodinfo, 1992). E-304 (Askorbil Palmitat) kodlu şüpheli katkı maddesinin Avrupa Birliği ülkelerinde kullanımı tamamıyla yasakken Türkiye'de kullanımı serbesttir (Özer, 2014: 94).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde gıdalarda katkı maddelerinin ve GDO'lu ürünlerin kullanım oranlarının artış göstermesi dini duyarlılığı olan tüketicilerin, ürünlerin kalitesinin yanında helal olup olmadığını da sorgulamasına neden olmuştur (Golnaz vd., 2009: 65). Çalışma kapsamında 419 tane ürünün gıda etiketleri E-kodlarına göre incelenmiş ve farklı ürün gruplarına ait 198 tane üründe toplamda 65 adet helal olması şüpheli E-koduna rastlanmıştır. Soyadan elde edilen E-322 (Soya Lesitin) kodlu gıda katkı maddesinin şekerlemeler ve sakızlar, bisküviler, kekler, gofretler, çikolatalar, krem çikolatalar ve ezmeler, soslar, unlu mamüller ve makarnalar, helvalar, tahinler ve pekmezler, margarin, süt ve süt ürünleri, dondurma ve sütlü tatlılar, kahvaltılık ve gevrekler, bebek mamaları ve takviyeleri olmak üzere 11 ürün grubunun içinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Soya bitkisel bir ürün olmasına rağmen en yaygın GDO'lu ürün olduğu için helal olması şüpheli katkı maddeleri içinde yer almaktadır. Hayvansal ve bitkisel kaynaklardan elde edilen ve domuzdan elde edilme ihtimali olan E-471, E-422, E-470, E-472, E-473, E-475, E-476 ve E-477 kodlu helal olması şüpheli katkı maddelerinin yoğun olarak toz içecekler ve toz karışımlar, bisküviler, kekler ve gofretler, şekerlemeler ve sakızlar, çikolatalar, krem çikolatalar ve ezmeler, soslar, unlu mamüller ve makarnalar ve pasta malzemelerinde kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca gıda etiketlerinde tespit edilen diğer helal olması şüpheli E kodları şunlardır; 'E-100, E-101, E-102, E-120,

E-124, E-129, E-132, E-133, E-140, E-141, E-153, E-155, E-160-a, E-160-b, E-160-c, E-160-e, E-161, E-162, E-163, E-210, E-211, E-250, E-270, E-304, E-306, E-307, E-308, E-309, E-321, E-322, E-325, E-341, E-375, E-407, E-422, E-432, E-440-a, E-445, E-481, E-491, E-575, E-621, E-622, E-624, E-627, E-631, E-901, E-950, E-951, E-955, E-965, E-967, ve E-987' dir.

Gıda etiketlerinde yer alan E-321 (Butilli Hidroksi Oluen), E-129 (Alura Kırmızısı), E-304 (Askorbil Palmitat), E-132 (Indigotin), E-621 (Mono Sodyum Glutamat) ve E-153 (Karbon) gibi şüpheli katkı maddeleri çeşitli ülkelerde insan sağlığına olumsuz etkilerinden dolayı kullanımı yasaklanmasına rağmen Türkiye'de şekerleme ve sakız ürünleri, enerji içecekleri ve hazır çorbalarda kullanımının serbest olduğu görülmüştür. Uluslararası gıda kuruluşları ve güvenilir laboratuvarların analizleri sonucu insan sağlığını olumsuz yönde etkileyebilecek olan gıda katkı maddelerinin devlet tarafından kontrolleri yapılarak gıdalarda kullanılması yasaklanmalıdır. Ürün gruplarında yer alan katkı maddelerinin şüphelilik durumları alanyazının tartışmalı konularından biridir. Çünkü helal sertifikası veren çeşitli kurum ve organizasyonların sitelerinde yer alan katkı maddelerinin helal olup olmadığı değişkenlik göstermekte ve dünya genelinde kabul görmüş helal standartları bulunmamaktadır. Bu nedenle de her kurumun belirlediği standartlar farklı olabilmektedir (Çallı, 2016: 45). Örneğin et ve şarküteri ürünlerinde sıkça kullanılan E-120 (Karmin) gıda katkı maddesi tartışmalı bir maddedir. Karmin maddesi böcekten elde edildiği için hayvansal kaynaklı bir maddedir. AB standartlarında kullanımına izin verildiğinden Türk gıda mevzuatında kullanımı serbesttir. Fakat Gimdes sitesine göre haram olarak değerlendirilirken, Helal Malezya sitesinde bu katkı maddesi şüpheli olarak değerlendirilmektedir. Akgündüz (2008: 39)'e göre böcekten elde edildiği için haram olarak değerlendirilmektedir. İsveç helal sertifikasyonu sitesinde de bu maddenin Hanefi mezhebine göre haram olduğu belirtilmiştir. Gıda uzmanları ve dini yetkililerinde görüşleri alınarak katkı maddelerinin helal olma durumlarının standardizasyonu sağlanmalıdır.

TSE'nin helal gıda genel kılavuzu (TS OIC/SMIIC 1/2011) kapsamındaki katkı maddeleri başlığı geliştirilmelidir. Helal gıda sertifikasyonuna sahip firmaların bizzat sertifika kurumlarınca listelenmesi ve QR kod gibi sistemleri kullanılarak gerçekten firmaların bu sertifikaya sahip olup olmadıkları tüketiciler tarafından sorgulanabilir hale getirilebilir. Batu ve Regenstein (2014:111) standardizasyonun Müslüman toplumların genelinde kabul görece mezheplere göre farklılıkları da yansıtacak şekilde sağlanmasının ürünlerin helal olup olmadığı ikilemini sona erdireceğini belirtmektedir. Bundan sonraki araştırmalarda ürün grubu geliştirilebilir, semavi dinlerin konuya bakış açısı karşılaştırmalı olarak incelenebilir ve helal gıda kapsamındaki katkı maddelerine yönelik tüketici farkındalığı ve bilgi düzeyi sorgulanabilir.

KAYNAKÇA

- Ab Talib, M. S. ve Mohd Johan, M.R. (2012). 'Issues in Halal Packaging: A Conceptual Paper', *International Business and Management*, 5(2), 94-98.
- Akgündüz, A. (2008). 'Helal Gıda Meselesi ve Yaşanan Problemler'. M. Karabaşoğlu (Ed.), *1.Ulusal Helal Gıda Konferansı 19-20 Kasım 2015-İstanbul: Bildiriler* (92-103). İstanbul: Gimdes.
- Altuğ, T. (2009). 'Gıda Katkı Maddeleri', E. Altuğ (Ed.), *Gıda Katkı Maddeleri* içinde (ss.3-25). İzmir: Sidas Medya.
- Altuğ, T. ve Elmacı, Y. (2009). 'Tatlandırıcılar', T. Altuğ (Ed.), *Gıda Katkı Maddeleri* içinde (ss 50-75). İzmir: Sidas Medya.
- Association of Food and Drug Officials (2018). 7 Şubat 2019 tarihinde <http://importedfoods.afdo.org/food-color-additives-banned-in-the-usa.html> adresinden erişildi.
- Aydın, A. (2015). *Taş Devri Diyeti*. İstanbul: Hayygrup Yayıncılık.
- Baldo, B.A. ve Pham, N.H. (2013). *Drug Allergy*. Newyork: Springer Science Business Media.
- Baharuddin, K., Kassim, N.A., Nordin, S.K. ve Buyong, S.Z. (2015). 'Understanding the Halal Concept and the Importance of Information on Halal Food Business Needed by Potential Malaysian Entrepreneurs', *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 5(2), 170-181.
- Batu, A. (2012). 'Türkiye'de Helal (Mahzursuz) Gıda ve Helal Belgelendirme Sistemi', *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 7(1), 51-61.
- Batu, A. (2013). 'Helal Gıda Ürünlerinde Domuz Türevleri ve Belirleme Yöntemleri', *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 8(3), 22-33.
- Batu, A. ve Regenstein, J.M. (2014). 'Halal Food Certification Challenges and Their Implications For Muslim Societies Worldwide', *Turkish Studies*, 9 (11), 111-130.
- Boğa, A. ve Binokay, S. (2010). 'Gıda Katkı Maddeleri ve Sağlığımıza Etkileri', *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 19(3), 141-154.
- Blumberg, P.O. (2017). Rainbow Risks: 6 Artificial Food Colors You Need To Know About. 7.Şubat.2019 tarihinde <https://www.rd.com/health/conditions/rainbow-risks-6-artificial-food-colors-you-need-to-know-about/> erişildi.
- Büyükozer, H.K. (2012). *Yeniden Gıda Raporu*, İstanbul: Çevik Matbaacılık.
- Cavalli, M. (2013). *Reversing Disease Naturally*, USA: Lulu Enterprises Inc.

- Çalışır, Z.E. ve Çalışkan, D. (2003). 'Gıda Katkı Maddeleri ve İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri', *Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 32(3),193-206.
- Çallı, İ.D. (2016). 'Etnik Pazarlamada Helal Kavramının Kullanımı Almanya'da Yayınlanan Gıda Reklamları Üzerine Bir İnceleme', *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (4),43-56.
- Çayıroğlu, Y. (2014). *Helal Gıda*, İzmir: Işık Yayınları.
- Çayıroğlu, Y. (2015). 'İslam Hukuğuna Göre Katkı Maddeleri', *İslam Hukuku Araştırma Dergisi*, 26, 331-368.
- Çelen, M. (2008). Gıda Katkı Maddelerinin Helal Olma Şartları, 1.Uluslararası Helal Gıda Konferansı İçinde (ss.60-71), İstanbul: Çevik Matbaacılık.
- Çelik, V. ve Balık, D.T (2007). 'Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar', *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 23(1-2),13-23.
- Eaton, B. (2016). 'Food Additives: Definition, History and Debate'. 07.Şubat.2019 tarihinde <https://bruceeatonphd.wordpress.com/2016/04/08/food-additives-definition-history-and-debate/> adresinden erişildi.
- Ekşi, A. (2014). 'Başlıca Gıda Katkıları ve Kullanılma Amaçları', M. Tayfur (Ed.) *A'dan Z'ye Gıda Katkı Maddeleri* içinde (ss.52-75). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Eliasi, J.R (2002). 'Kosher and Halal: Religious Observances Affecting Dietary Intakes', *Journal of the Amerikan Dietetic Association*, 101(7), 911-913.
- E-numbers Listings. (2017)._08.Şubat.2019 tarihinde <https://www.alahazrat.net/e-numbers-listing/> adresinden erişildi.
- EFSA. (2018). Food Additives Approved by the EU. 08.Şubat.2019 tarihinde <https://www.efsa.europa.eu/en/whats-in-food/article/food-additives-used-in-the-eu> adresinden erişildi.
- Food-Info. (1992). E-304 Askorbil Palmitat. 7. Şubat.2019 tarihinde <http://www.food-info.net/tr/e/e304.htm> adresinden erişildi.
- Foodmatters. (2013). 7.Şubat.2019 tarihinde <https://www.foodmatters.com/article/8-additives-from-the-us-that-are-banned-in-other-countries> adresinden erişildi.
- General Standards for Food Additives. (1995). 07.Şubat.2019 tarihinde <https://www.bsmi.gov.tw/wSite/public/Data/f1295594710650.pdf> adresinden erişildi.
- Gıdalarda Etiket. (2018). 07. Şubat.2019 tarihinde <https://kilis.tarimorman.gov.tr/Belgeler/E-B%C3%BCltenler/06.pdf> adresinden erişildi.
- Gimdes (2018). 'Bazı Ürünlerde Kullanılan Başlıca Katkı Maddeleri'. 7 Şubat.2019 tarihinde <http://www.gimdes.org/bazi-urunlerde-kullanilan-baslica-katki-maddeleri.html> adresinden erişildi.

- Golnaz, R., Zainalabidin, M., Mad, N.S. ve Eddie, C.F.C. (2009). 'Concerns for Halalness of Halal-Labelled Products Among Muslim Consumers in Malaysia: Evaluation of Selected Demographic Factors', *Economic and Technology Management Review*,4,65-73.
- Gültekin, F. (2014a). *Fark Etmeden Yediklerimiz-Gıda Katkı Maddeleri*, İstanbul: Server İletişim.
- Gültekin, F. (2014b). *A'dan Z'ye Gıda Katkı Maddeleri Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul: Server İletişim.
- Gürhan, N. (2017). 'Yemek ve Din: Yemeğin Dini Simgesel Anlamları Üzerine Bir İnceleme', *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2),1204-1223.
- Helal Sertifika, (2018). 8.Şubat.2019 tarihinde <http://www.gimdes.org/helal-sertifikasi-nedir.html> adresinden erişildi.
- Helalder. (2017). 7.Şubat.2019 tarihinde <http://www.helalder.org.tr/kurumsal.asp?id=10&helalder=%C3%87a1%C4%B1%C5%9Fma-Sistemimiz> adresinden erişildi.
- Helal Malezya (2017).7.Şubat.2019 tarihinde http://www.halalmalaysia.net/HALAL_E-CODES.php adresinden erişildi.
- Jain, A. ve Mathur, P. (2015). 'Evaluating Hazards Posed by Additives in Food a Review of Studies Adopting a Risk Assessment Approach', *Current Research in Nutrition and Food Science*, 3(3), 243-255.
- Karaman, A. (2012). 'Gıda Ürünlerinde Helal ve Haramı Belirleme Yöntemi', *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 453-478.
- Kızılgın, Y. ve Özkan, B. (2014). 'Tüketicilerin Helal Gıda Tüketim Eğilimlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma', *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2(1),18-37.
- Kurtoğlu, R. ve Çiçek B. (2013). 'Tüketicilerin Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentilerini Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma', *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3),181-205.
- Küçüköner, E. (2011). Helal Gıda Sertifikasyonunda Gıda Katkı Maddelerinin Yeri. 1. *Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi, 19-20 Kasım 2011- Ankara: Bildiriler* (85-98). İstanbul: Gimdes.
- Lavaud, F., Perdu, D., Prevost, A., Vallerand, H., Cossart, C. ve Passemard, F. (1994). 'Bakers Asthma Related to Soybean Leiothin Exposure', *Allergy*, 49(3),159-162.
- Muslim Consumer Group. (2017). 7.Şubat.2019 tarihinde <http://www.muslimconsumergroup.com/e-numbers.html> adresinden erişildi.

- Newcombe, R. (2018). 7.Şubat.2019 tarihinde Top E Numbers to Avoid. <http://www.exploreenumbers.co.uk/top-10-e-numbers-try-avoid.html> adresinden erişildi.
- Özer, K. (2014). *Yediklerimizin İçinde Ne Var? A'dan Z'ye Katkı Maddeleri*, İstanbul: Hayy Kitap.
- Palm, M., Moneret-Vautrin, D.A, Kanny, G., Denery-Papini, S. ve Fremont, S. (1999). 'Food Allergy to Egg and Soy Lecithins', *Allergy*, 54(10),1116-1117.
- Pandey, R.M. ve Upadhvay, S. K. (2012). Food Additive. El Samragy, Y (Ed.). *Food Additive* içinde (ss.75-86). Croatia: In Tech Publishings.
- Rajagopal, S., Ramanan, S., Visvanathan, R., Satapathy, S. (2011). 'Halal Certification: Implication for Marketers in UAE', *Journal of Islamic Marketing*, 2(2),138-153.
- Riaz, M.N. ve Chaudry, M.M. (2003). *Halal Food Production*. USA: CRC Press.
- Rovina, K., Siddiquee, S. ve Shaarani, S. M. (2016). 'Extraction, Analytical and Advanced Methods for Detection of Allura Red AC (E129) in Food and Beverages Products', *Frontiers in Microbiology*, 7, 798-802.
- Saltmarsh, M. ve Insall, L. (2013). Food Additives and Why They are Used. M. Saltmarsh (Ed.) *Essentials Guide to Food Additives* içinde (ss.52-63). U. K: RSC Publishing.
- Şimşek, H. (2011). *Gıda Katkı Maddeleri Rehberi*, İstanbul: Fazilet Neşriyat Yayınevi.
- Şimşek, H. (2012). *A'dan Z'ye Hayvansal Kaynaklı Gıda Katkı Maddeleri*, İstanbul: Lemi Yayınları.
- Tekle, Ş., Sağdıç, O., Nursaçan, Ş., Yetim, H. ve Erdem, M. (2013). 'Ülkemizde ve Dünyada Helal Gıda Hususunda Karşılaşılan Problemler', *European Journal of Science and Technology*, 1(1),1-6.
- Torlak, Ö. (2012). 'İslam Ülkeleri Arasında Helal Ürün Pazarlama Potansiyeli, Problemleri ve Çözüm Önerileri', *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4(2),1-10.
- Türk Gıda Kodeksi Gıda Etiketleme ve Tüketicileri Bilgilendirme Yönetmeliği (2017). 7.Şubat.2019 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170126M1-6.htm> adresinden erişildi.
- Türk Gıda Kodeksi Gıda Katkı Maddeleri Yönetmeliği (2013). 8.Şubat.2019 tarihinde <http://resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130630-4.htm> adresinden erişildi.

- Türker, S. (2011). Gıda Katkı Maddelerinin Gıdalarda Kullanım Miktarları. 1. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi, 19-20 Kasım 2011- Ankara: Bildiriler (75-83). İstanbul: Gimdes
- UK Food Guide (2003). 8. Şubat. 2019 tarihinde <http://www.ukfoodguide.net/e132.htm> adresinden erişildi.
- Verbruggen, R. (2002). Food Additives in the European Union. A.L. Branen, P.M. Davidson, S. Salminen, J.H. Thorngate (Ed.). *Food Additives* içinde (ss.85-99). New York: Marcel Dekker.
- Yıldırım, B. (2011). Helal Gıda. 6. Şubat. 2019 tarihinde <http://www.gidagundemi.com/helal-gida-makale,17.html> adresinden erişildi.
- Yörük, N.G. ve Danyer, E. (2016). Gıda Katkı Maddeleri Genel Bilgiler ve Tanımlar. *Türkiye Klinikleri J Food Hyg Technol- Special Topics*. 2(2),1-10.
- Zorba, M. (2009). Gamlar. T. Altuğ (Ed.). *Gıda Katkı Maddeleri* içinde (ss.77-103). İzmir: Sidas Medya Ltd. Şti.

YÖNETİCİYE DUYULAN GÜVEN İLE ÇALIŞMA YAŞAM KALİTESİNİN İŞTEN AYRILMA NİYETİNE ETKİSİ: OTEL İŞLETMELERİ İŞGÖRENLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA¹

The Effect of Employees' Trust in Supervisors and Their Quality of Working Life on Their Intention to Leave Job: A Study on Hotel Employees

Gönderim Tarihi: 21.03.2019

Kabul Tarihi: 19.06.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.580543

Elbeyi PELİT*
Yusuf GÖKÇE**

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, otel işletmeleri işgörenlerinin, yöneticilerine duydukları güven ile çalışma yaşam kalitelerinin işten ayrılma niyetlerine etkisinin belirlenmesidir. Araştırmada ilk olarak araştırmanın değişkenlerini oluşturan kavramlar hakkında literatür taraması yapılarak kuramsal alt yapı ortaya konulmuştur. Sonrasında, konuyla ilgili olarak anket ölçme aracı kullanılarak otel işletmeleri işgörenlerinin görüşleri alınmıştır. Araştırmanın evrenini, Afyonkarahisar ilinde faaliyet gösteren tüm (10 adet) beş yıldızlı otel işletmeleri işgörenleri oluşturmakta olup, toplam 539 adet işgören anketi değerlendirmeye alınmıştır. Katılımcıların ankette yer alan ifadelere ilişkin verdikleri cevaplar; faktör analizi, güvenilirlik analizi, aritmetik ortalama değerleri, korelasyon analizi ve regresyon analizi yöntemleri ile çözümlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, genelde işgörenlerin yöneticilere duydukları güven ve çalışma yaşam kalitesi algılarının yüksek seviyede olduğu ve işten ayrılma niyetlerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca gerçekleştirilen analizler sonucunda yöneticiye duyulan güven ile çalışma yaşam kalitesinin işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönlü anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yöneticiye Duyulan Güven, Çalışma Yaşam Kalitesi, İşten Ayrılma Niyeti, Otel İşletmeleri İşgörenleri, Afyonkarahisar.

¹ Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalında Doç. Dr. Elbeyi Pelit danışmanlığında yürütülen ve Yusuf Gökçe tarafından yazılan yüksek lisans tezinden üretilmiş olup, Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Proje Araştırmaları Koordinasyon Birimi (BAPK) tarafından desteklenmiştir. Proje No: "15.SOS.BİL.15".

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği, elbeyipelit@aku.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6418-801X>

** Öğr. Gör., Sosyal Bilimler MYO, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, ysfgokce@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5871-3594>

ABSTRACT: The aim of this study is to determine the effect of employees' trust in their supervisors and employees' quality of working life on their intention to leave the job. Firstly, the theoretical background of the study was formed by carrying out national and international literature review on the concepts that make up the variables of the research. Afterwards, the survey technique was used and the relevant hotel management employees' views were taken. The population of the study is consisted of employees working in the five-star hotels (10) operating in Afyonkarahisar and Sandıklı district. A total of 539 employees' surveys have been evaluated. The participants' answers on the survey were analyzed by factor analysis, reliability analysis, mean values, correlation analysis and regression analysis methods. According to the findings, it was determined that employees' trust in their supervisors and employees' perception of quality of working life are generally at a high level while their intention to leave job is low. In addition, it was concluded as a result of the study that employees' trust in their supervisors and quality of working life have an effect on their intention to leave job.

Keywords: Trust in Supervisors, Quality of Working Life, Intention to Leave Job, Hotel Employees, Afyonkarahisar.

GİRİŞ

İşgörenlerin çalıştıkları ortamda yöneticileri olan ilişkileri, çalışma ortamı ile ilgili görüşleri ve işe devam edip etmeme noktasındaki düşünceleri hem işletmeler açısından hem de işgörenler açısından önemli konular arasında sayılabilir. Hizmetin emek-yoğun özelliğinden dolayı, otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin yöneticilerine güvenleri, çalışma yaşam kalitelerine ilişkin görüşleri ve işten ayrılma niyetleri diğer işletme türlerine göre daha önemli olabilecektir. Konuyla ilgili tatmin olmayan çalışanların işlerinden ayrılması mümkün olabilecektir. İşgörenlerin işlerinden ayrılmayı istemelerinin çeşitli sebeplerinin olacağı ifade edilebilir.

Güven ile ilgili ilk çalışmalar psikologlarca yapılmış, sosyoloji, sosyal psikoloji, siyaset bilimi, ekonomi gibi diğer alanlarda da çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Sağlam Arı ve Güneri Tosunoğlu, 2011: 85) bunun yanında güven üzerine çalışanların bir bölümü de din adamları, ahlak düşünürleri ve ruhbilimcilerdir (İnam, 2003: 13). Güvenin ne olduğunu anlamak, güveni günlük uygulama ve ilişkilerimizin bir parçası haline getirebilmek ve bu tür uygulama ve ilişkileri yalnızca mümkün değil, aynı zamanda zorunlu da kılan kurumlar geliştirebilmek demektir (Solomon ve Flores, 2001: 16). Genel olarak güvenin analizinin merkezinde iki anahtar sorunun ortaya çıktığı, bunlardan birinin "organizasyonlardaki güven mekanizmasını anlamak" diğer konuyu ise "insanların neden güvendiğini anlamak" olduğu belirtilmiştir (Tyler ve Kramer, 1996: 6). Güveni anlamak ve örgütlerde varlığının ortaya konulması önemlidir. Çalıştıkları ortamda güven duyan işgörenler daha başarılı işler çıkarabilecektir. Ayrıca başarılı çalışanların işletmelerde çalışmaya devam etmelerinde "güven" önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma yaşam kalitesi; toplumların sosyo-ekonomik gelişme sürecinde oluşan, çalışanların yaptıkları işle ilgili düşünce, tavır ve beklentilerini şekillendiren, yaptıkları işe yönelik sorunların saptanarak çözümlerinin üretilme sürecidir. Günümüzde çalışma yaşamı ile ilgili ortaya çıkan sorunlar, çalışma ortamının kötüleşmesinden öte, çalışanların beklentilerinin çeşitlilik kazanması ile açıklanabilir (Bayır Toplu, 1999: 224). Emek-yoğun özelliğinden dolayı hizmet işletmelerinde çalışan işgörenler açısından çalışma yaşam kalitesi kavramının sunulan hizmetin kalitesini doğrudan etkileyebileceği düşünüldüğünde önemli bir değişken olacaktır.

Yönetici beraber çalıştığı insanların davranış özelliklerini ve nedenlerini anladığı ölçüde başarılı bir yönetim sergileyebilecektir. Bu nedenle, yöneticinin başarısı beraber çalıştığı insanların, çalışma istek ve becerilerine bağlıdır (Koçel, 2014: 97). Bu kapsamda, çalışanların işten ayrılma niyetlerinin olması veya olmaması da işletmeler için önem arz etmektedir. Bir organizasyonda çalışma niyetinde olmayan çalışanların işlerini yaptıkları ortamdaki davranışlarının da farklılaşabileceği düşünüldüğünde konunun önemi daha iyi anlaşılabilir.

Hizmetin müşteriye doğrudan sunulması sebebiyle işgörenin bir anda yapacağı yanlış, müşteri için telafisi olmayan bir memnuniyetsizliğe yol açabilir. İşgören son derece dikkatli olarak müşterinin beğenisi doğrultusunda hareket etmelidir. Yönetime düşen en büyük görev işgörenlerin mesleği sevmelerini sağlamaktır. Bu da ancak daha çok insan odaklı olmakla mümkün olabilecektir (Örücü ve Esenkal, 2005: 164-165). Bu konuda yapılacak birçok iş olduğu ortadadır. Bu çalışmada işgörenlerin yöneticilerine duydukları güven ile çalışma yaşam kalitelerinin işten ayrılma niyetlerine etkisi incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle literatürde yöneticiye duyulan güven, çalışma yaşam kalitesi ve işten ayrılma niyeti kavramları incelenmiştir. Literatür taraması kapsamında ilgili değişkenlerin aralarındaki ilişki konusunda elde edilen bulgular verilmiştir. İncelenen kavramların birbirleri ile ilgili olan ilişkilerinin incelenebilmesi için uygulama yapılması planlanmıştır ve konu ile ilgili Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmeleri işgörenlerinin görüşleri anket ölçme aracı uygulanarak alınmıştır. Araştırma kapsamında ortaya konulan sonuçlar yorumlanmış ve öneriler getirilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Yöneticiye Duyulan Güven

Güven kavramı kelime anlamı olarak; korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2019). Güven, insanlar arası ilişkilerde büyük önem taşıyan temel duygular arasında yer almaktadır. Soyut niteliğinden dolayı ilişkilerde sadece hissedil-

lerek belirlenebilen bir özelliğe sahiptir (Asunakutlu, 2002: 2). Güven konusunda yapılan çalışmalarda en sık vurgulanan görüşün, kavramın tanımlanmasındaki güçlük olduğu belirtilmektedir. Bunun temel nedeninin ise bireyler arası ilişkiler, grup davranışı, yönetsel etkinlik, ekonomik değişimler, sosyal ve politik istikrar ve farklı kültürleri anlama gibi mikro ve makro düzeydeki birçok süreci açıklamada güvenin anahtar bir kavram olmasından kaynaklandığı ifade edilebilir (Kalemci Tüzün, 2007: 93). Mayer, Davis ve Schoorman, (1995: 712) çalışmalarında bu konu hakkında şu ifadelere yer vermişlerdir: “Çeşitli terimler güven ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır ve bu güvenin doğasını allak bullak etmiştir. Bunlar arasında iş birliği, inanma ve öngörülebilirlik vardır”. Currall ve Epstein’in, (2003: 194) çalışmalarında güven kararının, başkasının güvenilirliği hakkında beklentiler, başkasının güvenilirliğinin sicil kaydı ve sosyal etkiler şeklinde üç ana hususa dayandığını belirtilmiştir. Demirdağ (2015) araştırmasında, güvenin sınıflandırmasının çeşitli yazarlar tarafından farklı şekillerde ele alındığından bahsetmiştir ve en kabul gören güven sınıflandırmasının; “bilgi temelli güven”, “hesaplanmış güven”, “özdeşleşme temelli güven” ve “korku temelli güven” olarak dört başlıkta incelenebileceğini ifade etmiştir.

Örgütlerin belirlemiş oldukları hedeflere ulaşmalarında, verimliliklerini arttırmalarında, rekabetin hızla arttığı günümüzde var olan durumlarını muhafaza etmelerinde ya da büyümelerinde “güven” önemli bir unsurdur. Güven, insanın kişiler arası ilişkilerini uzun ve sağlıklı bir şekilde kurmasında, verimli olmasında, işe yaramasında ve mutlu olmasında önemli bir yapı taşıdır. Bu nedenle işletmeler içinde hayati bir öneme sahiptir (Karamil Köy, 2011: 1). Güven sadece önemli bir iş birliği mekanizması olarak sayılmasına ek olarak yeni iş ortamında rekabetçi başarı ve üst performans içinde ön koşul olarak incelenmektedir (Toprak, 2006: 5). Güvenin örgütlerin başarısı için önemli bir konu olması, güveni tartışılması gereken bir konu haline getirmektedir.

İki grup arasındaki iş birliği nedenlerini araştıran bazı düşünürler karşılıklı kâr ve çıkar olanaklarının güveni artırdığını, karşılıklı kötülük tehlikesinin ilişkileri bozduğu ve endişe kaynağı olduğunu göstermişlerdir. Böylece, karşılıklı güven ve çıkarlar grup yapılarını ve dolayısıyla işletme faaliyetlerini büyük ölçüde etkilemektedir (Eren, 2010: 205). İşgörenlerin hem birbirleriyle olan ilişkilerinde hem de örgütte yöneticileriyle olan ilişkilerinde güvenin var olması ortamın başarısını etkileyeceğinden işletme yöneticilerinin bu konuya önem vermeleri gerekir. Konuyu yöneticisine güvenmeyen çalışanın hem işlerini yaparken başarısız olacağı hem de yöneticisi yokken ona güvenmediği için yöneticisini iyi temsil edemeyeceği şeklinde düşünürsek konunun yöneticiler açısından önemi anlaşılacaktır. Bu kapsamda yöneticiye duyulan güven kav-

ramı hem yöneticiler için hem de örgütler için önemlidir. Bu sebepten üzerinde durulması gereken bir konudur.

Lewicki ve Bunker (1996: 119-124) modellerinde güvenin üç aşamada gerçekleştiğini vurgulamışlardır ve bunları hesaba dayalı güven, bilgiye dayalı güven ve özdeşleşmeye dayalı güven olarak sıralamışlardır. Bir aşamanın gelişmesi için bir önceki aşamanın gerçekleşmesi gerektiği aktarılmıştır. İlgili çalışmada model bir merdiven gibi şekillendirilmiş ve sırasıyla az ilişki, çok ilişki ve birçok ilişki aşamalarının olduğu belirtilmiştir. Luhmann (1979)'ın yöneticiye güven ile örgüte güven arasında anlamlı bir fark olduğunu ortaya koyan ilk araştırmacı olduğu bilinmektedir. Güvenin hem kişilikten hem de sosyal sistemden etkilenen bir şekilde karşılıklı etkileşim çerçevesinde oluştuğu ifade edilmiştir (Perry ve Mankin, 2007: 166). Kuruma ve yöneticiye güven birbirleriyle olumlu ve anlamlı olarak ilişkili olmalarına rağmen ikisinin de ayrı ayrı öncülleri ve sonuçları vardır. Kuruma güvenin öncülleri; algılanan örgütsel destek, dağıtım ve işlemsel adalet iken; yöneticiye güvenin öncülleri; dürüstlük, yetkinlik ve çalışanlara karşı ilgi ve yardımsever davranışlardır (İslamoğlu, Birsal ve Börü, 2007: 30).

Örgütsel bazda güven kavramı irdelendiğinde, güven kavramının örgütün sürdürülebilir başarısında oldukça önemli bir rolü olduğu görülmektedir (Halis, Gökgez ve Yaşar, 2007: 188). Mishra (1996: 265), kurumlar ve bireyler için bir güven modeli oluştururken güveni, "bir tarafın isteği ile diğer tarafın yetkili, açık, ilgili ve inanılır olduğu inancına dayalı bir şekilde diğer tarafa karşı savunmasız olmasıdır" şeklinde tanımlamıştır. Güven, örgütsel davranış faaliyetleri açısından kolaylaştırıcı bir unsurdur. Kurum içi ilişkiler açısından güven değerlendirildiğinde, bu çoğunlukla bir çalışanın bir yöneticiye güveni veya bir yöneticinin bir çalışana güveni olarak kendini göstermektedir. Bu ikili güven ilişkilerin dışında örgüt içinde; çalışanlar, takımlar ve departmanlar arasında da karşılıklı güven var olmalıdır (Ergeneli, Sağlam Arı ve Metin, 2007: 43). Whitener, Brodt, Korsgaard ve Werner (1998: 516) çalışmalarında yöneticiler ve çalışanlar arasındaki güven ilişkilerinin geliştirilmesinde yönetsel davranışın önemli bir etkisi olduğundan bahsetmişlerdir ve "yönetsel güvenirlilik modeli" şeklinde adlandırdıkları modellerinde astların yöneticilere güven duymaları için yöneticilerde bulunması gereken beş unsuru, "davranışlarda tutarlılık, dürüstlük, kontrolün paylaşımı ve dağılımı, iletişim ve ilgi gösterilmesi" şeklinde tanımlamışlardır.

Cook ve Wall (1980: 39-40) çalışmalarında güvenin ampirik araştırmalarda üç temel yaklaşımla ayrıldığını belirtmişlerdir. İlk yaklaşımda; bir yöneticinin astlarının kararlara katılımında istekli olması ona güven duyulması ile alakalıdır. İkinci yaklaşımda; çalışanların görev tanımları yapılması grup içinde veya

gruplar arasında güveni ortaya çıkarır ve güvenin geliştiği seviyelerde performans alınır. Üçüncü yaklaşımda: güvenin duygusal tepki ve değerlendirmelerde bir ölçü olduğu belirtilmektedir. Zand (1972), çalışmasında yönetsel sorunların çözümünde yüksek ve düşük güvenli gruplar arasındaki farkı incelemiş ve yüksek güvenli gruplarda sorunların çok daha hızlı ve etkin bir şekilde çözüldüğü sonucuna ulaşmıştır. Özellikle ekip çalışmasını gerektiren ve genellikle hizmet sunulan otel işletmelerinde de çalışanların yöneticilerine, çalışma arkadaşlarına ve örgüte güven duymaları, işlerinden tatmin sağlama ve işletmenin verimliliği açısından oldukça önem taşımaktadır (Demirdağ, 2015: 131). İslamoğlu, Birsal ve Börü (2007: 130) çalışmalarında “sonuç olarak çalışanlar güvenebilecekleri kurumlar, yöneticiler ve çalışma arkadaşı aramaktadırlar. Kuruma güven çalışanları güçlendirir, kararlara katılımı artırır ve üretken bir çalışma ortamı yaratır. Kısaca, yöneticiye ve çalışma arkadaşlarına güven kuruma sağladığı olumlu sonuçlar nedeniyle üzerinde önemle durulması gereken bir konudur” şeklindeki ifadeleriyle konunun önemi hakkında ipuçları sunmuşlardır.

Demircan ve Ceylan, (2003: 145-146) çalışmalarında, örgütlerdeki güvenin olumlu ve olumsuz etkilerini; “örgütsel bağlılık, uzun vadeli kararlılık, verimlilik, moral, işgücü devri, devamsızlık, yenilik, değişime direnç, problem çözme, karar verme, iş tatmini, toplam kalite yönetimi uygulamaları, stres, performans değerlendirme algıları, örgütsel vatandaşlık davranışı” şeklinde sıralamışlardır. İlgili çalışmada ortaya konulduğu gibi güvenin örgütlerde olumlu ve olumsuz etkileri olabilmektedir. İşgörenlerin çalıştıkları ortama ilişkin görüşleri de bu kapsamda etkilenebilecektir. İşgörenlerin çalışma ortamlarındaki durumla ilgili önemli olabilecek bir diğer kavram da çalışma yaşam kalitesi kavramıdır. İşgörenlerin işlerini yürütürken hissettikleri güven ortamı işlerini yaparken çalışma yaşam kalitesi koşullarının da yerine getirildiğini hissetmelerini sağlayacaktır. Bu kapsamda araştırmanın bir diğer değişkeni olan çalışma yaşam kalitesi hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışma Yaşam Kalitesi

Bu çalışmada “çalışma yaşam kalitesi” olarak kullanılan ifadenin karşılığı olarak konuyla ilgili literatürde, “iş yaşam kalitesi”, “iş yaşamı kalitesi” ve “çalışma yaşamı kalitesi” şeklinde kullanıldığı anlaşılmıştır. Esasında, çalışma yaşamının kalitesi deyimi; sanayileşmiş batı ülkelerinin özellikle de İngilizce konuşan ülkelerin kullandığı bir ifadedir. Yaşam kalitesi (quality of life) ve çalışma yaşamı kalitesi (quality of working life) birbirleriyle iç içe olan ve çok sık kullanılan iki deyimdir (Taşdemir Afşar, 2011: 100). Çalışma yaşam kalitesi; toplumların sosyo-ekonomik gelişme sürecinde oluşan, çalışanların yaptıkları işle ilgili düşünce, tavır ve beklentilerini şekillendiren, yaptıkları işe yönelik

sorunların saptanarak çözümlerinin üretilme sürecidir. Günümüzde çalışma yaşamı ile ilgili ortaya çıkan sorunlar, çalışma ortamının kötüleşmesinden öte, çalışanların beklentilerinin çeşitlilik kazanması ile açıklanabilir (Bayır Toplu, 1999: 224).

İş kavramının, temel bedensel ihtiyaçlardan kendini gerçekleştirilmeye kadar varan pek çok gereksiniminin cevabı olması niteliğiyle insanoğlunun yaşamında önemli bir yer işgal etmesi sonucunda, iş deneyimlerine ilişkin olarak çalışanların ne düşündükleri ve nasıl hissettikleri gibi konular hem çalışanları hem de yöneticileri uzunca bir zamandır meşgul etmektedir (Özaslan, 2010: 7). Alanyazında iş yaşamı kalitesinin gelişiminin 1950'lili yıllarda Trist ve arkadaşlarının Londra'daki Tavistock insan ilişkileri Enstitüsü'nde iş, insan ve teknoloji konusundaki yaptığı çalışmalara dayandırıldığı belirtilmektedir (Cumings ve Worley, 1997 akt. Erdem, 2014: 519). Anlamı üzerinde literatürde geniş tartışmaların sürdüğü ve kullanımında farklılıkların görüldüğü çalışma yaşam kalitesi (quality of working life) kavramı, orijinal olarak sanayileşmiş ülkelere ait olup, yaşam kalitesi (quality of life) ile iç içe ve çok sık kullanılan bir deyimdir. Çalışma yaşam kalitesi ifadesi Avrupa ülkelerinde genellikle ya makro düzeyde ekonomik ve sosyal boyutlarıyla geniş anlamda ya da mikro düzeyde sosyo-teknik örgüt sisteminin bazı alt unsurlarının ön plana çıkmasıyla (örneğin, yönetime katılma, işin reorganizasyonu gibi) dar anlamda kullanılmaktadır (Dikmetaş, 2004: 56). Çalışma alanlarının iyileştirilmesi, çalışma sürelerinin standart hale getirilmesi, çalışma süresinin dışında kalan sürede çalışan personelin sosyal hayat ve süreçlerini daha verimli geçirebilmeleri açısından yönetim ve idarenin çalışanlara bu olanakları sağlaması iş yaşam kalitesi açısından büyük önem arz etmektedir (Erat, 2010: 2). Taşdemir Afşar (2011) çalışmasında, çalışanların çalışma yaşam kalitesinin artmasına etki eden ortak etmenlerin; yeterli ve eşit ücret, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları ve uygun iş çevresi ve çalışma koşulları gibi sıralanabileceğini belirtmektedir.

Çalışma yaşam kalitesi, bir kuruluştaki çalışan insanlar için bir iş ortamının uygunluğu veya uygun olmaması anlamına gelir. Yalnızca uzmanlaşma ve etkinliğe odaklanan bilimsel yönetim dönemi, devrimci bir değişime uğramıştır. Geleneksel yönetim döneminde insani değerler üzerinde fazla durulmamıştır. Bu dönemde çalışanların ihtiyaçları ve beklentileri değişmektedir. Son zamanlarda işverenlerin, daha iyi bir çalışma yaşam kalitesi için işyerindeki olanaklar üzerinde yeni düzenlemeler yaptığı görülmektedir (Chand, 2016). İşgörenlerin yöneticilerine duydukları güvenin çalışma yaşam kalitelerini etkileyebileceği gibi, işgörenlerin işlerini yaptıkları ortamdaki durumlardan memnuniyetleri veya memnun olmamaları işten ayrılma niyetlerine de etki edebilecektir. Özellikle turizm işletmeleri için işlerin aksamasını minimize edecek şekilde ve

sunulan hizmetin kalitesinde bir değişime izin vermeden insan kaynağının çalıştırılması önemli bir durumdur. Bu kapsamda yöneticiye duyulan güven ve çalışma yaşam kalitesi kavramlarının işletmelerde beklenenden düşük olmasının ortaya çıkaracağı sonuçlarından olabilecek durumda olan işten ayrılma niyeti kavramı önem arz etmektedir.

İşten Ayrılma Niyeti

Yönetici çalışanlarının davranış özelliklerini ve nedenlerini anladığı ölçüde başarılı bir yönetim uygulaması yapabilecektir. Bu nedenle, yöneticinin başarısı beraber çalıştığı insanların, çalışma istek ve becerilerine bağlıdır (Koçel, 2014: 97). Bu kapsamda, çalışanların işten ayrılma niyetlerinin olması veya olmaması da işletme yöneticileri ve işletmeler için önem arz etmektedir.

İşten ayrılma niyetini, işgörenin gelecekteki iş yaşantısını hâlihazırda çalıştığı işletmenin sınırları dışında geçirmeye eğilimli olması hali olarak ifade etmenin mümkün olduğu ifade edilmiştir (Yanık, 2014: 119). Özellikle çalışanların işinden ve çalışma koşullarından tatminsiz olduğu durumlarda ortaya çıkan yıkıcı eylemler işten ayrılma niyeti olarak ifade edilmektedir (Telli, Ünsar ve Oğuzhan, 2012: 135). Mobley (1982), işten ayrılma niyetini; “bir çalışanın yakın bir zamanda kendi işine son verme isteği ile ilgili düşünceleri” olarak ifade etmiştir. İşten ayrılma niyeti en genel anlamı ile çalışanların iş koşullarından tatminsiz olmaları halinde göstermiş oldukları yıkıcı ve aktif olan eylem olarak tanımlanabilmektedir (İşçi, 2010: 67).

İşten ayrılma niyeti, örgütler üzerinde doğrudan ve dolaylı maliyetleri olması nedeniyle oldukça önemli bir konudur (Tuna ve Yeşiltaş, 2014: 108). Örgütlerin toplam maliyetleri içinde işten ayrılmaların %15-30 oranında bir paya sahip olduğu düşünüldüğünde, konunun önemi anlaşılacaktır (Jang ve George, 2012: 590). İşten ayrılmalar ister gönüllü nedenlerle ister gönüllü olmayan nedenlerle olsun, işletmenin işgücü devir hızını doğrudan etkilemektedir. İşgücü devrinin yüksek olması, maliyetleri artıracığından işletmenin karlılığını ve verimini de düşürecektir. Bunun yanında işgören açısından da tatminsizliğe ve düşük performansa neden olacaktır (Yılmaz ve Halıcı, 2010: 95). Bu da işletme açısından başarılı işler çıkarma noktasında bir dezavantaj olacaktır.

Turizm-Otel İşletmelerinde Yöneticiye Duyulan Güven, Çalışma Yaşam Kalitesi ve İşten Ayrılma Niyeti Kavramlarının Önemi ve Etkileri

Yöneticiye ve çalışma arkadaşlarına güven kuruma sağladığı olumlu sonuçlar nedeniyle üzerinde önemle durulması gereken bir konudur (İslamoğlu, Birsnel ve Börü, 2007: 130). Hizmet üretiminin ve tüketiminin eş zamanlı oluşu işgörenler ile turistleri ya da misafirleri daha çok karşı karşıya getiren, daha çok ilişki kurulmasına sebep olan durumdur. Yöneticilerine güven duyan işgören-

ler kendilerini de arkasında duracak güven duyacakları bir yöneticileri olduğu için iyi hissederler bu da işlerini yaparken daha rahat olmalarını sağlar. Zand'ın (1972) çalışmasında bulunduğu "yüksek güvenli gruplarda problemlerin çok daha çabuk ve etkin bir şekilde çözüldüğü" sonucu göz önüne alındığında işletmelerde sorunların çözümünde de önemli olması konunun önemini ortaya koymaktadır. Karmaşık ve dinamik değişimler karşısında kendileri için güçlü bir pozisyon yaratmak zorunda olan örgütlerin, güveni kurumsallaştırmadan bunu başarmalarının mümkün olmadığı ve bu doğrultuda nelerin yapılması gerektiği, güven olgusunun ne olduğunun iyi anlamakla yakından ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Erdem, 2003: 155). Güçer ve Demirdağ (2014) çalışmalarında, otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel güven algılamaları ile iş tatmin düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel güven algılamaları ile iş tatminleri arasındaki anlamlı ilişki yöneticiye güven ve çalışma yaşam kalitesi hatta sonuçları düşünüldüğünde işten ayrılma niyeti ilişkisini destekler niteliktedir. Konuyla ilgili bir çalışma da konunun önemini anlaşılması açısından birtakım ifadeler yer verilmiştir: "Güven kavramı her alanda oldukça tartışılan bir konudur. Güven, insan ilişkilerinin uzun ve sağlıklı olması için gerekli yapı taşlarından biridir. Örgütsel bazda güven kavramı irdelendiğinde, güven kavramının örgütün sürdürülebilir başarısında oldukça önemli bir rolü olduğu görülmektedir (Halis, Gökgöz ve Yaşar, 2007: 188)". Sürdürülebilir başarıda güvenin ortaya konulan önemi anlaşılmaktadır. İşletmelerin varlıklarını sürdürmelerinde önemli bir faktör olması güvenin bir alt dalını oluşturan yöneticiye güven kavramının da önemini destekler niteliktedir.

Lider-Üye Etkileşim teorisine göre, liderlerin ya da yöneticilerin kendilerine bağlı astlarla karşılıklı etkileşimleri sonucu farklı nitelikte ilişkiler geliştiği ve bu ilişkilerin niteliğinin bireysel ve örgütsel sonuçları etkilediği belirtilmiştir (Özutku, Ağca ve Cevrioğlu, 2008: 193). Yöneticilerin lider, işgörenlerin ise üye olduğu düşünüldüğünde örgütlerde yöneticiler ile işgörenler arasındaki etkileşimlerin bir başka deyişle ilişkilerin birtakım bireysel ve örgütsel sonuçları etkileyeceği ifade edilebilir. Çalışan ile yönetici arasındaki ilişki; işgörenler için yöneticiye duyulan güveni etkileyebileceği gibi bu durumun işgörenlerin çalışma yaşam kalitelerini de etkileyebileceği öngörülmektedir. Sonuç olarak yöneticiye duyulan güven ve çalışma yaşam kalitesinde meydana gelebilecek olumsuzluklar işgörenlerin işten ayrılma niyetlerini de etkileyebilecektir. Bolat (2011)'ın konuyla ilgili çalışmasında ortaya koyduğu, "lider üye etkileşimi kalitesinin işgörenlerin tükenmişlik düzeylerini etkilediği" sonucu, tükenmişliğin işten ayrılma niyetini etkileyebileceği düşünüldüğünde bu çalışmada ortaya konulan kavramların ilişkisi hakkında ipucu niteliğindedir.

İş yaşam kalitesi ile motivasyonu arttıran faktörler arasında yüksek derecede bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İş yaşam kalitesi ve motivasyon birbirinden ayrı düşünülmemesi gereken iki kavramdır. Birisinde yapılan olumlu bir gelişme bir diğerini de pozitif yönde etkilemektedir (Kılıç ve Keklik, 2012: 158). İlgili çalışmadaki motivasyon konusu aslında yöneticiye duyulan güven ile de ilişkilendirilebilir. Bunların olması ise işten ayrılma niyetini azaltıcı bir etki yapmaktadır. Söz konusu bu husus bu kapsamda değerlendirildiğinde bu araştırmadaki değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkisi daha iyi anlaşılacaktır.

Konuyla ilgili yapılan bir çalışmada, çalışma yaşam kalitesinin işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğundan bahsedilmiştir (Sirgy, Efraty, Siegel ve Lee, 2001: 242). İlgili çalışmada ortaya konulan ifade bu çalışmadaki kavramların ilişkisi üzerinde durulması gerektiğini göstermektedir.

İşgörenlerin, yöneticilerine duydukları güven, çalışma yaşam kaliteleri ve işten ayrılma niyetleri, örgütsel kavramların örgütlerdeki homojen özellik gösteren yapısında olduğu gibi ilişki içerisindedir. Bu ilişki, işgörenin işten ayrılma niyetine sebep olabilecek örgütsel ve bireysel faktörlerin bütünlük ifade eden bir yapıda olması şeklinde açıklanabilir.

ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE HİPOTEZLERİ

İşletmecilik alanında yapılan araştırmalar ve sektördeki uygulamalarda, hedeflenen noktalara ulaşmak için güven üzerine tesis edilmiş ilişki ve sistemlerin ne denli önemli olduğu vurgulanmaktadır (Koç ve Yazıcıoğlu, 2011: 55). Çalışma yaşam kalitesinin, işgörenlerin iş ve sosyal yaşamını çeşitli açılardan etkileyen bir olgu olduğu bilinmektedir. Özellikle insan unsurunun ayrı bir önem taşıdığı otel işletmelerinde, çalışma yaşamı kalitesini etkileyen faktörlerin bilinmesi ve işgörenlerin bu konudaki algılamalarının incelenmesi önemli bir konuyu oluşturmaktadır (Erdem ve Kaya, 2013: 144). İnsan gücüne kaçınılmaz olarak ihtiyaç duyulan turizm sektöründe, işletmelerin en yüksek seviyede verimlilik elde edebilmelerinin temelinde personelinin çalışma biçimi (organizasyon, çalışma koşulları, fiziksel-sosyal olanaklar vb.) ve koşulları yatmaktadır (Uçkun, Pelit ve Emir, 2004: 2). Yöneticilerin çalışanların kararlara katılımlarını sağlamanın iş tatminini artırabileceği, personel devir hızını azaltabileceği ve örgüte bağlılığı da artırabileceğine değinilmiştir (Ünlü, 2015: 35). Çalışma ortamındaki bu olumlu gelişmelerin yani çalışma yaşam kalitesinin arttırılmasıyla örgütte işgörenlerin işten ayrılma niyetlerinin de etkileneceği öngörülebilir. Bireyin işini anlamlı bulması, işine bağlılığını arttırmakta ve birey sevdiği işi yapmış olmanın verdiği olumlu tutumlar ile aidiyet duygusuna sahip olmaktadır (Kitapçı, Kaynak ve Ökten, 2013: 65). Tam tersi durumlar da ise çalışanın örgütüne olumsuz tutum sergilemesi gündeme gelecek bu da

onun işten ayrılma niyetini tetikleyebilecek etkenlerden olacaktır. Özellikle işgörenlerin yöneticilerine güven duymaları ya da çalıştıkları işletmedeki çalışma yaşam kalitesi ve işten ayrılma niyetlerinin ilişkili olması, söz konusu bu durumlarda örgütlere ve yöneticilerine bu durumlara neden olabilecek etkenleri bilmeleri ve bu sayede ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirlerin alınması noktasında önlem almalarına olanak sağlayacağından, bu hususlar üzerinde durulması gereken konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte taraftan, özellikle temeli hizmete dayanan ve bundan dolayı diğer işletme türlerine göre daha çok işgücünün istihdam edildiği turizm sektörünün en önemli işletme türlerinden biri olan otel işletmelerinde, işlerin yürütülmesi sırasında başarılı olunabilmesi için, çalışanların görevlerini yerine getirirken yöneticilerine duydukları güven, çalışma yaşam kaliteleri ve çeşitli sebeplerden dolayı ortaya çıkan işten ayrılma niyetleri önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın amacı, otel işletmelerinde işgörenlerinin, yöneticilerine duydukları güven ile çalışma yaşam kalitelerinin işten ayrılma niyetlerine etkisinin belirlenmesidir. Bu doğrultuda, araştırmaya ilişkin geliştirilen hipotezler şunlardır:

Hipotez 1: Otel işletmeleri işgörenlerinin; yöneticilerine duydukları güven arttıkça, işten ayrılma niyetleri anlamlı bir şekilde azalmaktadır.

Hipotez 2: Otel işletmeleri işgörenlerinin; çalışma yaşam kaliteleri arttıkça, işten ayrılma niyetleri anlamlı bir şekilde azalmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmada öncelikle yöneticiye duyulan güven, çalışma yaşam kalitesi ve işten ayrılma niyeti konularında literatür taraması yapılarak elde edilen sonuçlar/çıkarımlar ve oluşturulan kuramsal çerçeve doğrultusunda, uygulama aşamasında veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Uygulanan anket dört bölümden oluşmaktadır. İlgili anketin birinci bölümünde; Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin demografik (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, gelir) ve diğer bazı bireysel özelliklerini (çalışılan departman, sektörde çalışma süresi, işletmede çalışma süresi) belirlemeyi amaçlayan kapalı uçlu sorulara yer verilmiştir. Anketin ikinci bölümünde; işgörenlerin yöneticilerine duydukları güveni belirlemeye yönelik Börü, İslamoğlu ve Birsal (2007)'in çalışmalarında geliştirilen ilgili araştırmada yapılan faktör analizi neticesinde 40 madde olarak belirlenen "yöneticiye güven ölçeği" kullanılmıştır. Anketin üçüncü bölümünde; işgörenlerin çalışma yaşam kaliteleri algılarını belirlemeye yönelik Sirgy ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilen ve Taşdemir Afşar (2011)'in araştırmasında kullanılan 16 maddeden oluşan "çalışma yaşam kalitesi ölçeği" kullanılmıştır. Anketin dördüncü bölümünde; işgörenlerin işten ayrılma niyetlerini belirlemeye

yönelik Cammann, Fichman, Jenkins ve Klesh (1979) tarafından oluşturulan ve Gülerterkin (2013)'in araştırmasında kullanılan "işten ayrılma niyeti ölçeği" kullanılmıştır. İşgörenlere uygulanan ve veri toplama aracı olarak kullanılan anket 5'li Likert ölçeği doğrultusunda (1=Hiç Katılmıyorum, 2=Az Katılıyorum, 3=Orta Düzeyde Katılıyorum, 4=Çok Katılıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum) değerlendirilmiştir.

Araştırmanın evrenini Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenler oluşturmaktadır. Daha önce; gerek Afyonkarahisar bölgesinde otel işletmeleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar, gerekse Afyonkarahisar'daki ve Sandıklı'daki otel işletmeleri yöneticileri ile yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelerde Afyonkarahisar il merkezindeki (7 otel) ve Sandıklı ilçesindeki otellerde (3 otel) (Afyon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2016) çalışan işgörenlerin sayısının yaklaşık olarak 1600 – 1700 arasında olduğu otel işletmeleri İKY yetkilileri ile yapılan görüşmeler neticesinde tespit edilmiştir. Bu çerçevede araştırma evreni 1700 olarak ifade edilebilir. Kullanılan belirli evrenler için kabul edilen örnek büyüklükleri tablolarından evren büyüklüğü 1600 olan araştırmalar için 310 örneklemin kabul edilebilir olduğu; evren büyüklüğü 1700 olan araştırmalar için 313 örneklemin kabul edilebilir olduğu anlaşılmaktadır (Altunışık ve diğerleri, 2012: 137; Ural ve Kılıç, 2013: 47). Bu çerçevede araştırmada anketlerin farklı departmanlarda uygulanması ve farklı departmanlardaki işgörenlerin görüşlerinin alınması ve karşılaştırılması amacı dikkate alınarak tabakalı örnekleme yöntemi kullanılarak örneklem seçilme yoluna gidilmiştir. Buna göre eksik, hatalı ve geri dönmeyecek anketler dikkate alınarak toplam 900 adet anket çoğaltılmış ve anket uygulamasını kabul etmeyen 1 otel dışında diğer 9 otele 100'er adet anket yapılması amaçlanmıştır. Sonuç olarak otel işletmelerinden geri dönen anket sayısı 606 olup, bunların 67'si hatalı ya da eksik dolium sebebi ile değerlendirmeden çıkarılmıştır. Değerlendirmeye alınan anketlerin 435'i Afyonkarahisar il merkezindeki 7 adet beş yıldızlı otel işletmelerinden 104'ü ise Sandıklı ilçesindeki anket uygulamasına izin veren 2 adet beş yıldızlı otel işletmelerinden elde edilmiştir ve toplamda 539 adet anket analiz işlemine dahil edilmiştir.

Araştırmada, çalışanların demografik ve bazı bireysel özelliklerine göre dağılımı frekans ve yüzde yöntemi ile verilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçekler her ne kadar daha önceki çalışmalarda kullanılmış ve geçerlik/güvenirlik düzeyleri test edilmiş olsa da bu çalışmada da ilgili ölçeklere ilişkin faktör analizi gerçekleştirilmiştir ve ilgili ölçeklerin orijinalleriyle aynı faktörlere (boyut) sahip olup olmadığı test edilmiştir. Kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizinin tespitinde ise Cronbah's Alpha katsayısından faydalanılmıştır. Daha sonra ise işgörenlerin yöneticilerine duydukları güven, algıladıkları çalışma yaşam ka-

litesi ve işten ayrılma niyetlerinin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanarak betimlenmiştir.

İşgörenlerin yöneticilerine duydukları güven ile çalışma yaşam kalitelerinin işten ayrılma niyetleri ile ilişkisinin belirlenmesinde korelasyon analizinden faydalanılmıştır. Bunun yanında işgörenlerin yöneticilerine duydukları güvenin işten ayrılma niyetlerine ve işgörenlerin çalışma yaşam kalitelerinin işten ayrılma niyetlerine etkisini belirlemek amacıyla ayrı ayrı basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın izleyen kısmında verilerin analizi doğrultusunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Tablo 1’de katılımcıların bireysel özelliklerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Tablo 1’e göre, araştırmaya katılan işgörenlerin %80,7’si Afyonkarahisar’da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde, %19,3’ü ise Sandıklı’daki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışmaktadır. Afyonkarahisar ili ve Sandıklı ilçesindeki beş yıldızlı otel işletmelerinde araştırmaya katılan işgörenlerin %43,2’si kadın, %56,8’i ise erkektir. Araştırmaya katılan katılımcıların yaş grupları incelendiğinde sırasıyla, 23-27 yaş arası (%38,2), 18-22 yaş arası (%20,0), 28-32 yaş arası (%17,1), 33-37 yaş arası (%11,5), 38-42 yaş arası (%9,3), 43 yaş ve üzeri (%3,9) yaşa sahip katılımcıların olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımı ise %53,6’sı bekâr, %46,6’sı evli şeklinde ortaya çıkmıştır. Araştırmaya katılan otel işletmeleri işgörenlerinin sırasıyla; ortaöğretim/lise (%55,3), ilköğretim (%19,7), lisans (%12,2), ön lisans (%11,7), lisansüstü (%1,1) eğitim durumlarına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan katılımcıların ilgili işletmelerde çalıştıkları departmanlara göre dağılımının ise sırasıyla; yiyecek içecek (%33,2), kat hizmetleri (%28,2), diğer (%23,0), önbüro (%15,6) şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. İşgörenlerin sektörde çalışma sürelerinin sırasıyla; 2-4 yıl (%46,6), 1 yıl ve/veya daha az (%26,5), 5-7 yıl (%12,6), 11 yıl ve/veya daha fazla (%9,5) ve 8-10 yıl (%4,8) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İşgörenlerin çalıştıkları işletmelerde çalışma sürelerinin sırasıyla; 1 yıl ve/veya daha az (%49,2), 2-4 yıl (%39,1), 5-7 yıl (%6,1), 11 yıl ve/veya daha fazla (%3,7) ve 8-10 yıl (%1,9) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Otel işletmelerinde araştırmaya katılan işgörenlerin gelir durumlarının ise; 600 TL/veya daha az (%5,4), 601 TL-1000 TL (%7,2), 1001 TL-1400 TL (%50,8), 1401 TL-1800 TL (%29,1), 1801 TL ve/veya üzeri (%7,4) şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Bireysel Özelliklerine İlişkin Bulgular

Bireysel Değişkenler		f	%	Bireysel Değişkenler		f	%
Yer	Afyonkarahisar	435	80,7	Eğitim Durumu	İlköğretim	106	19,7
	Sandıklı	104	19,3		Ortaöğretim (Lise)	298	55,3
Cinsiyet	Kadın	233	43,2	Sektörde Çalışma Süresi	Ön Lisans	63	11,7
	Erkek	306	56,8		Lisans	66	12,2
Yaş	18 – 22 Yaş Arası	108	20,0	İşletmede Çalışma Süresi	Lisansüstü	6	1,1
	23 – 27 Yaş Arası	206	38,2		1 Yıl ve/veya daha az	143	26,5
	28 – 32 Yaş Arası	92	17,1		2 – 4 Yıl	251	46,6
	33 – 37 Yaş Arası	62	11,5		5 – 7 Yıl	68	12,6
	38 – 42 Yaş Arası	50	9,3		8 – 10 Yıl	26	4,8
	43 Yaş ve üzeri	21	3,9		11 Yıl ve/veya daha fazla	51	9,5
Medeni Durum	Bekâr	289	53,6	İşletmede Çalışma Süresi	1 Yıl ve/veya daha az	265	49,2
	Evlî	250	46,4		2 – 4 Yıl	211	39,1
Departman	Önbüro	84	15,6	Gelir	5 – 7 Yıl	33	6,1
	Yiyecek İçecek	179	33,2		8 – 10 Yıl	10	1,9
	Kat Hizmetleri	152	28,2		11 Yıl ve/veya daha fazla	20	3,7
	Diğer (İK, Pazarlama, vb.)	124	23,0		1001 TL - 1400 TL	274	50,8
Gelir	600 TL/veya daha az	29	5,4	1401 TL - 1800 TL	157	29,1	
	601 TL - 1000 TL	39	7,2	1801 TL ve/veya üzeri	40	7,4	

Araştırmada kullanılan yöneticiye duyulan güven (YDG), çalışma yaşam kalitesi (ÇYK) ve işten ayrılma niyeti (İAN) ölçeklerine ilişkin faktör analizleri (eigenvalues, varyansı açıklama oranı) ve güvenilirlik analizleri (Cronbach's Alpha) sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2'de, ölçeklere ilişkin faktör analizi sonuçları yer almaktadır. Yöneticiye duyulan güven ölçeği için yapılan faktör analizinde KMO değeri örneklem yeterliliğini göstermekte olup (KMO=0,969), Bartlett's testi sonucu ise faktör analizinin uygulanabilirliğini ortaya koymuştur ($\chi^2= 18119,360$; $p<0,001$). Uygulanan faktör analizi sonucunda, yöneticiye duyulan güven ölçeğinin özdeğeri 3,844 ile 1,858 arasında değişmektedir. Söz konusu on faktör toplam varyansın %77,640'ını açıklamaktadır. Yöneticiye duyulan güven ölçeğinin "dürüst ve adil" faktörü toplam varyansın %9,61'ini açıklarken, "yetki veren ve astını önemseyen" faktörü %4,65'ini açıklamaktadır. Ayrıca, yöneticiye duyulan güven ölçeğinin alt ölçeklerine ilişkin Cronbach's Alpha değerleri 0,778 ile 0,919

arasında değişmektedir. Bunun yanında yöneticiye duyulan güven ölçeğinin genel Cronbach's Alpha değeri 0,979 olarak gerçekleşmiştir.

Çalışma yaşam kalitesi ölçeği için yapılan faktör analizinde KMO değeri örneklem yeterliliğini göstermekte olup (KMO=0,915), Bartlett's testi sonucu ise faktör analizinin uygulanabilirliğini ortaya koymuştur ($\chi^2= 4968,391$; $p<0,001$). Uygulanan faktör analizi sonucunda çalışma yaşam kalitesi ölçeğinin özdeğeri 2,684 ile 1,012 arasında değişmektedir. Söz konusu yedi faktör toplam varyansın %82,252'sini açıklamaktadır. Çalışma yaşam kalitesi ölçeğinin "sağlık ve güvenlik ihtiyacı" faktörü toplam varyansın %16,78'ini açıklarken, "estetik ihtiyaçlar" faktörü %5,98'ini açıklamaktadır. Ayrıca, çalışma yaşam kalitesi ölçeğinin alt ölçeklerine ilişkin Cronbach's Alpha değerleri 0,595 ile 0,855 arasında değişmektedir. Bunun yanında çalışma yaşam kalitesi ölçeğinin genel Cronbach's Alpha değeri 0,927 olarak hesaplanmıştır. Uygulanan faktör analizi sonucunda işten ayrılma niyeti ölçeğinin özdeğeri 1'den büyük (2,389) ve toplam varyansın %79,645'ini açıklayan tek faktör altında toplandığı tespit edilmiştir.

İşten ayrılma niyeti ölçeği için uygulanan faktör analizinde Bartlett's testi sonucu, faktör analizinin uygulanabileceğini ortaya koymuş ($\chi^2= 833,725$; $p<0,001$) ve hesaplanan Kaiser-Meyer-Olkin değeri (KMO=0,716) ise örneklem hacminin yeterli düzeyde olduğunu göstermiştir. Ayrıca, işten ayrılma niyeti ölçeğine yönelik hesaplanan Cronbach's Alpha değerinin 0,871 olduğu belirlenmiştir. Bunlara ek olarak her bir ölçeğin Cronbach's Alpha değerlerinin 0,70 değerinin üzerinde olduğu görülmektedir. Bu değerler ölçeklerin iç tutarlık düzeylerinin yeterli olduğunu göstermektedir.

Afyonkarahisar ili ve Sandıklı ilçesinde bulunan beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin yöneticiye duyulan güven ölçeğine ilişkin ($\bar{X}=4,05$), çalışma yaşam kalitesi ölçeğine ilişkin ($\bar{X}=3,88$) görüşleri incelendiğinde işgörenlerin yöneticilerine duydukları güven ve çalışma yaşam kalitelerinin genel olarak yüksek olduğu ve işten ayrılma niyeti ölçeğine ilişkin ($\bar{X}=2,28$) verdikleri cevaplar incelendiğinde işten ayrılma niyetlerinin az olduğu anlaşılmaktadır. Bunu ilgili ölçeklere ilişkin aritmetik ortalama değerleri göstermektedir.

Tablo 2: Yöneticiye Duyulan Güven, Çalışma Yaşam Kalitesi ve İşten Ayrılma Niyeti Ölçeklerine İlişkin Bazı Tanıtıcı İstatistikler

Ölçekler	Alt Ölçekler (Boyutlar)	Madde Sayısı	Öz değer	Varyans %	Kümülatif Varyans	Cronbach's Alpha	\bar{X}	s.s.
Yöneticiye Duyulan Güven	Dürüst ve Adil	7	3,844	9,609	9,609	0,919	4,07	0,92
	Çalışanlarını Destekleyen	6	3,766	9,415	19,024	0,886	4,01	0,91
	Takım Lideri	6	3,706	9,264	28,288	0,895	4,03	0,92
	Olumlu Bir Çalışma Ortamı Yaratın	5	3,593	8,983	37,271	0,899	4,03	0,94
	Kendine Güvenen	3	3,499	8,748	46,019	0,859	4,18	0,93
	Gerginlik Yaratmayan	3	3,247	8,117	54,135	0,857	4,07	1,02
	Bilgi Paylaşan	3	2,872	7,181	61,316	0,782	3,99	1,01
	Güven Veren	3	2,563	6,407	67,723	0,868	4,07	0,98
	Yetkin	2	2,109	5,272	72,995	0,778	4,08	0,93
	Yetki Veren ve Astını Önemseyen	2	1,858	4,645	77,640	0,828	3,99	1,04
	Genel	40	-	-	-	0,979	4,05	0,83
Çalışma Yaşam Kalitesi	Sağlık ve Güvenlik İhtiyacı	3	2,684	16,775	16,775	0,831	4,07	0,88
	Ailevi ve Ekonomik İhtiyaçlar	3	2,361	14,756	31,531	0,855	3,67	1,11
	Sosyal İhtiyaçlar	2	2,354	14,716	46,246	0,595	3,87	0,97
	Saygı İhtiyacı	2	1,912	11,951	58,198	0,783	3,85	1,03
	Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı	2	1,901	11,882	70,080	0,831	3,88	1,02
	Bilgi İhtiyacı	2	1,117	6,197	76,277	0,772	3,98	0,95
	Estetik İhtiyaçlar	2	1,012	5,975	82,252	0,809	3,86	1,04
Genel	16	-	-	-	0,927	3,88	0,78	
İşten Ayrılma Niyeti	Genel	3	2,389	79,645	79,645	0,871	2,28	1,30

YDG: Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) = 0,969; Bartlett's Testi: $\chi^2= 18119,360$; $P=0,000$

ÇYK: Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) = 0,915; Bartlett's Testi: $\chi^2= 4968,391$; $P=0,000$

İAN: Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) = 0,716; Bartlett's Testi: $\chi^2= 833,725$; $P=0,000$

Araştırmada işgörenlerin yöneticilerine duydukları güven, çalışma yaşam kaliteleri ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye yönelik uygulanan Pearson Korelasyon analizi sonuçları Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3’deki bulgulara göre, işgörenlerin yöneticilerine duydukları güven ve alt boyutları ile işten ayrılma niyetleri arasındaki korelasyon katsayılarının tamamı anlamlı bulunmuştur ($p < 0,01$). Değişkenler arasındaki Pearson Korelasyon katsayıları incelendiğinde, yöneticiye duyulan güven değişkeniyle işten ayrılma niyeti arasında orta kuvvette negatif yönde korelasyon vardır ($-0,40 < r = -0,413 < -0,59$). İşgörenlerin çalışma yaşam kaliteleri ve alt boyutları ile işten ayrılma niyetleri arasındaki korelasyon katsayılarının tamamı anlamlı bulunmuştur ($p < 0,01$). Değişkenler arasındaki Pearson Korelasyon katsayıları incelendiğinde çalışma yaşam kalitesi değişkeniyle işten ayrılma niyeti arasında negatif yönde korelasyon vardır ($r = -0,392$). Ayrıca, işgörenlerin yöneticilerine duydukları güven ve alt boyutları ile çalışma yaşam kaliteleri arasındaki korelasyon katsayılarının tamamının anlamlı bulunduğu anlaşılmaktadır ($p < 0,001$). Değişkenler arasındaki Pearson Korelasyon katsayıları incelendiğinde, yöneticiye duyulan güven değişkeniyle çalışma yaşam kalitesi değişkeni arasında pozitif yönde kuvvetli korelasyon olduğu görülmektedir ($0,60 < r = 0,648$).

Tablo 3: Yöneticiye Duyulan Güven, Çalışma Yaşam Kalitesi ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Katsayıları-Matrisi

	Değişkenler	Yöneticiye Duyulan Güven	Çalışma Yaşam Kalitesi	İşten Ayrılma Niyeti
Yöneticiye Duyulan Güven	Çalışanlarını Destekleyen	0,916*	0,598*	-0,372*
	Dürüst ve Adil	0,926*	0,574*	-0,377*
	Takım Lideri	0,928*	0,596*	-0,370*
	Olumlu Bir Çalışma Ortamı Yaratan	0,889*	0,597*	-0,364*
	Kendine Güvenen	0,794*	0,527*	-0,322*
	Gerginlik Yaratmayan	0,837*	0,563*	-0,332*
	Bilgi Paylaşan	0,818*	0,535*	-0,380*
	Güven Veren	0,848*	0,527*	-0,346*
	Yetkin	0,782*	0,489*	-0,331*
	Yetki Veren ve Astını Önemseyen	0,808*	0,533*	-0,353*
	Genel	-	0,648*	-0,413*
Çalışma Yaşam Kalitesi	Sağlık ve Güvenlik İhtiyacı	0,521*	0,706*	-0,291*
	Ailevi ve Ekonomik İhtiyaçlar	0,511*	0,809*	-0,374*
	Sosyal İhtiyaçlar	0,468*	0,776*	-0,301*
	Saygı İhtiyacı	0,480*	0,804*	-0,245*
	Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı	0,552*	0,841*	-0,298*
	Bilgi İhtiyacı	0,543*	0,791*	-0,284*
	Estetik İhtiyaçlar	0,468*	0,753*	-0,312*
	Genel	0,648*	-	-0,392*
İşten Ayrılma Niyeti Genel	-0,413*	-0,392*	-	

*:p<0,01

İşgörenlerin yöneticilerine duydukları güven ile çalışma yaşam kalitelerinin işten ayrılma niyetlerine etkisinin anlaşılabilmesi için basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Bu kapsamda Tablo 4'de işgörenlerin yöneticilerine duydukları güvenin işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4: Yöneticiye Duyulan Güven İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkiye Ait Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	b_i	$S(b_i)$	t	p	ANOVA
Sabit	4,894	0,255	19,189	0,000*	F= 109,509
Yöneticiye Duyulan Güven (YDG)	-0,646	0,062	-10,465	0,000*	p=0,000*

Bağımlı Değişken; İşten Ayrılma Niyeti (İAN) *p<0,01; b_i : Beta Katsayı; $S(b_i)$: Standart Hata

Tablo 4'deki bulgulara göre, değişkenler arasındaki doğrusal regresyon modelinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($F=109,509$; $p<0,01$). Buna göre regresyon modeli aşağıdaki gibi kurulabilir.

$$\dot{I}AN=4,894-0,646*YDG$$

Kurulan söz konusu model, yöneticiye duyulan güvendedeki 1 birimlik artışın, işten ayrılma niyetinde 0,646 değerinde bir azalışa neden olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle işgörenlerin yöneticilerine duydukları güven, işgörenlerin işten ayrılma niyetlerini negatif yönde etkilemektedir. Yani işgörenlerin yöneticilerine duydukları güvenin artması, işten ayrılma niyetlerinin azalmasında etkilidir. Bu da “*otel işletmeleri işgörenlerinin; yöneticilerine duydukları güven arttıkça, işten ayrılma niyetleri anlamlı bir şekilde azalmaktadır*” şeklinde geliştirilen araştırmanın birinci hipotezinin desteklendiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 5'de işgörenlerin çalışma yaşam kalitelerinin işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 5: Çalışma Yaşam Kalitesi İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkiye Ait Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	b _i	S(b _i)	t	p	ANOVA
Sabit	4,804	0,262	18,361	0,000*	F= 96,889
Çalışma Yaşam Kalitesi (ÇYK)	-0,651	0,066	-9,843	0,000*	p=0,000*

Bağımlı Değişken; İşten Ayrılma Niyeti ($\dot{I}AN$) * $p<0,01$; b_i: Beta Katsayı; S(b_i): Standart Hata

Tablo 5'deki bulgulara göre, değişkenler arasındaki doğrusal regresyon modelinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($F=96,889$; $p<0,01$). Buna göre regresyon modeli aşağıdaki gibi kurulabilir.

$$\dot{I}AN=4,804-0,651*ÇYK$$

Kurulan söz konusu model, çalışma yaşam kalitesindeki 1 birimlik artışın, işten ayrılma niyetinde 0,651 değerinde bir azalışa neden olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle işgörenlerin çalışma yaşam kaliteleri, işgörenlerin işten ayrılma niyetlerini negatif yönde etkilemektedir. Yani işgörenlerin çalışma yaşam kalitelerinin artması, işten ayrılma niyetlerinin azalmasında etkilidir. Bu durum; “*otel işletmeleri işgörenlerinin; çalışma yaşam kaliteleri arttıkça, işten ayrılma niyetleri anlamlı bir şekilde azalmaktadır*” şeklinde geliştirilen araştırmanın ikinci hipotezinin desteklendiğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Örgütlerde güven konusu, örgütlere sağlayabileceği önemli olumlu sonuçlar nedeniyle üzerinde durulması gereken konular arasındadır. İşgörenlerin çalış-

tıkları ortamda yöneticilerine güven duymaları iş yapış biçimlerini ve işletmelerdeki durumlarını etkileyebilecektir. Yöneticisine güven duyan çalışanların yöneticilerine güven duymayan çalışanlara göre daha başarılı işler çıkarabileceği ifade edilebilir. Yöneticiye duyulan güven ölçeği ve alt ölçeklerine ilişkin bulgular, işgörenlerin yöneticiye duyulan güvenlerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Birçok araştırmada önemi vurgulanan yöneticiye duyulan güvenin işletmelerde yüksek oluşu araştırmanın yapıldığı işletmelerde olumlu birtakım örgütsel sonuçları da beraberinde getireceği ifade edilebilir. Hizmetin devamlılığı esasına dayalı olarak insan kaynağının önemli olması sebebiyle, işgörenlerin çalışma yaşam kaliteleri, üzerinde durulması gereken bir konu olarak ifade edilebilir. Hizmetin sunumu esnasında herhangi bir aksamanın olmaması başarılı işler çıkarılmasının ön koşullarındandır. Ne kadar teknolojik gelişme olsa ve bu doğrultuda insanların yaptığı işlerin birtakım teknolojik aygıtlar tarafından yapılabilmesi mümkün olsa da özellikle hizmetin sunumunda insan kaynağının başat faktör olarak karşımıza çıkması, işgörenlerin çalışma yaşam kaliteleri çalıştıkları ortamda iş yapış biçimlerini etkileyeceğinden üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Afyonkarahisar ve Sandıklı ilçesindeki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin çalışma yaşam kalitesi ölçeğine ilişkin verdikleri cevaplar; işgörenlerin çalıştıkları işletmelerde çalışma yaşam kalitelerinin yüksek olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren otel işletmeleri için misafirin karşılanmasından ayrılışına kadar yüksek öneme sahip insan kaynağının, çalıştıkları işletmelerdeki çalışma yaşam kalitesini yüksek bulması, bir başka deyişle bu konudaki memnuniyetleri ilgili işletmelerin daha etkin ve başarılı işler çıkarmasına olumlu etkiler yapacaktır. Konuyla ilgili bir çalışmada; “çalışma yaşam kalitesinin otel çalışanları için önemli bir motivasyon nedeni olduğu söylenebilir. İşletmelerin çalışma yaşam kalitesi unsurlarını işgörenler lehine geliştirerek işgörenlerden daha fazla verim alması mümkün olabilecektir” (Tuncer ve Yeşiltaş, 2013: 73) şeklinde bilgi verilmiştir bu da konunun önemi hakkında ipuçları sunmaktadır.

Hizmette işlerin devamlılığı, işgörenlerin işten ayrılma niyetlerinin olmaması ve bu niyeti eyleme geçirmemeleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu niyetin eyleme dönüşmesi işletmeler açısından bazen hayati öneme sahip olabilir. Özellikle hizmetin sunumunda insan kaynağının önemi sebebiyle, otel işletmeleri için bu konu önem arz etmektedir. Afyonkarahisar ve Sandıklı ilçesindeki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin işten ayrılma niyeti ölçeğine ilişkin verdikleri cevaplar; işgörenlerin çalıştıkları işletmelerde işten ayrılma niyetlerinin az olduğunu göstermektedir. Emek yoğun yapısı sebebiyle hizmetin sunumunda aksamaya yol açılmaması çalışan işgörenlerin işletmede çalışmaya devam etmeleriyle yakından ilgilidir. Araştırmaya katılan işgörenlerin

işten ayrılma niyetlerinin düşük olması Afyonkarahisar ve Sandıklı'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmeleri için olumlu bir gelişmedir.

Yapılan çalışmada çalışanların yöneticilerine duydukları güven ve çalışma yaşam kaliteleri arasında pozitif yönlü kuvvetli korelasyon bulunmuştur. Bu sonuç işgörenlerin yöneticilerine duydukları güvenin artmasının işgörenlerin çalışma yaşam kalitelerinin artmasıyla kuvvetli bir ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Yine yapılan analizlerde çalışanların yöneticilerine duydukları güven ve işten ayrılma niyetleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. İşgörenlerin yöneticilerine duydukları güven ve işten ayrılma niyetleri arasında negatif yönlü korelasyon bulunmuştur. Bu da işgörenlerin, yöneticilerine duydukları güvenin artmasının işten ayrılma niyetlerinin azalmasıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Çalışma yaşam kalitesi ile işten ayrılma niyeti ile de negatif yönlü korelasyon ilişkisi bulunmuştur. Bu da işgörenlerin çalışma yaşam kalitelerinin artmasının işten ayrılma niyetlerinin azalmasıyla ilişkili olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Otel işletmelerinde yapılan araştırmanın regresyon analizi sonuçlarına göre, otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin yöneticilerine duydukları güven ile çalışma yaşam kalitelerinin artması işgörenlerin işten ayrılma niyetlerinin azalmasına neden olmaktadır. Bu sonuçlar, araştırmanın *“otel işletmeleri işgörenlerinin; yöneticilerine duydukları güven arttıkça, işten ayrılma niyetleri anlamlı bir şekilde azalmaktadır”* ve *“otel işletmeleri işgörenlerinin; çalışma yaşam kaliteleri arttıkça, işten ayrılma niyetleri anlamlı bir şekilde azalmaktadır”* hipotezlerinin desteklendiğini ortaya koymaktadır. İşletmelerin çalışanlara karşı sosyal sorumluluklarının örgütsel güven üzerinde etkili olduğu sonucu bulunan (Çimen, 2007) çalışma bu çalışmadaki yöneticiye güven ve çalışma yaşam kalitesi ilişkisini ve etkisini destekler niteliktedir. Güven ile işten ayrılma niyetinin birbirleriyle olan etkisi ve/veya ilişkisine yönelik (İşçi, 2010; Yanık, 2014) çalışmalar yapılmıştır. Yanık (2014) çalışmasında, örgütsel güvenin ve örgütsel adaletin ahlaki liderlik ile çalışanların iş tatmini, örgütsel bağlılığı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilere tamamen aracılık ettiği sonucuna ulaşmıştır. Kaya (2012) konaklama işletmeleri üzerinde yaptığı çalışmasında kariyer tatmini ve işten ayrılma niyeti arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bir çalışmada *“lider ve lider üye etkileşiminin genel proje performansı üzerindeki etkisinin, güven kalitesi yüksekken daha güçlü olduğu ve bu bulgunun da lider üye değişim teorisinin ortaya koyduğu sosyal değişimin güven ve kalitesi arasındaki varsayımına bağlı ilişki ile desteklendiği”* (Chen ve Lin, 2018: 725) ifade edilmiştir. Lider üye etkileşiminin güven kalitesi yüksekken olumlu sonuçlarının olması güvenin işletmelerde çalışma yaşam kalitesinin varlığıyla ilişkilendirilebileceği noktasında ipucu sunmaktadır.

Taşdemir Afşar (2011) araştırmasında çalışma yaşam kalitesinin örgütsel bağlılığın üç alt boyutunda (duygusal, devam ve normatif) en yüksek etkiyi göster-

diği sonucuna ulaşmıştır. İlgili araştırmada çıkan sonuç da örgütsel bağlılığın işten ayrılma niyetini düşüreceği varsayımıyla bu çalışmada ortaya konulan sonuçla benzerlik göstermektedir. Çalışma yaşam kalitesinin çalışanların prosedür adaleti, iş stresi, iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkilerini belirlemek amacıyla bir model geliştirilen çalışmada (Turunç, Tabak, Şeşen ve Türkyılmaz, 2010: 128) tüm hipotezlerin kabul edilmesiyle modelin uygun olduğu aktarılmış ilgili çalışmada ortaya konulan model bu çalışmada ortaya konulan çalışma yaşam kalitesi ve işten ayrılma konularının ilişkisi ve etkisini destekler niteliktedir. Çalışma yaşam kalitesi ile ilgili yapılan bir çalışmada (Uysal ve Sirgy, 2019); “çalışma yaşam kalitesi göstergelerinin bağımsız olarak veya iç içe formlarda turizmde geleneksel olarak uygulanan performans göstergeleri olarak değerlendirilebileceği fikrini destekleyen bir yön olduğu” savunulmaktadır. Çalışma yaşam kalitesi göstergelerinin, üçlü paydaşlarla, yani turistler, ev sahibi toplulukların sakinleri ve turizm hizmeti sunan işgörenlerle ilgili olarak incelenebileceği ifade edilmiştir. İlgili çalışmada “geleneksel performans ölçütleri ve çalışma yaşam kalitesi göstergeleri arasında karşılıklı bir ilişki olduğu” savunulmuştur. Çalışma yaşam kalitesi göstergelerinin, sadece hedeflerin rekabet edebilirlik seviyesinin ölçülmesinde değil, aynı zamanda kaynakların verimli ve etkin kullanımının sürdürülebilirliğinin sağlanmasında da yardımcı olacağı ifade edilmiştir. Çalışma yaşam kalitesinin turizm işletmeleri açısından ne denli önemli olduğu ilgili çalışmada da ortaya konulmuştur. Ek olarak bir çalışmada; çalışma yaşam kalitesinin işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğundan bahsedilmiştir (Sirgy ve diğerleri, 2001: 242). İlgili çalışmalarda ortaya konulan sonuçlar bu çalışmadaki sonuçları destekler niteliktedir. Örgütlerin işten ayrılma niyetini ortaya çıkarmak ya da potansiyel işten ayrılma niyetinin görülmesi için hangi çalışma koşullarının iyileştirilmesi gerektiğini öğrenmek için anketler veya personel kayıtları aracılığıyla işten ayrılma niyetinin nedenlerini izleyebileceği” belirtilmiştir (Hom, Lee, Shaw ve Hausknecht, 2017: 540). Bu çalışmada yöneticiye duyulan güven ve çalışma yaşam kalitesinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin araştırılması bu kapsamda değerlendirildiğinde önemli sonuçları ortaya koymaktadır.

Afyonkarahisar ilinde faaliyet gösteren otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin yöneticilerine duydukları güven yüksek sayılabilecek bir düzeydedir. Bunun yanında, yapılan araştırmada işgörenlerin çalışma yaşam kalitelerinin de yüksek olduğu anlaşılmıştır. İşgörenlerin işten ayrılma niyetlerinin ise az olduğu araştırmadan çıkan sonuçlar arasındadır. Bu kapsamda yapılan analizler sonucunda yöneticiye duyulan güven ile çalışma yaşam kalitesi arasındaki pozitif ilişki, yöneticiye duyulan güven ile işten ayrılma niyeti arasındaki negatif ilişki, çalışma yaşam kalitesi ile işten ayrılma niyeti arasındaki negatif ilişki ortaya konulmuştur. Ayrıca yapılan analizler sonucunda işgörenlerin yöneticiye

duydıkları güven ile çalışma yaşam kalitesi algılarının işten ayrılma niyetlerine negatif ve anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Hizmetin üretimi ve tüketimi eş zamanlı olduğu için otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin çalıştıkları ortamdaki durumları doğrudan iş yapış biçimlerini etkilediği için yöneticiye duyulan güven, çalışma yaşam kalitesi ve işten ayrılma niyeti kavramları üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu konuda yöneticiler, işgörenlerle iş birliği içerisinde çalışarak, ara ara toplantılar yaparak, personelle görüşerek beklentileri ve işletme olanakları çerçevesinde çalışmalarını hayata geçirmelidirler. Afyonkarahisar ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinin sayısı (10 otel) hizmetin devamı noktasında düşünlüdüğünde; işgörenlerin kolaylıkla alternatif işletmelerde çalışabileceğini göstermektedir. Bu kapsamda bölgede faaliyet gösteren otel işletmeleri, yönetim yapısıyla işgörenlerin yöneticilerine güven duyacakları ve çalışma yaşam kalitelerinin yüksek olacağı ortamı işgörenlerine sunmalıdır ki işgörenlerin işten ayrılma niyetleri olmasın. Yani sektörde faaliyet gösteren işletmelerin bu çalışmada araştırılan değişkenlere önem vermesi faydalı olacaktır.

Bundan sonra araştırma yapacak bilim insanları bu konuların diğer tarafı olan yöneticilerin görüşlerine de başvurabilirler. Yine bu araştırmanın konusunu oluşturan yöneticiye duyulan güven, çalışma yaşam kalitesi ve işten ayrılma niyetinin yanında otel işletmeleri özelinde örgütsel bağlılık, iş tatmini, motivasyon vb. yönetsel kavramların bu kavramlarla ilişkisi-etkisi ortaya konulabilir. Bilim insanları tarafından daha sonra yapılacak çalışmalarda, yöneticiye duyulan güven, çalışma yaşam kalitesi ve işten ayrılma niyeti kavramları ile diğer örgütsel davranış konularının (iş doyumu, örgütsel vatandaşlık, iş tatmini, örgütsel bağlılık vb.) aracılık etkisi ve ilişkisi hakkında araştırma yapılabilir ve çıkan sonuçlar bu çalışmadaki sonuçlarla karşılaştırılabilir.

Sonuç olarak Afyonkarahisar ilinde çalışan işgörenlerin, yöneticiye duyulan güven, çalışma yaşam kalitesi ve işten ayrılma niyetlerine ilişkin görüşleri ortaya konulup birtakım öneriler getirilmiştir. İşgörenlerin yöneticilerine güven duymaları işlerini yaparken yöneticilerinin desteklerini arkalarında hissetmelerini sağlar. İşgörenlerin çalışma yaşam kalitelerinin yüksek olması ise hem işgörenlerin daha mutlu olmalarını sağlar hem de örgütteki iyi ortamın getirdiği birtakım olumlu sonuçlar; patronundan yöneticisine ve işgörenine kadar herkes taraflar tarafından hissedilecektir. Bu sayede, işten ayrılma niyetleri azalan çalışanlar işletme için daha etkin ve verimli bir kaynak olacaktır. Unutulmamalıdır ki insan dünyadaki en önemli varlıktır. İnsanın iş ortamında insan onuruna yaraşır şekilde yaşaması için yetkililere düşen görev, işgörenlerinin sahip oldukları değerini farkında olup, örgüt ortamının buna uygun düzenlenmesini sağlamaktır.

KAYNAKÇA

- Afyon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2016). Kültür-Turizm İstatistikleri – Konaklama İstatistikleri. 31 Mayıs 2016, <http://www.afyonkulturturizm.gov.tr/TR-158749/kultur-turizm-istatistikleri.html>
- Altunışık, R. Coşkun, R. Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, (7. Baskı). Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Asunakutlu, T. (2002). Örgütsel Güvenin Oluşturulmasına İlişkin Unsurlar ve Bir Değerlendirme. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2002 Sayı 9.
- Bayır Toplu, D. (1999). Çalışma Yaşamının Kalitesinin Geliştirilmesi: Türkiye'deki Kamu Kurum Arşivleri Örneği. *Türk Kütüphaneciliği*, 13 (3), 223-251.
- Bolat, O. İ. (2011). Lider Üye Etkileşimi ve Tükenmişlik İlişkisi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13 (2), 63-80.
- Börü, D. İslamoğlu, G. ve Birsell, M. (2007). Güven: Bir Anket Geliştirme Çalışması. *Öneri Dergisi*, 7 (27), 49-59.
- Cammann, C., Fichman, M., Jenkins, D. ve Klesh, J. (1979). "Michigan Organizational Assessment Questionnaire", University of Michigan, Ann Arbor, Michigan.
- Chand, S. (2016). *Quality of Work Life: It's Meaning and Definition Employee Management*. 18 Ağustos 2016, <http://www.yourarticlelibrary.com/employee-management/quality-of-work-life-its-meaning-and-definition-employee-management/26112/>
- Chen, H. L. ve Lin, Y. L. (2018). Goal Orientations, Leader-Leader Exchange, Trust, And Theoutcomes Of Project Performance. *International Journal of Project Management*, (36), 716–729.
- Cook, J. ve Wall, T. (1980). New Work Attitude Measures Of Trust, Organizational Commitment and Personal Need Non-Fulfilment. *Journal of Occupational Psychology*, (53), 39-52.
- Cummings, T. G., ve Worley, C. G. (1997). *Organizational Development and Change* (6th ed.). South-Western: College Publish.
- Currall, S. C. ve Epstein, M. J. (2003). The Fragility of Organizational Trust: Lessons From the Rise and Fall of Enron. *Organizational Dynamics*, 32 (2), 193-206.
- Çimen, M. (2007). *İşletmelerin Çalışanlara Karşı Sosyal Sorumluluklarının Örgütsel Güvene Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

- Demircan, N. ve Ceylan, A. (2003). Örgütsel Güven Kavramı: Nedenleri ve Sonuçları. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 139-150.
- Demirdağ, Ş. A. (2015). *Örgütsel Güven ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Dikmetaş, E. (2004). *Elektronik Bilgi Sistemi ve Çalışma Yaşam Kalitesi: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastaneleri İbn-i Sina Hastanesi Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Erat, Ş. (2010). *Hemşirelerin İş Yaşam Kalitesinin Motivasyona Etkisi: Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Erdem, B. ve Kaya, İ. (2013). Çalışma Yaşamı Kalitesini Etkileyen Faktörlerin İşgörenler Tarafından Algılanması: Otel Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 35, 135-150.
- Erdem, F. (2003). Örgütsel Yaşamda Güven. F. Erdem, (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güven*, içinde (153-182). Ankara: Vadi Yayınları.
- Erdem, M. (2014). İş Yaşamı Kalitesinin İşe Yabancılaşmayı Yordama Düzeyi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14 (2), 519-544.
- Eren, E. (2010). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi* (12. Baskı), İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Ergeneli, A. Sağlam Arı, G. ve Metin, S. (2007). Psychological Empowerment and Its Relationship to Trust in Immediate Managers. *Journal of Business Research*, 60 (1), 41-49.
- Güçer, E. ve Demirdağ, Ş. A. (2014). Organizational Trust and Job Satisfaction: A Study on Hotels. *Business Management Dynamics*, 4 (1), 12-28.
- Gülertekin, S. (2013). *Duygu İklimi ve Liderlik Tarzının İşten Ayrılma Niyetine Etkileri: Alanya'daki Turizm İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Halis, M., Gökgöz, G. S. ve Yaşar, Ö. (2007). Örgütsel Güvenin Belirleyici Faktörleri ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 187-205.
- Hom, P. W., Lee, T. W., Shaw, J. D. ve Hausknecht, J. P. (2017). One Hundred Years of Employee Turnover Theory and Research. *Journal of Applied Psychology*, 102 (3), 530-545.
- İnam, A. (2003). Herşeyin Başı Güven. F. Erdem. (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güven* içinde (13-26). Ankara: Vadi Yayınları.

- İslamoğlu, G., Birsnel, M. ve Börü, D. (2007). *Kurum İçinde Güven*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- İşçi, E. (2010). *Psikolojik Sözleşme İhlalinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Güvenin Rolü*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Jang, J. ve George, R. T. (2012). Understanding The Influence Of Polychronicity On Job Satisfaction and Turnover Intention: A Study Of Non-Supervisory Hotel Employees. *International Journal of Hospitality Management*, 31, (2), 588-595.
- Kalemci Tüzün, İ. (2007). Güven, Örgütsel Güven ve Örgütsel Güven Modelleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2.
- Karamil Köy, A. (2011). *Yöneticiye Güvenin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Lider-Üye Etkileşiminin Aracı Rolü: İstanbul ve Kocaeli İllerinde Beyaz Yakalılar Üzerinde Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kaya, B. (2012). *Algılanan Örgütsel Destek Düzeyinin ve Çalışanların Kariyer Tatmininin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkileri: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Kılıç, R. ve Keklik, B. (2012). Sağlık Çalışanlarında İş Yaşam Kalitesi ve Motivasyona Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14 (2): 147-160.
- Kitapçı, H., Kaynak, R. ve Ökten, S. S. (2013). Güçlendirmenin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Kamu ve Özel Sektörde Mukayeseli Bir Araştırma. *International Review Of Economics and Management*, 1 (1), 49-73.
- Koç, H. ve Yazıcıoğlu, İ. (2011). Yöneticiye Duyulan Güven ile İş Tatmini Arasındaki İlişki: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12 (1), 46-57.
- Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği* (15. Baskı), İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Lewicki, R. J. ve Bunker, B. B. (1996). Developing and Maintaining Trust in Work Relationships. In R. M. Kramer ve T. R. Tyler, (Eds.), *Trust In Organizations Frontiers Of Theory and Research* içinde (114-139), California: SAGE Publications.
- Luhmann, N. (1979) *Trust and Power*. New York: Wiley.
- Mayer, R. C., Davis, J. H. ve Schoorman, F. D. (1995). *An Integrative Model of Organizational Trust*. *The Academy of Management Review*, 20 (3), 709-734.

- Mishra, A. K. (1996). Organizational Responses to Crisis: The Centrality of Trust. In R. M. Kramer ve T. R. Tyler, (Eds.), *Trust In Organizations: Frontiers Of Theory and Research* içinde (261-287), California: SAGE Publications.
- Mobley, W. H. (1982). Some Unanswered Questions in Turnover and Withdrawal Research. *The Academy of Management Review*, 7 (1), 111-116.
- Örücü, E. ve Esenkal, F. (2005). Konaklama İşletmelerinde İş Gören Tatminini Etkileyen Faktörler (Bandırma ve Erdek Örneği). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (14): 141-166.
- Özaslan, G. (2010). *Araştırma Görevlilerinin Çalışma Yaşamı Kalitesinin Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Özutku, H., Ağca, V. ve Cevrioğlu, E. (2008). Lider-Üye Etkileşim Teorisi Çerçevesinde, Yönetici-Ast Etkileşimi İle Örgütsel Bağlılık Boyutları ve İş Performansı Arasındaki İlişki: Ampirik Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (2), 193-210.
- Perry, R. W. ve Mankin, L. D. (2007). Organizational Trust, Trust in the Chief Executive and Work Satisfaction. *Public Personnel Management*, 36 (2), 165-179.
- Sağlam Arı, G. ve Güneri Tosunoğlu, N. (2011). Geleceğin Yöneticileri Astlarına Güvende Hangi Özelliklere Öncelik Veriyor? *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18 (2), 85-103.
- Sirgy, M. J., Efraty, D., Siegel, P. ve Lee, D. J. (2001). A New Measure of Quality of Work Life (QWL) Based on Need Satisfaction and Spillover Theories. *Social Indicators Research*, 55 (3), 241-302.
- Solomon, R. C. ve Flores, F. (2001). *Güven Yaratmak*. (A. Kardam Çev.). İstanbul: MESS Yayın.
- Taşdemir Afşar, S. (2011). *Çalışma Yaşam Kalitesinin Örgütsel Bağlılık Düzeyi Üzerindeki Etkisi: Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Çalışan Akademisyenler Üzerine Nicel Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Telli, E., Ünsar, A. S. ve Oğuzhan, A. (2012). Liderlik Davranış Tarzlarının Çalışanların Örgütsel Tükenmişlik ve İşten Ayrılma Eğilimleri Üzerine Etkisi: Konuyla İlgili Bir Uygulama. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 2 (2), 135-150.
- Toprak, O. (2006). *Örgütsel Güvenin Performans Üzerindeki Etkisi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

- Tuna, M. ve Yeşiltaş, M. (2014). Etik İklim, İşe Yabancılaşma ve Örgütsel Özdeşleşmenin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25 (1), 105-117.
- Tuncer, M. ve Yeşiltaş, M. (2013). Çalışma Yaşam Kalitesinin Otel İşletmesi Çalışanları Üzerindeki Etkileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 57-78.
- Turunç, Ö., Tabak, A., Şeşen, H. ve Türkyılmaz, A. (2010). Çalışma Yaşamı Kalitesinin Prosedür Adaleti, İş Tatmini, İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 12 (2), 115-134.
- Türk Dil Kurumu, (2019). Büyük Türkçe Sözlük. 31 Mayıs 2019, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts
- Tyler, T. R. ve Kramer, R. M. (1996). Whither Trust? In R. M. Kramer ve T. R. Tyler, (Eds.), *Trust In Organizations Frontiers Of Theory and Research* içinde (1-15), California: SAGE Publications
- Uçkun, G., Pelit, E. ve Emir, O. (2004). Otel İşgörenlerinin İş Doyumlarının Önemi ve Akçakoca'da Yerleşik Yıldızlı Otel İşletmeleri İşgörenleri Üzerinde Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 39-59.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*, (4. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uysal, M. ve Sirgy, M. J. (2019). Quality-Of-Life Indicators as Performance Measures. *Annals of Tourism Research*, (76), 291-30.
- Ünlü, Z. (2015). *Yenilik Yönetiminin İş Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi: Ankara'daki Devlet Üniversiteleri Bünyesinde Bulunan Teknokentlerde Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Whitener, E. M., Brodt, S. E., Korsgaard, M. A. ve Werner, J. M. (1998). Managers As Initiators Of Trust: An Exchange Relationshipframework For Understanding Managerial Trustworthy Behavior. *Academy of Management Review*, 23 (3), 513-530.
- Yanık, O. (2014). *Ahlaki Liderliğin Çalışanların İş Tatminine, Örgütsel Bağlılığına ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Örgütsel Güven ve Örgütsel Adalet Algısının Aracı Rolü*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Yılmaz, B. ve Halıcı, A. (2010). İşgücü Devir Hızını Etkileyen Etmenler: Sekreterlik Mesleğinde Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 2 (4), 93-108.
- Zand, D. E. (1972). Trust and Managerial Problem-Solving. *Administrative Science Quarterly*, 17 (2), 229-240.

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ YAZIM VE YAYIN KURALLARI

YAYIN KURALLARI

1. **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından altı ayda bir (Haziran ve Aralık) yayınlanır. Dergide, *Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca* dillerinde hazırlanmış **Coğrafya, Eğitim Bilimleri, Güzel Sanatlar Eğitimi, İktisat, İlköğretim, İşletme, Kamu Yönetimi, Maliye, Orta Öğretim Resim, Sosyal Alanlar Eğitimi, Sosyoloji, Tarih, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik, Türk Dili ve Edebiyatı, Türkçe Eğitimi ve Yabancı Diller Ana Bilim Dalları**'nın kapsamına giren konulardaki özgün ve nitelikli makaleler, kitap tanıtımı ve eleştirileri ile örnek olay çalışmaları yayımlanabilir.
2. Dergimizin ana hedefi; bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları titizlikle değerlendirerek, düzenli aralıklarla yayımlayan ve sosyal bilimler alanında tercih edilen öncelikli dergiler arasında yer almaktır.
3. Derginin yayıncısı, editörü ve yayın kurulu yazarların belirtmiş olduğu görüş ve düşünceler ile doğabilecek etik ihlallerinin sorumluluğunu kabul etmekle yükümlü olmayıp **dergide yer alan makale ve yazıların sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.**
4. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar öncelikle **şekil/yazım şartları ve benzerlik (intihal programı kullanılarak) bakımından** ön değerlendirilmeye alınır. Ön değerlendirme **şartlarını sağlamayan çalışmalar hakemlere gönderilmez.** Şartlara uygun olan çalışmalar, içerik açısından incelenmek üzere **en az iki hakeme gönderilir.** Makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara, gönderilen makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmez. Hakem raporları gizlidir. Hakemlerden olumlu rapor alamayan makaleler yayımlanmaz ve yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli sorumluluk kabul edilmez. Hakemler tarafından düzeltme istenen yazılar ise gerekli değişiklikler için yazar(lar)a geri gönderilir. Düzeltilmiş metni belirtilen süre içerisinde dergiye ulaştırmak yazar(lar)ın sorumluluğundadır. Eserin **yayımlanmasına karar verilmesi durumunda** yazarlar **Telif Hakkı Devir Formu**'nu doldurarak haklarını Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne devretmelidirler.
5. Dergide yayımlanacak olan eserler, **daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.** Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış yazılarda, toplantının adı, yeri ve tarihi belirtilmelidir.

6. Yazar(lar) dergimize gönderilen makalenin kendilerine ait **orijinal bir çalışma olduğunu ve intihal yapmadıklarını**, çalışmada adı geçen yazarların bu çalışmaya **bireysel olarak katılmış olduklarını** ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, tüm yazarların gönderilen makalenin **son halini gördüklerini** ve **onayladıklarını**, makalenin başka bir yerde **basılmadığını veya basılmak için gönderilmediğini**, makalede bulunan metnin, şekillerin ve dökümanların diğer şahıslara ait olan **Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.**
7. Çalışma, editörlere 1 nüsha halinde elektronik ortamda sunulmalıdır. Makalenin elektronik ortamda gönderilebilmesi için, sisteme üye olunmalı ve kullanıcı girişi yapılmalıdır. Kullanıcı girişi yapıldıktan sonra sol Menüde çıkan **“Makale Gönder”** bağlantısı kullanılarak makale sisteme kayıt edilir. **Sisteme kaydedilecek çalışmalarda yazar adları bulunmamalıdır.** Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler **ekler ve kaynakça dahil olmak üzere 25 sayfayı geçmemelidir.**

ÇALIŞMALAR SİSTEMDE 97/2003 WORD DOSYASI (.DOC UZANTILI) OLARAK YÜKLENMELİDİR. SİSTEME DOCX UZANTILI BELGE YÜKLENMEYE ÇALIŞILDIĞINIZDA EKSİK BİLGİ GİRİLDİĞİ HATASI ALINACAKTIR.

YAZIM KURALLARI

MAKALE BAŞLIĞI¹

(Sayfa Ortasına Gelecek Şekilde, 12 Punto, Times New Roman, Kalın, 1 Satır Aralığı, Büyük Harf)

Makalenin İngilizce Başlığı

(Sayfa Ortasına Gelecek Şekilde, 12 Punto, Times New Roman, Kalın, 1 Satır Aralığı, Her Kelimenin İlk Harfi Büyük)

ÖZ: İki yana yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek yazılır. Makalenin özeti araştırmanın amacını, yöntemini ve elde edilen bulguları yansıtabilecek şekilde, en fazla 300 sözcük olarak, Türkçe ve İngilizce hazırlanmalıdır. **Makalenin dili Türkçe ise “ÖZ,” yabancı dilde ise “ABSTRACT” başa gelmelidir.**

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelime 1, Anahtar Kelime 2, Anahtar Kelime 3 (Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı)

ABSTRACT: İki yana yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek yazılır.

Keywords: Keyword 1, Keyword 2, Keyword 3 (Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı)

ANA BAŞLIKLAR

Ana başlıklar 1 paragraf girintisi verilerek, 11 punto, kalın ve düz olmalı, büyük harfle yazılmalıdır.

¹ Eğer hakkında yazılan çalışma bir bildiri, tez veya proje çalışmasının bir kısmı ise ÇALIŞMANIN HAKEMLİK SÜRECİNDEN BAŞARILI BİR HALDE GEÇMESİ DURUMUNDA YAZARLARDAN İSTENECEKTİR.

Makalelerde problem/çalışmanın konusu, giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, varsa bulgular, yorum/tartışma ve sonuç ve öneriler bölümleri izlemelidir. Alanlara göre farklı bölümler yer alabilir.

Metin içindeki diğer bütün kısımlar, **11 punto ve tek satır aralıklı olarak**, biçimlendirme bozulmadan yazılmalıdır.

Alt Başlıklar

Alt başlıklar 1 paragraf girintisi verilerek, 11 punto ve sözcüklerin ilk harfleri büyük olmak üzere kalın olarak yazılmalıdır.

Tablo, Çizelge, Şekil, Grafik Örnekleri

Tablo 1: Tablo / Grafik / Şekil Başlıklarının İlk Harfleri Büyük Olmalıdır
(11 Punto, Times New Roman, Sayfa Ortasına Gelecek Şekilde)

		Xxxx	Yyyy	Zzzz	
Aaaaa	A1	47	30.3	47	30.3
	A2	60	37.8	60	38.7
	A3	48	31.0	48	31.0
Bbbbb	B1	150	96.8	150	96.8
	B2	5	3.2	5	3.2
Ccccc	C1	117	75.5	117	75.5
	C2	38	24.5	38	24.5
TOPLAM		155	100	155	100

*Tablo / Çizelge içindeki veriler 11 ile 9 punto arasında verilerin yoğunluğuna göre değişebilir.

(Kaynak kullanılmış ise 11 punto, Times New Roman ve sayfa ortasına gelecek şekilde yazılmalıdır.

Kaynak Göstermedeki Genel Kurallar

- Kaynak göstermede kesinlikle **dipnot kullanılmamalıdır**.
- Metin içerisindeki **dolaylı alıntılara** atıfta bulunurken sayfa numaraları belirtmek yazar(lar)ın inisiyatifine bırakılmıştır. **Doğrudan alıntılarda** ise sayfa numarası belirtmek ve alıntıyı tırnak içerisinde belirtmek gerekmektedir.
- Aynı yazar veya tüzel kişinin aynı yıl içerisindeki eserlerine atıfta bulunurken (**Örn; Şahin, 2001a, Şahin, 2001b**) şeklinde bir yol izlenir.
- Birden çok kaynağa atıfta bulunurken **sıralama yayım yılına göre** yapılmalıdır. Örnek; (Sancak, 1991: 22; Hancı, 1998: 145; Engin, 2015: 254)
- **Çok yazarlı yayınlarda ilk yazar soyadı** (Kaplan vd., 1999), **görülemeyen bir yayın kaynak gösteriliyorsa** (Raglan, 1973, Ekici, 1988'den), **sözlü kaynak kullanılıyorsa** kaynak kişi bilgileri **Adı, Soyadı, Görüşme Tarihi ve Yeri** bilgilerini içermelidir.

- Yayın tarihi bulunamazsa en son telif hakkı (copyright) tarihi verilir. Tarih bilgisi hiç bir şekilde bulunamıyorsa “tarih yok” anlamına gelen “t.y.” kısaltması kullanılır.
- Web kaynaklarına atf yapılırken (**balikesir.edu.tr, 01.05.2014**) örneğinde olduğu gibi başında <http://www.kismiolmadanveerisimtarhi.gun.ay.yil.belirtilmelidir>.

Kaynakçadaki Genel Kurallar

- Kaynaklar **alfabetik** sıraya göre sıralanmalı, aynı yazarın aynı yıl içerisindeki iki veya daha fazla kaynağı için **2000a, 2000b** gibi gösterimler de yine alfabetik sıra ile verilmelidir.
- Yazar sayısı altıdan fazlaysa, ilk altı yazarın adları kaynakçada verilir, altıncı yazardan sonra “ve diğerleri” ifadesi kullanılır.
- Kitapların künyeleri verilirken **1. Basım** ise belirtmeye gerek yoktur. İkinci ve sonraki basımlar için “**2. Bs.**” şeklinde kısaltma kullanılır.
- Yayına hazırlayan kişinin adından sonra hazırlayan(lar) yerine (**Haz.**), editör(ler) yerine ise (**Ed.**) kısaltması kullanılır.
- Dergi ve kitap adları kısaltılmadan **eğik (italik)** olarak yazılır.
- Bildiri kitapları kitap gibi, bildiri kitabından alınan bir bildiri de kitap bölümü gibi belirtilir.
- Tezlerde tezin adından sonra “**yüksek lisans tezi**”, “**doktora tezi**” ya da “**sanatta yeterlik tezi**” ifadeleri kullanılır. Derecenin verildiği üniversitenin adı ve yeri belirtilir.
- Yasa ve yönetmeliklerde künye girişi yasanın adından yapılır. Yasanın adından sonra araç içinde yasanın kabul tarihi (sadece yıl olarak), künye sonunda ise yasanın yayımlandığı derginin tarihi (gün, ay, yıl olarak) belirtilir.
- Elektronik kaynaklarda temel bilgilerin yanı sıra **erişim tarihi** ve **erişim adresi bilgileri** de verilir.
- E-kaynaklarda **son güncelleme tarihi** yayın tarihi olarak alınır.
- **Mektup, e-ileti, telefon görüşmesi** gibi kişisel görüşmelerin kaynakçaya eklenmesi gerekmez, görüşmelere metin içinde gönderme yapılır.

KAYNAKÇA (11 Punto, Kalın, Times New Roman)

Kaynaklar APA (American Psychological Association) standartlarına uygun olarak verilmelidir. Kaynakça ve atıflar için bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

KİTAP

Kitap - Tek Yazarlı

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. (Basım). Yayın yeri: Yayınevi.

Örnek: Kurbanoğlu, S. S. (2004). *Kaynak Gösterme El Kitabı*. (2. Bs.). Ankara: Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği.

Atıf: (Kurbanoğlu, 2004: 25)

Kitap - Çok Yazarlı

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B., Soyad, C., Soyad, D., Soyad, E., Soyad, F. ve diğerleri. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. (Basım). Yayın yeri: Yayınevi.

Örnek 1: Akman, Y., Ketenoğlu, O., Güney, K., Kurt, L. ve Tuğ, G. M. (2004). *Bitki Ekolojisi*. Ankara: Palme Yayıncılık.

Atıf 1: (Akman vd., 2004: 57)

Örnek 2: Yalçın, A. ve İplik, F. N. (2007). A Grubu Seyahat Acentalarında Çalışanların Örgütsel Bağlılıklarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Selcuk University Social Science Institute Journal*, 18, 483-500.

Atıf 2: (Yalçın ve İplik, 2007: 492)

Kitap – Tüzelkişi Yazarlığı

Kullanım: Tüzelkişi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. (Basım). Yayın yeri: Yayınevi.

Örnek: Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük* (10. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Atıf: (Türk Dil Kurumu[TDK], 2005: 175) ikinci ve sonraki gösterimlerde sadece (TDK, 2005: ...) şeklinde gösterilir.

Kitap- Yazarı Olmayan

Kullanım: *Kitap Adı*. (Yayın Yılı). Yayın yeri: Yayınevi.

Örnek: Redhouse *Çağdaş Türkçe-İngilizce Sözlüğü*. (1985). İstanbul: Redhouse.

Atıf: (Redhouse, 1985: 32)

Kitap - Çeviri

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Kitap Adı* (A. Soyadı, Çev.). Yayın yeri: Yayınevi. (Kaynak yapının yayın yılı).

Örnek: Bloomberg, M. ve Evans, G. E. (1989). *Kütüphane Teknisyenleri İçin Teknik Hizmetlere Giriş* (N. Tuncerve, Çev.). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği. (Orijinali 1985'te yayımlanmıştır).

Atıf: (Bloomberg ve Evans, 1985/1989: 182)

Kitap İçinde Yayın (Bölüm ya da Makale)

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). Yayın adı. A. Editör (Haz./Ed.). *Kitap Adı* (Yayının sayfa numaraları). Yayın yeri: Yayınevi.

Örnek: O'Neil, J. M., ve Egan, J. (1992). Men's and Women's Gender Role Journeys: Metaphor for Healing, Transition, and transformation. B. R. Wa-inrib (Ed.), *Gender Issues across the Life Cycle* içinde (ss. 107-123). New York, NY: Springer.

Atıf: (O'Neil ve Egan, 1992)

MAKALE

Bilimsel Dergi Makalesi –Tek Yazarlı

Kullanım: Yazar, A. (Yayın Yılı). Makale Adı. *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları.

Örnek: Çakın, İ. (2004). Müteferrika Matbaasının Düşündürdükleri ve Avrupa'da Basımcılığın Etkileri. *Bilgi Dünyası*, 5 (2), 153-167.

Atıf: (Çakın, 2004: 155)

Bilimsel Dergi Makalesi – Çok Yazarlı

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B., Soyad, C., Soyad, D., Soyad, E., Soyad, F. vd.. (Yayın Yılı). Makale Adı. *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları.

Örnek: Erkan, S., Tuğrul, B., Üstün, E., Akman, B., Şendoğdu, M., Kargı, E. vd.. (2003). Okul Öncesi Öğretmenliği Öğrencilerine Ait Türkiye Profil Araştırması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 108-117.

Atıf: (Erkan vd., 2003: 112)

Magazin Makalesi – Yazarı Belli

Kullanım: Soyad, A. (Ay yyyy). Makale Adı. *Dergi Adı*, cilt, sayfa numaraları.

Örnek: Kenar, N. (Nisan 2006). Kayıt Dışı İstihdam. *Popüler Yönetim*, 9, 44-47.

Atıf: (Kenar, 2006: 44)

Magazin Makalesi – Yazarı Yok

Kullanım: Makale Adı. (Ay yyyy). *Dergi Adı*, cilt, sayfa numaraları.

Örnek: Yerel Bilginin Küreselleştirilmesi. (Nisan 2006). *Focus*, 12, 14-17.

Atıf: (Yerel bilginin küreselleştirilmesi, 2006: 14)

Gazete Makalesi

Kullanım: Soyad, A. (gg Ay yyyy). Makale Adı. *Gazete Adı*, sayfa numaraları.

Örnek: Bayar, Y. (04 Nisan 2006). İnsanlık Aptallaşıyor mu? *Hürriyet*. s. 14.

Atıf: (Bayar, 2006: 14)

BİLDİRİ

Bildiri – Yayınlanmış

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). Bildiri Adı. A. Editör (Ed.). *Kitap Adı* (sayfa numaraları). Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek: Uçak, N. (2005). Sosyal Bilimlerde Bilginin Üretimi, Erişimi Ve Kullanımı. O. Horata (Haz.). *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayınlar ve Bilgi Teknolojileri Sempozyumu: 2 Nisan 2005 – Ankara: Bildiriler* (92-103). Ankara: Yeni Avrasya.

Atıf: (Uçak, 2005: 96)

Bildiri - Yayınlanmamış

Kullanım: Konuşmacı, A. (Ay yyyy). *Bildiri Adı*. Toplantı Adı, Toplantı Yeri' de sunulan bildiri.

Örnek: Tonta, Y. (Şubat 2006). *Bilgi Yönetiminde Son Gelişmeler: Amazoogle, İşbirliği ve Açık Erişim*. Akademik Bilişim '06, Gaziantep'te sunulan bildiri.

Atıf: (Tonta, 2006)

DANIŞMA KAYNAKLARI, RAPOR VE TEZ

Danışma Kaynakları - Sözlük

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Yapıt Adı*. (Basım). Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek: Altan, N. (2003). *Bilgisayar Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* (3. bs.). Ankara: Sistem Yayıncılık.

Atıf: (Altan, 2003)

Danışma Kaynakları - Ansiklopedi Maddesi

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). Madde Adı. *Yapıt Adı* (cilt, sayfa). Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek: Ersoy, O. (1973). Kağıt ve Kağıtçılık. *Türk Ansiklopedisi* (c. 21, s. 112-115). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Atıf: (Ersoy, 1973: 113),

Rapor

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Rapor Adı* (Rapor No.). Yayın Yeri: Yayınlayan/Hazırlayan Kuruluş.

Örnek: Devlet Planlama Teşkilatı. (2004). *Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyon Raporu* (Rapor No: DPT: 2681). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Atıf: (Devlet Planlama Teşkilatı[DPT], 2004) ikinci ve sonraki gösterimlerde kısaltma kullanılır.

Tez

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Tez Adı*. Tezin Türü, Üniversite Adı, Yer.

Örnek: Zencir, M. B. (2007). *Güzel Sanatlar Alanındaki Kullanıcıların Bilgi Gereksinimleri ve Bilgi Kullanım Özellikleri: Hacettepe Üniversitesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Atıf: (Zencir, 2007: 36)

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Elektronik Kaynak - Makale

Kullanım: Soyad, A. (Yayın yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, cilt(sayı), sayfa numaraları. gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: Tenopir, C. ve King, D. W. (2001) The Use and Value of Scientific Journals. *Serials*, 14(2), 113-120. 27 Mart 2010 tarihinde <http://uksg.metapress.com/media/> adresinden erişildi.

Atıf: (Tenopri ve King, 2001: 116)

Elektronik Kaynak - Rapor

Kullanım: Soyad, A. (Ay yyyy). *Rapor Adı* (Rapor no). gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: Devlet Planlama Teşkilatı. (Temmuz 2004). *e-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı: Değerlendirme Raporu* (Rapor No: 2). 02 Nisan 2006 tarihinde <http://212.175.33.22/kdep/rapor/KDEPHaziran2004.pdf> adresinden erişildi.

Atıf: (Devlet Planlama Teşkilatı[DPT], 2004) **ikinci ve sonraki gösterimlerde kısaltma kullanılır.**

Elektronik Kaynak – Anonim Ağ Sayfası

Kullanım: *Kaynağın Adı*. (t.y.). gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: *Bilim Etiği ve Bilimde Sahtekarlık*. (t.y.). 04 Nisan 2006 tarihinde <http://www.aek.yildiz.edu.tr/bilim.htm> adresinden erişildi.

Atıf: (Bilim etiği, t.y.)